

A 18.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

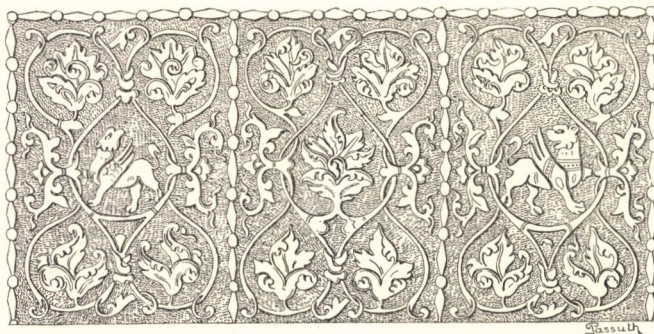
A M. TUD. AKADEMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE.

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

ÚJ FOLYAM. XXIII. KÖTET.

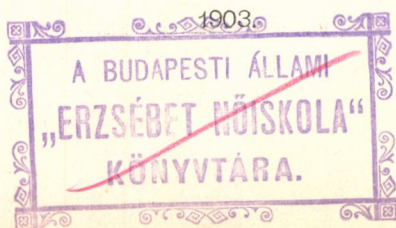
EGY KÉPMELLÉKLETTEL, TIZENHÉT KÉPES TÁBLÁVAL ÉS KÉTSZÁZHETVENKILENCZ
ÁBRÁVAL.

DOMBORU DISZÍTÉSEK A BESZTERECZI SZENTELTVIZTARTÓ ALSÓ FELÉN $\frac{1}{2}$ II

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA.

FRANKLIN-TÁRSULA

Általános szabályok

1. A Társula célja a magyar nyelv és irodalom népszerűsítése, a tudományok és művészetek előmozdítása.

2. A Társula tagjai köztársasági elvvel működnek, mindenki egyenlő.

3. A Társula tagjai:

a) Honfoglaló tagok: akik a Társula céljait szívesen követik.

b) Főtagok: akik a Társula ügyeit szívesen követik.

c) Közelítő tagok: akik a Társula ügyeit szívesen követik.

d) Társulatok tagjai: akik a Társula ügyeit szívesen követik.

4. A Társula tagjai a Társula ügyeit szívesen követik.

5. A Társula tagjai:

a) Honfoglaló tagok: akik a Társula céljait szívesen követik.

b) Főtagok: akik a Társula ügyeit szívesen követik.

c) Közelítő tagok: akik a Társula ügyeit szívesen követik.

d) Társulatok tagjai: akik a Társula ügyeit szívesen követik.

6. A Társula tagjai a Társula ügyeit szívesen követik.

7. A Társula tagjai a Társula ügyeit szívesen követik.

8. A Társula tagjai a Társula ügyeit szívesen követik.

9. A Társula tagjai:

a) Honfoglaló tagok: akik a Társula céljait szívesen követik.

b) Főtagok: akik a Társula ügyeit szívesen követik.

Franklin-Társula nyomdája.

TARTALOMJEGYZÉK.

A) A SZERZŐK BETŰRENDES SORA SZERINT.

- BELLA LAJOS. Kismartoni leletekről 280—281.
- BIBÓ-BIGE GYÖRGY. Újabb régiségleletekről Szabadkán 62—63. — Szabadkai leletről 276—277.
- BÖRZSÖNYI ARNOLD. Pogány magyar sírokról 67—70.
- CSALLÁNY GÁBOR. Régi germán sírmező a szentesi határban. (Első közlemény) 14—22.
- CZIRÁKY GYULA. Gombosi (azelőtt Bojgojeva) emlékekről 54—61.
- DARNAY KÁLMÁN. A dályai urnatemető 30—37.
- DUDÁS GYULA. Bácskai halmok- és földvárakról 375—378.
- Dr. ÉBER LÁSZLÓ. Két vaskori aranyékszer a m. n. múzeumban 22—30. — Eugen Petersen. Ara Pacis Augustae 1902 88—90. — Két főúri ajándék a nemzeti múzeum régiségtárában 193—205. — Dr. M. Hoernes. Der diluviale Mensch in Europa, ism. 389—392. — Oscar Montelius. Die typologische Methode, ism. 392—395.
- Dr. FINÁLY GÁBOR. Római utak a Dunán túl 164—173. — Az országos rég. és embert. társulat márcziusi ülése 192. Két római fölírat a Duna balpartjáról 404—405.
- HALAVÁTZ GYULA. Schneider János Mihály harangöntő 448.
- HAMPEL JÓZSEF. A jász kürt dombor művei 97—163. — Régi halmok a Tisza vidékén 302. — Lovas istenségek Dunavidéki antik emlékeken 305—365. — Alois Riegl: Der moderne Denkmalkultus sein Wesen und seine Entstehung, ism. 417—420. —
- A n. múzeum régiségosztály gyarapodása az 1903-ik évben 425—427.
- HERMAN OTTÓ. Az összeg és az ősbetű viszonya irodalmunkban 250—267.
- Dr. HORVÁTH AKOS. Kőkorszakbeli leletről a Szepességben 38—43.
- KARÁCSONYI JÁNOS. Bihari honfoglalás-kori lovas sírról 66—67. — A bihari honfoglaláskori sírokról 405—412.
- KEMÉNY LAJOS. Adatok az ötvösség és pénzverés történetéhez 70—74. — Magyarországi ágyú- és harangöntők 215—220. — Hegyestőr, fringia, tótországi szablya 300—301. — Magyarországi képirók 302. — Fatemplom Ráson 304.
- Dr. KOHLBACH BERTALAN. Ókori maradványokról Kaposfüreden és Magyar-Egresen 282—283. — A szőládi leletekről 413—416.
- Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. Egy ó-szónyi köemlékről 63—64. — Római köemlékek a Dunán túlról, I. 221—234. — Két györmegyei antik emlékről 401—404.
- LEHÓCZKY TIVADAR. Az egyeki őskori telep 365—374.
- IFJ. LOSSONCZY ISTVÁN. A borsod-miskolci múzeum 397—400.
- MARTIAN J. Régi telepek- és lelhelyekről a királyhágóntúli területen 283—287.
- MELLER SIMON. Cornelius von Fabriczy. Medaillen der italienischen Renaissance, ism. 395—396.
- MILESZ BÉLA. A tiszafüredi múzeum gyarapodása az 1902-ik évben 296—299.
- MILLEKER BÓDOG. A verseczi városi mú-

- zeum 95—96. — Ujabb vattinai leletek 180—190.
- B. MISKE KÁLMÁN. A vasrégiségek megóvásának új módjáról 287—290.
- MYSKOVSKY VIKTOR. Winter György, Bártfa város birájának arczképes zászlója és emlékköve Bártfán 74—77.
- ORNSTEIN JÓZSEF. Római áldozati oltáról Szamosújvárott 61—62. — Római emlékkő Hesdátón 428.
- Dr. PAP KÁROLY. Szilassy-féle egyházi edények 206—215.
- PÓR ANTAL. A zürichi múzeum színes ablaktáblája 11—14.
- PUKY JÓZSEF. A kiskunfélegyházai múzeum 400.
- Dr. RÉCSEI VIKTOR. Egy értékes régiséggyűjteményről a Bakonyban 64—66.
- REIZNER JÁNOS. Sasüllési és sőreghi leletekről 43—50. — A szeged-domaszéki magyar pogánykori sírleletekről 268—272. — A rivó-dülői ásatásokról és kötörési leletekről 378—387.
- ROEDIGER LAJOS. Kora középkori lovas sírletről Szeghegyen (Bács-Bodrog megye) 272—276.
- Dr. SZENDREI JÁNOS. Régi övek a m. n. múzeumban 1—14. — Ráth György. Az iparművészet könyve 78—81. — Az orsz. rég. és embert. társulat 1902 decz. ülése 91. — Az orsz. rég. és embert. társulat 1903 jan. ülése 91—92. — Febr. ülése 191—192. — Ápr. ülése 295. — Szept. ülése 397. — Okt. ülése 425. — Nov. ülése 425. — Keleti övcsat 302—303. — A sáropataki honfoglaláskori lelet 303—304.
- Dr. SZIGETI GYULA. Trója képe a legutóbbi ásatások alapján 235—250.
- TAKÁTS SÁNDOR. A budai várkapolna régi kincseiről 173—179.
- TÉGLÁS GÁBOR. Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina VII. k. 1900 81—88. — Római köemlékekről a Nagy- és Kis-Küüllő közti Somogyomról (Kis-Küüllő m.) 278—280. — Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina VIII. k. 1901 291—293.
- TÉGLÁS ISTVÁN. Mikesi leletekről (Aranys-Torda m.) 277—278. — A torockó szentgyörgyi torques 304.
- TÖMÖRKÉNY ISTVÁN. A bilisitsi ásatásokról (Szeged alsó tanya) 50—54. — Ásatásokról a Kenyérváró dombon 387—388.
- WOSINSZKY MÓR. Mélyített díszű őskori edényekről 412—413.
- A szerk.* Pozsonyi múzeum 92—94.
- r.* —*s.* Művészi könyvtár szerkeszti K. Lippich Elek. Donatello irta Éber László, ism. 420—424.
- x. y.* Kalauz a magyar nemzeti múzeum érem- és régiségtárában 92. — Akadémiai választások 300.
- x.* A pozsonyi városi múzeum 1902-ben 94—95. — Félegyházi múzeum 299. — Zombori múzeum 400.
- s.* Magyar numismatikai társulat 295—296.
- A magy. tud. Akademia arch. bizottságának működése 1902-ben 293—294.
- A kassai múzeum gyűjteményeinek leíró lajstroma 294.
- Az alsófehérmegyei múzeum 299.
- Az alsófehérmegyei tört. rég. és természettudományi egyesület 447.
- A mosonmégyei tört. és rég. egylet gyűjteményei 299.
- Az erdélyi orsz. múzeum érem- és régiségtára 299.
- A szegedvárosi múzeum 1902/3 évi gyarapítása 447.
- Akadémiai pályázat 300.
- † Dömötör László 397.
- † Mommsen Tivadar 448.

B) ARCHÆOLOGIAI SORREND SZERINT.

I. Őskor.

- DARNAY KÁLMÁN. A dályai urnatemető 30—37.
- DUDÁS GYULA. Bácskai halmok- és földvárakról 375—378.

- Dr. ÉBER LÁSZLÓ. Két vaskori aranyékszer a m. n. múzeumban 22—30. — Dr. M. Hoernes. Der diluviale Mensch in Europa, ism. 389—392. — Oscar Montelius. Die typologische Methode, ism. 392—395.

H. J. «Régi halmok a Tisza vidékén» 302.

Dr. HORVÁTH ÁKOS. Kőkorszakbeli leletről a Szepességben 38—43.

LEHÓCZKY TIVADAR. Az egyeki őskori telep 365—374.

Ifj. LOSSONCZY ISTVÁN. A borsod-miskolci múzeum 397—400.

MARTIAN J. Régi telepek- és lelhelyekről a Királyhágón túli területen 283—287.

MILLEKER BÓDOG. Újabb vattinai leletek 186—190.

TÖMÖRKÉNY ISTVÁN. A bilisitsi ásatásokról (Szeged alsó-tanya) 50—54. — Ásatásokról a Keményváró dombon 387—388.

WOSINSZKY MÓR. Mélyített diszú őskori edényekről 412—413.

II. Ókor és régibb középkor.

BELLA LAJOS. Kismartoni leletekről 280—281.

BIBÓ-BIGE GYÖRGY. Újabb régiségleletekről Szabadkán 62—63. — Szabadkai leletről 276—277.

BÖRZSÖNYI ARNOLD. Pogány-magyar sírokról 67—70.

CSAILLÁNY GÁBOR. Régi germán sírmező a szentesi határban. (Első közlemény) 14—22.

CZIRÁKY GYULA. Gombosi (azelőtt Bogojeva) emlékekről 54—61.

Dr. ÉBER LÁSZLÓ. Eugen Petersen Ara pacis Augustae 1902. 88—90.

Dr. FINÁLY GÁBOR. Római utak a Dunántúl 164—173. — Két római fölíratról a Duna balpartjáról 404—405.

HAMPEL JÓZSEF. Lovas istenségek duna-vidéki antik emlékeken 305—365.

Dr. KARÁCSONYI JÁNOS. Bihari honfoglaláskori lovassírról 66—67. — A bihari honfoglaláskori lovassírokról 405—418.

Dr. KOHLBACH BERTALAN. Ókori maradványokról Kaposfüreden és Magyar-Egresen 282—283. — A szőládi leletekről, (Somogy m.) 413—416.

Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. Egy őszönyi köemlékről 63—64. — Római köemlékek a Dunántúlról I. 221—234. — Két győrmegyei antik emlékről 401—404.

ORNSTEIN JÓZSEF. Római áldozati oltárról Szamosújvárott 61—62. — Római emlékkő Hesdaton 448.

REIZNER JÁNOS. Sasüllési és sőreghi leletekről 43—50. — A szeged-domaszéki magyar-pogánykori sírleletekről 268—272. — A rivó-dülői ásatásokról és kötöresi leletekről 378—387.

ROEDIGER LAJOS. Koraközépkori lovas-sírleletről Szeghegyen (Bács-Bodrog megye) 272—276.

Dr. SZENDREI JÁNOS. A sárospataki honfoglaláskori lelet 303—309.

Dr. SZIGETI GYULA. Trója képe a legutóbbi ásatások alapján 235—250.

TÉGLÁS GÁBOR. Római köemlékekről a Nagy- és Kisküküllő közti Somogyomról (Kis-Küküllő m.) 278—280.

TÉGLÁS ISTVÁN. Mikesi leletekről (Aranyos-Torda m.) 277—278. — A torockószentgyörgyi torques 304.

III. Középkor és Újkor.

HAMPEL JÓZSEF. A jász kürt domborművei 97—163.

HALAVÁTS GYULA. Schneider János Mihály harangöntő 448.

HERMAN OTTÓ. Az összám és ősbetű viszonya irodalmunkban 250—267.

KEMÉNY LAJOS. Adatok az ötvösség és pénzverés történetéhez 70—74. — Magyarországi ágyú- és harangöntők 215—220. — Hegyestőr, fringia, tótországi szablya 300—301. — Magyarországi képirók 302. — Fatemplom Ráson 304.

MELLER SIMON. Cornelius von Fabriczy. Medaillen der italienischen Renaissance, ism. 395—396.

MYSKOVSKY VIKTOR. Winter György, Bártfa város bírájának arczkép s zászlója és emlékköve Bártfán 74—77.

Dr. PAP KÁROLY. Szilassy-féle egyházi edények 206—215.

PÓR ANTAL. A zürichi múzeum színes ablaktáblája 11—14.

Dr. SZENDREI JÁNOS. Régi övek a m. n. múzeumban 1—14. — Keleti övcsat 302—303.

TAKÁTS SÁNDOR. A budai várkapolna régi kincseiről 173—179.

H. Alois Riegel. Der moderne Denkmal-Kultus, ism. 417—420.

—r—s. Eber László. Donatello ism.
420—424.

IV. Vegyes közlemények.

Dr. FINÁLY GÁBOR. Az országos rég. és embert. társulat márcziusi ülése 192.
HAMPEL JÓZSEF. A m. n. múzeumi régiségosztály gyarapodása az 1903-ik évben.

MILESZ BÉLA. A tiszafüredi múzeum gyarapodása az 1902-ik évben 296—299.

MILLEKER BÓDOG. A verseczi városi múzeum 95—96.

B. MISKE KÁLMÁN. A vasrégiségek megóvásának új módjáról 287—290.

PUKY JÓZSEF. A kiskunfélegyházai múzeum 400.

Dr. RÉCSEI VIKTOR. Egy értékes régiség-gyűjteményről a Bakonyban 64—66.

Dr. SZENDREI JÁNOS. Ráth György az iparművészet könyve, ism. 78—81. — Az orsz. rég. és embert. társulat 1903 januáriusi ülése 91—92. — Febr. ülése 191—192. — Áprilisi ülése 395. — Szeptemberi ülése 397. — Az orsz. rég. és embert. társulat okt. ülése. — Novemberi ülése 425.

TÉGLÁS GÁBOR. Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und Herzegovina VII. k. 1900. 81—83. — VIII. k. 1902. 291—293.

A szerk. Pozsonyi múzeum 92—94.

x. y. Kalauz a m. n. múzeum érem- és régiségtárában 92. — Akadémiai választások 300.

x. A pozsonyi városi múzeum 1902-ben 94—95. — Félegyházai múzeum 293. Zombori múzeum 400.

s. Magyar numismatikai társulat 295—296.

A magy. tud. Akadémia arch. bizottságának működése 1902-ben 293—294.

A kassai múzeum gyűjteményének leíró lajstroma 294.

Az alsófehérmegyei múzeum 299.

Az alsófehérmegyei tört. rég. és természettudományi egyesület 447.

A mosonymegyei tört. és rég. egyesület gyűjteményei 299.

Az erdélyi orsz. múzeum érem- és régiségtára 299.

Akadémiai pályázat 300. — † Dömötör László 397.

A szegedvárosi múzeum 1902/1903. évi gyarapodása 447.

† Mommsen Tivadar 448.

C) A CZIKKEK SORRENDJE SZERINT.

ELSŐ FÜZET. (Megjelent 1903 február 15-ikén.)

EMLEKEK ÉS LELETEK.

Dr. SZENDREI JÁNOS. Régi övek n. múzeumban. (30 ábrával és egy képes táblával) --- --- --- 1—11. l.

II. PÓR ANTAL. A zürichi múzeum színes ablaktáblája --- --- --- 11—14. l.

III. CSALLÁNY GÁBOR. Régi germán

sírmező a szentesi határban. (Első közlemény) --- --- --- 14—22. l.

IV. Dr. ÉBER LÁSZLÓ. Két vaskori aranyékszer a m. n. múzeumban. (Három ábrával) --- --- --- 22—30. l.

V. Szentmártoni DARNAY KÁLMÁN. A dályai urnatemető. (13 ábrával)

30—37. l.

LEVELEZÉS.

I. Dr. HORVÁTH ÁKOS. Kőkorszakbeli leletről a Szepességben. (14 ábrával)

38—43. l.

II. REIZNER JÁNOS. Sasüllési és söregghi leletekről. (14 ábrával) --- --- 43—50. l.

III. TÖMÖRKÉNY ISTVÁN. A bilisitsi ásátásokról (Szeged Alsó-Tanya)

50—54. l.

IV. CZIRÁKY GYULA. Gombosi (azelőtt Bogojeva) emlékekről. (22 ábrával)

54—61. l.

V. ORNSTEIN JÓZSEF. Római áldozati oltárról Szamosújvárott. (Egy ábrával) 61—62. l.	IX. KARÁCSONYI JÁNOS. Bihari, honfoglaláskori lovassírról. (12 ábrával) 66—67. l.
VI. BIBÓ-BIGE GYÖRGY. Újabb régiség leletekről Szabadkán --- 62—63. l.	X. BÖRZSÖNYI ARNOLD. Pogány magyar sírokról. (Nyolcz ábrával) 67—70. l.
VII. KUZSINSZKY BÁLINT. Egy ó-szónyi köemlékről. --- --- --- 63—64. l.	XI. KEMÉNY LAJOS. Adatok az ötvösség és pénzverés történetéhez 70—74. l.
VIII. Dr. RÉCSEI VIKTOR. Egy értékes régiséggyűjteményről a Bakonyban 64—66. l.	XII. MYSKOVSKY VIKTOR. Winter György Bártfa város bírójának arczképes zászlója és emlékköve Bártfán. (Három ábrával) --- --- --- 74—77. l.

IRODALOM.

I. RÁTH GYÖRGY. Az Iparművészet könyve, ism. <i>dr. Szendrei János</i> 78—81. l.	aus Bosnien und der Herzegovina VII. köt. 1900. ism. <i>Téglás Gábor</i> 81—88. l.
II. Wissenschaftliche Mittheilungen	III. EUGEN PETERSEN. Ara Pacis Augustae Bécs 1902. ism. <i>Éber László</i> 88—90. l.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

I. Az orsz. rég. és embert. társulat 1902 deczemberi ülése, ism. <i>dr. Szendrei János</i> --- --- --- 91. l.	III. Kalauz a m. n. múzeum érem- és régi-égtárában --- --- --- 92. l.
II. Az orsz. rég. és embert. társulat 1903 januáriusi ülése, ism. <i>dr. Szendrei János</i> --- --- --- 91—92. l.	IV. Pozsonyi múzeum --- 92—94. l.
	V. A pozsonyi városi múzeum 1902-ben, x. --- --- --- 94—95. l.
	VI. A verseczi városi múzeum 1902-ben --- --- --- 95—96. l.

MÁSODIK FÜZET. (Megjelent 1903 április 15-ikén.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. HAMPEL JÓZSEF. A jász kürt dom-borművei. (47 ábrával) --- 97—163. l.	III. TAKÁTS SÁNDOR. A budai várkápolna régi kincseiről --- 173—179. l.
II. Dr. FINÁLY GÁBOR. Római utak a Dunán túl. (Képmelléklettel) 164—173. l.	IV. MILLEKER BÓDOG. Újabb vattinai leletek. (Két képes táblával) 180—190. l.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

I. Az orsz. rég. és embertani társulat 1902 februárius 24-ikén tartott közgyűlése. <i>Dr. Szendrei János</i> --- 191—192. l.	II. Az orsz. rég. és embertani társulat márcziusi ülése. <i>Dr. Findly Gábor</i> 192. l.

HARMADIK FÜZET. (Megjelent 1903 június 15-ikén.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. Dr. ÉBER LÁSZLÓ. Két főúri ajándék a nemzeti múzeum régiségtárában. (Egy képes táblával és 9 ábrával) 193—205. l.	II. Dr. PAP KÁROLY. Szilassy-féle egyházi edények. (Egy képes táblával és 3 ábrával) --- --- --- 206—215. l.

- III. KEMÉNY LAJOS. Magyarországi ágyú- és harangöntők ... 216—220. l.
 IV. Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. Római emlékek a Dunántúlról I. (9 ábrával) ... 221—234. l.
 V. Dr. SZIGETI GYULA. Troja képe a *Ábra*: Antik négyfejű bronzedény a Dunántúlról. Első oldala $\frac{3}{4}$ nagys. ... 267. l.
 legutóbbi ásatások alapján. (Egy ábrával) ... 235—250. l.
 VI. HERMAN OTTÓ. Az ősszám és az ősbetű viszonya irodalmunkban. (Négy ábrával és két táblával) ... 250—267. l.

LEVELEZÉS.

- I. REIZNER JÁNOS. A szeged-domaszéki magyar pogánykori sírletről. (Két táblával) ... 268—272. l.
 II. ROEDIGER LAJOS. Koraközépkori lovas sírletről Szeghegyen (Bács-Bodrog m.). (Három ábrával) ... 272—276. l.
 III. BIBÓ-BIGE GYÖRGY. Szabadkai letről. (2 ábrával) ... 276—277. l.
 IV. TÉGLÁS ISTVÁN. Mikesi leletekről (Aranyos-Torda m.) ... 277—278. l.
 V. TÉGLÁS GÁBOR. Római emlékekről a Nagy- és Kisküküllő közti Somogyomról Kisküküllő megyében ... 278—280. l.
 VI. BELLA LAJOS. Kismartoni leletekről. (Két ábrával) ... 280—281. l.
 VII. Dr. KOHLBACH BERTALAN. Ókori maradványokról Kaposfüreden és Magyar-Egresen. (Egy ábrával) ... 282—283. l.
 VIII. MARTIAN J. Régi telepek és lelhelyekről a királyhágóntúli területen ... 283—287. l.
 IX. Br. MISKE KÁLMÁN. A vasrégi-
 ségek megóvásának új módjáról ... 287—290. l.
Ábra: Antik négyfejű bronzedény a Dunántúlról. Negyedik oldala $\frac{3}{4}$ n. ... 290. l.

IRODALOM.

- I. Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina VIII. köt., ism. *Téglás Gábor* ... 291—293. l.
 II. A m. tud. Akadémia arch. bizottságának működése az 1902. évben ... 293—294. l.
 III. A kassai múzeum gyűjteményének leíró lajstroma ... 294. l.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

- I. Az orsz. rég. és embertani társulat áprilisi ülése, *dr. Szendrei János* ... 295. l.
 II. Magyar numismatikai társulat, *s.* ... 295—296. l.
 III. A tiszafüredi múzeum gyarapodása 1902-ben, *Milessz Béla* ... 296—299. l.
 IV. Félégyházai múzeum *x.* ... 299. l.
 V. Az alsófehérmegyei múzeum ... 299. l.
 VI. A mosonmégyei múzeum gyűjteményei ... 299. l.
 VII. Az erdélyi országos múzeum útmutatója, *a.* ... 299. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

- I. Akadémiai választások, *x. y.* ... 300. l.
 II. Akadémiai pályázat ... 300. l.
 III. Hegyes tör, fringia, tótországi szablya, *Kemény Lajos* ... 300—301. l.
 IV. Régi halmok a Tisza vidékén, *Hpl.* ... 302. l.
 V. Magyarországi képirók, *Kemény Lajos* ... 302. l.
 VI. Keleti övcsatt. *Dr. Szendrei János* ... 302—303. l.
 VII. A sárospataki honfoglaláskori lelet. (2 ábrával.) *Dr. Szendrei János* ... 303—304. l.
 VIII. Fatemplom Ráson (Abauj m.), *Kemény Lajos* ... 304. l.
 IX. A torockó-szent-györgyi torques. (Ábrával.) *Téglás István* ... 304. l.

NEGYEDIK FÜZET. (*Megjelent 1903 október 15-ikén.*)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. HAMPEL JÓZSEF. Lovas istenségek dunavidéki antik emlékeken. (46 ábrával)--- --- --- --- --- 305—365. l.	II. LEHÓCZKY TIVADAR. Az egyeki őskori telep (Hajdu m.). (6 ábrával) 365—374. l.

LEVELEZÉS.

I. DUDÁS GYULA. Bácskai halmok- és földvárakról --- --- --- --- 375—378. l.	tásokról és kőtörési leletekről. (13 ábrával) --- --- --- --- 378—387. l.
II. REIZNER JÁNOS. A rivó-dülői ása-	III. TÖMÖRKÉNY ISTVÁN. Ásatásokról a Kenyérváró dombon --- 387—388. l.

IRODALOM.

I. Dr. MORIZ HOERNES. Der diluviale Mensch in Europa, ism. <i>dr. Éber László</i> 389—392. l.	gische Methode, ism. <i>dr. Éber László</i> 392—395. l.
II. OSCAR MONTELIUS. Die typolo-	III. CORNELIUS VON FABRICZY. Medaillen der italienischen Renaissance, ism. <i>Meller Simon</i> --- --- 395—396. l.
<i>Ábra:</i> Antik négyfejű bronzedény a Dunántúlról--- --- --- --- 396. l.	

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

I. Dömötör László † --- --- 397. l.	ábrával). Ism. <i>Ifj. Lossonczy István</i> 398—400. l.
II. Az orsz. rég. társulat 1903. évi szeptemberi ülése, ism. <i>dr. Szendrei János</i> --- --- --- --- 397. l.	III. Kikunfélegyházai múzeum, ism. <i>Puky József</i> --- --- --- --- 400. l.
III. A borsod-miskolci múzeum. (Egy	IV. A zombori múzeum --- 400. l.

ÖTÖDIK FÜZET. (*Megjelent 1903 december 15-ikén.*)

LEVELEZÉS.

I. Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. Két győrmegyei antik emlékről. (Két ábrával) 401—404. l.	honfoglaláskori lovassirokról. (Három képes táblával és hat ábrával) 405—412. l.
II. Dr. FINÁLY GÁBOR. Két római feliratról a Duna balpartjáról 404—405. l.	IV. WOSINSZKY MÓR. Mélyített diszú őskori edényekről. (Egy képes táblával) 412—413. l.
III. Dr. KARÁCSONYI JÁNOS. A bihari	V. Dr. KOHLBACH BERTALAN. A szoládi leletekről. (Somogy megye.) 413—416. l.

IRODALOM.

I. ALOIS RIEGL. Der moderne Denkmal-Kultus, sein Wesen und seine Entstehung, ism. <i>H.</i> --- --- --- 417—420. l.	II. Művészi Könyvtár, szerkeszti K. Lippich Elek. Donatello, írta Éber László, ism. — <i>r</i> — <i>s</i> .--- --- 420—424. l.
<i>Ábra:</i> Antik négyfejű bronzedény a Dunántúlról. (Harmadik oldal)--- --- 424. l.	

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

- I. Az orsz. rég. és embert. társulat
októberi ülése, *dr. Szendrei János* 425. l.
II. Az orsz. rég. és embert. társulat
novemberi ülése, *dr. Szendrei János*
425. l.
III. A m. n. múzeumi régiségosztály
gyarapodása az 1903-ik évben. (Négy

képes táblával és 30 ábrával). *Hpl.*

425—447. l.

IV. Az alsófehérmegyei tört. rég. és
természettudományi egyesület --- 447. l.

V. A szegedvárosi múzeum 1902/3. évi
gyarapodása --- --- --- 447. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

- I. † Mommsen Tivadar --- 448. l.
II. Római emlékkő Hesdátton, *Orn-*
stein --- --- --- 448. l.

III. Schneider János Mihály harang-
öntő, *Halaváts Gyula* --- --- 448. l.

DJ ÁBRÁK MAGYARÁZATA.

4. A nagy-tályai (Heves m.) öv.
5. Öv részletei a xvi. századból.
7. Öv a xvi. század második feléből,
valószínűleg Erdélyből.
8. xv. és xvi. századi kanalak az er-
délyi leletből.
10. Kispetri lelet (Kolos m.) 1588-ból.
23. Nyakperez Herczeg-Márokról (Ba-
ranya m.) és két készlet belőle.
33. Agyagurnákadályai urnatemetőből.
35. Fémtárgyak a dályai urnatemető-
ből, 9. zablá oldaltagja, 12 és 13.
ládsák, 10. bronzfibula, 11. teker-
cses bronzgyűrű.
40. Újabb kőkori leletek a szepességi
«Drevenyik» fösíkről.
41. Leletek ugyanonnan.
44. Bronztekerics Sasüllésről (Torontál
megye).
47. Ókori sírlelet Szőreghről (Toron-
tál m.).
48. Ókori sírlelet Új-Szent-Ivánról (To-
rontál m.).
49. Antik csontfésű új-szent-iváni sír-
ból (Torontál m.).
57. Újabb kőkori lelet Gombosról (az-
előtt Bogojeva) (Bács m.).
58. Újabb kőkori cserépkészítmények
Gombosról (azelőtt Bogojeva) (Bács
megye).
60. Honfoglaláskori sírleletek Gombos-
ról (azelőtt Bogojeva) (Bács m.).
61. Római oltárkö Szamosújvárról.

67. Bihari honfoglalási sírlelet.
68. Ékszerek Győrött lalt honfoglalási
sírokból.
69. Felső-olaszországi pénzek x. szá-
zadi honfoglalási sírokból.
75. Winter György bárifai bíró emlék-
köve 1680-ból.
76. Winter György arczképe. — Zárókő
G. W. betűkkel.
99. A jász kürt két oldalról tekintve.
103. A jász kürt domborművének ki-
terített képe.
108. Domborművek a jász kürt egyik
szélesebb hajlásán és felső keskeny
hajlásán.
109. Domborművek a jász kürt második
szélesebb hajlásán és alsó keskeny
hajlásán.
113. A jász kürt domborműveinek ki-
terített ábrája.
116. Domborművek a jász kürt szája
körüli sávon.
117. Domborművek ugyanott.
118. Szíjfonadék a jász kürt nyílása felé
eső hajlason.
119. Domborművek a jász kürt legfelső
sorában.
120. Domborművek ugyanott és dom-
bormű a kürt belső hajlásán.
121. A középső domborműves jelenet a
második sorban.
122. Domborműves alakok a második
sorban. — A harmadik sorban.

123. Ezüst lemez, láncz és gyűrű. — Domborműves jelenetek a negyedik sorban.
124. Domborműves jelenetek a negyedik sorban.
125. Domborműves díszítések a kürt keskenyebb felületén.
127. Akrobata jelenet ószönyi terra sigillata töredéken. — Akrobata jelenet egy zománczos tálon Amidából.
135. Elefántcsontból faragott szelencze domborműves táblája a British Museumban.
145. Kürt elefántcsontból a prágai Szent Vid-templom kincstárában.
148. Más elefántcsontu kürt a prágai Szent Vid-templom kincstárában.
155. Elefántcsontu kürt szenteket ábrázoló domborművekkel.
157. Domborműves tábla elefántcsontból a firenzei múzeumban.
163. Domborműves elefántcsont tábla Berlinben.
165. (Melléklet). Római utak képei a Dunántúlról.
181. Vattinai régiségek I. tábla.
183. Vattinai régiségek II. tábla.
197. Házi oltárka, készítette Augsburgban M. Wallbaum 1600 körül.
198. Domborművek az oltárkán Lukács és János evangelisták. — Márk és Máté evangelisták.
199. Jézus imádása.
201. Krisztus a keresztfán.
202. Krisztus föltámadása.
203. Az angyali üdvözlés.
204. Domborműves szentkép színes kövekből, firenzei mű a XVII. századból.
206. Kehely Szilassytól a kisszebeni templomban.
209. Ciboriumos kehely Szilassytól u. o.
211. Kereszt Szilassytól u. o.
213. Szilassy-féle urmutató u. o.
224. A legio II. adjutrix téglabélyege.
227. Római domborműves kőtábla Csákvárról.
228. Vadászatot ábrázoló domborműves kőtábla u. o.
229. Áldozást ábrázoló domborműves kőtábla u. o.
230. Sírkő Welmből (Alsó-Ausztria).
231. Domborműves sírkő Csákvárról.
232. Kocsin való utazást ábrázoló két domborműves kőtábla Csákvárról.
233. Három alaku domborműves kőtábla u. o.
236. A régi Trója alaprajza Dörpfeld után.
253. A magyar számrovás rendszere.
255. Gulyarovást rovó számadó.
257. Magyar rendszerű rovasok.
259. Magyar rendszerű pásztorrovások.
265. A számrovást és rovott szöveg viszonyát mutató ábra.
267. Antik négyfejű bronzedény a Dunántúlról.
269. Bronzrégiségek a szeged-domaszéki sírleletből.
271. Vaszregiségek a szeged-domaszéki sírleletből.
273. 1. ábra. Szeghegyi régiségek.
2. ábra. Az u. n. avarkori lovas sír Priglevicza-Szent-Ivánról.
275. Bajai lovas sír az u. n. avarkorból.
276. Szabadkai sírlelet ugyanazon korból.
281. 1. ábra. A római alphabetumot feltüntető téglá Kis-Martontól.
2. ábra. Sanniót ábrázoló márvány mellkép.
282. Római gombosfejű bronztű Magyar-Egresről.
290. Antik négyfejű bronzedény a Dunántúlról.
303. Honfoglalási korabeli ékszerek Sárospatakról.
304. Ezüst torques Toroczkó-Szent-Györgyről.
309. A thrák lovasistent ábrázoló domborműves kőtábla Budapesten.
310. Dioskuriust ábrázoló domborműves kőtábla Kolozsvártt.
311. Áttört művű lovasalak márványból Budapesten.
313. Thrák lovast ábrázoló domborműves kőtábla csonka töredéke Kolozsvártt.
314. Domborműves bronztáblácska Bukarestben.
315. Domborműves bronztáblácska Bukarestben.
317. Deus Dobratesnek szentelt domborműves kőtábla Budapesten.
318. Domborműves kőtábla Apulumból Nagy-Szebenben.

320. Domborműves kőtábla Görögországból Belgrádban.
321. Domborműves kőtábla Tordáról a múzeumban.
322. Domborműves bronztáblácska Berlinben.
323. Domborműves kőtáblácska a segesvári múzeumban.
325. Domborműves kőtáblácska a buka-resti múzeumban.
326. Domborműves kőtábla Temesmegyéből a n. múzeumban.
327. Domborműves kőtábla Carnuntumból.
328. Domborműves kőtábla Terracinából.
329. Domborműves kőtábla két töredéke Tordáról a kolozsvári múzeumban.
330. Domborműves kőtáblácska Aquilejából.
331. Domborműves kőtáblácska Dunapenteléről a n. múzeumban.
333. Domborműves kőkorong a kolozsvári múzeumban.
334. Domborműves kőlemez Bregetióból a n. múzeumban.
335. Domborműves kőtáblácskák Kápolnáról és Sziszek tájékáról a n. múzeumban.
336. Domborműves kőtáblácska a bécsi magángyűjteményben.
337. Domborműves kőtábla töredéke a kolozsvári múzeumban.
339. Két domborműves kőtáblácska a n. múzeumban, egy a fejérmegyei múzeumban és egy a szegedi múzeumban.
340. Domborműves rézlemez Virunumból a klagenfurti múzeumban.
341. Domborműves fémtáblácska Bukarestben.
343. Domborműves ólomlemez Dunapenteléről a n. múzeumban.
347. Domborműves ólomtáblácska Szerbiából a n. múzeumban.
348. Domborműves ólomtáblácska Tüske pusztáról (Tolna megye) a szegszárdi múzeumban.
349. Domborműves ólomtáblácska Mitroviczáról a n. múzeumban.
351. Domborműves ólomtáblácskából való töredék, találták Öcsényben (Tolna megye), őrzik a szegszárdi múzeumban.
352. Domborműves ólomtáblácska Čalmaról (Szerém m.) a n. múzeumban.
354. Domborműves ólomkorong, találták Aquincumban, az aquincumi múzeumban.
355. Domborműves ólomkorong a zág-rábi múzeumban.
356. Domborműves ólomkorong, találták Pozsareváciban (Szerbia), őrzik a Pozsareváci gymnasiumban.
358. Domborműves ólomkorong a buka-resti múzeumban.
359. Domborműves lemez töredéke, találták Szlavoniában. Calcedon Angliában.
361. Üvegpaszta Bécsben. Lapis lazuli az Odescalchi gyűjteményben.
362. Calcedon Antonescu rajza után.
367. Cserépedények az egyeki leletből.
381. Római bronzfibula és gyöngy a rivódülői temetőből.
385. Szegedkőtörési régiségek a régi középkorból.
396. Antik négyfejű bronzedény a Dunántúlról.
399. Szirmabessenyői bronzfibula.
402. Acrabanis lovas íjász sírtáblája Győrött.
403. Lovas íjász csonka sírtáblája Győrött.
406. A bihari honfoglalási lovas sírok: a II., III. és IV. sírból származó mellékletek.
407. Ugyanott az V. sírból való leletek.
408. Ugyanott, leletek a III. és VI. sírből.
409. Ugyanott, a VII. sír mellékletei.
410. Ugyanott, ékszerek a VIII. sírből.
411. Ugyanott, a VIII. sírből való tárgyak.
414. Mélyített díszű őskori edények Dombovárról (Tolna megye) a n. múzeumban.
424. Antik négyfejű bronzedény a Dunántúlról (harmadik oldala) $\frac{3}{4}$ n.
426. Őskori edények Szomódról (Komárommegye).
427. Őskori rézszerszámok Fajszról (Pestmegye).
429. Őskori bronzlelet Nagy-Hangosról (Tolnamegye).
430. Őskori bronzlelet Nagy-Hangosról (Tolnamegye).

431. Sajó-vámosi (Gömörmegye) őskori bronzrégiségek.
432. Őskori bronzcsüngő disz Gyula-Fehérvárról.
433. Bronzkarpereczek Bihar-Diószeg-ről.
434. Bronzzabla két oldalrúdja Csákerényből (Fejérmegye).
435. Régibb középkori ékszerek Ó-Földeákról.
437. A besztereczi szenteltvíztartó (Szabolcsmegye) három oldalról.
439. Kiterített rajzok a besztereczi edény fölületét díszítő domborművekről és fölíratáról.
440. A besztereczi szenteltvíztartó fogantyúja oldalról és fölülről.
441. A nagy-dobronyi ezüstpohár a XVI. századból.
Rézszelencze 1598-ból.
442. Bethlen Miklós és Kun Ilona bronzmozsara 1668-ból.
Fölírat ugyanazon bronzmozsáron.
Bronzmozsár 1667-ből.
443. Vasgyertyatartó 1644-ből.
Sárgarézgyertyatartó 1690-ből.

BETŰRENDES TÁRGYMUTATÓ.

A

- Aacheni kürt 151.
 Aargau 13.
 Ababunis 401.
 Abauj-szántói kincs 34.
 Abbé Corblet 149.
 Aberglauben des bösen Blickes bei den Alten 134.
 Ablaktábla a zürichi múzeumban 11—14.
 Abonyi régibb középkori temető 425.
 Abroncs 410.
 Achacius Pwdleyner 73.
 Achaiok 250.
 Achilles 430.
 Acrabanis lovasijász sírtáblája Győrött 402.
 Adamovich Imre 404.
 Adatok az ötvösség és pénzverés történetéhez 70—74.
 Adó-rovás 254.
 Aelius Aelianus 86.
 Aeneas 429.
 Aequilibristikus gyakorlat 123.
 Agancsok 42, 43, 55, 96.
 Agron király 87.
 Agyag bögre 39—41; — edények 32—37, 39—40, 51, 52, 53, 54, 56—57, 65, 365, 366, 382, 388, 408, 412—413, 414, 415, 420, 432, 433; — gömb 51; — gyöngy 189; — kanál 41; — kúpok 56; — mécs 415; — orsó 17, 41, 51, 59.
 Agyagművesség 81.
 Akadémiai pályázat 300; — választások 300.
 Akanthus levéldísz 6, 7.
 Ala I. Augusta Ituraeorum 401, 403.
 Alačević 85.
 Alaghy Menyhért 220.
 Albert, eperjesi ötvösmester 74; — I, osztrák herceg 12; — II., római király 12.
 Alessandro Vittoria 395.
 Alexandria 87.
 Algir 135.
 Ali kardja 135.
 Alicano 165.
 Alirumna 104.
 Alsó ausztriai kamara 176.
 Alsó-fehértmegyei múzeum 299; — tört. régész. és term.-tudományi egyesület 447.
 Alsó-Ilosva 286.
 Alsójárai lelet 277.
 Alsó-Meczenzéf 443.
 Alsó-Pamuria 87.
 Alsó-Pannonia 401.
 Alsó-Schlog-ban előkerült régiségek 55.
 Alte Bleiche 74.
 Ambrási gyűjtemény 105.
 Amidaí tal 128.
 Ampelum 83, 171.
 Amphion 102.
 Anastasius, II., császár 130.
 András, harangöntő 216.
 Andrássy Antal báró hagyatéka 193; — Antal báró rozsnói püspök 438; — D. nes gróf ajándéka 193—205, 438; — Géza gróf 3; — Gyula gróf 3; — István gróf 193; — Manó gróf 3.
 Andrea Kolman 72.
 Angersi múzeum 149.
 Anjoukori magyar kincs 177.
 Annuntiatio pillanata 211.
 Anonymus 87.
 Antal ötvös 71.
 Antianae 165.
 Antik agyagmécs 426; — bronzedény 396; — emlékek 305—365; — emlékek györmegyből 401—403; — mythologia 306; — negyfejú bronzedény a Dunántúlról (abrák) 267, 290, 396, 424; — ruházat 1.
 Antonescu 308, 314, 315, 327, 350.
 Antoninus-fele Itinerarium 222.
 Antonio Pollajuolo 395.
 Antonius aurifaber 71; — Pius 82.
 Apafi György síremléke 191; — Mihály 3; — Mihály udvara 3.
 Apahidai lelet 20.
 Ap. tin 377.
 Apáczák életmódja 13; — ruházata 13.
 Apollinaris 63.
 Apollo 3, 8.
 Apor Péter 2.
 Appianus 85.
 Apponyi Sándor gróf 192.
 Apulum 278, 313.
 Apulumból való domborműves kőtábla Nagy-szebenben 318.
 Aquæ Mattiacæ 82.
 Aquilejában lelt domborműves kőtábla 330.
 Aquincum 165, 402.
 Aquincumi mozaik 80; — ólomkorong 354.
 Ara Pacis Augustæ 88—90.
 Arany csészek 4:7—428; — ékszer 22—30; — fibulak 25; — fülbevaló 17; — fülönfüggők 410, 428, 434; — gyűrű 11; — karika 410; karperecz 29; — kincs 26; — láncz 428; lelet 425, 427; — öv 2; — pityke 436; — pénz 20; — pléh 433; — rud.
 Arany János 251.
 Archæolog. epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien 82.
 Arion 102.
 Arisien korszak 391.
 Arrabona 165, 402.
 Arsa 86, 87.
 Asylien korszak 391.
 Athena temploma 240, 244.
 Atrans 87.
 Attila 101.
 Augsburgi jelzésű XVII. századi ezüstpohár 438; — ötvösök 199.
 Augustus kora 88.
 Augustus római császár 244.
 Ausonius 28.
 Avar lelet 19.
 Avarkori szíjvég 435.
 Avas-Ujfalu 256.
 Axiokersos 338.

Ács-Teszér 443.
 Ádám és Éva bűnbeesése és a Paradicsomból való kiűzetése 194.
 Ádám Schmelczér 71.
 Agnes királyné 12.
 Ágostyán 426.
 Ágyú- és harangöntők Magyarországon 216—220.
 Áldásy Antal 80.
 Áldor Gyula ajándéka 444.
 Áldozati oltár Szamosújvárott 61—62.
 Áldozó kehely 206.
 Állatok teremtése 195.
 Álló órák 440.
 Amor 65.
 Arokeyház 375.
 Árpádházi magyar királyok 12.
 Árpádkori bronzgyűrű 428; — bronzpecsétlő 438; — gyűrű 438; — ipar 80; — karperecz 436; kopjacsucs 446; — sírok 69; — temető 191.
 Asatások: abonyi 425, 434; Biharban 66—67; bihari 405—412; — Biki Nagy Józsefné földjén 15; — bilisczi 50—54; — Dancsig Gergely földjén 15; — Dályán 30—37; — Dunapentelén 428; — Egyeken 365—374; — Geszten 397; — Kajáron 66; — Kenyeri pusztán 66; — Kenyerváró dombon 387—388; — Miskolczon 397; — Mocsolyáson 397; — Murányi Mihály földjén 15; — Nagyölgyparton 15; — Ó-Földeákon 434; Pányik-Tóth János földjén 15; — Rivódülön 378—384; — Sasüllésen 45; — Sályin 397; — Szentesen 14—22; — Solymáron 432; — Szirma-Bessenyőn 397; — Tiszakesziben 397; — Trója területén 192; — Vattán 397.
 Ásotthalom 296.
 Ászéri lelet 69.
 Áttört művű domború kőalak a n. múzeumban 311; — pártá 8.

B

Babonás bálványképek 306.
 Bacchus 65.
 Baiai Sas-hegy 377.
 Bajcsi Miklós 55.
 Bakodi kincs 69.
 Bakonyi Péter 229; — régiség-gyűjtemény 64—66.
 Bakony-Szent-Király 65.
 Bakony-szent-lászlói gyűjtemény 64.
 Bakony-Szombathely 65.
 Bakony-Tamás 66.
 Bakterbér-rovás 254.
 Balamber 101.
 Balázs, ötvös Pesten 74.
 Balta 249, 426, 427.
 Bandot-féle gyűjtemény 153.
 Banjaluka 82.
 Banka nevű halom 377.
 Baracska 172.
 Barannyay Lajos 279.
 Barbár érmek 26.
 Barettszerű kalap 5.
 Barokk-stílus egyházi edények 206—215.
 Baróthi Lajos 111.
 Barsmonostori apátság 178.
 Bartalos Gyula 425.
 Basilewsky-féle gyűjtemény 152.
 Bassiana 165.
 Battai kőemlék 430.
 Baumgartner Bertalan 73.
 Bay Géza hagyatéka 445.

Bábsütő-minták 444.
 Bács 377.
 Bács-Bodrog vármegyei múzeum 91.
 Bácskai halmok és földvárak 375—378.
 Banffy György gróf 3; — György, erdélyi kormányzó 440.
 Bárczay László 72.
 Bársonyöv 2.
 Bártfa város birájának arczképes zászlója és emlékköve 74—77.
 Bártfai plébánia 75.
 Báthory István 217.
 Batky Zsigmond 192.
 Bátor-Keszi 426.
 Beatrix királyné érme 396.
 Bebeck Ferencz 217.
 Beck Gergely, tokaji ágyúöntő 220.
 Beehr Tóbiás 220.
 Behem János 218.
 Bekisch György 219.
 Belgrad 87.
 Belgrádi múzeumban őrzött domborműves kőtábla 320.
 Belhomme 26.
 Bella Lajos 32, 295; — Lajos: Kismártoni leletekről 280—281.
 Bellerophon harcza a chimæra ellen 429.
 Bendegűtz 101.
 Benedikty Gyula ajándéka 436.
 Beneficiarienposten 164.
 Beregmegyei tiszaháti egyházak edényei 425.
 Berekhát 14, 15.
 Berettyó 66.
 Berlini domborműves bronzablácska 322; — műtörténeti múzeumban őrzött kürt 150.
 Bern 13.
 Bernardo Rossi-érem 395.
 Bertoldo di Giovanni 395.
 Berverth Frigyes 293.
 Besztercze 287.
 Besztereczi lelet 436; — szenteltvíztartó 437.
 Berényi Ferencz 3.
 Bethlen András gróf 3; — Gábor 3; — Gergely gróf 333; — Miklós 440; Odön gróf 3; — Vilma grófnő 3.
 Betűrovás 253—265.
 Bezdáni Zöld-halom 377.
 Bezdedi sírlelet 1.
 Bezenyei lelet 20, 21.
 Bécs 3.
 Bécsi domborműves kőtábla 336; — képes krónika 263; — kürt 151; — művészettörténeti múzeum 89.
 Békeffy Remig 191.
 Békés-Gyula 432.
 Bél Mátyás 100, 266.
 Béla-hegy 285.
 Béla, IV., király 91; — IV., leányainak erekléi 191.
 Bibó-Bige György: Szabadkai leletről 276—277; — György: Újabb régiséglelet Szabadkán 62—63.
 Bihać 81.
 Bihardiószegi bronzkarperecz 428, 433.
 Bihari honfoglaláskori lovas sír 66 67; — vár 66; — honfoglaláskori lovassírok 405—412.
 Bika-rovás 256.
 Biki-Nagy Józsefné 15.
 Bilisitsi lelet 379; — asatások 50—54.
 Birmann 83.
 Bizanczi arany pénz 20; — mozaik 80.
 Bjelina 87.
 Blamoč (Bosznia) 350.
 Blasius büxenmaister 217.
 Blatniczai lelet 44.

- Bock: Ueber den Gebrauch der Hörner im Alterthum 98.
 Bodaics nevű part 367, 373.
 Bodreg-monostorszegi lelet 49.
 Bodrogvécsi lelet 410.
 Boeche di Cattaro 292.
 Bogics Vazul 180.
 Boglar 2, 3, 6, 410.
 Bogner Sebaestian 441.
 Bogojevai emlékek 54—61.
 Bojárhalom 268.
 Bojana 88.
 Boldogságos Szűz mennybemenetele 210.
 Bolgár emlékek 308.
 Bonbardus 100.
 Boncz Ödön 2, 192, 404.
 Bonfin feljegyzései a rovásféle írásról 262.
 Bonyhád 434.
 Borbély Kálmán 447.
 Bornemissza Gergely 73; — János 175.
 Bortisch György 219.
 Borsay Jenő 397.
 Borsodmegye 365.
 Borsod-miskolczi múzeum 397.
 Borzavár 65.
 Bosnisch-herzegowinisches Landesmuseum in Serajevo 81.
 Bosnyák-hercegovinai mohamedánok babonái 88.
 Bosoljina 87.
 Boszniai és hercegovinai leletek 25.
 Botrovás 256.
 Bottka Tivadar 13.
 Bögrék 39—41.
 Bökény-mindszenti lelet 20, 21.
 Börzsönyi Arnold 401; — Arnold: Pogány magyar sírokról 67—70; — Arnold: A győri kora középkori sírmező leleteiről 191.
 Bőrv 2.
 Brandenburgi Lőrincz 219.
 Brassó városának címere 8.
 Brassói leletek 284; — ötvösök 3.
 Brazza-sziget 83.
 Bregetio 165.
 Bregetióból való domborműves kőtábla 334, 339.
 Bresztovác 377.
 Breuil 30.
 Brigetio 63.
 British Museum 133.
 Britt érmek 30.
 Bronz bulla 434; — buzogány 65; — csat 65, 274, 426, 428, 431; — csörgő 274; — csüngő 96, 188, 380, 427, 428, 432; — edény 267, 290, 396, 424; — ékszer 31, 436; — érmek 82; — fibula 25, 62, 65, 381, 383, 399, 426, 428, 429, 434; — fülönfüggők 53, 60, 363, 431; — gomb 415 — gombostű 96; — gyöngy 62, 65; — gyűrű 65, 426, 428, 432; — halántékkarika 436; — kapocs 1; — kard 427; — karika 46, 60; — karperecz 24, 65, 96, 416, 426, 428, 433; — kés 37; — korong 432, 434; — kulcs 65, 434; — lámpa 65; — láncz 431; — lándsza 37; — lelet 43—45, 60—61; — lemezek 30, 31, 382, 429, 430; — mozsár 440, 442; — öv 1, 31; — pecsétlő 438; — sarló 427; — szobrocskák 432; — tábla 314, 315, 322; — tű 282, 415, 427; — üst 32; — véső 413, 427; — vödör 29; — zabla 31, 32, 34, 428, 434.
 Bronzművesek 78.
 Bruckenthal-múzeum 3.
 Bruckner István 368.
 Brunsmid 353.
 Bruxelli Musée de la Toure 153.
 Brückner A. 236.
 Bubics, Zsigmond 192, 294.
 Buda Adám 255.
 Budaháza 427.
 Budai Szent János-templom 175; — várkapolna régi kincsei 173—179.
 Budapest régiségei 63, 421.
 Bukaresti domborműves bronztáblácska 314, 316; — domborműves fémábrácska 341; — múzeumban őrzött domborműves kőtáblácska 325; — múzeumban őrzött domborműves ólomkorong 358.
 Bulic 85.
 Bulimiaik 87.
 Bunarbaschi magaslat 235.
 Bunyitay Vincze 192.
 Burgundi Antal 396.
 Burnum 84.
 Butykay József 397.
 Buzin 87.
 Buzogány 65, 249.
 Byzantiumi császárság jelvényei 133.
- C**
- Cabinet de Medailles 434.
 Caesar Julius 244.
 Caesareai Priscianus 130.
 Caesariana 165, 224.
 Cahier et Martin 155.
 Calabriai Alfonz érme 395.
 Calcedon kő bevéssett ábrákkal 359, 362.
 Calmában felt domborműves ólomtáblácska 352.
 Capitoliumi istenségek 328.
 Carič A. J. 88.
 Carlislei egyház 154.
 Carmen saeculare 90.
 Carneolombok 6.
 Carnuntum 63, 165, 402.
 Carnuntumi domborműves kőtábla 327; — múzeum 328.
 Cartailhac, le torquest et le bracelet d'or de Lasgrais 27.
 Celesten Vjekoslav 88.
 Celták istenei 305.
 Certosa-fibulák 82.
 Cetina 87.
 Cetinje 85.
 Chablois-féle hármasszobor 338.
 Charaton 101.
 Chelléo-Moustérien korszak 390.
 Childerik, I., frank király 19.
 Christian József 96.
 Chyzer Thomas 216.
 Ciborium 206, 209.
 Cimeliotheca Musei Nat. Hung. 98.
 Circusi gladiatorok 127.
 Cirillus, eperjesi ötvösmester 74.
 Classicus mosaik 80.
 Claudianus 126.
 Coasta rosi 277.
 Collegio Romano 105.
 Commodus császár 430.
 Constantinus bizanczi császár érme 273.
 Constantinus-féle diadalív 64; — rézérem 426.
 Constantius-féle pénz 21.
 Consularis dyptychonok 133.
 Corceletti csözlőépítmények 32.
 Cordesben felt ékszer 27.
 Corne de Szent Orens 154.
 Cosimo 422; — Medici-érem 396.
 Cosmas ötvös 71.
 Crisán Péter 277.
 Crispiana 165, 224.
 Cristanus münzer 71.
 Cristof Klerner 74.

Crkvina 82.
 Crna Bara 59.
 Cristoforo di Geremia 396.
 Cromer Lorenz 71.
 Cs. k. központi bizottság a művészeti és történeti emlékek gondozására 417.
 Csabrendeki bronz övlemez 32; — vaslándzsza 29.
 Csallány Gábor: Régi germán sírmező a szentesi határban 14—22.
 Csát 1, 4, 6, 17, 20, 59, 65, 66, 270, 272, 274, 277, 408, 410, 426, 428, 431, 434.
 Csákány 274, 407, 426.
 Csákerényi antik fibula 428; — bronzlelet 428, 434; — lelet 436.
 Csákvár 171.
 Csákvári római emlékkövek 222—234.
 Csáky Albin gróf 3.
 Csánky Dezső 295, 376.
 Császári czímer 14; — hippodromos 133.
 Csávoly 377.
 Cseh czímer 14.
 Csepán 286.
 Cserni Béla 299, 313, 319, 447.
 Cservenka 376.
 Csesznek 65.
 Cseszneki vaslándsa 446.
 Cséb 378.
 Cséplő-rovás 254.
 Csészertartó szobrok 2.
 Csicsovszka domb 376.
 Csigavonalakból alkotott disztítés 247.
 Csiholóvas 428.
 Csik-Szent-Mihály temploma 266.
 Csikszeredai leletek 283.
 Csik-Zsögödi leletek 283.
 Csincsák József 96.
 Csizsár-rovás 254.
 Csoma József 192.
 Csomortány 284.
 Csontfaragás 81.
 Csongrad m. tört. és régészeti társulat 15.
 Csontvázak 16.
 Csónakfibula 34.
 Csornai lelet 67.
 Csurog 376.
 Csücsüves építőművészet 79; — pánta 8.
 Csüngők 11, 37, 96, 188, 380, 406, 408, 410, 427, 428, 432.
 Cumont 86.
 Curčić Vesjel 81, 291.
 Cypria kagyló 46—47.
 Czákó Elemér 80.
 Czech János 401.
 Czehpecsétlők 438.
 Cziczhegy 285.
 Czimerpaizs 8, 10.
 Czipser Paul 217.
 Cziráky Gyula: Gombosi emlékekről 54—61.
 Czobor Béla: A pannonhalmi apátság xvi. századbéli egyházi szerelvényeiről 110, 191.

D

Dacia 401; — syriai bevándorlói 305.
 Daciai kabirok 363.
 D. dara Horváth 54.
 Dalmatia régiségei 82.
 Dalton O. M. 160.
 Dancsik Gergely 15.
 Danczka 3.
 Darcel A. 152.
 Darnay Kálmán 56, 192; — a dályai urnatemető 30—37; — Sümegh és vidékének őskora 30.

Darwin elmélete 30.
 Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms 127.
 Daucius Dætoris 83.
 Dályai urnatemető 30—37.
 Dán múzeum 107.
 Dávid Góliáth levágott fejével 195.
 Dealu turdi (Tordai hegy) 278.
 Debelo-brdói lelet 25.
 Debreczen 365.
 Dedek Crescens Lajos 192.
 Demetrovits Mihály 96.
 Demir-kapu 378.
 Demjanovics Emil 425.
 Demkő-hegy 436.
 Denkmäler der Kelten-Herrschaft in Ungarn 25.
 Derndl György 219.
 Derriai törzs 87.
 Dessewffy Pál-féle gyűjtemény 294.
 Detta 96.
 Deus Dobrates 430.
 Dezsericzky Incze 266.
 Décsy Antal 102.
 Déronya 378.
 D-si telep 285.
 Dezsi Lajos 81.
 Dézsma-rovás 254.
 Diana istenség 83, 292.
 Dicső-Szentmarton 280.
 Dietrichstein 177.
 Dillscher János, putnoki ágyúöntő 219.
 Dindarri törzs 87.
 Diner Dénes József 81.
 Dino herczeg gyűjteménye 153.
 Dioskurok tisztelete 307.
 Divald Kornél 81.
 Doberes, trák néptörzs 317.
 Dobó Ferencz 174.
 Dobrates isten 317.
 Dodonai fibula 25.
 Dolichei Jupiter 305.
 Domaszéki sírlelet 268—272.
 Domaszewsky 164, 316.
 Domborművek a jász kúrtón 97—163.
 Domborműves bronzlemezek 430; — bronz-táblácska Berlinben 322; — bronz-táblácska Bukarestben 314, 315; — disztítések a besztereczi szenteltvíztartón 439; — elefántcsont táblácska Berlinben 163; — fémtáblácska Bukarestben 341; — köemlékek Dunapenteléről 429—430; — kőtábla a bukaresti múzeumban 325; — kőtábla a fejérmegyei múzeumban 339; — kőtábla a kolozsvári múzeumban 310, 313; — kőtábla a n. múzeumban 309, 311; — kőtábla a segessvári múzeumban 323; — kőtábla Apulumból Nagyszebenben 318; — kőtábla Aquilejából 330; — kőtábla bécsi magángyűjteményben 336; — kőtábla Bregetióból a n. múzeumban 334, 339; — kőtábla Carnuntumból 327; — kőtábla Görögországiól a belgrádi múzeumban 320; — kőtábla Dunapenteléről a n. múzeumban 316—317, 331; — kőtábla Kápolnáról 335; — kőtábla Pozsarevácraól a szegedi múzeumban 339; kőtábla Sziszek tájékáról 335; — kőtábla Temesmegyéből a n. múzeumban 326; — kőtábla Terracinából 328; — kőtábla Tordáról a kolozsvári múzeumban 329; — kőtábla Tordáról a n. múzeumban 321; — kőkorong a kolozsvári múzeumban 333; — lemez töredéke Szlavóniából 359; — ol-tárkép a xvii. századból 438; — ólomkorong a bukaresti múzeumban 358; — ólomkorong Aquincumban 354; — ólomko-

rong Pozsareváczból 356; — ólomkorong a zágrábi múzeumban 355; — ólomlemez Dunapenteléről a n. múzeumban 343; — ólomtáblácska Calmából (Szerém m.) 352; — ólomtáblácska Halapicból a serajevói múzeumban 350; — ólomtáblácska Mitroviczáról 349; — ólomtáblácska Ocsényből a szegszárdi múzeumban 351; — ólomtáblácska Szerbiából 347; — ólomtáblácska Tüske-Pusztáról a szegszárdi múzeumban 348; — rézlemez Virunumból 340.
 Dombovári czipészek pecsetlője 440; — lelet 413, 414; — takácsok pecsetlője 440.
 Domitianus 402.
 Donatello, írta Éber László 420—424.
 Domitianus-féle érem 90.
 Don Johannes de Medices 174.
 Danolith Miklós 178.
 Doraszil Antal 96.
 Doroszló 378.
 Dorottya eysengraberin 71.
 Döbörscsöki halom 434.
 Dömötör László halála 397.
 Dörpfeld Vilmos 235.
 Dörre Tiva ar. III.
 Drágakövek 2.
 Drevenik 38.
 Dudar 65.
 Dudás Gyula: Bácskai halmok és földvárak-ról 375 378.
 Duffek Janos 426.
 Dugonics András 102.
 Duhn Frigyes 88.
 Duna balpartjáról való római feliratok 404—405.
 Duna-pentelei leletek 428—432.
 Dunapentelén lelt domborműves ólomlemez 343.
 Dunapenteléről való domborműves kőtábla 316—317, 331.
 Dunavidéki antik emlékek 305—365; — celták és germánok istenei 305.
 Dunántúli antik négvfűjű bronzedény 267, 290, 396, 424; — római köemelek 221—234; — római utak 161—173.
 Dürer művészete 80.

E

Eccardi Germanorum Libri 104.
 Eckert Leopold 399.
 Edények 10, 17, 32, 33, 36, 39—40, 51, 52, 53, 54, 56—57, 65, 245—247.
 Edling Pal 71.
 Edvi Illés Aladár 81.
 Egger Ottó 328.
 Egyeki őskori telep 365—374.
 Egyházi edények 206—215; — misemondó ruhák 291.
 Egyiptom 135.
 Eilers Herman 219.
 Eisdorffer Judith 75.
 Eisenbarth Joseph 440.
 Elefantsont faragás 142; — táblácska Berlinben 163.
 Emberalakú edények 246.
 Emberi viselet 1.
 Emericzi, városi festőművész Bártfán 77.
 Emlékek: Ara Pacis Augustæ 89—90; — Bat-táról 430; — Bártfán 74—77; — Bogoeváról 51—61; — bronzkori 44; — Duna balpartjáról 404—405; — Duna-Penteléről 429—432; — dunavidéki antik 305, 365; — építészeti 10; — germán 19; — gombosi 54—61; — gót-gepida 19; — győrmezei

401—403; — hazai 1; — Hesdátón 448; — honfoglaláskori 60—61; — kőkori 54—58, 65; — Környén 432; — mitroviczai 401; — óbudai 401, 428; — ó-szőnyi 63—64; — régibb középkori 59—61, 65, 97; — római 61—62, 401—403, 404—405, 428, 429—432, 448; — szentendrei 401; — vaskori 58—59, 65.
 Emlékérmek: Mária magyar királynée 6; — Mátyas királyé 80.
 Emona 87.
 Endre, III., magyar király 12.
 Entz Géza 192.
 Enyingi Török Bálint 177.
 Eperjesi ötvösmesterek 74.
 Eppona 307.
 Eratosthenes 86, 87.
 Ercsi 426.
 Erdély 2.
 Erdélyi országos múzeum érem- és régiség-tára 299; — ötvösök 2, 3; — műkincsek 2; — öv 7, 8.
 Erdőd 30.
 Erzsébet királyné 12.
 Erzsébetváros 279.
 Esztergomi bronzkorong 432; — takácsképek pecsetlője 440; — visszafoglalása 174.
 Eszterházy Miklós herceg 3, 225.
 Etelka című regény 102.
 Etruszkok 105.
 Eugen Petersen: Ara Pacis Augustæ (ism. Eber László) 88—90.
 Eutyches 317.
 Evans J. 30.
 Eztery György 74; — György, Terebesi várnagya 218.
 Ezüst abroncs 410; — csüngő 410; — fibula 25, 65, 428, 442; — fülönfüggő 408; — gyöngy 408, 410; — gyűrű 70, 415, 430, 438; — halántékgyűrű 408; — halpikkely-lemezek 408; — kanalak 8—9; — karika 2; — karperecz 408; — lemez 2; — öv 2, 6, 7; — nyakperecz 432; — pánt 410; — pecsétlőgyűrű 438; — pecsétnyomó 11; — pit ke 436; — poharak 438; — szegecskéek 410.
 Ébenfából készült oltár 193.
 Éber László 80, 81, 91, 425, 428, 438; — László; Apafi György síremlékéről 191; — László: Der diluviale Mensch von Moriz Hörnes (ism.) 389—392; — László: Die typologische Methode von Oscar Montelius (ism.) 392—395; — László: Donatello 420—424; — László: hivatalos kiküldetése Környére 432; — László: hivatalos kiküldetése Ó-Földeákra 434; — László: Két főúri ajándék a nemzeti múzeum régiség-tárában 193—205; — Két vaskori arany ékszer a m. n. múzeumban 22—30.
 Égetett agyagból készült domborműves tábla 320.
 Építészeti emlékek 10; — jellemvonások 79.
 Érmek: barbár 26, 30; — Beatrix királyné érme 396; — Bernardo Rossi-é 395; — bizanczi 273; — britt 30; — bronz 82; — Calabriai Alfonz-féle 395; — Constantinus császár-féle 273; — Cosimo Medici-féle 396; — Domitianus féle 90; — Gian Cristoforo Romano érmei 395; — Ilium érmei 245; — Nero-féle 90; — olasz 70; — II. Pál 395; — római 19, 90; — VI. Sándor pápáé 395.
 Érczövek 2.
 Érsekújvár 404.
 Értékes régiség-gyűjtemény Bakonyban 64—66.
 Étage pélecycque 391.
 Éva teremtése 195.

F

Fabián ötvös 71.
 Fabini Tivadar 324.
 Fabriczius Károly 300.
 Fabriczy Cornelius: Medaillen der italienischen Renaissance (ism. Meller Simon) 395—396.
 Fadiusz János 251, 444.
 Fafaragók 78.
 Fajsi óskori rézlelet 426—427.
 Farkas István 55; — Sandor ajándéka 428.
 Fascinus 102.
 Fatemplom Ráson 304.
 Faunus 104.
 Faustina Augusta 415.
 Fazekas kor ng 245.
 Federigo Montefeltre 395.
 Fegyverkovácsok 78.
 Fehéregyház 280.
 Fehér-halom 377.
 Fejér József 432.
 Fejérmegyei domborműves kőtábla 339.
 Fejérpataky Kálmán 192; — László 192.
 Fejszám rovás 254.
 Fejsze 277.
 Feketeerdő 12.
 Feketeváros 280.
 Feleki Mihály 3.
 Feliratos emlékek: Battai 430; — Bártfán 74—77; — Duna balpartjáról 404—405; — Dunapenteléről 429—432; — Győrmegyei 401—403; — Kismártoni 280—281; — Környén 432; — mitroviczai 401; — óbudai 401, 428; — Ó-Szőnyi 63—64; — római 401—403, 404—405; — Szamosújvárott 01—62; — szentendrei 401.
 Fels Lénárd 178.
 Felső-Kápolna 280; — magyarországi renaissance története 206; — nyék 172; — olaszországi fibulák 25; — Pamuria 87; — Szt. Iván 377; — Szuha 427.
 Fenéki lelet 49.
 Fenouillet község határában lelt aranykincs 26.
 Ferber Hanusz 71.
 Ferdinánd, I., császár 173.
 Ferenczrendi kolostor Königsfelden 12.
 Feszület 210—211.
 Félegyházai múzeum 299.
 Félkorongos fejű fibulák 19.
 Fémbevaltó hivatal 6, 7.
 Fémgyöngyök 69.
 Fémöv 2.
 Fémütőkör 430.
 Férfi viselet 1.
 Fésű 2, 17, 49, 428.
 Fiala Ferencz 81.
 Fibula: 1, 17, 19, 20, 21, 25, 26, 31, 34, 36, 37, 54, 62, 65, 82, 381, 383, 399, 426, 428, 431, 432, 434.
 Fimbria, a marianusok vezére 244.
 Finály Gábor 91, 191, 295, 317, 397, 425; — Gábor: két római feliratról a Duna balpartjáról 404—405; — Gábor: római utak a Dunántúl 164—173.
 Finkey József 303.
 Firenze 420.
 Firenzei Uffizi gyűjtemény 89.
 Fischer János 170; — Károly 260, 261.
 Flavius Mallius Theodorus 126.
 Flinders Petrie 30.
 Florianus 165, 223.
 Fodor Valynd 73.
 Fogadalmi ajándékok 244.
 Földelwayter János 73.
 Fokorú kincslelet 25.

Fokos 416.
 Foltin ános 192.
 Fonó rovás 254.
 Forgách Zsigmond 74, 220.
 Forster Gvula 91, 191, 295, 397, 425.
 Fortiana 165.
 Földvári halmok 376.
 F. v. vi ezüst karperecz 428.
 Főrendház a nőkégének ajándéka 445.
 Főúri ajándék a nemzeti múzeum régiség-tárában 193—205.
 Francesco Francia 395.
 Francia czimer 14; — plaquettek 80.
 Frank háború 67.
 Frater Joannes pilisi apát 177.
 Frauenberger Heinrich 196.
 Frendtlich Matyas 220.
 Frey Imre 397.
 Friedländer L.: Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms 127.
 Friedrich Károly 64.
 Fringia 100.
 Fritze H 236.
 Frühchristliche und mittelalterliche Elfenbeinwerke 156.
 Furtwängler 25.
 Fuvar-rovás 254.
 Führer durch Carnuntum 63.
 Fülönfüggők 17, 20, 53, 365, 408, 410, 431.

G

Gaal Gaston 262.
 Galambos 282.
 Gallia 88.
 Gattamelata 422.
 Gaul Karoly 81.
 Gábor arkangyal 194; — rozsnói ötvös 74.
 Gákova 377.
 Gál Sándor 443.
 Gánóczi lelet 38.
 Gáspár, harangöntő 216.
 Gelei-Katona István 266.
 Genthe Ferencz 292.
 Genthius király 87.
 Geometriai motívumok 26, 248.
 Georgio Theodrici 73.
 Georgius Winter 74—77.
 Gerecze Péter 91, 191, 225, 397, 425.
 Gerencséri lelet 65.
 Gerendi lelet 277.
 Gergely ötvös 73.
 Gerhardt Gusztáv 91.
 Germán sírmező a szentesi határban 14—22.
 Germania superia 83.
 Germánok istenei 305.
 Geromiller B. 446.
 Gers 154.
 Gettmann Rezső 96.
 Gian Cristoforo Romano érmei 395.
 Gicz 65.
 Giovanni Zacchi 395.
 Gladiátorok 127.
 Gocsál Kálmán 447.
 Gohl Ödön 192, 425.
 Gójkov Zsiva 189.
 Goldziher Ignác 134.
 Gomb 1, 2, 6, 11, 31, 36, 415.
 Gombos 377.
 Gombosi emlékek 54—61.
 Gonosz szem 136.
 Gordianus Augustus 83.
 Gorica 291.
 Gorica ezüstfibula 25.
 Gorinja-planinai lelet 25.

Gorsio 172.
 Gócs halom 377.
 Gót-gepida emlékek 19.
 Gölniczbánya 74.
 Görcei grófok dinasztiaja 12.
 Görög fibulák 25; — mozaik 80.
 Görögországból való domborműves kőtábla 320.
 Grabfund von Wald-Algesheim 29.
 Gradina 375.
 Graeven Hans 144.
 Gratanica 87.
 Griffes ábrázolás 19.
 Grimmer János 293.
 Grind 338.
 Grolok Hans 71.
 Gróf Haller-család nemzetségekönyve 2.
 Gróh István 79, 425.
 Grünhut Alfréd 446.
 Grünwald Máté 76.
 Guienne monumentale 154.
 Gulyarovást róvó monostori számadó 255.
 Günter Mihály 71, 72.
 Gyarapodás a m. n. múzeumban 425—447.
 Gyárfás Jenő 103.
 Gyertyatartók 440, 443.
 Gyertyámos 433.
 Gyémántos aranyöv 3.
 Gyiróth 65.
 Gyógyszertári üvegpalczok 444.
 Gyöngy 2, 17, 46—47, 62, 65, 382, 407, 408, 410.
 Gyönki lelet 433.
 Győr 67.
 Győri főgymnasium múzeuma 401; — sírmező leletei 191.
 Győrmezei antik emlékekről 401—403.
 Gyulafehérvári bronzcsüngődész 428, 432; — ötvösök 3; — múzeum 313.
 Gyurgyevói halmok 376.
 Gyűjtemények: Ambrasi 105; — bakony-szentlászlói 64; — Bandot-féle 153; — Basilewsky-féle 152; — Butykay József-féle 397; — Dessewffy-féle 294; — firenzei Uffizi 89; — Jankovich-féle 327; — Metzler-féle 196; — Odescalchi-féle Rómában 361; — Praun-féle 360; — Soltikoff-féle 294; — Spitzer-féle 153; — szentpétervári Eremitage 152; — Viczay-féle 105.
 Gyűrű 11, 17, 65, 415, 426, 428, 430, 432, 436.
 Gyűrű-Hetes 375.

H

Habsburgi Ágnes magyar királyné és Erzsébet hercegnasszony 12.
 Habsburgok temetkezési helye 12.
 Hadrianus 63, 82.
 Hadtörténelmi emlékek 8; — gyűjtemény gyarapodása 445—447.
 Hajmás 65, 171.
 Hajnal András 59.
 Hajtó-rovász 254.
 Hajtű 365, 410.
 Halapicban Blamoč mellett (Bosznia) lelt domborműves ólomtáblácska 350.
 Halaváts Gyula 91, 191, 295, 397, 425.
 Halántekgyűrű 407, 408, 436.
 Halitzky Antal 308.
 Hallstatti cultura 24.
 Hampel József. 1, 14, 19, 20, 21, 34, 49, 59, 191; — József: A jász kürt domborművei 97—163; — József: Lovas istenségek dunavideki antik emlékeken 305—365; — József: a m. n. muzeumi régiségosztály gyarapodása az 1903-ik évben 425—447.

Handel pénzverő 71.
 Handsár 446.
 Hannes Scheyczlich 73.
 Hanno (János) aurifaber 70.
 Hans Holbein művészete 80.
 Hanus Kürsner 71.
 Harangozó-bér-rovász 254.
 Harangöntők Magyarországon 216—220.
 Harci eszközök 31.
 Harkányi Frigyes báró 3.
 Hatos Miklós 217.
 Haugh Béla 191.
 Hazánk bronzkorszakbeli emlékei 248.
 Hazai emlékek 1; — érmészet 80; — könyvnyomdászat 80; — ötvösség 10; — viselettörténet 10.
 Házi oltárka (ajándékozta a n. múzeumnak gróf Andrássy Dénes) 197; — oltárka xvi. századból 438.
 Házi történelmünk emlékei 3.
 Hämerle Pál, kassai öntőmester 219.
 Hector szobra 245.
 Hegyestőr 300.
 Heindörffer Dan. 445.
 Hektor 430.
 Helena 307.
 Helios 244.
 Hellenisztikus és római korszak keramikája 249.
 Helmár Agost 93.
 Henrik, I., császár 154.
 Henzel próbamester 71.
 Henzen 323.
 Heraclea 87.
 Heraclius-féle érem 273.
 Heraldika 5.
 Herberstein Felicián, báró 74.
 Hercules 83.
 Hercules 172, 223.
 Herczeg Pál 55.
 Herczeg-Márokön találtatott aranyékszer 22—24.
 Herczeovinai leletek 25.
 Herédi bronz karperecz 428.
 Hering Sándor 225.
 Herlin Frigyes 302.
 Herman Ottó: a szám és betűrovás viszonya hazánkban 191; — Ottó: az ősszám és az ősbetű viszonya irodalmunkban 250—267.
 Hernád 38.
 Herzog Éva 96.
 Hesdái római emlékkő 448.
 Hevederövek 2.
 Hickersins György 266.
 Hildebrand H. 26.
 Hildesheimi kürt 151.
 Hipparchos 86.
 Hippius Tullius 85.
 Hirics 426.
 Hirschfeld 82.
 Hispania 88.
 Hissarlik 235.
 Histoire des arts appliqués 149.
 Hoernes M. 24, 34, 56, 81; — Moritz: Der diluviale Mensch (ism. Eber László) 389—392.
 Hoffiller Viktor 308, 314, 348.
 Holbein művészete 80.
 Hollinger György 272, 275.
 Holló János 370.
 Homeros 25.
 Homokbányai lelet 19.
 Honfoglaláskori bronzékszer 436; — lelet 1, 6, 19, 303—304; — lovassírok 405—412; — lovassír Biharban 66—67.
 Honfoglaláskorbéli övek 1.
 Horatius-féle Carmen saeculare 90.

Horgos 376.
Hormayr, Archiv 401.
Hornyek Marton 73.
Horváth Akos: Kőkorszakbeli leletről a Szepességben 38—43; — Péter 105.
Horvátországi ékszerlelet 28.
Hoscianas Galba 82.
Hoverka Sabbanicello 292.
Hradok 38.
Heraclea 83.
Hrovatsko sturina, reko družtvo u Kninu 83.
Hun-sarmata lelet 19.
Hun-székely írás 191, 250.
Hunyadmegyei múzeum 279.
Hunyady József gróf 413.
Hunyady-síremlékek 191.
Huszka József 91, 191, 425.
Hús-rovás 254.
Hülse 328, 360, 361.
Hylas 87.
Hylleusok 87.

I

Ilios 235.
Ilium érmei 245.
Illefeldt Franz 218.
Illésy János 100.
Illyrium 87.
Imotski 291.
Imre-pusztá 447.
Indás stílus leletek 19.
Indija 359.
Intaglio lapis lazuliból az Odescalchi-gyűjteményben Rómában 361.
Intercisa 317.
Iparművészeti könyve (ism. Szendrei János) 78—81.
Iparművészeti társulat 78.
Ipolyi-alapítvány 300.
Ipolyi Arnold püspök 13, 107.
Ippen Tódor 88, 292.
Isaszeg 426.
Iskolaépítési rovás 256.
Ismertetések: Az iparművészet könyve; szerkeszti Ráth György (ism. Szendrei János) 78—81; — Eugen Petersen: Ara Pacis Augustae (ism. Eber László) 88—90; — Művészeti könyvtár, szerkeszti K. Lippich Elek. Donatello, irta Eber László 420—424; — Riegl Alois: Der moderne Denkmalkultus, sein Wesen und seine Entstehung 417—420; — Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien u. der Herzegowina (ism. Téglás Gábor) 81—88.
Istenségek dunavideki antik emlékeken 305—365.
István ötvös 72.
Izska-Szent-György 425.
Itinerarium Antonini 164.
Intaglios aranygyűrű 11.
Izbis 96.
Íjtartó 2.

J

Jacob műncker 72.
Jacobus Lwmycz 73.
Jagenreuter Zsigmond 175.
Jakab pénzverő 71.
Janker Ottó 293.
Jankovác 375, 377.
Jankovich-féle gyűjtemény 327.
Japudok ribici sírmezeje 81.
Jazyg-kori lelet 46.

János, harangöntő 216; — király hegyes töre 300.
Járek 378.
Jászberényi főtemplom 100; — múzeum 97; — református hitközség 100.
Jász kürt domborművei 97—163; — kürt irdalma és a róla készült ábrák 98—115.
Jászok származása 105.
Jelić E. 86.
Jerney János 105.
Jeromos pénzverő 74.
Jeszenszky Alajos 438.
Jégkorszakok 390.
Jézus imádása 194; — mint jó pásztor 208.
Johannes Müller 13.
Jordán Zsigmond 15.
Joszer Andrea 218.
Jovia 165.
Jókusz György ajándéka 428.
Jónás története 195.
Jósa András 135; — István 74.
Jörg Herman von Rosznaw 72.
Jövedics 280.
Judith és Holofernes 422.
Julius Caesar 244.
Jupiter Dolichenus 85.
Jurko von Bartohal 72.

K

K. Lippich Elek osztálytanácsos 97.
Kabir vallás 306.
Kada Elek 397.
Kagyló 46—47.
Kajaron felásatott régiségek 66.
Kalapács 249.
Kalauz a magyar nemzeti múzeum érem- és régiségtárában 92.
Kalczedon gyöngyök 47.
Kalmár-rovás 254.
Kamat-rovás 254.
Kanalak 8—9.
Kandra Kákos 192.
Kapocs 1, 410.
Kaposfüred 282.
Kaposi János 74.
Karacsay codex 251.
Karácsonyi János: Bihari honfoglaláskori lovas-sírról 66—67; — János: A bihari honfoglaláskori lovas-sírokról 405—412.
Kard 2, 17, 20, 22, 30, 37, 46, 82, 407, 411, 427, 445; — markolat 11; — kötőláncz 11.
Karelia 101.
Karika 2, 27, 46—47, 51, 53, 410, 428.
Karinthiai kiállítás 1885-ben 196.
Karperecz 22—24, 26, 27, 31, 36, 37, 65, 96, 366, 406, 407, 408, 410, 416, 426, 428, 433, 436.
Kassa város titkos levéltára 70.
Kassai ágyúöntők 219; — középkori ötvösök 70; — múzeum gyűjteményeinek leíró listája 294; — ötvösök 3; — Szt. Erzsébet-egyház 70.
Katalin-hegy 377.
Kath. Szemle 12.
Katona-rovás 254.
Káldy Gyula 111.
Kállai Vytéz János 217.
Kállay Béni 293; — Béliné 3.
Kálózi Mátyás 60; — Miklós 55.
Kántortanító rovása Ávas-Ujjfalun 256.
Kápolnai domborműves kőtábla 335.

- Kárász Géza 3.
 Károlyi Alajos gróf 107; — Antal gróf 446.
 Kátyás-erdő 54.
 Káty 377.
 Kecskébak-rovás 258.
 Keleti övecsatt 302–303.
 Kemény József 332; — Lajos: 448; — Lajos:
 Adatok az ötvösség és pénzverés történe-
 téhez 70–74; — Lajos: Fatemplom Ráson
 304; — Lajos: Hegyes tör, fringia, tótor-
 szági szablya 300–301; — Lajos: Magyar-
 országi ágyú- és harangöntők 216–220; —
 Lajos: Magyarországi képirók 302.
 Kende Péter 427.
 Kengyel 8, 271, 272, 274, 406, 407, 408, 409,
 411, 445.
 Kenyeri puszta felásatott régiségek 66.
 Kenyérváró dombon folytatott ásások 387
 —388.
 Keramika díszítése 412; — fejlődése 245.
 Keramikai tárgyak 39.
 Kerekalakú szíjgombok 2.
 Keresztelő János 208.
 Keresztély, harangöntő 216.
 Kereszteny kor symbolikája 133; — kori ele-
 fántcsont-faragványok 150; — mozaik 80.
 Keszer György 73.
 Keszthelyi lelet 19, 49.
 Keyser Vincencius 71.
 Kés 17, 51, 54, 59, 82, 410, 426, 428, 432.
 Két fouri ajándék a nemzeti múzeum régiség-
 tárában 193–205; — vaskori aranyékszer
 a m. n. múzeumban 22–30.
 Kézai Simon feljegyzései a rovásféle írásról
 262.
 Kharling János 178.
 Kiepert 82.
 Kincsek a budai várkapornában 173–179.
 Kiraly Pál 251.
 Királyalom 376.
 Királyhágtöltői leletek 283–287.
 Kis János ötvös 73.
 Kis Árpád 65.
 Kis-Cserged 280.
 Kis-Iklód 61.
 Kis-Kér 378.
 Kiskunfélegyháza múzeum 400.
 Kismártóni leletek 280–281.
 Kispati Mihály 88.
 Kis-petri kincslelet 10.
 Kis-Rebra 280.
 Kiss Ferencz 50; — Ferencz erdőmester 379;
 — La-os 62–63.
 Kis-szebeni főttemplom 206.
 Kiszács 377.
 Klagenfurti karinthis kiállítás 1885-ben 196;
 — múzeum 340.
 Klapalei Ferencz 88.
 Klarisból fűzött övek 2.
 Klarissza kolostor Königsfelden 12.
 Klein Enderlein 71.
 Kleinodien des heiligen röm. Reichs 161.
 Kleiner Cristof 74.
 Kloess budapesti fényképész 110.
 Knini múzeum 84.
 Knotek János 293.
 Kobcsányi Géza 446.
 Kocsiversenyek 6, 126.
 Koch Ferdinánd 293.
 Kohlbach Bertalan 192; — Bertalan: Ókori
 maradványokról Kaposfüreden és Magyar-
 Egresen 282–283; — Bertalan: A szőládi
 leletekről 413–416.
 Komárommegyei őskori kőszerszámok 426; —
 Szemre község 404.
 Koljana 85.
 Kolluti földvár 377.
 Kolozsmezei kincslelet 10.
 Kolozsvári múzeum 3, 333; — múzeumban ér-
 zött domborműves kőbála Tordáról 329;
 — ötvösök 3.
 Komáromi-Csipkés György 266.
 Komáromi múzeum 63.
 Komorofsky Andreas 72.
 Koncz Hailer 218.
 Konrád császár 100.
 Konstantinápoly 3.
 Kontra-tó 14.
 Kopenhágai nemzeti múzeum 25, 154.
 Koraközepkori lovassír Szeghegyen 272–276.
 Korana Glina 82.
 Korcsma-rovás 254.
 Korda-öv 2.
 Koreny-féle ház Bártfán 76.
 Koromla 65.
 Korongos fibula 428.
 Kórsó 413, 426.
 Korvin Mátyás 178.
 Kovács József 260.
 Kováts Ferencz apátplébános 279.
 Kovil-Szt.-Iván 376.
 Kozjak 85.
 Kozma Dimén 260.
 Kórág-erek 14.
 Kórógyi Pál 15.
 Kósa István 282.
 Kölesdi lelet 436.
 Königsfeldeni kolostorok 12; — krónika 12; —
 templom 12.
 Könyöki József 92.
 Könyvkötés 81.
 Könyvnyomtatók 78.
 Körmöcz 74.
 Környe emlékkövek 432.
 Kösmőpatak 66.
 Kövesdy György 264.
 Középkori érmészet 80; — falképek 425; —
 hera díka 5; — minuscúlás betűk 8.
 Kő balta 249, 426; — buzogány 249; — em-
 lék 63–64, 65, 278–280; — eszköz 425,
 426; — eszközök típusai 412; — kalapács
 53, 249; — kori emlékek 54–58; — sar-
 kophag 430; — urna 430; — véső 58; —
 vésők 425.
 Kőemlékek: A Dunántúlról 221–234; — Ara
 Pacis Augustæ 89–90; — Bártfán 74–77;
 — dunavideki antik 305–365; — kismar-
 toni 280–281; — somogyomi 278.
 Kőkorong, domborműves 332.
 Kőkorszakbeli lelet a Szepességben 38–43.
 Kőtörési leletek 384–387.
 Krajcna 82.
 Krasznai bélyeges aranyrúd 434.
 Krausz, festőművész Bártfán 77.
 Kretabetés cserépedények 426.
 Kristóf, harangöntő 216.
 Krisztus a Gethsemáné kertben 211; — életé-
 nek ábrázolása 14; — föltámadása 194; —
 megvesszőzése 211.
 Krka 87; — völgy 85.
 Krons 324.
 Krubiczer Károly 445.
 Krumiller Johann 440.
 Kruppeck Peter 73.
 Kubinyi Miklós 192.
 Kubitschek 63, 314.
 Kukulbrecht Michel 217.
 Kulcs 65, 434.
 Kulpa 434.
 Kulpin 377.
 Kun Ilona 440; — Imre 262.
 Kund Pál 445.

Kunics jezsuita 266.
Kunok 2.
Kunstsammlung des Herrn Wilhelm Peter Metzler in Frankfurt am Main 196.
Kunváry Fülöp 91, 191, 295, 397, 425.
Kupa Arpád 254.
Kupecz-rovás 254.
Kupos vaszabla 32.
Kupuszina 375.
Kurcza-erek 14.
Kusma 287.
Kuun Géza gróf 191, 279.
Kuzsinszky Bálint: Két győrmegyei antik emlékről 401–403; — Bálint 355; — Bálint: Egy őszönyi köemlékről 63–64; — Bálint: Római köemlékek a Dunántúlról 221–234.
Külföldi érmészet 80.
Különféle rovásfejek 262.
Kürmessenger Péter 73.
Kürsner Hanus 71.
Kvarczkova 408.
Kwzimur Bertalan 73.

L

La Tène cultura 24, 25; — — izlésű bronz-kirperez 428.
Lacus Pelso 282.
Ladislau de Barcza 72.
Lajos, II., budai udvara 6; — király 300.
Lakatos István 266.
Lampel Róbert 420.
Landesmuseum in Serajevo 81.
Lang Miklós 70; — Nándor 192.
Lapis lazuliból készült tojásdad intaglio Rómában 361.
Lapistó 19.
Lapostestű peczek 6.
Lasgraisse-i lelet 27.
Láncz 416, 431.
Lánda 17, 29, 34, 36, 49, 82, 416.
Lázár Jenő 250.
Leberecht Keresztély 220.
Legio II adiutrix téglabélyege 224.
Lehel kúrtje 98.
Lehóczky Tivadar: az egyeki őskori telep 192 365–374.
Lelet: Abauj-szántói 34; — abonyi 425, 434; — alsójárai 277; — Alsó Schlagban 55; — Apahi ai 20; — avar 19, 43; — Aszeri 69; — bakodi 69; — Bakony-sz.-lászói 64–66; — Bakony-sz.-királyi 65; — Bakony-szombathelyi 65; — bezdédi 1; — bereinyei 20, 21; — bihar-diószegi 428–433; — bihari honfoglaláskori 405–412; — bili-sicsi 50, 54, 379; — blatniczai 44; — bodrogmonostorszegi 49; — bodrogevecsi 410; — borzovári 65; — boszniai és hercegovinai 25; — bökény-mindszenti 20, 21; — brassói 284; — cordesben 27; — csákberényi 428, 434, 436; — cseszneki 65; — csikszeredai 283; — csikzsögödi 283; — csomortányi 284; — csornai 67; — Dályán 30–37; — debelő-brdói 25; — dézsi 285; — dombóvári 413; — dudari 65; — dunapentelei 428–432; — egyeki 365–374; — fajszi 426–427; — Felső-Szuháról 427; — fenéki 49; — Fenouillet-község határában 26; — fokorúti 25; — gánóczi 38; — gerencséri 65; — gerendi 277; — giczi 65; — goricaí 25; — gorinja-planinai 25; — gyiróthi 65; — Győnről 433; — hajmási 65; — herédi 428; — Herczeg-Márokon 22–28; — hiricsi 426; — Homokbányában 19; — honfoglalá-

laskori 6, 19, 66, 67, 303, 304; — hunsarmata 19; — horvátországi 28; — Judás stýlű 19; — jazygkori 46; — Kaposfüreden 282; — keszthelyi 49; — királyhágóntúli 283–287; — kisárpási 65; — kismártoni 280–281; — kispetri 10; — koromlai 65; — kölesdi 436; — kőkori 38–43; — Kötörési 384–387; — krasznai 434; — Lapistón 19; — Lasgraisse-i 27; — Lovász-Patona-i 65; — Magyar-Egresen 282; — Magyar pogánykori 43; — Majdani 43; — medvezei 44; — mezőberényi 27, 44; — mezőzani 277; — mikesi 277–278; — Montansban 27; — Moritzingban 30; — nagydeméi 65; — nagy-hangosi 427, 429, 430; — nagy-liski 413; — neolitikorbeli 38–43; — népvándorláskori 1, 6, 19, 66, 67, 303–304; — olympiai 25; — ordód-batódi 24; — orosi 436; — ottlaki 425, 427; — oroszlámo-i 43; — Paliban 413; — Patalom-Zimány határban 37; — Pápa-Tezséri 65; — pilini 412; — podságai 277; — Pusztá bakodi 20; — rajnavicéi 28; — raksi 44; — rácz-egresi 44; — rédei 65; — romándi 65; — ru linei 25; — ruszanovicii 25; — sasüllési 43–45; — sajóvamosi 427, 431; — sárospataki 303–304; — somlyói 32, 36, 37; — Strbcii 25; — szabidkai 62–63, 276–277; — székesvitéki 38–43; — székelykői 277; — Sziget-Szent-Miklós-ról 426; — szilágy-somlyói 20; — szomolányi 44; — szomódi 426; — szőládi 413–416; — szőregi 45–50; — tamásfalvi 44; — Tetétlen 425; — teveli 24; — tordai 277; — új-szent-iváni 47–49; — vattinai 180–190; — Várpalotán 427; — Wald-Algesheimi 29; — zalotai 20, 21.

Lemes 85.
Lemezek 2, 30, 31, 382, 429, 430.
Lengyeli telep 18.
Leone Leon olasz művész 6.
Leppend 280.
Lesbos sziget 249.
Lestár Péter 260.
Levél a szerkesztőhöz 93.
Leynner Balázs 74.
Lél 104.
Lénárt, rézöntő 216.
L'époque de La Tène en Bosnie 24.
Liburnia 86, 87.
Lichtneckert József ajándéka 444.
Lilek Emil 88, 292.
Liliomos pánta 8.
Lindenscmidt 20.
Linder György 59.
Limusa 165.
Lipcsey József 91, 191, 295, 397, 425.
Lipp keszthelyi leletei 19.
Lippich Elek: Művészeti könyvtár 420–424; — Gusztáv főispán 97.
Lissa 87.
Lisznyai Kovács Pál 266.
Livansko polje 85.
Loboda Ignác 59.
Longobard művész 147.
Louvre-i kúrt 152.
Lossonczy István: A Borsod-Miskolczi múzeum 397–400.
Lovagi öltözet 1.
Lovas íjász csonka sírtáblája Győrött 403; — istenségek dunavid ki antik emlékeken 305–365; — sír Biharban 66–67; — sírok 405–412; — szentek tisztelete 306; — vitéz 1.
Lovassági kard 446.
Lovász-Patona 65.

Lóversenyek 6.
 Lőcsei múzeum 38.
 Lőportartók 446.
 Löwy: Bericht über eine Reise 314.
 Lucifer 102.
 Luna mellképe 322, 323.
 Lukács és János evangelisták (ábra) 198.
 Lukács, rézöntő 216.
 Lübke 14.
 Lüdecke Ernő 3.
 Lwmycz Jacobus 73.
 Lyka Károly 80, 81.
 Lysimachos 244.
 Lysipposi Apoxyomenos 83.

M

M. Tud. Akadémia arch. bizottságának működése az 1902-ik évben 293—294.
 Macedón emlékek 308.
 Macedoniai VI. Leo 162.
 Madaras 377.
 Magdalénien korszak 391.
 Magister Martinus 72.
 Magyar czímer 11, 14; — hadtörténelmi emlékek 8; — hajdan és jelen 105; — iparművészeti társulat 78; — kereszt 14; — mükincsek 2; — nemzeti múzeum 1—11, 15, 22—30, 66, 92, 98, 193—204, 309, 311, 316—317, 321, 334, 343, 348, 352, 425—447; — numismatikai társulat 295—296; — országos iparművészeti múzeum 3; — pogánykori lelet 43, 67—70, 268—272; — rendszerű rovasok 257, 259; — somformájú gomb 11; — történeti ötvösműkiállítás lajstroma 3; — Tudom. Akadémia 97; — viselet 1.
 Magyar-Egres 282.
 Magyar-Egresen lelt ólomlemez 345.
 Magyarország ágyu- és harangöntői 216—220; — sokszorosító művészete 80; — történeti emlékei 114.
 Magyarországi fibulák 25; — képirók 302.
 Magyar építészeti jellemvonások 79.
 Mahler Ede 191, 294, 397; — Ede hivatalos kiküldetése Duna-P. ntelére 428; — Ede hivatalos kiküldetése Solymárra 432; — János, kassai öntőmester 219.
 Majczos pártáöv 2.
 Majdani lelet 43.
 Majnai frankfurti Metzler-féle gyűjtemény 196.
 Majonica 402.
 Majsch Ede 95.
 Makra Mihályné 43.
 Mala Kapella 87.
 Maloch prágai fényképész 143.
 Maly Károly 88.
 Mandulaalakú fülönfüggő 410; — kardmarkolat 11.
 Mantegna művészete 80.
 Maria születése 215.
 Marianusok 244.
 Mariánov Máté 190.
 Marcilius 127.
 Marcus Aurelius 22.
 Marczali Henrik: Az iparos osztály fejlődése Magyarországon 79.
 Margarethe Wadt 72.
 Markkrónika 98.
 Markomán háború 22.
 Maros Keresztur 280.
 Martian J.: Régi telepek és lelhelyek a királyhagóntúli területen 283—287.
 Martonos 376.
 Maskell A. 150.
 Mater Magna temploma 90.
 Mati a 88.
 Matis goltsmid 70.
 Mauretania Caesariensis 83.
 Mayxner János 73.
 Máriaczei templom 177.
 Mária magyar királynénak emlékérmé 6, 175.
 Markusfalvi Máriássy Ferencz 264.
 Márton deák 175.
 Márton Lajos 91, 191, 295, 397, 425; — Lajos hivatalos kiküldetése Abonyba 434.
 Máté és Márk evangelisták (ábra) 198.
 Máté, harangöntő 216.
 Mátra alja 6.
 Mátyás király emlékérméi 80; — krakói ötvös 74; — ötvös 70.
 Medaillonok ismertetése 80.
 Medgyes 279.
 Medina 435.
 Medverei lelet 44.
 Mehemed Fejziberg Kulinovič 88.
 Meier János, kassai öntőmester 219.
 Melhárd Gyula 308.
 Meller Simon: Medaillen der italienischen Renaissance von Cornelius Fabriczy (ism.) 81, 395—396.
 Menanderszerű díszítések 50.
 Mercur 83.
 Meringer Rudolf 88.
 Metamorphosis Transsylvaniae 2.
 Metzler-féle gyűjtemény Frankfurtban 196.
 Mezőberényi lelet 20, 44.
 Mezőzáhi lelet 277.
 Meyer Fd. 243.
 Mécs 426.
 Mélykút 377.
 Mélyített díszű őskori edények 412—413, 414.
 Mészbetétes díszítésű anyag 412.
 Michel Angelo 420.
 Michelozzo 422.
 Micia 279.
 Micsik La'os 444.
 Mihály István 64.
 Mihalik József 81, 192, 294.
 Mihály, eperjesi ötvösmester 74; — harangöntő 216; — pénzverő 71; — schaidner 74.
 Mihályffy Ferencz 387.
 Mikalaki sírlelet 434.
 Mikesi leletek 277—278.
 Miklós próbamester 71.
 Miksa császár 173.
 Milesz Bela: A tiszafüredi múzeum gyarapodása 296—299.
 Millefiori üveggyöngyök 25.
 Millekker Bódog: A verseczi városi múzeum gyarapodása 95—96; — Újabb vattinai leletek 180—190.
 Millenniumi kiállítás 3.
 Minerva 85.
 Miseruha 445.
 Miske Kálmán 192; — Kálmán báró: A vasrégiségek megóvásának új módjáról 287—290.
 Miskolczi ásátások 397.
 Mithras vallása 305.
 Mitroviczai feliratos kő 401; — ólomtáblácska 349; — római pénzverde 19.
 Mittheilungen aus Bosnien u. der Herczegovina (ism.) 81—88.
 Mocsolyásról folytatott ásátások 397.
 Modern mozaik 80.
 Modestus és Probus consulsága 428.
 Moesia emlékei 305.
 Moezeius 82.
 Mogentiana 165.
 Mohácsi veszedelem 174.

Moholi halmok 376.
 Molinier 142.
 Molnár Ferencz 101.
 Molos falu pecsétlője 440.
 Mommsen Tivadar 47; — Th. 401; — T. halála 448.
 Monostori tinó-rovász 258.
 Montans-ban talált ékszer 27.
 Montelius Oskar: Die typologische Methode. (ism. Éber László) 392—395; — Oskar: La civilisation primitive en Italie 25.
 Monumentum Ancyranum 88.
 Moór 445.
 Moravicza-patak 190.
 Moritzingban lelt bronzlemez 30.
 Mortillet Gabriel 389.
 Morum Luigi 85.
 Mosonmegyei tört. és rég. egyesület gyűjteményei 299.
 Mcsorin község 376.
 Motajica planina 293.
 Mowat Robert ajándéka 434.
 Mozaikkesztés 80.
 Mozart Anton 196.
 Mozsarak 442.
 Mózes pálczájával a rézkigyóra mutat 195.
 Mólki apátság 105; — zárda 98.
 Möller István 91, 295, 397.
 Much, Kunsthistorischer Atlas 30.
 Mucsa Pálné 368.
 Muglen 104.
 Munkácsi vár 98.
 Munkácsy Bernát 191.
 Murányi Mihály 15.
 Mursella 165.
 Musée Préhistorique 389; — de la Toure 153.
 Museo delle Terme 89.
 Muteno 165.
 Múzeumok: Alsófehérmegyei 299, 313; — angersi 149; — aquincumi 354; — belgrádi 320; — berlini 150, 322; — bécsi cs. kir. 361; — bécsi művészeti 89; — borsodmiskolci 397; — biharmegyei 412; — british 133; — bukaresti 314, 315, 325, 358; — carnuntumi 328; — dán 107; — félegyházai 299, 400; — győri 412; — gyulafejevári 313, 339; — hunyadmegyei 279; — jászberényi 97; — kassai 294; — klaggenfurti 340; — knini 84; — kolozsvári 3, 310, 313, 329, 333; — komáromi 63; — kopenhágai 25, 154; — Louvre 89; — lőcsei 38; — magyar nemzeti 1—11, 15, 22—30, 66, 92, 98, 193—204, 309, 311, 316—317, 321, 334, 343, 348, 352, 412, 413—447; — magyar orsz. iparművészeti 3; — mosonmegyei 299; — musée de la Toure 153; — museo delle Terme 89; — nagyszebeni 3, 279, 318, 319; országos főfelügyelősége 66; — poprádi 38; — pozsonyi 92—94; — segesvári 323; — somogymegyei 345; — South Kensington 150, 154; — szegedi 43, 339, 447; — szegszárdi 348, 351; — szentesi 15; — szerajevo 81, 350; — tiszafüredi 296—299; — toulousi 26; — verseczi 95—96; — zágrábi 314, 353, 355; — zombori 91, 276, 400; — zürichi 11—14, 34.
 Mülbick Márton 432.
 Müller Ferdinánd 308; — Johannes 13; — Károly 86; Ottó 34.
 Münczer Jacob 72.
 Müntzer Péter 74.
 Művészeti könyvtár, szerkeszti K. Lippich Elek. Donatello, írta Éber László (ism.) 420—424.
 Mydowscher Maternus 71.
 Mykeni korszak keramikája 237, 245.

Myskovszky Viktor: Winter György Bártfa város bírájának arcképes zászlója és emlékköve Bártfán 74—77.

N

Nagy- és Kisküküllő közti Somogyomról való római köemlék 278—280.
 Nagy Géza 2, 81, 91, 115, 295; — Géza: A hun-székely írásról 191; — István 365; — Károly 98; — Károly, ev. lelkész Ávas-Vámfaluban 258, 261; — Sándor 243.
 Nagybánya 74.
 Nagy-Cserged 280.
 Nagy-Dém 65.
 Nagydobronvi ev. ref. egyház 438.
 Nagyenyedi Szent Demeter-kép 1.
 Nagy-hangosi lelet 427, 429, 430.
 Nagykanizsai szíjgyártó cseh pecsétlője 440.
 Nagy-looki lelet 413.
 Nagysárosi Sárosy Erzsébet 445.
 Nagyszebeni Bruckenthal-múzeum 3, 279; — domborműves kőtábla 318.
 Nagyszentmiklósi lovas vitéz 1.
 Nagy-Szredistye 96.
 Nagy-tályai öv 4.
 Nagyvölgypart 15.
 Napocza 171.
 Napszám-rovás 254.
 Narona 84.
 Naronai conventus 87.
 Nádasd-Ladány 445.
 Nádasdy Tamás 175, 219.
 Náthly József 46.
 Náway Iván 434.
 Nemes Mihály 2, 115.
 Neolith-kori lakások 18.
 Neptun 82.
 Nero 88.
 Neugebauer 332.
 Nevers 161.
 Négyfejű bronzedény a Dunántúlról 267, 290, 396, 424.
 Négy-Lápas 65.
 Német-Palánka 377.
 Némethy Lajos 192.
 Népies babona 134.
 Népvándorláskori kard 410; — kincsek 69 — lelet 6, 18.
 Niccolo da Uzzano 423.
 Novoszelő pusztá 376.
 Nowotny Ede 308, 319, 338, 350.
 Növényi motívumok a kúrtőkön 157.
 Női bálványok 307; — vállfüző 445; — viselet 1.
 Numismatikai Társulat 295—295.
 Nyakcsigolyák 379.
 Nyakperez 26, 27, 29, 432.
 Nyárad Maros 280.
 Nyáry Albert: A pilinyi árpádkori temető 191, 295; — Jenő 191, 412.
 Nyil 2, 17, 52, 66, 69, 82, 276, 406, 407, 408, 410, 428, 434.
 Nyitraporubai róm. kath. templom középkori falképei 425.
 Nyugatmagyarországi Híradó 93.
 Nyuli Mihály 428.

O

Obrovác 377.
 Octavianus 85.
 Odeschalchi-gyűjtemény Rómában 361.
 Odeschalchi Arthur 192.

Odobescu 308.
 Olasz 135; — barokk elemek 205; — mozaik 80.
 Oláh Miklós feljegyzései a rovásféle írásról 262.
 Oláh-Nemegye 286.
 Oláh-Németi 287.
 Oláh-Szent-György 286.
 Olt völgye 279.
 Olimpiai leletek 25.
 Onporum 87.
 Opalizált üveg-palaczk 415.
 Oppeanói fibula 26.
 Orbán Balázs 266, 284.
 Orczy Béla báró 3.
 Ordód-babóti lelet 24.
 O. namentika elemei 247.
 Ornstein József 448; — József: Római áldozati oltár Szamosujvárott 61—62.
 Orlov Davidow 86.
 Orogypatak 284.
 Orosi lelet 436.
 Oroszlamosi lelet 43.
 Orpheus 102, 430.
 Orsova 96.
 Orsók 17, 51, 59, 382, 406, 408.
 Országos magyar iparművészeti múzeum 3; — régészeti és embertani társulat 91—92, 191—192, 295, 397, 425.
 Orthodox izlésű triptychon 438.
 Ortway Tivadar nyilatkozata a pozsonyi múzeumban folytatott tevékenységről 56, 93—94.
 Orthostaták 243.
 Osonibus 171.
 Ostrogóth leletek 19.
 Osztrak hercegi czímer 11, 12.
 Otok 87.
 Otrokócsi-Fóris Ferencz 266.
 Ottlakai őskori aranylelet 425, 427.
 Ó-Béba 447.
 Ó-becsei halmok 376.
 Óbudai felíratos kő 401; — római emlékkövek 428.
 Ó-Földeák 434.
 Ó-kanizsai halmok 376.
 Ó-Palánka 375.
 Ó-Szőnyből való domborműves töredék 127.
 Ó-szőnyi kömlel 63—64.
 Ó-Sztapár 377, 378.
 Ókor népeinek érmészete 80.
 Ókort maradványok Kaposfüreden és Magyar-Egresen 282—283.
 Ólom csat 434; — korong 354, 355, 356, 358; — lemez Dunapenteléről a n. múzeumban 343; — lemez Magyar-Egresről 345; — sírláda 430; — táblácska Calmából (Szerém m.) 352; — táblácska Mitroviczáról 349; — táblácska Ocsényből 351; — táblácska Szerbiából 347; — táblácska Tüsképusztáról 348.
 Oraláncz 11.
 Öltözet 1.
 Öreg-Arpás 65.
 «Öreg» szőlőhegy 4.
 Öthalom 376.
 Ötvös István 72.
 Ötvösműkiállítás lajstroma 3.
 Ötvösség és pénzverés története 70—74.
 Öv 1—11, 31; — részletei a xvi. századból 5.
 Ócsényben talált domborműves olomtáblácska 351.
 Órlőkő 18.
 Ősi kabirok 307.
 Őskori aranylelet 425; — edények mélyített díszszel 412—413, 414; — leletek 279; —

réz szerszámok Fajszról 426—427; — telep Egyeken 365—374.
 Összám és ösбетű viszonya irodalmunkban 250—267.

P

Paczka Ferenczné 81.
 Paizsfogantyú 445.
 Pajzsdudor 17, 20, 22.
 Palazzo Fiano 89.
 Paesztna 135.
 Pali-i lelet 413.
 Pallavicini örgróf 384.
 Palotai takácsceh 438.
 Palustre L. 149.
 Pamuria 87.
 Pannonhalmi apátság 191.
 Pannonia 101; — emlékei 305; — segédcsapatai 401.
 Paolo da Ragusa 395.
 Pap Károly 192, 295; — Károly: Beregmegyei tiszaháti egyházak edényei 425; — Károly: Szilassy-féle egyházi edények 206—215; — rovása Avas-Ujjalun 256.
 Papibér-rovás 254.
 Paraga 377.
 Pareu faguluis 277.
 Pasinum 87.
 Passuth Ödön 91; — Ödön rajza (a jász kürt kiterített abrajá) 113.
 Pauman Kristóf 74.
 Pataom—Zimany közötti határban előfordult karpereczek 37.
 Patsch Károly 82, 291.
 Pattantyus Istvan 219.
 Pádua 420.
 Pál, III., pápa érmei 395.
 Pálfa sziget 446.
 Páffy István gróf conventiója 264.
 Pánczéling 6, 22.
 Panyik-Tóth János 15.
 Pápa-Tezsér 65.
 Papaszemes fibula 36.
 Párbér-rovás 254.
 Párisi világkállítás 3.
 Pártaöv 1, 2.
 Pásztor-rovás nevei 254.
 Pecsétek 80.
 Pecsetnyomó 11, 438, 440.
 Peczek 6.
 Peiasgusok 105.
 Peldner István 218.
 Penge 382.
 Perenyi Imre 71; — Péter 218.
 Pergamos 235.
 Periplus 87.
 Perzsa oroszán-mythologia 106.
 Petersen Eugen: Ara Pacis Augustæ 88—90.
 Petneházi David 74.
 Petőfi Sándor 251.
 Petri Ottó ajándéka 444.
 Petrovciban lelt emlék 348.
 Petrovoszelői halmok 376.
 Petróczy Ferencz 75.
 Péchi Károly 66.
 Pénz: bizanci 20; — Constantius-féle 21; — olasz 70; — római 19, 20, 90.
 Pénzverés története 70—74.
 Péter ötvös 72; — pixidarius 217.
 Phoenikiak révén meghonosult mysteriumok 306.
 Phrygiai sapka 311, 314, 315.
 Pilinyi árpádkori temető 191; — lelet 412.
 Pillangós csattok 6.
 Pintér Sándor 192.

Pipák 445.
 Pitykék 410.
 Pivnicza 377.
 Plávna 378.
 Plinius 82.
 Podmaniczki nyitrai püspök 177.
 Podságai lelet 277.
 Poetovio 165.
 Pogány magyar sírok 67—70.
 Pogánykori sírlelet 268—272.
 Poharak 206—215.
 Polikeit Károly 94.
 Poll Máté 219.
 Polybios 87.
 Ponte sociorum 165; — Mansuetina 165.
 Pontvonalos díszítés 39.
 Poppendorf Ferencz 218.
 Poprád 38.
 Poprádi Kárp.-Múzeum 38.
 Portugál 135.
 Potaiss 279.
 Poyniczki Horváth Mihály 300.
 Pozsareváciban talált ólomkorong 356.
 Pozsareváci domborműves kőtábla 339.
 Pozsonyi múzeum 92—94.
 Pór Antal: A zürichi múzeum színes ablak-
 táblája 11—14; — Antal: Habsburgi Ágnes
 magyar királyné és Erzsébet hercegasz-
 szony 12.
 Pósta Béla 192, 311, 329, 338, 363.
 Praefectus civitalis 83.
 Praehistoricus vár 237.
 Praehistorische Funde in der Umgebung von
 Oedenburg in Ungarn 32.
 Prató 420.
 Praun gyűjteménye 360.
 Prágai szent Vid-templom 107, 143, 144, 148.
 Príamus 235.
 Priglevicza-Szent-Iván 445.
 Priscus 106.
 Privileia 82.
 Protestantismus elterjedése 13.
 Protič György 88.
 Provencei Hugó, olasz-lombard király 70.
 Prómay Dezső báró 3.
 Ptolemaeus 86.
 Puclai György 175.
 Puky József: Kiskunfélegyháza múzeum 299.
 400.
 Pulszky Ferencz 55, 111, 112, 279; — Ferencz:
 Denkmäler der Kelten-Herrschaft in Un-
 garn 25; — Ferencz: Magyarország ar-
 chaeológiája 19; — Károly: Chefs-d'Oeuvre
 D'Orfevre 3.
 Puskacsó 446.
 Puskás Gergely 280.
 Pusztá-bakodi lelet 20.
 Pusztá-Domaháza 298.
 Pusztá-J. ba 166.
 Pusztaszer 106.
 Puticevo 291.
 Putinej 359.

Q

Quellen der byzant. Kunstgeschichte 130.
 Quintilius 88.

R

Radimsky 56.
 Radisics Jenő 81, 192.
 Radvánszky Béla báró 3, 192; — Béla báró;
 Házi történelmünk emlékei 3.
 Rajnavideki lelet 28.

Rakovszky István 397, 425.
 Ravennai mozaik 80.
 Rác Endre 224.
 Ráczegresi lelet 44.
 Ráday Gedeon 111.
 Rádulovics Riszta 180.
 Rákóczi Ferencz, II., ifjúsága 98.
 Rákóczi György, I. 220; — Zsigmond 74.
 Rákssii lelet 44.
 Ráth György: Az iparművészet könyve I. köt.
 (ism.) 78—81; — István 81.
 Reichersdorfer György 177.
 Reiner Zsigmond 299, 433.
 Reiser Otto 293.
 Reizner János 340; — János: a rivó-dülői
 ásatásokról és kötőrési leletekről 378—387;
 — János: A szeged-domaszéki magyar po-
 gánykori sírleletről 268—272; — János:
 Sasülesli és szőreghi leletekről 43—50.
 Religion des römischen Heeres 63.
 Reliquienkästchen aus Pirano 144.
 Reljina ograda 85.
 Rembrandt művészete 80.
 Renaissance építőművészet 79; — korának ér-
 mészete 80; — motívumok 6.
 Récsey Viktor 91, 295; — Viktor: IV. Béla
 leányainak ereklyei 191; — Viktor: Egy
 értékes régiség-gyűjteményről a Bakony-
 ban 64—66.
 Réde 65.
 Régészeti és embertani társulat 91—92, 191—
 192, 295, 397, 425.
 Réghy Kelemen 219.
 Régi egyházi misemondó ruhák 294; — ger-
 mán sírmező a szentesi határban 14—22;
 — halmok a Tisza vidékén 302; — kincsek
 a budai várkápolnában 173—179; — övek
 a m. n. múzeumban 1—11; — telepek és
 lelhelyek a királyhágóntúli területen 283—
 287.
 Régibb középkori emlékek 59—61, 97; — ezüst
 fibula 432; — ékszerek Ó-Földeákról 435;
 — temető 425.
 Régiségek: dalmatini 82; — vaskorbeltől 15;
 — vattinai 180—190.
 Régiséggyűjtemény Bakonyban 64—66.
 Réthy László 191, 425; — László: Az úgyne-
 vezett hún-szekely írás 250.
 Révay Ferencz 192; — Ferencz báró ajándéka
 195; — István 177; — Pál 253.
 Réz balta 426—427; — boglár 410; — csat
 410; — csákány 426; — érem 415, 426; —
 karperecz 410; — kigyó 195; — pánt 410;
 — pénz 19, 20; — szelencze 441; — szíj-
 vég 410; — véső 426—427.
 Rézkor Magyarországon 279.
 Réz kori tárgyak az erdélyi medence területéről 279.
 Riegl Alois: Der moderne Denkmalkultus, sein
 Wesen und seine Entstehung (ism.) 417—
 420.
 Rigyicza 377.
 Rivó-dülői ásatások 378—384.
 Robot-rovás 254.
 Rödiger Lajos 91, 400; — Lajos: Koraközép-
 kori lovassíreletről Szeghegyen 272—276.
 Roggendorf 177.
 Roland kürtje 98.
 Román építő művészet 79.
 Románd 65.
 Roncesvallesi csata 98.
 Rosenberg, der Goldschmiede Merkzeichen 196.
 Rotgysser Ruprecht 217.
 Rovásírás 250—267.
 Rozsnyó 74.
 Róma 88.

Római áldozati oltár 61, 62; — birodalmi sas 11; — bronzbulla 434; — bronzlámpa 65; — emlékek 61—62, 63—64, 96, 305—305; — feliratok emlékek: Battáról 430, — Duna balpartjáról 404—405, — Dunapenteléről 429—432, — györmegyei 401—403, — Környén 432, — Mitroviczán 401, — óbudai 401, 428, — szentendrei 401; — Ilium 237; — intaglios aranygyűrű 11; — i; arczikkek 18; — katonai elbocsátó levél Maros-Keresztúrról 280; — katonai imperium 133; — királyi pecsét 11; — korongos bronzfibula 428; — korszak keramikája 249; — köemlékek a Dunántúlról 221—234; — köemlékről a Nagy- és Kisküküllő közti Somogyomról Kisküküllő megyében 278—280; — lelet 279; — mozaik 80; — pénzverdek 19; — rézpénz 19, 20; — sáncz 55; — síremlékek 402, 403; — utak a Dunántúl 164—173; — utvonal Trierről Bingenig 29. Rómaiak szabályozási munkálatai 243. Rómer Flóris 47, 64. Rózsahegy 285. Rubigi templom 88. Rudinei tumulus 25. Rudolf császár 173. Ruha összefűzése és gombolása 2. Ruhadisz 276. Ruházkodás 1. Ruma 348. Rusanoviciban lelt fibula 25.

S

S alakú inda compositió 28, 29. Sabac 87. Sabaria 165, 433. Sacken 34; — Das Grabfeld von Hallstadt 24. Saint Fraubourg de Senlis 152. Sajóvámosi bronzlelet 427, 431. Salamon-csomó 136. Salle 165. Salónai conventus 87. Sanct Blasien apátság 12. Sarmizegetusa 279. Sar-Dag 87, 88. Sarló 427. Sasüllesi lelet 43—45. Sauer Sebestyén 74. Savaria (Szombathely) 222. Savignanói fibula 25. Sály 397. Sámson legyőzi az oroszánt 195. Sándor Karoly 442; — VI., pápa érme 395. Sárospataki honfoglaláskori lelet 303—304. Scarabantia 165, 222. Schad Henrik 74. Schaurer Jakab 46. Scheider András, kassai öntőmester 219. Schillinger Gergely 73; — Kristóf 73, 217. Schliemann Henrik 235. Schlumberger 153. Schmidt H. 236. Schnaase, műtörténész 14. Schneider János Mihály harangöntő 448; — Robert 308, 328. Schönköckh Gáspár 219. Schuchardt K. 58, 235. Schulek Frigyes 192. Schwarzwald 12. Seardona 87. Seber Hans 219. Sebestyén Gyula 191; — Gyula: Rovás és rovasírás 254.

Sebotendorfer Damianus 74. Seemayer Vilibald 192. Segesvári múzeumban őrzött domborműves kőablácska 323; — ötvösök 3. Selyemőv 2. Septimius Severus 405. Serajevo múzeum 81. Seregélyes 172. Sertesek összeírása 258. Severus Alexander 404. Sidroma 86, 87. Siebel András 220. Siebenrock Frigyes 88. Sikáros nevű halom 377. Silacenis 165. Silvanus 83, 292. Simon, gönciczbányai kovácsmester 71; — tyschler 71. Simunovce 443. Simunovceből szerzett kardhüvely 30. Sipianæ 165. Siránkozó Magdolna 203. Sirgi 88. Sirmiumi pénzverde 19. Siroka Strana 85. Sírmező a szentesi határban 14—22. Sisciai pénzverde 19. Sitte A. 196. Sirkövek 402—403. Sírlelet: abonyi 425, 434; — avar 19, 67—70; — árpádkori 69; — bezdédi 1; — bihari 405—412; — Biki-Nagy Józsefné földjén 15; — csabrendeki 36; — Dalyán 30—37; — domaszeki 268—272; — fenéki 49; — Homokbányában 19; — honfoglaláskori 66, 67; — hunsarmata 19; — keszthelyi 19, 49; — lapistói 19; — lengyeli 18; — mikalaki 434; — neolithkori 18, 38—43; — őföldéaki 434; — pogánykori 268—272; — solymári 432; — szentesi 14—22; — szegedi-domaszeki 268—272; — Szegegyen 272—276; — székesfejvári 405; — Tournayban 19. Skamandros 242. Skorpil Zbornik 310. Sluter 423. Smoczzer kassai mészáros 73. Sodronytekercs 34. Sodronytekercses fibulák 34. Sokszorosító művészet 80. Sol képe 321, 323; — négyesfogatával 344. Solutréen korszak 391. Solymár 166. Solymári leletek 432. Solymászverseny 6. Solymossy Agost 96. Soltikoff-féle gyűjtemény 154. Somformájú gomb 11. Somlyó 66. Somlyón lelt bronz üst 32. Somlyóvásárhely 166. Somodor 282. Somogy megyei rég. társulat 345. Somogyi Antal 251; — Bereczk 219. Somogyi köemlék 278—280. Sonniks Otto 219. Sopronvidéki urnák 32. South Kensington múzeum 150, 154. Sovárad 278. Sötér Agost 299. Spanyol czímerpaizs 105. Speieri domból származott kürt 152. Spirális sodronytekercs 36. Spitzer Mór 192. Spitzer-féle gyűjtemény 153. Stain Boldizsár 219.

- Stari-Maidan-Saurkimolt 87.
Steindl Imre 294.
Steinhausz László 294.
Stephano Irmes 73.
Stereometriai motívumok 26.
Stirbicz Jeremias 74.
Strabo 82, 87, 235.
Strbci község határában lelt fibula 25.
Sirobl Gábor 88.
Sulyovszky István 428.
Suppianis 165.
Sümege és vidékének őskora 30.
Svájczai történészek 12.
Svev-sarmata háború 402.
Svilaja planina 85.
Syria 135.
Syriai istenségek 305.
Szabadkai halmok 377; — lelet 62—63, 276—277.
Szabályák 445.
Szabó Antal 96; — János 425, 438, 440; — Károly: A régi hún-székelv írás 253; — Mihály tanfelügyelő 278.
Szalagformájú ornamentika 247.
Szalay Gyula 400; — János 175; — József 216.
Szamosújvári áldozati oltár 61—62.
Szapáry Géza gróf 3; — István gróf 3.
Szapolyai János 174.
Szarvas Gábor 251; — község 432.
Szarvasagancsok 55.
Szádeczky L. 2.
Szám- és betűrovás viszonya hazánkban 191.
Számrovás 253—265.
Szárazvám 280.
Szántorisz Ferencz 92.
Szász boglárók 3; — övek 3.
Szász-Bonyha 280.
Szász-Dánya 280.
Szebeni ciborium 208—209.
Szeged-domaszeki magyar pogánykori sírlelet-ről 268—272.
Szeged-városi múzeum 43, 447.
Szegedi múzeum 339.
Szeghegyi sírlelet 272—276.
Szegszárdi múzeumban őrzött ólomtáblácska 348, 351.
Szemere község 404.
Szenczi Molnár Albert 266.
Szendrei János 56, 111, 154, 397, 425; — János: A magyar viselet történetéről 293; — János: Az iparművészet könyve I. köt. (ism.) 78—81; — János: Az országos régészeti és embertani társulat 91—92, 191—192, 295, 300, 425; — János: Hadtörténelmi emlékek 99; — János: Keleti övecsatt 302—303; — János: Sárospataki honfoglaláskori lelet 303—304; — János: Régi övek a m. n. múzeumban 1—11.
Szent Anna 14; — Anna és leánya Mária 208; — Brigitta 284; — Demeter 1; — Erzsébet 14; — Erzsébet-egyház Kassán 70; — Ferencz 14; — Imre 77; — István 77; — Katalin 14; — Klára 14; — László 77; — Margaretha képe 12; — Mária képe 12; — Radegidis 160; — Udalricus 105; — Venczel 161; — Vid-templom Prágában 107; — Zsigmond temploma 176.
Szentesi múzeum 15; — sírlelet 14—22.
Szent-Bakálla (Zala m.) 447.
Szent-endrei feliratos kő 401.
Szenteltvíztartó 436—437.
Szentiványi-Markos Dániel 266.
Szentkereszty Béláné báróné 3.
Szentpéteri puszta 426.
Szentpétervári Ermitage 152.
Szepes-Olaszi-féle völgy 38.
Szepes-Váralja 38.
Szepesvidéki kőkorszakbeli leletek 38—43.
Szerbiai domborműves ólomtáblácska 347.
Szerelmey Miklós 105.
Szeretfalva 287.
Székelykői lelet 277.
Székelyudvarhely 278.
Székesfejervári sírlelet 405.
Széleskút 280.
Széll Farkas 192.
Sziget-Szent-Miklós 426.
Szigeti Gyula 192.
Szigeti Gyula: Trója képe a legutóbbi ásatások alapján 235—252.
Szilassy-féle egyházi edények 206—215.
Szilágy-somlyói lelet 20.
Szilágyi Sándor 111.
Szilvássy Sándor 279.
Szily Kálmán 191, 252.
Színes ablaktáblák a zürichi múzeumban 11—14; — kövekből készült kép 204.
Szirma-bessenyői ásatások 397.
Szirmay Alfréd gróf 397.
Sizsek 434.
Sizszeki domborműves kőtábla 335.
Sziittya írás 253.
Sziitartó karika 410.
Sziijvég 7, 270, 386.
Sziivalakú sziigombok 2.
Szlavóniában talált tojásdad idomú domborműves lemez töredéke 359.
Szluha Imre 384.
Szombathely 433.
Szomod 426.
Szomolányi lelet 44.
Szomolnok 74.
Szóládi leletek 413—416.
Szónta 375.
Szövőipar 81.
Szöllősy Mihály 81.
Szőregi lelet 45—50.
Sztanisics 377.
Sztehló Ottó 91, 191, 425.
Szumrák Pál 91, 191, 295.
Szücs 445.
Szatopluk 102.

T

- Tabula Peutingeriana 165.
Takácszehek pecsétlői 440.
Takáts Sándor: A budai várkapolna régi kincseiről 173—179.
Tamásfalvi lelet 44.
Tamás goltwascher 71; — harangöntő 216.
Tanítóbérrovás 254.
Tapolcza 171.
Tar Mihály 251; — Mihály levele Sinóros-Szabó Sándorhoz 266.
Tariczky Endre 302, 397.
Tarn folyó 28.
Tata 166.
Tataháza 377.
Tata-Tóváros 432.
Tál 413.
Tápió-Szele 436.
Tegez 410.
Telek-rovás 254.
Tej-rovás 254.
Tekercsek 34, 36, 44.
Teleky Károly 3.
Temesmegyéből való domborműves kőtábla 326.

- Tenta király 87.
 Teohari Antonescu: Cultul Cabirilor in Dacia 308.
 Terebes 74.
 Teréz nevű halom 377.
 Terney János 105.
 Terra mater 307.
 Terra sigillatából készült csésze 46.
 Terracinában lelt domborműves kőtábla 328.
 Tersanik nevű pusztá 377.
 Tesauj 87.
 Testory Ferencz 94.
 Tetétlenen lelt kőszerszám 425.
 Teveli lelet 24.
 Teutsch Gyula 284.
 Teglás Gábor 192; — Gábor: A torockó-sz.-györgyi torques 304; — Gábor: Ismertetés 81—88; — Gábor: Római köemlékről a Nagy- és Kisküküllő közti Somogyomról Kisküküllő megyében 278—280; — Gábor: Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina (ism.) 291—293; — István: Mikesi leletekről 277—278.
 Thalóczy Lajos 192; — Lajos dr.: I. Apafi Mihály udvara 3.
 Thaly Kálmán 98, 191, 446.
 Thas y Ferencz 175.
 The csinage of the ancient Britons and natural selection 30.
 Theczel Herman 71.
 Theodora görög császárné 102, 104.
 Thill Tamás 219.
 Thrákok istenei 305.
 Thurn-Valesarmia gróf 196.
 Thurzó 176.
 Tiana istenség 292.
 Tihany 167.
 Timok völgy 292.
 Tinó-rovás 258.
 Tiszafüred 365.
 Tiszafüredi múzeum gyarapodása 296—299.
 Tiszaigari Földvár 297.
 Tisza Kálnánfalva 377.
 Tisza-Kesziben folytatott ásatások 397.
 Tiszavideki régi halmok 302.
 Titeli halmok 377.
 Titovius emléke 310.
 Tocislescu 308, 327.
 Tojásdadidomú domborműves lemez töredéke Szlavóniából 359.
 Tokos bronzvésző 413.
 Toldy László: A régi magyarok műveltségének történetéről 267.
 Tolnavármegye 412.
 Tomaschek 82, 317.
 Tomaso Rangone 395.
 Tordai domborműves kőtábla 321, 329; — lelet 277.
 Tordoson 291.
 Torma Károly 280.
 Torockó-Szent-Györgyi Torques 304.
 Torques 304.
 Topographia magni regni Hungariae 100.
 Toppeltinus Lőrincz 266.
 Toulousei múzeum 26.
 Tournay 19.
 Toulouse-ban létező kürt 153.
 Tóth Béla 111.
 Tótországi szablya 301.
 Tőke-rovás 254.
 Tömörkény István: A bilisitsi ásatásokról 50—54; — István 379; — István: Ásatásokról a kenyérváró dombon 387—388.
 Török Aurél 102, 269, 295, 382; — dűlások ideje 6; — fringia vasak 301.
 Történelmi kiállítás 3.
 Történeti és műemlékek főfelügyelete 417; — ötvösműkiállítás lajstroma 3.
 Tövis 426.
 Tör 66.
 Trajanus 402.
 Trau 87, 338.
 Trebiza 84.
 Trefort Ágoston 81.
 Trencsén elfoglalása 177.
 Trencsénmegyei hatóság 440.
 Trésor d'objets d'argent trouvé à Strbci, en Bosnie 24.
 Triptychonok 142, 438.
 Troja képe a legutóbbi ásatások alapján 235—252; — területe 192.
 Trójai Aeneas 244; — háború 244.
 Trombitás Jakab 219.
 Truhelka 88, 291.
 Tsétsi János 266.
 Tudelai Benjamin 131.
 Tuhutum vezér 251.
 Tumulusok 29.
 Turia 376.
 Turóczy 98.
 Tüske-Pusztai domborműves ólomtáblácska 348.
 Tüskevár 166.
 Tüskésszárú nyílcsúcs 69.
 Tű 96, 282, 415, 427.
 Tűzcsiholó 408, 410.
 Tűzhelyek 18.
 Tyil Péter 219.
- U**
- Udvariból (Bihar m.) való ezüstgyűrű 440.
 Uj-Szent-Iváni lelet 45—49.
 Ujabb régiséglelet Szabadkán 62—63.
 Ujfa usy József 447.
 Uj-Szent-Iván 447.
 Ujvidéki halmok 377.
 Ulászló király 217.
 Uldinus 101.
 Ulrich, harangöntő 216.
 Ung-Altenburg 63.
 Unger F. W.: Quellen der byzant. Kunstgeschichte 130.
 Ungvári Katalin 43.
 Unna 81.
 Urbino herceg 86.
 Urgeschichte des Menschen 34.
 Urna 30—37, 186—188, 371, 415.
 Urnatemető Dályán (Baranya m.) 30—37.
 Uros, II., István Milutin 88.
 Utvonal Triertől Bingenig 29.
 Úr színváltozása 215.
 Úrmutató 206, 213.
 Überlingeni monostor templom kincstára 196.
 Úvegpszta Bécsben a cs. kir. múzeumban 361.
 Úst 32.
- V**
- Vadászkürt a berlini műtörténeti múzeumban 150.
 Vajda Benjámin 379.
 Vajda-Hunyad 448.
 Vajszkai halmok 377.
 Valco 165.
 Valle Cariniana 165.
 Varadia 96.
 Varga Bálint 260.
 Varju Elemér 81, 191.
 Vas ár 66; — balta 446; — csat 59, 66, 270,

272, 277; — csákány 274; — evőkés 410;
— fibula 54; — gyertyatartó 442, 443; —
kard 46, 407, 411; — karika 51, 53; —
kasza 443; — kengyel 270, 272, 274, 406,
407, 408, 409, 410, 411; kés 51, 53, 59, 426,
428; — kopjacsúcsok 446; — kulcs 434; —
lánda 29, 31, 34, 36, 49, 416, 445, 446; —
nyíl 66, 406, 407, 408, 410, 428, 434; —
penge 382; — szeg 52; — tegeztartó 410;
— tör 66; — tűzcsiholó 410; — véső 443;
— zabla 32, 53, 66, 270, 406, 407, 408, 409,
410, 411, 445.
Vasari 424.
Vaskapu 375.
Vaskor chronológiája 37.
Vaskori aranyékszer 22—30; — régiségek 15,
36, 58—59, 65, 96.
Vaskut 377.
Vaskuti halmok kora 375.
Vasrégiségek megóvásának új módjáról 287—
290.
Vassits dr. 319.
Vattai ásatások 397.
Vattina 96.
Vattinai leletek 180—190.
Választások a régészeti társulatban 192.
Vári Rezső 192.
Várday Pál 176.
Várpalotai lelet 427.
Várszög 375.
Vásárhelyi Géza 91, 191, 295, 425.
Veit Galiel 262.
Velence 3.
Velencei munka 8.
Velika Kapella 87.
Venturi 162.
Verancsics feljegyzései a rovásféle írásról 262.
Veress Endre 191, 303.
Veringenstadt 42.
Veronika a kendővel 211.
Verseczi városi múzeum 95—96.
Vespasianus 83.
Vesta szüzek öve 1.
Veszprém 436.
Veszprémi kegygyártók pecsétlője 438.
Vénus öve 1.
Vésők 58, 65, 426, 427, 443.
Victoria 325.
Viczy gróf 105.
Vigyázó Ferencz 192.
Villanovai fibula 25, 26.
Vilmos, II., német császár 235.
Vincze Fábian 59.
Vindobona 165.
Vindomissa romjai 12.
Vinkovczeről való domborműves ólomtáblácska 353.
Virdatus, kelta istenség 292.
Virunumi rézlemez a klagenfurti múzeumban 340.
Visegrad 86.
Viselet 1.
Visigóth leletek 19.
Vitalis örvös 72.
Vittore Pisano 395.

Viz-Szilvás 61.
Vizaknai telep 285.
Vrbas 82.
Vrbella 87.
Vukovárt talált ólomtáblácska 347.

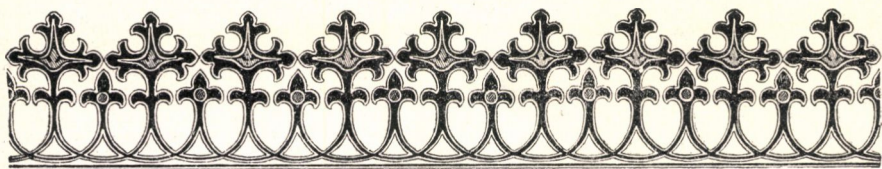
W

Wagner Michel 73.
Wald-Algesheim 29.
Wallbaum ágostai mester 438; — -féle oltár 196—203.
Wartha Vincze 81.
Wasserbauch Peter 71, 73.
Wenigh János 220.
Wesselényi-szobor 251.
Weszelovszky 63.
Wickhoff Ferencz 89.
William Maskell 154.
Wimmer 21.
Wim, flen Siegfried 426.
Wingert Nándor 96.
Winnefeld H. 236.
Winter György, Bártfa város birájának arc-
képes zászlója és emlékköve Bártfán 74—
77.
Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien
und der Herzegovina. (ism.) 81—88, 291—
293.
Wolff Sándor 280, 295.
Wosinszky Mór 55, 56, 192, 294; — Mór:
Mélyített diszú őskori edényekről 412—413;
— Mór: Tolnavármegye története 24.

Z

Zabla 31, 32, 34, 53, 60, 66, 270, 406, 407, 408
—411, 416.
Zalotai leletek 20, 21.
Zalatna 83.
Zágrábi akadémia 88; — múzeumban őrzött
ólomkorong 355; — múzeumban őrzött
domborműves tábla 314.
Zámoly 445.
Zelkinov Vilmos 175.
Zentai halmok 376.
Zichy grófok családi czimere 440; — Jenő
gróf 192.
Ziegler János 219.
Zilah város költára 251.
Zippel 82.
Zoller Mátyás 446.
Zománczos aranyozott lemezek 2.
Zombori múzeum 276, 400.
Zsabylai halmok 376.
Zschille B. 34.
Zsigmond római királyi pecsétje 11.
Zsögöd-fürdő 283.
Zsugorított csontváz 365.
Zürichi múzeum színes ablaktáblája 11—14;
— régészeti társulat 14.
Zvornik 87, 293.

M. E.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

RÉGI ÖVEK A M. N. MÚZEUMBAN.

Az öv az emberi ruházkodás őskorától kezdve jelentékeny alkatrésze a viseletnek. Hármasszoros rendeltetése szokott lenni. Odaeszköztetve az öltönyt, vagy felső ruhát a testhez s ez által azt nemcsak formásabbá teszi, hanem a hideg ellen is jobban megvédi, továbbá egyes tárgyak, leginkább fegyverek hordására használtatik s végül a rajta alkalmazott, gyakran drágakövekkel is kirakott művészi kivitelű nemes fémrészekkel a ruházat díszéül szolgál.

Eleinte bőrből és zsinórból, majd drága szövetekből, selyemből, bársonyból készült, melyekre a díszítésül szolgáló fémrészek felvarratnak, vagy szögecseltettek, utóbb azonban már egészen fémrészekből, hajlíthatólag összeállított övek is készültek. Záródásuk kapocs, vagy csatt által történik. Szükségességük és célszerűségüknél fogva a legrégibb időktől kezdve a férfi és női viseletben egyaránt megtaláljuk.

Az ó kortól kezdve simbolikus jelentése is volt. Az antik ruházatot néhány gomb, vagy fibula s az öv tartotta egybe; úgy hogy az öv megoldása egyértelmű volt a levetköztetéssel s az öv érintetlensége a szűz tisztasággal, ép úgy, mint a későbbi magyar viseletben a pártá, mely csak hajadonokat illetett meg. Az antik hagyományokból Vénusz-övének s a Vesta szűzek övének emlékezte szállott reánk, a XVII. századbeli magyar viselet emlékeiben pedig a *pártáöv*et találjuk, mely kezdetben bizonyára a hajadonok kizárólagos díszje volt. De szerepe volt a középkortól kezdve a lovagi öltözetben is, mert a lovaggá ütés szertartásánál, övét az oltárnál csatolták fel.

Hazai emlékeink között már a bronzkorból vannak ponczolt díszítésű lemezes bronzöveink.* A honfoglalás korában őseink öve keskeny szíjból állt, melyet csattal, úgy mint a bezdédi sírlelet mutatja bronz kapocscsal kötöttek össze. A szíj maga a nagyszentmiklósi lovasvitéz s a nagyenyedi Szent Demeter kép övei szerint kerek gombokkal volt megrakva. Honfoglaláskori leleteinkben gyakoriak még az alul két

* Hampel József. A bronzkor emlékei Magyarhonban I. k. XLIV—V. tábla. II. k. CL. tábla.

peczekkel ellátott kerek és szívalakú szíjgombok, melyek nagyrésze kétségtelenül övdíszítmény volt.

Mint azt a kunoknak tulajdonított csészetartó szobrokon látjuk, az övről csüngött bal felől a kard és az ijjtartó, jobb felől pedig a nyílvesszőtartó tegez. Ugyancsak az övről látunk még csüngeni egy helyt fésűt s bizonyára ott lógott az acél és kova is, melyet az elhunyt sírjába is beletettek.¹

Utóbb a ruha összefüzése és gombolása, valamint az önálló ruhaderek alkalmazása által az öv elvesztette régi jelentőségét. A XIV. század közepétől kezdve nem is viselték a derékon, hanem férfiak és nők egyaránt a cipőre csusztatták le s az előkelők már ekkor, középen nagy kerek boglárrel, gyöngyökkel s drágakövekkel díszítették.

A XVI. században az övet vagy nemes fémből, aranyból, aranyozott ezüsből, tiszta ezüsből vagy selyemből skofiummal kivarrt úgynevezett majczos bőrből, czernából, szőrből és zsinórból készítették.² Az egyszerű lapos ezüst karikákból láncszerűen összefont övek szintén e század utolsó évtizedeiben voltak divatban, míg a XVII. században az ércövek, lánczocskákkal, vagy kapocsokkal összekötött tojásdad, szívalakú, vagy hosszukás négyszögű filigrános és zománcozott aranyozott ezüstlemezekből álltak. A *pártaöv*, Nagy Géza szerint, heveder alakú széles bőrből, vagy vont ezüst és arany skofumos selyemből és bárszony szallagból állt. A bőr arany, ezüst és selyemfonállal volt kivarrva s ezt majczos pártaövnek nevezték. Korda öv alatt a láncszerűen összefont arany, ezüst öveket értették; volt külön korda módra való pártaöv is. Apor Péter korában a párta, vagy mint ő nevezi, a hevederövek már nem voltak divatban, ezek helyett a selyemövek terjedtek el, melyek részint kendő alakúak; részint pedig arany és ezüst fonállal elegyített selyem zsinórból készültek, melyek azután még aranyfonalból gombkötő munkával készült gombocskákkal voltak díszítve. Ugyanekkor kezdtek elterjedni a fekete és jőféle vörös klarisból fűzött övek is.³ Jellemző, hogy a XVIII. század elején is csak a magyaros vállfűzőhöz használtak öveket, míg a karcányhoz és vambehez nem.

A magyar élet legfényesebb időszaka különösen Erdélyben, a XVII. század, s főleg a fejedelmek nemzeti udvartartásának kora.

Az előkelőbb és vagyonosabb férfiak és nők, mindmegannyi fejedlem olyan fényesen öltözködtek. Az ékszerekkel meg épen pazarlásig vitték a fényűzést. Ez ékszerek között mindenkor előkelő szerepet vittek mindkét nemnél az övek, melyeken az azónkori híres erdélyi ötvösök különösen zománcttechnikájukat ragyogtatták.⁴

¹ Nagy Géza és Nemes Mihály. A magyar viselet története. Budapest, 1900.

² Dr. Szádeczky L. és Dr. Boncz Ö. A gróf Haller család nemzetségi könyve.

³ Apor Péter. Metamorphosis Transsylvaniæ.

⁴ Magyar műkincsek, III. kötet. Erdély műkincsei. 79. l.

Bethlen Gábor, Erdély aranykorának fejedelme nemcsak a kolozsvári, gyulafehérvári, brassói, segesvári, sőt a kassai ötvösöket is folyton foglalkoztatja, hanem megbízottai Danczkától Konstantinápolyig és Béctől Velenczéig összevásárolnak minden szebb ötvösművet, a mi a piacra kerül. 1615—1627-ig való vásárlásainak számadáskönyve reánk maradt, melyből látjuk, hogy az övek a fejedelem is nagy súlyt fektetett. Így vásároltatott Bécsben egy gyémántos aranyövet 300 forinton, egy szép aranyövet 2000 tallér értékben, négy ezüst övet Kassán 29 talléron, majd ismét Bécsben egy gyémántos aranyövecskét 145 forintért és Konstantinápolyban egy testszín selyemövet 10 talléron.¹

Apafi Mihály udvarának leírásában olvassuk, hogy egy állványon a Feleki Mihály és az oláh fejedelem ajándékai között volt több öv, közöttük egy igen díszes zománczos példány.²

Mindezekből nyilvános múzeumainkban, magánosok gyűjteményeiben s főuraink, régi családaink birtokában számos és igen szép példány maradt reánk, melyek a régi övek mivoltáról s iparművészeti jelentőségéről világos képet nyújtanak. Fényes sorozatok voltak kiállítva utóbbi történelmi kiállításainkon s különösen az 1889. évi ötvös, a millenniumi s a legutolsó párisi világkiállításon.

A magánosok közül gróf Bethlen András, gróf Andrássy Manó, gróf Bánffy György, gróf Csáky Albin, báró Harkányi Frigyes, báró Prónay Dezső, báró Szentkereszty Béláné, gróf Teleky Károly, Kállay Béniné, Bethlen Vilma grófnő, gróf Andrássy Gyula, Lüdecke Ernő, báró Orczy Béla, gróf Szápáry Géza, gróf Berényi Ferencz, Kárász Géza, gróf Bethlen Ödön, herceg Eszterházy Miklós, gróf Szápáry István, gróf Andrássy Géza állítottak ki feltűnő szép példányokat. A nyilvános gyűjtemények közül a kolozsvári és a nagyszebeni Bruckenthal múzeum, az orsz. magyar iparművészeti múzeum s mindennekfelett a magyar nemzeti múzeum kincstára dicsekedhetnek valóban fényes öv sorozatokkal.³

Ez utóbbiból különösen a XVII. századbeli példányok s a szász övek és bogláraik voltak e folyóirat hasábjain s egyéb kiadványokban is közzétéve.⁴

Ezuttal e gazdag és tanulságos, mert az öv formáinak sok százados fejlődését feltűntető sorozatból mutatunk be néhány igen érdekes emléket.

¹ *Báró Radvánszky Béla.* Házi történelmünk emlékei. I. k. 1888. 48., 76., 100., 102., 106., 135., 152., 238. lap.

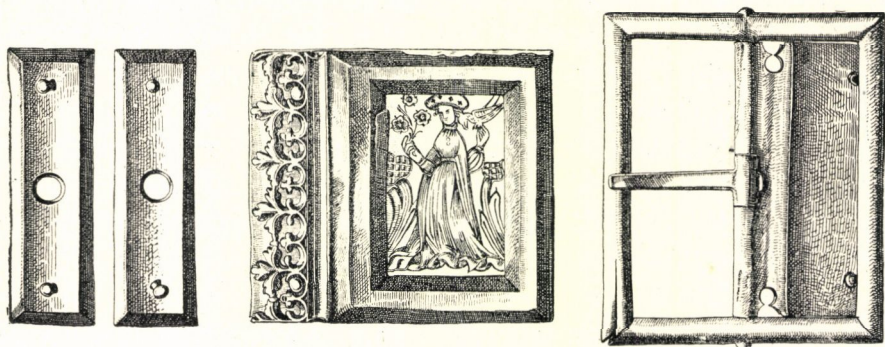
² *Thallóczy Lajos dr.* I. Apafi Mihály udvara. Századok 1878.

³ A magyar történelmi ötvösműkiállítás lajstroma. 1884. 122., 137., 76. lap. A történelmi főcsoport katalógusa. 1896. 205., 208., 211. és 337. lap. *Eugène de Radisics.* Le pavillon historique de la Hongrie à l'exposition universelle de Paris, 1900.

⁴ *Pulzsky Károly.* Chefs-d'Oeuvre D'Orfèvrerie ayant figuré à l'Exposition de Budapest. Paris 1886. I. k. 9. és 124. lap.

I. Az itt bemutatott övrészletek a hevesmegyei Nagy-Tálya határában fekvő «Öreg» szőlőhegyen 1900. márczius havában forgatás alkalmával találtattak.*

Anyaga igen tiszta ötvözetű ezüst, mely természetes színében van hagyva, vert vésett és részben öntött munka. Összesen kilencz darabból áll. De így nem teljes, mert a hosszukás átlukasztott tagokból

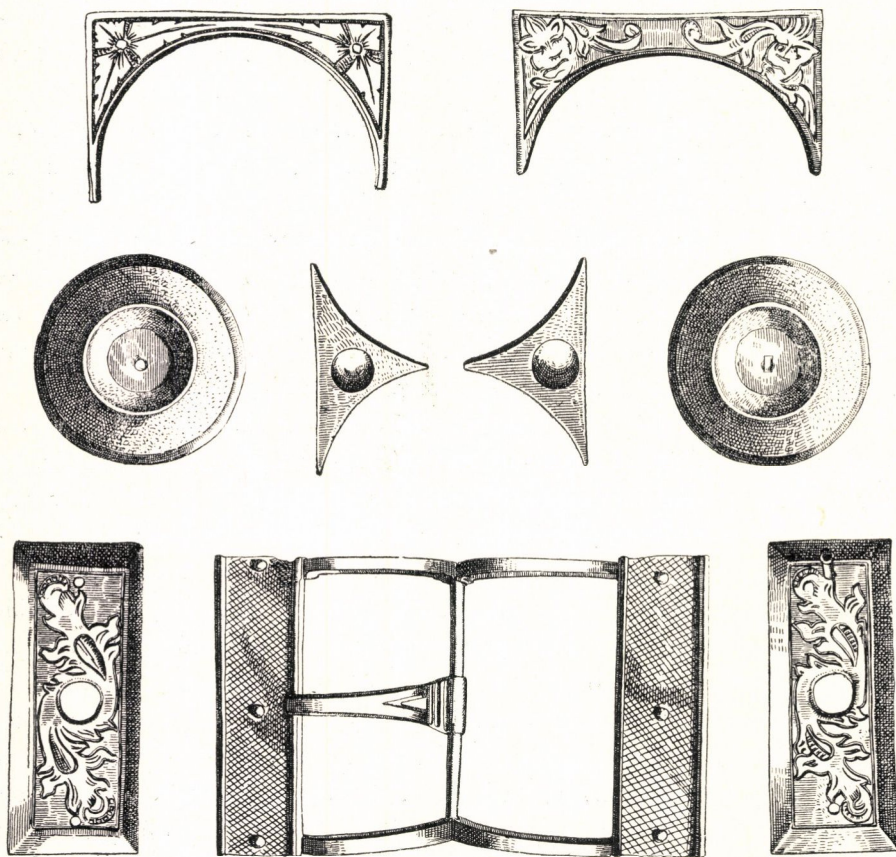
I. A NAGY-TÁLYAI (HEVES M.) ÖV.

bizonyára még hiányzik néhány darab. A fődolog a csatt és záró végtag azonban szerencsére megvan. A 9.03 cm. átmérőjű, hajlított peczekkel bíró csatt síma, minden díszítés nélküli. A szembe levő oldalra való hosszukás téglány alakú s két-két szögeccsel ellátott vert mívű lapok, a csatt peczkének befogadására közepén kerek lyukkal bírnak. Ilyen rész hét darab van meg s hosszúságuk 7.02 cm.

* Régiségtári napló 79/1900. szám alatt.

Legérdekesebb azonban a középső tag, mely domborúan kivert síma négyszegletű keretbe foglalt ezüst lapon egy női alak bevéssett képét tartalmazza. A képet egyik oldalán öntött és utánvésett mívű csúcsíves pártázatot látunk, a minőket a XVI. század első feléből való kelyheink kupáin gyakran találunk. Magát az érdekes képet természetes nagyságban itt külön is bemutatjuk.

A női alak rendkívül karcsú, ifjú s hosszú, uszályos, egybeszabott

II. ÖV RÉSZLETEI A XVI. SZÁZADBÓL.

ruhát visel, melyet öv szorít össze. Ennek tetejébe szintén a földig érő bő palást van vetve. Fején barettszerű kalapot visel, mely gyöngyökkel vagy ékkövekkel diszített. Jobb kezében három virágú ágat tart, melyek a középkori heraldika rózsái, vagy százszorszépek, balkezén sólyom ül. Két oldalt stylizált bazsarózsák nőnek fel. A kalap olaszos, míg az egész ruházat németes. Már középkori ábrázolásokon gyakoriak a sólyommal ábrázolt női alakok s a másoknak talán valamely mondai vonatkozása is lehet. Tekintve művészi kivitelét, nem lehetetlen, hogy valamely

solymász versenydíja volt, mert hiszen tornadíjak között is gyakran találunk aranyos ezüstöveket felemlítve.

Mária magyar királynénak Leone Leon olasz művész 1521-ben egy remek mellképes emlékérmét készítette.* A királyné ruházata tökéletesen azonos a mi alakunkéval.

Történelmi adatokból tudjuk, hogy II. Lajos budai udvarában nemcsak jelmezes körmenetek és tornák, hanem kocsi- és lóversenyek és nagy vadászatok is tartattak.

Nem lehetetlen, hogy e véseten a solymászversenyen győztesnek jutalmat nyújtó királyné van ábrázolva s az övet a későbbi török dúlások idején, mint családi kincset, rejtették el a Mátra alján.

II. Az ország területéről, de közelebbről ismeretlen lelhelyről, a fémbevéltő hivatal útján került második övünk a magyar nemzeti múzeumba.**

Az egész 42 darabból áll. Fődarabja az erősen hajlott tengelyű nagy csat, mely emlékeztet egy nagy pillangóra. Talán az ilyeneket hívták pillangós csatoknak. A két oldalpánt rajta 3—3 szöggel van megerősítve s külső lapját egyszerű haránt keresztvonalak díszítik, míg a tengelyen a lapostestű peczek mozog. Hossza 13.02 cm.

A szíj két végéről való a két félköríves rész, a melyek közül az egyikén még bevésett akanthus levéldísz látnak, a másikon ellenben már a két mascarón renaissance motivumokra emlékeztet. A csattal szemben itt is megtaláljuk azt a peczek befogadására, középen kerek lyukkal ellátott, hosszúkás téglányalakú, domborúan vert lapot, mint előző övünkénél, melyből itten két darab maradt fenn, melyeknek felületét még csúcsíves modorú, stylizált akanthuslevélből álló bevésett ornamentika díszíti. A kettőnek díszítése csekély részletekben eltér s az egyikben a hosszúkás nittelő szög is megvan. Az öv testét azután a középen bemélyített, különben erősen domború, sima felületű boglárók fedték, melyekből hat darab maradt meg. Kétségtelennek látszik, hogy a boglárók bemélyített középen, a hol felerősítésre szolgáló lyuk is van, még valamely díszített középrész, vagy valamely felékkő, talán carneolombok voltak beerősítve. Két ilyen kerek boglár közé beékelve találunk mindig két-két háromszögletű, sima felületű s középen kerek bemélyítéssel díszített lapot, melyekből 28 darab van a leletben.

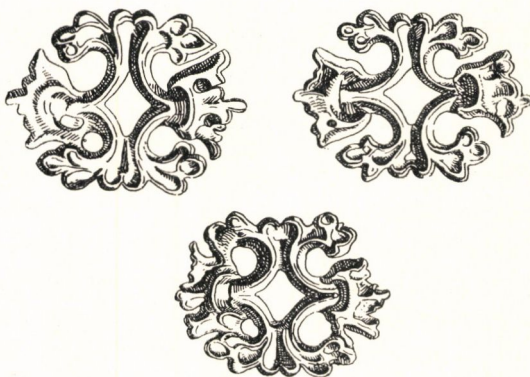
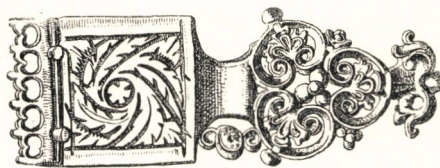
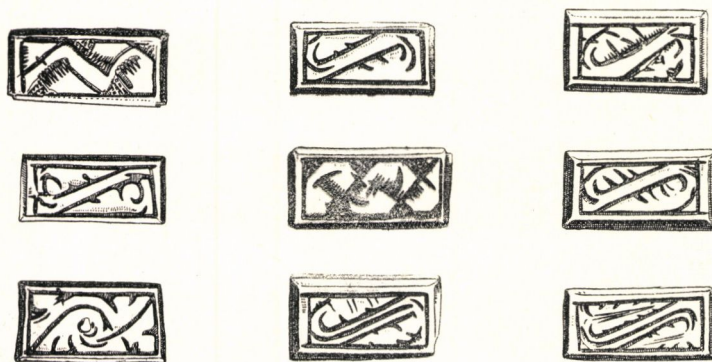
Ezeket a boglárókat látva, önkéntelenül is eszünkbe jutnak a népvándorlás és honfoglalás korabeli leleteinkben gyakori, bár apróbb ilyen boglárók, melyek a ruházatra felvarrva, annak nemcsak díszéül, hanem a kardvágások ellen páncélul is szolgáltak.

* Arch. Ért. 1887. évf. 149. lap.

** Régiségtári napló. 1887. 122. tétel. 1. szám.

Az egész öv anyaga rossz ötvözetű ezüst, mely természetes színében van meghagyva. Készítésének kora a XVI. század első fele.

III. Harmadik övünk szintén az ország területéről s minden valószínűleg Erdélyből származik és szintén a m. kir. fémbeváltó-hivataltól váltotta meg a m. n. múzeum.*

III. ÖV A XVI. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBŐL.

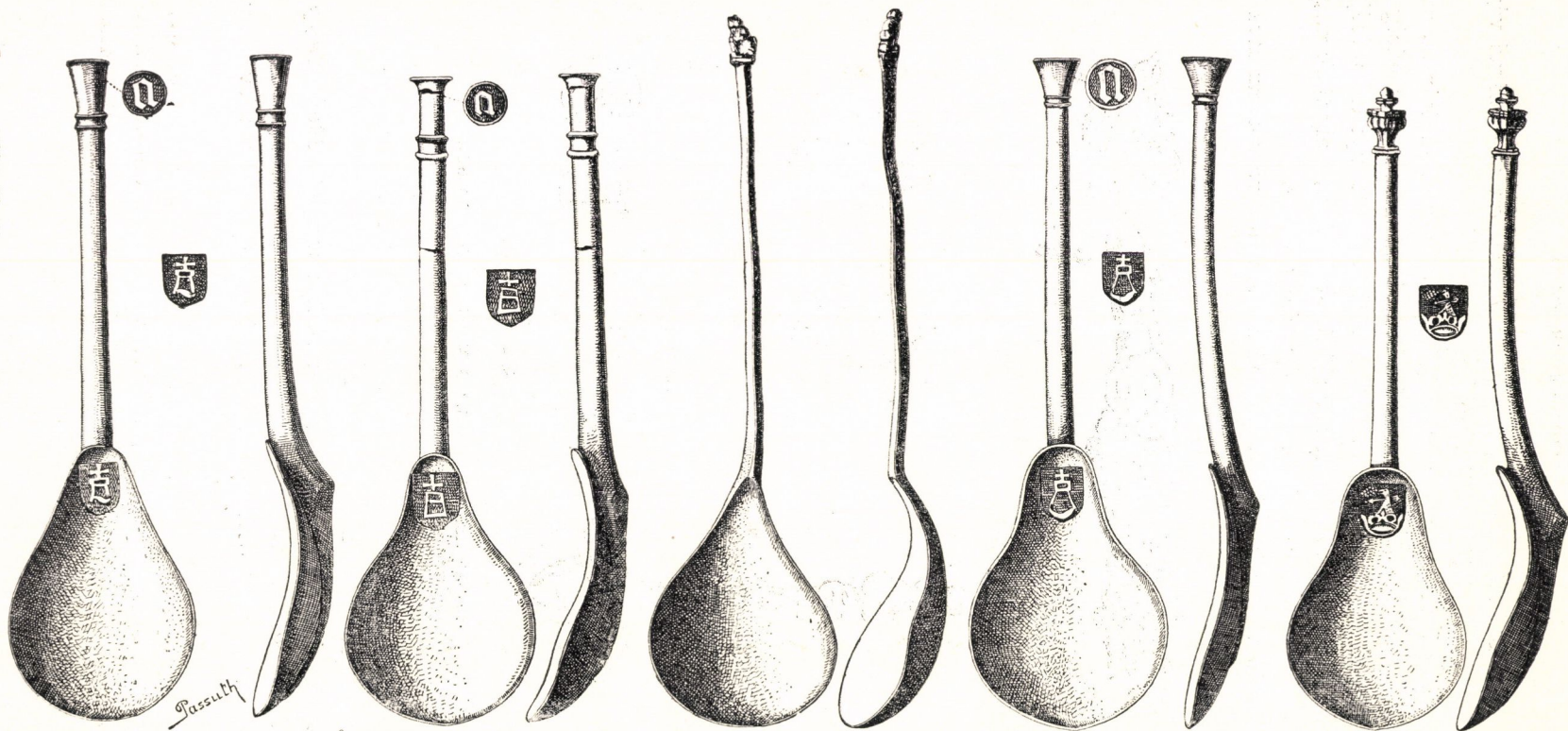
Anyaga jobb ötvözetű ezüst, öntött és utánvésett ötvösmunkával. Ezenfelül az összes részek aranyozva vannak. Az egész övből csak az egyik félrész van meg. Az első kapcsolórész három karélyos keretben stylizált akanthus levéldísz mutat. A szíjvég befogadására szolgáló négy-

* Régiségtári napló. 1887. 122. tétel. 2. szám.

szögletű laprészt felületén ugyanilyen bevéssett levelek csavarodnak. E lap szélét áttört, csúcsíves, liliomos pánta képezi. E kapcsolatrész hossza 8·07 cm. Ezután következik a három áttört rész, mely legérdekesebb alkatrésze övünknek. Két egyforma készítmény összetételéből áll, melyet ha jobban szemügyre veszünk, látjuk, hogy az erősen stylizálva ugyan, de Brassó városának címere, a koronás fatörzs. A mivel ötvösművünk keletkezésének helyét is meghatározzuk. E címeralak ilyenén való ornamentális felhasználása művészi érzékkel van megadva, tehát már ebből is a jobb mesterek egyikére kell következtetnünk. Egy ilyen rész átmérője 3·02 cm. Az övszík többi részeit ezután az előzőleg bemutatott két övünknel is meglevő, hosszukás, négyszögletű, vert és véssett domború lapok borították. Ezekből kilencz darab van meg. Felületük sajátos, itt-ott a középkori minusculás betűkre emlékeztető merev szalag- és levéldisznóképekkel van bevésve, a mely mindegyik lapnál más. Egy ily lapocskára hossza 3·03 és szélessége 1·05 cm. Az egész, összesen 30 cm. hosszú övrész korhatározó vonásait figyelembe véve, készítésének idejét a XVI. század második felére tehetjük.

Ez övvel együtt még 11 darab ezüstkanál is találtatott, a melyeket, mint övünk korára nézve jellemzőket, itt szintén bemutatunk. Az egyik, melynek hossza 19·03 cm., háromélű vékony nyéllel bír, melynek kissé kiszélesedő végén, lapos alapzaton, tátott szájú kis oroszlán ül. Feje mérsékelt mélyedésű, körte formájú. Minden valószínűség szerint velencei munka. A másik fajtából hat darab van. Ezek hossza 17·06 cm. s fejük átlag 5·04 cm. átmérőjű. Nyelvük vastag henger, mely belül üres s fent két bordázat után kissé trombitaszerűleg kiszélesedik. E kiszélesedés egyik-másik példánynál keskenyebb s kettőnek a nyele gyengén hajlott, míg a többi egyenes. A nyél trombitaszerű végét minusculás *a. n. n.* és *v.* betűk vannak recézett alapon kivésve. Valószínűleg a tuczat darabjai a szám helyett az *a. b. c.* betűvel voltak jelölve. Legérdekesebb azonban rajtuk az, hogy a hat egyforma kanál fejének belsejébe fent egy-egy címerpaizs van bevésve. E címer XV. századbeli formájú tárcsapaizsában egy fent egyszerű kereszttel ellátott tornakengyelt látunk recézett alapon kivésve. E kengyel egyik-másik példányon kevésbé jellemzően van megrajzolva, a mely talán onnan eredhet, hogy egyik-másik elveszett kanál helyett újat készítettek s az ötvös nem híven másolta az eredetit, vagy hogy a műhelyben eredetileg is többen dolgoztak a tuczaton és így nem egy kézből került ki az egész. A címer sisakdísz hiányzik. Hogy mely családé, ma még nem tudjuk. A címerben látható kengyel talpallójának lefelé hajló nyujtvá-

* Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves orsz. kiállításon. A 134. és 253. 'apokon levő ábrák.

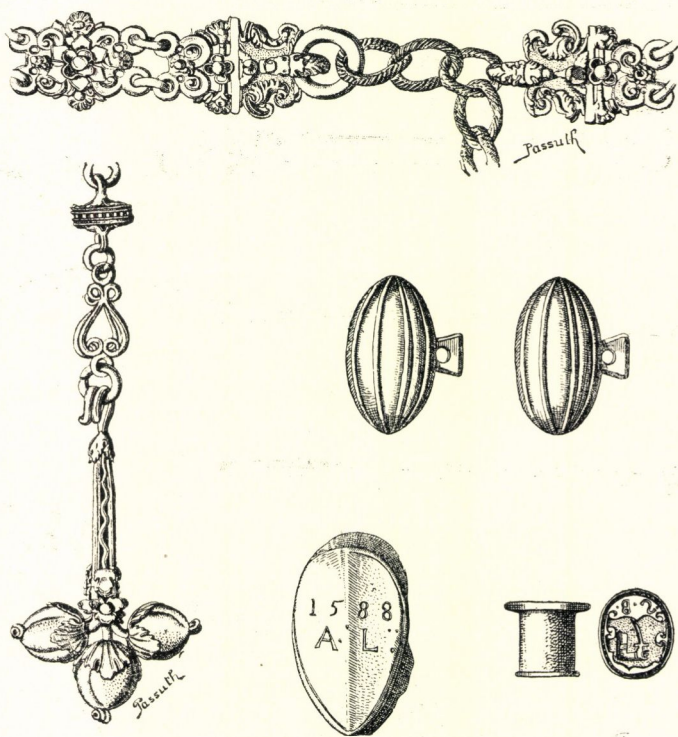

EZÜST KANALAK A XV. ÉS XVI. SZÁZADBÓL A III. ÖVVEL EGY LELETBŐL.

nyával a XV. század ismert típusa. Kanalaink korát is e század végére, legfőljebb a XVI. elejére kell tennünk.

A harmadik típuson a nyél végét csúcsos rozetta képezi, minők az építészeti emlékek fialái. A kanálfejbe vésett címერpaizs eddig szintén megfejtetlen s nyitott koronából kinéző, átlótt nyakú s szájában talán leveles ágat tartó állatot, talán farkast ábrázol, mely több magyarországi Farkas nevű családnak volt beszélő címere.

Hasonló típusú kanalaink kiállításainkon be voltak mutatva és a

IV. A KISPETRI (KOLOZS M.) LELET 1588-BÓL.

Pulszky-Radisics-féle francia kiadványban épen a m. n. múzeum példányaiból rajzolva is ki vannak adva.

IV. A kis-petri, kolozsmegyei kiásott kincslelet 1886-ban egy zöld mázas cserépedényben találtatott.*

Tartalma hazai ötvösségünk s viselettörténetünkre nézve egyaránt értékes.

Legszebb tárgya a 240 gr. súlyú aranyozott ezüst női öv, mely apró karikákkal összekapcsolt, 18 áttört, vésett és öntött mívű rozettából, a két végtagból és bővítő lánczból áll. A rozetták természetes

* Régiségtári napló. 1886. 80. tétel.

színnű ezüst levéldíszes alapon, aranyozott hatszirmú és középbibés százszorszép virágból állanak. A két végtag sárkányfejjel kapcsolódik. A 12 karikából álló bővítő láncz fonott zsinórt utánoz. A lelet második öve talán még művészebb kivitelű. 99,30 grammot nyom és szintén aranyozott. Áll 14 darab kettős szívalakú, áttört részből és apró cserlevek közé foglalt, vésett mívű 14 darab koronkából, melyek kerek füllel s egy-egy karikával vannak összekapcsolva. A láncz végét művészi szép csüngődísz zárja be, mely apró cserleves és indadíszes száron három szépen stylizált makkból áll.

A lelethez tartozott még egy római intaglios aranygyűrű, két darab speciális magyar somformájú, bordázott s 3,02 cm. hosszú gomb, egy hengeres tokú, kerek lapú ezüst pecsétnyomó, egy kardmarkolat kupak és végül még egy harmadik kardkötőláncz vagy óraláncz.

Ez utóbbi tollszárvastagságú ezüstsodronyból fonott, végén művészi kivitelű áttört és aranyskoffiummal tarkázott, szintén fonottmívű bojtjal, mely az ötvös és gombkötő együttes munkája volt.

A pecsétnyomóba B. S. betűk alatt kardot tartó kart ábrázoló címeres paizst látunk, a melynek tulajdonosát azonban nehéz lesz valaha meghatározni, mert e címeralak hazai heraldikánkban százszámra van meg s a nemesség általános jelzője is volt. E pecsétnyomó lapjának átmérője 1,08 cm.

Az egész lelet korának meghatározása tekintetében legfontosabb a mandulaalakú kardmarkolat kupak, melybe a tulajdonos nevét rejtő A. L. betűk s az 1588. évszám van bevésve, melylyel ezen Erdély öt-vösségére újabb fényt vető lelet kora a XVI. század második felére meg van állapítva.

Az itt közlött emlékek pedig általában újabb bizonyítékai a m. n. múzeum tárgyi gazdagságának, melylyel naponkint új és új adatokkal szaporítják régi nemzeti kulturánk felőli tudásunkat.

Dr. Szendrei Fános.

A ZÜRICH MÚZEUM SZÍNES ABLAKTÁBLÁJA.

Már másodizben közlötö az Archæologiai Értesítő* a zürichi múzeumban, ha jól emlékezem, földszint, a bemenettől jobbra látható színes ablaktábla-részletet, középen a római birodalmi sassal,** jobbról a magyar királyi címer apostoli keresztjével, balról az osztrák hercegi címerrel. E becses

* Arch. Ért. 1902. 263. és a címlapon.

** Azidőben a kétfejű birodalmi sas mellett egyfejűt is váltig használtak. Számos példa közül a legszebbre hivatkozom, a Zsigmond római királyi pecsétjére, melynek ábráját l. a «M. Nemz. Tört.» (milleniumi kiadás). III., 496.

füzetek minden fölvilágosító megjegyzés nélkül, talán azért is közlik azt, hogy mások írjanak hozzá észrevételeket, ha tudnak.

Megkísérlem azon véleményemet kockáztatni, hogy e czímerek aligha vonatkozhatnak másra, mint Habsburgi Ágnesre. De sőt egyenkint és összesen teljesen ráillenek azok, minthogy Ágnes leánya volt II. Albert római királynak és e néven I. osztrák hercegnek, továbbá felesége, utóbb özvegye Árpádházi III. Endre magyar királynak. Tehát mint ilyen, jogosan élhetett együtt és egyenkint mind a három czímerrel.

Tudjuk róla, hogy férje és atyja halála után visszavonult Zürich közelébe, Königsfeldenre, hol egy maig fönnálló, ez idő szerint gondosan tatarozott templom is épült. E templomnak színes ablakai voltak és vannak, jórészen eredetiek, részben mégis újkori kiegészítésekkel. Én azt vélem, hogy a zürichi színes ablakrészlet a Königsfeldeni templomból került ide.

Kissé gondolkodóba ejt az ablakrészleten előforduló 1438. évszám, mint-hogy svájci történészek a Königsfeldeni ablakok készítését 1324—1351. évek közt lefolyt időszakra helyezik. Támpontul szolgálnak ez időszámításhoz az osztrák hercegek és hercegnők, mint donátorok térdelő alakjai, melyek még maig is láthatók négy ablakban. E hercegek mind a xiv. század első felében éltek. Tehát ha ők készítették az ablakokat, azok későbből nem valók. Ezen okoskodás ellen kifogást tenni nem lehet ugyan a mondott négy ablakra nézve, de e mellett kétséges marad, ha vajon a többi ablakokat is ők, ama hercegek és hercegnők csináltatták-e? Aztán az évszám, mint a mellette levő fölírásból kitűnik, nem is vonatkozik a czímerekre, hanem a czímerek fölött állott s. Maria és s. Margaretha képeire, melyek későbbi pótlások is lehettek. Azért ragaszkodunk pedig főntebb kimondott nézetünkhöz, minthogy Ágnes magyar királynén kívül nem ismerünk a xv. század közepeig senkit, ki ama három czímert együttesen használhatta volna.

Megírtam Ágnes magyar királyné történetét, melyben az általam használt kútfőkről is beszámoltam.* Most újból átnéztem jegyzeteimet, és közlöm az eddig föl nem használtak közül főleg azokat, melyek Königsfeldenre és ablakfestményeire vonatkoznak.

A Königsfeldeni kolostort és templomot 1310-ben Erzsébet királyné (a görzi grófok dinasztijából) a meggyilkolt II. Albert római király özvegye építette és alapította a római Vindomissa romjai közelében. A főoltár azon a helyen emelkedett, hol két évvel előbb a gyilkosságot elkövették. A templom hajójában volt a Habsburgok temetkezési helye: egy szűk, 9 láb hosszú, 8 láb széles és 7 láb magas sírbolt, a hol a szénába ágyazott tetemek egyszerű fakoporsókban nyugodtak 1770-ig, midőn azokat a Feketeerdőbe (Schwartzwald) a Sanct Blasien apátságba átvitték. — Kettős kolostor volt Königsfeldenben: egy ferenczrendi férfi- és egy ferenczrendi női (Klarissza-)kolostor. A templom közös vala. A Königsfeldeni krónika följegyzése szerint Erzsébet királyné úgy akarta alapítani a női szerzetet, hogy abban bármely fejedelmi nő tisztességgel

* A «Kath. Szemle» 1888. évfolyamában ily czím alatt: «Habsburgi Agnes magyar királyné és Erzsébet hercegasszony, az Árpádság utolsó sarja».

tartózkodhassék. Már Johannes Müller által közzétett okiratok szerint az apácák minden három évben két fehér szoknyát és minden öt évben egy palástot kaptak, ezen fölül alsó ruhát, fejkendőket, vásznat, nyári czipőt és mamuszt. Étkezésül délben két főzeléket s egy tejes ételt kaptak, de nem hiányzott a sertéshús és gyümölcs sem. Beteg apácáknak rizsszel, déli gyümölccsel és tyúkhússal is szolgáltak. Öt apácának együtt naponkint két pint bor járta. — Fekvéségekkal s egyéb bevételekkel a kolostor bőven el volt látva. Fejedelmek és fejedelmi hölgyek vetélkedtek, hogy a templomot himzett ruhákkal, drága szőnyegekkel ellássák és az istentiszteletet lehetőleg emeljék.

1364-ig élt Ágnes Königsfeldenben, de nem mint apácza, hanem mint magyar királyné. Udvara egy kis házikóban elfért, mely a barátok és apácák kolostorai közben állott, honnét erélyesen fölügyelt a kettős intézet fegyelmére. Úgy rendelte, hogy halála után házikóját lebontsák s a földdel egyenlővé tegyék; de — úgy látszik — szavát nem fogadták; mégis a szoba, melyet Königsfeldenben Ágnes királyné szobájának mondanak, aligha volt az ő lakása.

Jeles tudósokat, nagy szenteket nem tud Königsfelden fölmutatni. Virágzása Ágnes királyné korára esik. Nem sokára azután perpatvar tárgya lett, és 1415-ben Aargauval együtt Bern foglalta el, mely oda egy tisztartót nevezett ki. Bern uralma, míg a katholicizmussal tartott, méltányos volt, de 1528-ban, miután a protestantismus elterjedt, a kolostort megszüntették, nagy terjedelmű épületeit pedig részint magtárnak, részint kórháznak használták. 1798-ban Aargau elszakadván Berntől, ott helyezték el a Kanton tébolydályát, melyet ma mintaszerűnek mondanak.

A königsfeldeni templom, mint a kolduló szerzetesek templomai rendszeren egyszerű háromhajós csarnok. Kara keskeny, de mély; tizenegy ablak által van megvilágítva, melyek közül nyolczban a régi üvegfestmények nagyrésztint sértetlenek. A déli oldalon azonban az egyik ablak alakjai szinte teljesen hiányzanak, a másik ablakból csak néhány festett tábla maradt épen; míg a harmadik felében, harmadában maradt meg. Talán jégeső rontotta meg az üvegeket; még valószínűbb, hogy elsikkadtak, mire abból is lehet következtetni, hogy egy-egy könnyen hozzáférhető alsó tábla több ablakban hiányzik. Pedig nem nagyon régi hiány lehet, talán az időből való, midőn amatőrök megkezdették a gyűjtést. Ha jól emlékezem, néhai Bottka Tivadar, nagyérdemű történettudósunk szintén meglátogatta a königsfeldeni régiségeket és lerajzolta a színes ablakokról III. Endre király és Ágnes özvegye alakjait. Ezen két irónnal kezdetlegesen rajzolt vázlatokat jeles emlékü Ipolyi Arnold püspöknek ajándékozta utóbb. Láttam azokat az áldott püspök élete utolsó évében Szent-Kereszten. Hagyatékában valószínűleg még ma is föltalálhatók ez igénytelen rajzolatok, de a helyszínén, Königsfeldenben hiában kutattam utánok! Mégis nem lehetetlen, hogy valamely amatőr gondosan őrzi.

Svájczai műtörténészek szerint többször és különböző időben iparkodtak a kitört vagy megsérült ablakokat helyreállítani akképen, hogy a hiányt címer- vagy virágbrákkal pótolták; hogy a harmóniát ne zavarják úgy is, hogy a hiányzó ablak megfelelő tábláját is kivették és máshova helyezték, hogy a szemet ne sértse. Így került, például, egy tömjénfüstölő angyal a Krisztus temetését

ábrázoló ablakból a Ferencz-ablak legaljába. Erről himet varrva, úgy véljük megtörténhetett, hogy a zürichi részleten a keret fölé, mely Ágnes királyné címereiből van alakítva, és alighanem az ő korából való, szent Mária és szent Margit ábrái kerültek 1438-ban.

A xiv. századból sok festett ablak maradt ránk, melyek közt a königsfeldeniek előkelő helyet foglalnak el: Schnaase, a kiváló műtörténész többre becsüli ezeket az egykorú kölniekénél. Azóta a zürichi régészeti társulat nagy gondot fordít rájuk: lemásoltatta és chromolithografiákat készíttetett róluk. A három keleti ablak Krisztus életét ábrázolja; a mellettök levő kettő az apostolok ablakai, de az egyik ablakban csak két alak maradt; az ötödik keresztelő sz. Jánost, sz. Katalint és magyar sz. Erzsébetet, kezében az apostoli kereszttel, állítja elénk.¹ E magyar kereszt volt címere a königsfeldeni, tössi kolostoroknak és egyéb azon vidéki intézeteknek. Ágnes királyné pecsétjében maga is használta. A hatodik ablak szent Anna élettörténetét tárgyalja. — A további két ablak közül az egyik öt képben szent Ferencz életét, a másik négy képben (mert az ötödik kép elkallódott) sz. Klára életét tünteti föl. — Lübke tanár a königsfeldeni ablakfestményeket a xiv. század legdúsabb sorozatának mondja.²

Van a zürichi múzeumban egyebek közt még egy magyar érdekesség: Zürich városának 1318-ból származó Wappenrolléja, ha úgy tetszik címergöngye, és abban a császári, francia és cseh címer után, a negyedik helyen a magyar címer: háromszögű dőlt pajzson a nyolcz (piros, fehér) pólya, a pajzs felső fokán dőbönsisak és rajta tarajalakú sisakdíszül *kilencz pávatoll*. Mire e füzetek t. olvasóit figyelmeztetni bátorodom.

Esztergom, 1903 januárius 20-án.

Pör Antal.

RÉGI GERMÁN SÍRMEZŐ A SZENTESI HATÁRBAN.

(Első közlemény.)

I. Helyrajzi ismertetés. Szentes város délfelöli szélénél kezdődik az ú. n. «Berekhát». E terület, mely a hajdani Kurcza és Kórágy-erek és az ezek által képezett hajdani «Kontra»-tó mellékén terül el, igen dombos-völgyes talajú; de azon két mesterségesen emelt 3 és 5 méter magasságú «Tetem halmok»-at³ kivéve, magas halmok nincsenek. A nagyszámú domborulatok, az ú. n. partok, alig magasabbak 1—1.5 méterrel a normális földszínénél.

E terület, földrajzi fekvésénél fogva, úgy biztonsági, mint életfentartási tekintetekből, igen kedvező lehetett a településre már az őskorban is. A völ-

¹ L. rajzát Székelytől a «M. Nemzet Tört.» III., III.

² Olvasd e tárgyról dr. Hampel jelentését a magyar nemzeti múzeum 1899. évi állapótáról, 101. lap.

³ E halmokat — melyekben a több századi hagyomány a török pusztítások alkalmából elesettek csontjait gondolta porladni — 1902-ben fölásattam, de csak az egyikben találtam csontvázakat, melyek valóban azt igazolták, hogy ütközetben elesettek, mert majd a földszínen, fej és karok nélkül feküdtek minden melléklet nélkül.

gyeket betöltő vizek, tavak szolgáltaták az akkori népek fő táplálékát, a halakat; a kiemelkedő magaslatok pedig lakóhelyekül voltak alkalmasak. Biztonsági tekinteteből pedig annyiban volt kedvező, mert e terület három negyed részét víz határolta és mert nem a fő közlekedési út — a Tisza folyó — mellett volt, hanem attól félre esően, a mi különösen a népvándorlás korában igen fontos körülmény volt. Hogy e helyen, a régi korban, tényleg letelepedtek egyes népek, vagy népcsaládok, bizonyítják az e terület több részéről véletlenül felszínre került régiségek, a melyek különösen az ú. n. «vaskor»-ból valók.

E nem rendszeres ásatásból származó tárgyak legtöbbször elkallódott, a másik, kisebb része pedig részint a Nemzeti Múzeumba, részint az 1897-ben alakult csongrádm. tört. és régészeti társ. szentesi múzeumába kerültek; de igen sokat levon értékükből az, hogy a leletkörülményeket illetőleg, hiteles adatok nincsenek.

Ismerve e terület régiségekben gazdag voltát, és miután a csongrádm. tört. és régészeti társulat a megye területén eszközlendő ásatásokkal engem bízott meg, elhatároztam, hogy a «Berekhát»-on rendszeres ásatásokat fogok végezni. Ezt megelőzően kutatásokat eszközöltem azokon a helyeken, a mely helyekről a már meglevő leletek származtak és azokon, a hol — a geográfiai fekvésből ítélve — magam is leleteket véltem. A berekháti tanyai lakosok által megnevezett lelőhelyeket személyre véve, azt tapasztaltam, hogy azok — bár mindegyike más-más tulajdonos földjén van — közel vannak egymáshoz s csak mintegy 44 katasztrális holdnyi területen terülnek szét.

II. Lelethelyek. 1. A Biki-Nagy József-né-féle föld, a honnan származó leletet, ifj. Jordán Zsigmond úrtól, a szentesi múzeum részére még 1897-ben megszereztem.

2. A Panyik-Tóth János-féle földön, a hol 1897-ben sárgaföldásáskor talált a tulajdonos sírleletet, melyet közbenjárásomra a szentesi múzeumnak ajándékozott.

3. Szentes város tulajdonát képező Kórógyi Pál által bérbe bírt földön, a hol 1897-ben pinczeásáskor a bérlő egy csontvázra akadt, az ott talált leletet öt évi utánjárás után ez évben ajándékozta a szentesi múzeumnak.

4. Dancsik Gergely-féle földön, a hol már 1872-ben a tanya építésekor akadtak az első csontvázra, de a tárgyakra nem ügyeltek. 1896-ban faültetés-kor a tanya mellett, zsugorított csontvázra, majd 1897-ben sárgaföldásáskor egy másik helyen több csontvázra akadtak, de a tárgyakra — mik között állítólag sok kard és edény volt, nem vigyáztak. Figyelmeztetésemre a legkésőbb talált tárgyakat a tulajdonos a szentesi múzeumnak juttatta.

5. Murányi Mihály-féle földön, hol a tanyaépítés-kor 1902-ben csontváza-t s e mellett egy ételmaradékokkal teli edényt találtak, melyet a tulajdonos kérés-emre szívesen átadott.

6. A város tulajdonát képező ú. n. «Nagyvölgy-part» melletti tó partján, 1902. év nyarán az eső kimosott egy csontváza-t, mi tudomásomra jutván, azt kiásattam s a talált szép leletet a szentesi múzeumban helyeztem el. Ez utóbb említett terület, mint a címe is mutatja, nem «Berekhát»-on van, de miután

közvetlen mellette, az azt szegélyező tó partján van, ez is a «Berekhát»-hoz tartozónak tekinthető.

Daczára, hogy a felsorolt helyeken talált leletek mind az ú. n. vaskorból valók és daczára, hogy egymástól nem nagy távolságban találtattak, még sem mondhatók egy időből és egy néptől valóknak, mert e hat helyről származó leleteket analóg leletekkel összehasonlítva azt tapasztaltam, hogy ezek három különböző időszakból valók és három ízlést képviselnek. E három különböző idő alatt azonban nem értek valami hosszú időt, hanem egymást röviden követő időszakot. A különböző ízlést feltűntető tárgyakat pedig három, vagy legkevesebb két egymástól különböző népfaj ízlésének tartom.

A fentebb felsorolt leletekből, az 1., 2. és 3. szám alattiak egymással rokon ízlést mutatnak és az általános jelzővel nevezett La Tise kort képviselik. A 4. és 5. szám alatt jelzettek a germán ízlést (gót, gepida), a 6. szám alatt jelzett lelet a «Sarmata» ízlést képviseli.

Mindhárom ízlést képviselő lelhelyeken még 1897-ben megkezdtem az ásatást, sírokra azonban ez évben csak a 2. és 4. szám alatt jelzett területen akadtam, az előbb említettnél háromra, az utóbb említettnél ötre s miután az 1898-ban folytatott ásatás alkalmával és a tulajdonos által időközben mozgósított nagyobb tömegű földben csontvázakat nem találtunk, a fő súlyt a 4. sz. alatt jelzett, Dancsik Gergely-féle lelőhelyre fektettem, annál is inkább, mert az e helyről származó leleteket igen fontosaknak ismertem, s a mely hely rendszeres temetőnek látszott és hogy tényleg az is, mutatja az eddig feltárt sírok mennyisége.

III. Sírok, lakások, tűzhelyek és vermek. Az első sírokat, a tanyaudvar délfelőli szélénél, a sárgaföld kiaknázása végett megkezdett keletnyugoti irányban húzódó ötven méter hosszú és 2 m. széles árokban találtam és pedig hetet. Az ásatást tehát, a már megkezdve volt és általam kiásott árok mellett folytattam s a mai napig mintegy 50 □ méternyi területet ásattam fel. E területen eddig 100 csontvázra, hat laktelepre, három szabad tűzhelyre és több veremre akadtam.

A sírok kelet-nyugoti és délkelet-északnyugoti irányban, a mostani földszintől 1'50—1'60, néha 2 méter mélységre is ki voltak ásva; a hosszúságuk és szélességük azonban a belé tett holttest arányában, különböző méretű volt, bár arra is volt több eset, hogy a kisebb testnek hosszú gödröt és viszont nagy testnek rövid, kicsiny gödröt ástak, úgy hogy csak épen hogy bele fért. A sírgödrök irányából, majdnem egyenlő mélységéből és az egymástól távolok meglehetősen egyöntetűségéből az tűnik ki, hogy itt rendszeres temetkezés folyt.

A csontvázak — kettő kivételével — lábbal és arczczal kelet-délkelet felé voltak, a szerint, a mint vagy nyáron vagy télen temették el őket; a kettő pedig lábbal és arczczal észak felé volt fordulva és csak 1 m. mélységben feküdtek minden melléklet nélkül. Valószínűnek látszik, hogy ezek egy későbbben rövid időre ott letelepedett család halottai voltak.

A csontvázak kivétel nélkül koporsó nélkül voltak eltemetve és kinyújtott végtagokkal feküdtek; kivételt csak az a három csontváz képezett, a

melyeknél az egyes testrészek nem a rendes helyükön voltak. E körülményből több esetet tételezhetünk föl, különösen pedig azt, hogy vagy feldúlták a sírt, vagy esetleg életében, vagy a sírgödörbe tételnél érte oly szerencsétlenség (földomlás), a minek következtében a test nem a rendes helyzetbe jutott a sír fenekére. Megbolygatást, megrablást határozottan csak az egyik sírra lehetne mondani; arra, a melyikből a tárgyak teljesen hiányoztak. Életében érhetne szerencsétlenség a három közül azon csontváz, a melyen kardvágások nyomai voltak láthatók és a melynek mellékletét képező pajzsdudoron is erős vágások nyomai láthatók.

Legnehezebb a harmadik csontváznál a helyes magyarázatot megtalálni. Ennél ilyféle kardvágások nem látszottak; a megrablás ellen szól az, hogy leletek is voltak, bár nincs kizárva az sem, hogy életében érte már szerencsétlenség, sőt a tárgyak ottléte sem bizonyítja teljesen azt, hogy a sír nem lett feldúlva, annál is inkább, mert ott egy kis bronz karpereczet (?) találtam, a mi pedig a 100 csontváz közül egynél sem volt és az egészben ezen kívül egyet találtunk, de azt sem a csontváz mellett, hanem a sírgödör felső rétegében. E két karperecz mindegyikét, későbbi más népfajának tartom s ezzel megerősödni látszik tehát a harmadik csontváz eseténél, hogy az feldúlattott és hogy a karpereczet a feldúló veszíthette ott el. Hogy ez esetben mégis találtattak tárgyak a sírban, az csak annak tulajdonítható, hogy azok értéktelenek, jobban mondvá, használhatók nem voltak.

A mi a tárgyak elhelyezését illeti, azok rendszerint a csontvázon rendeltetési helyükön, vagy a csontváz mellett, a szokásos helyen voltak elhelyezve, kivéve azon egy esetet, a melynél az összes tárgyak a lábhoz voltak téve.

E temetőnél a «rendeltetési» és «szokásos» helyek alatt értem azt, a mikor az egyes tárgyakat ott találtam, a hol azok szolgálatot tettek, vagy a hová azokat rendszerint itt, e sírmezőn tenni szokták, így: az edények és fésűk mindig a fej mellett voltak; fülön függőt, és pedig két aranyat, csak egy esetben találtam, ha csak a fentebb említett, megbolygatott sír csontváza mellett talált és kis karperecznek tartott bronzkarika szintén fülbe való. Gyöngyöket a nyak körül, bár ezek gyéren és kis számban fordultak elő. Fibulák és nyilcsúcsok a vállnál voltak; ez utóbbi a lábnál is. Pajzsdudorok a mellen; kardok a baloldalon a hónaljtól kezdődőleg és pedig hegygyel a láb felé. Csatok és tűzszereszek a derék tájon, egy díszcsatot kivéve, mely a vállon volt. A kéz mellett, néha a kézben: női sírokban orsók, férfi sírokban kések, mellette lándzsák. Gyűrű csak egy esetben fordult elő és pedig az ujján; karperecz azonban csontvázon egyszer sem. Egyéb tárgyak, leginkább a kéz és kar körül voltak találhatók és némelyikén még a ruha maradványai is láthatók.

A lakásokban — melyek kerek és 2·5—3 m. átmérőjűek és 2·5 m. mélyek voltak — edénytöredékeken és állati velőscsontokon kívül, semmit sem találtam.

A lakás közelében talált 1·5 m. átmérőjű veremfélében pedig egy esetben három agyagorsót találtam, melyek hihetőleg azon elhalt egyénéi voltak, a

kinek a sírja egészen bele ásatott a verembe. Egy másik ilyen veremfélében, hamús rétegben, égetett és égetlen állatsontokat találtam. Egy harmadik verem közelében, egy csomóban, édesvízi kagylóhéjak ezrei feküdtek.

A lakások a földszintől a fenékig egyenlő bőségűek voltak; kivételt csak egy lakás képezett, a mely nagyságra egyezik ugyan a többivel, de ez felfelé mindig szűkült, úgyannyira, hogy a föld színétől mintegy 70 cm. mélységben, már csak 1 m. széles levezető nyílása volt. Az egész, alakjára nézve, méhkas-hoz hasonlított s teljesen azonos a lengyeli telep neolith-kori lakásaival. Nem lehetetlen, hogy ez is neolith-kori maradvány, a mit megerősíteni látszik a földtulajdonos azon hitelt érdemlő — évekkel ezelőtt tett — állítása, hogy a tanyája közelében zsugorított helyzetben lévő csontvázat talált és azon két őrlő kőpár, a melyek a legősibb típust képviselik s melyekkel még nem forgatással, de dörzsöléssel őrlték a búzát.

Szabad tűzhelyekre, és pedig háromra csak ez évben akadtam. E tűzhelyek a földszintől 80+80 és 1 m. mélységre, egymástól 20, 20 és 40 cm. távolságban voltak. A jól kiégett kerek fenekek 15 m. átmérőjűek. E tűzhelyek közvetlen egy verem mellett voltak; a veremtől pedig a lakás csak annyira volt, hogy az ott talált csontváz feje a lakás, a lába pedig a verem széléhez ért.

Az itteni temetkezésre az a megjegyzésem, hogy itt a sírok nagy távolban voltak egymástól, nem úgy mint az általam is felásott más régibb középkori temetőknél. Kivételt csak a lakások környéke képezett, a hol mindig több csontvázat találtam, a minek abban találok magyarázatát, hogy itt egyes családok külön-külön éltek és külön-külön, lakhelyeik közelében temették el elhalt hozzátartozóikat.

IV. A temető kora. A midőn leletre bukkanunk, az első kérdés az, vajjon melyik korból és kiktől származnak ezek. E kérdésre sokszor igen nehéz megfelelni, különösen az ú. n. «népvándorláskori» leleteknél, a mely népvándorlás épen Magyarországon volt a legnagyobb. Nehéz a kibontakozás, mert épen a legnagyobb népmozgalom, mely a Kr. u. II.—IV. században volt, s a mely Nyugat- és Dél-Európában, az egykor nagy és hatalmas római birodalom bukását idézte elő, aránylag rövid ideig tartott.

Bizonyos, hogy e népek mindegyikétől maradtak reánk egykorú emlékek, de miután e népek gyorsan követték egymást és nem is voltak állandó, helyhez kötött laktelepeik, gondot okoz annak megállapítása, hogy a talált ékszereket, tárgyakat a sok közül melyik nép viselte, használta. De feltéve, hogy a míg itt laktak, állandóan egy helyen tartózkodtak, kérdés, melyik volt az ő nemzeti viseletük, ékszerük? Nem vették-e át az előttük itt lakottak viseletét, vagy viszont, a visszamaradtak az újonnan érkezettekét. Annál inkább is óvatosságot igényel a meghatározás, mivel tudva van, hogy azon nem római nepek is, a kik a római birodalom közelében laktak, nem csak vették és cserélték a római iparczikkeket, de igyekeztek utánozni is azokat.

Hogy mégis a magyarországi népvándorlás korából származó leleteket népfajok szerint több csoportra lehet osztani, azt az egyes, biztos adatot nyújtó leleteknek és ezek alapján, kiváló tudósok lelkiismeretes megfigyeléseik,

archæologiai és ethnografiai megfigyeléseiknek köszönhetjük, a kik e káoszból a kivezető utat nekünk megjelölték.

Ez alapon indulva, megkülönböztethetjük a germán (gót-gepida) emlékeket, melyek felismerhetők az ékszereken előforduló rekeszes formákról, a félkorongos fejű fibulákról, a gránát és almandin kövek sűrű alkalmazásáról, melyek mindenütt feltalálhatók ott, a hol a germánok megfordultak. Megkönnyítette a germán leletek felismerését az I. Childerik frank király †480. Tournayban 1653-ban felfedezett sírlelete. Megkülönböztethetjük még a hun-sarmata, avar, majd a honfoglaláskori leleteket is.

A hun-sarmata leleteket leginkább az indával való díszítés és a griffes ábrázolás jellemzik, mely tárgyakat annál biztosabban lehet fent jelzett népfaj egyikének vagy mindkettjének tartani, mivel az keleti stylus és csak hazai leleteinkben fordulnak elő, itt is csak azon területén, a hol a hunok laktak.

Fontos korhatározóul szolgál, hogy azon temetők legtöbbszörében, hol e stylus előfordult, III—IV-ik századi római rézpénzeket is találtak, mely korjelző is, megfelel a hunok tömeges betörési idejének.

Miután néhai Pulszky Ferencz «Magyarország Archæológiájában» a Lipp keszthelyi leleteiről szólva, a griffes és indás stylú leleteket is germánoknak (ostrogóthnak) tartja, s miután a «berekhát»-i leletek germán eredetűek, itt csak a népvándorláskor bennünket érdeklő e két csoportjával szándékozom bővebben foglalkozni.

A «berekhát»-i leletek között griffes és indás stylú leletek nem fordultak elő, a melyeket különben én nem is tartok sem ostrogóth, sem visigóth, tehát germán eredetűeknek. Szentes határában «Lapistó»-n és a «Homokbányában» volt alkalmam több mint 200 oly sirt feltárni, a melyekben bőven fordultak elő indadíszítésű és griffeket ábrázoló tárgyak, de ezek teljesen elűtök a Hampel József «Régibb középkor (IV—X. század) emlékei Magyarhonban» című nagybecsű alapvető művében eléggé megkülönböztetett germán leletektől. Az, szerintem nem képezheti már vita tárgyát, hogy a griffes és indás leletek nem germán, de sarmata eredetűek, vita tárgyát legfeljebb az képezhetné, hogy e styl hazánkban mikor kezdődött és meddig tartott. Erre nézve jó *korhatározók* a sírokban talált *római pénzek és ezek hiánya*.

Ez adatok alapján azon temetőket, a melyekben III—IV-ik századi római pénzek nagyobb számban fordultak elő, nem lehet korábbinak tartani, mint a II-ik század, de nem szabad későbbinek tartani, mint a IV-ik század végéről, vagy az V-ik század elejéről valónak.

Későbbinek tartom azonban mindazon nagyobb rendszeres temetőket, a melyekben ily római pénzek nem találtattak és pedig épen ezek hiánya miatt; mert szerintem ezek hiánya nem azt bizonyítja — mint azt egynehányan állítják — hogy talán e korban és e népnél ki ment volna szokásból, a pénznek akár mint obulusnak, akár pedig mint nyakdisznek, az elhalt egyénnel való eltemetése, hanem azt, hogy abban a korban az itt lakottaknak nem volt pénzük. Nem volt pedig a miatt, mert a két közeli pénzverde a Sisciai (Sissek) és Sirmiumi (mitroviczai) a IV. században megszűntek pénzt verni. Használhatták, sőt használták is a IV. században vert pénzeket az V. század elején is,

az kétségtelen, de azok lassankint elvesztek vagy elkoptak. Ez utóbbit látszik igazolni a sírokból előkerült igen kopott sestertiusok.

Hogy nem ment ki a szokásból e népnél sem a pénzeknek a sírba tétele későbbben sem, bizonyítják az egyes sírokból talált VI—VII. századi bizánczi arany pénzek.

Ezek után az oly temetőket, melyeknél a sírok számát tekintve feltehető, hogy annyi között, ha még az említett római rézpénzek itt forgalomban lettek volna, egy-kettő került volna a sírba is, de nem találtattak, így a Szentes határában levő «Lapistói» és «Homokbányai» inda és griffes temetőket is, a sisciai és sirmiumi pénzverdék megszűnése és a későbbi sírokból ismét feltűnő VI—VII. századi bizánczi pénzek feltűnése közé eső korbelinek, vagyis V—VI. századiaknak tartom.

Ezzel e helyen végeztem az inda és griffes stylű leletekkel, mint a melyek a «berekhát»-i gót-gepida leleteinkkel rokonságban nincsenek.

Hogy a berekháti leletek germán eredetűek, az a talált rekeszes ékszerek, a gránát és almandin, a bepréselt díszű edények, valamint a félkorongos fejű fibulák és az analóg leletekkel való összehasonlítás alapján könnyen felismerhetők voltak. Ily rokonleletekre ismertem a Hampel József «Régibb középkor (IV—X. század) emlékei Magyarhonban» című műben közölt pusztabakodi lelet fibulájában (I. 2.) és függőben (III. 2.) a X. tábla 1. sz. fibulájában, az apahidai lelet csatformájában XXXVI. tábla, a mezőberényi 3. sz. szőrcsipe-tőben, a CCII. táblán csatokban és a CCCXIV. táblán levő 1., 2. sz. fibulákban, valamint a hasonló pénzek révén, a szilágy-somlyói leletekben; de legkivált a szintén városunk határából való bökény-mindszenti* és a bezenyei germánoknak jelzett leletekben.

Megerősítik germán voltukat a ritkán előfordult pajzsdudorok és a hosszú széles kardok is, a melyek gyalogos népre vallanak, mint a milyenek — legnagyobb részben — a germánok voltak.

E tekintetben egyetértek mindazokkal, a kik az e fajta leleteket germán (góth-gepida) eredetűeknek tartják.

Nem értek egyet azonban az e fajta leletek korának meghatározásában többekkel, így első sorban Lindenschmit-tel, a ki a germán törzsek sírjaiban jelentkező műstyl kiindulási pontjául I. Childerik † 480. sírleletét tartja, mely szerint e styl feltűnése az V. századra esnék.

Teljesen egyetértek Pulszky Ferenczcel, a ki e nézet ellen igen helyesen jegyezte meg «Magyarország Archæológiájában», hogy nem vették tekintetbe azt, hogy a Childerik sírleletében jelentkező stylus épen nem kezdetleges, hanem tökéletesen fejlett, valamint azt sem, hogy a népvándorlás első jelenségei nem német és franczia földön, hanem hazánkban tűnnek föl s hogy a góthok betörései már a III. században gyakoriak; tehát a germán műízlésnek legrégibb oly példányai, melyek Childerik sírját többel, mint egy teljes századdal megelőzik, hazánk barbár sír és kincsleleteiben keresendők és fel is találhatók».

* E leletek tulajdonképen «zalotai» leletek. Bökeny-mindszenti név alatt az építés alatt állott 40 km. hosszú gótszakasz nevezetett. A leletek azonban «Zalotáról» származnak. Csallány.

Hampel József dr. említett művében a II. kötet II. fejezetében az *A.* csoportban ismertetett leletekről szólva, ezeket mondja: «Nem lehet félre ismérni, hogy e maradványokban, melyek közül a legjelentékenyebbek az ország keleti vidékéről származnak, a germán népvándorlást a mi tájainkon megnyitó népektől, a góthok- és szövetségeseiktől maradtak reánk.» Az *A.* csoport leleteit, a szilágysomlyói legkésőbbi keltű iv. századi arany medaillonja alapján a iv. század végéről, vagy az v. század elejéről valóknak tartja. Majd ezeket mondja:

«A stylus fejlődése, melyet hol népvándorláskorinak, hol góthnak, hol merovinginak neveztek és a germán népeknél századokon állott fön, ezen emlékekhez csatlakozik. Egyes phasisai és a helyi jellege, melyet a stylus az v. századtól a ix. századig a különféle germánlakta vidékeken öltött, az utóbbi évtizedek kutatásai következtében ismeretese. Fejlődését hazánkban még nem bírjuk fokról-fokra kimutatni, de egyes elvett emlékek, valamint e stylus későbbi stadiumait föltüntető egyes sírmezők nálunk is színre kerültek. Ezek korát nem állapíthatjuk meg egész bizton.»

Az egyik a bökény-mindszenti, melyre a jeles szerző ezeket mondja: «ezek is becsesek, mert e stylus fönmaradásáról az *Alföldön az egykori gepidáklakta vidéken tanúságot tehetnek.*

A másik a bezenyei lelet, melyről a következőket mondja: «Erről is csak azt mondhatjuk, hogy az ú. n. meroving ízlés végső stádiumát tárja föl előttünk és hogy ha a 8-ik sírból előkerült fibulák germán rúnáit talán nem is lehet egész biztonsággal, mint Wimmer tette, a ix. századból származtatni, a dán tudós még sem tévedhetett nagyot és így azt vélhetjük, hogy e temető kora valószínűséggel az avarságnak e tájról való visszavonulása idejére eshetik és jelentékenyebb frank vagy bajomér telepre enged következtetni.»

Sem Bökény-Mindszentről (Zalota), sem Bezenyéről nincs érmünk, azt kell tehát hinnünk, hogy e két temető korában a belföldi forgalom nélkülözte az érmekeket és nem volt szokás azokat ékszerül használni és az elhunytal vele adni a sírjába.

Szükségesnek tartottam mindezeket elmondani, mivel különösen e két utóbb említett lelet, melyek közül a bökény-mindszenti, illetve zalotai, szintén városunk határából való és közeli rokonságban áll a mi berekháti leleteinkkel.

A fentebb idézett, rokon stylű két leletre vonatkozólag mondottakból tehát leleteinket is a viii. századból származottaknak kellene tartanom, annyi-val is inkább, mert kiváló szakférfiak nézetéről van szó. E nézetet osztanám, de a 100 csontváz mellől több oly tárgyak és iii—iv. századi pénzek kerültek felszínre, a melyek nem csak a fentebbi két rokon leletnél, de más germán leletnél sem, vagy csak igen ritkán fordultak elő s így ezek alapján, más nézetre kellett helyezkednem.

Én az e stylű leleteket, de legkivált pedig a berekháti leleteket több századdal korábbiak tartom az avarság e tájról való kivonulási idejénél, a viii. századnál. Nem tarthatom leleteinket későbbinek az ott talált legkésőbbi keltű iv. századi (Constantius-féle) pénzek miatt sem, de ezektől eltekintve sem tarthatnám, különösen pedig a kelta típusú kardok és edények miatt

sem, sőt inkább szeretném még a leleteket abból az időből származtatni, a mikor a germánok legelőször tűntek fel e hazában, a Marcus Aurelius markomán háborújának idejéből (169—170.), mint a mely korból lelhelyünkön pénz is találtatott.

Maga a pénzek jelenléte is azt mutatja, hogy e sírok abból a korból valók, a mikor a belföldi forgalom nem nélkülözte azokat, vagyis a mikor még a sisciai és sirmiumi verdék nem szűntek meg pénzt verni.

Feltéve azt, hogy a legkésőbbi keletű pénzt fogadnók el időhatárul, akkor is több századdal korábbiak e leletek az avarság e tájról történt kivonulási idejénél.

Én tehát berekháti leleteinket korhatározóknak tartom s ha az illetékes szakférfiak nem is osztanák teljesen nézeteimet, mindenesetre e leleteket becseseknek fogják ismerni, mert pajzsdudorok, kardok, pánczéling külön s egyenkint is alig fordult elő népvándorláskori sírokbán, annál kevésbbé így, együtt véve; oly kristályosat pedig tudtommal sehol sem.

Egyébként beszéljenek tovább helyettem a leírt és lerajzolt tárgyak.

Szentes, 1903 január 22.

Csallány Gábor.

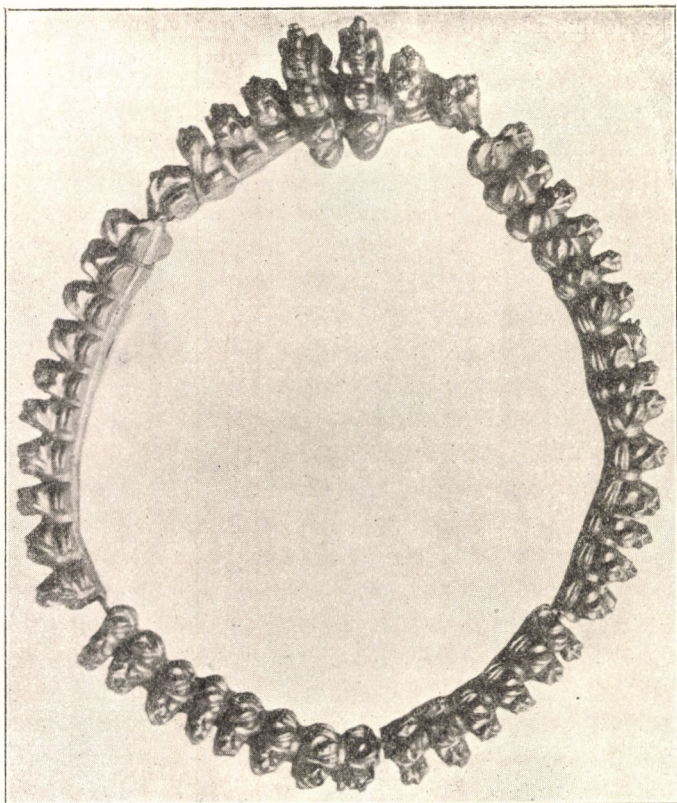
KÉT VASKORI ARANYÉKSZER A M. N. MÚZEUMBAN.

A folyó év második felében két aranyékszer került a Nemzeti Múzeum birtokába, a melyek nemcsak nemes anyaguknál, tetemes anyagi értéküknél fogva érdemlik meg azt, hogy részletesebben foglalkozunk velők, hanem sajátosságos, jellemző, nem egy szempontból érdekes formai tulajdonságaik miatt is.

Az egyik (1. kép) Herczeg-Márokon, Baranyamegyében találtatott. Több darabra tört ugyan, de teljesen megvan, úgy hogy könnyű szerrel állítható össze. Nyílt aranykarika, a melynek formája, méretei, szerkezete és díszítése arra vallanak, hogy karperecznek használták.

Már a karika technikai előállítása is leköti figyelmünket. Vékony aranylemezekből van trébelve olyképen, hogy a trébelt díszítésű lemezeket nyilván 6—7 mm. átmérőjű sodrony fölött csőszerűen összehajlították. A lemezek két széle így a karperecz belső részén érintkezik egymással és helyenkint forrasztás nyomait mutatja. Az érintkezés helyén egyszerű, kettős tagozású gyűrű fut körül. A karperecz fölületének trébelt díszítése úgy van elrendezve, hogy erősen kiemelkedő gyöngy- vagy bogyszerű tagokat képez, a melyeket keskeny, alig 2 mm.-nyi, síma, mélyen fekvő részek választanak el egymástól. Mind-egyik tag a karperecz irányában harántosan 5 részre oszlik. (2. ábra.) A két szélső, a karperecz belső síkjáról kiemelkedő tag alacsony és a karika irányával párhuzamos barázdával ketté van osztva. A két oldalt következő két tag megközelítőleg négyzetes alakú, egy erősen átló irányában kiemelkedő taréjszerű részszel. A középső, szintén négyzetes tag közepén négyoldalú gúlaidom emelkedik, úgy-hogy föllete négyszirmú virághoz hasonlít. Ez általános díszítési mód helyenkint változik. Egy helyen a bogó széles, mintegy két kisebb bogóból össze-

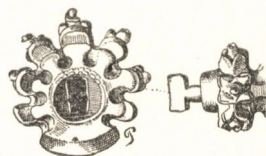
tett és két nyílással ellátott taggá alakul áll. Más két bogyón mindhárom belső tagocska tetején domború csigavonal van. A második ilyen bogyó után van a karperecznek egyik vége: henger alakú, tömör részből kiálló, T alakú peczek, a mely a megfelelő másik végződés trapez alakú nyílásába jár be. (3. ábra.) E nyílás körül a karperecz erősen megvastagodik és két bogyóra oszlik, a melyek alul

1. ábra.

2. ábra.

3. ábra.

símák, fölül a többiéhez hasonló diszítéssel ellátott két tagocskával vannak diszítve. A karperecz még egy helyen kettéválik. Egyik végződése ismét trapez alakú nyílással van ellátva, másik végződéséről a nyílásba beleillő, nyilván a meglevőhöz hasonló peczek letört. A karperecz belső kerülete 32 cm. Súlya 164,5 gramm.

A herczeg-mároki karperecz lényegében nem egyéb egy régi, nagyon el-

terjedt alapforma gazdag, de különös és egyoldalú fejlettségű változatánál. A karperecznek az az alakja, a mely tulajdonképen a gyöngyfűzér utánzásából keletkezett, már föltalálható abban az első culturális körben is, a melyet a keltákkal szoktak kapcsolatba hozni. Gyöngyös, babos karpereczek előfordultak Hallstattban is,¹ még pedig részben olyan alakban, a mely később a La Tène cultura legkedveltebb, tipikus jelenségei közé fog tartozni. Az egyes gyöngyszemek nagyítása, néha meglepően hatalmas félgömbökké való alakítása már Hallstattban is megkezdődik, a nélkül ugyan, hogy ez irányban még egyelőre szélsőségig mentek volna. A mi szóban forgó karpereczünk sem ez úton való továbbadásnak köszöni sajátos formáját. Nem a karperecz egyes tagjainak nagyítása tűnik elénk, hanem az egyes tagok gazdag díszítése, dekoratív kifejlesztése.

E tekintetben érdekes tanulsággal szolgálnak egy hazai leletünkben, az ordód-babóti leletben előforduló karpereczek.² Az egyszerű, eredeti formán kívül, a mely csakugyan az egyforma, díztelen gyöngyszemek fölfűzését tünteti föl, egy másik példány már e szemek elváltozását, úgyszólván differenciálását mutatja, a mennyiben az egyszerű, síma szemekkel nagyobbak, sajátos módon tagozottak váltakoznak. Egy harmadik példányon a gyöngyszemek, mintegy különválnak, emancipálódnak: a síma karika külső kerületére vannak hármás és négyes csoportokban reáerősítve. Ismét egy másik karperecen a gyöngymotivum majdnem elveszti jelentőségét: két páros gombon kívül a többi már csak nagyon ellaposodott, elkorcsosult formában maradt fenn. Mindezekkel a változatokkal szemben áll egy karperecz, a melynek díszítésében a gyöngyszem nem játszik semmi szerepet, hanem magának a karikának a tagozása, plastikai kiképzése lesz az ékszer hatásának az eszköze. Igen érdekes változatokat mutatnak be a tolnamegyei Tevel község határában lelt bronzkarpereczek is.³ Az egyik (1. szám) a szemek egy része egészen összezsugorodik, keskeny, díztelen és úgyszólván csak arra szolgál, hogy a többit elválassza egymástól. Ez utóbbiak már szinte a karikára merőlegesen álló pálczaformára fejlődnek ki, kiálló gömböcskével és bevéselt vonalakkal vannak díszítve. Még érdekesebb egy másik példány (2. szám). «Ez felváltva apró karikákból s belül üres, apró félgömbökből áll. A karikák mindegyikét négy ellentett oldalon vékony bronzsodronyból készült rosetta ékíti: a félgömbökre pedig szintén vékony bronzsodronyból hajlított, pápaszem-alakú spirálisok olvasztattak. A karikák és félgömbök között is rosetták vannak.»

Ez a néhány idézett példa, a melyeknek számát különben tetszés szerint lehetne még gyarapítani, néhány fontos, tipikus változattal ismertet meg. Hogy azonban a herceg-mároki karperecz szokatlan, gazdag kiképzését teljesen megérthessük, a La Tène ízlésű karpereczeken kívül az emlékeknek egy másik csoportját is tekintetbe kell vennünk.

Hoernes⁴ a formailag és díszítmény tekintetében egymással összefüggő

¹ Sacken, Das Grabfeld von Hallstatt, XVI. tábla.

² Arch. Értesítő, U. F. XIV., 305. l.; Pulszky, Magyarország Archaeológiája, I. 216. l.

³ Wosinszky. Tolnavármegye története, I/2. 614. l. és CLII. tábla.

⁴ Trésor d'objets d'argent trouvés à Strbci, en Bosnie — L'époque de La Tène en Bosnie. Páris, 1900.

fibuláknak egy érdekes sorozatát állította össze. Az olympiai leletek sorában Furtwängler néhány bronz- és ezüstfibula képét is közli. Valamennyinek félköríves hajlású a kengyele, a melynek egyik oldalát kerek, vastag gömbök sora díszíti. A láb a kengyel folytatásának egyszerű fölhajlásából áll, a mely fölött két gomb jelenik meg, úgy hogy a lábnak egészben keresztire emlékeztető alakja van. E fibulákhoz csatlakozik egy dodonai példány, a melynek kengyelére lát-szólag tagozott szélű, gerezdekre osztott gyöngyszemek vannak fölfűzve. Egészen hasonló a kopenhágai nemzeti múzeumnak szintén Görögországból származó egy fibulája. E görög példányokhoz föltűnően hasonlítanak olyan fibulák, a melyek boszniai és hercegovinai leletekkel kerültek elő. Egy bronzfibula, a mely a rudinei tumulusban találtatott, hajlatán rosettákra vagy csillagidomokra emlékeztető szemekkel van díszítve. Egészen hasonló — t. i. a gyöngyös díszítés szempontjából, a mely ez alkalommal bennünket első sorban érdekel — egy gorinja-planinai vas- és egy debelo-brdói bronzpéldány. A gorikai ezüstfibula gyöngyei még erősebb tagozásúak: itt minden egyes szem már valóság-gal háromszögű lapocskákra van széthasogatva és még messzebb megy a Rusanoviciban lelt ezüstfibula, a melynek hajlatán a gyöngyszemek épenséggel apró levélkékre oszlanak. A rusanovici ezüstfibulához teljesen hasonlókat — hat nagy és két kis ezüstfibulát — találtak egyéb leletekkel együtt 1897-ben, Strbci község határában. «Elfogadhatjuk azt a föltevést», mondja Hoernes,¹ «hogy a nyugati Görögországból származó valamely mintát utánoztak és fejlesztettek ki gazdagabbra a bennszülött ötvösök.» Bár főformájukra nézve e fibulák még a Hallstatt ízlésre emlékeztetnek, a részletek és a velök együtt előkerült egyéb leletek tanúsága szerint a La Tène cultura középső idejének felelnek meg.

Hoernes azokra a magyarországi fibulákra is hivatkozik, a melyeknek képeit Pulszky Ferencz adta ki a «Denkmäler der Kelten-Herrschaft in Ungarn» című művében.² Nézete szerint ezek ugyanabból az időből valók, mint a boszniai példányok. Tény, hogy a Nemzeti Múzeumban levő, különben ismeretlen helyről származó három ezüstfibula formájára nézve a boszniaiakhoz képest fejlettebb, míg a kengyeleiket díszítő gyöngyök a boszniai fibulák megfelelő díszítéséhez hasonlítva egyszerűbbek. Evvel szemben a legismertebb darabok egyikének, a fokorúi kincslelet aranyfibulájának a formája még korábbi, lábának alkata némileg a boszniai példányokéra emlékeztet, de a kengyelét díszítő négy szem erősen tagozott, aránylag complicált szerkezetű. Hasonlóak a másik, nagyobb, de csonka fokorúi aranyfibulának a kengyelén levő gyöngyszemek is: apró kúpocskákból vannak összeállítva, áttörésekkel az egyes kúpok között.

Ez egész, olyan sokféle formában jelentkező díszítési mód kezdetleges fokaival is megismerkedhetünk. A gazdag felsőolaszországi nekropolisokban nem ritkán fordulnak elő olyan példányok, a melyeken a gyöngyös díszítés még eredeti formájában tűnik föl. Egy villanovai fibula félköríves kengyelét színes, millefiori üveggyöngyök sora díszíti.³ Egy savignanói példány kengyelén apró, csontból vagy borostyánkőből faragott gyöngyökkel, illetőleg karikák-

¹ I. h., 12. l.

² 29. köv. l.

³ O. Montelius, La civilisation primitive en Italie. Série A, Pl, VII, fig. 65.

kal találkozunk,¹ egy villanovai fibulán már nagyobb borostyán korongok lépnek föl,² míg egy oppeanói fibula kengyelét apró bronzkarikák sora díszíti.³ Igen érdekes egy villanovai példány, a melyen a gyöngysor helyét egyetlen nagy, hosszú, színes üveggyöngy foglalta el.⁴

Míg így a fibulákat illetőleg megtaláljuk azokat az ősi formákat, a melyek az idők folyamán olyan gazdag, változatos módon fejlődnek ki egész a fölismerhetlenségig, addig a kar- és nyakpereczek tekintetében elég, ha a valóságos, különféle anyagokból készült gyöngyfűzések használatára utalunk.

A boszniai fibulák díszítési módjára visszatérve, mondhatjuk, hogy az a megelőző foka annak a stilusnak, a mely a herczeg-mároki karpereczen élénk tűnik. Az eredeti tektonikai forma elhomályosulása, a tagozatok határozatlansága, a mellett a részleteknek szinte túlságos gazdagsága jellemzi. Stereometriai és geometriai motívumok egyesülnek növényi elemekkel, de olyképen, hogy a díszítés ez egyes alkatrészei elmosódnak, szinte észrevétlenül mennek át egymásba és az egésznek a benyomása gazdag, meglepő, de ritkán harmonikus, gyakran idegenszerű. A Hallstatt-ízlés szárazsága, tektonikai lelkiismeretessége helyett épen a féktelenség jellemzi a La Tène kor ötvösműveit. A szoros értelemben vett rajzolóművészet, a vonalos vésés helyébe a legtöbb esetben a trébelés eljárása lép, az a technika, a mely legkevésbé kénytelen arra, hogy szigorú formákhoz kösse magát. Az a vonás, a mely a barbár érmeknek olyan föltűnő sajátysága, a szerves egységek megbontása, új, sokszor érthetetlen formák keletkezése, ornamentális cikornyák túltengése, — mindez föltalálható a kor ötvösművészetében is. A mi karpereczünkön is vannak díszítő részletek, a melyek hovatarozása iránt kétségben maradunk. Tisztán stereometriai idomok-e a karperecz egyes részeinek a cikkkelyei, avagy stilizált növényi elemek? Micsoda jelentőségek van a helyenkint megjelenő csigavonalaknak, — szerves vagy mértani motívumok? Olyan kérdések, a melyekre a mű készítője alig akar válaszolni. Nyilván megelégedett avval, hogy szép, drága anyagból készült ékszerének minél változatosabb, káprázatosabb legyen a hatása.

Karpereczünk technikai és stilsztikai sajátosságaival nem áll egyedül a maga nemében. Föltűnő, hogy többé-kevésbé megfelelő analógiáival messze földön, Franciaország délnyugati részében találkozunk. 1841-ben, a Garonne folyó csatornájának ásása alkalmából került elő Fenouillet község határában az a nagy aranykincs, a mely jelenleg a toulousei múzeumban őriztetik.⁵ A fenouilleti lelet hat nagy aranykarikából áll. Kettő tömör aranyból való, három sodronyból van csavarva, a hatodik belülről üres. Méreteik kevésbé különbözök; átmérőik, — átlag 13—13.5 cm. — szerint női nyakpereczek vagy felső karra

¹ Montelius, i. h. fig. 63.

² Montelius, i. h. fig. 61.

³ Montelius, i. h. Pl. VI, fig. 44.

⁴ Montelius, i. h., Pl. VII, fig. 62. — Mindezekre nézve v. ö. H. H. Hildebrand, *Studier i jämförande fornforskning* 61. (75.) köv. 11.

⁵ Belhomme, *Rapport et observations concernant d'antiques ornemens en or trouvés au territoire de Fenouillet, près Toulouse*. Mémoires de la société archéologique du Midi, IV. köt. (1841.) 375. köv. 11. (*Roschach*), Musée de Toulouse-Catalogue des antiquités et des objets d'art (1865.), 178. köv. 1.

való karpereczek lehettek. Rendeltetésök kérdését talán zárási módjuk dönti el. Öt példánynak egyszerű zárása van, egy példánynak kettős. Amazok alighanem nyakpereczek, emez karperecz. Épen ez utóbbi, a belülről üres, egyéb-iránt a találó által hat darabra tört példány az, a mely formájával, technikai előállításával, diszítésével a legtöbb hasonlóságot tünteti föl a herczeg-mároki példánnyal szemben. A többi karika szerény diszítésével ellentétben ennek egész fölületét teljesen trébelt, erősen tagozott, gazdag diszítmény borítja. Az egyes tagoknak szabályosabb, egyformább a kivitele, az egyes gerezdek tetején levő diszítvány határozottabban emlékeztet valami virág idomára, de nagyjából semmi lényeges különbség nincsen. Azonos módon van elrendezve a karika főzárja is, olyképen, hogy nem a két legnagyobb tag közé, hanem azok mellé esik. A zár kivitele is teljesen megfelel a herczeg-mároki példányával. A másik, kisebb zár ellenben eltérő, a mennyiben nem egyezik meg a főzárral, hanem hosszan kinyúló nyelvből áll, a mely a másik rész üregébe hatol be és ott egy kívülről betolható tüvel erősíthető meg. Hasonló diszítést mutathat föl a fenouilleti leletnek egy másik, egyzárású karikája, a melynek csavart, tömör szára két vége felé ugyancsak gazdag, trébelt diszítéssel van ellátva.

A fenouilleti leleten kívül egy másik délfrancia lelet a közeli analogiája a herczeg-mároki karperecznek. 1885-ben Lasgraïssesben (Tarn département) földmunka alkalmából két aranykarikát találtak.* (Jelenleg szintén a toulousei múzeumban). Az egyik karika, a melyet Cartailhac torquesnek nevez, egész megjelenésére, technikai kivitelére és méreteire nézve majdnem teljesen meg-egyezik a mi karpereczünkkel.** Bár Cartailhac azt a véleményét fejezi ki, hogy öntés útján készült, valószínűbbnek látszik, hogy trébelt munka, csak úgy, mint a mi karpereczünk. Fölületének diszítése a részletekben annyiban tér el, hogy az egyes kiemelkedő, tagozott szemek között kettős, hajlott szalagok jelennek meg. Az elemek összetétele, kiképzése még szeszélyesebb, gazdagabb, még inkább eltér a fenouilleti példány aránylagos szabályosságától, mint a herczeg-mároki karperecz. E csekély jelentőségű körülmény mitsem változtat azon a tényen, hogy a két karperecz ugyanegy művészi fejlődési fok, ugyan-egy ízlés, dekoratív fölfogás és technikai eljárás eredménye. Nem jöhet számba az sem, hogy míg a lasgraïssesi példány egyik zárja teljesen megfelel a miénknek, a másik a fenouilleti karpereczéhez hasonló szerkezettel van ellátva. A lasgraïssesi kisebb karika ellenben hasonló elemeknek más alkalmazását, elrendezését tünteti föl.

Cartailhac a fenouilleti leleten kívül megemlíti egyéb hasonló arany-ékszereket is, a melyek szintén Tarn départementban, Montansban és Cordesben találtattak. Teljes joggal tételezheti föl, hogy mindez ékszerek ugyanazon a területen, egy időtájt készültek. Nem görög, római vagy etruszk művek, mint azt régebben hitték, hanem a gallok művészi iparának, pompaszeretetének

* *Cartailhac*, Le torquest et le bracelet d'or de Lasgraïsses. — Matériaux pour l'histoire primitive et naturelle de l'homme, XX. kötet (1886.), 182. köv. II.

** *Cartailhac* i. h., 187. l. így nyilatkozik: «Je n'insisterai pas sur l'ornementation si riche et si originale de cet objet splendide. Je ne connais rien de pareil, et je prie les lecteurs de cet article de me dire s'ils connaissent quelque chose d'analogue en Europe.»

jelentős emlékei. Franciaországnak szóban forgó része az ókorban híres volt aranyáról. Ausonius is megénekelte a Tarn folyó *aurifer* homokját.

Technikai és stilisztikai sajátosságainál fogva valószínű, hogy a herceg-mároki karperecz is, a mely eddigelé teljesen magában áll hazai leleteink között, nem itthon keletkezett, hanem Franciaország délnyugati részében, a Pyrenai hegységtől északra, a római uralmat megelőző korban. Hogy miképen került Magyarországba, arról legföljebb többé-kevésbé tetszetős hypothesiseket állíthatnánk föl.

A másik aranyékszer, a mely ez ismertetésnek szintén tárgya, csak töredékben maradt reánk. Tömör, kerek átmetszetű, vastag aranyhuzalból hajlított nyílt karikának kiegyenesített vége. Hossza 14 cm., súlya 110 gramm. Formailag főleg az a lapos gomb jellemzi, a mely kevésbé vastagodó végének a befejezése. A gomb felső lapján erős, domború kereten belül nagyon stilizált, zavaros kivitelű, **S** hajlású indadiszítés van, az inda két hajlásán belül egy-egy kerek kidudorodással. A gomb oldalát három tojás alakú tag diszíti, domború keretekben. A gombon alul a pálczát, illetőleg a nyílt karika végét 4.5 cm. hosszú diszitmény borítja olyképen, hogy nem ér egészen körül, hanem a huzalnak egy keskeny sávját szabadon hagyja. A karika diszitményének a huzal mentén vonul végig a tengelye, a mely azt két symmetrikus félre osztja. A diszitményt egymással sajátos szerves módon összefüggő hajlott vonalak, **S** formára hajlított indák képezik. Az egész fölülről, a gomb aljától lefelé keskenyedik, alul csúcsban, hegyes levél módjára végződik. A tengely mentén az indás hajlások között két, megközelítőleg rhombus alakú idom keletkezik, a melyekbe egy-egy karika van bemélyítve. Technikailag jellemző vonása mind a karika szárán, mind a gombon levő diszitményeknek, hogy a kidudorodó részek mentén a diszitmény alapja bemélyed. Ez által a domború részek nagyobb határozottságot, erősebb plasztikus jelleget nyernek, míg az egész gazdagabb, változatosabb, színesebb hatásúvá válik.

Töredékünk formáját tekintve, annak eredeti rendeltetése kétféle lehetett. Vagy karperecznek, vagy nyakkarikának a részlete. Mégis, ha a huzal síma, dísztelen részének a hosszát figyelembe vesszük, valószínűbb, hogy nyakpereczhez tartozott. Egy karperecz ilyen hosszú részletén már a csonka végen meglátszanék annak a diszitménynek a vége, a mely a meglevőnek megfelelő módon a hiányzó gomb tövétől indulhatott ki.

Az ékszer lelhelyét nem ismerjük. Megszerzésének körülményei valószínűvé teszik, hogy Horvátországban találtatott.

A főformára nézve szükségtelen analógiákra utalnunk. A tömör vagy üres, síma vagy csavart, egyszerű vagy két-háromszoros huzalból sodrott kar- és nyakpereczek végén számtalanszor jelentkezik a lapos gomb, bronzból, ezüsből vagy aranyból készült példányokon egyaránt, főleg a La Tène ízlés emlékei között. Hazai leleteinkben is igen gyakran előfordul. Evvel szemben nagyobb figyelemre érdemes az ékszer díszítésének sajátos motívuma, elrendezése, technikája.

A Nemzeti Múzeum szóban forgó példányának leginkább megfelelő darabot egy híres rajnavidéki leletben találjuk meg. A Saar és Nahe folyók terü-

lete rendkívül gazdag a római előtti korból származó sírleletekben. A Triertől Bingenig húzódó római útvonal mentén fekvő Wald-Algesheim község közvetlen közelében 1869-ben bukkantak egy ilyen tumulusra.¹ A tumulus alatt két sír volt: fölül női sír, túlnyomóan aranyból készült ékszerekkel, alul férfisír, bronzmellékletekkel. A női sírból előkerült aranytorques² nagyon hasonlít a mi példányunkhoz. Síma, kerek átmetszetű sodronyból hajlított nyílt karika, a mely két gombban végződik. A karikának a befejezést képező két gomb alatt egy-egy vastagodása van. Ezek, épen úgy, mint a gombok domború kerülete, vékony gyöngysorral vannak beszegve. A gombok homorú tetején ismét gyöngy-soros keretben középen egyszerű, domború, négyirányú diszítmény van. Domború csigavonalas indadisztítés fut a gombok kerületén is körül, a hasonló disztítésű vastagodástól pedig a karika síma része felé szintén szeszélyesen futó, gazdag, helyenkint csillag alakú virágokkal élénkített disztítvány vonul, még pedig olyképen, hogy legszélesebb része fölül, vagyis a vastagodás alatt van, míg a karika síma részénél csúcsban, palmettaszerű taggal végződik. Így az egész disztítvány magas, egyenszerű háromszögbe foglalható be.

Hasonló disztítésű a torquesszel együtt lelt két aranykarperecz,³ avval a különbséggel, hogy ezeknél a karikák közepe is disztítva van. Érdekes, hogy az első sírban talált szép bronzvödör⁴ kettős fogantyújának töve a torques disztítványét hasonló, kissé egyszerűbb, de plasztikusabb, tisztább, nagyobb formában ismétli.

Nem állíthatjuk azt, hogy a wald-algesheimi nyakperecz disztítványe vonásról-vonásra megegyezik avval, a melyet a Nemzeti Múzeum példányán látunk. Jóval gazdagabb, finomabb, rendesebb kivitelű, de lényegileg ugyanazok az elemek fordulnak elő benne is és ez elemeknek egy egészszé való egyesítése hasonló formában, hasonló technikai eszközökkel történik.

A sík disztítésnek ez a módja a La Tène ízlés legmélyében gyökeredzik. La Tène egyik kardhüvelyének a tövén⁵ három stilizált állatalakot látunk. Erősen kidomborodnak, de végtagjaik már lapos, ornamentális czikornyákba mennek át. Egy másik kardhüvelyen (VII. tábla, 7. kép) tökéletes szép indákkal találkozunk, ismét egyebütt (XI. tábla, 1. kép) három nagy, S alakú inda compositiójával. Mindenütt a művésznak az a törekvése ötlük szembe, hogy az egyes elemekből összefüggő, zárt csoportokat, egységeket szerkesztszen meg, a mi annál föltünőbb, ha a Hallstatt-ízlés gazdag, de terjengős, szétfolyó, nem annyira csoportosított, de egymás mellé rendelt elemekből álló disztítványeire emlékezünk. A hosszú sávokban való elrendezés helyébe a szűk, többnyire három- vagy ötszögű térbe való zárt csoportosítás lép, ha épen a teljesen szabad, szabálytalan, szinte phantastikus disztítási módhoz nem folyamodnak. Hazai leleteink között kitűnő példáira akadunk e kétféle disztítási módnak. Szabályos, szervesen összefüggő, a térhez simuló idomok a csabrendeki vaslándzsák

¹ E. Aus'm Weerth, Der Grabfund von Wald-Algesheim (Fest-Programm zu Winckelmanns Geburtstag.) Bonn, 1870.

² Aus'm Weerth i. m. I. tábla, 1. kép.

³ I. h., 2. és 3. kép.

⁴ I. h., III. tábla.

⁵ Gross, La Tène, un Oppidum Helvète I. tábla, 1. kép.

és kardhüvely díszítései,¹ szeszélyes, látszólag minden szabály nélkül megalkott, kacskaringós, sohasem geometriai hatású mustrák borítják például a Szobon lelt kard hüvelyét.² Egy La Tène típusú kard hüvelyén, a melyet a Nemzeti Múzeum nem régen Simunovcéból szerzett az indák tömkelegében, majdnem fölismerhetlenségig stilizált állatalak látszik.

Hildebrand föltevése, a melylyel a La Tène ízlés díszítményeit az ír kéziratok miniatürejeivel hozza kapcsolatba, vagy Flinders Petrie ötlete, a mely a csúcsíves építési mód idejének «halhólyagos» díszítményeiben a kelta szellem föltámadását látja, bizonyára erősen túllőnek a célon. Tény az, hogy a La Tène ízléssel új szellem, új irány vonul be a díszítő művészetbe, olyan irány, a mely mindjobban szakít a régi hagyományokkal. J. Evans a régi britt érmekről írt szellemes értekezésében³ Darwin elméletének a hatása alatt fejtegeti a fejlődésnek azt a menetét, a melyet a barbár érmek fokozatos átváltozásai elárulnak. Az ábrázoló, rajzoló művészet csudálatos hanyatlásával jár a díszítő művészet kifejlődése egészen új alapon. A Hallstatt-ízlésű situlák, a melyeknek gazdag ábrázolásai valóságos történeteket adnak elő, elenyésznek, az emberi és állati alak mind ritkábban fordul elő és mind furcsább kivitelben. Érdekesek e tekintetben a Moritzingban (Tirol) lelt domborműves bronzlemezek.⁴ E különböző darabokról származó töredékek tanulságosan mutatják be az emberi és állati alak fokozatos elváltozását, mintegy fölbomlását, közeledését a sík-díszítmény felé. Egy franciaországi, levrouxi töredéken⁵ az állati alakok már teljesen beléolvadnak díszítményes környezetökbe és apró emberi maszkok is csak mintegy díszítő elemek, gombok jelennek meg.

Gondosan, erős díszítő ízléssel elrendezett motívumot találunk a fönny ismertetett torquestöredéken is. Épen úgy, mint a herczeg-mároki karperecz részleteinek jelentőségét, eredetét nem vagyunk képesek teljesen megoldani, e töredék hajlott, indás díszítésével szemben is zavarba jövünk az iránt, valóban növényi eredetű elemekkel van-e dolgunk. Ha az összehatást vesszük tekintetbe, ha tudatára jövünk annak, milyen technikai eszközökkel érték el azt, belátjuk, hogy a Hallstatt-ízlés szabatos, valószerű, száraz becsületességű stílusával ellentétben a fejlett La Tène ízlés művészi iparának egyik csillogó, festői hatású, jellemző alkotásával ismerkedtünk meg.

Dr. Éber László.

A DÁLYAI URNATEMETŐ.

Dályán (Baranyamegye) az országúttól délre, a dályai szőlőben, az Erdőd felé haladó vasuti vonaltól mintegy 200 méternyire lejtős területen a munkások nagyobb kiterjedésű urnatemetőre találtak. Érdeklődés híján a becses és gazdag

¹ *Darnay*, Sümegh és vidékének őskora, Archaeologiai Közlemények, XXII. kötet, 40. l.

² *Pulszky*, Denkmäler der Kelten-Herrschaft, 22. l.

³ *The coinage of the ancient Britons and natural selection* (London, 1875).

⁴ *Much*, Kunsthistorischer Atlas, LXVIII. tábla.

⁵ *Bulletin de la société nationale des antiquaires de France*, 1901. 263. köv. II. — *Breuil*, Sur quelques bronzes celtiques de musée de Châteauroux, *Revue Archéologique*, 3. sorozat, XL. köt., 328. köv. II.

temető sírleleteinek legnagyobb része (melyek állítás szerint bronz övlemezek, keresztzsinórzat, gombok, karpereczek, fibulák s egyéb ékszerek, bronz és vas harci eszközökből álltak) elkallódtak a munkások kezein. Az itt bemutatandó nyolcz urnát, két bronz ékszert, bronz zablát és két vas lándsát sikerült csak utólag megmentenem. Hogy az urnák a legnagyobb vigyázatlanság daczára ilyen épen kerültek felszínre, az részben az urnák erős falának, részben a laza száraz talajnak tudható be. Az urnák egymástól $1\frac{1}{2}$ méter távolságban álltak, mintegy 80 cm. mélységből kerültek elő, és csak a pusztai földbe voltak bevermelve. A fedél mindannyiról hiányzott, így az urnát a benyomult föld megtöltötte. Az urnasírok nem voltak gazdagok, de elmondás után mindegyik tartalmazott egy-két bronz pitykét, ékszert vagy más eszközt.

A dályai temető urnái, habár két egymáshoz teljesen hasonló urna köztük nincs, mégis alkotásuk szempontjából közös jelleget mutatnak. Így a dályai őstelepen divatozott ízlést és díszítésmodort minden egyes urna magán viseli, de egyúttal arról is tanuskodik, hogy az urnák nem egy közös műhelyből kerültek ki, hanem házi ipar termékei voltak, hol minden készítőnek alkalma nyílt saját ízlését belevinni a közös divatba. Így találkozunk az urnák díszesebb és kevésbé díszes alakjaival. Az urnák közös jellege a nyílás felé fokozatosan keskenyülő és a nyílásnál széles peremben kihajló szűk nyakban, úgy az urnák recézett domborulatában nyilvánul. E modor fellelhető minden dályai urnán, kivéve a 8-ik számút, mely az itt bemutatott urnák minden díszítést nélkülöző legkezdetlegesebb darabja. Az épen előkerült nyolcz urna két csoportra osztható: hat darab füllel van ellátva, míg kettőnél (1-ső és 8-ik ábra) a domborulat felett elhelyezett fül helyét négy bütyökszerű kiemelkedés pótolja. Az urnák legépebb, egyszersmind legdíszesebb darabja az 5-ik számú. Nyomottabb alak és kisebb az 1-ső számú nagy urnánál. Graphitos agyagból készült, füstön való szárítás nyomaival, domborulata gondosan és egyenletesen recézett, mely felett a nyílás felé fokozatosan keskenyülő nyakrészen a domborulattal párhuzamban futó bekarcsolt hármass körvonalat láthatunk, ezek felett nyert elhelyezést a hét csoportba kettesével, hármassával egymásra helyezett háromszöges dísz. Az urna sima nyakrészét a recézett domborulattal egy ujjfogásra kényelmes lapos fül köti össze. Díszítés szempontjából ezen urnához legközelebb áll a 4-ik számú, némi eltérés azonban mind az alakításban, mind a díszítésben első tekintetre felismerhető. Az urna sokkal karcsúbb és kevésbé tetszetős alak, a domborulat, mely szintén recézett, nélkülözi a fület, melynek helyét egy nagyobb bütyök pótolja. A sima nyak tövében sűrűn egymás mellé rakott, az előbbi edénynél sokkal kezdetlegesebben bekarcsolt srafirozott háromszögek futják körül és két helyen e háromszögekhez teljesen hasonló csúcsban egymással szemben álló háromszöget látunk. Az előbbi urna $13\frac{1}{2}$ cm. magas, 16 cm. széles. A 4-es számú pedig 14×16 cm.

Egymáshoz közel hasonló a 2-ik, 3-ik és 6-ik számú urna. Ezek közül a legépebb a 2-ik számú, finomabb szemcsés graphitos agyagból készült, ritkább recézett domborulattal, sima nyak és lapos füllel. Mérete 16×18 cm. Hasonló nagyságú a 3-ik számú, 2 cm.-rel kisebb a 6-os számú, az előbbi sűrűbb, utóbbi ritkább recézett domborulattal. Füle mindkettőnek le van törve. Anyaguk dur-

vább szemcsés graphittal kevert sárgás agyag. A 7-ik és a 7a. számú edény megközelíti a kelta sima agyagtálak alakját és legnagyobb valószínűség szerint nem is mint urna, hanem más célra szolgáló mellékedényként szerepelt. A 7-ik számú tál domborulata sűrűn egymás mellé rakott reczézéssel van díszítve, füle letörve. Mérete 10×17 cm.

A dályai urnák legnagyobb és legformásabb példánya az 1-ső számú. Domborulatának reczézése elmosódottabb, sima nyakán három arányosan elhelyezett bütyök látszik. Mérete $22\frac{1}{2} \times 23$ cm. Anyaga sárgás vörös, helyenkint feketés foltokkal. Hasonló anyagú, de a dályai urnáktól teljesen elütő a 8-as számú négybütykös kisebb urna, melynek durva szemcsés anyagához hasonlóan kezdetleges az alakja és a készítése. Mérete 16×14 cm.

A dályai őstemető agyagedényei figyelemre méltók, jóllehet nem készültek korongon, mégis magasabb, fejlettebb ízlésről tanuskodnak. Azon kevés analóg lelet közül, melyet hazánkban ismerünk, legközelebb állnak a dályai urnákhoz a sopronvidékiek, melyek Bella Lajos kutatásai révén kerültek felszínre. A dályai 1-es számú reczés urna alakjához igen közel jár két sopronvidéki urna.¹ Bekarczott háromszöges díszítő modorral, minő e lelhelyről a 4-ik és 5-ik számú urnákon látható; a sopronvidéki agyagműveken kívül még a hallstatti urnákon is találkozunk.² A régibb vaskor kezdetén, midőn először kapott lábra a geometriai díszítésmodor nagyobb mérvben, nemcsak az agyagműveken gyakori a háromszöges srafirozott, bekarczott díszítés, ismeretes az a bronzművekről is. Ilyent láthatunk a Somlyón lelt bronz üstön³ és a csabrendeki bronz övlemezen⁴ is. Végül pedig a 7-es számú reczés tál szintén megtalálja a maga analógját a somlyói hallstatti halomsír ikres edényeivel együtt lelt, fekete graphitból készült reczés tálcáskában.

A dályai urnatemető az imént felsorolt keramikus anyagon kívül három bronz ékszer és bronz zablát s két vas lándsát juttatott gyűjteményemnek. E tárgyak méltatásánál, sajnos, el kell tekintenem a lelkörülményektől, mert nem rendszeres ásatás révén kerültek felszínre, a később beszerzett adatok pedig nem oly megbízhatók, hogy azok mint együttes leletek volnának elbírálhatók.

A bronztárgyak legérdekesebb darabja a 9-ik számú zabla, jobb oldalszára bronzból. A zabla gömbölyű bronz rúdból van alakítva, felső hegye és befelé hajló alsó vége kúp alakú gombban végződik, míg a rúd közepén és alól-felül egyenlő távolságban egy-egy hengeres cső van elhelyezve. Az itt rajzban bemutatott zablaszár mikénti alkalmazására megadja a magyarázatot a Somlyón néhány évvel ezelőtt lelt bronz kupos vaszablám.⁵ A zablarúd kétségtelenül kemény tengelyű lovagló zablának volt oldalszára (Reitstangen), mely tengely a középső hengeres csövön át nyert elhelyezést. Hogy a zablatengely valószínűleg sodrott volt, arra részben a Corceletti czölöpépítmények romjai

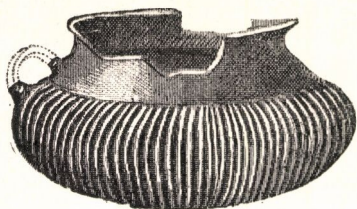
¹ «Prähistorische Funde in der Umgebung von Oedenburg in Ungarn» von Prof. Ludwig Bella und dr. Otto Müller. VII. tábla 10., 12-ik ábra.

² Sacken: «Das Grabfeld von Hallstatt.» XXX. tábla, 13. ábra.

³ Darnay: «Magyarország őskora» 94. lap.

⁴ Darnay: Sümegh és vid. őskora. Arch. közl. XXII. köt. XII. t. 10. ábra.

⁵ Arch. közlemények XII. köt. XXIV. tábla.

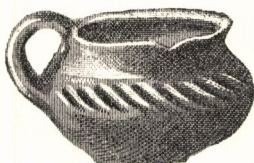
7. ábra.

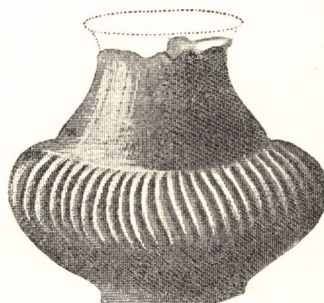
5. ábra.

8. ábra.

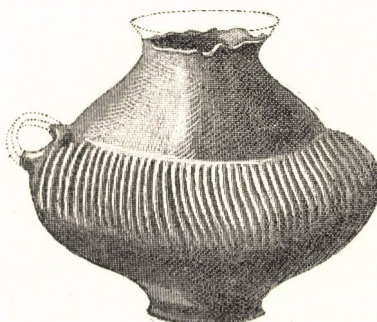
7 a. ábra.

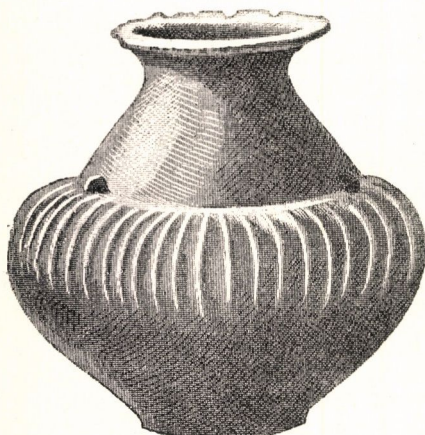
6. ábra.

4. ábra.

3. ábra.

1. ábra.

2. ábra.

A DÁLYAI URNATEMETŐBŐL.

között lelt bronz zabláról¹ is lehet következtetni, de ez korban a dályai bronz zablát megelőzte, másrészt a sodrott szár a keményszájú lovak megfékezésénél mindig nagyobb biztonsággal járt a sima rudnál. A zabla oldalszárán felül és alul elhelyezett hengeres cső a fékszár kapcsok befogadására szolgált, épen úgy, mint a közel hasonló alkotású, már említett somlyói vas zabla-oldalszárain hasonló czélból elhelyezett lyukas bütykök szolgáltak. A zabla-rúd hossza 17 cm., teljesen hasonló, de lapos vége gombokkal ellátott zabla oldalszárt ismerünk a zürichi múzeumban ismeretlen magyarországi lelhelyről.² Az urnatemető második bronztárgya a 10-ik számú ívfibula, mely korban a sodronytekercses fibulák után következik a vaskor első szakában, és megelőzi az ívfibulák későbbi fejleményét, az úgynevezett csónak fibulát. A dályai ív fibula körszelet alaku felső lapján, ízletes vésett díszítés látszik. A körszelet alaku ív folytatását képezi egyik felől a spirális rész, másik felől a tű tartalékául szolgáló vájadékos nyujtvány. Az ív fibulák ritkább jelenségei hazai leleteinknek. Sodrott száru ívfibulát ismerünk a sopron-vidéki leletekből.³ Nagyobb számban azonban a hallstatti őstemető szolgáltatott különböző alaku ívfibulákat.⁴ A dályai ívfibulához mégis legközelebb járó körszelet alaku fibulát Alsó-Ausztriában lelték.⁵ A másik ívfibula oly rossz karban került felszínre, hogy elvesztette jellegzetes alakját, a mennyiben azonban egykori alakját meghatározni lehet, mint egy átmenetet képez tömör ív részletével a csónakfibulához. A bronztárgyak legigénytelenebb darabja a 11-ik számú spirális sodronytekercs, mely 30 mm. kis átmérőjével nem volt alkalmas, hogy karpereczül szolgáljon, legfeljebb gyermek-ékszerként szerepelhetett egykor. Becses és kiváló figyelmet érdemel a 12-ik számú nagy vas lánsa, mely rövid köpűjével, szögben megtört szárnyaival a bronz lánsa hasonló fajtát utánozza. Szokatlan jelenség a szárnyakon végig futó, szögbe lapított magas borda, úgy a karcsú szárnyak hosszúságához mérten aránytalanul rövid és keskeny nyílású keresztlyukkal ellátott köpű. A szokatlanul hosszú lánsákkal a régibb vaskor első szakában találkozhatunk. A legnagyobb vas lánsák egyikét a 63 bronz és vastárgy melléklettel ellátott somlyói halomsír szolgáltatta,⁶ melynek hossza 73 cm. A dályai sarkos szárnyu vaslánsához közel hasonlót ismerünk bronzból az abauj-szántói kincsből,⁷ vasból a csabrendeki urnatemetőből.⁸ A bemutatott vas lánsa szép fentartású; hossza 49 cm., köpűjének hossza 11 cm. Nyéllyuk átm. 17 mm. A másik 13-as számú vas lánsa közönséges alak, levélidomu szárnyát alig észrevehető borda osztja két részre, köpűje keresztlyukkal ellátva és egész hosszának 1/3-ad részét képezi. Egész hossza 30 cm., szélessége 37 mm. Hasonló lánsákból 30-nál több példány van gyűjteményekben Somlyó, Csabrendek és egyéb sümeghvidéki lelhelyekről.

¹ B. Zschille R. Forrer. «Die Pferdetrenze» Berlin, 1893. 2. lap. 1. ábra.

² Hampel. A bronzkor emlékei Magyarhonban. I. k. LXI. t. 1. ábra.

³ Pr. L. Bella und dr. Ottó Müller. Præhistorische Funde in der Umgebung von Oedenburg in Ungarn. VII. tábla. 9. ábra.

⁴ Sacken: Das Grabfeld von Hallstatt. XIII—XIV. tábla.

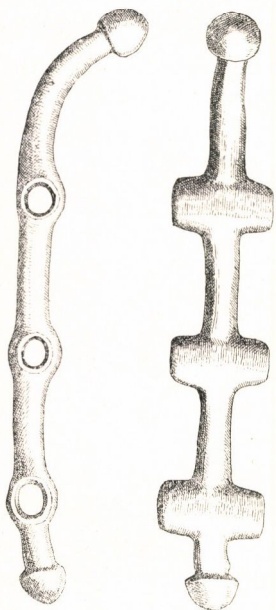
⁵ Dr. M. Hoernes: Die Urgeschichte des Menschen. 421. lap. 181. ábra.

⁶ Arch. közl. XII. köt. XXVI. tábla. 6. ábra.

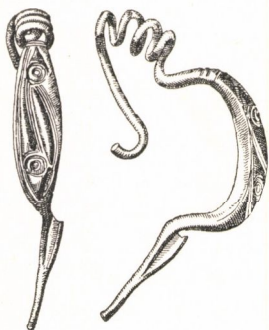
⁷ Hampel: A bronzkor emlékei Magyarhonban. X. k. XXVI. tábla. 7. ábra.

⁸ Arch. közl. XXII. köt. XV. tábla. 6. ábra.

Jóllehet a dályai urnatemető sírmellékleteinek csak romjait menthettem meg, mégis a keramikus anyag épen úgy, mint a bronz- és vastárgyak,

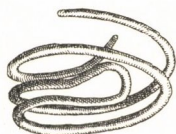
9. ábra.

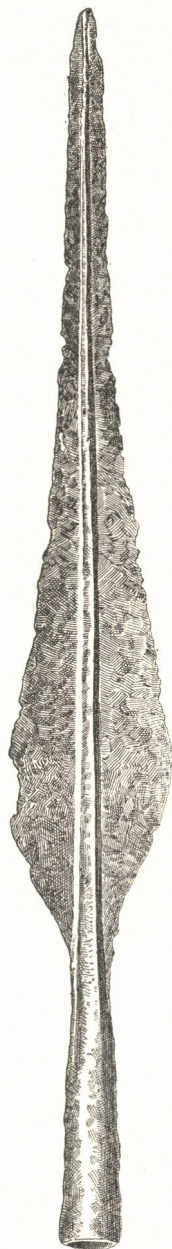
10. ábra.

13. ábra.

11. ábra.

12. ábra.

A DÁLYAI URNATEMETŐBŐL.

elég támpontot nyújtanak a temető korának meghatározásához. Az urnák még nem készültek korongon, de tetszetős alakjuk, finom kidolgozásuk az agyagművesség haladottságáról tanuskodnak. Összehasonlításokat téve az analog

leletekkel, azokat, a 8-ik számú kezdetlegesebb urna kivételével, a régibb vaskor elejéről származó agyagműveknek tartom. E kormeghatározást megerősítik a többi e területen lelt sírmellékletek is. A 9-ik számú bronz zablaszár kora Krisztus előtti 1000—800. év, tehát a bronzkor végső szakát érintve, átmenetet képez a régibb vaskorba. Egy korúnak vagy alig egy századdal fiatalabbnak tartom a 11-es számú spirális sodronytekercset, míg a 10-es számú díszes ívfibulát a haladottabb régi vaskor emlékeihez sorozom. Hasonlóképen a vas lándsákat is.

A dályai urnatemető kétségtelenül hosszabb ideig szolgált temetkező helyül az őslakóknak és korban megegyezve a Csabrendeki őstemetővel, mintegy átmenetet képez a bronztól a vaskorba előlépcsőjeként, a hallstatti műveltségnek, legalább egy századdal megelőzve, a hallstatti, sopronvidéki és némely kimondott hallstatti ízlésű somlyói sírleletet. Ha a dályai őstemető nem is szolgáltatott kiváló sírmellékleteket, mégis becses felfedezés számába megy, mert gazdagította ismereteinket egy új állomással, melyen át a Duna vidékére is áterjedt a szomszédos alpesi lakóktól a régibb vaskor műveltsége.

Ha sikerülni fog az elkallódott sírleletek egy részét megszerezni, úgy e tárgyra majd ismételten visszatérek. — Sümegh, 1902 február.

★

Az újabb tavaszi kutatások 26 urna sírt tártak fel, melynek kisebb-nagyobb urnái többnyire a száraz homokos talajból épen kerültek elő. A temetkezési módok szempontjából a dályai őstemetőben kétféle temetkezési móddal találok; a nagyobb, gazdagabb, kizárólag bronz mellékletekkel ellátott füles urnák fedéllel voltak leborítva, a szegényebb sírok szájjal lefelé keményebb talajra forgatva kerültek elő. A most előkerült urnák kisebb-nagyobb változatai az első közleményben bemutatott urnáknak. Kiváló és különleges urna csak egy fordult elő, mely szűk és magas talpazatu négy bütykös egyfülű kisebb urna. Szájnyílása dült négyzetalak. Magassága 120 cm., átmérője 140 mm. Három nagyobb urnába kisebb urnácskákat raktak mellékletül, ezek nyilván játékszerű edénykéek. Kiválik még a nagyszámú keramikus anyagból egy csavaros szegélyű tálacska és két öblös, egyfülű merőkanál. Az edények anyaga részben fényes fekete graphit, részben füstön szárított graphittal kivert sárga agyag. Az urnasírok 29 darab bronz melléklete mind női ékszer, zömét a vaskor fibuláinak három alakja, jellemzetes hallstatti típusu karpereczek, kis karikák és csiros bronz gombocskák képezik.

Két példányban fordult elő a kétsodronytekercses vagy pápaszemes fibula, melynek egyike teljesen ép, másiknak egyik korongja hiányos. A korongtekercsek átmérője 30 mm. Hasonló pápaszemes fibulákat ismerünk a hallstatti őstemetőből,★ hazai leleteink között ismeretesek a portusi, győrvidéki és veleimi bronzleletek pápaszemes fibulái. Az első közleményben rajzban bemutatott díszes ívfibulának sokkal egyszerűbb alakját adta az újabb kutatás egyik urna sírjának ívfibulája. Sima körszelet alaku ív spirális tekercsben végződik, melynek folytatását képezi a fibula tű része. Hasonló fibulával szintén találkoztunk már a hallstatti sírok leletei között.★★ A fibula ív átmérője 32 mm. A csónak

★ Sacken: Grabfeld von Hallstatt. XIII. tábla.

★★ Sacken: Grabfeld von Hallstatt. XIV. tábla. 1. ábra.

fibulák megrongált, de igen diszes alakja a dályai fibula. A mélyített csónak-alak közepe csúcsban szélesedik ki, melynek felületén kötélfonást utánzó domború, csavaros disztés látszik. A fibula tű része hiányos. Hossza 62 mm. A karpereczeknek háromféle alakja fordult elő a dályai őstemetőben. Legtetszetősebb a lapított bronz rúdból készített közel szemben álló végekkel ellátott alak. Ez teljesen hasonló a somlyói hallstatti karpereczekhez,¹ csak a poncz-czal bevert vonaldisztést nélkülözi. A karperecz kisebb méretű, nyilván gyermek-ékszerül szolgálhatott. Átmérője 42 mm. Négyszögletes bronz rúdból van alakítva egyik nagyobb urnában lelt öt bronz karperecz, melyek minden disztést nélkülöznek és nagyságuk után ítélve a felkarszár ékesítésére szolgáltak. Átmérőjük 65—75 mm. között váltakoznak. Teljesen hasonló karpereczek Somlyón kívül még a Patalom-Zimány közötti határban fordultak elő.² Az őstemető egyetlen eddig feltárt csontváz sírja egy fiatal leány vázát tartalmazta, melynek melléklete két darab disztés nélküli, gömbölyű sodrony-karperecz volt 46 mm. átmérővel. A temető bronz ékszerei között fordult elő 4 darab 12 mm. átmérőjű kis bronz karika, minőket a somlyói sírok csontvázainak hátsigolyai táján 40—50 darab szokott lenni, melyek nyilván be voltak varrva a tunika-szerű alsóruhába akként, hogy az azokon átfűzött zsinór vagy szíj segítségével a tunika ránczba szedhető volt. Tíz darab nagyobb lemezből készült csírral ellátott bronz gomb sorakozik még a lelethez, hasonló gombocskák elmaradhatatlan mellékei a hallstatti síroknak. Ezrével fordult ilyen elő a hallstatti őstemetőben.³ Hasonlóképpen több száz darabot tartalmazott egy-egy gazdagabb somlyói sír is.⁴ A dályai csíros bronz gombok átmérője 13 mm. Az ékszer sorozatát egy ismeretlen rendeltetésű, tölcseáralakú bronztárgy és két kisebb igényű, vékony sodronyból készült függő zárja be, 23 mm. átmérővel.

Jóllehet a bronz mellékletek között egy sem akadt értékes és kiváló ékszer, mégis nagyon becses és tanulságos annak minden darabja.

A fibula az, mely a vaskor chronológiájának megállapításánál a kard után legbiztosabb támpontot nyújt a kutatónak. A vaskor legrégibb szakát az egy sodronytekercscsel ellátott fibulák jelzik, ezt követik sorban a két sodronytekercses vagyis a pápaszemes fibulák, minőket a dályai leletben bemutattam; ennek haladottabb alakja a több sodronytekercscsel és csüngőkkel ellátott nagy fibulák, melynek legszebb példányai hazánkban kerültek felszínre. A fibula-csoport újabb átalakulása az ívfibula, melynek fejleménye a csónakfibula, mely mindkettő képviselve van a dályai leletek között, miért a temető korára nézve azon meghatározást adja, hogy a dályai őstemető hosszabb időn át szolgált temetkező helyül és kora visszavezethető a Krisztus előtti ezredév közepét megelőző századokba. A temető leletei között bronz kések, lándsák, a kereszt-zsinórzat összetartására szolgáló jellemzetes oszlopos gombok is fordultak elő, de azok a találók kezei között elkallódtak. A felkutatandó terület nagy; úgy hiszem, hogy újabb leletek folytán e temetőre még visszatérek.

Sümege, 1902 április.

szentmártoni Darnay Kálmán.

¹ Darnay: Magyarország őskora. 90. lap. 1—3. ábra.

² Arch. közl. XXII. köt. 20. oldal.

³ Sacken: Grabfeld von Hallstatt. XVIII. tábla. 7. ábra.

⁴ Arch. közl. XXII. köt. XXII. tábla. 23—32. ábra.

LEVELEZÉS.

I. Dr. HORVÁTH ÁKOS. KŐKORSZAKBELI LELETÉRŐL A SZEPES-SÉGBEN. A lőcsei kath. főgymnasium múzeumában egy elég gazdag s több szempontból érdekes neolithkorbeli lelet őriztetik. Mindenekelőtt azon körülmény miatt tartom közlését okadatolva, mert a benne foglalt majdnem egészen ép agyagtárgyak a szepesvidéki ifjabb kőkorszak idejéből valóságos ritkaságszámba mennek. E körülmény okául az ide való telepeken végbement és végbemenő vízleemosások és földmozgás folyamatait kell felismernünk, melyek a plateaukról leterelték a tárgyakat, másrészt mert vidékünkön eddig egyetlen kőkorszakbeli sír nem került megfigyelésre, daczára, hogy e periodusban aránylag sűrűn volt benépesítve a Hernád és Poprád felvidéki medenczéje és mellékvölgye.

A neolith-kor egyetlen (emberi) csontlelete a gánóczi «Hradok» felrepeztetési munkálatai kezdetében került felszínre, a mikor is egy tuff-hasadékban tetemes számban bukkantak őskori emberi csontokra; azonban ez «ossuarium» jellegű csonthalmaz nem tartalmazott keramikai, nevezetesen nem ép tárgyakat.* Azon kisebb-nagyobb urnák hamu- és csonttrészletekkel telve, melyek néhány kő- és bronztárgy társaságában leletnek vagy földbe, vagy földhányásokba illesztve és dúsán körülakva kavicscsal vagy granitgörgetegkövekkel, ezen primitív urnák e korba nem tartoznak.

Szepes-Váraljától vagy háromnegyed óra járásnyira a Szepes-Olaszi-felé vezető völgy mentén baloldalt, az ú. n. «Drevenyik», Tuffból alkotott terjedelmes, elég meredeken határolt fensík emelkedik ki, melynek plateau-ja hullámos legelőket képvisel, lejtői pedig kopár Tuff-tömkeleg szikláiból állnak s melyeknek pittoreszk alakzatai évek óta rendszeres kőfejtésnek vannak alávetve. E lejtők D.-K. oldalán évek előtt egy ferdén s rézsútosan felhaladó, ép csak észrevehető s használható ösvény volt észlelhető, mely közel a fensíkhöz egy-néhány □ m.-nyi széles egyenletes sík, előre boruló sziklák által mintegy tetőként fedett térség mellett haladott el.

Itt ezen «abris sous roche» fekete földje által alig takarva és valószínűleg véletlenségből, majdnem körhöz hasonlóan heverve, találtattak a lelet tárgyai. A mint a következő jellemzése ez utóbbiaknak ki fogja tüntetni, a tárgyak — kivéve két díszes urna maradványait — mindennapi használatra való, szükségleti eszközök voltak, a hely pedig minden valószínűség szerint egy családnak a tűzhelyét, tanyáját képezte. Az egész lelet jellege továbbá egyrészt

* E lelet egynehány érdekes koponyacsont-részlete a poprádi Kárp.-Múzeumba került.

a hazai neolith-kor tipikus készítményei keretébe illeszti be magát, másrészt a helybeli gyakorlat, structura, valamint ízlés tekintetében szorosan fűződik a vidékünket jellegző characterhez.

A keramikai tárgyak sötétszürke, hiányosan átgyúrt, kevés és egyenetlenül bekevert homokrésztetcskéket tartalmazó iszapos agyagból állnak, mindkét felületen sárgára vagy vörösre égetve, törlapjai pedig a jellemző sötétszürke középzónát mutatják. Alak tekintetében azok csészeszerűek (bögrealakúak) nagyobbára szépen gömbölyítve, a rövid egyenes nyak nincs kifordítva, az edényalap pedig szintén gömbölyített, vagy pedig csak jelezve sekélyebb gömbölyítés által mint az edény fala. A fogantyúk, az ép példányról, valamint csonkjaikról ítélve, nagyon jellemzően hirtelen emelkednek fölfelé, sokszor merőleges irányban, kivétel nélkül az edényszéltől és terebélyesen kanyarodnak vissza az edény legnagyobb öblösödéséhez. A diszítés is közös vonásokat mutat. Bemélyített vonalak húzódnak hosszirányban az edény egész körületén, kiindulásuk helyén pedig minden vonalnak bemélyített pont felel meg. Ugyancsak ilyen «pontvonalas» módon vannak a fogantyúk is hosszirányok mentén diszítve. Ha ez eljárás technikája eléggé gondosan van végezve, úgy a mély vonalak közti térközök, domború bordák rendszerét különlik és azon benyomást keltik, mintha a domború, nem pedig a bemélyített fonalak volnának direkt eredménye a kézműnek.

Az egyes tárgyak a következők:

1. Nagyobb, gondosan készített 9,6 cm. magos, 9,4 cm. széles nyílású egyenes szélű lapos — gömbölyű alappal bíró bögre. Öblös része ferde irányban lefutó pontvonalzatot mutat, a nyak pedig harántvonalzat nyomait. A fogantyú csonkjai 3,9 cm. szélesek.

2. Alacsony inkább csak jelzett nyakrészü, lapos jellegű csésze egyenes széllel, sekély domború alappal. Gondatlanabb munkája a falak egyenetlen vastagsága, valamint több rendbeli symmetria hiányából tűnik ki. Magassága 7,5 cm., nyílása 8,8 cm. széles. Fogantyúja egyenesen emelkedik fel a szélből.

3. Kisebbszerű, 6 cm. magos és 5,9 cm. széles nyílással bíró, rendkívül tetszetős alakú csésze, egyenes, kissé kikanyarodott széllel, teljesen gömbölyű alappal. A fogantyú csonkjairól ítélve az feltűnő nagy ívet képezett. Nyoma vonaldísznek.

4. Csészealakú merítő, éles széllel, 4,6 cm. magos, 7,4 cm.-nyi nyílással. Szürke, majdnem homoktalan iszapból. A fal vastagsága az edény széle felé nagyon észrevehetően vékonyodik, úgy hogy rövidke nyakrészt gondolunk észrevenni. Fogantyúja szintén nagy ívet képezhetett.

5. Merítő, éles egyenes széllel, felkanyarodó fogantyú csonkjaival. 8,5 cm. magos, 7,2 cm.-nyi átmérőjű nyílással.

6. 3,5 cm. széles és 0,9 cm. vastag vaskos fogantyú pontvonalzott edényről, egyszersmind a fogantyúk hirtelen és merész kiszögelését ábrázolja, melyről többször tétetett említés.

A fentebb érintett közös jellegeken kívül e tárgyakat még egy körülmény csoportosítja szorosan egymás mellé. Az edények t. i. teljesen kész állapotban, egy sűrű, szürke mázzal vonattak be, mely kívül- és belülről fa-

vagy csontsimítóval szét lett kenve egyenletesen az edény felületén. Számos hosszabb-rövidebb körkörös sekély sávocskák jelzik ez eljárást; belül többnyire

8. ábra.

11. ábra.

3. ábra.

12. ábra.

4. ábra.

10. ábra.

1. ábra.

2. ábra.

jobban láthatók s számosabban észlelhetők azok, a hol aránylag mégis kimélettebb volt a felület, mint kívül, de itt is megállapíthatók. Ha behatóan vizsgáljuk ez irányban az edényfalat, akkor meggyőződhetünk arról, hogy a máz az égetés befejezte után lett alkalmazva rája.

7. Kúp alakú agyagfedő egyenes széllel s belül legömbölyített csúcscsal (kívül hiányos), elég homogen anyagból, a tárgyat hosszvonalak díszítik. Nyilván nehéz feladat volt a neolith-kor emberének kúpot rendszeres hosszvonalakkal ellátni, miért is ezeknek egy része a csúcstól a körzet felé hol

6. ábra.

9. ábra.

5. ábra.

13. ábra.

7. ábra.

divergálva, hol majdnem egyenközüen haladnak, természetesen üres helyeket eredményezve a kúp bázisához közel. Ezek másodrendű egyenesekkel vannak kitöltve. Magassága 5 cm., nyílása 10.9 cm.

8. Agyagkanál, magassága 3.4 cm., átmérője 5.7 cm., éles egyenes széllel, hirtelen lelapult alappal s kissé lefelé hajló nyél csonkjával.

9. Tipikus agyagorsó-nehezék 5.3 cm. átmérővel, 3 cm. vastagságú, a közepén 1 cm.-nyi széles lyukkal.

Felemlítendő még két tojásdad alakú bögre, melynek egyike 5.3 cm. magos, 6.2 cm. széles nyílású s a fentiekhez teljes összhangban alkalmazott fogantyú csonkjával, a másik 5.5 cm. magos s 8 cm. nyílással ellátott rendkívül szép, ovalisan gömbölyített merítő csésze, kissé csorbás pontvonalzat nyomával.

Következik két töredék, mely anyag tekintetében annyiból különbözik az előbbiektől, a mennyiben az fel-tűnően kemény, majdnem csengő, elég homogen, helyen-kint darabos — apró hézagokat tartalmazó — agyagos földből

14. ábra.

áll. Felületein mintegy füst által sötétszürkére színezve s alakjánál fogva is, elűt amazoktól. Gondosan reconstruálva a töredékeket, azok urna-typust mutatnak, végre pedig a dombordísz tekintetbe véve, e két tárgyat határozottan mint díszurnákhoz tartozónak tekinthetjük. Különösen a 10-ik sz. töredék egy pompás, öblös, egyenes szélű, tág nyílással bíró, nyakirész nélküli urnához tartozott. Közvetlenül a széle alatt van a 2 cm. széles haránt edényfűl alkalmazva, hosszirányú lyukkal. Szorosan e fogantyú alatt öt agyagcsík húzódik közel egymás alatt az urna legnagyobb térfogatán köröskörül. A csíkok mindegyike pedig páros, egymásfelé hegyesszögben álló benyomáskák sűrű sorozatát viseli magán.

E dombordísz továbbfejlesztése azon agyagcsík-alkalmazásnak, mely mindig egész közel a szélhez, egymást követő ujjbenyomások által, láncszerű jelleget visel; hol, a csík pedig kivétel nélkül csak egyesszámban ragasztatott az edényre.* Tapasztalásom szerint ez utóbbi, már korántsem primitív fokú dombor díszítés, a Szepes- s felföldi neolithikára nézve korhatározónak tartható.

Szintén dúsan díszítve volt azon urna, melyhez a (11. sz.) 3'4 cm. széles fogantyú tartozott. Ez közvetlen a szél alatt volt alkalmazva függőleges irányban s három hosszbordát mutat, melyek rendszeres haránt bemélyedésekkel el vannak látva. Az urna széle valószínűleg egész körületén vároromszerűen volt kivájva s az említett bordák fölfelé egy-egy ily kiszögelésbe mennek át, az edényfal megmaradt csekély része pedig pontvonalas díszítésre enged következtetni.

Az eddigieken kívül a lelethez még három balta tartozik (8 cm. hosszú, 2'5 cm. vastag, 7'2 cm. hosszú, 2'4 cm. vastag, 8'1 cm. hosszú, 2'1 cm. vast.) azon zömök typusból, mely vidékünkön gyakori, részben használat jeleivel, részben elég éles éllel, valamennyi pedig szépen csiszolva. Anyagjuk homokkő s serpentin. Különösen az ábrázolt példány érdemel említést, úgy gondos csiszolása s éle, mint anyaga tekintetéből. Ugyanis a szép tarka kinézését a sárgászöldes alapanyagtól nyeri, mely egyenletesen szétosztva szürkésfehér szögletes ásványrészecskéket tartalmaz. Hasonló «átváltozott kőzetből» álló kövesső töredék, Lőcse melletti neolith-telep culturrétegéből való, zöld alapanyaggal.**

Szarúból egy 22 cm. hosszú szarvasagancs van jelen, mely végdarabját képezi egy kinőtt szarvas agancsának. Alsó vastagabb vége legömbölyített, nyilván, hogy a tenyérbe jobban illeszkedjék megmarkolásánál. Ott, a hol az utolsó ág villaalakúan ágazódik el, egy 1'5 cm. átmérőjű és 8 mm. mély, sekély tölcseáralakú kivájás foglaltatik, melynek oldalain körkörös, fűró módon létre jött karcnyomok észlelhetők. Az agancsdarab végága tompa hegyben végződik, s mintegy hegyezve, hosszú csiszolt felületet mutat, ez utóbbi pedig számos finom hosszbarázdákat s hosszkarccokat visel magán. A mint az alapján látható lyuk, esetleg egy kovadarab körkörös, fűró kézfogásokkal való alkalmazása által igyekeztetett előteremteni, úgy hegyzése is az agancsnak csiszolási

* A legújabb leletek között Veringenstadt (Hohenzollern) mellett, neolith-urnák kíséretében, ily díszítéssel ásatott ki agyaggödörből cserép.

** Arch. Ért. XX. köt. 2. szám.

eljárással óhajtatott elértni, mely utóbbi procedura magával hozta önkéntelenül, hogy a csiszolt felület közepe csekély concavitást nyert; a mint azt közönségesen az élesítők csiszoló kövein látjuk, e mellett azonban a szarv hegye természetesen majdnem érintetlenül maradt.

Mindenesetre egy be nem végzett agancstörrel állunk szemben, melynek hegyessé tétele még sok munkába került volna, nemkülönben az említett kivájásnak valódi lyukká való átfúrása, azon czélból, hogy a fegyver esetleg egy nyél végébe is lett volna alkalmazható.

Egy 5 cm. hosszú állatfog minden megdolgozás nélkül rekeszti be a lelet tárgyait.

Végül köszönetemet kell nyilvánítanom Kalmár Elek igazgató úrnak az anyag készséges rendelkezésemre való bocsájtásáért.

Vereskő-Gömör, 1902. december.

Dr. Horváth Ákos.

II. REIZNER JÁNOS SASÜLLÉSI ÉS SZŐREGHI LELETEKRŐL.

Sasüllés Torontál vármegye török-kanizsai járásában ép az államvasút szeged-temesvári vonalszakasza mellett fekvő, mintegy 20 házból álló kis kertésztelep. Legközelebbi szomszédjai: Rábé helység, mely mint prähistorikus telep e folyóirat közleményeiből már jól ismeretes,¹ továbbá Majdán, mely avarkori,² és Oroszlámos,³ mely magyar-pogánykori leleteiről ugyancsak ismerős. Sasüllésről még az 1901. évi december hó végén Makra Mihályné Ungvári Katalin két bronz-tekereszt hozott a szeged-városi muzeumba eladás végett. Ezek egyikének alakját a mellékelt ábrán látjuk. A két tekerész teljesen egyforma, azonos kivitelű s valószínűleg párt képezett. De az egyik példánynál az elhajló s korongszerű tekerületek kisebbike letörött s így az csonka. Ép e körülménynél fogva a míg a teljesen ép példánynak súlya 68 dgr., addig a másiké, a csonkaságnál fogva csak 63 dgr.

A művezet tulajdonkép egy igen vastag bronzsodronyból, egy hengerszerű pálczából készült, melynek a kinyujtott eredeti állapotban mintegy 82 cm. hosszúsága lehetett. Ezen hosszúságból az egyik korongszerű tekerületre 33, a másikra pedig 22 cm. esik, míg ellenben az öblös karikára, melynek belső átmérője mintegy 77 mm., a pálcza eredeti hosszúságából mintegy 27 cm. hosszú részlet jut. De a hengerszerű pálcza vastagsága nem egyenletes, hanem a két vége felé mindinkább elfogyó, vékonyodó. Míg a legvastagabb résznek átmérője 15 mm., addig a tekeresszerű korongok közepére eső végek átmérője már csak mintegy 5 mm. A művezet előállítása akként történhetett, hogy a hengerszerű pálcza végeinél elkészült a két korongszerű tekerület. Csiga alakra, szorosan egymás mellé hajlították a pálczát s ily módon az egyik korongnál 4, a másiknál pedig 3 ráhajtást vittek véghez s így az egyik korong átmérője 65, a másiké pedig 50 mm. lett. Midőn a két korong így elkészült, akkor azok vízszintes fekvésével ellenkezőleg, keresztbe állóan a pálcza közép részét öblös karikára összehajtották. De sem forrasztás, sem

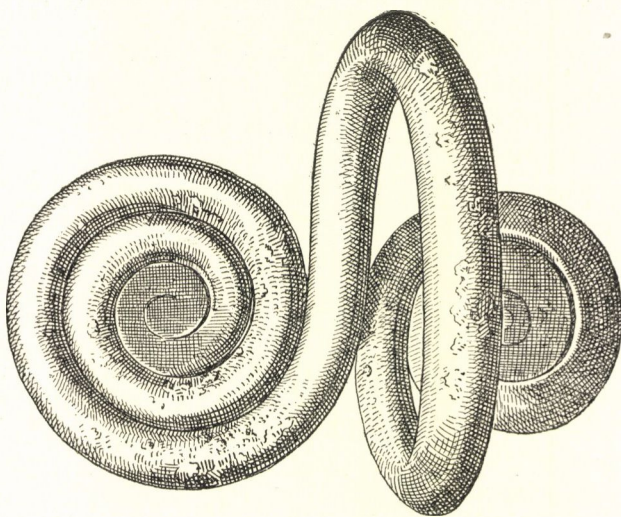
¹ 1891. évf. 46., 200—210. l. — 1899. é. 190. l. — 1891. é. 274. l.

² 1895. évf. 381. l.

³ 1898. évf. 184., 191. l.

összekalapálás után való egyesítés nem történt s az érintkezésnél a karika szükség esetén nagyobb erő alkalmazása mellett szétnyitható és ismét összezárható volt. Tüzetes vizsgálat után azt is észrevesszük, hogy a korongszerű két tekercs belső lapján a hengerület símára lekalapálva van, míg ellenben a másik, vagyis a külső lapokon a sodrony vagyis a henger alak nemcsak megmaradt, hanem a korongok közepén azok végei kúpalakra kiemelkednek.

Ezen becses bronzkori emlék lelet-körülményeiről Makráné semmit sem tudott előadni. A N. muzeumi analógiákon kívül a publicatiókból ilyen bronztárgy más példányait nem ismerjük, különösen ha a tárgy nagy súlyát vesszük figyelembe. A medverei, blatniczai, tamásfalvi, mezőberényi, ráczegresi, ráksii stb. leletekben előfordulnak ugyan a kartekercsek s azokon a sodrony-koron-

A SASÜLLÉSI BRONZTEKERCS $\frac{2}{3}$ n.

gok,* de ezeknél a karvédő tekercsek inkább szalagszerű lemezek, melyek a kar egy-egy részét páncélz módon borították s védték, de súlyukat tekintve a sasüllésihez mértén általában csekélyebbek. Példányaink formájukat tekintve, legjobban megközelítik a szomolányi leletben előforduló korongos tekercseket** azzal a különbséggel, hogy a szomolányi leletben előforduló korongos tekercsek újra való kisebb gyűrűk, míg ellenben a sasüllési bármely izmos karra is felhúzható.

Az érdekes lelet tehát sarkalt, hogy a lelet színhelyén annak körülményeit esetleg a lelethez tartozó egyéb tárgyakat egybe gyűjtsem, vagy ásatás útján kutatást tegyek. Deczember hó 28-án ennél fogva a helyszínére mentem s feltűnt, hogy az egykor mély vízállásos tájékon egész szigetszerűleg magasan emelkedik ki a mintegy 60—70 holdnyi területen fekvő Sasüllés kertész-telep. A vízszabályozás előtti időszakban ez a hely a természettől védett,

* A bronzkor emlékei Magyarországon. I. II.

** A bronzkor emlékei Magyarországon. III. k.

s majdnem hozzáférhetetlen hely volt s a népvándorlás korában az egymást követő néparadatok alkalmával, de még azután is, sőt a török hódoltság idejében is az itt letelepült lakosság békében, a világtól elfeledten élhetett. Most szorgalmas, legnagyobb részben Szegedről származott kertészek lakják.

Kérdéseimre Makraék egyéb felvilágosítást nem adtak, mint azt, hogy a földszínétől csekély mélységre akadtak a tárgyakra, a mely körül embercsontok, cseréptöredékek sőt néhány gomb alakú domború, rozsdá ette tárgy is volt, de ez utóbbiakat a gyermekek játékszernek széthordták. Hasztalan volt minden utánjárás, nem lehetett azokat egybegyűjteni. Ily előzmények után az ásatáshoz fogtam s minden irányban kémelő árkokat vonattam, s mindenfelé szétszórt, összezúzott ember- és állatcsontokra, szarvakra, cseréptöredékekre, széndarabokra stb. akadtunk, sőt néhány kisebb élegült bronz-töredéket is találtunk. Egyik helyen egy földalatti lakás helyiségeire bukkantunk, s jól lehetett látni, hogy az üreg oldalfala sárral kitapasztva volt. Másutt ismét tűzpadokat, égetett agyag kúp-töredékeket s ismét más helyen konyhahulladékot s illetőleg pernye halmazt találtunk, ez utóbbinál néhány kezdetleges technikájú edénytöredékre is bukkantunk.

A hol az ásatás folyt, az előtt ott szőlő-ültetvények voltak. A szomszédok telkei is azzal voltak beültetve, de a szőlő a közelebbi múlt években mindenütt kipusztult. A telep tehát már teljesen feldúlva lett akkor, a midőn azt egykor szőlővel beültették. Egyik öreg munkás emlékezett is arra, hogy a szőlőtelepítés alkalmával mennyi «régi fazekat» és más dolgokat találtak, sőt mint mondta: «egy helyen meg egy huszárt találtunk kardostul, lovastól.» Ebből föltehető, hogy Sasüllés nemcsak bronzkori, hanem egyúttal magyar-pogánykori telep is s az öreg munkás huszára nem más volt, mint «ritu pagano» magyar temetkezés emléke.

Az ásatásnak tehát számbavehető eredménye nem lett, de azért az meddőnek még sem mondható. Sasüllésről még úgy a bronzkorból, mint a későbbi időkből várhatunk a véletlen útján napfényre kerülő oly leleteket, a melyek az illető korra és az itt települt népekre, sőt talán a két bronztekercsre, annak használati módjára stb. világot vetnek. Egyelőre azonban a találgatás tág tere marad fen, hogy a tekercsek mi célra szolgáltak, s minő eszközök voltak.

A szőregyi leletekről a szeged-városi múzeum gyarapodásáról szóló egyik évi jelentésemben már megemlékeztem,* ezúttal a leleteket rajzban is bemutattva, azok leírásával a következőket közlöm.

Torontál vármegyei Szőreg helység határában, a helységtől délfele 4—5 kilométer távolságra, közvetlenül az államvasút Szeged-temesvári vonal szakasza mellett néhány évvel ezelőtt egy tégláégető telep keletkezett. A telep részben a szomszédos Uj-Szent-Iván helység határába is átnyúlik s a vasútvonal a telepet mintegy két részre osztja. Magas fensíkon terül el, s az árvizek a vízszabályozás előtti időszakban csak megközelítették, de soha sem borították el ezen partos helyet.

* Arch. Értes. XXI. k. 274. l.

Már az 1899. évi tavaszon, kút-ásás közben a szőregi telepen egy csontvázra akadtak, mellette a következő tárgyakkal: egy vaskard, melyet darabokba tördelve szedtek föl. Teljes hossza mintegy 70—80 cm. lehetett. De a munkások azt tovább tördelték és sok részlet elhanyagódván, csak némely töredék került a muzeumba, a melyek mindössze mintegy 40 cm. hosszúságot adnak ki. A töredékek minden részletén megmaradtak az egykori fatoknak rostjai, áthatva az élegült vastól. A megmaradt részletek szerint a legnagyobb szélessége 4 cm., vastagsága pedig 14 mm. és végig kétélű volt.

A csontváz fejfelé nyugatnak feküdt s a koponya közelében találtak egy teljes épségben felszínre került, terra sigillatából készült, szép piros mázú kis csészét, (1. ábr.) mely 6 cm. magas és felül 9 cm. átmérőjű. A peremhez közel kettős és lentebb egy vonal díszítésű kis csésze egyszerűsége daczára is igen formás. A sírban talált többi tárgyak elhelyezéséről az adományozó — Schaurer Jakab — körülményesen nem tudott tájékoztatni s a felől sem biztos, ha valjon a munkások egyéb tárgyakra is nem akadtak-e. A csontváz körül tehát egy lapos bronzkarika is volt (3. ábr.), melynek a külső szélességtől számított átmérője 5 cm. A karika belső részén a kör kevésbé szabályos s nem halad egyenletesen a külső körvonallal s úgy tetszik, mintha a hosszabb használattól imitt-amott kikopott, elvékonyodott volna. Nem lehetetlen, hogy e karikához egy szíj volt hozzá erősítve és a szíj másik végéhez az előbb leírt kard tokja volt hozzá kötve s ezen esetben a kardot a karikán keresztül fűzték, úgy hogy laza átkötéssel a derékon lehetett viselni.

A karika és a kard, különösen a fentebbi föltevés értelmében, arra engednek következtetni, hogy a csontváz férfiúé volt. Ennek daczára mégis oly tárgyak is voltak a sírban, a melyek az ellenkezőre utalnának. Női ékességek és dísz tárgyak ezek, a melyeket azonban olykor férfiak is viselhettek. A sírban ugyanis egy nagyobb cypria kagylót (2. ábr.) találtak, melynek hossza 7 cm. s felső részén egy 2 cm. átmérőjű bronzkarikával van ellátva. A kagyló, mely gazdag színpompával bír, a hosszú idő alatt fényét és színét teljesen elvesztette, s ezenfelül a kihasaló része bezúzva és letörve van. A másik ékesség, melynek valószínűleg párjai is lehettek (4. ábr.) egy gyöngyszem, mely ovalalakú, de két vége laposra van lemetszve. Hossza 4 cm., anyaga az u. n. spondylus kagyló.

A tégláégető telep nyugati részében, mely a vasútvonalon túl már Új-Szent-Iván helység határába esik, a munkások szintén akadtak némely régiségekre. Ezeket Náthly József úr mentette meg és adta a szegedi muzeumnak, de a lelet körülményeiről semmit sem tudott meg, még annyit sem, hogy egy vagy több sírból valók-e.

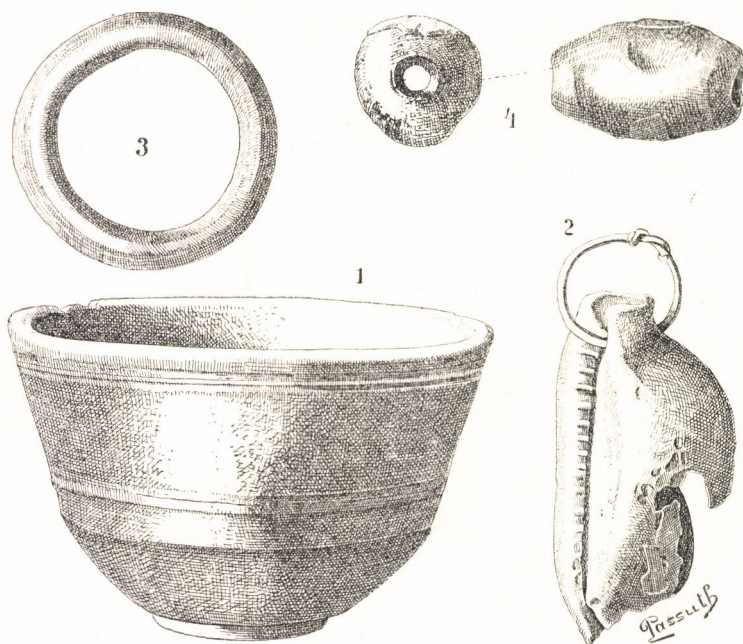
Új-Szent-Iván is nevezetes telephely. E folyóirat olvasói előtt nem ismeretlen azon jazyg-kori lelet, a melyben egy igen becses zománczos fibula (5 koronggal) is szerepel.*

A leletek közt van egy terra sigillata kis csésze, igen finom kivitelben és legélénkebb veres színű zománczczal. Felettébb kár, hogy meghasadt és a perem

* Arch. Értes. 1899. évf. 185., 186. l.

kevésbé megcsorbult. A gömbalakú edényke 8 cm. magas és a száj átmérője 5 cm. (1. ábr.). Ezentúl a lelet tárgyai átfűrt és felfűzhető kalczedon gyöngyök, és pedig lapos gömbalakúak, s hosszúkás ovál formájú, végeiken simára lecsapottak. Az előbbiekből 6 szem maradt meg (2., 3., 6. ábr.), a melyek úgy színre, mint nagyságra egymástól elütők. Átmérőjük 21 és 15 mm. közt változik s némelyik tejszínű, majd gyengén kékes színbe játszó, de azért áttetsző, némelyik azonban sárgás színbe játszó, ez utóbbiak azonban már alig áttetszők.

A másik formára készültek igen szép kékes színbe játszó (4., 5., 7., 8. ábr.) s ezeknek a hosszúságuk 34—40 mm., az átmérőjük pedig 20—26 mm. közt változik.

SZŐREGHI SÍRLELET (TORONTÁL M.) $\frac{2}{3}$ n.

Úgy a szőreghi, valamint az új-szent-iváni leleteket a jazyg-korból valónak tarthatjuk. A két terra sigillata edényke kétségtelenül római mű és arra enged következtetni, hogy a római kultúra már a barbárság ezen vidékén is nagy arányú térfoglalásnak örvendett. A jazygok és rómaiak közötti érintkezés és csere ép ezen a vidéken igen élénk lehetett, hisz az a római út, mely Erdélyből a Maros balpartján Csanád felé vezetett, az újabb nyomozások, Mommsen és Romer szerint egész a Tiszáig, tehát lelethelyünkig elhatott.*

Ép azért figyelemmel kísértem a tégláégető telepen folyó munkálatokat s ez évben is mint értesültem, a téglavető több sírra bukkantak, azokban különféle agyag-edényeket, gyöngyöket, «töröket» és egyéb bronz- és vastárgyakat találtak. S bár a teleptulajdonost kértem, hogy a leletekről rögtön

* Ortvai. Magyarország régi vízrajza. I. k. 507.

értesítsen és a tárgyakat egybegyűjtse, azok mégis legnagyobb sajnálatomra elkallódtak, csakis egy kardtöredék maradt fenn, az is három részletben.

Ezen töredékek, úgy a hiányzó részek számbavételével a kard hosszúsága, alig lehetett több 60—70 cmtrnél s alakja, formája a bronzkardokéval egyező. Kétélű, de bordázat nélküli. Hegye tompán csucsosodó s a penge szélessége a meglevő részleteken, nevezetesen a csúcs körül 45, a középtájon 80 és a markolat közelében 84 mm. A penge minden darabján az egykori fatok rostjai megmaradtak.

A téglavető és vályogvető munkálatok befejezése után, a midőn a telep egyuttal a sok készlettől felszabadult és megtisztult, az ásást a földbányák körül a f. évi október hó végén megkezdtem és több napon át folytattam.

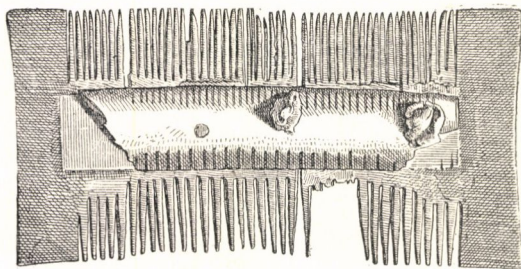
ÚJ SZENT-IVÁNI SÍRLELET (TORONTÁL M.) $\frac{2}{3}$ n.

A telepen ugyanis 7—8 nagy földbánya van egysorjában, s ezek körül minden irányban kémelő árkokat vonattam. Az első és utolsó bányák tájékán sehol semmi nyoma sem volt a temetkezésnek, ellenben a középső (3—5) bányák körül összesen 7 sírt s azokban egy-egy csontvázat találtunk. A sírok nem sorjában, nem is csoportosan, hanem szétszórtnak, 8—10 méternyi távolságra voltak egymástól. Valamennyi sírban a csontvázak rendesen, fejfelé nyugatnak voltak fektetve. Az egyik sírban azonban a váz nem fekvő, hanem ülő s illetőleg derékban visszahajló módon olyképp volt elhelyezve, hogy a felső testrész ráhajolt a lábszárakra s a koponya egészen a két lábszárcsont közé esett. Ez a sír különben 170 cm. mély volt s az igen korhadtnál csontvázon kívül semmi melléklet sem volt benne.

A többi 6 sír mélysége 90—140 cm. közt váltakozott, de ezek közül is csak négy csontváznál találtam mellékletet. És pedig: az egyiknél egy pohár-

alakú, korongon készült, kis talpas agyagedényt, de a melynek felső pereme, daczára annak, hogy az edény fala igen vastag és jól égetett volt, környes körül le van tördelve, még pedig szép simán és kereken, úgy hogy a csorbulás kevésbé vehető észre. Az edényke magassága 7 cm. s ugyan annyi az öblözet átmérője. Az edény a csontváz baloldalán, a térd körül, oldalt fektetve fordult elő.

Egy másik sírban a csontváz jobboldalán, a koponyához közel, egy vasból való lándzsacsúcs feküdt, mely a kiemeléskor a legnagyobb óvatosság daczára is ketté törött. A lándzsa igen elégült állapotban van s rajta a vaséleg és a talajban levő mészsanyagok egyesüléséből gumóalakú táfák képződtek. Hossza 24 cm., beleszámítva a fanyélbe erősítve volt szegalakú (nem köpü) részt is. Szélessége pedig 6 cm. volt. Ugyanezen sírban a váz baloldalán, a könyök irányában, talppal felfelé fordultan volt egy kis agyagedény, mely teljesen épen került a felszínre. A szabad kézen készült s kezdetleges mű,

ANTIK FÉSŰ EGY ÚJ SZENT-IVÁNI SÍRBÓL $\frac{2}{3}$ n.

oldalán mégis párhuzamosan haladó két csíkkal díszített bögrealakú, fül nélküli edényke $8\frac{1}{2}$ cm. magas és a perem széleitől mért átmérője pedig $7\frac{1}{2}$ cm.

A harmadik sírban a koponya mögött ugyancsak egy fül nélküli, bögrealakú edényt találtunk teljesen ép állapotban. Ez is szabadon formált, igen vastag falú és esetlen, kezdetleges mű. Magassága 11, a peremek átmérője pedig 8 cm.

Végül a negyedik sírban, a koponya alatt egy fésűt találtunk, mely a kiemeléskor csekély sérülést szenvedett, néhány foka kitörött. (Ábra.) A fésű hossza $10\frac{1}{2}$ cm. szélessége 5 cm. Középen mindkét oldalon félhenger formájú bordázattal van három vasszeggel megerősítve. A bordázat szélén a befűrészélések nyomai végig láthatók. A fésű fukai az egyik oldalon egyészen vékonyak, hajszálszerű hézagokkal. A másik oldalon azonban erősebb, vastagabb, de egyenként kihégyesített fokokkal és tágasabb hézagokkal. Anyaga csont s úgy látszik, hogy elefántcsont, de színét s fényét egészen elvesztette s olyan formán tűnik elő, mintha fából való lenne. Egyébként technikája és alakja sokban meg-egyeznek a keszthelyi és a fenéki leletekkel,* valamint a bodrog-monostorszegi leletek közt előforduló csontfésűkkel.** Az előbbiektől mégis az által külö-

* Arch. Értes. 1902. évf. 341. l.

** A régibb középkor emlékei Magyarországon. I. köt. LXXXV. és XCVI. táb.

bőzik, hogy azok bordázatai rovátkos és menanderszerű diszítésekkel vannak ellátva, míg ellenben a szőregyi fésű bordáján semmi diszítés sincs. Példá-nyunk kiváló becsű annál fogva is, mert az csaknem teljesen ép. A szőregyi leletek ezen kiválóan becses darabja a bodrog-monostorszegi többi leletekkel s az ott is előfordult ülő módon való temetkezéssel vonatkozásba helyezve, arra utalhatnak, hogy a mint a korábbi, úgy az ezúttal napfényre került leletek is a jazygkorból valók.

Feltehető kár, hogy az ásatást ez alkalommal tovább folytatni s különösen az új-szent-iváni területre is kiterjeszteni már nem lehetett, mivel a terület itt művelés alá vétetett. De a jövő évben aratás után az ásatást újból megkezdem s remélem, hogy nem eredménytelenül.

Szeged, 1902. november.

Reizner János.

III. TÖMÖRKÉNY ISTVÁN. A BILISITSI ÁSATÁSOKRÓL (SZEGED-ALSÓTANYA.) A szegedi alsótanyán, az átokházi kapitányságban levő bilisitsi pusztán az ősz folyamán két ízben folytattam azt az ásatást, a melyet 1902. február 21. és 22. napján kezdtem meg,* október és november hónapokban több napon át. Az első alkalommal közvetlen azon hely mellett ásatam, a hol a munka abban maradt, míg novemberben az ásatást a földterületnek egy másik, szemközt fekvő, kissé magasabb, emelkedettebb helyére tettem át.

A föld (közelebbi neve: bilisitsi első dűlő, Kiss Ferencz m. kir. erdőmester bérlete) két oldalon kissé domborulatossá, emelkedő, míg középen hosszabb mélyedés húzódik rajta végig, a mely régibb vízállás helyét látszik mutatni. Most is semjékes rét ez a mélyedésszerű hely s magában ebben a lapályban síroknak vagy leleteknek nincsen nyoma, e felől bizonyossá tettek azok a többrendbeli «vízemésztő árkok», a miket a bérlő gazdasági szempontból rajta ásatott. Ellenben a mélyebb hely két oldalán, a hol a terület kissé magasodni kezd, úgy a februári, mint a most jelentett ásatásoknál elég érdekes tárgyak kerültek elő, részint a pusztai földből, részint sírok melléklete gyanánt. A talaj felül barna homok, a mely lejjebb sárgára s egészen fehéresre válik, itt-amott homokkővel. Az ásatási eredmények újabb bizonyítékát adják annak, hogy e hely, a mostani «kaszáló» jobb és baloldalán népesebb telephely volt a bronzkorszaktól az újabb vaskorig, sőt a kőkorszak nyomai is mutatkoztak csiszolt és átfűrt kőkalapács-darabok alakjában, valamint hogy egy mintegy másfél méter mély gödörből csiszolatlan, de a fejsze kezdetleges formáját mutató trachytdarab is került elő, a mi e kőben szegény vidéken ritkaságszámba megy. Azonfelül egy veresréztárgy is került ugyan e helyről.

Törött cserepdarab mindenütt bőven, úgy szólván alig lehet lenyomni az ásót, hogy ilyenre ne akadjunk. Így van ez a környék egy más részén is. Pár évet utat készítettek ott, a mely alkalommal keresztül vágtak egy kisebb domborulatot, ott szintén igen sok, de már törött cserepet találtak, darabjaik most is ott hevernek az út egyik oldalában a szántásokon. Ellenben az út másik oldalán annak nyoma sincs. Ott egy pár évet létesített állami csemetekert van

* L. Arch. Ért. 1902. 372—376. l.

s bár az addig feltöretlen földet a csemetetermelés céljaira jó mélyen föl kellett forgatni: azon a helyen kövült tufarétegeken kívül semmi egyebet nem találtak. Míg ezen csemetekerttől húsz lépéssel idébb már eredménynyel dolgozhatott a kutató ásó. Nemcsak a sírokból, hanem a pusztá földből is több tárgy került elő, cserép vagy vas, míg a bronztárgyak csak sírokban voltak ezúttal. A több helyen talált nagy mennyiségű hamurétegben félig elégett állati csontok voltak, továbbá sertésagyarok.

A felől, hogy ez a terület, a mely Szeged várostól be a puszták felé mintegy harminczöt kilométer távolságra van, valaha lakott hely lett volna, írott adat nincsen. Általán ez a vidék még 100—150 év előtt a gazdasági művelésre, sőt még pásztori ősfoglalkozásra is alkalmatlan volt, a mennyiben futóhomok borította, a melyet csak később fogtak meg erdősítéssel. Laposainak domborulatainak egy része, ma is élő öregek tanúsága szerint az 1863-iki Luczaszél alkalmával alakult, a mely a könnyű homokban nagy felfordulásokat okozott. Mint beszélnek öreg pásztorok, akkor sok mindent kiterített a szél a föld alól s a juhászok sok ideig használták «szamárszűrő»-nak azokat a vas-sarkantyúkat, a miket a homokban találtak.

A két újabb ásítás eredményei részletezve az alábbiak:

Október 6—10. napjain az előző ásítás alkalmával fölvetett térkép alapján folytattam a dolgot. Összesen 18 árkot, illetve gödröt ásattam a terület mindkét oldalán több-kevesebb hosszúságban. A legnagyobb árok 38 lépés hosszú volt. A megkezdett oldalon három sírt találtunk melléklet nélkül, de még a csontok is hiányosak voltak. Így egy oldalt, zsugorítottan fekvő csontváznak a koponyája hiányzott, egy másiknak az alsó lábszárai, a harmadiknak a kar- és kézesontjai. Ez utóbbi gyermekcsontváz volt, koponyája abnormis, az egyik oldalon erősen kidudorodó. (Munkásaim azt a megjegyzést tették rá, hogy ma is támad ilyen furcsa koponyája a kisgyermeknek, ha csecsemő korában az anyja mindig csak az *egyik oldalára* fekteti.) E helyen az árkokban talált leletek:

1. Vas késpenge, törött, hossza $11\frac{1}{2}$, legnagyobb szélessége 2 cm.
2. Szegletes, 9 cm. hosszú, $\frac{3}{4}$ cm. széles vasdarab.
3. Vaskarika, nyitott (zabla-részlet?).
4. Tojásalakú égetett agyaggömb, parittyakő. Hossza 5, szélessége $3\frac{1}{2}$ cm.
5. Orsókö, egyik oldalán csonka, szélessége $3\frac{3}{4}$, vastagsága 12 cm.
6. Hosszúkar-nyakú, igen vékony falú üvegedény, szájánál kis karimával, a melyet azonban az ásó szét tört, csak a nyaka maradt épen. Ez a darabja $11\frac{1}{2}$ cm. hosszú.
7. Kezdetleges formájú kis füles agyagedény, nem korongon készült, füle letörve. Magassága 5, szélessége 7 cm.
8. Ugyanazon árokban füles kis agyagedény, kisebb repedéseket leszámítva, ép állapotban. A fül alsó karimájánál elhaladólag szép soros vonaldiszítéssel, a mely helyenkint V alakban az edény hasára lehatol.
9. Ugyanezen árokból: sajátos formájú agyagedény, a mely két részből látszik összetettnek. Alsó része a kis agyagedények szokottabb alakja igen kis füllel, a mely fogásra nem, csak felakasztásra lehetett használható. Középtől kezdve vékonyodó, de hosszabb nyakrésze van, a mely legfelül tányéralakúra terjed. Ezen elzárt, lapos tányéralakú egy lyuk van, a mely az edény belső, elzárt részébe szolgál. Azon részén, a hol a nyakból a

hasas edény kidomborodik, körben pontok s egy vonal ékesíti. A vonal alatt köröskörül háromsoros V. alakú diszítések, a harmadik V. szárai meghosszabbodnak, azután szögben felfelé irányozódva W formát alkotnak. Felső tányérja négy helyen csúcsos, egyébként az edény idomtalan, kézzel készült. Valószínű hogy mécses gyanánt szolgált. Magassága 12, legnagyobb átmérője 11 cm. A földből való kiemeléskor derékon ketté tört, de minden hiány nélkül volt összeállítható. 10. Kőmag, a pattintgatások nyomaival, fekete kőből. Hossza 33, középszélessége 25 mm. 11. Nyílhegy, kőből (májópál). Hossza 25, szélessége 15 mm. 12. Pontokkal és spirális vonalakkal diszített agyagedény, darabokban. Cserepei egymás mellett heverték, látszólag egészben kerülhetett a földbe, melynek súlya azután szétnyomta. De némely apróbb darabjai azért még sem voltak megtalálhatók, így összeállítása csak részben sikerült. Keskeny talpú, derékon tág kerületű, széles szájú fületlen edény, a szájszélhez közel fölfüggesztésre alkalmas bevágott lyukakkal. Diszítése a nyaknál pontozott, derekán bütykös, közben az egész edényt gerinczformán kiálló diszítések fonják körül, közben kiemelkedő csúcsokkal.

E helyen más lelet nem volt, az utolsó árkok ásátása már egészen eredménytelennek bizonyult. Lehetséges ugyan, hogy a Kiss Ferencz-féle tanya felé még akadhatna valami, a terület e részén azonban őszi vetés volt a földben s azért nem lehetett megbolygatni. Az ásítás színhelyét áttettem ennél fogva a semjék tulsó oldalára, miután előzőleg egy öreg pásztor figyelmeztetett arra, hogy ott kellene «temetőt ásni», mert ő még bojtárkorában azon a helyen kopolyakút ásása közben «kükörösztfomat» talált. Az eredmény ez alkalommal nem sok volt, mindössze az alábbi:

1. Vastag agyagedénynek a talpa, illetve alja. Szabályosan kerek, benne öt, egymástól szabályos távolságra álló fűrt lyukkal. Vastagsága 2, átmérője 14 cm. 2. Agyagedény alsó része, törött. Átmérője $10\frac{1}{2}$ cm. 3. Agyag fedőedény töredékei. Egy darabja a fedő gombjával. A másik két darab a széléből, vonalas diszítéssel. 4. Félkörűleg meghajlott vasdarab, szélessége $6\frac{1}{2}$ cm., hossza 17 cm. (Paizsdudornak kissé hosszú?) 5. Kisebb vasdarab, kissé hajlított, szegecselés lyukaival. Szélessége 8, hossza 9 cm. 6. Széles és vastag vaspatkó. 7. Vasszeg, durván kinagyolt fejjel, elgörbülve. Hossza 57 mm. 8. Vas éktű. A tű kerek, de a felső végén lapos, itt két lyuk van rajta, egyikben a szegecske is benne van, a kis markolat ráerősítésére. E markolatvas felett ismét kis vékony szeggé alakul s ennek tetején rézfej van alkalmazva. Hossza $13\frac{1}{2}$ cm. 9. Zablarészlet. Az ú. n. csikózabla egy karikája, a ló szájába való mindkét vassal, másik karikája hiányzik. Hossza $17\frac{1}{2}$ cm.

Ugyanez ásítás alkalmából s Kiss Ferencs erdőmester adományából birtokunkba került egy vaskard, markolatvassal, ellenzők nélkül, a markolatvason egy szeggel. A kardnak mindkét oldalán látszanak az él nyomai. Kissé hajlított, ez azonban azért van, mert közepe táján puhára ette a rozsda s itt meghajolt. A vége letöredezve, hegye nincsen. Kétélű egyenes pallos lehetett. Legnagyobb szélessége 47 mm., jelenlegi hossza 86 cm. Lelőhelye szintén a bilisísi határ, de közelebbi lelőhelye hiányzik (az adományozóhoz egy gazdaember vitte be, a ki találta).

November 4—7. napjain folytattam tovább itt az ásatást, az állami csemetekert homlokzatával egy irányban. A munka azon árkok irányában kezdődött, a melyekből az utóbb említett tárgyak kerültek elő. (A hely a régiségtári naplóban térképezve van.) Ez árkok közvetlen közelében, alig fél méternyi mélységben (a mélységméréseknek e helyen nem sok jelentőségük van, mert a futóhomok idején a szél folyton változtatta a föld felszínét), egymástól csekély távolságra találtattak:

1. Vas feszítőzablának mindkét része, az egyik falevélforma diszítéssel, a másiknál ez hiányzik. Felső részén a feszítő beakasztására szolgáló erős szeggel. Diszesnek nevezhető erős szerszám, hossza a nagyobbik résznek 72 cm.
2. Vaskarika, szélessége 7 mm., átmérője 58 mm.
3. Meghatározatlan vas lemezdarab, összehajtás, kalapálás nyomaival, hossza 39, szélessége 25 mm.
4. Hajlított, kettős hegyű vasszeg, szíj átfűzésére szolgálható lyukkal. Hossza 2 $\frac{1}{2}$ cm.

E helyen ezeken felül már csak különféle agyagedények cserepei voltak találhatók, köztük egy durva kiformálású, igen vastag falú, körülbelül 10 cm. magas edény, egy barnás anyagból való gyöngy, krétabetétek nyomaival, közepén felfűzésre alkalmas mélyített lyukkal. Legnagyobb vastagsága 1, szélessége 1 $\frac{1}{2}$ cm.

Új, a domborulatot keresztül metsző árkokat vontunk, a melyek lehadtak a kaszáló laposáig. Első lelet:

1. Egy fedőnek látszó durva agyagedény, szélei letöredezve. Magassága 6 $\frac{1}{2}$ cm. Az árkokban, egy méternyi mélységben, sűrűen mutatkoztak a tűzhelyek nyomai: hamurétegek, edénydarabok, állatsontok, agyarak, melyek a sertésének látszanak, de a legnagyobb közülök valószínűleg vadkané. E tűzhelyektől távolabban, a semjék laposa felé találtam az első sírt.

Rendes helyzetben, fejjel délnek fekvő kisebb csontváz. A koponya mellett a fülek tájékán függők, bronzból, már igen erősen elégülve, egyik minden vigyázat mellett eltört, másikáról egy kis diszító karika lehullott, de vissza lehetett erősíteni. Diszítésük, a mely egyforma, csak a vastagabb részükön van: vékony finom körbevágások, két-két kiemelkedőbb karikával. Vastagságuk 2 $\frac{1}{2}$ mm., átmérőjük 37 mm. — A koponya állán, az állcsonton, fekvő helyzetben egy kisebb, csónakválús bronzfibula (sodronyfibula). Hossza 37 mm., felső része 17 mm. széles. Vékony tüje igen elégült volt, a kiemelés alkalmával eltűnt. A sírban egyéb tárgy nem volt. A teljesen ép fogazatú koponya az anthropologiai intézetnek felküldetett. A sírtól jobbra és balra vont árkokban jobbról csak hamurétegek, 1 kődarab, csontok s egy tulokkoponya, balról két csiszolt kőalapács-darab, az egyiken a fűrt lyuk egy részével.

A bronzékszeres sírtól mintegy másfél méternyire újabb sír került elő. Rendes helyzetben, fejjel délnek fekvő férfi csontváz, fogai csaknem mind hiányoztak. Dereka táján kettőbe vált vas-kés, vagy tör darabjai s egy vascsatt a baloldalon, az alsó lábszárcsont mellett, a bokához közel kis lapos, arányos formájú agyagedény. Magassága 5, átmérője 13 $\frac{1}{4}$ cm. Az edényben porladásnak indult apró csontdarabok voltak.

Közel ehhez újabb sír. A csontváz hasonló helyzetben, mint az előbbi. A lábszár mellett balról kis csorba agyagedény, mely azonban nem a kivételnél csorbult meg, eredetileg úgy volt a sírban. Átmérője a szájánál 7 cm., magassága ugyananyi.

Újabb sír. A csontváz, mint az előbbieket. A lábszár mellett balról kis agyagedény, finomabb készítésű, vékony talpú, derékban öblös. Magassága $8\frac{1}{2}$, átmérője a szájánál 7 cm. Az edényben egy erősen rozsdásodott *vasfibula*, hossza 38 mm.

A további ásatások e helyen eredménytelenek maradtak, de ugyanezen lelőhelyen találtatott még egy háromágú rozsdásodott veresréztárgy, egyik ága végén behajló görbületediszítéssel, míg másik ágán, úgy látszik, szintén volt ilyen dísz, de letört. Hossza 7 cm.

Ugyanezen idő alatt e helytől mintegy félórai távolságra, a Kártás-erdő sarkán, Dadara Horváth gazdálkodó földjén is ásatást tartottam egy délután, a hol szántás alkalmával több rendbeli embercsontot, koponyákat forgatott ki az eke a földből. Itt szabályos rendben egymás mellé fektetett csontvázak sorát találtam, minden melléklet nélkül: egy újabbkori temetkezési hely, a csontok színe és ép állapota is erre mutatott. Farostoknak, koporsódaraboknak semmi nyoma sem volt e sírokban, azonban ez nem mond semmit, mert a fában szegény alföldi mezőségeken egészen az újabb időkig is temetkeztek koporsó nélkül. Úgy gondolom, hogy a török behódolás előtti, a török által elpusztított valamely falunak a temetkezési helye lehet ez, mert falvak voltak azelőtt e pusztákon, templom- s kápolna-alapfalazatok is mutatják. Egy sort fölásattam belőlük, tovább azonban nem bolygattam e sírokat, mivelhogy úgy is vetés volt a földben.

A harmadik tervbe vett helyet nem ásathattam meg. Ez egy tanya-környék ugyancsak azon a vidéken, a szabadkai határszélen, a hol egy bronzkori telepnek nagy a valószínűsége. Szegény gazdáját azonban ép azon a héten orgyilkos kezek megölték, agyonlőtték a tanyája udvarán s ezen szomorú eset miatt az ottvaló ásatást más időkre kellett halasztani.

Szeged, 1903. jan.

Tömörkény István.

IV. CZIRAKY GYULA GOMBOSI (AZELŐTT BOGOJEVA) EMLÉKEKRŐL. Az Arch. Ért. 1901. évf. 5. f.-ben jelent meg legutolsó jelentésem a határunkban végzett ásatásokról. Bemutattam ott a többi között azon cserepeket, melyeket a «római sánczok» s a földvár által bekerített területen szedegettem. Sikerült s pontos rajzaik a 426. l. láthatók.

Újabb jelentésem a következő:

I. *Kőkor.* Az idén azon tárgyait szaporodtak legnagyobb mértékben, melyek a neolith-korba tartoznak. És ezek azért is becsesek, mert egy és ugyanazon határból, de a neolith-kor nem ugyanazon szakából valók, mint azok voltak, melyeket már bemutattam. Az M-telep (l. Arch. Ért. u. f. XIX. k. 269. lapján a helyrajzot), melynek ismertetése eddig megjelent, a «harangidomú poharak» időszakában volt lakott terület, a G-telep pedig a szalagos díszű kerámika által jellegzett időszakot képviseli, jöllehet 2 km-nél nincsenek távolabb egymástól.

Annyit megemlítettem már e telepről, hogy keresztül megy rajta a «római sáncz». Mikor e földművet építették, a kőkori telepen keresztül kellett a nagy árkot húzniok: ezért a sánczban — annak tetejétől aljáig — a neolith-kor maradványai találhatók. Magasabb dombot, vagy földvárt e telepnél is hiába keresünk. A tenger vízszíne feletti magasság e tájon 86 m, de mivel a határ egy része csak 85 m-es, telepünk egy méter magas kiemelkedése szépen szembe-tűnik, ha környékét vizsgáljuk. Délről és keletről egy érforma mélyedés kerüli meg, mely ma művelt terület ugyan, de hajdan vízállás volt, mert a nagyobb esőzések alkalmával még ma is összegyűl benne a víz. A cseréppel, égetett földdel s kőtárgyakkal beszórt terület nagysága 30—40 hold lehet s az *Alsó-Schlog*-ban Farkas István, Herczeg Pál, Bajcsi, Kálózi Miklós stb. tulajdonán kerül el.

Néhány szalagos díszű cserepet mutatok be mindenek előtt. Amott 4—5 esztendő alatt nem találtam egyet sem ilyet, itt csaknem mind ilyen (1—4. á.). A korszak megállapítása czéljából hasonlóan jellegzetes az 5. ábra alatt látható kicsiny (mag. 8 cm., felső átm. 7, az alsó 4·8 cm.) bögre, melynek analógiája a kurticsi* őstelep emlékei között is megvan.

Ezek után most már leírom csonttárgyainkat. Sok ár és tű került e telepről elő és még hozzá szép darabok, csaknem kivétel nélkül. Egy egész táblával összeállítottam, sőt a nagyobb darabok még reá sem fértek. Az első hét ár vagy tű a szerint, a mint vastagabb vagy vékonyabb. Mellettök van egy simító. Mindezeknél sokkal becsesebb az a két nyíl, mely, sajnos, darabokban került felszínre. *Pulsky* Magyarország Archæologiájának I. k. 33. lapján a 6. sz. alatt közölt egy csont nyílhegyet, én is megemlékeztem már egyről, de ezek csak hegyes csontok, melyek esetleg más célra is szolgálhattak; hanem ezen újabbak a rendes nyíl alakját mutatják, azt, a melyet a későbbi bronz és vas nyílnál láthatni. Olyan alakúak a mieink, hogy a mindenben szálkát kereső gáncoskodás sem tagadhatja el eredeti rendeltetésöket. S mivel a csont könnyebben megmunkálható a keményebb kőfajoknál, talán nem csatlakozom, ha azt állítom, hogy e nyílak a legelsőkől valók hazánkban. Ilyet magyarországi lelőhelyről eddig nem ismerek. Egy lapos csonton s a 6. sz. szarvdarabon a megmunkálás némi nyomai vehetők észre, rendeltetésökről nem szólhatok. Egy másik szarv (11 cm. hosszú) s egy óriási agyar szintén a használat, még pedig a csiszolás nyomait viseli magán. Egyiknek hegye, másiknak oldala van lekoptatva. A 24 cm. hosszú s tövében 3½ cm. vastag szarvasagancs vége 9·10 cm. hosszúságban van simára koptatva. Egy hasonló lengyeli darabot fegyvernek tart Wosinsky.

Az agyagtárgyak leírását az edények falain levő bütökök ismertetésével kezdem meg. Kezdetben nem volt szándékom ezekről szólani, de később beláttam, hogy az egyes korok és korszakok határainak megállapításához, kijelöléséhez okvetlen szükség van arra, hogy néha ugyanazon tárgyak több helyről is megismertessenek azon emlékek társaságában, melyekkel együtt találattak s ezért, ha van is olyan tárgyaink között, mely másutt is előfordult,

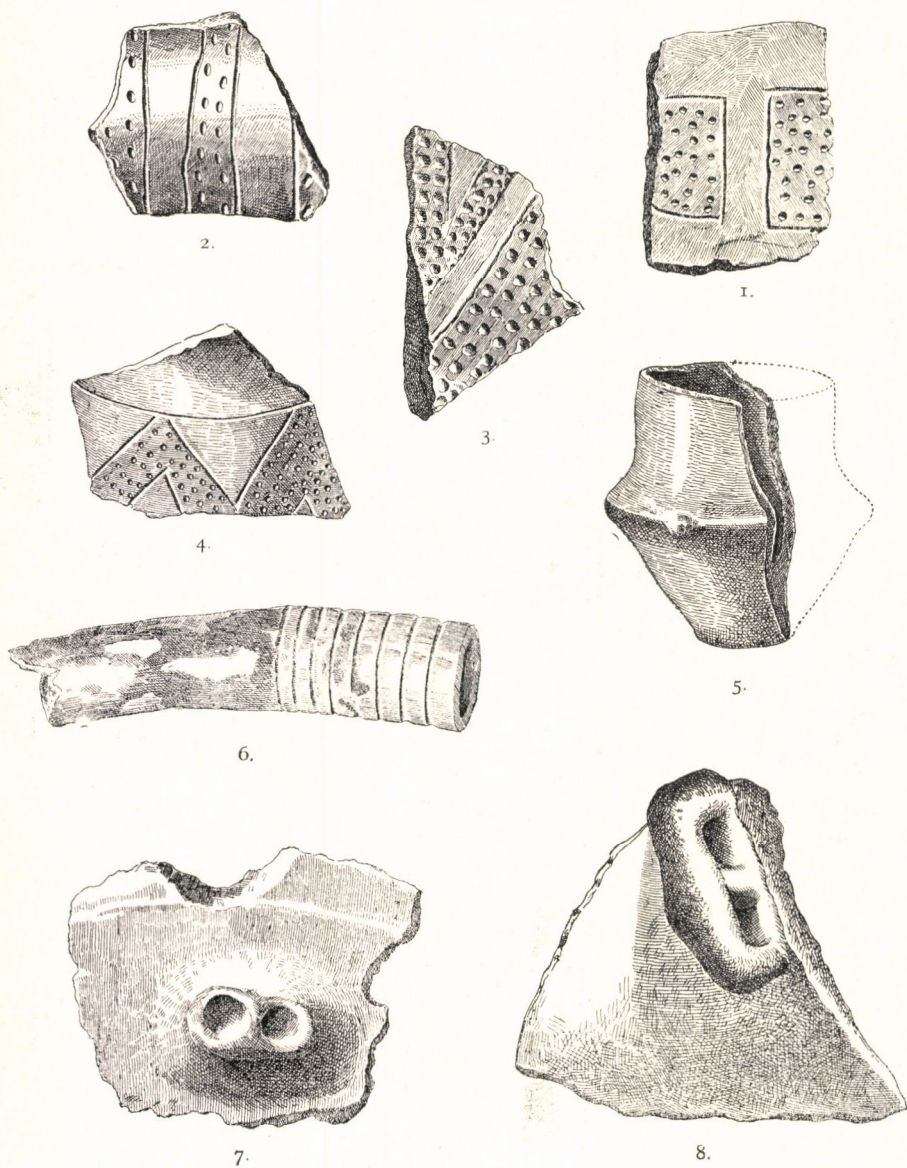
* Arch. Ért. u. f. XIX. II. 5. á.

nem tartom fölöslegesnek annak legalább fölemlítését: és így annál inkább helyén való azon tárgyak leírása, melyek másutt még nem kerültek elő. Van itt egyszerű kidudorodásból álló bütyök; van olyan, melyen egy, két ujj benyomása látható (7. ábra); egyen meg olykép csinosították a bütyköt, hogy három kis csúcsot mutat. A fölfelé nyíló lyukkal ellátott fül, az egyszerű, oldalán átlukasztott is megtalálható nálunk. Különlegesség a csaknem négyszög alakú s a kétszer átlukasztott 8. sz. Mindkét fajtából több példány került elő. A legprimitívebbet, melyet úgy készítettek, hogy az edény oldalát kinyomták s a kiálló részt átfúrták, megtalálhatni az Arch. Közl. XIV. u. f. XI. k. a XIX. t. 214., 217. ábrában (megvan a 212. is s a 218. sz. lapos bütyök is), azért én nem közlöm rajzukat.

A németek által Feuerhunde névvel nevezett agyagkúpok és tárgyak (úgy látszik nemcsak a kúp szolgálta ugyanazon czélt) rendeltetését, melyeket Radimsky, Hoernes és Darnay szövöszéknehezékeknek, Szendrey, Ortway, Wosinsky symbolikus tűszertartási vallásos tárgyaknak minősít, mi sem dönthetjük el, de hozzászólhatunk a kérdéshez s talán valamicskével előbbre is vizsgáljuk azok problémáját. Nálunk is mind a tűzpad körül volt található s a szerint, a mint a réteg, melyből előkerültek, égettebb vagy kevésbé égett volt, a kúpok (illetve agyagtárgyak is) majd keményebbek, majd omlók. Egyik darab belső része valóságos föld volt a megtalálás idejében s alig takarta 1 mm. vastag kemény réteg: én égettem tovább, hogy legalább a lerajzolásig meg ne semmisüljön, szét ne hulljék. Nagyon vigyáztam, nem vehetnék-e észre valami rendet elhelyezésökben s annyit tapasztaltam is, hogy leginkább a tűzpad széléről kerültek elő. Volt egyebütt is, de ott volt a legtöbb. Lássuk most alakjukat.

Agyagtárgyaink között két földből égetett golyó látható. Az elsőnek tengelye cca 3, a másodiké 6 cm. Azért soroztam mindkettőt ide, mert nem lehetetlen, hogy a nagyobbak ugyanazt a szolgálatot teljesítették, mint a melyet a kúpok. Hármat találtunk belőlök. Találtunk azután zsemlyealakú tárgyat is, mely szintén agyagból van égetve. Tetejének s alsó lapjának középpontját 7—8 mm széles, függélyes lyuk köti össze. Mag.: 6 cm., átm.: 9 cm. Egyik kevésbé nagyobb, a másik kisebb. A többi, más alakkal bíró agyagtárgyak társaságában találtattak. Azt gondoltam, hogy talán a gömb volt az első s ez a második, a gömbből kifejlődött, tűzi kutya, miután a gömbből ezt az alakot már könnyű formálni; de arról győződtem meg, hogy nem: mert ép úgy az alsó, mint a felső rétegben keverve volt mind a kettő. A zsemlyealakú agyagtárgyból 10 drbot találtunk. A 9. sz. alattiból, melynek magassága 7 cm., 6 drb van. Egyikök (9. ábra) olyan, mint egy közepén köröskörül benyomott gömb. Több szétomlott. A 10. sz. mag. ugyanaz. 2—3 példányunk van. A 11., 12. sz. kútból (mag. 7—8 cm.) 8 drbot találtunk. A gerézdes sárgadinnye alakúból egy darab került elő, az sem épségben, csak fele van meg. Én égettem ki. Felülről lefelé haladó mélyedések gerezdere osztják; olyan csakugyan, mint egy gerezdes sárgadinnye. Magassága a többieké. Oly kicsinyek ezek a nagy agyagkúpokhoz és gúlákhoz viszonyítva, hogy gyermekjátékra gondol az ember, ha ezeket látja. A 13. ábra ismét valami furcsaságot mutat. Lengyelen egyet találtak e fajtából s Wosinsky keréknek tartja, talpas kerekével együtt mutatja

be. Csakhogy ezeknek talpuk sohasem volt. Azért említtem meg mind a négyet, hogy ezt bebizonyítsam. Végeiken törések nincsenek, melyek a talp ott voltát mutatnák. Nincsenek is mind egészen keresztül fúrva; a lyuk csak egy kis darabon hatol be két ellentétes karba három darabnál, egynél egészen átmegy.

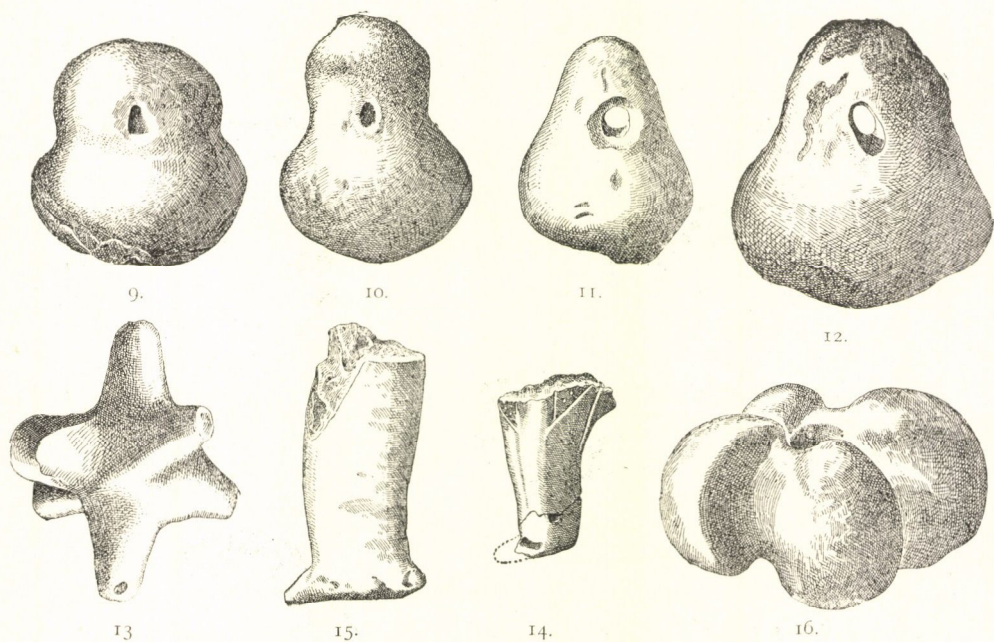

Egy-egy águk (végtől végig számítva) 5·7—8 cm. hosszú. Mi volt? Talán gyermekjáték! . . .

Van két agyaglábkunk is. Egyik (14. ábra) 5 cm. magas s eléggé formás. Vonal és pont ékíti, mint azt, melyet székesi telepünkről az Arch. Ért. u. f.

XVIII. k. 21. l. II. t. 9. *a, b* alatt mutattam be. A másik (15. ábra) erősebb s 7 cm. hosszú. Nagyon hasonlít a lengyelihez, melynek rajzát 43. sz. alatt az Arch. Közl. XIV. u. f. XI. k. X. t. 84. ábra mutatja. Még a diónagyságú ($3\cdot4 \times 3\cdot8$ cm. felül) ritka, apró edénykét említtem meg, mely már a második határunkból. Az első az Arch. Ért. u. f. XX. k. 259. l. az 5. á. alatt látható. A talpcsöveshez hasonló edények itt is megvannak azon különbséggel, hogy a tálat és talpat összekötő rész itt nem üres, hanem tömör.

Kövésőt 15—20 darabot találtunk, szilánkot is többet. Az a baj, hogy a véső legtöbbje hibás. Egyik-másik mint él szolgált valamikor egy baltát vagy nagy vésőt s mikor letörött, újra megigazítva önálló, bár kisebb szerepet kapott. Két ép példányunk van. Az elsőnek hossza 4·3, a másodiké 6 cm. Többféle

kőnemből készültek. Szép, fehér, csillogó kavicsból készült egy ritkaságunk. Először fonalgombolyítónak néztem, de később rájöttem igazi rendeltetésére. Ősemberünk ritka, értékes tárgynak tekintette a tejfehér kavicsot s amulettet készített belőle, melyet zsinagyre kötve nyakában hordott. Schliemann Trójában talált egy hasonlót* s a nagy kincs homlokszalagjának függelékeihez való hasonlósága miatt amulettnek tartja.

II. *Vaskor*. Határunk több helyéről került elő már olyan emlék, mely e kornak maradványa. E helyek száma most egygyel megsaporodott. A három következő tárgy egy és ugyanazon helyről, a felső szőlők legnyugatibb részéről került birtokunkba. A község határának többi részéhez viszonyítva, magasan

* Dr. Schuchhardt: Schliemann ásatásai, 109. l. 81. á.

fekszik e terület. Igaz, hogy csak 86 m lehet a tenger színe felett, de mivel a mellette elterülő Crna Bara talaja csak 82 m, a mondott hely kis dombnak látszik. Loboda Ignác, Linder György, Vincze Fábán, Hajnal András szőlője van e dombon. Tárgyaink Loboda szőlőjéből, forgatás alkalmával, kerültek elő. E szőlőben öt négyszögletes kunyhónak helye volt látható. Nemcsak a földnek színe, hanem keménysége is megmutatta ezt. Egy-egy kunyhónak hossza öt, szélessége három lépés. S mivel a föld e helyütt nagyon puha, még pedig mélyen, azt kell állítanunk, hogy gödrös kunyhók állottak itt. Innen került elő egy korongon készült fazék. (Mag. 16, felső atm. $13\frac{1}{2}$, az alsó 7 cm.) Kavicsos, durva agyagból készült. A rajta levő vonaldísz úgy alakította mestere, hogy egy kis pálczát tartott neki oldalának s forgás közben a pálczát mindig lejjebb nyomta. Egy másikon ugyanazon pálczikával pontokat bökdő-sött az edény falán egymás mellé körülfutó vonalban. Három darab van e fajtából, kettő közülök darabokban került elő. Van egy nagy tál. Felső atm. $25\frac{1}{2}$ cm. Össze volt törve, de nagyjából összeállítható. A vaskorban sok helyütt találtak ezen alakot. A 16. sz. egy agyagból égetett nehezék, melyet azon botnak aljára erősítettek zsineggel, mely a hálót, annak két végén, álló helyzetben tartotta. Itt apacsónak nevezik a halászok s ma ólomból készül. Darabokban még 2—3 került elő. Egy véső az Alsó-utca 3. sz. házának udvarában a leírt tálhoz hasonló edények társaságában került felszínre. Vasból van, de a bronzkori tokos vésőkhöz hasonlít. Hossza 12, szél. $4\frac{1}{2}$ —5 cm.

III. Régebbi középkor. a) Avar temető.

31. sír. 1901 márcz. 13-án, midőn az új epreskertet árkolták, akadtak e sírra. Térde tájáról bronz karikácskák kerültek elő. Azért fontos e sír, mert a már kinyitottaktól 25 lépésnyi távolságban fekszik É felé s azt mutatja, hogy még van itt kibontandó sír. Mélys.: 185 cm.

32. 1901 május 7-én 15—16 éves leány csontváza. Melléklete: egy vas csat s különböző nagyságú és színű (világos zöld, sárga, fekete) szemekből álló gyöngyfűzér. A gyöngyszemek között egy kis vaskarika volt, a földtörmelék-ből egy kicsiny ezüstkarika (talán függő?) került elő. Iránya: ÉNyNy—DKK.

33. Felnőtt férfi. Bal alsó karja mellett egy nagy, jobb czombcsontja mellett egy kis vaskés volt. 2 csat, bronzlemezek kisebb-nagyobb darabjai kerültek még innen elő. Egyik nagyobb darabon complicált, szalagfonadék látható. E két sír a legszélső kibontott sírtól 34 lépésre keletre van, tehát erre is tovább terjed a temető. Iránya: ÉNy—DK, de kissé még ez is inkább Ny—K felé kanyarodik.

34. 13—14 éves gyermek 1 m. mélységben.

35. Agzag orsófej, 2 kis bronzkarika, vas csat s kés volt a melléklet.

36. Kés és csat. A kés 21 cm hosszú.

37. Ugyanazon mellékletek.

38. Leány csontváza. Egyik fülében egyszerű bronz sodronyfűggő, a másikban olyan volt, melynek analógiája Hampel Rég. Középk. II. r. CCXXXVII. 5., 6. á. alatt látható. Egy orsógomb is volt benne.

39. Férfi csontváz. Mintha csak a czikói 247. sz. sírt bontottuk volna ki. A tűzkő, a csat, a kés, a hosszúkás, kiszélesedő, benyomott párhuzamos vona-

lakkal diszített bronz szíjvégek, a négyszegletű, szegecsekkel ellátott bronzlemezek mind megvoltak nálunk is párosával, épebb s kevésbé ép állapotban. Van innen három szárnyú nyílunk, egy különös alakú, eddig még nem talált vastárgyunk a jobb kézről s végül egy szíjvégből egy darab vásznunk. Csodálatos, hogy vizes földből szedtük ki e tárgyakat s a vászon még mindig oly ép állapotban van, hogy szálai szépen kivehetők.

40. Kis fiú csontváza. M.: 1 m.

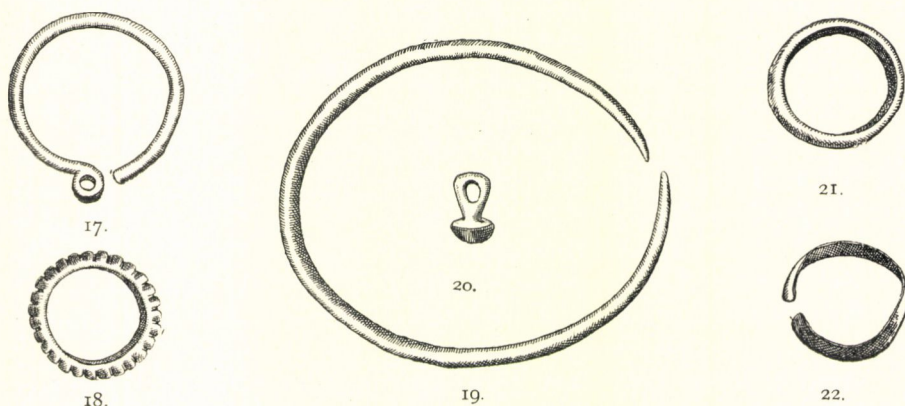
41. Asszony. Balkezében agyag orsógomb.

42. Semmi melléklet.

43. A csontvázon kívül semmi.

b) *Honfoglaláskori temető.*

34. sír. Kálózi Mátyás kertjében a kerítés mellett egy lovas sírt találtunk. Részben meg volt már bolygatva, mert egy újabbkori cserépdarab is volt benne.

15—16 éves ifjú. Csak egyik lábát találtuk meg. Lábfejnél volt a lófej, szábjában egy összehajtott zablával (l. A magy. vis. tört. 12. t. 1. á.). A ló láb-száraiból nagyobb összetörött darabok kerültek elő, de a rendes helyükön.

35. Kifejlett ember csontváza. Kinyújtott jobb kezében egy vaskés volt.

36. Felnőtt asszony. Iránya tavaszi Ny—K. Kezei a gyomrára voltak téve úgy, hogy az egyik feje a másik könyökét érintette.

37. Apró gyermek. Mélys.: 60 cm.

38. Asszony. Fülében 2 nagy, spirális alakban behajtott végű bronzfüggő volt (17. ábra); jobb kezén egy 5 mm. széles bronzlemez gyűrűt találtunk, mely gyengesége miatt darabokra törött. Bal lábának mindkét szára ki volt nyomva rendes helyéből. Iránya: a legszélsőbb, téli Ny—K.

39. Erős asszony csontváza. Fülében két behajtott végű bronzfüggő, koponyája alatt a legfelső nyakcsigolya körül egy barázdált rossz ezüstkarika (18.), tehát hajgyűrű volt. Mellére helyezett bal kezének csuklóján s a mellette fekvő jobb kézszárnak könyöke felé eső részéhez közelebb egy-egy kihegyesedő végekkel bíró bronz karpereczet (19. ábra), jobb válla körül egy

pitykét (20.) s bal kezén síma, rossz ezüst karikagyűrűt (21.) találtunk. Iránya: téli Ny—K. M.: 80 cm.

40. 8—10 éves gyermek. Jobb kezén egy szétálló bronzgyűrű (22. ábra) volt. Iránya: tavaszi Ny—K. Mélys.: 50 cm.

Gombos, 1902.

Czirák Gyula.

V. ORNSTEIN JÓZSEF: RÓMAI ÁLDOZATI OLTÁRROL SZAMOS-ÚJVÁROTT. Az áldozati oltárt, melynek mellső a két első sor kivételével a felismerhetlenségig megsemmisült feliratot tartalmazó oldalát kefelenyomat után IOVIM MARTI, jobb oldalát pedig fénykép után itt bemutatjuk, találták halászok m. é. szeptember havában a kis Szamos medrében Hesdát mellett 2—3 kmnyi távolságban a szamosújvári római castellumtól felfelé, hol azt tőlük megvettem.

Édesvízi moszatok takarták a követ, mi hosszas vízbenlétének a jele. Anyaga: Ormányi dacittuffa. Alakja: négyszegű, alul basissal, fent lombfűzér által diszitett kiszélesedéssel. Magassága 0·92 m., szélessége derékban 0·37 m., vastagsága 0·33 m. A három oldalán levő tükrök magassága 0·40—0·50 m., a betüké 0·06 m., a sorköz 0·01 m. A felirat maradványa a Io(vi) op(timo) M(aximo) Marti neveket tartalmazza, a kőnek jobb oldala Juppitert álló helyzetben ábrázolja, jobb kezében a villámot, baljában a kormánypálczát (sceptrum) tartva, a kő baloldalán egy ahhoz képest feltűnően jobban kidolgozott, bal lábával kilépő bika — az áldozat jelképe — áll.

A mi a követ érdekessé teszi, az a két oldalának a kivételek közé tartozó figuralis domborművekkel való diszitése és a lelhely.

Egy pillantás a térképre (p. o. a részletes térkép Z. 17 és 18 col. XXX. cz. lapjaira) t. i. valószínűvé teszi, hogy a kő Víz-Szilvás tájáról ide került, mert csak ezen 1 km.-nél hosszabb egyenes irányú szakaszon van a kis Szamos vízének magas vízállás esetén, minő a tavalyi volt, elég ereje, ilyen (körülbelül 300 kgr.) nehéz tárgyat magával sodorni, míg az a legközelebbi kanyarulatnál fekvé marad.

Megerősítést nyer ezen vélelem ez által, hogy én ezelőtt 13 évvel a nevezett falu s Kis-Iklód között egy római propugnaculum voltát megállapított-

RÓMAI ÁLDOZATI OLTÁR SZAMOS-ÚJVÁRRÓL.

tam (L. arch.-epigr. Mitth. a. Oesterr.-Ung. XIV. évfolyam 179. o.) és alapjául szolgálhat egy a kis Szamos jobb partján is vezetett római út további kutatásának, a mint manapság is a balparti országúttal párhuzamosan az utóbb nevezett falutól egészen Szamosujvárig egy az első felében alig használható szekérút vezet.

Midőn e sorokat végeztem, a fent leírt kőnek, melyet a helybeli főgymnasiumnak ajándékoztam, megtalálójától értesültem, hogy majdnem ugyanazon a helyen egy másikat a szárazra vonszoltak. Utána fogok nézni.

Szamosujvár, 1903. január hóban.

Ornstein József, őrnagy.

VI. BIBÓ-BIGE GYÖRGY: ÚJABB RÉGISÉGLELETRŐL SZABADKÁN. A szabadkai határban levő úgynevezett zobnaticza pusztáról, az ottani földbirtokos Kiss Lajos úr szívességéből, igen érdekes lelettel szaporodott a városi múzeum. Földmunkálatok közben sirra bukkantak, melyben a csontváz mellett fibulát, 23 db. gyöngyszemet (üveg, kréta különböző alakban s nagyságban) s egy rosszul égetett eltört agyagcsésze alját találták. A fibula a mellnél, a gyöngyök a nyaknál s a csésze a fejnél találtatott. A pusztáról már több érdekes lelet került a zombori történelmi múzeumba. Úgy látszik, itt vagy telep, vagy temető volt. Korát pontosabban nem lehet az eddigiekből megállapítani. Azt a szabadkai múzeum által tervbe vett s a legközelebb megkezdendő ásítás fogja kétséget kizárólag megállapítani. A lelet a következő tárgyakból áll: 1. *Bronz fibula*. Két részből áll. A túból s a hozzá tartozó gépezettel s a felső lapból. A felső lapot egy a középén magasabb oszlopocskán fekvő mozaikszerű berakással diszitett kerek lapocska, körül körben elhelyezett gyűrűkörök s szintén mozaikdiszitésű kerek lapok alkotják. A négy gyűrű s négy kerek lap felváltva sorakoznak egymás mellé. A gyűrűkörök külső részén szintén egyszínű mozaikkal diszitett lapos gomb van. A lapocskák külső részén három kis nyúlvány látszik, a középső kiemelkedő lapon nyolcz ilyen van, melyek mindegyike a körülötte elhelyezett körök tengelyének irányában nyúlik. A körök s körlapok egymással össze vannak forrasztva, azon felül még két egymással keresztben levő bronz tengelylyel össze vannak kötve. A két tengely találkozási pontján négyszögű lapot alkot, a melyből egy oszlop emelkedik ki 6 mm. magasságra. Ezen az oszlopon fekszik a középső körlapocska. A mozaikberakás a következő. Az alsó köröknél: középén sárga pont, e körül zöld gyűrű. Ez a belső kör. A külső körtől bronz abrasz választja el. A külső kör kék, a melynek szélén apró pontberakás vonul végig. A középső körlapé: középén sárga pont, e körül kék kör, bronz abrasz. A külső kör sárga alapon fehér pont sorral. Ez kissé meg van rongálva. A gyűrűk végén lévő gombok váltakozva: kék, sárga, zöld s fehér betéttel vannak diszítve. Méretei. A középső kerek lap 6,5 mm. áll a többi felett s a lap átmérője 19 mm. A külső körben levő tagoké: A mozaik lap átmérete: 16 mm. A gyűrűköré: 12 mm. Fala 2 mm. A gyűrűkörökön levő gomb-é: 5 mm. Az egész fibula átmérete: 5 cm. 2. *Gyöngyök*. a) üvegből 1. lapos kúp alakú: mag. 2 cm., átm. 27 mm., 2. lapos karika: mag. 1 cm., átm. 25 mm. 3. négyoldalú oszlop, melynek éle a vége felé le van metszve, mag. 17 mm.

Ez a három gyöngy opálszínű üveg. 4. Biborszínű, átlátszó, négyszögű oszlop-alakú gyöngyök, végükön lementszett éllel, mag. 9 mm. *b)* Kréta- és mészgyöngyök. 1. Hordóalakú: mag. 27 mm., átm. 24 mm. 2. Szintén hordóalakú: mag. 15 mm., átm. 11 mm. 3. Hengeralakú: mag. 14 mm., átm. 9 mm. 4. Apró 5—6 mm. átmérőjű s magasságú gömb, henger, négyoldalú oszlop-alakú apró gyöngyszemek.

A lelet időszámításunk első századából származik. Bővebbet a tervbe vett ásatás fog kideríteni.

Bibó-Bige György.

VII. Dr. KUZSINSZKY BÁLINT: EGY ÓSZÖNYI KÖEMLÉKRŐL. A Komárom vármegyei és városi muzeum köemlékei között méltán feltűnik a mellékelt képben bemutatott kő. Mint Weszelovszky, egyesületi titkár írja, Ó-Szőnyből (*Brigetio*) származik, az ú. n. Pannonia-dülőről, hol 1901-ben kő után ásva akadtak reá s előbb az uradalmi kertbe került, onnan pedig egy törött sírkövel együtt Weszelovszky a komáromi muzeumba vitette. Magassága 59 cm., szélessége 77 cm., vastagsága 20. cm.; szélei egyenetlenek. Ugyancsak Weszelovszky közli, hogy anyaga szemcsés fehér mészkő, hamuszínű, kissé «törékeny» felülettel.

Az előlap alsó felén ú. n. albumkeretben (tabula ansata) következő felirat olvasható: *Vexillatio leg(ionis) XIII g(eminae) M(artiae)*. A felső bemélyített mezőben jobbra egy capricornus (kecskefejű hal) a bőségszarúval van kifaragva, tőle jobbra egy fejjel lefelé uszó hal. A kő hátlapján Weszelovszky szerint nyugvó oroszlán volna koszorúval körülvéve.

A legio XIII gemina Martia Victrix Carnuntumban tartózkodott, a mióta (Hadrianus uralkodásának vége előtt) ott a legio XV. Apollinarist felváltotta. De már előbb kellett Pannoniában lennie, mert egy brigetioi téglabélyegen (CIL III 11365a) együtt fordul elő neve a legio XV. Apollinariséval. Mielőtt Carnuntumba került, *ad Flexum* (Ung.-Altenburg) volt az állomása (Ptol. II. 14., 3. CIL III 13443. 13444. p. 2191). Azon a brigetioi téglán is csak a XIII. és XV. legiók vexillatióiról (détachement) van szó, melyek nyilván azzal a meghagyással küldettek Brigetióba, hogy ott a tábort építsék. A legio I. adinrix természetesen csak ezután foglalhatta el helyét Brigetióban.

A capricornus a XIII. legio jelvénye volt, mint azt egy carnuntumi téglabélyeg mutatja, melynek rajzát Kubitschek és Frankfurter «Führer durch Carnuntum» (3. kiadás, 1894) címlapján közlik. Ugyanez a jelvénye volt még sok más legiónak, így egy aquincumi sírkövön is előfordul, mely a legio XXII. primigenia egyik katonájának emlékére készült. (Budapest Régiségei, V., 144. l.)

A XIII. legiónak gemina Martia Victrix a melléknevei, azonban ritkán előfordul a gemina Martia is, Victrix nélkül. Azon a kevés ismert emléken (Daremberg-Saglio, fig. 4411, 4426, 4427, 4428), melyeken legiójelvényekkel találkozunk, a felirat mindig csak legióról szól. A Domaszewski «Die Religion des römischen Heeres» című munkájában Taf. III., Fig. 3. alatt közölt kőtáblán a vexillatio legionis XXV felirat két oldalán a legio istenségei szerepelnek, de jelvény nincs. A vexillatio éppen attól kapta a nevét, hogy külön

zászlója volt, de kérdés, hogy a zászlón egyáltalában volt-e különös jelvény, vagy ha igen, hogy az a legio jelvénye volt.

A vexillatiók mindig elkülönítve a tartományok határain tűnnek fel (Domaszewski, *Die Religion*, S. 22), hol nincs legióállomás. Feliratunk oly felületes, a betűk csak éppen be vannak karczolva, úgy hogy igen késői korból származhatik, a midőn Brigetióban régóta állandóan a legio I. adinrix tartózkodott s ott egy idegen legio vexillatiójának rendes viszonyok között nem volt mit keresnie.

Elismerem, hogy ezen ellenvetések nem elegendők arra, hogy köemlékünk hitelességét kétségbe vonjuk. De elvégre lehet a felirat egészen kifogástalan is. Mégis azt hiszem, hogy a ki a követ alaposan megnézte, gyanusnak találja. Brigetióból nem ez volna az első hamisított római kő. Láttam Új-Szönyön már olyat is, mely a Róma városi Constantinus-féle diadalív feliratát betű szerint reproducálja.

A szóban forgó kővön mindenekelőtt szemet szúr a capricornus sajátos, idegenszerű alakja, a haltest pikkelyeinek paraszti stilizálása s a bőség-szarú, melyet ugyan senki sem fog annak nézni. Teljesen érthetetlen továbbá a lefelé uszó hal, aztán annak sem tudnám okát adni, mit keres a kő hátlapján a koszorúba foglalt oroszlán. De talán még ezek a furcsaságok is megmagyarázhatók a kőfaragó tudatlanságából, szeszélyéből.

A mi a kő hitelességét teljesen megingatja, az, hogy ez a kő is ép úgy hamuszínűre van befestve, mint az ószönyi kőhamisítványok általában, sőt, ha jól emlékszem, ugyanegy anyagból (homokkő) is készült.

Weszelovszky adatai a kő származási körülményeire nézve ezen következtetésemet csak úgy dönthetnék meg, ha maga Weszelovszky vagy más teljesen megbízható egyén tanusíthatná, hogy a kő tényleg a Pannonia-dülőben, még eddig meg nem bolygatott római kulturrétegből került elő.

Kuzsinszky Bálint.

VIII. RÉCSEY VIKTOR: EGY ÉRTÉKES RÉGISÉG-GYŰJTEMÉNY-RŐL A BAKONYBAN. Mióta Römer Flóris megírta a *«Bakony»* és *«Árpás és a moriczhidai apátság története»* című könyveit, föllelkesült egy vidéki lelkész, *Mihály István* bakony-szent-lászlói esperes-plébános, ki a bakonybéli apátság gazdatisztje, Friedrich Károly mint sógora által támogatva méh-szorgalommal gyűjtögetett, ásatott és kutatót régiségeket az egész Bakony területén 1867-től fogva a folyó évig, a midőn hirtelen haláleset megakasztotta ebbeli fáradozásában. Az összehalmozott leleteknek, mint sok ily magán-gyűjteménynek, rendszeres lajstroma nincs; hanem csak időközönkénti feljegyzésekből határozható meg. Alkalmam volt az elhunyt gyűjtőnek életében is többször beletekinthetni gyűjteményébe és halála után újból foglalkoztam vele, a mennyire a körülmények engedték, hogy azt ezen jelenlegi ismertetéssel szélesebb körben a szakemberek figyelmébe ajánljam.

A gyűjtemény öt üvegszekrényt töltött meg és kőeszközökből, csonttárgyakból, vas-, bronz- és agyagtárgyakból áll. Leginkább az őskor- és a pannoniai ókor leletei vannak képviselve benne. A nagyszámu régiségleletek következőképen oszlanak meg:

I. Az első szekrényben számos volt a neolith-eszköz. Mihálydy úgy lát-szik, előszeretettel gyűjteménye ezen részével foglalkozott. A gyűjtő ezeket két nagy kötetben, természetes nagyságban, darabonként lerajzolta. Ezen leírt szebb és nagyobb köeszközök száma 340-re rug. Négy-öt darab van köztük egy láb-nagyságu átlukasztott kalapács.

Számtalan a kovakő-szilánk és feltűnően sok a csiszolt, kőből való gyöngy. A köeszközök lelethelye: Bakony-Sz.-László, Gerencsér, Pápa-Tezsér, Kis-Árpás, Gyiróth, Koromla, Réde, Gicz, Dudar, Hajmás, Borzavár, Csesznek, Lovász-Patona, Nagy-Dém, Bakony-Sz.-Király, Bakony-Szombathely, Románd stb. bakonyi községek és határaik. A köeszközök mellett van egy római kézi-malom kőből. Csont-eszköz az őskorból van 2 db. ár és 10 db. hajtű.

II. A második szekrényben voltak bronz-tárgyak. *Füles véső*, tokos sze-kercze nagy számmal Kis- és Öreg-Árpás és Négy-Lápas vidékéről. *Buzogány-gomb* bronzból van kettő. *Fibula* 12 szebb darab Kis-Árpás, Négy-Lápas, Románd és Bakony-Sz.-László vidékéről, azonkívül van még 33 egyszerűbb. *Karperecz* több darab; értékesebb és díszes ornamentikával ékes 2. Bronzból való kulcs van vagy 20—30. Több népvándorlás-korbéli bronz-csat is látható itt; egy római bronz bélyegző és sok bronz gyűrű. Van egy kis bronz For-tuna-szobrocska, egy római bronz ujj, mely életnagyságú, bronz-szobornak remek töredéke. Ezen csoportban van egy kiváló sírlelet, az 1880-ki ásatás emlékei *Öreg-Árpásról*. Ezek állanak 12 db. teljesen ép kar- és lábpereczek-ből, 2 db. töredékből, 5 fibulából, 4 db. borostyán-gyöngyből, 9 nagyobb és 33 db. kisebb kék színű gyöngyből és egy csont-pereczből.

Az egész gyűjteménynek ú. n. pièce de résistance-a az a római bronz lámpa, melyet Pulszky F. is a hazánk területén talált legkiválóbb római em-lékekhez sorol.* A két szájú bronz lámpának két kinyuló szárán gyöngydiszítés látható. A lámpa derekán köröskörül domborművek emelkednek ki. Az egyik csoporton Bacchus számárháton, a másikon Silen (?) nőstény farkas hátán és ezek között egy lebegő Ámor domborodik ki. A darab teljesen ép, csak a fogantyúja hiányzik.

IV. *A vastárgyak* között van néhány la Tène-izlésű kard, 2 tokos sze-kercze, több lándzsacsúcs, több nyílhegy (köztük szárnyasak is), két római sarló, két római késpenge, sok római kulcs és patkó. Feltűnő egy pajzsdudor Kis-Árpásról. *Ezüstből* való egy-két fibula. Vannak itt a Keszthely-vidékiekhez hasonló ezüst kosaras fülbe-valók, melyeket a gyűjtő állítólag Soboron talált ásatás alkalmával, mely az «Arch. Ért.» 1875. évfolyamában (252. l.) le van írva. Legértékesebb ezek között egy hüvelydész ezüstmű, domborműves ara-nyozott ornamentikával.

IV. Az agyag-edények között vannak kisebb-nagyobb prähistorikus urnák, öblös fekete, füles és bütökös edények. Két síredény Soborról és telje-sen érintetlen urna-sír, két nagy urna *Zsörk* vagy Zörök-tetőről. A mészbe-tétes edénykéik kisebb számmal vannak képviselve. A többiben nagy változa-tosság van. Római agyag-tárgyak között van 4—5 mécses; van egy díszesebb

* Magy. Archæol. 1897. I. k. 245. l.

agyagtáblácska ülő Rómával, melyet Victoria koszoruz. Ezt Pulszky is felemlíti Archæológiájában. I. 116. De legértékesebb két terra-sigillata-edény. Az egyik mély tál köröskörül amorettekkel. Ez sérült. A másik épebb kancsó a hasán egy madár növénydíszt között. Ezen agyagtárgyak között vannak azok is, melyeket Mihály Rába-Csanakon 19 sírből ásatott ki 1875-ben; ezen temetőből 26 őskori urnát hozott a gyűjteményébe. Ugyanabban az esztendőben Kajáron és Kenyeri pusztán is ásatott fel ú. n. kunhalmokat; de csak emberi csontvázakat talált, melyek koponyái szintén az urnák között díszlegnek most.

V. A középkori vastárgyak között vannak nagy számmal kardok, sarkantyúk és kulcsok, nagyrészt a cseszneki várból.

VI. Az érem-gyűjteményben van 300—400 db. nagyobbbrészt Kis-Árpás, Bakony-Tamási és Zörögтетő határából császári érem. A magyar érmek száma is 200—300 db. Bakony-Sz.-László, Bakony-Szombathely, Kis-Árpás és Tamási vidékéről.

A mint ebből látszik, a gyűjtemény elég gazdag őskori és római régiségekben. Egyes részeit a szakemberek ugyan ismerik az 1876-iki nemzetközi és budapesti őskori kiállításról, másokat az 1885-iki országos kiállításról; egészében azonban még nem volt ismertetve.

A gyűjtemény, mely egy emberöltőn át egy bizonyos hazai vidéken keletkezett, erre a korra jellemző kulturalis fontossággal bír. Azért szerény véleményem szerint a muzeumok orsz. főfelügyelőségének Veszprém vagy más oly város számára kellene megmentenie a gyűjteményt, mely hivatva volna a Bakonyvidéki emlékeket megőrizni és a nagy közönség elé tárni. És épen azért, mert csak néhány darabja általános érdekű, mint helyi érdekű leletek gyűjteményét meg kellene menteni a hazának. Ez volt tudtommal célja a b. e. gyűjtőnek is, kit ezen hazafias szándékában meggátolt a hirtelen halál. Legyen áldott az ő emléke és kívánom, hogy az ő hazafias óhaja halála után is teljesüljön és az ő szorgalmas gyűjtésének jutalma legyen, hogy egy áldozatkész Mæcenas megszerzi gyűjteményét Veszprém részére. Úgy legyen!*

Budapest, 1901. október.

Dr. Récsey Viktor.

IX. KARÁCSONYI JÁNOS: BIHARI, HONFOGLALÁSKORI LOVAS-SÍRRÓL. Az egykori, hatalmas bihari vártól délkeletre, attól a Kösmőpatak völgyével elválasztva, Bihar községtől pedig keletre áll egy lejtős, Somlyó nevű szőlőshegy. E hegy tetején, éppen ott, a hol egyaránt be lehet tekinteni mind a Berettyó, mind a Sebes-Kőrös téres völgyeibe, 1902 tavaszán dr. Péchy Károly orvos úr szőlejében forgatás alkalmával 65—70 cm. mélységben egy munkás lovas-sírra akadt. E sírből kikerült tárgyak a mellékelt ábrán láthatók s a következők: 1—2. két kengyelvas, lapos talppal, egyiknek szíjtartó füle keskeny, a másiké széles; 3—5. csikózabla töredékei; 6. vasnyílhegy; 7. vas ár (vagy inkább török, minőt a szíjgyártók használnak?); 8. vas hevedercsatt; 9—12. különböző nagyságú agyaggyöngyök.

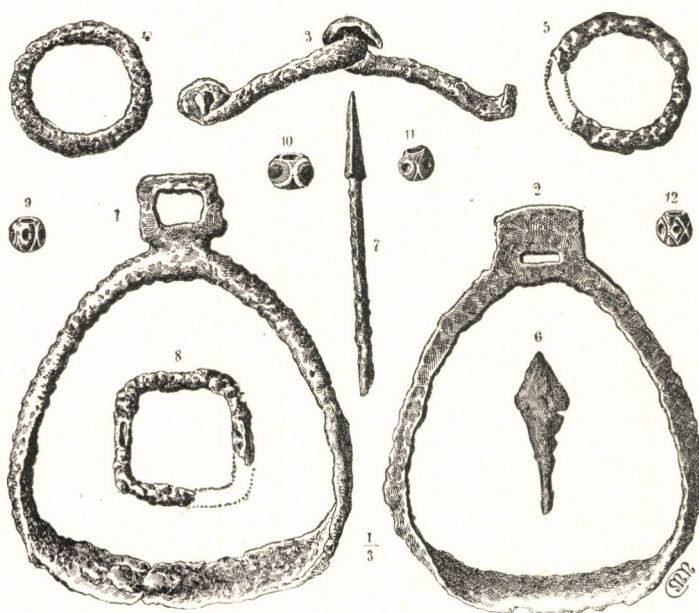
* A gyűjtemény zömét azóta a Muzeumok országos főfelügyelősége szerezte meg az örökösöktől, néhány kiválóbb darab pedig a N. Muzeum régiség-osztályába jutott. *A szerk.*

A lelet tárgyai meglepően hasonlítanak a csornai keltezett, honfoglalás-kori sírok leleteihez. (L. M. Honfoglalás kútfoi. 556—59. ll.)

Különben e sír fölfedezése csak kezdete volt az 1902. év őszén a bihar-megyei rég. és történelmi egylettől a múzeumok és könyvtárak országos felügyelősége segélyével végzett rendszeres ásatásoknak. Ez ásatások eredménye még hét lovas-sír feltárása és számos honfoglaláskori tárgy megszerzése volt. Ezekről más alkalommal.

Bihar-Püspöki, 1903 januárius.

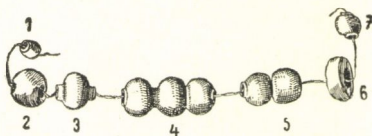
Karácsonyi János.

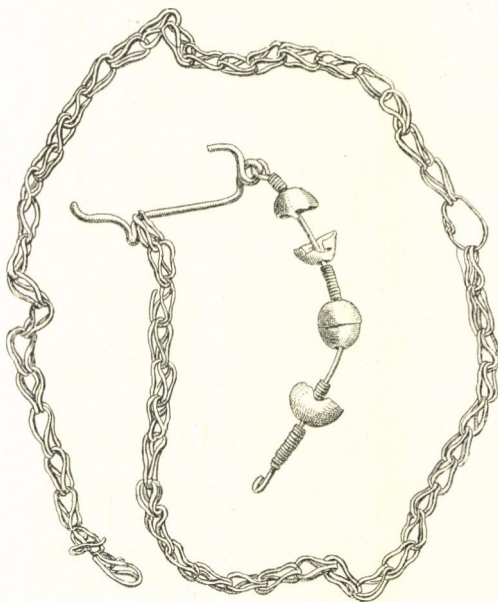
BIHARI HONFOGLALÁSI SÍRLELET $\frac{1}{3}$ n.

X. BÖRZSÖNYI ARNOLD: POGÁNY MAGYAR SÍROKRÓL Győr város határában. A régibb középkorból származó győri temető területén tavaly folytatott ásatásaink alkalmával túlnyomólag avarkori sírokat találtunk, de hébekorban került elő néhány pogány magyar is, a melyek a többitől nem elkülönítve, hanem azokkal keverve, ugyanazon sorokban vegyesen fordultak elő a sírmező éjszakkeleti oldalán, közel a széléhez, de beljebb is az ötödik sorban, látszatra tehát egészen úgy, mintha az egymás mellett fekvők ugyanazon időből is származnának. Ez első tekintetre nem is látszik lehetetlenségnek, mert képtelenség még föltenni is, hogy a frankok utolsó szálíg kiirtották volna területünkön az avarkori népeket s nem maradt volna senki közülök, kik megmaradva s a honfoglaló magyarokkal vegyülve lakták területünket s így temetkeztek is, amazok avarkori, ezek magyar jellegű tárgyak mellékleteivel, mert megszokott szokásaikhoz híven ragaszkodtak. Ebből könnyen megérthetnők azt is, hogy temetőnknek ezen részébe hantolt sírok miért oly szegények mellékletekben, mert az élők is a frank háború alatt mindenükből kifosztva, nagyon szegények voltak. Azonban a temetőről s a sírok irányá-

ról készített térképem másról győz meg, nevezetesen arról, hogy nem egy időbeliek, mert a sírok iránya nem ugyanaz. Ehhez, úgy látszik, az avarkori népek nagyon ragaszkodtak. Ezeknek sírjai mindig észak-déli irányban fekszenek ezen a helyen, fejjel mindig éjszakra, ellenben a magyaroké majd keletnyugati, majd délkelet-északnyugati irányban, fejjel hasonlólag nyugaton, illetőleg északnyugaton, arcukkal a nap felé tekintve. Ezen eltérő szokásból következtetem, hogy a magyarok későbbben temették ide, a még jól látható, egymástól elég távol álló, avarkori sírok közé, saját halottaikat.

1. ábra.

2. ábra 2/3 n.

Nem szabad felednem azt sem, mert a sírba került fémtárgyakra nagy befolyással volt, hogy a temetőnek ezen része a közel multban trágyadomb lévén, a földbe szivárgott trágyalé és belőle keletkezett salétomsav nagyon megtámadta, többször teljesen megsemmisítette a könnyen rozsdásodó tárgyakat s csak a fönmaradt vastag rozsdaréteg jelezte egykori ittlétüket. Ez történt több ezüstpénzdarabbal is, a melyek majd ujjnyi vastag réteggel voltak bevonva és mikor meg akartam a rozsdától szabadítani, teljesen szétporlódtak ; így aztán csak a többi, megmaradt példányból következtethetem, hogy azok is valószínűleg olasz pénzek voltak s a sírok, a melyekben előfordultak, a magyaroktól származtak ; mert ezen a részen az avarkori sírokban egyben sem találtam pénzeket.

Ezen alkalommal mellőzöm avar kori sírjainkat, csak a pogány magyar sírokról emlékezem meg; ezek közül kettő — férfi és női sír — a temető szélén egymás mellett feküdt kelet-nyugati irányban; tartalma csak a férfi sírnak volt, egy tüskésszárú nyilcsúcs, a melynek pengéje fűzfalevélidomú, tehát olyan fajtabeli, a milyent korábban a győri Árpád-kori sírokban és szálásokon eleget találtam; a többi tárgy elpusztult.

Beljebb a 26. sírban kopott, átlukasztott olaszországi pénz volt, a többi megsemmisült. Más két sírban a pénzek is elpusztultak. Legnevezetesebb a 47. női sír középtermettel, a mely 115 cm. mélyen éjszaknyugat-délkeleti irányban hanyatt feküdt a sírban s érdekes mellékletek mellett átlukasztott, ékszer gyanánt használt pénzeket is tartalmazott, a melyek fölötte érdekessé teszik leletünket, mert a tárgyak korát datálják.

A koponya halántékai zöldesek voltak, de a fülönfüggők elpusztultak; nyakán gömbölyű vagy oldalt kissé összenyomott üveggyöngyöket viselt, melyek vagy magányosan állók, vagy kettesek, hármaskak és szintelen, zöld, kék és sárga színűek; idomaikat az ide mellékelt ábra (1—7.) mutatja. Nyaka körül hordta azt a szép fonású ezüstlánczot is, a melynek másait találjuk a római uralom első századában, pl. az ászéri * kincsleletben kellő mellékletek társaságában, de találjuk a népvándorlás első időszakából származó bakodi kincsek** között is. A láncz egy része, mint az ábra mutatja, 8-as idomú, középen visszagörbített szemekből áll, középen rajta visszahajló végeivel egymásba kapcsolt karikával, a melyen eredetileg haránt tekerécsdís is volt, de letörtött, elveszett; a láncz vége hosszúkás négyszögletű (törtött), sodronyból alkotott lánczszemre van erősítve, a melynek rövidebb oldalán hurok módjára alkotott fülecske van, a melyben a szintén fülecskében végződő pálczatag forog, rajta több, pléhből alkotott fémgyönggyel, a melyek két féltékéből vannak összeillesztve. Ilyen fémgyönggyökkel díszített pálczatag volt a láncz másik végén is, de az több darabra törtött; a rajzon nincsen föltüntetve. Végül a pálczatag az egyes gyöngyök között harántul futó fémsodronnyal van vastagítva, minden bizonynnyal azért, hogy a fémgyöngyök a maguk helyén biztosan álljanak. Ezen láncz mellett, a melyhez hasonlót pogány magyar sírban még sehol sem találtak, fordultak elő a pénzek, nem lehetetlen, hogy róla csüngtek le vagy a nyakat ékesítették s ezek leletünk korát is meghatározzák, s egyúttal a 942-iki Olaszországba való berontást is megerősítik, a mikor provenczei Hugó volt olasz-lombárd király, ki 10. véka ezüstön vásárolta meg tőlük a békét, de lehetséges, hogy az öt évvel előbbi kalandozáskor szerezték, mikor Franciaország felől törtek Olaszországba. Pénzeink mind ezüstből valók.

1. Kettős vonalos körben: ✠ IVI . . . REX, valószínűleg LVD OVICVS-nak egészítendő ki, közepén kereszt, karjai között egy-egy gömböcs. Rv.: KRISTIANA RELIGIO-nak olvasandó, közepén templomhomlokzat. Törtött.

2. Két középponti vonalos körben: ✠ LOHTARIVS PIVS vagy REX a lyukak miatt nehezen vehető ki, közepén két egyenes vonal között két X egymás mellett. Rv.: vonalas körben: ✠ MEDI—OLAN alatta ✠ (Miláno).

* Arch. Ért. 5. kt. 29. lap.

** Hampel, Régibb Középkor emlékei, I. kt. II t. I. ábra.

3. Két középponti, részben gyöngyös körben ✠HVGO PIVS IIIIP ✠, közepén két függélyesen álló vonal között monogramm, alatta X. Rv.: ✠RISTI-ANA RELIGIO ✠, közepén MDI, alatta OLA (Miláno).

4. ✠VGO LOHTARIVS, közepén két vonás között X, alatta monogramm. Rv.: ✠RIITIANA RE ✠(= KRISTIANA RELIGIO, a mezőn közepén: PA, alatta PIA (= Pavia).

Ezen pénzekkel találtam két darab kerek ezüstlemezt, a melyek szintén át vannak lyukasztva s közepén ki vannak domborítva, mintegy a pénzek formáját öltik magukra, a melyeket őseink készítettek nagyon természetesen; írás nincs rajtuk. Töröttek.

A csontváz mellén, három különböző ponton egy-egy bronzpityke feküdt, hasonlók más ilyenmű tárgyakhoz; a mellen volt egy összehajtott bronzlemez is, sarkainál lyukakkal, dísz nélkül; célja előttem ismeretlen. Végül jobb keze ujján találtam egy hatalmas, kissé aranyozott ezüstgyűrűt, üvegpszát magába foglaló s a négy sarkán hólyagosan kidomborodó lemezes fejjel ellátva; hasonlót több honfoglaláskori sírban találtak. A sírban törött cserépdarabok voltak. Ezek voltak legérdekesebb pogány sírunknak mellékletei, a melyek a pénzek tanúsága* szerint a X. század második feléből származnak.

Győr, 1903 januárius 30.

Börzsönyi Arnold.

XI. KEMÉNY LAJOS: ADATOK AZ ÖTVÖSSÉG ÉS PÉNZVERÉS TÖRTÉNETÉHEZ. A *kassai* középkori ötvösök vagyoni állapotára jellemző, hogy *Hanno (Fános) aurifaber* 1385-ben a kassai szent Erzsébet-egyházban levő sz. Márton-oltárra gazdag alapítványt tett.** *Hanno* 1398-ban tilalmat tesz «super rasorem (borbély) 2 flor. et 26 grossos bokemicales». Nejére 1404-ben Lang Miklós tesz tilalmat 52 frt és 11½ cseh garas erejéig «pro tectura».

Mátyás ötvös sűrűn tesz tilalmakat. «1398. Matis goltsmid super Schol-

* Provencei Hugó, olasz-lombard király 926—945. uralkodott.

** Kassa város titkos levéltára, C. Ecclesia. Nr. 6.

tis» cingulator (övgyártó) 20 flor.» «1404. Matis goltsmid super Tawschil peckin in crucis iuramentum ratione fl. 3.»

Cristanus münzer (1398); *Handel* pénzverő neje Katalin. *Adám* schmelczer (1399—1404.). *István* ötvös 1452-ben a városi tanács tagja.* *András*, *Antal* schmelczer (1472.). *Miklós* próbamester (1475.). *Klein Enderlein* alias müncher (1490.).

Cosmas ötvösre 1491-ben 2 frt tilalmat tesznek, és 1492-ben is; *Fabian* ötvös hagyatékára ez utóbbi évben szintén: «1492. Vorboth Hanus Kürsners von Eperies. Am Mitwoch vor Phingsten hat er durch Hans Grolok eyn vorboth geton of allen ertheil veterlichs anfal des Fabian goltschmyds vor fl. 11 und 3 silbern spangen, piseta 8½ ponderantes».

Mihály pénzverő 1500-ban is tanácstag.

Antal ötvös a Kassa városi pecsétlő mestere a Perényieknek állandóan dolgozott. «1502. Fevia tertia ante Tiburtii. Notandum quia et parte magnifici domini Emerici de Peren coram consulatu signari voluit, quod apud *Anthonium aurifabrum* concivem huius civitatis argenti remauserunt marcis 44, et in auro fl. 100 minus 4 fl., et dum Anthonius aurifaber prædictus de laboribus dicti domini Emerici præparaverit, extunc illud ad manus dominorum consulatus reponat gratia conservandum. Et si forte idem dominus Emericus hominem suum *pro huiusmodi laboribus* certum miserit, tunc id in praesentia dominorum ad manus illius hominis assignare debebit.» Az 1516-ik évben Perényi Imre, a nádor, Antalt Terebesre hivatja.** «1517. Feria secunda post dominicam Oculi etc. hat meyster Simon tyszler von Epperies off eyn corpus, doryn dy rören czu der orgel steen sullen, eyn vorbot gethan, das in *Anthoni goltschmyds* eydem hawsz gelegt worden ist.» «1520. Idem — t. i. honorabiles Thomas et Michael presbiteri altaris de Lyzka executores videlicet testamenti domini Mathie plebani de præfata Lyzka — eodem iure optinuerunt supra magistrum *Anthonium aurificem* fl. 9. minus den. 25.»

Antalnak háza (1526) a főutcán — ring — feküdt. *Antal* a 1516-ban elhunyt Günter Mihály végrendeletének egyik végrehajtója.

Edling Pál ötvösnek 1504-ben szőlője van. Neje Heléna.

Dorottya eysengraberin (példametszőné) 1507-ben elcsereí forgács-utczai házát a Béka-utczában fekvővel.

Henzel próbamesterre 1510-ben Simon gölniczbányai kovácsmester 3½ frtig tilalmat tesz.

Tamás «goltwascher» (1513.).

Jakab pénzverő gazdag hagyatékában a városi tanács előtt 1514-ben osztályt tesznek.

1514. «Feria secunda in vigilia assumptionis Marie. Notandum, das vorwysz in gericht dy ersamen herren Peter Wasserbauch, Hannsz Ferber, Maternus Mydwyscher, Herman Theczel, Lorencz Cromer, Vincencius Keyser wnsere mytwoner persönlich kommen und erschynen seyn und haben do eyn-

* Kassa város titkos levéltára, C. Ecclesia. Nr. 7.

** Történelmi Tár 1898. évf. 567. lap.

bekent, wye das czwyschen den ersamen herrn Jörg Herman von Rosznaw und Andrea Kolman ausz dem Soll eydem und auch testamenter der T. frawen Margarethe Wadt Jörgin seliger gedechtnys, und czwischen den Kyndern des ersamen *Jacob münzcers* unser mytwoners selig vorscheiden eyn entlich entschichtung und teylung yn yerer Kegenwertikeit in den guttern der obgemelten rawen geschehen wer vud den Kyndern des bemelten Jacob münzcers also vyl am geschmeyd und am geldt alls hernoch volget blyeben yst. Item 2 stück sylber continet marcas 15, pizetum 3. Item 1 grosser becher. Mer 2 kleine becher. Item 5 gekürente wbergolta Knöpp und 1 geschper. Mer 5 gekürente sylbern Knöpp. Mer 1 kleyner knorryger gurtel. Mer 7 silbern leffel continet marcas 6 pizetum 18. Item pargelt yn golt fl. 21. Item in münz par gelt fl. 20, den. 15. Sulch betummpt geschmeyd und gelt unsz von den bemelten herrn Jörg Herman und Andrea Kolman czw. gutt und trost den Kyndern auf das Rathausz eyngelegt worden yst. Item es yst noch blyeben vngeteilt etlich pfemmert vor fl. 158. und XXII. gebrewd malcz und 1 steynkrom und der oftbelmten frawen hawsz, ausz dysen allen soll noch den bemelten Kyndern das drytteil volgen. Item auch haben dye Kynder von yren fetterlichen anfall frey eyn hawsz auf der gemölten gasz gelegen. Item auch eyn weyngarten zw Kascha frey und eyn halbs melczhausz und das alles gefreyet yst ausz den vorlassenen güttern der vorbelmten Wadt Jörg, des zw grösserer sycherheyt yst das in statbuch czw schreyben vorgunnet worden.»

István ötvös «civis oppidi Zyko (= Szikszó)» Günter Mihálytól házat vesz Kassán (1516.)

Péter ötvös. «1517. Vorbot magistri Martini. Am montag nach Lucie hat der wyrdige magister Martinus eyn vorbot gethon of alle weyn und güter, wy dye genannt möchten werden seynes schwogers Peter goltschmyds.» 1519-ben ugyanez a Márton magister sógora, Péter szöllőjére, mely a Vereshegyen van.

Vitalis ötvös. «1518. Arestum nobilis Andree Komorofsky. Feria secunda in festo conversionis Pauli, nobilis Andreas Komorofsky fecit arestum super quendam *sciphum argenteum alias picarium* apud Vitalium aurificem usque ad exactionem iuris cum scitu domini iudicis hora 4 post vespas.» «1519. Feria 3 in vigilia Bartholomei: Ambros czyrkler in persona Vitalis aurificis supra relictam Baltasaris Gewlch optinuit fl. 3.» «Die ut supra (t. i. sabbato post Bartholomei) hat der wyrdige herr magister Johannes Rubel tpharrer ad S. Elizabet eyn vorbot gethon von wegen fl. 32 of alle gütter Vitalis goltschmyds.» «Nobilis Ladislaus de Barcza optinuit super magistrum Vitalium aurificem 2 marcas *argenti* et piseta similiter duo ad solvendum in 14 diebus.» Rubel János plébános 3 frtig ismét tilalmat tesz reá. 1520-ban ugyanő 32 frtig. «Stenczel trometter erlangt off Vitalium goltschmyd, das er im seyn *schwer*. wyder geben soll.» Ez évben (1520.) Bárczay László a Vitális boraira vet tilalmat.

Jakab ötvös. «1519. Jurko von Bartohal hat erlangt of Jakob goltschmyd fl. 20 dy schönd. «1528. Am mitwoch noch Egidi hot Iffy Miclos eyn vorbot geton off das *geschmeyd* bey dem herrn Jakob goltschmid.» Ez évben Jakabról, mint «seliger gedechtnus» van említés.

Kis János ötvös házán 1521-ben 35 frt adósság van.

Gergely ötvös, nehai Schillinger Kristóf fia 1521-ben osztózik mostoha apjával Hornyek Mártonnal. 1522-ben Keszer György 10 frtig tilalmat tesz reá. Schillinger Gergely 1553-ban meghalt, a mint az 1553—1554. évi jegyzőkönyv tábláján levő feljegyzés tanúsítja: «Der Greger goldschmidt ist begraben worden am Ostermitwoch in 1553 Jar.»

Kürmesser Péternek, a ki 1608-ban a francia király udvari ötvöse, 1522-ben már feltűnik egyik elődje, a kassai Kormesser Tamás.

Baumgartner Bertalan a pénzverő próbamestere 1525-ben meghalt s háza özvegye, Margit kezére jut.

Kwzimur Bertalanra, a pénzverő praefectusára 1525-ben Fogelwayter János 800 frtig tilalmat tesz. «An mittwoch vor Palmarum hat herr Hannes Scheyczlich off alle gütter Kwzimurs bey den Peter Wasserbauch eyn vorbot gethon.»

János münzmeisterre 1525-ben Materni Mydwischer tilalmat tesz. «Vorbot Peter Kruppecks. An sonnobent Trinitatis hat der herr Peter Kruppeck von Crock eyn vorbot gethon off alle gütter beweglich und unbeweglich des meister Hannes münzmeisters von wegen *des Koppers* (= *rész*), das er ym geben soll.» 1527-ben Mayxner János 536 frtig tilalmat vetett reá.

György pénzverő. «1527. Fodor Valynd (= Bálint) hot eyn vorbot geton off dy schawbe (= suba) des Jorg münzcers bey den Michel Wagner.»

Miklós, Gergely müntzer (1528.).

Kristóf ötvös Italus, mielőtt Kassán letelepedett, Jeszeno várában a Homonnyaknak a hamis pénz veréséhez formákat vésett.*

A ötvösművek áráról tájékoztat egy 1402. évbeli feljegyzés, mely szerint Smoczzer kassai mészáros szőlőjét leköti Georgio Theodrici de Foro caseorum (= Kézmárk) pro uno calice de duabus marcis vigenti.»

A Kassa városában volt templomi ékszerek történetére esetleges hollétére némi fényt vet, hogy 1526-ban Várdai Pál egri püspök elrendeli, hogy a kassai egyházak ezüstjéből pénzt verjenek «ad lottos octo, ad formam pecunie regie Maiestatis.»**

1560-ban Bornemissza Gergely, akkor sasvári esperes, átvette Kassa városától a Nagyszombatba elköltözött domonkosok egyházi kincseit.

Ötvösmű megrendeléséről szól a város 1492-ik évi jegyzőkönyve: «Notandum quemadmodum dominus Achacius Pwdleyner tunc temporis magister chori hic in parochiali ecclesia sancte Elizabeth coram prudente domino Stephano Irmes eo tempore iudice cognovit et fassus est conscientiose, quia optime sibi constaret, quod providus Jacobus Lwmyczern carnifex in executione testamenti quondam coniugis suæ Barbaræ dedisset expeditissetque *nodos aliquot argenteos* cum aliis rebus argenteriiis additis *ad calicom fiendum, qui perfectus pro florenis XIII. comparatus est* et huiusmodi res præteritus dominus Achacius percepisset sat. Actum 3 feria post Egidii.»

* Századok. 1893. évf. 633. l.

** Kassa város levéltára. 1134. sz.

1585. február hó 19-én Kassa a Rákóczy Zsigmond nászára egy 12 frtot érő kelyhet rendelt ajándécul: «Rakochi Sigismundus invitat senatum ad nuptias suas, quam cum filia domini Kathay celebraturus est 21. Februarii iusta vetus calendarium. R(esponsum): Siquidem antea dominus Kathay invitavit, maneat prior conclusio, conficiatur poculum pro 12 fl.»

Gölniczbánya. Müntzer Péter. (1451.).¹

Körmöcz. Mihály schaider. (1460.).² Leynner Balázs wardein (= becsüs) (1584.).³ — Stirbicz Jeremias «obrister Müncknappe.» (1607.).⁴

Nagybánya. Cristof Klerner von Brieg goldscheider in der Neistadt. (1589.).⁵ — Schad Henrik példametsző (eisenschneider) Kassán 1592-ben meghalt.⁶ — Jeromos pénzverő (1586.).⁷ — Báró Herberstein Felicián, «erbinhaber des Nagybányischer perg- und münchwesens.»⁸ — Abauj vármegye 1624-ik évi jegyzőkönyve «az cassai, munkáchi és nagybányai ötpénzes garast» említi.

Eperjes. Cirillus (1474.), Albert (1516.), Mihály (1521.) ötvösmesterek.

Rozsnyó. Gábor ötvös (1513.).

Pest. Balázs ötvös (1522.).

Terebes. Eztery György 1530-ban «ex castro Therebes» Kassához ír, hogy ura — Perényi — pénzt veretett. «Misi quasdam monetas per *monetarios* domini mei generosissimi cusas, ut probari faciat, quot lotones tenent.»⁹

Szomolnok. Sauer Sebestyén szomolnoki kamaragróf (1531) tudatja Kassával, hogy a király urának, Thurzónak engedélyt adott a pénzverésre s küld belőle «etliche *denari*,» hogy kiáltassák ki.¹⁰

Erdély. Forgách Zsigmond kassai kapitány 1613-ban elrendeli: «afféle fejér adulterina lengyel és erdélyi garast senki el ne vegye.»¹¹

Bécs. Pauman Kristóf «münstergesell von Düllingen megkeresi Kassát öröksége ügyében.»¹²

Krakó. Mátyás ötvös (1516).

Prága. Sebotendorfer Damianus «des röm. Reichs phennigmeister.» (1570.).¹³

Kemény Lajos.

XII. MYSKOVSKY VIKTOR: WINTER GYÖRGY BÁRTFA VÁROS BÍRÁJÁNAK ARCZKÉPES ZÁSZLÓJA ÉS EMLÉKKÖVE BÁRTFÁN. Bártfa — a köfalakkal és bástyatornyokkal megerősített — szabad királyi városa a XVII-dik század második felében mozgalmas és háborús eseményeknek vala színhelye; az 1678-dik évben Kapossi János Tökölyi egyik kapitánya seregével bevonulván a városba, ez alkalommal a királyi érzelmű Winter György városi birót elfogatá s Erdélybe — Kövár vidékére — száműzte, honnét később csak 8000 frtnyi váltságdíj lefizetése után — mely összeget Bártfa városa lefizette — szabadon térhetett vissza. Későbbben, nevezetesen az 1679-dik évi junius 15-kén délután 2—3 óra között, Jósa István és Petneházi Dávid a külvárost elfoglalták, leégették, s az Ó-Fehérítő (Alte Bleiche) nevű külvárost

¹ Kassa v. lvt. 18086. sz. — ² U. o. 319. és 18094. sz. — ³ 3837./67. — ⁴ 5221./40. — ⁵ Kassai róm. kath. parochia anyakönyve és K. v. lt. 4331./46., 4389./39., 4389./56. és 5221./40. — ⁶ 4331./46. — ⁷ 4588. — ⁸ 5801. — ⁹ K. v. lt. 1498./97. — ¹⁰ 1547./4. — ¹¹ 5530. — ¹² 1591./9. — ¹³ 3036/43.

kirabolván, a marhákat elhajtották, sőt a megerősített belvárost is ostromolni kezdték, de a polgárság a támadást visszaverte.

Ez alkalommal történt ugyanis, hogy Winter György városi bíró, s a várost védő polgárság parancsnoka és vezére, nem messze az úgynevezett *olasz kaputól* (Wallenthor bei der Eisgrube) az ellenség golyója által halálosan találtatott.*

Azon a helyen, a hol Winter elesett, a következő évben, 1670-ban, Eisdorffer Judith, özvegye egy emlékkövet állíttatott fel, mely az úgynevezett Fröhlich-féle házikertben még ma is fennáll.

Ezen emlékkő egy két meter magas és hengeralakú falazott talapzaton áll és egy szívet fent kereszttel ábrázol (I. idom), a részben lekopott s már nehezen olvasható, bevéssett felirata e következő:

IN · MEMORIAM · G · D · GEORGII · WINTERI · CONDAM · IVDIC · PRIMAR · LIB ·
AC · REG · CŪTS · BARTPHA · AERE · PRŪVS ... KÖVAR REDEMPTI · DE · MVM ·
P... HVNG..... TRAE... I · A · O · 1679 · DIE · 15 · IVNII · HOC · MONVMENTVM
FIERI · FECIT · RELICTA · EIVSDEM · G · D · IVDITH · NATA · EISDORFFER
A · 1680 · D ·

Winter György ezen emlékkövén, porhanyó homokkőből készülvén, az idő romboló vasfoga már meglehetősen észlelhető, mindenesetre kíváncsok lennének, ha a városi tanács, a város védelmében hős halállal kimúlt egykori főbirájának emlékkövét gondozná és azt a végenyészettől megmentené.

Winter György bíró emlékét azonkívül még egy olajfestésű arcsképe őrzi, mely eredetileg egy a bártfai plébánia templomban lévő zászlón volt alkalmazva. A templom belsejének 1812-dik évben történt meszelése alkalmával e kép a zászlóról levétetvén, keretbe foglaltatott, s emlékszem, hosszabb ideig Petróczy Ferencz városi főbíró magánlakásán őriztetett, későbbben azonban a városház egyik földszinti helyiségének a falára felfüggesztetett, hol az jelenleg is látható.

Ezen képre vonatkozik a városi jegyzőkönyvnek e következő feljegyzése:

«Occasione de albationis Basilicæ (így) parochialis Bartfensis ad S. Aegydiū Abbatem. Anno 1812. institutæ, ad inventi certi antiquitate corruscantis Vexilli pro Civitate memoratu dignas duplicis ordinis Inscriptiones huc inserere placuit et quidem in uno Vexilli latere: *Vexillum*.

* Lásd a város 1675—1681-ik évi jegyzőkönyveit.

Generosi Domini Georgii Winter Regiæ Liberæque Civitatis Bartfæ Iudicis primarii a rebellibus (?) Hungaris primo capti, et magno ære redempti, post vero propter Fidelitatem erga Regem et patriam contestatam, ab iisdem globo lætaliter trajecti di 15. Junii 1679. Generosæ Conjugi Judith Eisdorffer et filio Alexandro Winter mæstissima monumenta reliquentis.»

Szemléljük meg most közelebbről Winter György városi főbíró olajfestéssel vásznon festett arczképét. (2. ábra.) — Winter itt a legszebb férfikorában van ábrázolva, vállaira omló hosszú haját, magyarosan kipedert bajuszt és egy kis spanyol szakált visel.

A szürke prémmel szegélyezett dolmánya sűrűen zsinórozott arany gombokkal, a dolmánya alatt viselt rövid áttilláján pedig zsinóratnélküli gombokkal bir, áttillája derekához egy övvel van erősítve, összetett kezeit imára emeli, s sajátságos, hogy míg jobbjára a dolmány alatt nyúlik ki, addig bal karján a dolmány újjasa van felöltve.

Az alak felett lévő felirat e következő:

Ecce! Georgius hic quondam cognomine Winter,
Pannoniæ Regi fidelitate gravis,
Hunc Mars sæva virum Caput Urbis morte rebellis
Tollit de medio barbara turba nece,
Morte triumphali superans Terestria Winter,
Cæsare pro patria victoriosus obit.

Winter György képében nemcsak érdekes costümképet birunk, mely a magyar nemzeti viselet történetére nézve nem csekély fontossággal bir, de egyzersmind Winter hű arczképét is, miután az arczban a művész egyénítés utáni törekvése szembeötlő és tagadhatatlan.

Winter György bíró lakóháza a főtér nyugati házsorában, nem messze a templomtól fekvő Koreny-féle ház lehetett, mert e ház első emeletén egyik szobájának boltozatán Winter György monogrammos zárköve (G. W. Georgius Winter) még most is létezik (3. ábra).

Ezen, a XVII. század második feléből származó érdekes costümarczképet alighanem Grünwald Máté városi festőművész festé; tőle származnak egyzersmind a bártfai

templomban elhelyezve volt, s városi birák és senátorok arczképeivel díszített emléktáblák (Epitaphiumok) is, mely festmények alakjai ép ily magyaros costumben vannak művészi bevégezettséggel és természetes hűséggel festve.

Sajnos, hogy ezen díszes és nagy műbecscsel bíró Epitaphiumok a bártfai plébániatemplom utolsó újtása alkalmával a templomból, hol századokon át függtek, egyszerűen s minden kimélet nélkül kidobattak! s most *összetörve, megcsonkítva* a régi gymnasium egyik termében vannak halomra dobva!*

Valóban sajnós és szomorító, ha egy oly fényes és gazdag történettel bíró város, mint Bártfa, saját hirneves és tekintélyes biráinak, senatorainak és patriciusainak ezen tiszteletreméltó s műbecscsel bíró emlékeivel oly kiméletlenül bánik s azokat oly kevésre becsüli! Pedig ezen emléktáblák, melyek nemcsak a festészet, hanem a szobrászat, az architektura tekintetében a hazai renaissancestil tanulmányozására nézve nevezetes műalkotások azelőtt a templom belsejének díszét és érdekességét nem csekély mértékben emelték, holott mindezen díszes emlékek eltávolítása által a bártfai templom belseje — sajnós — jelenleg igen üres és rideg.

Ily jóvá már nem tehető hiba és páratlan vandalismus történt a bártfai templom tornyának első emeletét díszítő s sz. Istvánt, sz. Lászlót és sz. Imre herceget monumentális felfogással és művészi hatással, Emericzi és Krausz városi festőművészek által 1521-dik évben festett nagyméretű frescoképpel is, mely a templom utolsó újtása alkalmával bevakoltatott, így hogy jelenleg — mintegy intő például — sz. László pánczélos alakjának már csak két lábszára látható még!

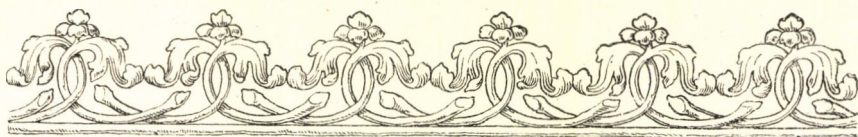
Ily vandalismus azonban nemcsak itt, de másutt, nevezetesen Kassán, Körmöcbányán is történt.** A legszomorítóbb azonban az, hogy ez mind napjainkban történhetett, a midőn a műemlékek fentartására és megóvására szentesített törvényünk is van.

Hogy pedig ily dissonáns befejezéssel zárom be jelen közleményemet, ennek az az oka, hogy én minden kínálkozó alkalmat felhasználok arra nézve, hogy a mindinkább pusztuló műemlékeinkre figyelmeztessem.

Myskovszky Viktor.

* Mindezen jelenleg már megcsonkított emléktáblák leírását — szerencsére — közöltem a Magy. Tud. Akadémia által 1879-dik évben kiadott «Bártfa középkori műemlékei» cz. Monographiám I. kötetének 115—129. lapján.

** Lásd a pusztuló nemzeti műemlékeink megóvása és fentartása érdekében 1898-dik évben kibocsátott Memorandumomat.

IRODALOM.

AZ IPARMŰVÉSZEZET KÖNYVE. A magyar iparművészeti társulat megbízásából szerkeszti *Ráth György* elnök. I. kötet 287 szöveggéppel és 91 műmelléklettel. Budapest. Az Athenæum irodalmi és nyomdai r. t. kiadása 1902, n. 8 r. 532 lap. Ára 16 korona.

Az emberiség művelődésének multjában, mint az erdők százados tölgyfái, emlékjelek gyanánt emelkednek a képzőművészetek, a nagyművészetek alkotásai. De valamint a rengetegnek a fa óriások mellett a lombok, a virágillat s a madárdal adja meg az életet, a nagyművészetek alkotásai is csak a kisebb művészetek, az iparművészetek útján érvényesültek.

Innen van, hogy már az ókortól kezdve az iparművészet mesterei a művészekkel egyformán tiszteltettek. Ez a tisztelet volt részük a középi és renaissance korán át egészen a legújabb korig. Idézzük csak emlékezetünkbe az ötvösök, fafaragók, bronzművesek, fegyverkovácsok és könyvnyomtatók kiváló társadalmi állását hazánk xvi. és xvii. századi életében is. A legújabb korban a céhek kebelében támadt számos visszaélés leszállítván az egész céhélet kulturális értékét, ezzel együtt hanyatlott az iparososztály erkölcsi tekintélye is.

Mindez azonban csak egy fokozat, csak egy nyom volt a fejlődés örök törvényű útján, mert ma már az iparos osztály épűgy, mint az iparművészet mesterei ismét egyenrangű kulturális tényezők s újra fölemelkedtek a nagyművészetek testvéreivé.

Az utolsó világkiállítások megmutatták, hogy a régi nemzeti traditiók kegyeletos új életre keltésével is a magyar iparművészet egyenlő értékű alkotásokkal jelent meg a világpiaczon. Ez indította az e téren különben is már elévűlhetetlen érdemeket szerzett magyar iparművészeti társulatot arra, hogy úgy a hivatásszerű műiparosok, mint a szakférfiak és művelt közönség számára egy könyvet adjon ki, mely bepillantást engedjen a művészi tevékenység e hatalmas ágának multjába és jelenébe.

E mű egyes, magokban zárt fejezetei összeségűkben lehetőleg hű képét kívánják nyújtani az iparművészet teljes körének. A történeti fejlődés föltűntetésével párhuzamosan mindegyik fejezet a technikai eljárások titkaiba is beavat.

Az egész vállalatot, a «Magyar iparművészet könyvét» *Ráth György* szerkeszti, kit arra ösmert buzgalma, egy hosszú élet szakadatlan tanulmánya és nemes izlése mindennekfelett képesítenek.

A mű többé-kevésbbé terjedelmes, egymástól független tanulmányok soro-

zatából áll, melyek elének tárják az iparművészeti tevékenység egész körét. Mindegyik tanulmány a fölkarolt iparág fokozatos fejlődését, a szakirodalom nevezetesebb termékeire való utalással, nagy vonásokban ismerteti. A hazánkra vonatkozó részekben azonban a szerzők az összes ösmert és részben általuk föl kutatott anyagot részletesen feldolgozzák, mi által sok új, eddigelé ismeretlen anyag válik közkincsé.

A most megjelent hatalmas kötetet emelgetve s meggondolva, hogy utána még két ilyen következik, látván továbbá, hogy az egész mű 48 koronába fog kerülni; könyvtechnikai szempontból nem tarthatjuk szerencsés vállalkozásnak. Az a kérdés ötlük előnkbe ugyanis, hogy kinek a számára készült e könyv. A prospektus megadja reá a feleletet: az iparművészettel hivatásszerűen foglalkozók s a szak- és művelt közönség számára. A műiparos rendszerint csak egyes ágával foglalkozik a műiparnak, a közönséget is rendszerint egyes szakok érdeklik s a mai világban mindkét rendbeli ember, — az úgynevezett művelt középosztály immár bármennyire szereti is a művészi szépet, — nem tudja megfizetni a 48 koronát. A vállalatnak tehát füzetesnek kellene lennie. Minden benne levő fejezet önálló, befejezett kerek egész, tehát minden füzet egy értekezést foglalhat magában. Ára olcsó lesz s mindenki megveheti magának azt a füzetet, a melynek tárgyával épen foglalkozik. Hasonló műipari, műtörténeti és művészi sorozatos vállalatok füzetekben a francia, angol és főleg a német könyvpiaczon ujabban óriási sikereket értek. Bátor vagyok ezt a módot a még hátra levő két kötet anyagára nézve a szerkesztő úr becses figyelmébe ajánlani.

A jelen kötetet a szerkesztő rövid előszava után *Gróh István* értekezése vezeti be a művészi stílusok fejlődéséről. Nehéz helyzete van, mert ezt a nagy témát, a különböző építészeti stílusok fejlődésének történetét 32 oldalon kénytelen elmondani.

Azt mondja: «óriási feladat volna az elmúlt korok egymástól merőben különböző nagy alkotásaiban a szépnek valami közös törvényét felfedezni». — Pedig van ilyen s ez a harmonia.

Hazai emlékeinket illetőleg, melyek közül hétnek rajzát közli, megemlíti, hogy úgy a román, mint a csúcsíves és renaissance építő művészetben is mutatkozik nálunk önálló stílus, vagy helyesebben önálló fölfogás. Ha ezeken felül még felemlítjük, úgy mond «az ország keleti részén előforduló székely kapukat, melyeknek formája is a keleti faszerkezetre emlékeztet, úgy a magyaros építészeti jellemvonásokkal végeztünk». Jelenkori népies díszítési modorunk alapján teljes joggal valónak tartja, hogy külön magyar ornamentikáról szóljunk, de csodálatos és sajnálni valónak tartja, hogy ennek a ma is divatos népies ornamentikának multjára nézve csak kisebb-nagyobb mértékben valószínű kombinációkra vagyunk utalva. Nézetünk szerint immár úgy az e részben összegyűjtött tudományos anyag, mint az analógiák kellő tanulmányozása alapján kétségtelen, hogy népies nemzeti ornamentikánk főbb típusai egyrészt az őshazából való még honfoglaláskori s a másik nagyobb része pedig keleti eredetű.

A következő fejezetben *Marczali Henrik*. «Az iparos osztály fejlődése Magyarországon» cím alatt a nála megszokott alapossággal értekezik, méltatva

iparunk fejlődését a honfoglalás korától a mult század negyvenes éveiben alakult védegyletig, közben különösen becses adatokat közölve Árpádkori iparunk történetére s a czéhek életére vonatkozólag.

Ezt követi *Ráth György* munkája az éremről. Magábanvéve egy több száz lapra terjedő, pazarul illusztrált vaskos kötet. Ez a rész maga a legnagyobb bizonyíték fentebbi nézetünk mellett, hogy a mű egyes tanulmányait külön kötetek, vagy füzetekben kiadni, mintegy sorozatos kiadványt sokkal helyesebb lett volna.

Tárgyával nagy szeretettel s lendülettel foglalkozik. Nagyérdeme, hogy kezdettől fogva behatóan foglalkozik a hazai érmészettel s annak a külföldihez való viszonyával. Ösmerteti az ókor népeinek, a középkor s a renaissance korának érmészetét, majd áttér a medaillonok ösmertetésére, különösen méltatva a renaissance nagymestereit s a modern francia plaquetteket. Az emlékérmek között részletesen tárgyalja Mátyás király emlékérméit.

Tisztázni igyekezik a magyar érmészetben használt két generális kifejezést is, e szaktudomány két főágának megjelölésére. A pénzek e szerint érmeknek s a «medaille» emlékéremnek nevezetik. Szerintünk sokkal egyszerűbb és igazabb volna a pénzérem és emlékérem elnevezés.

Általában *Ráth* összefoglaló dolgozata, egy-két csekélyebb hibától eltekintve, a hazai irodalom legkiválóbb érmészeti munkája.

A következő tanulmányban ismét egyik alapos történészünk *dr. Aldásy Antal* szólal meg a pecsétékről.

Szól a pecsétékről általában az ókortól kezdve. Kiemeli azok nagyfontosságát a középkorban. Tárgyalja a pecsétek anyagát, a pecsétnyomókat s végül a pecséthamisításokat. Hazai anyagunkból bemutatja királyaink bulláit s nevezetesebb városaink pecséteit, — különösen méltatva azok művészi technikáját.

Ezután *Lyka Károly* ír a mozaikkészítésről, szintén felölelve tárgya egész történetét, miközben elmondja, hogy a görög mozaik előképe tulajdonképpen a keleti szőnyeg. Ismerteti a classicus és a keresztény mozaikot s annak fenmaradt emlékeit, a bizanci, római, ravennai mozaikokat s az aquincumi antik mozaik képet is, végül pedig leírja a modern olasz mozaik készítési technikáját.

A hatalmas kötetet a sokszorosító művészetről írott terjedelmes és magvas tanulmány fejezi be. Ennek általános részét I—VIII. szakaszban *dr. Éber László* a jeles fiatal műtörténész, másik s reánk nézve érdekesebb részét, a magyarországi sokszorosító művészet történelmi fejlődését három szakaszban *Czakó Elemér* írta meg. Éber megismertet a fa- és rézmetszés technikájával és művészi fejlődésével a xv. századtól kezdve, miközben nagy szorgalommal gyűjti egybe és ösmerteti a különböző nemzetek e tárgyú emlékeit. Tárgyalja Mantegna, Dürer, Hans Holbein és Rembrandt művészetét, továbbá a krétarajz, hántoló, pontozó és tus modort, a körrajzot, a könyomást, a modern fametszést, a rézmaratást, az aczélmetszést, a színes sokszorosításokat és végül a japáni színes fametszést és színes réznyomást. Czakó a hazai könyvnyomdászat művészi termékeivel, a könyvornamentikával foglalkozik a xv. századtól kezdve napjain-

kig s ennek kapcsán áttér régibb fa- és rézmetszőink műveinek ösmertetésére. E részben munkája igen becses, mert sok új adatot tartalmaz, melyek nagy szorgalommal vannak egybegyűjtve. Eme kutatások eredménye felemelő reánk nézve, mert látjuk, hogy hazai kulturánk e tekintetben is lépést haladt kezdettől fogva Európa többi nemzeteivel.

Czakó az értekezés keretében természetesen nem gyűjthetett össze minden adatot: köz- és magán gyűjteményekben még számos XVII—XIX. századbeli magyar metsző és rajzoló műve őriztetik: Úgy hogy a most közlött sorozat bizvást még egyszer akkorára bővül. De mindenesetre ez volt az első nagy és komoly lépés ennek a becses műtörténeti anyagnak egybegyűjtéséhez.

Az iparművészet könyvének prospektusa a következő kötetekre nem kevésbé becses dolgozatokat ígér. A II. kötet tartalma: A miniatura Varju Elemértől, A glyptika dr. Ráth Istvántól, Az agyagművesség Wartha Vinczétől, Az üveg Wartha Vinczétől, Az üvegfestés Lyka Károlytól, A butor Gaul Károlytól, A fafaragás Divald Kornéltól, A csontfaragás Diner Dénes Józseftől, A lakk Divald Kornéltól. A III. kötet tartalma: A fémek az iparművészetben Edvi Illés Aladártól, A vas Edvi Illés Aladártól, A bronz dr. Éber Lászlótól, Az ötvösség és zománcz Mihalik Józseftől, A fegyverek Nagy Gézától, A szövőipar Radisics Jenőtől, A könyvkötés dr. Dézsi Lajostól, A sokszorosítás modern eljárásai Szöllősy Mihálytól, A modern iparművészet dr. Meller Simontól.

A mi végül a kiadvány illusztrációit illeti, azok az egész mű irányához és intencióihoz méltók s magában véve is a sokszorosító művészet csaknem minden jelenleg használatban levő ágával megösmertetnek s azon oknál fogva is jelentősek, mert majdnem valamennyi itthon készült. A szöveg közt czinkographiákon kívül találunk benne fényképnyomatokat, heliogravuret, színes könyvmatot, háromszínű nyomatot, eredeti rézkarcot és egyszerű és színes fametszetet s mindjárt az első lapon Paczka Ferenczné remek algraphiáját a magyar iparművészeti társulat halhatatlan érdemű megalapítójának, Trefort Ágostonnak arczképével.

Könyvünket azzal a tudattal tehetjük le, hogy irodalmunk ime ismét egy derék munkát végzett, — olyat, a melynek maradandó hatása kétségtelen.

Dr. Szendrei Fános.

WISSENSCHAFTLICHE MITTHEILUNGEN AUS BOSNIEN UND DER HERZEGOVINA. Herausgegeben von bosnisch-herzegowinischen Landesmuseum in *Serajevo*. Redigirt von dr. Moriz Hørnes. Siebenter Band mit 13 Tafeln und 305 Abbildungen im Texte. Wien, 1900. In Commission bei Carl Gerold's Sohn. 1—696. A bosnyák-hercegovinai muzeum intézőinek ez újabb kiadványa is kiválik tartalmának gazdagságával s kiállításának díszével. A testes kötet javarésze a *régészet* és történelemnek jut; de az ethnographiát és *természetrajzot* is figyelemreméltó eredeti tanulmányokkal gazdagítja.

A régészeti fejezetet *Curčić Vjsil* muzeuma präparator értekezése nyitja meg a *japudok* ribici sírmezejéről. *Bihač* közelében, az *Unna* partján 1890-ben fedezték fel a *La Tène*-kornak eme sírmezejét s a mekkai zarándokok szolgálatában, mint orvos korai véget ért *Fiala Ferencz* custos kezdte meg ott a

rendszeres feltárást, melynek eredményeit segéde dolgozta fel. Ez a cikk anynyiban is érdekes, mert először vállalkozik ezzel *mohamedan ifjú őstörténelmi* búvárlatokra.

A 375 □ méternyi sírmezőt kívülről semmi emelkedés sem jelzi, pedig pár száz sírgödör sorakozik ott is, mint a közel vidéki *Krajčdn*, itt is a külön elégetett hulla maradványait urnákba helyezték, melyeket olykor római sarcophag-fedélalak formájára idomított kőlapokkal fedtek le s nagyrítkán kőből alakítottak. A régibb sírokból égetetlen csontvázakat is találtak Certosa-fibulákkal. Azonban a középkorbeli *La Tène*-fibulák képezték a túlnyomó többséget (126) és ifjabb eredetű alig 13 akadt, mert a római császárság befolyásának érvényesülésével az itáliai gyártmányok hirtelen véget vetettek ennek a korszaknak. Említést érdemel a néhány lóalakú fibula. Miként a közel *Jezerinen*, a vas itt is csak fegyverek (lándzsa, dárda, nyíl, kard, kés stb.) alakjában szerepelhetett. Ritkán jelentkező ezüstneműi (fibulák, csüngők) belföldi kezdetleges készítmények. *Hadrian* Kr. u. (17—138) és *Antonius Pius*tól (138—161) két bronzérme is előkerült a japud sírokból. Fazekas készítményeik díszítenek. Nyakékeik borostyánkőből, üvegből és emailból készültek.

Dr. *Patsch Károly* muzeumi ör «*Archæol. epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien*» címmel a megelőző kötetekben Dalmatia római régiségeiről, hadi szervezetéről igen szép fényképekkel, rajzokkal megindított monographiájából a negyedik részt adja.

Bevezető fejezetében a *japudok* áldozati helyéről értekezik. *Bihač* közelében a *Privilca* forrásánál *Crkvina* nevű romban találták meg ezt a belföldi katonák által létesített római szentélyt. *Neptun*nak Hoscianus Galba miles legionis I. adiutricis áldozott. Egy másik *Bindo Neptuno* sacrum ab honorem állított oltárt *Bindus Neptunus* és *Triton*nak szentelték tehát a *Privilica*-forrást.

Igen érdekes az először *Plinius*nál¹ *Strabon*nál² jelentkező *Mæzeius*-ok otthonának kiderítése is. Már *Dio*³ említi, hogy a germanok és pannonok diadalmaskodtak ezeken s így szomszédosok valának. S mert *Plinius* szerint 369 decuriójukkal a *dalmataknál* is erősebbek valának, és *Strabo* szerint a *japudokkal* és *liburnokkal* a császárság kezdetén Dalmatiában a négy legtekintélyesebb néptörzset képezik. Már *Zippel*,⁴ *Tomaschek*,⁵ *Kiepert*⁶ és *Hirschfeld*⁷ *Bosnia* északi felébe helyezik ezek otthonát, melyet *Tomaschek* a *Korana Glina* forrásaitól az *Una Sana* és *Vrba*s völgyein át *Vrbanjaig* feltételezett. *Patsch* kutatásai szerint a mai *Banjaluca* képezé északi határukat s *Augustustól* kezdve a *dalmata* segédcsoportok mint a Cohors V., VI. és VII., valamint a ravennai flotta erősen igénybe vevék e harczias törzsek. Így *Aquæ Mattiacæ*-, a mai

¹ *Historia naturalis*. III. 142. Salona . . . Petunt in eam iura . . . Dalmatæ, Deuri Ditiones, *Mæzei*.

² *Strabo* VII. 5. 3. Ἐννὴ δ' ἐστὶ τῶν Παγούριον.

³ *Dio Cassio* LV. 32.

⁴ *Die römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus*. 197. lap.

⁵ *Mittheilungen der geographischen Gesellschaft in Wien* 1880. 563. lapja.

⁶ H. *Kiepert* *Formæ orbis antiqui* XVII. (6-ik melléklet) *Lehrbuch der alter Geographie*. 360. lap.

⁷ *Otto Hirschfeld* *Hermes* XXV. 354. lapján.

Wiesbadenben (Germania superia) és Mauretania Cæsariensisben szolgáltak. A rómaiak a régi törzsszerkezet fentartásával osztották decuriákba őket, mint az albánokkal történt s az egész *civitast* — egy felirat tanúsága szerint — *Vespasianus* idejében a *præfectus civitalis* igazgatá. Tehát valóságos városi szervezetet alkottak s mindenütt megőriztek ethnicus sajátságukat. Így *Daucius Dætoris* filius *Mæsicus* (Brambach Wiesbaden 1518) *Licatus Carvi* f. natione *Mæsius* (C. I. L. VIII. 9384 Cæsarea = Cherchel). Ezen törzsszerkezetet a III. századig bírják. Sajátos nevükkel *Dacia* és Pannonia telepesei közt is gyakran találkozunk.

A bosnyák *Novi* (Sana és Unna egyesülésénél) környékéről kiásott római feliratok, téglabélyegegek egyikén: idibus Julio imp(eratore) d(omino) n(ostro) C(æsare) *Gordiano* Aug(usto) II. et Pompeiano co(n)s(ulibus) állván, Kr. u. 241 július 15-én emelték ezt a templomot, melynek felavatása július idusával fontos lehetett *Gordianus* uralkodásában.

A *Kninben* 1894-ben alakult horvát régészeti társulat (Hrovatsko sturinareko društvo u Kninu) új muzeumának 24 feliratos emlékéből mindjárt a legszebb Traianus dák háborújára vonatkozik.

Cæsar Nerva Traianus Augustus Germanicus Dacicus szövege az első dák háborúra (K. u. 102) utal Burnumban, melyet Kr. u. 118-ban Traianus coloniává is emelt s e miatt a Legio XI-et onnan elhelyeztette. Erre a vidékre, sőt egész Dalmatiára sok más alakban terjeszté ki a császár a dacius hadjáratok alkalmából gondoskodását. Építkezések, vízvezetékek, kiváltságok bizonyítják ezt. Így a Coh. III. Delmatarum veteránjai 103-ban (Corp. J. L. III. Diplom. XXI = XXXII²), a Coh. II. Delm. 105-ben (Diplom. XXIII = XXIV²), a Coh. VII. és V. Delmatarum 116-ban (Diplom. XXVII = XL²) nyerték polgárjogukat és a connubiumot. A dáciai bányászathoz Dalmatiából toborzott nagyszámú telepesek különösen *Zalatnán*, *Ampelumban* túlsúlyban valának, a mint e sorok írója ismételten kiemelte. Ezek vitték át Daciába *Diana* és *Silvanus* cultusát is. Ezek mellett a Siciliából Salona Lissa vidékére a Kr. e. III. században áttelepedett s ott meghonosodott kereskedők Hercules tiszteletét terjeszték el a partokon. *Heraclea* városukat is *Brazza* szigetén, róla nevezték el. *Hercules* és *Mercur* domborműve Jaderből,¹ *Hercules* Musarum szobra Salonából, hol Severus centurio cohortis V. . . . *donis donatus ab* (imp. *Traiano bello*) *Dacico*² ismeretes. Sőt a *dalmatiai limes* nemtőjét magyarázzák ki Hirschfeld, Mommsen, Birman eme Kr. u. 179-beli feliratból: *Herculi Augusti sacrum Valerius Velens veteranus ex centurione limitem pub(licum) aperuit*³ Forrásnemtől is tisztelték *Salonában*. Aequmban 1860-ban márványszobor-töredékét is találták, melynek művészileg kidolgozott feje, Schneider E. szerint a lysipposi *Apoxyomenosra* emlékeztet. Ugyanott egy II. vir áldozott neki. *Almissa Onacumban* is vala szentélye s *Brazza*-sziget védőjéül tisztelte Herculest, kinek cultusát a katonák terjeszthették el *Dalmatiában*.

¹ Schneider Archæol. epigraph. Mittheilungen X. 50. l.

² Corp. I. Latin. III. 1940.

³ Corp. I. Latin. III. 3157—8663. Hirschfeld Archæol. epigr. Mitth. IX. 8. Mommsen „Begriff des Limes“ Westdeutsche Zeitschrift XIII. 134. lapján *limes* alatt a *határutat* érti.

Tanulmányosok saját hazai történelmünk szempontjából is a knini muzeum legiobélyegei. A LEG(io) XI. C(laudiana) és LEG(io) XI. C(laudiana) P(ia) F(idelis) építőtéglakon, fedélcserépeken *Burnumból* Kr. u. 42—69 közti időből ered, mert 69-ben a három császár versengési harcaiban először *Otho*, majd *Vespasianus* oldalán küzdött¹ s 70-ben már Germania superiorban a *german-gall* lázadók leveretésében² segédkezett.

Burnum közelében a LEG(io) IIII. F(lavia) F(elix) *Smredeljiből* két fedélcserép bélyege egészíti ki a *Trebiza-völgyből Humac* Bigesteből már 1895 ismeretes bélyeget, hol kitűnő téglaeépítőagyag kínálkozott a legionak.

Az *aquilifer* sírköve *Burnumra* jelzi a törzskart, de egy vexillatio *Aude-triumban* is állomásozhatott. *Salonában* egyik legionarius sírkövét találták.

Salonát 66,³ illetőleg 69 előtt a Legio VII., a III. század elején Leg. XI.,⁴ a leg. XIV. gemma Marcia victrix és később a Leg. I *Italica*⁵ osztályai védelmezték. Minthogy 70-ben Vespasianus a Germania superiorba vezényelt Leg. XI. Claudia helyébe a batavok lázadása után feloszlatott leg. IV. *Macedonicából* alakította a Leg. IV. Flaviat, ebbe jutott az előbbi legénysége is s ez a legio *Burnumban* váltotta fel a Leg. XI. Claudiat. Ilyenformán *Dalmatia* a Kr. u. 70 és 170 évektől eltekintve, *legio* nélkül nem maradt soha. A leg. XIV. gem. Martia victrixről pedig a knini gyűjtemény felirataival kideríté *Patsch*, hogy 68 után, a mikor rövid ideig szolgált ott a legio, egész Septimius Severusig, sőt *Gordianusig* résztvett *Dalmatia* védelmében és pedig *Salonából*. Minthogy a *Marcus Aurelius* által polgári joghoz juttatott katonák rendes előnevük elhagyásával *Marcus* jelzőt vették fel a D. M. A(ur) Treccianus miles leg. XIII. g. M. iti XXVI. *Salonából* tehát az ő uralkodási idejére utaló feliratok. Majd 200 után a helytartói irodában *beneficiariusokat* rendelnek a legioból. Így 209-ből *Naronaban* talált oltáron,⁶ (I. O. M. pro salute imp. Sever. et Antonius Augg. et Getæ n(ob) C(æs) et Jul. Augustæ matr. Augg. et castrorum G. Statius Tacitanus b. f. cos. leg. XIII. g. v. s. e. Pompeiano et Avito eos), majd a Novæban talált Silvanus-oltár 239-ből [Silvano Aug. soc. Aculianus b. f. cos. leg. XIII. gem. Gordian D. n. Gordiano Aug. et Avio(l)a cos. K. A(. . .)].⁷

A muzeum bronzáiból egy *Minerva*, egy genius tűnnek ki. Lámpákból a nálunk is jelentkező gyárosokból, FORTIS, CRESCE, LVCI(us) F(ecit), NERRI, OCTAVIS (municipium *Magnumból* = *Balina* glayica), VIBIANI s *Tzauból* LITOGENES F(ecit) jön elő. Reliefes lámpáikon oroslán, egér, futó medve, fát rágó kecske, juh, nyáját őrző pásztor, pálmagalyat tartó kakas,

¹ Tacitus Historia II. 11, 67, 86 és III. 50.

² Tacitus Historia IV. 68. Mommsen Corp. Inscript. Latin. III. p. 280. és Römische Geschichte V. 200. lapja. Hermes XI. 439. Marquardt Römische Staatsverwaltung 299. l. H. Meyer Geschichte der XI. und XXI. Legion Mittheilungen der antiquarischen Gesellschaft in Zürich VII. 1863. Domasevsky Rheinisches Museum 1892.

³ Domasevsky Rheinisches Museum 1892. évf. 213. lapján.

⁴ Hirschfeld Corp. I. Latin. III. p. 1476.

⁵ Mommsen Corp. I. Latin. III. p. 283

⁶ Corp. I. Latin. III. 1780.

⁷ Corp. I. Latin. III. 1911.

paizsát védelemre tartó lovas, futó halász, két egymást ingerlő gladiator, tragikai maszk, *Cupidó*, bigán vágató Eros, Jupiter, Romulus és Remus farkasának ábrázolásai láthatók.

Kninből, a múzeum igazgatójával, *Morun Luigi* tanárral a régi *Hippius Tulus*, a mai Narenta-forrásvidéket is átkutatták 1897-ben, kiegészítve *Alačević* 1881. és *Bulic* 1886-beli kutatásait. A *Cetina* felső völgyét *Svilaja planina*, a *Lemes*, a *Kozjak* és *Siroka Strana* zord fensíkja zárják el a tenger felől. Előbbin Unisteből a *Livansko polje* lovagló ösvény vezetett régebben át. Csakis északdéli irányban közlekedhettek így *Kievoból* a vízválasztón a *Krka*-völgyére, Kninbe és a *Cetinje* mentén *Swjebe*. Ezért az *Aequmból* Kninbe épített utat a dinári Alpok alján északra *Burnum*, délre *Gardun* városával is összekapcsoltatá *Tiberius* Kr. u. 16—20-ban: *ad (sum)mum montem Ditionem Ulcirum*,* *P. Cornelius Dolabella* helytartó alatt. A *Cetina* középvölgyén *Citluknál* megépített *Aequmot* már *Claudius* coloniává emelte; de a környező lakosság még Kr. u. 200-ban se romanisálódott teljesen el, s nemzeti szokásaihoz és műveltségéhez hű maradt. Az *Aurelius*, *Septimius* nevek jó későn is belföldi melléknevekkel mutatkoznak; de a törzsgyökeres helyi nevek, mint *Apinus*, *Aplo*, *Apurus*, *Baracio*, *Bato*, *Buo*, *Istus Ledrus*, *Panes*, *Pantos*, *Plator*, *Stator* *Tato* annál gyakoribbak a római feliratokon. A nők mindig egy névvel jelentkeznek felirataikon s az atyai névtől a *filius*, *filia* görög módra elmarad. A keleti népelem is ritka. De azért a népesség sűrűbb lehetett a mainál, mert a *Cetina* mentén 11 kisebb és 4 nagyobb (*Koljana* gernje, *Strazine* Lestve Sevič (Sziletič) és *Kievo*) telepet constatált *Patsch*, holott ott ma a szegényes kunyhók is nagyon ritkák.

Legtöbb leletet *Koljana* szolgáltatta, csakhogy *Kievoból* ismerjük az egyetlen *quinquennalis* tisztviselőt (*Aurelius Maximus* censort), s tehát római szervezettel csak az birhatott. A delmata törzsek itt is kerületi kormányzattal birhattak. K. e. 34-ről 33 tavaszáig verte le a völgy lakóit maga *Octavianus*, a mikor, *Appianus*** szerint, a mai kopárság helyett sűrű erdőkön hatoltak át s dalmaták főhelyét, *Sinetium* favárát felégeték. Katonailag *Koljane gornjevel* Novától védett *Gradina* fensíkját szállták meg, hol a „*Reljina ograda*“ sok felirattal két mértföldmutatót a COH(ors) III. ALPINOR(um) katonájának, s a L(egio) I. A(diutrix) katonájától *Dianának* emelt oltárt szolgáltatta. Az ősi hithez való ragaszkodást is szembeötlővé teszik ezen feliratok. A *Silvanus-cultus* (*S. villicus*, *S. silvestris*) *Diana*, *Liber*. pater helyi cultusa mellett *Jupiter*, *Juno*, *Janus* is szerepel. A keleti vonatkozást egy *Jupiter dolichenus* képviseli, mert a veteránok betelepődését ez az elzárt vad vidék nem vonzotta. De a nagy istenfélelem dacára egyetlen papról sincs idáig említés. Elszigeteltségükben függetlenségi hajlamukat is megőrizték s híven kitartottak. Kr. u. 6—9 a delmata pannon lázadásban is, sőt *Bato* a *Cetina*-völgy és *Salona* közti *Aude-*

* Corp. I. Latin. III. 3202. Kr. u. 189. pontem Hippi fluminis restituit s hol tehát az *Itinerarius Antonius* (338, 4) és *Anonymus ravennatus* (213, 13) *Pons Tiluri* nevű statiója állott.

Corp. I. Latin. III. 3198—10156. a régi helységek a *Cetina* balpartján épülvén, a jobbpartot követő mai úttal nem lehet azonos ezen út, a mint *Kiepert* rajzolja.

** *Appianus* III. 27.

trium (Muč)-ból küzdött 9-ig. A lázadás leverése után a római kormány a helyi szabadalmakat elvonva, a Cetina-völgyet szigorúbb felügyelet alá szorítja. Így Hadrianus korából ismerjük már *Aelius Aelianus* eq(ues) præt(orianus) *Koljane gornjeben* talált oltárát, melyet Ulp(ius) Licinianus a scr(iniis) præf(ecti) præterio társaságában Jovi patri sanxcer(unt)!¹ Mindezek a feliratok, valamint az *Aequmból* felmerült s *Dalmatiában* felettébb ritka Mithra² két domborműve kevés szobrászati ügyességgel készültek.

Igen becses történelem-földrajzi adalékokat tartalmaz dr. *Želič E.* zárai tanár értekezése, *Ptolemæus Geographiájának Dalmatiájáról* kimutatva: hogy Ptolemæus a tyrasi *Marinusnak* Nero császártól *Hadrianusig* Kr. u. 80—126 közt szerkesztett utazási leírásaiból merítette adatai javarészét, főleg a partvidékre és határookra nézve. Ptolemæus maga mathematicus vala s a Kr. e. 276—196 közt Alexandriában, a hellen műveltség és világkereskedelem központján élt *Eratosthenes* készíté az első fokbeosztást, melyet Hipparchos, Kr. e. 126-beli csillagász egészített ki. Ezt vette át Ptolemæus is, a kinek Agathodæmon vala rajzoló- és calligraphusa. De a helyrajzi, ethnographiai adalékok, különösen a belvidéken még régibb forrásokra utalnak. *Želič* tanár nagy apparatussal tanulmányozta a Ptolemæus-irodalmat s az idáig legjobbnak tartott, s az athosi kolostorban 1840-ben *Orlov Davidow* herczeg által felfedezett *Vatopodi-kéziraton*³ kívül, melyen *Müller Károlynak*⁴ Párisban még befejezetlen kiadása is alapszik, a vaticani levéltárban *Urbino* herczeg († 1502) hagyatékából őrzött másolatát használta fel különösebben. *Ptolemæus* Geographiájának gyakorlati vonatkozásait fejtegeti Dalmatiára, foglalkozván különösen a topographiai és ethnographiai jelentőségével. *Ptolemæus* Geographiája II. könyve 16. fejezete és VIII. könyve Illyriumot *Liburniára* és *Dalmatiára* osztja, mutatja be s még a határvonalakat is ugyancsak kiszinezi. A Flaviusoktól, illetőleg a Kr. u. első század második felétől kivatalosan szereplő provincia *Delmatiát*, a korábbi időkben *superior provincia Illyricumnak* nevezték s így *Ptolemæus Illyriumja* is az utóbbival azonos. De Dalmatiának *Liburnia* és *Dalmatia* kerületekre osztatása is régibb keletű s Ptolemæus térképén *Liburnia* az *Arsa* vizétől part mentén a *Kabanzko* pogorja hegyéig, vagy a *Salona* fölötti öböl s befelé a *Strmicáig* Kninnél terjedt, hol a dinari Alpon innen *Sidroma* képezi legdélibb városát. Keletre a mai Bosznián át a drinamenti *Visegradig* s onnan a Moraváig (mai Serbia) terjedt. Ezzel szemben *Dalmatia Trautól Alessioig* és a *Moravatól* le a *Sar Dagig* van rajzolva. Ámde Kr. e. 27-ben a rómaiak három törvénykezési kerületet (conventus juridici)

¹ Corp. I. Latin. III. 13. 215. Bosnisch-hercegovinische Mittheilungen V. 211. n. 75.

² Schneider Archæol. epigr. Mittheilungen IX. 51. lapja s Cumont Roschers Mithologisches Lexicon Mithras 3055. lapján és a Mithras emlékek Corpusában Textes et monuments 502. lapján n. 232.

³ Ptolemæus Claudius I. Geographie: Reproduction photolithographique du manuscrit, grec du monastère du *Vatopédi* au mont *Athos* exécuté d'après les clichés obtenus nous la direction de P. de Swastinnoff et précédé d'une introduction historique . . . par Victor Langlois. Paris 1867.

⁴ Müller Rapporté sur les manuscrits de la géograph de Ptolemée. Claudii Ptolemæi Geographi a. Paris.

különböztettek meg: 1. *Liburnia* az *Arsától* a *Krkáig* délre és keletre az *Unáig* *Seardona* és *Pasinum* (Pagjane) központokkal; 2. a Kerkától a *Cetináig* s a Sanától a *Savanak* a *Dundba* ömléséig (Belgrad, Zimony) *Salona* conventus; 3. *Narenta* kerülete a *Cetiná*tól a *Sar Dagig* és Alessig Naroná főhelylyel. *Ptolemæus* politikai beosztása ethnographiailag sem vágott össze az ő idejében érvényes kikerekítéssel. Így az ő Liburnáján nemcsak a *liburnok*, *japudok*, *adrioperek*, de a salonai és naronai conventusokba tartozó derriai, dindarri, dition, mäsäus, keraunus törzseket is magában foglalá Onporum meg *Sidrona* városokkal együtt. Az ő *Dalmatiája* is tehát azt a déli Illyriumot képviseli, melyet *Agron*, *Tenta* és *Genthius* királyok a római foglalás előtt, a Kr. e. III. századtól 167-ig, önállóan birtak, mert *Periplus*, a karyai *Sylax*,* a Kr. e. IV. század végén, e két illyriai tartományt még nem említik s a liburnoktól délre a *bulimiaikat*, *hylleusokat* jelölik a salonai öböltől keletre a *Kerkáig*, *Heraclea* fővárossal (talán mai *Bosoljina*) *Herculesről*, *Hylas* fiáról. E várost a Siciliából felvándorolt görögök Kr. e. 395 körül elébb *Lissa*, majd *Trau* vidékére telepedve, alapítottak. Minthogy azonban Ptolemæus *Alexandriának* ezen a vidékén nem járt és csakis csillagászati geographiával foglalkozott, nem csoda, hogy a közhitelnek örvendő régi írók elavult néprajzi adatait kritika nélkül bejegyezte térképébe, s így azt ellentétbe hozá a politikai tényleges állapottal. Ez a régi forrásmunka Eratosthenesnek Kr. e. 296—176 közt szerkesztett föld- és néprajzi leírása lehetett. Ő is Alexandriában működött, mint Ptolemæus s ott szorgalmasan összeírta a világkereskedelem révén sokfelé utazott műveltebb kortársak közleményeit. Ezek révén jegyezhetette fel Dalmatia népeit is. És még a Kr. e. 90-beli Anonymus is Eratosthenes után jellemezte a hylleusokat s még Polybios, sőt Strabo is őt követve, jutnak olyan tévedésbe, hogy pl. a mi Dunánk a mai Zimony-Belgrádnál kétfelé válva, egyik, a Szávával azonosított ágával az *Ardriába* ömlik. A régi Liburniának emez Eratosthenes leírásaiban megörökített kereskedelmi összeköttetését Egyiptom felé még egy *Salonában* talált, de sérültsége miatt teljesen nem magyarázható, e korbéli görög felirat is igazolja.

Ptolemæus térképe alapján Felső-Pamuria felé Dalmatia határait is szabatosabban kitűzi az értekező. Így a *Velika* és Mala Kapella (Albius mons) kelet, szélétől, a *Velebit* (Bachus mons) északi oldalától kezdődött Felső-Pamuria, mely a mai Szt.-Pétertől Vrbella, Buzin, Otok, Stari-Maidan-Saurkimolt irányában a Verbaszig s ott Banjalukától délre Rekavicáig terjedt, mélyebben nyomulva Dalmatiába, a mint idáig hittük, s északon *Emona* (Laibach), mely eleinte Italiához számított, Augustustól vagy legalább a II. századtól bizonyosan Pannoniához vala osztva, úgy hogy *Atransban* határvám működött.

Alsó-Pamuria felé Dalmatia határvonala a *Vrba*s melléki *Rekavicétől* Tesauj, Gratanica, Bjelina, Sabac érintésével a Sava-torkolati *Belgradig* s nem *Banjaluka Zvornikig* haladt. Italia felé a nyugati határt az *Arsia* (Arsa 36° 30' 44° 50') folyótól St.-Péterig (36° 30' 45° 10'), a hármas összeszőgellésig

* Scylacis *Carysandeusis Periplus*. Ed. Müller Geographie Græci Minores 1854. H. I. 15—97.

terjedt. Délen a *Sar Dagon* át a *Matija* torkolatáig és nem a *Drimig* terjedt Dalmatia, úgy a mint Ptolemæus idejében tényleg létezett is.

Minthogy a ránk is sok tekintetben tanúságos dolgozatokkal terjedelmesebben kelle foglalkoznunk, már csak röviden emelhetjük ki a többieket. *Kulin* bánnak 1203/4 közt *Kocevsko Zagorjaban* emelt templom alapítási feliratát mutatja be *Truhelka*. Majd *Celesten Vjekoslav* eszéki tanár az eszéki muzeum bosnyák érmeiről ad kimerítő ismertetést.

Ippen Todor csász. és kir. consul Scutaritól 11½ órányira a Bojana mellett Sirgi falunál talált II. Uros István Milutin (magnificus dominus) király által 1293-ban emelt templomot, az 1262-beli sasi romokat, a franciscanusok rubigi templomát Laci falu XIII. századbeli plebania templomával szépen illusztrálva ismerteti.

A széprajzi értekezések közt dr. *Meringer Rudolf* gráci egyetemi tanár kimerítő monographiája a bosnyák-hercegovinai házról sok tanúságot nyújthat saját hazai íróinknak is. *Lilek Emil* serajevói tanár a házassági szokásokról, *Mehemed Fejziberg Kulinovič* a bosnyák-hercegovinai mohamedánok babonáiról beható és alapos tanulmányokat közölnek. *Carič A. J.* dalmatiai karácsonyi énekei zárják be ezt az érdekes sorozatot.

A természettudományi részben *Kispatič Mihály*, a mi földtani társulatunk körében is munkálkodó zágrábi tanár, a bosnyák serpentín-öv kristályos képződményeit mutatja be a zágrábi akadémia elé terjesztett részletes felvételei alapján. Dr. *Protič György* a vasműveiről emlegetett *Varas* környékének erdő- és rétnövényeit írja le. *Maly Károly* bosnyák államvasúti segédmérnök *Serajevo* környékéről s főleg az 1629 m. *Trebovič* és a még kevésbé ismert 1532 m. *Bukovikról* gyűjtött növényeket sorolja fel kiváló szakértelemmel. Dr. P. Strobl Gábor admonti tanár Bosnia-Hercegovina dipteraitiról, Klapalek Ferencz a trichopterák és neuropterakkal, *Siebenrock Frigyes*, bécsi csász. muzeum-őr, Bosnia fosszil-halairól számolnak be a változatos és a bosnyák kormány áldozatkésztségét már tetszetős kiállításával is előnyösen hirdető kötetben.

Téglás Gábor.

EUGEN PETERSEN: *Ara Pacis Augustae*. Sonderschriften des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien, Band II (8 fénynyomatú táblával külön kötetben). Bécs, Alfred Holder, 1902. Ára 28 korona. «Midőn Ti. Nero és P. Quintilius consulsága alatt (Kr. e. 13-ban) Hispaniából és Galliából Rómába visszatértem, e tartományokban kívánságom szerint minden elintéztetvén, a senatus elhatározta, hogy szerencsés hazatértemért Augustus békéje istennőjének a Mars mezőn oltárt szentel, a melyen főtisztek, papok és Vesta szüzei évente áldozatot mutassanak majd be.» A *Monumentum Ancyranum* e szavaival maga Augustus császár ad számot a történelmi és művészeti szempontból annyira fontos *Ara Pacis Augustae* keletkezésének idejéről, körülményeiről és jelentőségéről.

Az archæológiának csak a legujabb időben sikerült Augustus korának e nevezetes emlékét fölfedezni, illetőleg fölismerni. A hetvenes évek végén Duhn Frigyes állapította meg azokat az egyes töredékeket, a melyek jelenleg

különböző gyűjteményekbe vannak elosztva és egykor az Ara Pacis alkatrészei voltak. Valamennyit építési munkálatok alkalmával a római Palazzo Fiano területén találtak, nagyon különböző időszakokban, a xvi. század elején, ugyane század második felében és legutóbb 1859-ben. E domborműves töredékek legnagyobb része még a xvi. században a Mediciek birtokába került és most részint a firenzei Uffizi gyűjteményben, részint a római Villa Mediciben őriztetik. Egyes részek a Vatican gyűjteményébe, a Louvreba, a bécsi művészettörténeti múzeumba jutottak, a legutóbbi leletek pedig a római Museo delle Terme-ben kaptak helyet.

Míg a híres bécsi Genesis-kézirat kiadásához irt kitűnő bevezetésében Wickhoff Ferencz az Ara Pacis domborműveit beleilleszti a művészettörténeti fejlődés egymásutánjába és részben reájok alapítja az Augustus korabeli művészet eredeti sajátosságáról való tanát, addig az archæologusok közül Petersen kísértette meg — technikai jelenségekből, a diszitmények stilisztikai jellegéből és a figurális domborművek compositiójából kiindulva — az emlék reconstitucióját.* Uj könyvében részletesebben kifejti, helyesbíti és kibővíti tanulmányainak eredményeit és kitűnő reproductiókban az Ara Pacis összes reánk maradt részleteinek a képét adja. Szigorú, óvatos módszerrel, minden egyes részlet beható vizsgálata alapján olyan eredményre jut, a mely a fő vonásokban bizonynyal érvényben marad még akkor is, ha a Palazzo Fiano területén még esetleg végzendő ásatások egyes részleteket megmásítanak is.

Petersen nyomán már a mai napig napfényre került töredékek alapján is tiszta képet nyerünk az egész emlék szerkezetéről, fölépítéséről, szobrászi díszítéséről. Márványtömbökből épített négyzetes alaprajzú kerítésen belül, a melynek mindegyik oldala körülbelül 10 méter hosszú lehetett, emelkedett a béke istennőjének szobra és előtte az oltár. Félpillérek díszítették a falak sarkait, két félpillér a bejáratú oldalt, két kettős félpillér a hátulsi oldalt. A márványfalakat kívül-belül egy díszítményes sáv, egy magasabb alsó és egy valamivel alacsonyabb felső részre osztotta. Belül az alsó résznek nagyon egyszerű volt a díszítése, fölül pompás virágfüzerek és bukranonok díszítették a falakat. Mi sem zavarta meg a béke istennője szobrának ünnepélyes hatását. Finom művészi számításról tesz tanúságot, hogy belül teljesen hiányzik a figurális elem, míg a kerítés falainak külső oldalain olyan megkapó nagy számmal lép föl.

A külső rész alsó felét pompás, gazdag indadíszítés borítja. A felső mezőket domborművek töltik be, a melyek szoros eszmei kapcsolatban vannak az egész épület rendeltetésével. Az oltár mögötti hátulsi fal három részre volt osztva. Középen volt az a dombormű, a mely az Uffizi-gyűjtemény leg-híresebb antik darabjai közé tartozik: Tellus, az anyaföld, mellette jobbra és balra az édesvíz és a tenger ábrázolásai fölött a levegő női személyesítői (Auræ). E centrális domborműtől jobbra a Tellus oltárán bemutatott áldozat (Museo delle Terme) és Mars Ultor templomának a domborművé képe (Villa Medici) következett. Balra csak töredéke maradt meg egy másik áldozati jele-

* Mittheil. d. deutsch. archäol. Instit., Röm. Abthlg. 1894., 172. köv. II.

netnek, a mely nyilván Vestának szolt és a Mars templomának a Mater Magna templomának a képe (Villa Medici) felel meg. A két oldalfal felső részét ünnepélyes menetet ábrázoló domborművek borítják. Zárt, kettős sorokban, komolyan, méltóságteljesen lépdelenek az uralkodóház tagjai, az állam fő méltóságai, papjai. Nők és gyermekek csak kis számmal. A művész a legnagyobb gonddal örökítette meg az egyéni megjelenés jellemző vonásait. Egyik-másik alak valósággal hű képmás hatását gyakorolja. Petersen munkájának a legérdekesebb részei közé tartozik az, a melyen az Ara Pacis fölszentelésekor életben levők képmásait keresi bennök. E domborművek (Uffizi, Vatican, Louvre, Villa Medici) a római, állami, hivatalos jellegű művészet legfontosabb emlékei közé tartoznak. Az ünnepi menetnek mintegy kiindulási pontja a mellső oldalnak a bejárat mellett levő két domborműve. Jobbra bikaáldozatot látunk (Villa Medici), balra victimariusok vezetik a földísztített áldozati bikát (u. o.), két kis töredékből (Bécs, Museo delle Terme) pedig azt következtethetjük, hogy jobbra Mars, balra Bonus Eventus voltak e jelenetek tanui.

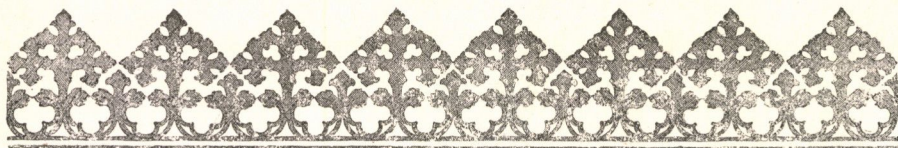
A római szellemnek, állami öntudatnak, vallásos fölfogásnak és a keletkezőfélben levő dynastikus érzésnek tökéletes kifejezése volt az Ara Pacis, a melynek alaphangulata ugyanaz, mint a Horatius-féle *Carmen saeculare*-é. Augustus Békéje — a jótevő istennő, a ki bőséget hoz a birodalomra, társnője, édes testvére a termékeny Anyaföldnek! A boldogabb idők sejtelme vonzza ide a birodalom képviselőit az oltárhoz, a melyet Augustus visszatértének öröme emeltetett a senatus.

Könyvének utolsó fejezeteiben Petersennek sikerül azt is kimutatnia, hogy nemcsak alapeszméjében, hanem formailag is római ez az emlék. Nem görög, hanem itáliai jellegű az egésznek az alaprajza; az egykorú festészetben megvannak az analógiái az istennő szobra mögötti látszólagos *ædiculának*, sőt az ünnepi menet domborműveinek is. Gondosan, szigorú kritikával állapítja meg minden egyes részlet keletkezését, mintáit. Bizonyos, hogy az ünnepi menet ábrázolására befolyással volt az athenæi Parthenon híres képszalagja, de a fölfogásban, az emberek és istenségek ábrázolásában, a részletekben csalahatatlanul megnyilatkozik a római szellem, a görög művészetnek nem szolgai másolója, hanem továbbfejlesztője.

Petersen hypothesis gyanánt közli azt a valószínű lehetőséget, hogy az Ara Pacis egész alkotmányát még egy terjedelmes, szintén négyzetes alaprajzú oszlopcsarnok vette körül. Valami szerencsés véletlen fogja e kérdést eldönteni. Teljes bizonyosságot csak a Palazzo Fiano telkének újabb fölkutatása adhat.

Végül megjegyezzük, hogy Petersen szép munkájának mintegy kiegészítése gyanánt Kubitschek legközelebb az osztrák archæologiai társulat folyóiratában azokról az érmeokről fog értekezni, a melyek az Ara Pacis képét tüntetik föl. Az ő jóvoltából már Petersen is közölheti kilencz Nero- és egy Domitianus-féle idevágó éremnek az érdekes képeit.

Éber László.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT 1902 évi december hó 30-án d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta utolsó rendes havi ülését. Jelen voltak: dr. Forster Gyula másodelnök elnöklete alatt Huszka József, Kunvári Fülöp, Halaváts Gyula, Vásárhelyi Géza és Szumrák Pál vál. tagok, továbbá dr. Finály Gábor, Sztehló Ottó, dr. Márton Lipót, Passuth Ödön és nyolcz más hallgató. Elnök az ülést megnyitván, elsőnek *dr. Éber László* értekezett a magyar nemzeti muzeumban levő vaskorú aranyékszerekről, több nagybecsű emléket mutatva be. Utána számos rajz bemutatásával *Nagy Géza* ösmertette ugyancsak a magyar nemzeti muzeum fegyvergyűjteményét.

Végül *dr. Récsey Viktor*, IV. Béla király leányai spalatói ereklyéi és síremlékeinek ügyeivel foglalkozott, felhíván a társulatot, hogy ezeknek az ország részére leendő megszerzése iránti kezdeményező lépéseket tegye meg. *Forster Gyula* elnök köszönetet mondván előadónak e tárgyban kifejtett tevékenységéért, midőn jelzi, hogy e tárgyban már hivatalos lépések is tétettek, kijelenti, hogy az elnökség intézkedni fog e részben, s az eredményről annak idején jelentést teend.

Titkár előterjesztése folyamán *Möller István* műépítész és *Gerhardt Gusztáv* bankigazgató Budapestről a társulat rendes tagjaiul megválasztattak.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Szumrák Pál és Kunvári Fülöp ig. választmányi tagokat kérte föl.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT január hó 27-én d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta meg ez évben első rendes havi ülését. Jelen voltak: dr. Forster Gyula másodelnök elnöklete alatt dr. Gerecze Péter, Halaváts Gyula, Huszka József, Kunvári Fülöp, Szumrák Pál, Vásárhelyi Géza igazgató-választmányi tagok, Lipcsey József pénztárnok és tíz más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván, elsőnek *dr. Finály Gábor* értekezett a pannoniai római útakról, majd *dr. Szendrei János* mutatta be és ösmertette a Bács-Bodrog vármegyei muzeum avar- és honfoglaláskorabeli leleteit; felolvassván *Roediger Lajosnak*, a muzeum őrének ide vonatkozó jelentését. Mindkét értekezést folyóiratunk fogja közölni.

Titkár jelentése folyamán felhívja a választmány figyelmét azon körülményre, hogy a társulat a folyó évben tölti be fennállásának 25-ik évét. A tár-

sulat gondoskodni fog, hogy negyedszázados jubileumát a folyó évben méltóképen megülje.

Szártorisz Ferencz gymn. tanár Selmeczbányán a társulat rendes tagjául megválasztatik.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Gerecze Péter és Halaváts Gyula ig. választmányi tagokat kérvén föl, — az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

KALAUZ A MAGYAR NEMZETI MUZEUM ÉREM- ÉS RÉGISÉGTÁRÁBAN. Ez a 45 lapra terjedő kis utmutató tizenkettedik kiadásban jelenik meg. Új kiadás szüksége azért állott be, mert a folyó 1902. évben fontos átalakuláson ment át az osztály. A legjelentékenyebb változás érte az osztály két nagy folyosóját. A hol eddig a classikus szobrok gipszmásolatai állottak, ott most a hadtörténelmi gyűjtemény gazdag növedéke díszlik, melyet Nagy Géza szakértelemmel föllállított. A déli folyosón a muzeumi fegyvertárhoz csatlakozik a Delhæs István hagyatékából muzeumunkra szállott fegyvergyűjtemény; idekerültek az ugyancsak őtőle a muzeumra szállott egyiptomi, præhistorikus, antik középkori sorozatok, becses costumgyűjteménye és a hangszerek. Az 1901. év végén az antik köemlékek nagy száma, mely eddig az intézet udvarán az időjárás viszontagságainak volt kitéve, az épület földszintes folyosóin nyert helyet és megindulhatott a hazai építészet és szobrászat emlékeinek megfelelőbb elhelyezése. Csekélyebb átváltozások érték az osztály termeit. Némely helyütt még lehetett érdekesebb szerzeményeknek tért szorítani, új föllállítása következtében kedvezőbb a fegyverterem képe és a VII. teremből áttéttetvén az összes zászlók a folyosókra, ennek a jellege is megváltozott. A Kalauz helyszini használatra van szánva és nem tekintve a szabadon álló tárgyak számát, ezeken kívül több mint harmadfél-száz nagyobb és kisebb szekrény meg tárló tartalmáról ad rövid tájékoztatást.

x. y.

POZSONYI MÚZEUM. I. Mióta 1900-ban a pozsonyi városi múzeum alapítója és sok éven át érdemdús vezetője, Könyöki József meghalt, a pozsonyi múzeum állapotáról sem magántudósítás nem érkezett a szerkesztőséghez, sem a múzeum hivatalos jelentéseit nem kaptuk; sőt mikor ez évi augusztus 6-dikán a délelőtti órákban e folyóirat szerkesztője meg akarta tekinteni e múzeumot, nem birt oda bejutni. Így keletkezett az a benyomásunk, hogy «a pozsonyi múzeum dolga Könyöki József elhunytá óta megakadt». Nem gyöngítette e föltevésünket a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének hivatalos jelentése sem, melyből a pozsonyi múzeumra vonatkozó passus így szólt: «A pozsonyi városi múzeum 1898-tól 1901-ig régészeti czélokra 2200 k., iparművészeti osztály létesítésére 2000 k. állami segélyben részesült s ezenkívül a mult évben a régi magyar ötvösművek galvánmásolatainak egy 14 darabból álló sorozata rendeltetett meg számára. Az állami segély azonban a két utolsó évben nem használtatott fel, a mi első sorban a vezetésben beállott változással és az ezzel egyidejűleg megindított rendezési munkálatokkal magyarázható meg. A régészeti szak felügyelője a múzeum megtekintésekor közelebről megjelölte

azokat (a) szempontokat, a melyek a gyűjtemény szakszerű felállításánál figyelembe veendőek.»

Most készséggel adunk a *pozsonyi múzeum derék vezetőjének* elégtételt, mikor kijelentjük, hogy úgy a szerkesztőségi, mint a főfelügyelőségi híradás téves volt. A pozsonyi múzeum dolga nem akadt meg és javadalmát az utóbbi időkben is fölhasználták, egy szóval a pozsonyi múzeumban a legserényebb munkásság folyik. A téves információk helyreigazítását maga Helmár Ágost úr adja, kinek ezért köszönettel tartozunk. *A szerk.*

II. Tisztelt Szerkesztő Úr! Az «Archæol. Értesítő» f. é. október 15-diki számában a következő mondatot találtam: «A pozsonyi múzeum dolga a boldogult Könyöki József halálával megakadt; már két év óta fölhasználatlanul hever az állami segély.» E közleménnyel szemben, kérem, szíveskedjék becses lapjában tért nyitni több tény felsorolásának. 1900-diki áprilistól 1901-diki december végéig, tehát $1\frac{3}{4}$ év alatt tökéletesen átalakítottam a pozsonyi városi múzeumot. 3700 tárgyat újra — másképen — helyeztem el; ezek közül vagy 3000-et elláttam czédulákkal és számokkal; meghatároztam és leírtam czédulakatalogusban 500 érmet, 500-at (a könnyebben meghatározhatókat) Testory úr, mostani ideigl. segédőr határozta meg; meghatároztam 100 pecsétnyomót; elhelyeztem a fiókokban heverő érmekeket és pecsétnyomókat külön e czélra készített üvegszekrényekben; meghatároztam, tehetségem szerint, legalább 2000 tárgynak becsárát; irtam (beleszámítva az éremgyűjteményt) vagy 1500 katalogus-czédulát; készíttettem 13 új szekrényt, átalakíttattam 5-öt. A fent jelölt időszakon át, kivéve 2—3 nyári hónapot, naponként 7—8 órát (néha többet is) szenteltem a múzeum rendezésének. Néha-néha, nagyon ritkán t. i. nehezebb tárgyak elhelyezésénél napszámos segített. Az összes itt felsorolt munkát minden díj nélkül, tisztán az ügy iránti lelkesedésből végeztem. Pozsony város közönsége, azaz, a városi képviselőtestület f. é. április havában az én indítványomra két évre városi tisztviselőt rendelt ki mellém segédül s ennek ezelőtti teendőinek végzésére gyakornokot fogadott és fizet. Tek. Polikeit Károly, kir. kath. főgymn. igazgató úr szívességből rendezte a prähistor. és ókori tárgyakat és íratott róluk czédula-katalogust 2—3 tanulóval. Az állami segélyt (évi 500 korona) 1900 óta félretettük, hogy nagyobb szabású vásárlásokat eszközölhesünk. Minthogy azonban a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége nem engedte meg az ideiglenes tőkésítést, az 1901. év végéig kiadtunk 416 koronát, azóta pedig 407 koronát az 1900-diki és 1901-diki segélyből, azaz, 1000 koronából. A felhozott tényekből látható, hogy a pozsonyi múzeum dolga boldogult Könyöki József halálával *nem* akadt meg, s hogy az állami segély *nem* hever fölhasználatlanul. Fogadja, tisztelt Szerkesztő Úr, szíves üdvözetemet. Pozsony, 1902 november 5. *Helmár Ágost*, ny. középisk. tanár, a pozsonyi városi múzeum őre.

III. Ugyancsak a pozsonyi múzeumban a legutóbbi években folytatott tevékenységről ad hírt dr. Ortway Tivadar, mint a pozsonyvárosi múzeum bizottságának tagja, a «Nyugatmagyarországi Híradó»-ban. (1902. péntek, okt. 31.) Ezen «Suum cuique» czímen megjelent vezércikkben közölt adatokat elég fontosaknak tartjuk arra, hogy azokat itt ismételjük:

«Az, hogy boldogult Könyöki József halálával a múzeum dolga megakadt volna, téves állítás. Ellenkezőleg, inkább is az áll, hogy a múzeum ügye nagyon előre haladt. Hogy én Könyökiről, a városi múzeumnak mondhatni szellemi teremtményéről és évek hosszú során át buzgó gondozójáról csak a legnagyobb elismeréssel szólhatok, világos, de nem vélek emlékének azzal árthatni, ha a hangoztatott váddal szemben kiemelem, hogy Könyöki halála óta városi múzeum egészen átalakult s czélszerűbben, áttekinthetőbben lett rendezve. A múzeumot újból kellett rendezni, mert a tárgyak annyira felszaporodtak volt, hogy a helyiség szűkös volta tekintetéből, a sokszoros duplikátumokat el

kellett távolítani s helyökre az újonszerzett tárgyakat hozni. A tárgyak elhelyezésére szolgáló régi szekrények átalakítottak s azonkívül egészen új szekrények és üveges asztalok, összesen 12 db, szereztettek, mi nem csekély kiadásba került. De a tárgyak újból rendeztetek is olyképen, hogy chronologiai sorozatuk nagyjában áttekinthetők lehessen. A legszigorúbb systematikus rendezésről ugyan ma sem lehet még szó, de ezért csak a szűk helyiséget lehet okolni, melynél a kihasználási elvet kellett egyben-másban a chronologiai systema rovására alkalmazni. Ám bárki is, ki a múzeumot megtekinti, arról győződhetik meg, hogy a tárgyak mai elhelyezése rávall a tudományos rendszerre. A tárgyak továbbá nemcsak helyi elrakás tekintetében rendeztetek, hanem leltároztattak is. Ez igen nagy munka volt, melyért feltétlen dicséret illeti meg az őr és segédeit. Ma a városi múzeumnak pontos leíró katalógusa van, a régiségi és műtárgyaknak épp úgy mint az érmeknek. A leíró katalógus minden gyűjtemény nélkülözhetetlen kelléke. E nélkül múzeumot használni és ellenőrizni lehetetlen. A végzett munka ernyedetlen szorgalom mellett is hónapokon át tartott. A leltározásnak megfelelőleg most a múzeumi összes tárgyak számozvák is. A pecsétnyomók, melyeknek szintén csak kis része volt leltározva, ma szintén megvannak számozva, tisztítva s czédula-katalógusban leírva. Le nyomatok is készültek belőlük, melyek szintén közszemlére ki vannak állítva. Ma pontosan tudjuk, hogy a múzeumi tárgyak (1901 végeig) 3733, melyekből 2777 van a szekrényekben és üveges asztalokban kiállítva, de sőt tudjuk ma mindezen tárgyaknak becsértékét is. A megbecsülés műve szintén nagy fáradozás eredménye. A megbecsült összes tárgyak értéke 1901 végén = 78.013 korona. De a múzeumi őr és bizottság még itt sem állapodott meg. Kiterjesztette figyelmét és gondját Pozsony város nevezetességeire is. Régi épületek s értékes műemlékek fényképi fölvételei eszközöltettek. A történelmi érzék fejlesztése s városunk történeti és régiségi nevezetességei iránt a közérdeklődést felébresztendő, ezek jegyzéke kinyomatott s iskolákban, vendéglőkben, vendégfogadókban, kávéházakban s egyéb nyilvános helyeken kifüggesztettek s hirdapokban is állandóan közzétételnek. Egyes műemlékek fentartása és jobb gondozása céljából külön memorandum készült. Szóval múzeumi ügyben akkora tevékenységről szólhatni, mely nem gáncsol, de a legnagyobb elismerést érdemli. Nyilván e tevékenység kimutatásával már el van erőltetve a másik vád is, az: «hogy az államtól kapott segély két év óta felhasználatlanul hever». A múzeumi bizottság inkább is arra törekszik, hogy a segély a városi múzeum érdekében minél gyümölcsözőbben felhasználtassék. Nem egy eset fordult elő, mikor múzeumunk számára igen érdekes és hézagot pótló szerzeményekre tehetünk szert, ha pénzünk lett volna. Ilyenkor fájó szívvel kellett látnunk, hogy Pozsonyt különösen érdeklő, mert történetére rávalló értékes műtárgyak másüvé vagy éppen külföldre kerültek. Hogy ilyesmi jövőre ne történjék, elhatározta a bizottság, hogy némi készpénz mindig álljon rendelkezésre, melyből kínáló esetekben kívánatos tárgyakat beszerezni lehessen. Ha ezt a határozatot már előbb hoztuk volna, most a Messerschmidt-féle faszobrokat bírnók. E szobrászati művek, melyek múzeumunknak annyira dízére válnának, valószínűleg mindenkorra kiestek kezeinkből. Ezeket röviden felemlítve ismétlem, hogy Könyöki József emléke iránt nem vagyok és nem lehetek kegyetlen. Mi az ő buzgóságának igen sokat köszönhetünk, annál inkább, mivel díjtalanul, önzetlenül gondozta városi múzeumunkat. De viszont megköveteli az igazság, hogy Helmár Ágoston, a jelenlegi őr, Testory Ferencz másodőr fáradozatlan működését ne hagyjam elismerés nélkül. Polikeit Károly lelkes buzgósággal rendezte a múzeum prähistorikus tárgyait: a kő, bronz, görög és római tárgyakat s azokról czédula-katalógust is készített. De a múzeumi bizottság is gyakori ülésein mindenkor nemes és hazafias érdeklődéssel van a múzeumi ügy iránt. Mindennyi önzetlenül fáradozó férfiút alaptalan vádakkal szemben meg nem védeni lehetetlenség!

Suum cuique!»

A POZSONYI VÁROSI MÚZEUM 1902-ben. Helmár Ágost tanár és vár. muzeumi őr jelentéséből, melyet a pozsonyi vár. muzeumi bizottságnak

1903. évi január hó 26-án tartott ülésén előadott, arról értesülünk, hogy a muzeum rendezésének munkája 1902. évben is tovább folyt. 1902. évi december hó 31-én a leltárba be volt jegyezve 5614 tárgy, ezeknek értéke 92,419 kor. 50 fillér. (1901. évi december 31-én 3733 tárgy, értékük: 78,013 kor. 90 fillér.) Rendeztek 1047 db képet (olaj- és vízfestmények, réz-, aczél- és fametszetek, kőrajzok, fényképek) és készítettek ezekről leíró czédulakatalogust. Az érmeik meghatározását és a rájuk vonatkozó czédulakatalogus készítését, melyet Helmár muzeumi őr Testory Ferencz úrral együtt 1900-ban megkezdett, 1902-ben Helmár őr folytatta. 1901 végén volt 590 meghatározott érem, 1902 végén pedig 1088. A kézikönyvtárt is rendezték és készítettek róla czédulakatalogust; van 154 kötet, ezeknek értéke 731 kor. 60 fillér. A közönségnek a muzeum ügye iránt való érdeklődéséről a következő adatok tesznek tanúságot. 1902-ben 17 adakozó 111 tárgyat ajándékozott a muzeumnak. Majsch Ede akad. festő úr pedig a műtermében létező, nagyrészt értékes műtárgyakat és régiségeket, melyeknek becsára körülbelül 7000 korona, szerződésileg a vár. muzeumnak ajánlotta fel avval a kikötéssel, hogy élete végeig saját műtermében őrizhesse. A nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi ministerium régi magyar ötvösművek galvanoplasztikus másolatait — egészben 16 darabot — állami letétként átengedte a muzeumnak. Vétel útján szereztek 270 tárgyat. A második orsz. mezőgazdasági kiállítás ideje alatt a muzeum mindennap nyitva volt. Ez évben a látogatók száma volt szabad bemenetel mellett 8692, 20 fillér díj mellett 116, 60 fillér díj mellett 21, 1 korona díj mellett 14, egészben véve tehát 8843 személy. A pozsonyi muzeumok a legsűrűbben látogatott vidéki muzeumok. Az 1901. évi magyar statisztikai évkönyv szerint 1901-ben 7727 személy látogatta a pozsonyi városi muzeumot, a pozsonyi orvosi és természettudományi egyesület muzeumát pedig 6783; a két muzeumot együttvéve tehát 14,510 személy, míg az erdélyi muzeum összes osztályait (Kolozsvár) 2246-an látogatták, a szegedi városi muzeumot 3905-en, a szentesit 4200-an. Ezek az adatok is mutatják, hogy mennyire szükséges a pozsonyi gyűjtemények helyiségeinek nagyobbítása.

x.

A VERSECCI VÁROSI MÚZEUM, mely 1894-ben keletkezett, 1902-ben is szép gyarapodást mutat fel. Összes gyűjteményei 1110 tárgygyal szaporodtak, és pedig az érmeik 284 dbbal, a régiségek 524 dbbal, az iratok, képek, tervrajzok stb. 159 dbbal és a nyomtatványok 143 dbbal. A gyűjtemények állománya 1902 végén 16,421 dbra rugott, melyek közül 5748 érem, 7364 régiség, 989 irat stb. és 2520 (többnyire apróbb verseczi) nyomtatvány volt. Sok tárgy ajándékozott a muzeumnak. A városi segélyből 1220 K 75 f., az állami-ból 511 K 56 f. fordított muzeumi célokra. Tanulmányozás és szerzés céljából az őr 17-szer volt kiküldve vidékre. Ásatás 1 volt, Varadián, a hol az Arcidava nevű római castellum alapfalainak feltárása befejeztetett. A Verseczen megtartott ipar- és mezőgazdasági kiállítás alkalmával a muzeum a kiállítás területén külön kiállítást rendezett, mely a verseczvidéki mezőgazdaságnak és iparnak multjára vonatkozott. Maga a muzeum 1902-ben 43-szor volt nyitva a közönség számára szabad belépés mellett; a látogatók száma 1007 volt. A szak-

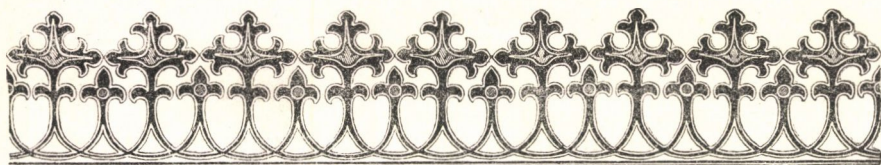
könyvtár gyarapodása 51 mű 72 kötetben 668 K 10 f. értékben. A mult évi szerzeményből kiemelendők, az I. osztályban, az érmeknél: 71 db szlavoniai és magyar dénár a XIII. század második és a XIV. század első feléből (verseczi gyűjtélékes lelet); 58 magyar dénár a XVI. századból a korniarévai gyűjtélékes leletből, Pongrácz Imre ajándéka; 1 aranyérem, melylyel 1845-ben a «Magyar Iparegyesület» Herzog Éva, verseczi lakos, selymét kitüntette. A II. osztályban (régiségek), őskoriak: cifrázott kőkori edénytöredékek, melyek egy Versecz határában a temesvári út mellett újonnan felfedezett őstelepről származnak; ugyanolyanok, melyeket egy eddig ismeretlen dentai őstelep szolgáltatott; egy 0'072 m. hosszú kővéső, mészkőből, a verseczi Majdandülőről, Csincsák József ajándéka; egy verseczi leletű bronztokos véső füllel, Gettmann Rezső ajándéka; bronztű, agyag- és kődolgok a dettai őstelepről; edényeket és mészbetétes töredékeket a dubováczi urnatemetőből, Solymossy Ágost, kir. tanácsos, ajándéka; bronzkarimás véső, mely az ómoldovai dunaszigeten előkerült és ugyanolyan anyagú sarló, lándzsacsúcs, ékített karperecz stb. (5 darab), egy a nyolczvanas évek végén előfordult szviniczai gyűjtélékes leletből, Doraszil Antal, temeskutasi r. k. plébánostól; bronz karperecz, gombostű és négy csüngődísz, továbbá sok kő-, csont-, szarvasagancs- és agyagtárgy Vattináról; római vas-, kő- és agyagdolgok (többnyire töredékek) Varadiáról, Vattináról, Dettáról és Izbistéről; borostyángyöngyök Nagy-Szredistyéről; végre Gemmák Orsováról (1) és Bulgáriából (4).

A középkorból származik: egy ezüst pecsétés ujjgyűrű, melynek lapján, a m. nemzeti muzeum szakférfiainak determinálása szerint, egy jobbra néző ülő sas és e felett egy csillag van. Körirata: **S · IOHANNIS · F · PE ✠ I ·**, azaz «Sigillum Johannis filii Petri». Betűinek jellege után itélve a XIII. század végéről való. Találtatott Verseczen a fentemlített érmekkel együtt. Egy közép-nagyságú harang felső része és egy kisebb ép harang, melyeket Kis-Gájon kiszántottak; Wingert Nándor, németosztamora lakos, a föld tulajdonosának ajándéka. A nagyobbik harangon a következő felirat vonul körül: **+++ O REX GLORI[a]E VENI DOM P[er] D E**. A betűk XV. századbeli majuscudák. — Egy tömör ezüst ujjgyűrű, lapján stilizált liliommal; Christian József ajándéka.

Az újabb korból valók: verseczvidéki régi délszláv ékszerek, részint dr. Demetrovits Mihály, főorvos, és Christian József ajándéka, részint vétel útjani szerzemény. Végre egy ezüst kőmíveskanál és egy kalapács, melyeket 1845-ben a verseczi iparegyesület épülete alapkövének letétele alkalmával az akkori verseczi főszolgabíró, Szabó Antal, használt; vétel.

Versecz, 1903 január 1-én.

Millekker Bódog.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

A JÁSZ KÜRT DOMBORMŰVEL.

Mintegy száznyolczvanöt éve foglalkozik az irodalom a jász kürttel, képe több ezer példányban forog közkézen, Jászberényben századok óta sok ember láthatta és 1876 óta közkiállításokon is sok ember szemlélte: mégis műtörténeti rejtélyeink közé tartozik.

Homály borította, miként a régibb középkor egyéb emlékeit, míg a modern kutatás ezt az időszakot is komolyabb figyelmére méltatta.

Mikor évekkel ezelőtt a m. tud. akadémia kiadásában közzéttem munkámat a régibb középkor hazai emlékeiről, a jász kürtöt mellőztem. Akkor még az a véleményem lehetett, hogy valamely arra hivatott szaktárs oldja majd meg ezt a rejtélyt. Most az említett munka átdolgozásával lévén elfoglalva, utamban állott a rejtélyes kürt és mivel most már nem volt reményem, hogy más oldja meg a kérdést, magam voltam kénytelen a föladattal szembeszállani. Így keletkezett a jelen dolgozat, melyet folyó február hó 9-ikén előadtam a magyar tudományos akadémia ülésén.

Értekezésem hat részre oszlik. Kezdem az eddigi irodalom rövid bemutatásán, ezután áttérve a domborművek leírására, megpróbálom megadni az értelmüket, szólok a mű stílusáról és végül az analógiák fölhasználásával a kürt származása helyét és korát törekszem megállapítani.

Hogy a kürttel foglalkozhattam, azt Jászberény tanácsának köszönhetem, a ki a becses ereklyét február 7-ikétől 22-ikéig kezemre bízta és köszönöm Lippich Gusztáv főispán, valamint dr. K. Lippich Elek osztálytanácsos uraknak, a kik szándékomat hathatós közbenjárásukkal támogatták.

I.

A jász kürt irodalma és a róla készült ábrák.

Miként Nagy Károly egykori birodalmában a nagy fejedelem híres vezére Roland hős halála után is századokon át élt a nép száján és több helyütt tisztelettel mutatták azt a csatakürtjét, melyet a roncesvallesi csatában megszólaltatott, úgy hazánkban Lehel vezér emlékét őrizte meg a legendák dicsköre. A Markkrónika és Turóczy tanúsága szerint dicsősége a XIV. és XV. századokban is élénk emlékezetben volt és túlélte ezután is az idők viszontagságait. És csak úgy, a mint Roland kürtjét büszkén mutogatták rajnamenti templomokban,¹ úgy Lehelnek is legalább három kürtjéről van tudomásunk. Egy Lehel-kürtöt őriztek a Rákócziak munkácsi várukban. Thaly Kálmánnak köszönjük ezt az érdekes adatot.² Hová lett, nem tudjuk; lehet hogy az is elefántcsont-kürt volt, rejtélyes, domborművekkel, a melyek táplálják a képzelmet, és ingerlik a gyűjtők birvágát.

Egy második Lehel-kürtöt még a XIX. század elején őriztek a mölki zárdában. 1816-ban a nemzeti múzeumnak ajándékozta a jeles zárda és a szerény emlék azóta itt van a rajta lévő fölirattal, mely Lehel vezérről szól. Rajta maradt a fölirat, bár senki sem hisz neki, mert az egyszerű szarv s a kezdetleges vésések a XVIII. századon nem mennek túl.³

Egy harmadik «Lehel-kürt»-öt Jászberényben őriznek ember-

¹ Lásd Bock Über den Gebrauch der Hörner im Alterthum etc. Mittelalterl. Kunstdenkmale des österr. Kaiserstaates 1860. II. k. 137. l.

² «Unum cornu quasi venatorium, a Duce Hungarorum condam Lehel remansum.» «Egy régi magyaros kürt Lehel herczegé.» Thaly a kincstár összeírását közzétette a m. tud. akadémia Monumentáiban Scriptores XXIV. köt., 2. db. 370—386. l. — Ugyanő közölte II. Rákóczi Ferencz ifjúsága czfmű munkájában, I. kiadás 1881. II. kiadás 1882., a 109. lapon jegyzetben; vsd. ö. Valentinus Bujdosótól Lehel kürtje és még holmi Századok 1896 773—775. l.

³ Leirva a Cimeliotheca Musei Nat. Hung. Budæ 1825. a 65. lapon 50. szám alatt. «Cornutuorus, bovinum, insolite magnum cui epitonium eburneum argentea lannina applicatum est in orificio: inferior pars se late diffundit, circumdata argento: in cavitate interna Lehel, Dux ata effigiata habetur, queuradmodum in Musoleo Ducum, et Regum Hung. fol. Norimbergæ 1663. pag. 67. cum exercitu, castra metante, pingitur. Inscriptione gaudet germanica: Lehel der XI. Herzog in hungarn, a 855. — Hoc din in Prælatura Mellicensi Austriæ asservatum, et in venatione ad convocandos canes adhibitum fuit. Probabilius artifex eventum Lehelis cum Conrado novit, putans illud bovinum fuisse, quo Dux Imperatorem mactasse nerretur, Quod fortasse verosimilius est, quam, ut credamus, parthieum illud corun, in domocivica apud Jászberényienser, et a Franc. Molnár in Nat. carnu. adumbratum, Lehelis fuisse. Antiquissimis temporibus videntur plura huius generis coruma pretiosa in usu fuisse. Quidquid horum sit, non moramur. Mellicense recentis est operæ, et donatum Sereniss. Archiduci Josepho Palatino, a quo Museum accepit. Proxime illud descripsit V. Capitaneus Dist. Jaz. et Cum. Petr. Horváth etc. Értekezés a Kúnoknak és Jászoknak eredetéről etc. 1893. p. 148.

1. ábra.

2. ábra.

A JÁSZ KÜRT KÉT OLDALRÓL TEKINTVE.

Fénykép után rajzolta *Agotha J. F.* 1896-ban mintegy $\frac{2}{5}$ nagyságban (megjelent *Dr. Szendrei* «Hadtörténelmi emlékek» című művében).

emlékezetet túlhaladó idők óta. Dr. Illésy János kutatásai szerint ¹ már a XVII. század nyolczvanas éveiben ott függött ez a kürt a jászberényi főtemplom falán és már akkor mint Lehel vezér kürtjét tisztelte a hagyomány. Azóta is szakadatlanul mind a mai napig az a kürt neve. Népszerűségét a jászoknál tanúsítja az a tény, hogy tizenegy jász község közül hétnek a czímerében szerepel. A legrégibb adatot arra, hogy Jászberényben őrizték, a jászberényi református hitközség 1642-ik évi pecsétje nyújtja.

Az irodalomban talán legelőbb Bonbardus említi az ő Topographiájában. ² A Jászságról szólván, a régiségeire tér át és azok közt kiemeli a jász kürtöt. «Inter antiquitatis monumenta et thesaurus asservatur ab iisdem summoque in pretio habetur cornu quoddam ex ebore amplius media ulna longum, quod ajunt fuisse Lehelii unius ex septem Ducibus Hungarorum, quo is occidisset Conradum Imperatorem, prout erronee comuniscitur Thurocius Auctor Chronicorum Hungaricorum. Satius videtur dicendum illius esse, qui post tempora D. Stephani Regis, eo quod cum popularebus suis in quapiam expeditione rem feliciter gesserat, libertatem nobilitatemque de more in proemium consecutus est. Cum autem nomen Regis, qui privilegium contulit ex Archivis erui nondum potuerit, peculiaribus super hac expeditione, nec non causa obtentæ libertatis, haud pronum conjicere. Porro in memoratu cornu, quod aureo, argenteoque ornatu quidam jam pridem spoliavit, perquam eleganter sculpta visitur, nescio, quæ diva, Dianæ similis, cum sagitta, cervo, et delubro, cui ædes adjunctæ per modum cænobii præter nonnullas alias figuras, quæ gentilis unum absque dubio sapiunt. Si ad aurem applices sonum talem per se edit, qualem examen apum.»

Dr. Illésy János Bél Mátyás kéziratában is talált a kürtről említést. ³ «Láttuk itt (t. i. Jászberényben) Lehel magyar vezér kürtjét, melylyel Konrád császárt megölte. Úgy hiszem, elefántcsontból van; hossza másfél lábnyi, vastagsága olyan, hogy félkézzel át lehet fogni. Csorba van rajta, mely állítólag az ütéstől ered. Sokféle faragás ékesíti: farkasok, tánczosok, kürtösök, gyalog- és lovasharczosok s a mi feltűnő: kereszttel díszített templom is. A kürt arannyal, ezüsttel be volt öntve, de a török kincsszomja

¹ Dr. Illésy János, Még valami stb. Századok 1896. 943.

² Topographia magni regni Hungariae etc. etc. Viennae 1718. negyedré, 166. l.

³ Századok 1896. 943.

ettől megfosztotta.» Ezután elbeszéli Konrád császár esetét, megjegyezvén, hogy a kürtön levő veres foltokat a német császár vérétől származóknak tartják.

Bélnek ez a műve azonban nem jelent meg s így Bonbardus után valójában Jászberényi Molnár Ferencz, a nemes kiskún kerület egykori kapitánya következik.* 1788-ban tette közzé harmincz kis 8-ad rétű lapra terjedő magyar nyelvű értekezését Bécsben s utóbb Pesten négy kiadásban és ugyanezt a dolgozatát megírta latinul; az első latin kiadás megjelent 1789-ben, a második 1803-ban, az utolsó latin kiadás 1808-ban, az utolsó magyar 1838-ban. Művéhez csatolt két rézmetszetű táblát, melynek egyike oldalról, a másika pedig kiterítve mutatja a kürtöt; mind a kettő természetes nagyságu fölvétel. Magyarázatát a kürt nyílásánál kezdi; az ottani sáv nyolcz körében ábrázolt idomokat nyolcz nemzetiségi czimeres jelnek véli. A nagy mező első sorában ábrázolt jelenetek a magyarok őshazájukból való kijövetelük jelei, midőn a szarvast nyomon követték. A tenyérben a magyarok őshazájának, («Karelia») czimerét látja; a második sor kentaurusai a tisztátalan lelkeket, kiktől állítólag a magyarok származtak, a többi jelben a természet javaival bővelkedő Európát, valamint a haza megóvásáért folytatott harcokban tanúsított erő és vigyázás jeleit véli fölismerni. A harmadik sorbéli sas és az összeszótt «tulipán» az öröm jelei, hogy mindenféle bőséget nyertek el az új hazában. A negyedik sávban az «asszony» az Alirumnak közül való, a «bepólyázott» gyermeket körül tánczolván, örvendenek, «hogy e született gyermek olly nagy nemzetnek elejét és eredetét megnyervén, illy undok magzatot, olly legerősebb férfiaknak nagy nemzésekre, állapottyoknak szerentsés kimenetelével tapasztalnák.»

Ezután a nyílás körüli sávra tér vissza és észreveszi, hogy ott tulajdonkép csak öt különböző kép van a körökben, ez tehát Balamber, Charaton, Uldinus, Bendegútz és Attila jelvénye, azon öt király jele, a kik Európában «nevezetesen Pannoniában a Magyar Nemzet Előljárói» voltak. Majd Lehelről szól, elmondja a legendáját és rendre iparkodik megczáfolni azokat a kifogásokat, melyeket hitelessége ellen emeltek.

Végül említi, hogy a kürtöt hajdan drágakövek ékítették és

* «Jászberény várossában levő Leel kúrtének vagy jász-kúrtének esmérete» stb. — F. Molnár Notitia cornu Leelis Jászberénii asseruati Vindobonae 1789.

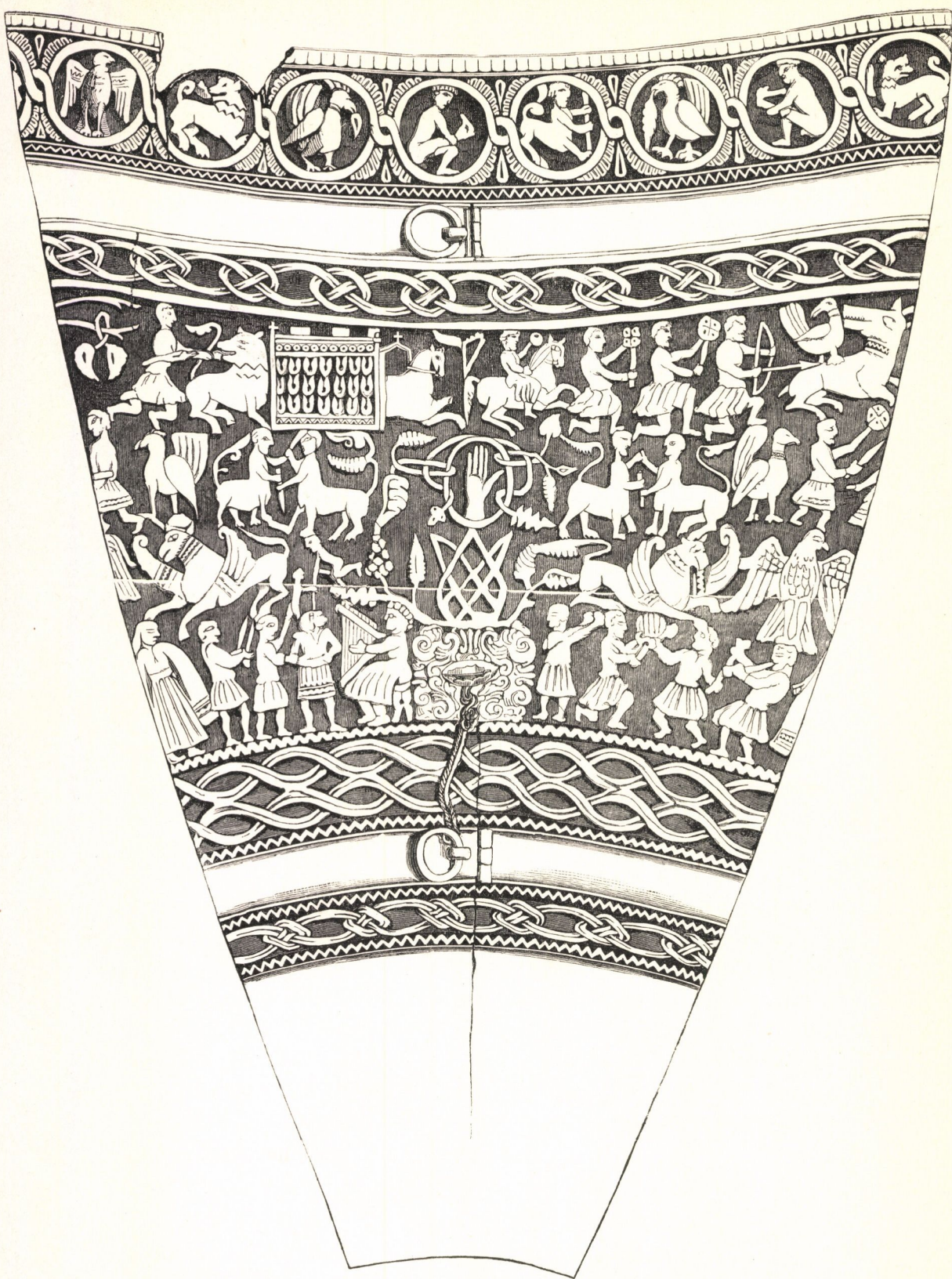
ezeket akkor szedték le a jászberényiek, mikor a török szultánnak a ki látni kívánta a kürtöt, Konstantinápolyba küldték.

Előadását így végzi a szerző: «Így már az előre kitett beszéd ezen Kürthről elég hosszan nyújtott ugyan, de abban a sok-féle állapotnak összevegytelődött részei miatt valamit világossan és értelmessen írónak és hallani akarónak is szükségére tzelzett szak-
vak, tudom nem minden olvasónál adnak hitelt: tapasztalván már, még az igaz dolgokat is a mostani tudós Világ' gántsossai által kinevettetni. Mindazáltal, ha ezeknél valaki bizonyossabbat taníthat, engem bizonyára a fellyebb-írttaknak kétséges állapoti között, ki némelly vélekedésekkel környülvéve vagyok, az homályosságoknak elűzése után szabaddá teszen.» Molnár magyarázatai erősen hatottak Dugonics Andrásra, Etelka című regényébe beleszővi a Lehel-kürt részletes leírását.*

Ellenben sehogy sem elégítették ki a tudákos Décsy Antalt.** Új alapon kívánta a kürtön ábrázolt jelenetek értelmét kifürkészni. Legelőbb Molnár állításai ellen fordul. Tagadja, hogy a kürt Lehel hadikürtje lett volna, nem is faragta Árpád embere, hanem európai rablásból származik. Hibáztatja a «kareliai» czímer-magyarázatot, tagadja, hogy elefántcsontból készült és helyteleníti az «Alirumna»-magyarázatot. Azt hiszi, hogy vadászkürtnek használták és hogy «farsangoltak vele.» Az ő nézete az, hogy a kürt pogány papi czímer volt és a kürtön kimetszették az ünneplőket. A jászok Szvatopluktól vették el, mikor a morva egyházakat kirabolták. A kürtöt Theodora görög császárné küldte egyházi edénynek. A kürt korábbi történetét is tudja Décsy és elmondja a 2. szakasz 66—76. pontjai alatt. A kürt szerinte tulajdonkép Griff-madár körme, «mellyet kürtnek neveztek az együgyű Árpád katonái, most is úgy hívják.» A második részben előadja a saját magyarázatát, mely onnan indul ki, hogy Lucifer gonosz incselkedéseit űző pogány istenek ábrázoltatnak rajta. A hárfás Amphion «hamis isten»; lát rajta két sípost, az «Orpheus»-t és «Arion»-t; a «kutyát fojtogató» alak Sigelion, a szarvasra lövő nyilas Fascinus. Egy görbe fán ülő gyermek «Mentő Isten» (genius). Az az alak, melyet az ezüstlemezke borít, szerinte Belphegon «fertelmes

* Dugonics András, Etelka II. könyv, 2. kiadás, 1791. 171—178. ll.

** Friss és legújabb előadás a jászokról és kürtjokról stb., írta Décsy Antal, Miskolcz, 1814. 8-adrét 70 l. Az Jász vagy Ijász kürtön lévő metzésekről, írta Nemes Décsy Antal stb. I. rész. Kassa, 1815. 8-adrét, 58. l. További folytatás a Jász kürtön levő metzésekről és értelmeiről, II. rész, Kassa 1816., 8-adrét, 64. l.

3. ábra.

A JÁSZ KÜRT DOMBORMŰVEINEK KITERÍTETT KÉPE.
Készítette 1879-ben fénykép után Gyárfás Jenő $\frac{1}{2}$ nagyságban.

Bálvány»-t takarja. Ezt Theodora császárné töröltette ki és helyette metszette a keresztet a kültre. A kürtön látható sasok, ülyük, taras kakasok és lovak mind a Fascinus isten kedvéért vannak ott, «kinek hatalma alatt voltak.» Egyébként ezek is ördögök. Egy satyr «két késsel» az áldozatokat vagdaló «Pap» és «Király». Rajta van a kürtön Faunus, úgyszinte Centaurus fejszével kezében. A gyalogosok vagy lovasok kezében levő lapoczkaformák ördögi jelek. Az asszony, a kit Molnár Alirumnának vélt, «Circe a hamis istenasszony». A nyilas körüli sávon meztelen «asszony» fertelmes bálvány, a ki ily helyzetben jövendől a hitetleneknek. Az elmékedések következőleg végződnek: «Sok ellenvetések támadtak ez ellen az úgy nevezetett Jász kürt ellen, a mint az Előljáró Beszédben az I. Részben előladtuk, de ezek is még nagyobb megvizsgálást kívánnak és határozást. Hogy ez az alkotmány eleintén Pogány edény volt, az bizonyos, de hogy ez a Pogány edény megkereszteltetett és szt. Kereszt metzettetett reája, úgy megvesztegette a tudósok elméjét, hogy bizonyos meghatározást róla nem tehetnek . . . ez az régi kürtforma edény kié és mitsoda nemzeté volt, azt még eddig senki ki nem találta, és nehezen fogja kitalálni 's meghatározni az igen régisége miatt. Irtunk mi erről különös előadásokat és feladtuk az Felséges helyekre, hanem mi lett az meghatározás? az előljáró beszédben elől hoztuk kegyes olvasók kedvéért. Hanem abban az is meghatározottatott, hogy a ki a Szent Keresztet tette az kürt forma edényre, keresztény volt, mellyből következik ellenben az, hogy a ki azon hamis Isteneket metztette, ezen Kürtformára, az Pogány volt és ördöngös, lehetett ez Pharao alatt, Krisztus Urunk előtt 1488 esztendőkkal Exod. cap. VII.»

A tudákos író zagyvalékos előadása a Tudományos Gyűjteményben kellő elítélésben részesült.* A kritikus azonban a maga részéről is kíván a kürt fölvilágosításához hozzájárulni, utal egy analog kültre, melynek képét Eccardi Germanorum Libri 1750. réztábláján látni; azt véli, hogy az országban taláztatni szokott barbár pénzek képei hasonlítanak a kürt ábráihoz, hibáztatja, hogy Lehelről szólnak, mikor ennek neve Lél és a Konráddal való kalandról azt jegyzi meg, hogy azt a régibb írók nem ismerik, csak Muglen és Thuróczy említik, inkább hajlandó a mólki kürtöt Lél kürtjének nézni, mint a jászberényit.

* Tud. Gyűjtemény 1817. IV. kötet, 96—103. B. V. L.-tól.

Horváth Péter¹ nem tartja szükségesnek foglalkozni a kürt ábráinak a magyarázatával, utal elődeire, Molnárra, Dugonics Etelkájára és Décsire; ő csak Lehel históriáját adja elé, czáfolgatja Décsi állításait a kürt keletkezéséről és mivoltáról és foglalkozik a jászok és rokonaik származására vonatkozó kérdésekkel. A mölki apátságból a n. múzeumba jutott kürtöt ismeri, régi voltát nem vonja kétségbe és úgy véli, hogy Lehel vezérnek ez volt a vadász-kürtje, a miként a jászberényi kürtöt használta mikor táborba szállott.

Jerney János² Bécsben való tartózkodása idején, 1827-ben érdeklődött a kürt iránt és említi azt a két elefántcsontkürtöt, melynek egyikét a cs. k. ház kincstárában, másikat az ambrasi gyűjteményben látta, harmadiknak idézi a Collegio Romano elefántcsontkürtjét középkori spanyol czímerpaizszsal és negyediknek a gróf Viczay-féle gyűjteményben őrzött elefántcsontkürtöt említi, melyet azonban csak hírből ismert. A kürt képeit az etruszk festésekben és faragásokban egytől-egyig feltalálja. Az etruszkok a pelasgusoktól származván, a pelasgusok pedig jászok voltak, vagyis «Magyar nyelvünkön beszélő roppant Scythia Nemzetnek egy ágazati valának». Azt, hogy a mölki kürt lett volna Lélé, senki véle el nem bírja hitetni.

A jász kürt népszerűsége, a mióta az irodalom is szárnyaira vette, mindinkább gyarapodott és azért érthető, hogy a midőn a legjelesebb hazai szakértőkkel szövetkezve, Szerelmey Miklós 1847-ben megindította a «Magyar Hajdan és Jelen»-t, mindjárt az első kötet kezdő lapján hozott az új folyóirat³ a jász kürtről közleményt és képes táblát. Igaz, hogy abban a könyvben alig van köszönet, mert az csupán a Molnár-féle rézmetszet kisebbitett és nem is hű utánzata, tehát még távolabb áll az eredetitől, mint amaz. Az ismeretlen szerző azzal az érdekes hírrel lepi meg olvasóit, hogy Lehel csudatevő kürtjéről már a 955-ik évhez közeleső kútforrás t. i. Szent Udalricus életírója tesz említést, a mit azonban a magam részéről az általa idézett néhány sorból nem birtam

¹ Értekezés a jász kürtről, mely Leel-kürtjének is hivattatik, írta Horváth Péter 1820-ik esztendőben, 8-adrét 23. l.

² Gondolatok a jász-kürtről ához hasonló több kürtök ösmertetésével Terney Jánostól Szegeden, 1827. 8-adrét, 16. Ugyanez az értekezése megjelent utóbb Tud. Gyűjt. 1828. XI. kötet 80—90. l.

³ Magyar Hajdan és Jelen élethű rajzolatokban, magyarázó szöveggel stb. kiadja Szerelmey Miklós 1847. I. köt. 3. és 4. l. Könyvomas képes táblával.

kivenni. Szerző szerint «Az archæologiai jelek, az előbb érintett azonkori tudósításokkal összeköttetésben, a 10-ik keresztény századra látszanak mutatni.» — A mi a domborművek értelmezését illeti, szerző észreveszi, hogy a kürt felső széles sáván ábrázolt alakok a nagyobb kép-cyclusban ismétlődnek. Az összefüggő ábrázolások elsejéről «a kastélyról» azt jegyzi meg, hogy fából látszik építve oly módon, a mint Priscus Attila várát írja le. A rajta lévő keresztek esetleges ékitmények lehetnek. A szarvas, melynek szarvairól szőlőfürtök csüngenek, szerzőt a mesebeli fehér szarvasra emlékezteti, a mely az ősöknek ösvényt mutatott Európa felé. Az oroszán a persa «oroszán-mythológiát» hozza emlékezetébe. A föl-emelt kéz a hét vezér eskütételére vonatkoznék, melylyel a hét vezér kötelezi magát Árpádhoz, midőn őt Pusztaszeren fejedelemmé emelték. A mythosi alakok pedig a vallásos ünnepélyekre és áldozatokra látszanak mutatni, melyek amaz eskütétel és Pannonia elfoglalása után következtek. Mindezek után arra az eredményre jut a szerző, hogy a munka byzanczinak és x. századbelinek látszik.

Bock Ferencz, a jeles tudós, a ki az ötvenes évek óta többször kereste föl hazánkat és igen becses tanulmányokban ismertette hazai középkorunk kincseit, a jász-kürtről is értekezett, bár azt sohasem látta. Ő volt az első, a ki a régibb középkorból fönmaradt számosabb elefántcsontkürt egybevetése alapján törekedett ez érdekes emlékcsoport műtörténeti méltatására.* Szerinte a jász kürtöt dús ábrázolásainál fogva a régibb középkorból még létező kürtök közt igen előkelő hely illeti meg. Nyílását széles sáv szegélyzi, benne nyolcz összefont körszalagban két oroszán, egy kentaur, egy sas, egy kakas, egy madár, mely csőrében fürtöt tart és két meztelen ülő alak, mely mintegy ügyetlenül utánozza az ismert antik szobrot, a «tüskét kihúzó gyereket», a kinyújtott lábat két kezével fogja. Rövid köz után keskenyebb szalagsáv fut körül maeanderforma díszítésekkel és utána a középső mezőn négy sorban figurális ábrázolások következnek, ezekhez csatlakozik két-két sáv, melynek geometriai díszítései antik idomokra emlékeztetnek. Az említett négy sorban a következő jelenetek foglaltatnak: a) Egy kastély kapujából kirohan egy ló; lovas karddal, három gyalogos, közü-

* Tanulmányait összefoglalta e czimen: «Über den Gebrauch der Hörner im Alterthum und das Vorkommen geschnitzter Elfenbeinhörner im Mittelalter.» Megjelent a Mittelalterliche Kunstdenkmale des österr. Kaiserstaates című műben 1860. II. köt. — A jász-kürtről szól a 137. és 138. l.

lők az első nyilas sólyommal szarvast üldöznek, melynek agancsairól fürtök csüngnek, előtte ember oroszlánt öl. *b)* A második sorban kinyújtott kéz tenyerét látjuk, leveles indaktól körülfogva; négy kentaur, kettő-kettő küzdeni látszik egymással és két ember tőlük jobbra-balra egy-egy kakas. *c)* A harmadik sor szőlőindából áll és van benne sas széjjelterjesztett szárnyakkal két griff között. *d)* Az utolsó sor hárfást mutat, egy embert, a ki áldozati tömjént látszik szítani, ezen túl tánczó férfiakat szemlélünk korongokkal és kardokkal és néhány szemfényvesztőt. Bock úgy vélekedik, hogy a jász kürt kora megközelíti a prágai Szent Vid templom kincstárában őrzött két elefántcsontkürtöt, melyet a IX. századból származtat.

A kürt 1876-ban a magyarországi árvízkárosultak érdekében a gr. Károlyi Alajos-féle budapesti palotában rendezett kiállításkor közszemlére volt állítva és Ipolyi Arnold az ő ismeretes tanulmányában, mely e kiállításról szól, néhány sorral megemlékezik róla (Századok 1876. 487. l.). «Az úgynevezett Jász Lehel-kürt képezné ezután a legnevezetesebb történeti s műemléktárgyat. Egyike kétségtelenül azon X—XII. századi nevezetes ivar-csont faragványoknak, melyeken az említett korszak bizanti és román ízlésű művészetének technikája, valamint képletei, ábrái félreismerhetlenek. Rajta a classikus mythus és rege jelképes centaurjai s egyéb hasonló állat: ló, madár stb. alakzatai és szörnyei mellett, a népies multságok (bűvészek, akrobaták) ábrái előállítását szemlélhetjük. Ezen állati, allegorikai, naptárköri, bestiariusi és physiologiai, valamint a néphumor szülte alakzatok képzése a byzanti művészettől kezdve, még a román műkorszakban is úgy az edényeken, eszközökön, ruhákon, ékszereken és bútorokon, mint az egyházak portáléin és homlokzatán, az oszlopfőkön s egyéb helyütt alkalmazott faragványokon folyvást, a XII. századon túl is fentartotta magát.

E nemben egyébiránt több hasonló kürtalakú mű maradt fenn. Egy-két nevezetes régibb s ismeretes példányt bir a dán múzeum. Mindezek még tüzetes összehasonlításra várnak s méltán külön műtörténeti monographiát igényelhetnek. E mellett háttérbe szorulhat egyelőre a Lehelre vonatkozás autenticitásának kérdése. Jelenleg tudomásunkra még csak az sincs tisztába hozva: Horvát Péter, Jerney, Szeremley és másoknak e kürtről tárgyaló régibb leírásai által, hogy meddig vihető föl biztos történeti adatolása. Hát elismerem, hogy ennek hiányában maga a néphagyomány és

4. ábra.

DOMBORMŰVEK A JÁSZ KÜRT EGYIK
SZÉLESEBB HAJLÁSÁN.

5. ábra.

DOMBORMŰVEK A JÁSZ KÜRT FELSŐ
KESKENY HAJLÁSÁN.

6. ábra.

DOMBORMŰVEK A JÁSZ KÜRT MÁSODIK
SZÉLESEBB HAJLÁSÁN.

7. ábra.

DOMBORMŰVEK A JÁSZ KÜRT ALSÓ
KESKENY HAJLÁSÁN.

kegyelet, mely e kürt körül oly érdekesen képződött, mint ez hazánkban ritka eset, máris figyelemre és méltánylásra tarthat igényt.»

Ipolyi zavaros jellemzéséből szembetűnő, hogy sohasem nézte meg jól a jász kürtöt, bár az 1876-ik évi kiállításon lett volna reá alkalma. E kiállításról igen jó fényképgyűjtemény létezik, készítette Kloess budapesti fényképész; ezúttal jelent meg a jász kürtől először hű ábra.

Mintegy ezen kiállítás utóhatása, hogy néhány évvel utóbb *Czobor Béla* is a «Vasárnapi Ujság» 1879. évfolyamának 39—40. lapjain értekezett a jász kürtről. Áttekintést nyújt a kürtről szóló korábbi irodalomról, közli Kloess fényképe nyomán a kürt fametszetű ábráját a jobbik oldalról tekintve, mintegy $\frac{1}{3}$ nagyságban és adja kiterített képét $\frac{1}{2}$ nagyságban. Mind a két rajzot Gyárfás rajzolta, az utóbbit ismételjük (3. ábra). Czobor így adja a domborművek ismertetését: «A kürt szájának peremét egy csinos motívumokból szerkesztett szalag díszíti, mely pálcza fonadékidomu medaillonokban stilizált sas, oroszlán, kakas (?), ember és centaurus-alakokat tüntet föl ismételten. Erre a zsinórt tartó érczpánt következik, majd szíjfonadék keretben a symbolikus értelmű csoportozat négy sorba osztva. Az egész menetalaku jelenet egy megerősített várszerű alkotmány kapujából látszik kijönni. Fontos körülmény a három kereszt, melyek e váralakú épületet díszítik. Lovaglók, ijászok és centaurok váltakozó menete oly élénk, mint akár a biblia pauperum «a szegények bibliája»-ként szerepelt ó- és új szövetségű képek, melyekkel a bazilikák falait volt szokás tanulságosan ékíteni Legérdekesebb mindenestre a symbolikus jelentőségű képek magyarázata leend, melyet Décsy — mint főtebb említők — már megkísérelt. De az erre célzóknak nem lehet figyelmen kívül hagyniok azon érdekes hasonló külföldi példányokat, melyek Dániában, Francia-, Német-, Olasz- és egyéb országokban nyilvános gyűjteményekben és magánosok birtokában e korból maig fönmaradtak. Ezen analog példányok szorgalmas egybevetéséből tán sikerülend a középkori gazdag phantasiájú bestiariusokban eme képleteihez megtalálni a helyes magyarázat kulcsát. Azonban nagyon könnyen tévedhetne az, ki könnyűnek vélvén e feladatot, elhamarkodott itélettel iparkodnék kitölteni a régi hézagot, mely műemlékeink sorozatában e becses műtárgyunkat illetőleg kérdőjel gyanánt áll.»

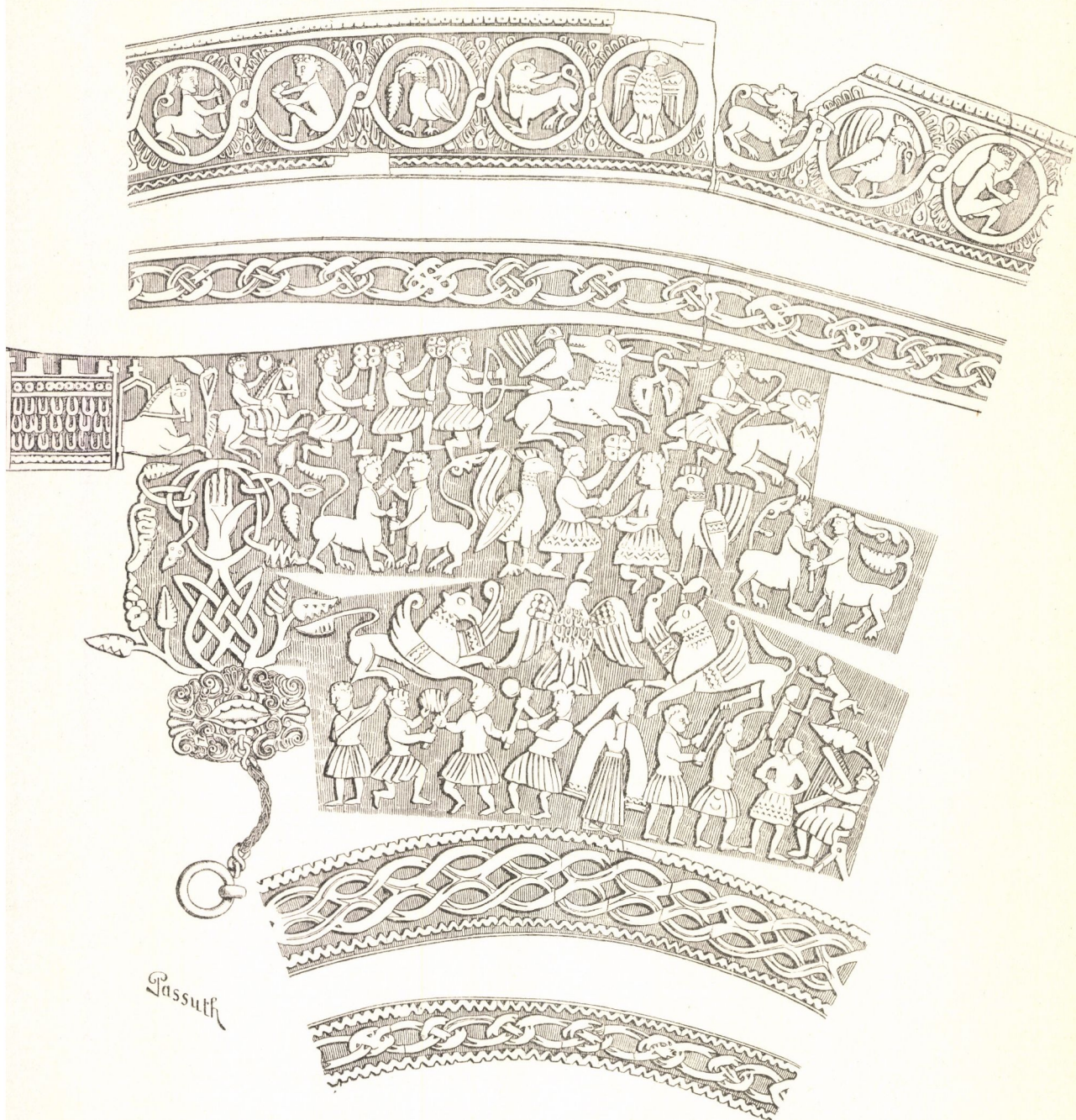
A milleniumi kiállítás ismét alkalmúl szolgált arra, hogy a kürtről ábrák és leírások megjelentek. Mintegy negyednagyságú kis rajzát közölte dr. Baróthi Lajos (A magyar nemzet története című művének I. köt. 120. lapján, 1898). Szerző a képhez tíz sornyi magyarázatot csatolt, melyben azt állítja, hogy a kürt arra szolgált, hogy belőle igyanak; nem származik szerinte Lél korából, de sokkal későbbi időből és nem tudni mi alapon állítja szerző, hogy a kürtöt a XVII. században találták Jászberény közelében.

Tóth Béla Mendemondáiban (1896. 13—16. l.) foglalkozik a jász kürt hagyományaival. Közlését így végzi: «A jászság a maga kürtjét igen nagy becsben tartja és az 1867-iki koronázáson a kerület banderiumának élén lovagló jász-kun főkapitány, Ráday Geodeon, a vállára vetve viselte. Ünnepi alkalmakkor áldomást isznak belőle; jobban mondva: a szájába szorított vékony aranyozott ezüstpohárból. Mert a kürt nem ivótülök, hanem hangszer. Egész mostanig az a mendemonda volt róla elterjedve, hogy megszólaltatni nem tudja többé senki; Lehel vezér volt az utolsó, a ki megfújta s olyan tündő ma már nincs a világon. Ezt a mesét Káldy Gyula harmadéve igen alaposan czáfolta meg azzal, hogy a kürtből hatalmas *Es* skálát harsantott ki; a megfuvása épenséggel nem nehéz. A jászberényi úgynevezett Lehel kürtje Pulszky Ferencz szerint X. századi bizanczi munka. Mindenesetre értékes és ritka elefántcsont-faragvány, de se történetéről, se a rajta lévő ábrázolatok jelentéséről nem tudunk semmi bizonyosat»

A milleniumi magyar történetben Szilágyi Sándor Dörre Tivadar rajzát közlé és ugyancsak a milleniumi kiállításakor rajzolta Ágotha is; ez utóbbi rajz a kiállítás hadtörténelmi emlékeinek kötetében jelent meg, ismételjük 1. és 2. ábránkban. Ugyanott jelent meg dr. Szendrei János tollából a kürt leírása (65. lap a 181. szám alatt), melyből néhány adatot közlünk. «A kürt két széles ezüstpánttal van foglalva, melyen két ezüst karika lóg. Az egésznek hossza 43 cm., szájának szélessége 10·5 cm., a fuvó nyílás szélessége 2 cm. A csont falvastagsága 6 mm. A két ezüstpánt újabban készült, hogy a csaknem egész hosszában ketté repedt kürtöt együvé tartsa. A pántba három ötvösbélyeg van beütve, az egyikben maga a Lehel kürtje, másokban LI betűk és a harmadikban 1857 évszám látható.» Az ábrázolatok jelentőségéről szerinte semmi megbízható tudomás sincs. A kürtöt a jász-kun kapitány minden ünnepély alkalmával oldalán viseli, így a legutóbbi koro-

názási s a milleniumi hódoló díszmenetben is. A jász-kun kapitányoknak temetésükkor koporsójukra teszik.

Legrészletesebben foglalkozik az újabb írók közül a kürttel *Pulszky Ferencz* Magyarország Archæológiája II. kötetében (1897) a 131—134. lapokon és hozzá a CLVI. táblán ismétli Dörre rajzát Szilágyi művéből, a «Magyar Nemzet történeté»-ből. Ismertetésében egyebek közt így szól: «Ily elefántcsont kürtök nem ritkák a muzeumokban és gyűjteményekben, melyek hol vadász-, hol csatakürtül szolgáltak, vagy a vendégeket ebédre hívták meg azon időken, midőn a harang- és csengetyűöntés nem volt elterjedve. Nehéz azonban az egyes kürtök korát meghatározni; közönségesen a IX. és XII. századba sorozzuk őket. A jász kürt munkája durva, látszik rajta a byzanci műipar utánzása; valószínűleg valamely tartományi műhelyből eredett.» Ezután röviden előadja a kürről szóló irodalmat és Ipolyi véleményét idézi, melyről azt tartja, hogy a legjózanabb. Ezután így folytatja: «Nézetünk szerint ezen kürt durva, domborműves alakjainak csoportosításában épen oly kevéssé kereshető a szerves összefüggés és mély értelem, mint az iparosok mai napig is készülő alakzatos díszítéseiben, melyek csak a művészi szeszély teremtményei, a legkülönbözőbb alakok oly célból való csoportosításában, hogy az adott mezőt díszesen töltsék be. A jász kürt száját két szalagfonadék keretezi, melyek közt köröskörül nyolcz bemélyített korongban nyolcz domborműalakot vésett a művész (?) szeszélye. Középen fölül heraldikai sást látunk s ettől két oldalt, egymásnak megfelelően, jobbról-balról egy-egy futó oroszlánt, kakast levéllel szájában, egy meztelen gyermeket, mely ülve, lába ujját kezével szájába emelni iparkodik. Centaur felel meg alul a sasnak. A kürtnek földíszje lejjebb kezdődik, fonadékkerettel a kürt sima részétől elválasztva, alakcsoportok képeznek négy sorban egymás alatt széles, lefelé keskenyülő övet, azon sárgaréz gyűrűig, melyhez a kürtzsinór egyik végét kötötték. Az első sorban elől-hátul oromzattal ellátott épületet látunk, kereszttel díszítve, de ez sem nem templom, sem nem lakóház, mert nincsen ablaka; úgy látszik fából összegyálult fészker, mely elől nyitva áll, ott, hol nincs se fala, se kapuja és felkantározott ló ugrik ki belőle. Ez előtt lovas vitéz vagy akrobata nyargal, jobb-jában kurta, egyenes karddal, fölemelt baljában kis, kerek paizszal; a ló farka levélben végződik; erre következik sorban két térdeplő férfi. Mindegyik közülök fölfelé tartott bottal játszik,

8. ábra.

A JÁSZ KÜRT DOMBORMŰVEINEK KITERÍTETT ÁBRÁJA $\frac{1}{2}$ nagys.

Készítette 1902-ben az eredetiről Passuth Ödön.

melynek végén keresztes korongot veszünk észre; előttük ismét térdelő ijás czéloz egy futó, nagy szarvasra, mely hátra fordítja fejét az ijás felé; egyik agancsáról két szőlőfürt csüng, hátán pedig kakas ül. Ezen jeleneteket férfi zárja be, ki a fent leírt épület mellett ülő oroszlánt eteti. A második sorban az épület alatt kéztenyeret látunk tojásdad keretben, melybe stilizált repkény van belefoglalva; jobbról-balról két-két egymás felé fordított centaur, melyeknek farka növényágban végződik, botot cserél; ezeken túl egy kakas, középen pedig két akrobata karddal és paizsszal. Ezek alatt heraldikai nagyobb sast képeztek a harmadik sorban, két neki iramodó szárnyas griff közt; a jelenetet stilizált szőlőtőke fejezi be három fürttel. A negyedik sorban circuszjátékokat látunk. A gazdag palmette-diszítés körül, melynek közepére a zsinórgyűrűt erősítették, egyik oldalán hárfás nő ül, előtte az akrobata a szájában botot tart egyensúlyban, melynek kampóján csupasz gyerek ül, de jobb vállán még egy másik meztelen fiú is áll jobbik lábujjhegyén; ballábát az alakosnak mellette álló segédje tartja. A palmette másik oldalán, ellentétül a hárfásnőnek, férfi áll feléje fordulva, melyhez háttal fordulva két alakos vív karddal. Hosszú ruhás palástos nő áll az akrobaták és vívók közt. Mind a férfiak, a lovas, az ijász, a vívók, az akrobaták testhez tapadó felső ruhát s oly szoknyát viselnek, mely alig ér térdökig; ez világosan alakosok öltözete, nem valami nemzeti viselet. Ámbár a hagyománynak, mely ezen kürtöt a Lehel névvel hozza összeköttetésbe, nincs semmi komoly alapja, ez még sem áll a chronológiával ellentétben; mert ámbár a kürt készítésének korát nem tudjuk szabatosan meghatározni, a műstílus mégis körülbelül a x. századra utal bennünket, s úgy tűnik föl, mint a Karolingi-kor elefántcsont-véső műiparnak hagyománya.*

Utoljára jelent meg a kürt eredeti képe Czobor Béla milleniumi művében «Magyarország történeti emlékei» VI. tábláján (1898?). Az ábrák oly hívek, a milyenek gipszmásolatról vett fényképek alapján lehettek. «A szöveget hozzá dr. Szendrei János írta (36. és 37. ll.).» A honfoglalást közvetlen követő vezérek korára emlékeztet Jászberény városának híres kürtje (VI. tábla), melyet a kegyeletes hagyomány századok óta Lehel vezérének tart. A hatalmas kürt elefántcsontból készült. Egész felületét domború faragványok borít-

* Ehhez hasonló az akrobata egy arezzo-i edénytöredéken Ó-Szőnyből «Archæologiai Ért.» III. 70.

ják; melyek griffeket, harczoló, gymnastizáló és zenélő gyalog és lovas alakokat, nyilazó vadászokat, kentaurokat, oroszlánokat és sasokat ábrázolnak. Érdekes, hogy a faragványok között egy templomforma épület is van, melynek mindkét ormán a kereszt már ott látható. A kürt egészen ketté levén hasadva, ujabban két széles ezüstpánttal foglaltatott egybe. Száján egy nagy csorbulás van, mely szintén a hagyomány szerint akkor esett volna rajta, mikor azzal Lehel vezér Konrád császárt agyonütötte volna. A tudományos vizsgálódás, tekintetbe véve a kürt technikai kivitelét, a rajta levő ábrázolásokat s a külföldi gyűjteményekben levő hasonló példányokat is, készítésének korát a x—xi. századra teszi...

A Czobor-féle munkában megjelent képet vette Nemes Mihály alapul az ő ábrájánál, melyet Nagy Gézával együtt kiadott «A magyar viseletek története, Budapest, 1900» című művében (XVI. t. 1. sz.) közölt. Az ábrához Nagy Géza (a XXIX. lapon) csak ezeket jegyzi meg a kürtről. «A Lél vezérnek tulajdonított x—xi. századbeli kürt elefántcsontból. Valószínűleg bizanczi munka.»

II.

A domborművek leírása.

A kürt elefánt agyarából készült és fölülete szélteben és hosszában hajlított. Harántos átmetszete tojásdad idomú lévén, fölületének van két szélesebb és két keskenyebb lapja és e lapok a nyílás felé ismét szélesebbek mint a csúcsa irányában. Mind a négy oldaláról közlünk itt ábrát (4—7. ábrák).*

Tekintve a kifaragott alakok helyzetét, a művész úgy kívánta azokat megsejmléltetni, a mint négy ábránk mutatja. Az alakok elhelyezésére való tekintetből lehet a kürt felső és alsó nyílásáról szólni. A rajta kifaragott domborulatok vízszintes sávokban vagy sorokban vonulnak körül.

A fölület két keskeny lapja közül az egyik görbület a kürt tengelyének behajlása miatt rövidebb, a másik hosszabb. A rövidebb hajlást belsőnek is nevezhetjük, a hosszabbat külsőnek, vagy ha azt nézzük, a hogy a kürttöt szokás tartani, a mikor megfűjják, a rövidebb oldal egyúttal felsőnek, az ellenkező alsónak mondható.

Hogy a domborművekről kellő áttekintést nyerjünk, ide csa-

* Az autotypikus ábrákat eredeti fölvételek után készítette Weinwurm Antal Budapesten 1902. februáriusban.

toljuk (8. ábra) az egész fölület kiterített képét, melyet a hajlás sajátyszerű idománál fogva csak kimetszett szakaszokban adható híven; a 3. ábra hibásan közli az egyes jelenetek összefüggését. A kürt száját sáv köríti. Ez a külső hajlás közepén keretestül 5'5 cm. széles, míg a belső hajláson legnagyobb szélessége 5 cm. A sáv felső és alsó kerete különböző. Felső kerete levélsorból és sima léczből áll; alsó kerete keskenyebb és szélesebb léczből alakul, melyek közt zizzeges szalagdísz vonul körül.

A két keret közt két hajlított pálcza nyolcz körded mezőre tagozza a sávot. Egyik pálcza a felső, a másik az alsó félkört alakítja; a hol a félkörök találkoznak, ott egymást átmetszik és egymásba kapcsolódnak. Minden körülkeretelt mezőben mélyített alapon egy-egy figurális dombormű emelkedik a keret magas-

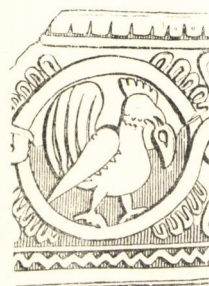
9. ábra.

10. ábra.

11. ábra.

12. ábra.

ságáig. Egészben nyolcz ily domborműves kép sorakozik egymás mellett. A folsorolást a felső hajlás közepén kezdjük, mert ez az egyik főalak, mely felé jobbról-balról három-három szomszédos kör alakjai fordulnak. A főalak jobbra forduló kentauros (9. ábra), mely kinyújtott kezében pálczát tart; fölfelé álló farka körhurokban kunkorodik és levéllel végződik. A két szomszédos körben egy-egy meztelen ifjú van, mindegyik rajta ül a körkereten (10. és 11. ábra), a jobbik az ő kiegyenesített ballábát emeli mindkét kezével, a másik az ő jobbik lábát tartja hasonló helyzetben. Mindkét oldalt egy-egy kakas (12. és 13. ábra) jár a körkeretben, a jobb oldali balra lép, a baloldali jobbra. A jobboldalinak a csőréből száras levél csüng alá, a bal oldali az ő nyitott csőrével reá bök egy levélfélére, mely inkább csúcsba futó huroknak tűnik föl. Mindegyik kakas nyakán keskeny gyűrű látszik. Jobbról-balról a harmadik alak oroszlán (14. és 15. ábra), melynek teste ugyan a jel-

zett kentaur felé irányúl, de feje visszafordul és a körburokban felkunkorodó farkának levélidomú végét kapja meg a szájával. Körmeivel rajta áll a körkereten és magasra emeli egyik első lábát. A nyakon szallagos zigzeg sor látszik és fölötte a sörény végső csúcsai beléilleszkednek a kör hajléaiba. A nyolczadik körkeret a külső görbület közepére talál. Ebben nyílt szárnyú sas áll szemközt, jobbra forduló fejjel (16. ábra). Tojásdad idomú testén zigzeges szalagsorok vonulnak fekkmentesen; szárnyain a párhuzamosan és függélyesen álló tollakat két fekkmentes sáv különíti el a szárny felső részétől, melyben a szárnyak tövét csipkézett idomok jelzik. A körök közt háromszögű terek maradnak fön, melyeket a művész szintén megtöltött. A keret két egymás felé közalgó hajlásán a felső közökben fölfelé, az alsó közökben lefelé

13. ábra.

14. ábra.

15. ábra.

16. ábra.

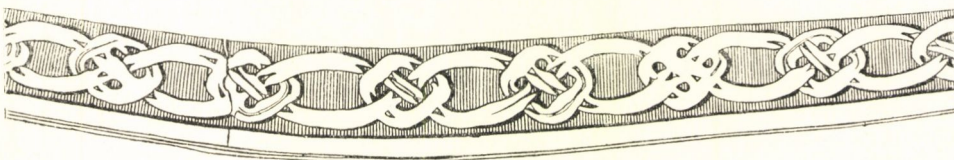
fordultan két-két levélsor áll, mindegyik négy, öt vagy néha hat levélből alakul, a levelek a sáv külső kerete és a körök érintkezési pontjai felé kisebbednek. Mindegyik közben a két levélsor között még egy levélféle idom áll, mely csúcsba futó hurokhoz hasonlítható, csúcsa mindig a háromszögű tér belső hegye felé irányúl.

A kürt ezen a felső sáván régi időkben kicsorbult, a csorbulás formáját 8. számú ábránk mutatja. Ezen csorbulás mellett, melyet nem hoztak helyre, mintegy két medaillon fölé terjedő második csorbulat esett meg 1867-ben (?) a kürtön, de ezt meg lehetős ügyességgel kifoltozták. Ábránkon ezen a kifoltozott részen a háttér csupaszon maradt. Az egyik kakas fölötti keret levélsorok és szélkeret, az ülő ifjunak a feje, a keret egy darabja, a nyílás széle és két kör közében a levélsorokkal új kiegészítések, melyek nagyjából elég jól illenek belé a környezetbe. Régi csorba esett a

másik ifjú és másik kakas medaillonja alatti tájon, itt a sáv alsó keretéből tört ki egy darab. A külső görbület közepén, a középső mezőn végig erős repedés van a kürt falán. Nyilván ezen repedés miatt pántolták meg újra a kürtöt a múlt század ötvenes éveiben, miről dr. Szendrei adott pontos hirt; a két körben futó ezüst-pánton látható hitelesítő bélyegeket is leírta.

Ezen ezüstszalagok közül az egyik közvetlenül a most leírt sáv alatti sima felületet borítja, a hol valószínűleg hajdan is pánt volt és úgy mint hajdan, most is karika ül a pánt belső hajlásának közepén, hogy a lógó zsineg egyik végét beléerősítsék.

A harmadik sávot két sima léczkeret között körülfutó szíjfonadék díszíti (17. ábra). A szíjak simák és hosszukásra nyúló tojásdad idomokat formálnak. A hol egymást átvágják a középső vonaluk irányában hegyes csúcsú bemetszések látszanak és az át-

17. ábra.

vágás táján kétrétű szíjas gyűrű fogja őket össze, kétszer fölötte kétszer pedig alatta járván a négy ágnak. Ezek a gyűrűs szíj-csomók a belső görbületen közelebb, a külső szélesebb görbületen pedig szélesebbre állanak egymástól.

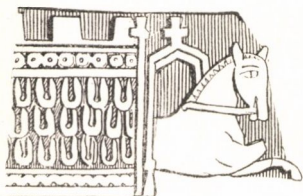
Ezután következik az egész fölület főrészen négy sorban elrendezett compositio.

Az első sorban a négyszögű falnál kezdjük a szemléletet (18. ábra). Három ormú fal mindkét szélén keskeny pillérektől határolva, melyek közül a balfelőli az ormokkal egyenlő magasságig emelkedik és ott keresztben végződik, a jobbfelőli is keresztben végződik, de a kereszt a szélső orom magasságát el nem éri. A fal vízszintes tagozása alul két párhuzamos párkány között szalagos zigzeg dísz mutat, fölületének túlnyomó részét három sorban elhelyezett levelek díszítik, fölül két párkány közé rakott gyűrűsor szegélyezi; a legfelső párkány, melyből a három orom áll ki, kétrétű.

Közvetlenül a fal mellett jobbra ferdén helyezett kapunyílás van tompa szögben megtört szemöldökpárkánnyal, a csúcsán egyen-

szárú kereszttel. A kapunyílásból fölkontározott ló iramodik jobbra, a gyeplő szára csupán a ló hátaig ér. A ló feje fölött meghagyott a faragó művész az agyar eredeti fölületéből egy darabkát, melynek nem adott eléggé megállapítható idomot, lehet, hogy a megelőző lóhoz tartózkodónak vélte.

A kapuból kiugró lovat megelőzi bokrosodó ló hátán ülő férfialak (19. ábra); nincs a lovon sem nyereg, sem kengyel, a férfi altestét az alszár közepéig nyuló szoknyaféle borítja. Fölemelt baljában gömbidomot tart, melyben kis lyuk van, jobbával csúcsosan végződő pálczát fog. A ló farka lefelé és fölfelé is levélben végződik, az alsó levél fodrosnak látszik, a fölfelé nyuló csúcsos hurok idomával bir. Ez a lovas és az őt megelőző alakok

18. ábra.

19. ábra.

20. ábra.

21. ábra.

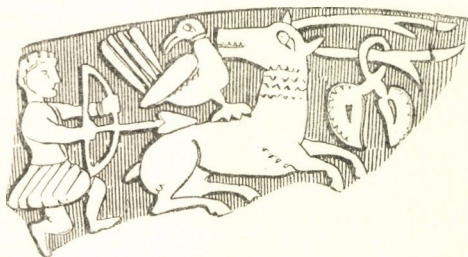
mind jobb felé fordulva, egy közös cél felé irányuló felvonulás részesei.

Megelőzi a lovast két gyalog ember (20. és 21. ábra), mind a ketten bal térdükön térdepelnek, felső testüket szorosan a testhez álló mellény borítja, mely alól ismét rövid, alig a térdig érő szoknyaféle csüng le. Egyforma a két kezük mozdulata: jobbjukban hegyes pálcza, melyet majdnem függélyesen tartanak és bal kezükkel a pálcza csucsára a lovashoz közelebb lévő alak négy lyukkal gömböt helyez, társa pedig, a ki megelőzi, korongot tart, melyet vonalas átlók négy szakaszra osztanak, mindegyik szakaszban apró pont látszik.

A két térdeplőt megelőzi egy ugyancsak bal térdére hajló férfialak (22. ábra), hasonló öltönyben mint társai; baljával íjat, jobbában nyilat tart, az íj hurjára fektette, melyet kezével készül kifeszíteni. Előtte jobb felé rohanó szarvas a hátán ülő sólyommal. Mindkét állat a nyilazó ember felé fordítja fejét és mindkettőnek a nyakán gyűrű van; a szarvas gyűrűjét szalagos zigzegidom ékíti. A szarvas vízszintesen álló hosszú agancsai kétáguak. Az alsó

agancsról az üres térbe hurok módra ráhelyezett inda lóg le, mindkét végén levéllel, mely csúcsos. A levél fölületét a bemélyedés jóformán kivetkőzteti levél formájából.

A szarvason túl, közvetlenül a fal mellett, férfi heves mozdulattal mindkét kezével póznát tart, melynek végét egy oroszlán megfogta volt szájával (23. ábra). Az oroszlán jobbra irányul, de feje a férfi felé fordul; nyakán harántosan futó zigzegdész gyűrű-

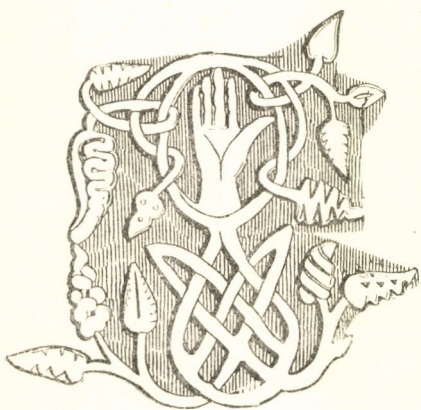

22. ábra.

23. ábra.

nek tekinthető; de lehet, hogy ez s a fölötte vonuló csipkés vonal a sörényt jelzi. Az oroszlán hosszú farka fölfelé emelkedik; végső rojtja fél palmett idomát nyerte. A férfi erőfeszítését úgy jellemzi a művész, hogy teste előre irányul, térdei meghajlanak és lábai csúcsát mintegy neki szegzi a talajnak. A mint a póznát jobbjaival alulról, baljával pedig oldalt fogja, úgy tűnik föl, mintha erővel az állat szájából ki akarná rántani. Az alakok magassága a belső hajlason 3.5 cm., a külsőn 4.2 cm.

24. ábra.

Az első sor jelenetei egészen körülfutnak a kürt felületén. A következő két soron nem közös irányban haladnak egymás mellett a jelenetek, hanem ezekben a külső hajlásra helyezett központokat adott a művész ábráinak, úgy hogy jobb és bal szárnyra tagozódnak. A belső hajlason megszakította e sorok összefüggését és a második sor irányában ábrázolt egy jobb kézbéli tenyeret, a harmadik sor irányában egy indaköteget (24. ábra). A két idom egymás fölött áll és szorosan összefügg, úgy

hogy tulajdonkép együttes compositio gyanánt jelentkezik.

Az alsó indacsomó nagyjából szívidomú, a szívidom két belső

ellentétes oldalából egy-egy, hurokidomban hajlított indahajtás emelkedik, ferdén egymást átjárják, a szívkereten is áttörnek és visszaforduló ágaik a szividomon túl fölfelé emelkednek. A bal-felöli ág középső hajtása szőlőfürtöt látszik példázni, jobbik hajtása csipkézett levél, balsó hajtásán zigzeg szalagból álló inda van. A jobb felöli ágnak négy hajtása volt, melyből az alsó kettő letört, a felső kettő zigzeges szalagdiszű indával végződik.

A szividomnak egymást csücskében keresztező két indaszár a csücskén túlemelkedik és tojásdad idomot alkotván az idom felső végén egymást metszi, mindegyik körszelvényű hajlással a tojásidomon túllép és ez idom alsó hajlásán ismét belékapcsolódván, harmadszor is átmetszi falát és lefelé bocsájtott hajtással végződik. A jobboldali hajtás végén zigzeges szalagú inda, a bal-felöli hajtás hármaskarú levél, melynek minden karéjában pontmélyedés van. A tojásdad idom indafalát és az inda körszelvényű hajlását harántosan átjárja mindkét oldalon hurok módjára egy-egy inda; a baloldali felé hajló hajtása zigzeges indával végződik, lefelé hajló hajtása pedig hullámos formájú indafélében végződik; a jobboldali szividomú levelet bocsájt fölfelé, lefelé pedig csipkézett levelet, közepett tojásdad idom középső mélyedéssel áll ki belőle.

Ebben a keretben és körülvéve levelektől és indáktól áll egy jobb kéz, tenyér felöli oldalát nyújtván a szemlélő felé, négy ujj egymáshoz csukódik, csak a hüvelykujja válik külön.

A kéz és bekerítő diszei által ketté választott második sorban legelőbb a külső hajlás közepére helyezett kétalakú jelenet (25. ábra), mint középső compositio igényli figyelmünket. A két ifjú egymás felé fordul. A balfelöli állva kissé hátra hajlik, baljával magasra emel valami korongfélét, melynek közepén és egyenletes távolságban egymástól a kör közelében négy pont áll, jobbában hegyes pálczát tart. A vele szemben álló társa kissé lehajolva meghajtja térdeit és előre nyúló alkarjaira harántosan fektetett póznafélét tart. Mindkét férfi rövid szoknyája díszesebb mint eddigi társaik öltönye, harántosan futó szalagos zigzegdisz ékíti.

25. ábra.

A középső jelenet mellett jobbról balról egy-egy kakas áll a központ felé forduló helyzetben (26. és 27. ábra).

26. ábra.

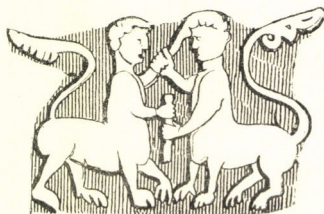
27. ábra.

Ezeket túl úgy jobbról mint balról egy-egy kentauro-pár fejezi be a sort (28. és 29. ábra). Mindkét esetben egymással szemben állanak s az egyik kézzel közösen rövid pálczát fognak. A jobb felé fordult kentauro baljával fogja társa üstökét, ez pedig jobbját helyezi társa hajára. Mind a négy kentauro farka egy-egy vagy két-két levélben végződik.

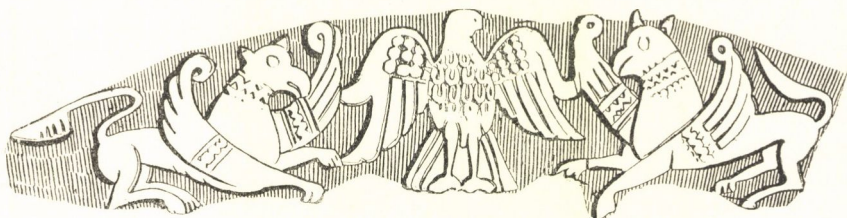
A sor közepére helyezett alakok elérik a 4·2 cm. magasságot, míg a szélső kentaurok csupán 3·8 cm. magasak.

28. ábra.

29. ábra.

30. ábra.

A harmadik sorban a külső hajlás közepén szétterjesztett szárnyú sas (30. ábra) áll; feje jobbra fordul. Tojásdad idomú teste szemben áll és harántosan futó sorokban hasonló levelek borítják, a minők az első sorbeli falon sorakoznak. Jobbról balra feléje iramodik egy-egy szárnyas griff; a griffek szárnyai széjjel állanak és fölfelé irányulnak. A sorba rakott tollak közül a leghosszabb kampósan behajlik, a tollak tövén harántosan álló két léczttől határolt sáv van és rajta zigzegdiszű szalag; farkuk fölkunkorodik és félpalmettben végződik. A sor magassága közepett 3·5 cm. a két végén 2·5 cm.

A negyedik sorról nem lehet biztosan tudni, hogy a belső hajlason mikép végződött, mert ott egy domborműves díszű ezüst-

lemez (31. ábra) 4.5 cm. széles és 3.5 cm. magas tért borít. A lemez arra szolgált, hogy a rajta lévő gyűrűs fülön négyrétű sodronyból font láncz csüngjön, melyből még most is megvan egy 3.8 cm. hosszú darab. A lemezzel, a közepén követ és csipkés foglalást példázó domborulat tanúsága szerint talán hasonló, de tényleg kővel ékített pántos díszet helyettesítettek. A köidom a hosszú tengely irányában fekszik és e tengely végén palmettidom a tojásdadforma lemezt felső és alsó mezőre tagozza, melyeken egymásnak megfelelő, de ellentétesen hajló tekerceses indák és közberakott levelkék sorakoznak.

A sor közepét a külső hajláson jobbfelé helyezett sima arczú alak (32. ábra) foglalja el. Felső testét mellén felhasított szoros

31. ábra.

32. ábra.

33. ábra.

mellény vagy zubbonyféle borítja, melyből hosszú és bő ujjak csüngnek mintegy a térde tájáig, ez ujjakat harántosan futó zigzeg dísz ékíti; derekán dudoros öv, altestét bokaig érő sűrű redőkben lehulló köntös borítja. Feje hátuljáról jobb vállára, majdnem egyenletes szélességben hosszú kendőféle csüng alá.

A közepső alaktól jobbra élénk jelenetet (33. ábra) ábrázolt a művész. Hárfaszó mellett akrobaták mutatványa folyik. A hárfás a sor szélén tábori széken balra ül, öltönyül a máskor is tapasztalt szűk mellényt, dudoros övet és térden túl terjedő szoknya-félét ábrázolt a művész, lábán czipőt jelzett. Térdével támasztja meg hárfáját, melynek két ága majdnem derékszögben találkozik, a szögön belül hat hűrt jelez a művész, míg a rövidebb, fölfelé irányuló kar külsején jóval több húr végét mutatja.

Az æquilibristikus gyakorlat főalakja csipőjére helyezte mind-

két kezét és szemközt állva kétfelé ugyanegy sorban ellentétesen rakta lábait, testét szűkujjú, testhez álló zubbonyféle borítja, ki-metszéssel a nyak tövén, rövid, a czombok közepéig érő szoknya-féle borítja altestét, a ruha szélét zigzeg díszű sáv szegélyzi. Fejét nyakába vetette és homlokán T idomú léczet tart. A lécz egyik fekmentes ága, a balsó, nyilván letört, de nyomát világosan látni. A jobbik vízszintes póznán meztelen ifju ül, balja ugyan letört, de a test tartása világosan mutatja, hogy a testét megtámasztotta vele a lécen, míg jobbát kinyújtja és készen tartja, hogy a fölkapaszkodó másik meztelen ifjút fölsegítse a magasba. Ez az ifju már rajta áll a férfi jobb vállán és fogódzkodik a lécz függélyes fájába; jobbik lába és jobbik keze letört. Egy férfi jobbra fordultan baljával fölsegíti az ifjút és jobbával a főakrobata jobb karját fogja; csupán kézfeje maradt meg, alkarja letört. Öltözete többi társáéval összevág. Mögötte ugyancsak jobbra fordul egy másik, hasonlóan öltözött társ és két pálczát emel mindkét kezével, nyilván a T lócán mutatkozó két ifjúnak fogja fölnyújtani, mihelyt a második ifju is ott lesz.

A hosszú ruhájú középső alaktól balra ugyancsak élénk mozgású három alakú jelenet játszódik le (34. ábra). A középső alak

34. ábra.

35. ábra.

térdben hajló lábai ferdén állanak balra; tehát a művész fölfogása szerint mozognak. Teste szemközt mutatkozik, feje pedig balra néz. Feje fölött kerek tárgy, golyóféle röppül, a jobbfelől feléje forduló kürtös társa megfújja a kürtjét és egy pálczát ad a kezébe, melynek felső vége lapát módjára szélesbül. Ugyanezt teszi balfelől társa s ez azonfölül egy kerek tárgyat nyújt feléje baljával, melynek széleit ferdén futó párhuzamosokkal jellemezte a művész. Ez az ifju jobb térdén térdepel, ujjas zubbonyának a kézfe tövén világosan meglátszik az eleje, úgyszintén élesen látszik mind a három alakon a zubbony alsó széle. A kürtös erősen hátrahajló testtartását alighanem a kürtöléssel járó erőlködés indokolja.

A sor balfelől befutató alakja (35. ábra) csupán egy többtagú jelenet egyik kiegészítő alakja, melynek mozdulatát az ezüstlemez alá bujtatott domborművek indokolják. Úgy van öltözve,

mint társai; felső teste szemközt mutatkozván, látjuk a zubbony-nak a nyak tövén való szögletes bemetszést, feje balra fordul és lábai is nyugodtan bal felé állanak; bal karját magasra emelte és úgy látszik, mintha valami keskeny léczet fogna vele, mely harántosan ferde irányban, hegyes szögben érhetette a mélyebben képze-lendő tárgyat vagy személyt. Jobb keze és e pálcza vége letört.

Az utolsó sor alakjai legnagyobbak; a középső majdnem el-éri az 5 cm.-t, míg az utoljára leírt végső álló alak valamivel több mint 4 cm. magas.

36. ábra.

37. ábra.

Az imént ismertetett főmező szélességi arányaiban a külső és belső hajlás okozta különbség mintegy 3 cm., a belső görbü-leten szélessége 13.6, a külsőn legnagyobb szélessége 16.6 cm.

A főmezőt alulról gazdag díszű sáv szegélyzi (36. ábra). Ennek külső kereteit egy szélesebb és egy keskenyebb zigzages szalag, a közbenső tért pedig körülfutó szalagfonadék tölti be. A fonadék alakul két-két párhuzamosan hullámzó szalagból, mely úgy metszi egymást, hogy mindig egy-egy alsó szalag hullámhegye összefutván a felső szalag hullámvölgyével, hosszában fekvő, egy-másba nyuló tojásdad idomok szakadatlan sora keletkezik. A szalagok közepén végig futó finom vonal kétrétűeknek jelzi a szala-gokat. A két rétet elkülönítő résvonal legerősebb ott, a hol a két szalag egymást metszi vagy egymással összefut.

Ez alatt következik az ezüstös gyűrűpánt és mint utolsó díszít-mény, egy keskenyebb szalagfonadékos körsáv (37. ábra), mely

hasonlít a főmezőt fölül szegélyző szalagfonadékos sávhoz, csak-hogy valamivel keskenyebb és két kerete nem síma lécz, hanem zigzeg-szalag.

Ettől kezdve a kürt csúcsáig a fölület síma. Külső görbületén hossza 12 cm., a belsőn 11 cm., a mi épen elég, hogy használatnál a kürtös keze kényelmesen és biztosan fogja.

III.

A domborművek magyarázata.

Miután apróra végignéztük a kürt domborműveit, azt hiszem, hogy nem lesz tulságos nehéz föladat megérteni a művész szándékát. Némelyik írónk ugyan tagadta, hogy a főmező jeleneteiben valami előre megfontolt tervszerűség volna, más meg ellenkezőleg oly mély értelmű rejtélynek képzelte, hogy ezért nem mert bele-mélyedni. Csupa homályos symbolumot sejtettek az állati és emberi alakokban. Egyik fölfogás sem helyes. Minden világossá válik, mi-helyt kellő figyelemmel tekintjük a kürtöt.

Többen jól fogták föl az utolsó sor artista előadását. Ezt a jelenetet alig is lehetett félreismerni: az gymnastikus mutatvány. Egy izmos legény a homlokára állította a T idomú talapzatot, melyen egy meztelen ifjú már rajta van, a másik meztelen ifjoncz most készül föl; mihelyt fön lesz a két ifju, együttesen fogják akrobata-mutatványaikat végezni. Mostanában a második férfi egyik kezével megfogja a társa karját, mintegy megtámasztja, másik kezével fölsegíti az ifjút a harántos léczre. Egy harmadik legény két hajító pálczát fog kezével, melyet készletben tart a magasban működő két ifjú számára; mihelyt oda nyújtotta nekik, ő is æquibrista társa mellé fog lépni és megtámasztja majd másik karját. A ki valaha æquibrista csapatot látott, ismeri ezt a látványt, melyet kisebb-nagyobb változatossággal keleten és nyugaton, czirkuszokban és vásárok alkalmával mutatnak a világot bejáró gymnasta művészek.

Ósrégi multa hivatkozhatnak ez artisták. Mikor Claudianus, a termékeny verselő 399-ben Kr. u. megénekeli Flavius Mallius Theodorus consul nagyszabású ünnepélyét, melyen kocsiversenyeken és atleták küzdelmein kívül vadállatok elleni viadatok, szini és zenei előadásokkal váltakoztak, nem felejtkezik meg a különböző fajta szemfényvesztőkről sem, «a kik, mintha csak madarak

volnának, a levegőbe vetik magukat és gulákká egyesülnek, melyeknek legcsúcán egy ifju lebeg». Sőt valószínű, hogy az astronomus és költő Marcilius, Augustus kortársa, szintén ily akrobaták szemkápráztató mutatványaitól volt elragadva, úgy hogy csillagászati költeményeiben két helyen írja le azokat.*

A görög világ nagy előszeretettel látta az ő festett edényein az atleták sokfajta gyakorlatait; a római izlés a circusi gladiátoroknak és vadállatokkal való véres küzdelmeknek adott elsőbbséget. E mellett azonban az ú. n. könnyebb atleták gymnastikus műveleteivel is ékítették római időben az annyira kedvelt ú. n. terra sigillata edények fölületét. Pulszky Ferencz helyesen figyelemztetett egy domborműves töredékre Ó-Szőnyből, melyet még 1870-ben tett közzé Römer Flóris.** Ha jól értjük a rajzot, kötél-tánczosokról van szó. A kötel egyik vége a magasban van erősítve, másik vége egy erős czöveghez vezet, a czöveget óriási atleta támasztja meg. Öt ifju jár a kótelen, a legelső följutott már a kótélnak a czöveg felé hajló emelkedésére. A harmadik érdekelhet bennünket ezúttal leginkább; mert ez hasonló műveletet mutat be, mint collegája a jász kürtön. Vállán póznát tart és ellensúlyozza hátravetett felső testével, a pózna végének harántos karjain egy vagy két alak guggol. A hajmeresztő mutatvány mellett a humoros elem sem hiányzik; ott van balra az előtérben egy buk-fenczet hányó gyerek.

38. ábra.

39. ábra.

Még közelebb jár a jászkürt nyaktörő jelene-téhez az idecsatolt 39. ábránkban bemutatott jelenet. Ezt a részletet egy rekeszes zománczú x. századi amidai bronztálról másoltattuk le, mely az innsbrucki múzeum legfőbb ékességei közé tartozik.

Ezúttal ugyanaz az erőművészeti mutatványról van szó, csak-hogy a cselekvény már előbbre haladt, mint a jász kürtön. Az

* V. ö. L. Friedländer Darstellungen aus der Sittengesch. Roms VI. kiad., Lipcse 1889. II. rész 313. l.

** Arch. Ért. 1870. III. 70. Az ott közlött ábrát, bár nem elég hű, ismétljük itt (38. ábra).

antik akasztófához hasonló T forma állványt itt is homlokával támasztja meg és egyensúlyozza az akrobata; a harántos ágon már ott van a merész artista, fején áll és mindkét kezével támaszkodik a támfára, egyik társa jobbfelől az akasztó harántos fáját látszik megtámasztani, a balfelől pedig csak azért áll ott, hogy baj esetén segítségére legyen. A zománczó művész gondosan megkülönböztette a test s a ruházat színeit és mert az öltözet minden alkatrészének a formái összetalálnak a jász kürtön kifaragott akrobaták ruházatával, elmúlik minden kételyünk arra nézve, hogy milyen volt tehát az akrobaták öltözete. Kitűnik, hogy ők az egész akkori művelt világkörben Byzantiumban ép úgy mint Mesopotamiában egyformán ruházkodtak.

Amidában az a fő akrobata, a ki az akasztót homlokán egyensúlyozza, szintén testhez álló zubbonyt hord, melynek elől bevágása van, csak hogy az ujjai rövidek, alig érték el az öklét. A zubbony színe vörösbarna. Altestét a czomb közepéig érő rövid szoknyaféle borítja, a milyent a jász kürt artistáinál is észleltünk; az amidai akrobata szoknyája zöld. Legérdekesebb, hogy a szárait a térden túl s a czombokat is feketére zománczozták, a mi annál kevésbé lehet véletlenség, mert valamennyi ábrázolt alaknál a meztelen testrészeket testszínűeknek festik, a fekete szín ez esetben tehát szorosan a fölülethez simuló harisnyát vagy épen fekete tricot-t jelent. A négy szereplő alak közül még egy alaknak van ily fekete zománczú szára. E példa után alighanem joggal lehet föltételezni, hogy a jász kürt kifaragott akrobatái is tricot-val borították lábszáraikat és lábuk fejét. E föltevés mellett érthető, miért nem jelzi a művész sohasem külön lábukon az ujjakat, viszont azt igenis jelzi, hogy a harfista lábán czipő van. Vajjon a két akrobata *gyerekekről* helyesen mondtuk-e, hogy meztelenek, azt bizton nem lehet eldönteni, mert a faragvány nem nyújt e részben elég biztos támpontot. A tálon a fején álló ifjú, a ki egyébként már felnőtt egyénnek van jellemezve, illedelmesen vörös zubbonyt öltött magára, mely a czombok tövét is borítja. Az amidai tál két oldalsó alakjának a ruházatát annál inkább mellőzhetjük, mert nem nyújtanak oly szoros analógiát a kürtbeli akrobaták öltözetéhez, mint a tábeli erőművész ruházata.

Ez az akrobataöltöny a kürt tizenöt alakján ismétlődik; úgy véljük tehát, hogy a művész elég világosan jellemezte ez alakjait: mindannyi egy akrobata társulat tagja, mely készül az ő mutatóványait előadni.

A legnagyobb csoport a mező legalján van. Itt, mint láttuk, legelőbbre haladt a productio. Ugyanazon a soron balra is már folyamatban van a művelet, a második sor közepén csak készülnek a munkához, az első sorban pedig még folyik a fölvonulás. Nyilvánvaló tehát, hogy a művész a sorokban a térbeli távolságokat is jelezte, a mi legalul van, az legközelebb esik a nézőhöz, a mi legfölül van, az a kiinduló pont közelébe, tehát a nézőtől legtávolabbra esik. Ezt a fölfogásunkat még az az észlelet is támogatja, hogy az alsó sorokban valamivel nagyobbak az alakok, mint a felsőkben és így föltételezhetjük, hogy a művész a távlatnak is kívánt az ő compositiójában némileg érvényt szerezni.

Hogy ha ezek után a nézőhöz legközelebb álló másik többalakú csoport munkájával akarunk tisztába jutni, akkor ismét a heves mozdulatú középső alakot kell jól szemügyre vennünk. Ez az artista már a levegőbe dobott egy golyót vagy labdát, a másik, korongféle tárgyat a társa nyújtja neki, egyúttal mindkét kísérője egy-egy lapátvégű botot nyújt neki, ezekkel a két lebegő testet, mely nyilván nemcsak egyenlőtlen nagyságú, de különböző súlyú is, egyenletesen fogja a levegőben lebegtetni. Ehhez a productiohoz a jobboldali társ adja a jelt az ő kürtjével, melyet nagy erőlködéssel szólaltat meg.

Az előtérben munkálkodó szélső alak mivel fogja a közöniséget mulattatni, azt nem tudhatjuk, mert az ezüstlemez két vagy három alak helyét vette igénybe.

Ellenben világos, hogy a második sor középső két alakja mire készül. A ki lehajol és mindkét kinyújtott karján harántosan álló léczfélet tart, arra készül, hogy társa majd arra reá fog lépni, ő föl fogja azt emelni és társa ily ingatag alapon fogja egyensúlyozási mutatványát az ő korongjával (?) véghez vinni. Hasonló műveletekre készül két hátsó társuk, a ki csak az imént jött ki a man-ganon kapujából és várakozik; lehet hogy ők is fognak lóra szállani. Egy ló épen most rohan ki, egy másodikat még benn képzelhetünk, a harmadik lovon már rajta ül az akrobata. Mind a három æquilibrista művész, de mindegyik más-más fajta tárgygyal fog ügyeskedni. A legtöbb mutatvány tehát a gymnastika köréből való; hozzájárul szelidített állatok bemutatása és czéllövés. Az első sorban egy rövid szoknyájú ember, a milyen egészben tizenöt szerepel a csapatban, oroszlánál foglalkozik. Tévesen azt hitték egyes magyarázók, hogy itt oroszlán megölése forog tervben. A mű-

vész ily fölfogásnak ellene mond azáltal, hogy az állat nyakára zigzagsávot faragott, de a férfi öltözte és viselkedése is ellene szól. Sokszor és előszeretettel ábrázolják az arenai vadak elleni küzdelmeket a consularis diptychonok* készítői és az azonkor-béli ismeretes elefántcsont-szekrénykéken is többször akadunk e közkedveltségű motivumokra. Hogyha gladiátorok szállanak szembe velők, akkor gladiátori öltözetben vannak és saját védelmükre rendszeren erős gerely vagy kard van kezükben. Itt ellenben az erőművésznek öltöztetett egyén az állat irányítása céljából mindössze póznát tart és a mit a póznájával mivel, alighanem mutatványaihoz tartozik. Az állat a pózna végét erős állkapcsái közé kapta és az ura láthatólag heves erőlködéssel iparkodik a rudat az állat szájából kiragadni.

Egyébként vérengző küzdelemre ezúttal azért sem gondolhatunk, mert a VI. században már nem volt szokás embereket vadállatokkal szembeállítani az arénában. Ezt megtiltotta II. Anastasius császár, a miért őt Cæsareai Priscianus az ő dicsőítő költeményében meg is dicséri.**

A szarvast és a hátán ülő sólymot is szelidített állatoknak kell képzelnünk, melyek be vannak tanítva szerepükre. Mindegyiknek a nyakán ott van a karikája. De már kevésbé határozottan mernek arról nyilatkozni, hogy a két állatnak a reájuk célzó ifjú mutatványaiban milyen szerepük jut. Talán mind a kettőt veszi célba, az egyiket futtában, a másikat röptében és talán azért irányítja az íjász az ő nyilat a két állat közé. Azonban az sincs kizárva, hogy a sólyom itt is úgy mint a komoly vadászatnál a vadász szövetségese és csupán a szarvas a célpont és valószínű, hogy ezt is csupán megsebz, de nem öli meg.

Az állati szereplőkhöz tartozik a két kakas is, a második sorban. Most még nyugodtan állnak, még nem került reájuk a sor. Az ő nyakukat is gyűrű ékíti. Ők nem csupán symbolumok, de igazi szerepük jut a circusi játéktervben és nem a legkevésbé érdekes szerep. Kakasviadalokat már az ókori világ szeretett látni; divatjuk túlélte az ókort és a művelt nyugoti államokban mind a mai napig tartja fön magát az iránta való előszeretet.

Úgy vélem, hogy első sorban kakasokra kell gondolni, mikor

* P. o. Collection Basilewsky 1874. Pl. VI. és Pl. VII. 1. u. o. Pl. VIII.

** A 223—227. versekben, melyekről fordítást közöl F. W. Unger Quellen der byzant. Kunstgesch. Bécs, 1878. I. k.

Tudelai Benjamin a byzantiumi hippodromosról szólván, melyet az 1159—1178 közti években fölkeresett, felsorolja az ott szereplő állatokat, első sorban az oroszánokat, medvéket, párduczokat s a vad szamarakat, a végén pedig említi a «madarakat, melyeket kioktattak, hogy egymás ellen küzdjenek.»*

A kakasok már bizonyos pontig a komikus elemet képviselik az arenai csapat személyzetében; de úgy véljük, hogy a humor igazi képviselőit a második sorbeli kentaur-párokban kell fölismernünk. A hogy a modern circus nem lehet el a clown nélkül, úgy a régibb világ is kedvelte, ha groteszk alakok megnevettették. A kentaurokat tehát szintén nem homályos symbolikus jelentésű alakoknak, de kentaurok idomát öltő akrobatáknak véljük és úgy hiszem, hogy a művész nekünk ezúttal is módot nyújtott, hogy szándékát fölismerjük. Nem adott az emberi testnek semmi olyat, a mi az antik fölfogás szerint az emberi arcban is az állatias elemet képviselte. Ellenkezőleg a hajukat és a fülüket ép olyan módon jellemezte, mint a többi akrobataét. Komoly összeütközésre sem látszik a két pár készülni; mindössze egyik a másik üstökét fogdossa, mit a másik ellenez és közösen fognak egy rövid hajítófát, mely komikus mutatványaiknál szerepelni fog.** E kentaur-pár kétszeri eléfordulására talán nem elég magyarázat, hogy a symmetria ezt az ismétlést kívánja. A művész, a ki korlátolt képessége daczára arra törekszik, hogy a valóságot állítsa elénk, nem szaporította volna a clownok számát, hogyha a hippodromban csak egy vagy két clown szerepelt volna. Nyilvánvaló, hogy legalább két pár ily clown kellett, hogy a spina mindkét oldalán mulattassák a közönséget.

Még egy szereplő alak van a kürt domborműves egyénei közt, a kiről azt véljük, hogy az akrobata csapathoz tartozik: a hosszúköntösű alak a legalsó sorban, tehát az előtért jelző sor legközepén. Úgy áll előttünk ez az ünnepélyesen öltözött egyén a sok ugránczó akrobata közepette, mintha ő volna az egész csapat esze. Bűvésznek véljük és a keleti magusokra emlékeztet hosszú ruhája, a szerfölött bő s hosszú újakkal s a feje hátán lecsüngő kendővel. Nem véletlen, hogy az előtérben jobbfelé már

* V. ö. F. W. Unger Quellen I. 292. l. 943. sz.

** A pálczavetés a keleti lovasságnál kedvelt játék és érdekes a mit Unger említ, hogy t. i. a régi hippodrom helyén, melynek neve most Atmeidan, a török lovasság előszeretettel játsza az ősrégi pálczavetés játékát (dserid). Unger Quellen I. 288. l.

folyamatban lévő élénk és nyaktörő mutatványt tartja szemmel, melyet talán az ő ügyes bűvészeti mutatványai előztek meg és a melyet a balra meginduló jelenet nyomban követni fog. Mellette a kürtös, a ki megadja reá a jelt. A kürtös az ő oldalán az ő közvetlen rendelkezése szerint jár el: ez is mutatja, hogy a magusszerű titokzatos egyén az egész csapat (*συροδος*) feje, vezetője a *χυσιαρχα** E szerint tehát az itt egyenkint bemutatott huszonhét emberi és állati alak nem véletlenül került együve, de egy rendesen szervezett akrobatacsapat sokoldalú működése fűzi őket össze.

Alighanem a csapat működésének a színhelyét is meg lehet állapítani. Úgy véljük, hogy vagy a byzantiumi császár magánhippodromosában, vagy a nyilvános nagy hippodromosban folynak e mutatványok. Az előbbiről csak annyit tudunk, hogy magában a császári palotában volt; a nagyobbiknak ellenben különböző szerzőknél birjuk a leírását** és evvel a kürt felületén látható architektonikus részlet, bármily csekélynek és egyszerűnek látszik, bizonyos pontig azonosítható. Egy falat látunk az első sorban és mellette kapunyílás van, melyből az utolsó ló felényire jobbra, (tehát befelé) ugrik. A művész ezzel jelzi, hogy innen jöttek mind, a kik ezt a lovat megelőzték. A kapu *jobbra* van a faltól; így volt ez a konstantinápolyi hippodromosban is. Ott ugyanis a hossznegyszögű épület egyik keskeny végzése, az a mely harántosan záródott, a császári palotával összefüggésben volt. A császár egy csigalépcsőn át jutott a hippodromos ezen végén fölépített termeibe, melyek a circus belseje felé tekintő emeletes páholya (*kathisma*) mögött voltak. Páholya alatt volt az a hely, a honnan a játékosok kiindultak, a manganon, és a mellett volt a főbejárat. A kürtön látható fal e szerint a manganonnak a hippodromos porondja felé tekintő fala volna, a fölötté látható ormok a császári széket □ módjára bekerítő folyosót szegélyezik, a kereszttek a császár ott tartózkodása által szentesített helyet jelzik és a szintén kereszttel jelzett kapu a császári hippodromosnak a manganontól jobbra nyíló főbejárását képviseli.

Ezen fölfogás szerint tehát a kürtön ábrázolt csapat mutatványainak a színhelye a császári hippodromos és e mellett a magyarázat mellett szól a kürt harmadik sorában látható sas. Már Pulszky Ferencz helyesen figyelmeztetett ennek az állatnak «heraldikus»

* Vsd ö. Saglio Dictionnaire des Ant. I. köt. Athleta szó alatt.

** Vsd ö. Fr. W. Unger Quellen der byzant. Kunstgesch. Bécs, 1878. I. k. 287. s. k. II.

merevségére. Ez nem foglalható a kürt domborművei közt szereplő állatokkal ugyanegy szempont alá. A művész nem engedett kételyt aziránt, hogy a többi állat a játékokban részt vesz, mozog, de a sas nem vesz azokban részt, az nem mozog, de mereven szemközt áll, olyan mint az a sas, mely a császári jogart vagy a legiók jelvényeit mint a császári teljhatalom symboluma ékíti. A sas régente Zeusnak, az istenek királyának az attribútuma, utóbb a római katonai imperiumot jelzi, a consuláris dyptychonokon a consul jogarának legteteyén ül és megtartotta helyét a byzantiumi császárság jelvényei között.

Mikor egy ízben kútfoinkben arról van szó, hogy a császári jelvényeket a császári páholyba (kathisma) viszik,* akkor nem tartják szükségesnek megemlíteni, hogy egyik jelvény a kereszt (a Krisztusmonogrammal) és a másik a sas, a mely, mint látjuk, győzelmesen megtartotta a kereszt mellett is ősrégi symbolikus jelentőségét. És hogyha a kürtön a sas értelmét helyesen magyaráztuk, akkor a feléje csapó két griffnek is könnyű megérteni a jelentőségét; ezek telamonok, czimert őrző alakok. A mióta a görög és a római művészek e képzelt állatokat az ő körükbe vonták, mindig szerették reájuk bízni az őrzést. A hogy a skytháknál őrizték a kincseket, úgy őrzik utóbb is az istenek és emberek házait.

A keresztény kor symbolikájában ugyanily értelmük maradt: őrzik a trónust, a palota bejására ügyelnek, itt pedig a császári jelvény, a sas hű csatlósai.

Ezek után még több valószínűséggel véljük a kütről, hogy a császári hippodromosban jeladásra és talán a hárfa kíséretére használták. Tanúsítja a görbe kürt ilyfajta használatát a negyedik sorbéli fő alak (a xystarcha) mellett álló hírnök. Ugyanoly görbe kürttel adja a jelt, a milyenről itt értekezünk.

Futólag említem itt a British Museum egy ix. vagy x. századi elefántcsont szekrénykéjén ábrázolt tánczbéli és gymnastikus mutatványokat (40. a) és b) ábra), melyeket szintén ily görbe kürtök hangjai kísérek.

Hátra van, hogy a kürt rövidebb behajlásán az indáktól körülfont emberi jobb kézzel foglalkozzunk. A jobb kéztenyér ilyfajta ábráját vagy a ritus szempontjából vagy a nép lelkében élő babona alapján lehet megmagyarázni. A pap mindkét kezét így kiterítve

* Lsd Unger Quellen der byzant. Kunstgesch. I. 291. I. 830. szám alatt.

emeli ég felé mikor imádkozik¹ és magát az Úr Isten kezét is néha ilyen helyzetben ábrázolták.² Azonban circusi kürtről lévén szó, nem igen látnók helyén az egyházi ritus érvényesülését. Lehetne azt a császári ritusra is vonatkoztatni. A császár ugyanis mielőtt letelepszik a trónusára és miután a patriciusokat fogadta, a nép felé fordul és áldólag emeli jobbját a hippodromosban összegyűlt tömegre.³ Nem tudjuk a császári áldás a négy ujj oly fajta összezáráásával járt-e, mint a milyen a tenyér a kürtön; ez a lehetőség nincs kizárva és indokoltnak láthatnók a császár áldási gestusának megrögzítését a hippodromosban használt kürtön.

Azonban sokkal több joggal lehet feltételezni, hogy népies babona rakatta föl a művészszel a tenyeret az artista csapat hívó kürtjére. A zárt ujjú tenyér emelése ősidők óta a szemverés elleni védekezés gestusa. Már a régi phoenikiek védekeztek vele a gonosz szem ellen, a syrusok és izraeliták is, a régi görögöknél és rómaiaknál is meg volt a szokás és a középtenger körüli népeknél mind a mai napig főnáll a babonás védekezésnek ez a módja a gonosz tekintet ellen. Jahn érdekesen magyarázza a babona lélektani okait⁴ és számos példát hoz föl a különféle védekezési eszközökre, melyeket a gonosz szem ellen használtak. Ezek közt nagy fontossága van a jobb kéztenyérnek, mely azért a régieknél mint dombormű síremlékeken, mint amulette nyaklánczokon, vagy akár külön is mint «votivkéz» szerepel.⁵ A mohamedán népek is tartják a gonosz szem babonáját és ugyanoly módon védekeznek ellene. Goldziher Ignác erre vonatkozólag érdekesnél érdekesebb tények hosszú sorait gyűjtötte és tette közzé.⁶ Ezekből csak néhányat idézünk. A mórok a gonosz szem ellen öt ujjukkal védekeznek, melyet az arcz felé fordítanak, avagy házuk kapuja fölé helyezik. Északafrikában a rossz tekintet ellen a tenyérrel sikeresen vélnek védekezhetni, a törökök s a mórok nyílt kezét zsinegen a gyerekek nyakára akasztanak és hajókra meg házakra illesztik. Így

¹ Egy xv. századi könyvboríték domborműve az egykori Spitzer-gyűjteményben így mutatja (Collection Spitzer Ivoires I. k. III. Planche 31. sz.)

² Példát reá láss Cahier Nouveaux mélanges d'archéologie Paris 1871. 27. l. és vsd ö. Mélanges d'archéologie I. köt. 212—216. l. Caractéristique des Saints sous le titre main divine.

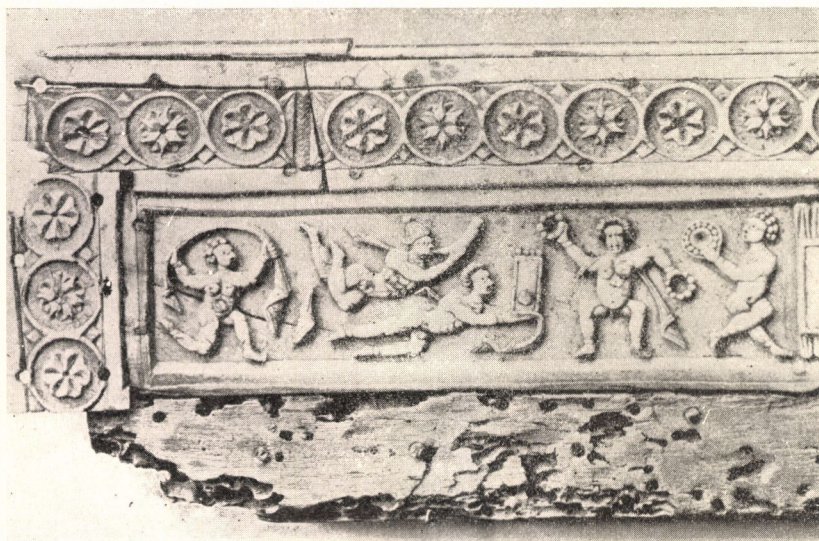
³ Lsd Const. Porphyrog. De Cerem. I. 62. Vsd ö. Unger Quellen etc. I. 287. l.

⁴ Über den Aberglauben des bösen, Blickes bei den Alten. Berichte über die Verhandlungen etc. Leipzig 1855. VII. köt. 28—110. ll.

⁵ A votivkezekre vonatkozólag lsd V. Dilthey értekezését Drei Votivhände aus Bronze. Arch. epigr. Ber. aus Österr. Ungarn 1878. 44—65.

⁶ Ausland 1884. 328—329. és Globus 1901. 80. köt. 31. l.

Algirban is. Egyiptomban, Syriában és Palesztinában ugyancsak a ház kapuja fölött látni gyakran a tenyeret és régi török zászlókon Ali kardja alatt nyílt kéztengeret ábrázolnak. De nemcsak a kele-

40. a) b) ábra.

ten él a babona és az ellenszerében való bizalom, az összes déli népeknél a portugálok, spanyolok és olaszok, odább a francziák is hiszik és dr. Jósza András, szabolcsmegyei főorvos úr hiteles

tanú reá, hogy a mi népünk is fél a gonosz pillantástól, hiszik, hogy a gonosz szem «megveri» az embert és hogy a szemverés sok nyavalyát hoz arra, kit a gonosz tekintet megbűvölt.

Mindezek után úgy hiszem, hogy ez az ősrégi és mai nap is elterjedt babonában hittek a byzantinusok is, bár nem bírok reá közvetlen tanúságokat idézni és különösen úgy vélem, hogy az akrobaták babonás népe hitt a rossz tekintet bűverejében, a hogy mai nap is hisz benne. Méltán bánthatta tehát a babonás embereket az a gondolat, hogy a nyaktörő mutatványaikat szemlélő több ezernyi tömegből egy ily boldogtalan tekintet elég arra, hogy kockáztassa életüket s mi természetesebb, mint az, hogy a nyílt tenyér gestusával védekezzenek ellene.

Ez úton és hasonló célból juthatott tehát a tenyér a jász-kürt főhelyére, arra a helyre, mely fölül volt, mikor a kürtöt megszólaltatták és részemről ezt a magyarázatot javaslom. A fonadékos csomót a kéz alatt ugyancsak bűvös babonának tekintem. A sajátos csomó sokkal közelebb jár a régi középkorban bűvös hatásúnak vélt úgynevezett Salamon-csomó idomához, semhogy pusztán közömbös díszítésnek nézhetnők.

A kürt fölületét ellepő domborművek összhangzatos egészéhez a nyílás szélét díszítő ábrázolások sora úgy látszik viszonylani, mint dalműhöz a nyitány. A nyolcz körben a művész kiemelt néhány kimagasló alakot, melyet már a mezőből is ismerünk. Tehát még a díszítő sávban is, melynek csakugyan csupán díszítő rendeltetése van, látunk határozott művészi szándékot és ezt a szándékot annál könnyebb fölismerni, mert a körön elhelyezett alakok sorában is gonddal megkülönböztette a symbolikus sást a többi küzdő, játszó, egyszóval a szereplő alakoktól.

A külső hajlás közepén, egyirányban a mezőbeli nagy sassal és ugyanolyan heraldikus elhelyezésben látjuk a sást. Ez az egész sáv egyik központja, jobbra-balra a körbe helyezett alakok tőle elfordulnak, a gyűrű ellenkező hajlására helyezett másik központja felé. Ezt a másik központi alakot is őismerjük már: ott van egy jobbra néző kentaur a hajító pálczával. Ezuttal magára maradt a hippodromos látogatóinak a humoristája, mert csak egy kentaur fért belé a körbe. Jobbra-balra feléje fordul a két meztelen akrobata gyerek, azokon túl, mindkét oldalt egy-egy kakas következik és ugyancsak e központ felé irányultan mindkét oldalt a harmadik idom egy-egy oroszlán. Ezek azonban már a sas közelébe jutottak

és azért művészi tapintattal, hogy meglegyen az összes körök közt a látható kapcsolat, a két oroslán hátra veti a fejét; azonban ekkor sem a sast nézik, de felkunkorodó levélvégű farkukba harap mindegyik.

IV.

A domborművek stilistikus sajátosságai.

A kürt fala felső szélén 6—7 mm. vastag, a fölületen az alap kimélyítése a figurális ábrák táján mintegy 3 mm., a pusztán ornamentális sávokon csekélyebb. A nyílás körüli sávon a medaillonok mélyített alapja mélyebben fekszik mint a közöké és a közökbe rakott levéldíszek domborulata sekélyebb mint a körpálczáké. A többi sávban, valamint a főtéren a domborulatok általában elérik az agyar eredeti fölületét. A domborműnek szélső lapjai rendszerint egyenes síkkal és függőlegesen emelkednek, néha azonban ferdén befelé irányulnak és a harmadik sortól kezdve gyakori a felső réteg alámetszése a végtagok alatt, úgy hogy a végtagok egy része egész szabadon áll az alap fölött. Midőn a művész ily módon sok helyütt gyöngítette a mű consistentiáját, másrészt sohasem különítette el teljesen az alakokat egymástól, de mindig vagy a kerettel vagy a szomszédos alakokkal tartotta fenn egy vagy több ponton a közösséget, a mi többször zavarólag hat a compositio értelmére. Így például a második sor két középső æquilibristájának pálczái oly közeli összefüggésbe jutnak, hogy a legtöbb magyarázó e miatt azt képzelte, hogy egymással verekednek. Ilyformán a baloldali kentaur-csoport lábai közül hat az alattuk lévő sor griffjének a farkán, szárnya hegyén és fején látszanak járni, a második sor egyik akrobatája a sas fején áll egyik lábával, a másik pedig hátsó lábával ismét a griff szárnyára látszik támaszkodni. A mellette álló kakas egyik lába körmeit előtte levő szomszédjának a lábára rakja, másik lába karmaival pedig a griff két fülén áll és itt az összefüggés kedvéért a kakas oly túltengő terjedelmű karmokat nyert, mely másképp nem indokolható, mint ily technikus okkal. A második sor jobboldali kentaurjainak a lábfejei közül a balfelölínek a két hátsó végtagjai a griff szárnya hegyével és farka csúcsával függ össze, a jobb oldalinak a bal első lába pedig meztelen æquilibrista gyerekeknek úgy hozzátapad a fejéhez, hogy csak élesebb észlelés tudja attól megkülönböztetni.

Még meglepőbb lehet a gyakorlatlan szemlélőre a harmadik sorbéli állatok összefüggése az alattuk, a negyedik sorban működő emberekkel. A sas jóformán rajta áll a trombitás fején. A jobb-oldali griff első jobbik lába körmeit a bűvész fejére helyezi és hátsó bal lába az egyik akrobata fejével fut össze; hasonlókép látszik a baloldali griff két jobbik lábával két akrobata fején elhelyezkedni.

Valószínű, hogy e technikus összefüggés hajdan, a mikor a kürt föllete nem volt oly kopott, kevésbé zavaró volt, mert az egyes érintkező testrészek körvonalai, bár talán csupán vékony vonalakkal, de meg voltak különböztetve; e finom vonalak azonban a kopás következtében eltűntek.

Más sajátzerűség, hogy az ideális síkot képviselő képzelt vonal, melyen a három felső sor alakjai elhelyezkednek, sokszor meg van törve, mert a lábak, fejek, néha a kézben tartott tárgy vagy az akrobatagyerek túlmegy azon a vonalon és belényúlik a felső vagy alsó sorrendbe. Csupán a negyedik sor alakjai állanak közös egyenletes talapzaton, mert itt a mezőt az egyenletesen körülfutó párkány határolja. Viszont a legfelső sor alakjai akár állanak, akár térdepelnek vagy nyargalnak, egyforma magasak és az isokephalia ősrégi elve annyira érvényesül, hogy a térdeplő ember ép oly magas mint a szarvas, az állatszelistítő pedig természetesen jóval magasabb mint a guggoló oroszlán. Világos, hogy emitt az isokephaliát a fejek fölött elvonuló lécz mintegy reá kényszerítette a művészre. Máskor is tapasztaljuk azt oly esetekben, a mikor hasonló kényszer forog föl, pl. midőn a második sor kakasai az ő tájukon szélesbülő sáv arányai miatt majdnem eléri a középső kettős akrobatacsoport magasságait és mert az ellentétes hajlás felé a sáv kissé keskenyebb, a kakasok melletti kentaurok kisebbek mint kétlábú szomszédjaik.

Alig lehet kétség aziránt, hogy a térbeosztás helyes arányai vitték reá a művészt, hogy a harmadik sor állatait oly nagy arányokban ábrázolta és ismét a megszokott isokephelismus következménye, hogy a középső sas époly nagy, mint a két ugrándozó hatalmas griff.

Az antik dombormű szokása szerint kevés kivétellel szigorúan oldalnézetben ábrázolta a művész a figuralis alakokat és a síkhoz közelebb eső kezeket rendesen laposabban domborította ki, mint a szemlélő felé esőket. A lábak dolgában legtöbbször csak

az állatoknál tartotta szükségesnek e formai megkülönböztetést, legtöbbször egyforma magasságra domborítja ki őket, úgy hogy a jobbik s a balsó láb mintegy közös síkban tűnnek föl; elegendőnek vélte a helyzet és körvonalbeli összefüggés révén való megkülönböztetést és tényleg nem is foroghat föl kétség aziránt, hogy melyik a jobb és melyik a bal láb.

Emberi alakokat csupán az utolsó sorban mutat előlről. Az ezüstlemezke melletti csonka jelenet balra néző alakjának a felső testét előlről mutatja, nyilván azért, mert a balkart fölfelé kellett kinyújtania és helyet kellett számára találni, szigorú oldalnézetben a kar betakarta volna az arcot, mindkét láb egyformán balra áll. A középső köntösös bűvész viszont jobbra néz és lába is jobbfelé áll, csupán teste áll szemközt. Itt is nyilván az előadás világossága volt irányadó: az öltözet jellemző hosszú ujjait és a hátracsüngő hosszú kendőfelét más helyzetben alig bírta volna oly világosan érvényre juttatni. Végül a főakrobata az utolsó jelenetben szintén szemben áll és itt a helyzet teljes természetességgel van indokolva, jobbra-balra rakta a lábait, mert így biztosabban áll és talán csupán a fejtartás, mely oldalsó helyzetbe juttatja a fejét, árulja el a művész korlátolt rajzképességét, a szemközti fejemelési helyes ábrázolása túlment volna a képességén.

Egyébként épen ezen alaknál dicsérhetjük a művészt a mozdulat és a testrészek arányainak helyessége miatt. Általában azt kell mondani, hogy az állást, a térdeplést, a járást és közbeeső mozdulatokat csak schematikus módon jelezte a művész és a fej, test, czomb, szár viszonylagos nagyságát is csak hozzávetőleg találta el. Legtöbb bajjal járt reá nézve a szem és haj ábrázolása. A szem legtöbbször kerek vagy tojásdad kis domborulat körül futó körmélyedés, olykor négyszög fogja körül a kerekseget. A hajat egymás fölé rakott egy vagy két gömböcs sor képviseli.

Az állatokat tekintve dolgunk van négylábuakkal (kentaurok), szarvas, oroszlánok, griffek és madarakkal (sasok, sólyom és kaksók.) Általában azt lehet az idomukról mondani, hogy az arányait elég jól találta el a művész, valamennyit azonban, úgy azokat melyeket a cirkusi játékokban szereplőknek képzelt, mint a heraldikus jelentőséggel bírókat (két sas, két griff) nem egészen természeti formáik szerint, hanem bizonyos sajátos módorossággal ábrázolta.

Stilizált állat a szarvas és a rajta álló sólyom, stilizáltak az

összes oroszlánok és nem kevésbé a kentaurok s a kakasok. De ha a nagy mezőben szabadabban elhelyezett állati idomokat a felső sáv egyforma kerek kereteibe helyezett hasonló állatokkal egybevetjük, úgy tapasztaljuk, hogy emitt a szorosabban kiszabott tér kényszere alatt az állatok mégis merevebb stilizálást szenvedtek. A modoros fölfogást általában a nyakra rakott gyűrű, a kétlábuak testére vagy szárnyaira vésett geometriai vagy levélszerű ornamentek fokozzák és a karikákba illesztett állatoknál még hozzájárul a kerek hely kitöltése szempontjából a testrészek széjjel huzása vagy összébb tolása.

Egyrészt a hely kitöltése, másrészt az erősen érvényesülő hajlam növényi ornamentekre, reávitte a művészt, hogy az állatok farkát úgy fogja föl mintha az inda volna, mely az üres hely idoma szerint különbözően hajlik és hosszabbodik és nemcsak levelekben végződik, de még mellékindákat is bocsájt, ha arra kínálkozik tér.

Ez a hajlam, hogy az állati formákhoz növényi motívumok fűződjenek és ismét maguknak ezeknek a növényi idomoknak saját-szerűen való stilizálása ezen kürt jellemző tulajdonságai közé tartozik. Majdnem túltengésbe megy át az ily növényidomok tömörítése a belső görbülés táján a tenyér környezetében.

Bajos volna ezt a növényzetet növénytani nevekkal illetni. Legfőlebb talán a lándsa idomúnak mintázott levélről mondhatjuk, hogy röpkény levél kíván lenni és a gömböcsöknek fürt formájában való egyberakását talán szöllőfürtnek szabad magyaráznunk. Vannak fodros szélű levelek, vannak indás levelek, melyek kigyóvonalban indahajlásokból és harántosan e hajlások széleit határoló indakeretből állanak. Vannak három karéjú levelek, mind-egyik karéjban ponttal és van levél vagy gyümölcs, mely csupa harántosan álló, párhuzamosan rakott és kisebbedő dudorokból van összeszerkesztve. Jelenkezik mint az állati fark befejezése a félpelmelt különböző formáiban és legkülönösebb a zigzeg szalagból álló levélféle. A levél ily geometrikus alakításával legsűrűbben a nyílás körüli sávon találkozunk. Egyik a csúcsba futó hurokidom az egyik kakas csőrénél és a körök közti közökben, a másik ugyanott a körök falainak külsejére helyezett hurkos levél idomok, a minők három sorban megfordított helyzetben a nagy mező első sorának a falát ékítik és ugyanoly helyzetben a mezőbeli nagy sas mellét borítják. A sas mellén a kerek hajlással lefelé fordított idomokat tollaknak is nézhetjük, a mi csak azt tanúsítja, hogy a

művész ily kis terimékben dolgozván, a leveleket és a tollakat nem tudja egymástól megkülönböztetni. Ugyancsak a geometrikus és növényi idomok határszélén áll a levélsornak látszó kopottas léczdész a nyílás közvetlen szélén. Némely helyütt a négyszögű s alul csipkézetten mutatkozó lapok közepén egy-egy pont még megmaradt.

A geometriai díszítményekből legszívesebben és legsűrűbben alkalmazza a művész a zigzegas szalagot. A szögformák szélylyebb vagy közelebb állanak, a külső csúcs helyébe tompaság léphet az egyes szögek néha szaggatottan állanak a szomszédos szögek mellett, a domborulat lehet erősebb vagy sekélyebb — tehát a legkülönfélék változatokban jelenkezik a zigzeg és hozzá tehetjük, hogy a legkülönfélébb helyeken. Nem kevesebb mint ötször szegélyzi a zigzeg a kürt fölületét körülfutó sávokat és ezenkívül huszszor akadunk reája az állatok mellén, nyakán vagyis szárnyán csakúgy mint az akrobaták rövid köntösén, a főbűvész hosszan lecsüngő ujjain, sőt a fal alsó párkányát is ezzel ékíti a művész.

Csupán egyszer és pedig ugyanazon fal felső párkányán jelenik meg az egymás mellé rakott gyűrűcskék mustrája. Mikor az előbbi fejezetben a fal ittlétét kellett magyaráznunk, e gyűrűcskékről nem szóltunk, bár főnforog annak lehetősége, hogy ezeket ezen a helyen nem pusztán díszítés gyanánt alkalmazták, de igazi nyílásoknak képzelték, melyek a világosság és levegő be-bocsájtására szolgáltak a fal mögötti manganon számára. Azonban bár ily magyarázat lehetséges, akkor is, a valóságban sűrűn egymás mellé rakott kerek nyílások a fal felső párkányán mint díszítések hatottak a szemlélőre és itt is olybá vehetjük.

A díszítmények közt utoljára maradtak a fonadékok. A kürt fölületén háromfajta fonadékkal találkozunk. A tenyeret körül futó keretben és az alatta lévő csomóban levelekkel végződő élő indák fonódnak össze. A nyílás körüli sávban gömbölyded fölületű pálczákból alakulnak az egymásba kapcsolódó körkeretek és három más körülfutó sávban szalagok fonódnak össze. E szalagdiszkek ismét kétfélék: két helyütt egyrétű szalagok metszik egymást és a metszések táján szalaggyűrű fonódik körül, a széles sávban pedig négy kétrétű szalagból alakul a minta úgy, hogy a két szalagpár az érintkező pontokon egymással összenő.

V.

A domborművek műtörténeti méltatása.

A kik a kürt műtörténeti méltatásával foglalkoztak, egytől-egyig byzanti munkának mondták és korát a IX—XII. századokra tették. A szakemberek emez egyhangú ítélete megnyugtató lehetne ránk nézve, hogyha érveken alapulna a véleményük és nem csupán sejtelmén.* A kutatás mostanában nem állhat meg a sejtelemnél, hanem keres biztos történeti alapot. Ily alapot a byzanti művészet egyes fejlődési szakaszainak szabatos megkülönböztetésére azonban még most is nélkülözünk, bár ma már szélesebb körben és behatóbban folynak a vizsgálatok, mint a korábbi tudós nemzedékek idejében.

Mostanában ugyanis egyes fiatalabb szaktársak előszeretettel foglalkoznak a byzanti elefántcsontfaragás művészetének elég szép számmal fönmaradt emlékeivel; s ez a föladat vonzó ugyan, de nehéz. Gyűjtik és magyarázzák az elefántcsontból készült, domborműves faragásokkal ékes ládácskákat, középkori könyvek borítékaul használt domborműves táblákat és a kettős vagy hármas táblákat (diptychonok és triptychonok), melyek hol följegyzésekre szolgáltak, hol házi oltárkak szerepét vitték. Az elefántcsontból faragott kürtöket már a mult század ötvenes éveiben kezdte összeállítani Bock Ferencz, néhányat följegyzett Molinier, de nagyobb sort még nem gyűjtött egybe senki.

Itt középkori elefántcsontkürtről lévén szó, természetes, hogy egyéb agyarkürtök, mint legközelebbi analógiák leginkább érdekelnek bennünket és érthető, hogy elődeink, kik nem birtak a jász kürttel boldogulni, azzal vigasztalták magukat, hogy majd a hasonlízású analógiák körében fogják utódaik a kürt műtörténeti rejtélyére a kulcsot megkapni.

De könnyebb volt ily tanácsot adni, mint magát az összehasonlítást megejteni; mert arra számos gyűjteménynek és egy

* Bock elég őszintén vallotta be tehetetlenségét a kürtök stilistikai megállapítása tekintetében: Es tragen nämlich die meisten der originellen und oft bizarren Ornamente dieser in Relief sculptirten Blasinstrumente einen durchaus fremdartigen Formentypus zur Schau, der auffallend zuweilen an persische, arabische und maurische, zuweilen aber auch an frühchristliche Bildungen aus einer fernerliegenden Zeit erinnert, die genauer zu präcisiren die Archäologie bis heute noch nicht den Versuch gemacht hat. (Mittelalterl. Denkmale des österr. Kaiserstaates, Stuttgart 1860. II. 131. l.)

messze széjjelágazó irodalomnak átböngészése szükséges. Összefoglaló mű ez elefántcsontfaragványokról még nem létezvén, nekünk Budapesten, műtörténeti szakkönyvtáraink fogyatékos voltánál nincs is módunkban illet kellő teljességgel létrehozni. Mostani összeállításom is messze áll a teljességtől. Mindössze huszonegy oly elefántcsontkütről tudok, mely itt szóba juthat és sajnos, ezekről is néha csak annyit birtam megállapítani, hogy léteznek, a nélkül, hogy hű és az egész fölületüket feltüntető ábrák állottak volna rendelkezésemre. Mégis közlöm az összeállítást, mert egyet-mást mégis tanulunk belőle és mert ha valaki teljesebb leíró lajstromot tervez, ezt a sorozatot mintegy alapul veheti.

A felsorolásnál négy csoportra osztom a kürtöket. Fölosztási alapul szolgált egykori, eredeti rendeltetésük, melyet többször a rajtuk kifaragott domborművek helyes értelmezéséből lehet megállapítani.

Tekintve, hogy a jász kürtöt a hippodromos céljaira szolgáló kürtnek tartom, az első csoportba oly kürtöket sorolok, melyek ugyanazon célra szolgálhattak. A második csoport vadászati kürtöket ölel át. Ez a két csoport meglehetősen sovány. A harmadik csoport legnagyobb. Sok olyan kürt van, melyekről a rajtuk ábrázolt képek után nem lehet bizton állítani, hogy miféle rendeltetésük volt. Végül külön állanak azok a kürtök, melyek már kezdettől fogva egyházi vagy klastromi célra készültek.

Első csoport.

1. Első helyre teszek egy kürtöt a prágai szent Vid templom kincstárában. Bock gyakran idézett összeállításában* szól róla; de képét nem közli. Maloch prágai fényképész árulja a fényképét és azt évekkel ezelőtt megszereztem a n. muzeumi régiségosztály képkészlete számára. Erről készült a két ábra, melyet idecsatolunk (41. és 42. ábra). Sajnálni kell, hogy csak két oldalát adta a fényképész, minek következtében a nyílás körüli széles sávnak egy jele nete kárba vész; pedig sajnálni való, hogy ezt nem láthatjuk, mert úgy sejtjük, hogy a hiányzó jelenet époly közel áll a jász kürt egyik-másik jelenetéhez, mint az a kettő, melyet ábráink mutatnak. Kit ne emlékeztetne a nagykapujú épület és a belőle kiinduló ló a jász kürt középmezéjének első sorát megnyitó hasonló jelenetére! Sőt talán még szorosabb a hasonlatosság az ottani lovas akrobata és a

* Mittelalterl. Kunstdenkm. 1860 II. 136. 1.

szent vidbeli kürt sáván ágaskodó lovon nyargaló lovasa között, a ki szintén pálczát fog jobbjaiban és baljával lyukas golyót emel magasra, melyet nyargalás közben a pálcza hegyén lebegtetni fog. Nyilvánvaló, hogy ugyanazon circusi fölvonulásnak egy harmadik jelenete csatlakozott a kettőhöz; a fényképen csak annyit látni biztossággal, hogy az is lovasjelenet volt. Mi értelme ez ismétléseknek?! Nyilván pusztán decoratív jelentőségük van és ezt tanúsítja a környezet is, melybe az egymástól elszigetelt három jelenetet helyezték. Mindegyik jelenetben szerepel egy épület, kettőben hegyes tájon játszódik le és mind a háromban fa tölti ki a hátralevő üres tért.

E tájképi hozzátetelek gondolkodóba ejthetnek aziránt, vajjon igazán a szent vidbeli kürt számára találták-e ki legelőször ezt a három képet? A táj ilyenmő ábrázolása festői elem, melyet domborműben nem várunk, hanem igenis helyén lehet festményben. Azért a compositio azt a benyomást kelti, mintha miniatürefestményből vitték volna át a plasztikába. Az újabb kutatásokból tudjuk, hogy a domborműves elefántcsontszekrények és egyéb táblák ábrái többször vezethetők vissza miniatüre képekre.* Gyakran reá is birunk már utalni a kútforrásokra, melyek az elefántcsontból faragó művészekre hatással voltak! A szent Vid-dóm kürtjén lévő ábrák előképeit természetesen nem szabad bibliákban vagy egyházi rituálékban keresni, hanem inkább oly codexekben remélhetjük meglelni, melyekben a byzanti udvar vagy társaság életét tüntették föl.

Hogyha ez a föltevésünk helyes, akkor a két kürt párhuzamos képeinek rokonsága nem onnan ered, mert egymásról másolták, hanem onnan, mert a plasztikus művészek mindkét esetben rokon mintákat követtek. Ez a föltevés azonban nem magyarázná meg a tárgyalási mód különféleségét és azért talán még közelebb jutunk a valószínűséghez, hogyha csupán a prágai kürt mesterének tulajdonitunk festői mintát, a jász kürtről pedig fölteszszük, hogy plasztikus minta után készült.

Graeven ugyanis reáutal,** hogy a byzanti faragványos szekrényké ábraira a motívumokat gyakran a Byzantiumban nagy mennyiségben fölhalmozott domborműves edényekről is vették az

* Hans Graeven: Ein Reliquienkästchen aus Pirano, Jahrbuch der Kunsthist. Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses, XX. Band, Wien 1899. 6. lap.

** Graeven u. o. 6. lap.

elefántcsontfaragók és ez a föltevés annál valószínűbb, mert tudjuk, hogy épen circusi, amphitheatrumi és különösen gladiatori

41. ábra.

42. ábra.

KÜRT ELEFÁNTCSONTBÓL A PRÁGAI SZT.-VID-TEMPLOM KINCSTÁRÁBAN.

jelenetekkel szerették a római császárság óta legszívesebben díszíteni az ezüsből, bronzból vagy finom agyagból készülő edényeket, sőt a könnyebb akrobata mutatványokat is szerették rajtuk ábrá-

zolni, mert azok is nagyon népszerűek voltak. Reá is mutathatunk egy antik edény töredékére, melyen a T pálczán való mutatványt láttuk.*

Így tehát meg volna fejtve, hogy miért ábrázolják ugyanazon akrobata jeleneteket két különböző alkalommal más-más módon, bár a szándék, hogy mind a két esetben a hippodromosban használatos kürtöt diszítsenek, ugyanoly tárgyú jelenetek választására vezette a faragókat.

A rokonság azonban nem szorítkozik csupán a kiválasztott tárgyra. A prágai kürt készítője alighanem kortársa volt a jász kürt mesterének, sőt talán oly közel állott hozzá, hogy szűkebb műhelyi közösségben is élt vele. Mind a ketten szerették a növények ugyan oly módon való ábrázolását, sőt ugyanoly növényformákat használnak, minőket más kürtön nem észlelünk. Utalhatunk legelőbb a prágai kürtön szereplő két fának a fodros leveleire, melyeket a jász kürtön is többször, különösen a tenyeret bekerítő növényzetben, de meg gyakran az állati farkok leveles végzéseiben is észleltünk. Nem kevésbé szembetűnő a hegyes csucsba futó hurkos formájú levél iránti előszeretet, melyet a prágai kürt művésze hármasával rakott a fősáv galyainak lecsüngő végeire, minőket a második indás sáv hajlásaiban ismét hármasával csoportosítva szemlélünk, sőt ugyanazon indafolyondár csücskös helyeire is rak egy-egy ily levelet, csakúgy mint a hogy a mi kürtünk szájkörüli sávéban kitöltötte véle a körhajlások közeit. A folyondárban, összerakott bogyókból alakított fürt ismétlődik mint második főmotívum, ugyanaz, melyet a tenyér alatti indacsomó egyik kiágazásán láttunk.

Midőn ily közeljáró analogiák egész sorát lehet megállapítanunk, a többi megegyező mozzanat sem tulajdonítható a véletlennek.

Itt is, ott is a nyílás körül levélsor szegélyezi a kürt szélét; ez alá rakja a prágai kürt készítője a gyűrűcskék sorát, melyet a jászkürtön is legalább egyszer láttunk, a manganon falának a párkányán. A zigzegdísz, mely ez utóbbi kürtön oly jelentékeny túltengésben van, a prágai kürtön az egyik épület tetőgerinczét ékíti és legalább kétszer ugyanoly alkalmazásban lép föl, t. i. a harmadik, szalagfonadékos sáv léczes keretén.

Maga az a jelenség is, hogy a kor kedvelt motívuma, a szalag-

* 10. sz. ábránk.

fonadék két széles sávban lép föl, szintén szembetűnő rokonságba hozza egymással a két kürtöt. Semmi más kürtön, melyet a következő sorozatból ismerek, nem fogunk ugyanevvel a formával találkozni. Igaz, hogy maguk a fonadékos idomok mások a prágai kürtön, távolabb állanak az egyszerű témáktól, melyek a jász kürtön használtattak, de annyiban mégis megegyezik legalább a negyedik sáv fonadéka az egyik jászkürtbeli sáv fonadékaival, hogy a művész mindkét esetben kétrétű szalagot használt. A másik sávban a prágai kürt készítője már három rétű szalagot fon össze, azt a fajtát, mely a «longobard» művészetben majdnem kizárólagos uralomra jutott. Indokoltnak véltük, hogy a prágai kürttel oly behatóan foglalkozzunk, mert nem ismerünk más kürtöt, mely közelebb állana a jász kürthöz.

Bock* másképp tekintette a prágai kürt domborműveit. A lovas jeleneteket vadászatnak magyarázza és díszítményeit, hol a keleti művészetből, hol meg a rajta állítólag észlelhető tojástag miatt és a gyöngysor motivumoknál fogva a karoling izléssel hozza kapcsolatba, mely utóbbi ezeket mint a classikus időből származó díszítményeket karolta volna föl.

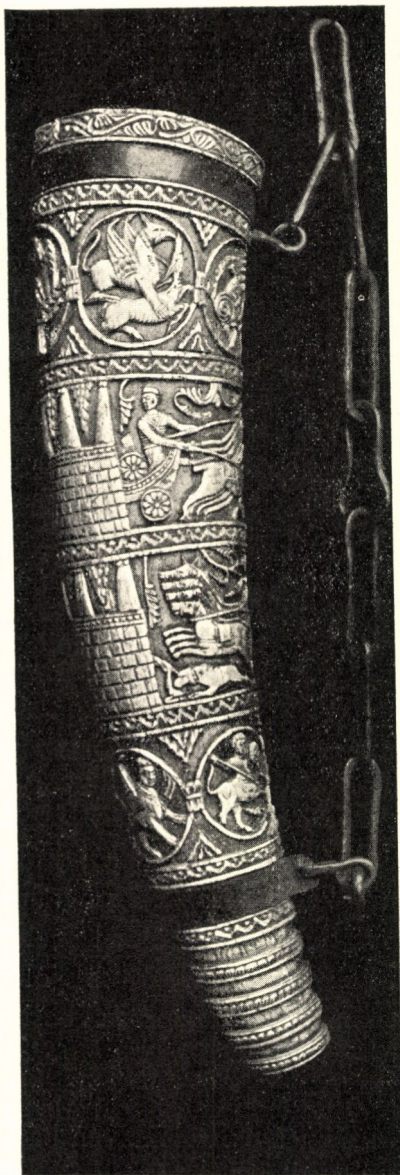
2. Egy második kürt is van a prágai szent Vid templom kincstárában (43. és 44. ábra). Legrészletesebben Bock** ismerteti és képet is ad róla. Ennek a kürtnek a domborművei ismét az ábrázolt tárgynál fogva állanak közel a jász kürthöz. A fölület közepén két széles sávon kocsiversenyeket ábrázol a művész. A két sávon ellentétes irányban iramodnak a négyes fogatok, a felsőben jobbra hajtanak, az alsóban balra; mindkét sáv közepén az antik circusból ismert spinát látjuk, falat a rajta lévő pillérekkel, melyek a kocsiversenyekben a fordulópontot jelzik. A régi korból jól ismert elől zárt, hátul nyílt versenykocsikban hosszú köntösű kocsisok állanak, sapkával fejükön. Az előbbre jutott kocsisok visszafordulnak, hogy lássák, mennyire hagyták el társukat, a második sávon az első kocsis már egész közel érte a spinát és fölemelvén balját, mintegy jelzi, hogy elérte a célát, mely mellé a művész oda helyezte a pálmaágot.

Ez a kürt is úgy, mint az első prágai kürt és mint a jász kürt circusi használatra készült; ezt a rendeltetésüket a művész

* Bock: Mittelalterl. Kunstdenkm. 1860. II. k. 136. l.

** Bock: Mittelalterl. Kunstdenkm. des Österr. Kaiserstaates 1860. II. k. 134—135. l. Most hívebb fényképet birunk róla Maloch Károly fényképésztől.

világosan értésünkre adta. Bock az ő (különben helyes) magyarázatában még sem említi ezt a fontos körülményt, a hogy a jász-

43. ábra.

44. ábra.

ELEFÁNTCSONTKÜRT PRÁGÁBAN A SZENT-VID-TEMPLOM KINCSTÁRÁBAN.

berényi kürtről sem találta ki, hogy mi célra készült. Igaz, hogy a második prágai kürtön a keskenyebb két sávon nem oly világos a circussal való összefüggés, mint a mi kürtünkön. A sávok kör-

keretű mezőiben ugyanis van egynéhány circusi jelenet, de vannak egyéb küzdelmek is, melyek csak az akkor közforgalomban volt tipikus képek ismétlése. Egy paizzszal és karddal fölfegyverezett ember medvével száll szembe, máskor a bestiarius atleta egyedül foglal el egy egész kört. Az oroszlán is circusi állatnak tekinthető. Azonban a hajító dárdát magasra emelő száguldó kentaur már a képzelmi világba vezet, ugyanonnan ered a szárnyas sphinx, a szárnyas oroszlán és az őzikét leteperő szárnyas griff. E keleti motívumok csupán mint ornamentek kísérik a reális életből vett circusi jelenetet és ugyan ezen alárendelt jelentőséggel bír az egyik körben az akanthus csokorba rejtőző fürj és az öt díszes akanthus levélből összerakott palmettes legyező.

Bock a kürtöt díszítő medaillonok magyarázatánál utal a byzanti művészet ornamentikájának egyik bő forrására, a perzsa szövetekben kedvelt állati mustrákra. Azonban alighanem túlmént e mustrák megbecsülésében és miattuk nem vette észre, hogy a byzanti művészek a körülöttük folyó életet is meglátják és hogy képességük nem szorítkozik csupán keleti motívumok utánzására. Korát Bock a IX. századra teszi* és szerinte Byzantium befolyása alatt a keleten készült.

Második csoport.

3. Vadászati jelenetet látunk az angers-i múzeumban őrzött kürtön, mely az angersi templomból került abba a múzeumba. Ez a kürt sokféle magyarázatra adott alkalmat, míg Abbé Corblet megtalálta az ábrázolt jelenet egyszerű értelmét. A vadászkutyák körülállják és megugatják az oroszlánt, a melynek a vadász készül megadni a halálos döfést. Odább egy teve hátán ülő meztelen emberke görbe kürttel fújja a riadót. Vadászkürtöt alig lehetett volna megfelelőbb ábrával díszíteni és csudálni való, hogy oly sok tudós magyarázó fáradott vele a nélkül, hogy a művész világosan kifejezett szándékát megértette. Bock is hajlandó a Corblet-féle magyarázatot elfogadni — «míg más ember jobbat nem talál».**

* Bock: *Mittelalt. Denkmäler* II. 135—136. l. Nach Vergleich des vorliegenden prachtvoll sculptirten Elfenbeinhornes mit den übrigen, heute noch erhaltenen ähnlichen «Cornua», dessgleichen nach sorgfältiger Betrachtung der vielen scenerirten Bildwerke dieser Kriegeswaffe im Vergleich mit einer grossen Zahl von ähnlich dessinirten Seidengeweben aus der karolingischen Kunstepoche würden wir, einem gewissen Stylgeföhle nachgebend, keinen Anstand nehmen, das vorliegende «cornu sufflatile» dem IX. Jahrhundert zu vindiziren.

** Bock u. o. 133. és 134. l. a kürt rajzát Schlumberger is közli. *L'épopée byz.* 1990. II. 61. Molinier *Histoire des arts appliqués etc.* I. Ivoires 1896. a 94. lapon említi az angersi kürtöt és onnan tudjuk, hogy képe megjelent L. Palustre-nél l'exposition de Tours en 1898 pl. XXXVIII. — Cahier et Martin szintén ismerik a kürtöt. *Nouveaux mélanges d'archéologie Ivoires etc.* 36—38 l.

4. A berlini műtörténeti múzeumban kereszténykori elefántcsont-faragványai között őriznek egy elefántcsont-kürtöt, melyet legelőbb Bock leírásából ismertünk.¹ Most igen sikerült fénynyomatát tették közzé, mely világosan engedi fölismerni, hogy vadászkürt volt.² A középső téren ugyanis három egyforma szélességű sávon legfölül oroszánvadászatot szemlélünk, a második sávon szarvast állítanak meg az ügető kutyák s a harmadikon a vadászok kutyájuk társaságában gerelylyel neki mennek a medvének. Mindegyik sávon a vadászcseleget kétszer ismétlődik és a hely színét fák jellemzik. Már Bocknak tűnt föl, hogy a vadászok öltönye, a körülövezett rövid köntös és a hátracsüngő felső köpeny az antik korra emlékeztet és azért a kürtöt a karoling-korból származtatja (VIII—IX. század), mely a classicus motivumokat fölújította. A három mezőt egymástól két keskeny sáv különíti el, mindegyik két léczből s a kettő között leveles indából áll, melynek félpalmettes idomú levelei hosszúra nyúlnak. A három figurális sávot a nyílás felé három diszító körsáv, a száj felé szintén két diszító gyűrű határolja. A nyiláshoz legközelebb laposan kidomborodó gazdag indák dúsan töltik meg a sávot és mellette vonul mindkét oldalon egy-egy szalagfonadék két-két keskeny szalagból; ezután erősebben kiszökő gyűrű következik vékony szárú indákból alakított lapos domború díszszel és négy szíjból fonott fonadékos gyűrűkör.

A szájnylás táján két erősebben kiemelkedő gyűrűn laposan kifaragott diszú sáv fut körül.

A berlini újabb lajstrom készítője, Vöge, azt tartja, hogy a kürt Olaszországban keleti befolyás alatt készült és a XI—XII. századból származtatja.

5. A South Kensington múzeumban őriznek egy kürtöt, melyről Maskell³ azt tartja, hogy XII. századi német munka. Fölületét hosszában futó nyolcz lapra csiszolták és csupán a nyílás táján és a keskeny vége felé van egy körülfutó (nyolczlapú) domborműves sáv. A felső sávon a belső hajláson közepett körbe állított görög kereszt ékíti gyümölcsdíszekkel szárai között. A többi mezőn van szarvas, ember lóháton sólyommal a nyakán; járó

¹ Bock. Mittelalt. Denkm. der österr. Kaiserst. II. 1860. 140 l.

² Königliche Museen zu Berlin, Beschreibung der Bildwerke der christlichen Epochen. II. Aufl. Die Elfenbeinbildwerke 45 Lichtdrucktafeln 1902 Berlin. 22. tábla 66. sz.

³ Maskell A description stb. 37. l. 8035. sz.

ember, a ki botjára támaszkodik, mindkettő ismétlődik, a nyolczadik mezőben két négylábú ágaskodik. A mezőket keskeny keretek szegélyzik. Az alsó sávban hat groteszk állat van a hat mezőben és kettőben ember. Egyik tunikás alak virágot tart kezében, ez a külső hajláson van, a másik a belső hajláson van, szintén tunikát vagy hosszú ujjú köntöst hord és jobbájában pohár van.

A kürt belső hajlásán a két sáv között lóháton ember van ábrázolva, a ki ép oly rövid és széles kürtbe fűj, mint a milyen ez.

A nyílás közvetlen közelében szalagfonadék fut körül és ez alatt apró rozettákat példázó diszitmények vannak bevésve.

A kürt alakjánál fogva az angersihez csatlakozik és mivel itt szintén vadászjelenetet ábrázolt a művész, föltehető, hogy eredetileg vadászkürtnek szánta.

Harmadik csoport.

6. Egy aacheni kürtöt Nagy Károly nevéhez fűz a hagyomány. Bock közli az ábráját* és keleti származásúnak mondja. A nyílás körüli szélesebb sávon egymást üldöző két szarvasféle ismétlődik, négy keskenyebb sávon indadisz fut körül.

7. Egy hildesheimi kürtről csak annyit említ Bock, hogy ezt is Nagy Károly tulajdonának mondja a hagyomány.

8. Bécsben a császári műtörténeti múzeumban őriznek egy kürtöt, mely hajdan az ambrasi gyűjteményben volt. Bock közöl róla diszes metszetet.** A fölület nagyobb mezőre és keskenyebb sávokra oszlik. A mezőben sokfelé ágazó inda körded hajlásaiban vagy azokon kívül egymás alatt hol öt, hol négy sorban állatok balra vagy jobbra állanak. Szárnyas griff, kos, nyúl, fűj, galamb, kettesével állított egymást metsző madarak. Az indák végződéseinek között jellemzők a két vagy három szirmú levelek. A nyílás körüli sávon nyulak s egyéb négylábúak (?) sora követi egymást jobbra irányuló haladásban.

Közvetlenül e figurális sáv alatt zigzeg-díszű gyűrű következik és alatta négy sima szalag szoros fonadéka, az ellenkező legkeskenyebb vég közelében 8-as idomokban összefont két szalag fonadéka köríti a kürt fölületét. A nagy mezőt fölül és alul egyenes pálczákból alakított fonadék ékíti, a négy pálczán párhuzamos részek váltakoznak egymást keresztező részekkel, melyeken a két belső pálcza a külsők derékszögű keresztezését négyszög idomban be-

* I. h. 132. l.

** I. h. XXV. tábla B. és hozzávaló magyarázat u. o. 140. l.

kereteli. Bock ugyan azt találja, hogy e diszító rendszer keleti hazára vall és rokonságot lát a nyilást szegélyző sávban az aacheni kürt rokon motivumaival, de hajlandó ezt a kürtöt a XII. századból származtatni.¹

9. Egy második berlini kürt, mely a speieri dómból származik, egymásba font indakörökbe helyezett sokféle képzelmi állatot tüntet föl. Ez állati formák Bock szerint keleti képzelem szülöttei és azért a kürtnek keleti származást tulajdonít.

10. Egy harmadik berlini kürtről azt állítja Bock, hogy a rajta lévő sok «naturalistikus módon kiképezett diszitmény» miatt igen hasonlít az előbbihez.²

11. Az egykori Basilewsky-gyűjteményből a szentpétervári Ermitageba jutott egy kürt, mely valamikor «Saint Fraubourg de Senlis» templom kincstárában volt. Képe megjelent a Basilewsky gyűjtemény monographiájában.³ A főmezőt három sorban egybefont indás körökben állatok ékítik.

A nyilás mellett kétrétű szalagfonadékú körökben szintén állatok ékítik. Az állatok farka levélben végződik. A főmezőn az indás körökből kifelé mellékhajtások indulnak ki fürtökkel vagy levelekkel. A nyilás melletti sávban a kétrétű szalagból befelé indacsomók indulnak; a körök czikkelyes közeiben fön és len mindig egy-egy bogyós fürt van egyenes rövid száron. Ezt a körös sávot a nyilás felé két lécz közé állított zigzegas sor, alul pedig ugyancsak két lécz között gyűrűcskékből alakított sor szegélyzi. Ezután egy üres sáv következik. A főmezőt fölül léczek között futó kétrétű apró, sűrűn rakott kétrétű szalagfonadék szegélyzi, alsó végén ugyancsak párhuzamos léczek között széles sáv szegélyzi, melyben zigzegben rakott egymással párhuzamos és egymást metsző kétrétű szalagsor fut körül; a zigzegbe állított egyenesek körhurokban függnek össze. Ez alatt egy üres síma sáv következik és legalul két pálczatag közé rakott sűrű kétrétű szalagfonadék fut körül.

Darcel a kürtről azt tartja, hogy a IX. sz.-ban keletkezett.

12. A Louvre-ban őriznek egy kürtöt, melyet öt sorban

¹ Bock. I. l. 140. «Täuscht uns nicht ein unwiderstehliches Stylgefühl, so möchten wir das Horn der Ambraser Sammlung der Mitte des XII. Jahrhunderts zuschreiben.»

² Más két berlini kürt nyilván nem tartozik a régibb középkorbeli kürtök közé (u. o. 140. és 141 l.)

³ A Darcel et A. Basilewsky Collection Basilewsky 1874. XII. tábla leírását lásd I k. 16. lap 54. szám alatt.

egymás alá rakott körökben egy-egy madár vagy négylábú állat diszít. Schlumberger közli¹ rajzát és XI. századi keleti műnek mondja. Molinier szerint² a Louvre lajstromában a 21. sz. alatt van leírva. Molinier persa ládácskákhoz hasonlítja, melyeket szintén medaillonokba rakott állati idomok diszítenek, tehát a kürt szerinte vagy persa munka vagy Byzantiumban készült jó másolat persa munka után. Molinier kiemel rajta néhány jellemző stylistikus sajátosságát: «Rinceaux plats, gravés sur les anneaux, qui divisent la décoration de l'oliphant en plusieurs zones. Cette forme est absolument particulière à l'art byzantin, qui semble l'avoir emprunté à l'art copte, mais au reste les procédés de décoration sont absolument identiques à ceux employés par les ivoires orientaux» stb.

13. A Louvre-ban van még egy kürt; Molinier említi (i. h.), de nem értekezik róla.

14. A Musée de la Toure-ban Bruxellesben följegyeztem annak idején egy elefántcsont-kürtöt, melyet szintén egybefont körökbe rakott állatok diszítenek.

15. Dino herczeg gyűjteményében lévő kürtöt idéz Molinier (i. h.) és utal a Baudot-féle gyűjtemény eladásakor készült lajstromra. (Dijon 1894. p. 45. N. 310.)

16. Toulouseban létező kürtöt említ Molinier (i. h.) és utal du Mège értekezésére: «Memoire sur quelques chasses ou reliquaires, oliphants et autres objets consacrés dans les églises du midi de la France.»³

17. A híres Spitzer-gyűjteményben volt egy kürt, melynek egykori hollétéről a Spitzer-féle elefántcsont-gyűjtemény leírója M. Molinier nem nyilatkozik.⁴ A kürt hossza 46 cm., legnagyobb átmérője 76 mm. Fölülete nagy mezőre és két sávra oszlik. A sávokban egymásba font indakörökben egy-egy állat. A nagy mezőn öt sorban egymás fölött indakörökben egy-egy állat; minden indakör a vele szomszédos körökkel össze van fonva; az első, harmadik és ötödik sorban jobbra irányulnak az állatok a közbeeső sorokban balra. Az állatok gazellák, oroszlánok, griffek, párduczok és madarak; Molinier ezeket így jellemzi «animeaux de style

¹ Schlumberger *Epopée byzantine* II. k. 115. l.

² Molinier *Histoire des arts appliqués etc.* I. Ivoires 1896. 94. lap.

³ Megjelent a «Mem. de la société archéol. du midi de la France III. (1836—1837.) p. 305.

⁴ La Collection Spitzer I. köt. 39. l. 30. sz. X. tábla.

oriental». Öt, a mezőket és sávokat szegélyező gyűrűn leveles inda fut végig. A közös indákból indahajtások nyúlnak befelé, a közöket levelek töltik ki. Molinier a kürtöt XII. századi műnek képzei.

18. A kopenhágai múzeumban őriznek egy kürtöt,* erre némely hazai szaktársaink hivatkoznak, ámbar úgy látszik, hogy az a kürt jóval későbbben készült, mint a jász kürt. Nagy középső területét harcosok, vadászok, nyugoti és keleti állatok nagy változatosságban lepik el. A lovas és gyalogos vitézek fegyvereinek az idomai a XII. századra látszanak vallani. Az egyik sávos gyűrűben, melyet a nyílástól kezdve harmadiknak mondhatunk, a szokásos iránynyal ellentétesen álló domboiú szalagos sávok változnak zigzeges szalagokkal.

19. A South Kensington múzeumban őriznek egy kürtöt, melyről Maskell** azt tartja, hogy byzanti izlés hatása alatt északi Európában készült a XI. században. A Soltikoff-gyűjteményből vették. Hossza 25 cm., átmérője $5\frac{1}{4}$ cm. Fölületét összefont körökbe helyezett különböző állatok és madarak ékítik. Több ezek közül mesebeli vagy groteszk, köztük vannak: egy elefánt, szarvas, nyulak és sasok, egészben mintegy harmincz. Mindkét végén a kürtöt széles sáv diszíti és benne hasonlóan összefüggő körökben állatok.

20. A «Guienne monumentale» című műben közölt könyomatos rajz után ismerek dr. Szendrei János szívességéből egy kürtöt, melyet Gersben Corne de Saint Orens-nak neveznek. A kürt nagyobb középső fölülete úgy mint az angersi kürt hat lapra van kifaragva, csakhogy ezúttal e lapok nem maradtak üresen, hanem a szélesebb lapokat öt vagy hat, a keskenyebbeket hét alakkal diszítették. Ez utóbbiak egymásba font két indából alakított körökben következnek egymás alatt, míg az előbbieket félkörben állanak. A nyíláshoz közel körülfutó sávban nyolcz indás körben állatok sorakoznak és a keskeny végén is van hasonló sáv. Az állatok: nyúl, kőszáli zerge, sas és egyéb vadak. A nagy mező fölött két párkányos gyűrű fut körül, rajta kétrétű hullámozó szalag, a mező

* Gyöngé rajzát közölte Worsaae Nordiske Oldsager Kjöbenhavn 1859. 158. l.

** A description of the ivories ancient and mediæval in the South Kensington Museum with a preface by William Maskell etc. London 1872. 35. l. 7953. szám alatt Maskell ezt a kürtöt (Előszó CII. lap) tenurehornnak nevezi és említi, hogy több hasonló kürt van Angliában és ki volt állítva a londoni 1862. évi kiállításon. Ezek közt a leghíresebbek Alphas kürtje a yorki kincstárban, a kürtök, melyeket I. Henrik a carlislei egyháznak adott és a Tuseyhorn. Maskell említi a Nagy Károly kürtjét Aachenhen és a Rolandét Toulouseban.

alatt szintén két körgyűrű tagozza a fölületet, rajta szalagos teker-
csekkel, hasonló gyűrű szegélyzi a kürt száját.

A 6—20. sz. alatt felsorolt kürtök
közös jellemző ismérve, hogy hol va-
lódí, hol képzelmi állatok soraival diszi-
tették. Ez az ornamentika egykori ren-
deltetésükre nem enged következtetni,
de nem zárja ki sem világi, sem egy-
házi használatukat.

21. *Egy negyedik csoport* képviselője gyanánt tekinthető a Spitzer-féle gyűjtemény második elefántcsont-kürtje (45. ábra). Legutóbb közzétette Molinier; * már korábban ismertük Cahier et Martin révén. ** A kürt kezdettől fogva egyházi célra készült. Belső hajlásán a nagy mezőben Krisztus, alatta Mária képét látjuk, a külső hajlason tizenkét négyszögkeretben az apostolokat. A nyílás melletti sávon szakadatlan sorban állatok következnek egymás mellett. A mezőt alul szegélyző sávon fekvő oroszlánt, szarvast támadó oroszlánt, griffet és sárkányt látunk. Molinier a kürtöt XI. századi német munkának véli, melyen azonban igen határozottan észlelhető byzanti és keleti befolyás. Előbbi talán a szent alakokban, utóbbit az állatokban látja az ismeretes francia író.

Egészben tehát huszonegy kürtről szereztünk tudomást, mely közül kettő a circusi játékok céljaira készült, három biztos vadáskürtnek készült, 15-nek a rendeltetése határozatlan és egy kezdetől fogva egyházi használatra volt szánva.

A szerzők észleletei, midőn e kürtök származásáról véleményyt mondtak, általában ugyanoly módon foglalhatók össze, mint a hogy

45. ábra.

* La Collection Spitzer I. köt. Ivoires 37. l. 22. sz. X. tábla.

** Nouveaux mélanges d'archéologie Ivoires etc. 43. és 44. l.

Molinier jellemezte őket. Három csoportról szólt. A kürtök *a/* keleti munkák vagy *b/* Byzantiumban készültek, keleti minták után, vagy végül *c/* a nyugaton byzantiumi vagy keleti minták szerint keletkeztek.

Azonban bármily valószínű és elfogadható ez a csoportosítás, sajnosan kellett tapasztalnunk, hogy sem Molinier, sem a többi szerző nem adott véleményére nézve esetről-esetre meggyőző indokolást; rendesen szorítkoznak stilistikus érzékükre, csak ritkán utalnak valamely jellemző részletre és csupán Bock fűzte az ábrázolásokat analógiákhoz, nevezetesen szövetekben szereplő állati mustrákhoz, melyekről azonban ismét csupán annyit lehet tudni, hogy készülhettek a keleten, de készülhettek Byzantiumban is.

E sok kétség és homály közepette meggyőződhattunk róla, hogy nagyon vérmes volt azon hontársaink várakozása, kik az Európában őrzött rokon kürtök tanulmányától vártak döntő eredményt a jász kürt magyarázatára. Úgy tapasztaljuk, hogy talán ép az ellenkezője áll; az analógiák felemlített sorozatának legalább egyik-másik példánya épen a jászkürt helyes értelmezéséből nyerhet világosságot, legnagyobb számuk azonban, különösen azok, melyeket szorosabb kapcsok nem fűznek hozzá, ezután is a kelet és nyugot közti tétovázó félhomályban lebegnek.

A jász kürtről meglehetősen valószínűséggel azt mondhattuk, hogy byzantiumi hippodromosban használták és a heraldikus sas mintegy hivatalos jelleget nyom reá. Föltehetjük tehát, hogy byzantiumi munka és hogy a rajta mutatkozó domborművek, úgy az életből vett alakok, valamint az ornamentális elemek formái és előadási módja a byzantiumi művészet sajátjai. Ezt a művészetet úgy szoktuk fölfogni, hogy az antik művészet közvetlen származéka, mely az idők folyamában leginkább keleti elemek befogadása által nyerte sajátos jellemét. Ennek az elemnek az érvényesülését a jelen esetben főleg a növényi motívumokban ismernők föl és kivált az állati formák kiegészítésében növényi idomokkal. A firenzei múzeumban őriznek egy állítólag szicíliai származású keleti izlésű elefántcsonttáblát, mely hamisítatlan példa a keleti izlésre (46. ábra) és idézzük, mert alig találhattunk motívumot, mely a jász kürt tenyerét bekerítő növényzetéhez közelebb állana.* Egyéb tekintetekben a classicus művészet örökével állunk szemben. Legszembe-

* Ábránk készült a Graeven-féle Frühchristliche und mittelalterliche Elfenbeinwerke 1900. 39. száma után, szerző XII. századnak mondja a domborművet.

tünőbb az antik fölfogás utóhatása a compositióban. Az első sor alakjait egyesítő egység a közös irányban van; a többi sorban érvényesül a központiség és responsio ősi classicus elve. Egy képzelmi lény, a griff is, mely még legelőbb emlékeztethetne a keletre, régóta a classicus diszítés elemei közt szerepelt. Kétség foroghat fön aziránt, hogy a nyílás körüli sáv egybefont köreinek olyfajta elrendezése, hogy mindegyik kör egy-egy képet foglal magába, legelőbb a keleten vagy a nyugaton került-e használatba. Ez a csoportosítási mód inkább a keleti művészet sajátos ősi hajlamára vall, mely szereti a szórványos mustrákat és úgy látszik,

46. ábra.

hogy a körkeretes egybefoglalás, mely csupán látszólagos egységbe fűzi a fölületet ellepő idomokat, valósággal azonban nem tömöríti művészi egységbe, a régi középkorban inkább a keleten művelt ornamentika sajátja.

A kürtök föllete, melynek csak két irányban van határozott széle különösen kedvezőnek mutatkozott erre az elrendezési módra és nem tartjuk véletlenségnek, hogy ez az elrendezés oly kürtökön lép föl legsűrűbben, (a 6—20. számú csoportiak), melyeken képzelmi állatokkal sűrűn találkozunk.

Ellenben növényi motívumok közül a sovány levelek, a geometriai diszitmények, a szalagfonadék, a zigzegvonal és zigzeges szalag, valamint a gyűrűcskék sora az antik művészetnek mintegy megmerevedett hagyománya gyanánt szállott a byzantiumi művészetre. Ezekre az elemekre reátalálunk mindazokon a kürtökön, melyeket egyéb okoknál fogva is Byzantiumból vagy nyugoti műhelyekből vagyunk hajlandók származtatni.

A circusi jelenetek miatt Byzantiumnak tulajdonított prágai kürt (2. sz.) legkisebb léczkarikáin és a circusi kocsik felső széle mellett zigzegdiszítést látunk; az állatokat bekerítő körléczeket keskeny s mély barázdájú levelek csomója köti össze, a levelek formája élénken emlékeztet azoknak a leveleknek az idomára, melyek a jász kürt nyílása körüli sávéban a medaillonok külső keretén sorakoznak.

A volt Basilewsky-gyűjtemény kürtjén (11. sz.) a nyiláskörüli sáv egyik léczkeretén e zigzeget, a másikon egymás mellé rakott gyűrűcskék sorát látjuk; a körös medaillonok között fölül s alul egy bogyós fürt ismétlődik, a milyennel a jász kürt rövidebb hajlásán az indacsomóból kiinduló hajtások között találkozunk, végül három helyen mint körülfutó motívum szalagfonadék lép föl a volt Basilewsky-féle kürtön.

A hajdan Spitzer-féle kürt (21. sz.) ornamentalis tekintetben még szorosabban talál össze a jász kürt diszító motívumaival. A gyűrűcskék sora kétszer lép föl körülfutó léczen, azonkívül az angyalok szárnyát harántosan átszelő sávon is gyűrűcskék sora diszlik minden második angyalnál, míg más angyaloknak a szárnyain ezt a motívumot zigzegszalag váltja föl. Ez ismétlődik a röpülő angyalok övén, beszegélyezi néhány angyal ruháját és jelenkezik az apostolok mezőit bekeretelő léczeken minden második léczen, sőt a szarvas nyakát is zigzeges gyűrű köríti. A mély barázdájú sovány levelek a rozettákban ugyancsak a jász kürt rokon levélsoraira emlékeztetnek és a mit a jász kürtön megfigyelhettünk, itt ismétlődik, ezúttal is ily levélidomokat használ a művész, mikor tollat akar a szárnyon ábrázolni.

A felsorolt kürtök közt tehát volt néhány, melynek rokonsága a jász kürttel kétségtelenül megállapítható. Annál inkább bizhatunk meg a jelzett aprólékos megegyezések által nyújtott támpontokban, mennél sűrűbben jelentkeznek és mennél kizárólagosabbak; néha más diszító motívumok teljes kizárásával lépnek föl. Egyik-másik esetben magában a compositióban vagy annak lényeges alkatrészeiben leltünk megegyezést, sőt volt eset, hogy a kezelés módja annyira megegyezőnek látszott, hogy szorosabb műhelyi összefüggésre következtethettünk. De hogy ez a műhely hol létezett, arra az egybevetésekből nem meríthettünk biztos históriai tanúságot. Ép megfordítva áll a dolog. Nem az analog kürtök vetnek a jász kürt eredetére világosságot, mint a hogy elődeink remél-

ték, hanem igenis a mi kürtünk tanít meg arra, hogy a jegyzékünk első és negyedik csoportjában az említett közelebbi analogiák, csakúgy mint némely második és harmadik csoportbeli rokon kürt, a byzantiumi művészet körében keletkezhetett.

VI.

A jász kürt készítése kora.

A jász kürt és a vele rokon kürtök korát mintegy négy százados időhatárok között állapítják meg a szakírók. Annál kevésbé csudálkozunk a korhatározásban való ily széles eltéréseken, mert az írók rendszerint csupán stilistikus érzékük, mintegy belső sugalmazásuk szerint jelölik meg egyes esetekben a századot. Részletesen egy sem indokolja a véleményét, vagy a mikor azt indokolni látszik, nem szorosan megállapított történelmi dátumokhoz, hanem oly analogiákhoz fűzi, melyekhez szintén csak hozzávetőleges becslés útján férhetünk. Így tesz p. o. Bock Ferencz néhány esetben, mikor a keleti szövetekre utal és onnan veszi a kor megállapítására a mértéket, pedig azoknak a korát sem fűzhette még a szakirodalom bizony egyes századokhoz. Azért próbálunk más rokon emlékkörben tájékozást keresni, a hol több reményünk lehet chronologiai támpontokra. Tekintetbe vesszük az elefántcsontból faragott ládácskák, könyvtáblák és szent képek domborműveit. Ezeken ugyan többnyire másfajta ábrázolásokat faragtak ki a művészek, mint az elefántcsont-kürtökön, de az összehasonlításnál segítségünkre lehet az ábrázolás módja és némely jellemző ékítmény megegyező találkozása.

A Spitzer-gyűjteményben volt egy ládácska,* a milyen sok van az európai gyűjteményekben,** jellemzők rajtuk a körökbe rakott emberfők. Ezeknél különösen a haj ábrázolása keltheti föl gyakran figyelmünket, mert többször akadnak oly fejek, melyeken a művész két sor gömböcs idomában ábrázolja a haját, csakúgy mint a hogy a jász kürt művésze az ő akrobatáinak a haját jelle-

* La collection Spitzer I. Díszes képét lásd a II. tában, leírását Molinier adta a 4. szám alatt.

** Lajstromukat legutóbb összeállította Graeven a Jahrbuch der Kunsthist. Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses XX. Bd. 1899. «Ein Reliquienkästchen aus Pírano» című értekezése kapcsán.

mezte. Molinier a Spitzer-féle láda korát a VIII—IX. századra teszi. Darcel értekezik róla ¹ s a IX. századból származtatja.

Basilewsky gyűjteményében is volt két oly ládácska, ² melynek oldalát körbe rakott fejek ékítik. Mindkét ládácskán a haját ismét ugyanoly gömböcsök módjára tagozzák a művészek. Darcel mind a két ládácskát a IX. századból származtatja. Hasonló ládácska két oldalrészét birják a British Museumban; ³ egyiken vadászat, a másikon táncz van ábrázolva. Bennünket itt az utóbbi érdekel különösebben (40 a/ b) ábra) a kürtös miatt, ki a tánczolókat görbe kürtjének hangjaival kíséri. Az egész táncz nyilván a hippodromosban játszódik le és két csapat mutatja magát; a hossz-négyszög, mely a két csapatot elválasztja, aligha nem a spinát képviseli, a kürtök tehát circusi kürtök, minőkről ez értekezés folyamán esett szó.

A tánczosok haját a faragó többször úgy jellemezte, mint a jászkürtön látjuk; két sorban egymás mellé rakott gömböcsök képviselik a hajtekerceket. Dalton a domborműves munkát IX. századi byzanti műnek tartja, a képrombolás korából származtatja és azt hiszi, hogy régi római ezüstedények domborműveiről másolták.

A Spitzer-féle gyűjteményben volt egy igen érdekes könyvtábla, ⁴ melyről kétségtelen, hogy nyugoti munka, ezt latin fölírata tanúsítja, mely szerint szent Radegidis tiszteletére csinálták. A hossz-négyszögű tér közepén a trónoló Krisztus fölött meg alatta két-két evangelista jelvény van. Krisztus urunk nimbusában reá találunk a zigzegdiszre, a fénykör, melyen ül, az általunk jól ismert hosszukás levelekből alakul, minden levél közepén mély barázda vonul. Krisztus egyúttal benne van egy mandorlában,

¹ U. o. 21. lap. Darcel ezúttal jellemzi az ilyfajta szekrénykéket és mintegy indokolja az ő szavait: L'antiquité semble revivre sur le coffret (No 4) où sont représentés les combats de l'amphithéâtre et les jeux de l'hippodrome, dans un style qui est presque le style romain. Cependant, sur les frises qui servent d'encadrement aux petites plaques d'ivoire sur lesquelles les sujets sont sculptés, les têtes de profil, imitations de médailles antiques qui alternent avec des rosaces, rappellent trop les motifs peints sur les encadrements et dans les initiales des manuscrits carolingiens, pour qu'on ne soit pas tenté d'attribuer au IXe siècle toutes les boîtes analogues à celle-ci. Elles doivent sortir d'ateliers byzantins plus ou moins imprégnés de l'art asiatique, ou même d'ateliers établis en Asie Mineure, si l'on penche vers cette opinion que, sous le Bas-Empire, c'est l'art grec qui, en s'abâtardissant, s'est transformé peu à peu pour devenir l'art arabe.

² Collection Basilewsky a 8. és 9. táblákon leírva az I. köt. 14. l. 50. sz.

³ O. M. Dalton Catalogue of early christian antiquities etc. London 1901. 57. l. 301. sz. XII. tábla.

⁴ La collection Spitzer Ivoires I. kötet 38. lap. 23. sz. XI. tábla lásd még Darcel véleményét u. o. 23. l.

melynek külső keretét ismét a zigzagszalag ékíti. Ugyanaz a dísz ismétlődik a sas nimbusában és a sas nyakát ékítő sávban, sőt a sas nyakán tollak helyét harántosan több sorban ismétlődő zigzagszalagok foglalják el; a tinó nyakán ugyanoly zigzegdiszű sávot látunk és az egész tábla két keskeny szélén ugyancsak ismétlődik a zigzagszalag. Molinier ezt a munkát a XI. századból származtatja.

Könyvtábláról való elefántcsontlemez volt a Spitzer-gyűjteményben,¹ melyen Krisztust két körben angyalok közepette ábrázolják. Az egyik kör belső keretében reátalálunk a zigzeges szalagra; az angyalok közül háromnak a haja mutatja a két sorba rakott gömböcsöket, kettőnél a ruha szegélyét a nyak táján két lécz közé rakott zigzagszalag ékíti és más kettőnél ugyanazt a sávot egymás mellé rakott gyűrűskék sora tölti be. Molinier azt tartja e faragott domborműről, hogy a XI. században keletkezett német munka. A könyvtáblát a berlini múzeum szerezte meg. Legutóbb közzétették és Nevers vidékéről való XII. századi francia műnek mondják.²

Egy kis házi oltárka volt a Spitzer-gyűjteményben³ (triptychon), melynek két szárnyát hat-hat szent mellképe díszíti, mindegyik szentet körformában zigzagszalag fog körül. Molinier X. századi munkának véli.

A prágai Szent Vid-templom kincstárában őrzik azt a híres sisakot, melyet jámbor hagyomány szent Venczelnek tulajdonít. Bock Ferencz a németországi koronázó kincsekről szóló nagy művében közli a rajzát⁴ és IX—X. századi munkának mondja. Itt azért idézzük, mert az egész sisakon csak egy díszítést látunk, de az közlelről érdekelhet bennünket, mert a jász kürt szalagfonadékai közt kétszer ismétlődik. A rokonságot annál kevésbé lehet félreismerni, mert a sisak sávjában is gyűrűs szalag fogja körül a két egymást keresztező szalag metszőpontját.

A fől sorolt emlékeken találtunk díszítő motívumokat, melyeknél fogva azok a jász kürttel rokonságban állanak. Azonban ezekkel az emlékekkel szemben is úgy vagyunk, hogy azon tisztelt szaktársak, kik korukról véleményt adtak, ezt a véleményt nem indokolták és így legfőlebb azt a tanúságot merjük ez ana-

¹ La collection Spitzer I. köt. 27. sz. XI. tábla.

² Königl. Museen zu Berlin: Beschreibung der Bildwerke der christlichen Epochen II. Aufl. 1902. Lichtdrucktafeln, 24. tábla, 77. szám.

³ La collection Spitzer II. Ivoires VII. tábla, 15—17. l.

⁴ Bock: Die Kleinodien des heil. röm. Reich's 22. l.

logiákból levonni, hogy a négy diszító motívum, melyről szó volt, a IX—XI. századi művészetben használatos, a mit úgy is sejtettünk.¹

Végül egy Berlinben őrzött emlékre utalunk, mely aránylag a legbiztosabb alapot nyújthatja kürtünk korhatározására. A berlini múzeum elefántcsontfaragásai között birják egy nagyobb szabású kereszt felső befejező táblácskáját² (47. ábra). A lemez magassága 10 cm., szélessége 9.5 cm., vastagsága 2 cm. Fölül félkörüleg záródik, másik három oldala egyenes. Alsó szélén párkány szegélyzi, oldalt két szélén egy-egy pillér, mely harántosan futó gerendát és fölötte félkörpárkányt hord. Mindkét párkányon görög fölírat van. A két pillér közti mezőn egyik oldalt Krisztus Péter és Pál között, a másik oldalon bal felől byzanti császár, középett Mária, a ki őt koronázza és tőle jobbra Mihály arkangyal ábrázoltatik, mindannyi féltestű alak. Schlumberger³ a köríratban megnevezett Leo fejedelem korát próbálta megállapítani és arra az eredményre jutott, hogy itt csak maczedoniai VI. Leoról lehet szó, a kit 886-ban koronáztak meg császárrá.

Vöge ugyan kérdőjeleket rak a fejedelem nevéhez és a kor meghatározáshoz. De kételyeit nem indokolja; ellenben Venturi csatlakozik Schlumberger fölfogásához, sőt fölhasználja a kis domborművet arra, hogy vele a IX. századi byzanti művészetet jellemezze.⁴ Mi is csatlakozunk Schlumberger fölfogásához, mert alig van a szaktársak közt a byzanti történet és művészet alaposabb ismerője és kétes byzanti problémákban biztosabb az ő vezetése, mint másoké.

A jász kürt korának megállapítását azért fűzhetjük a berlini domborműhöz, mert mind a két mű ábrázolásait jellemző nyerse-

¹ Hogy a byzanti műemlékek, különösen az elefántcsontfaragások korhatározása még nagyon ingadozó, azt legutóbb Graeven is bevallotta (Jahrbuch der Kunsthist. Sammlungen XX. k. 1899. 15. lap), mikor így nyilatkozott: «Bei der grossen Unsicherheit, die in der Bestimmung byzantinischer Sculpturen heute noch herrscht stb.» és a jegyzetben hozzáteszi: «Vrgl. z. B. die ehrlichen Angaben in den Beschreibungen der Bildwerke der christlichen Abtheilung im Berliner Museum von Bode und von Tschudi (S. 119. ff.). Bei der Zeitbestimmung byzantinischer Elfenbeinwerke ist entweder ein Spielraum von zwei bis drei Jahrhunderten gelassen, oder die Angaben sind mit Fragezeichen versehen».

² Képét lásd königliche Museen zu Berlin: Beschreibung der Bildwerke der christl. Epochen. II. Aufl. Die Elfenbeinwerke 45. Lichtdrucktafeln. IV. tábla 7. sz., erről készült az idecsatolt ábra. Leírását közli a Katalogus II. kiadása 1900. a 7. szám alatt. Képét legutóbb Venturi is közölte Storia dell'arte italiana II. köt. 409. és 410. ll.

³ Schlumberger Mélanges d'archéologie byzantine. Paris 1895.

⁴ Venturi i. h. II. 578. l. L'arte è ancora rozza, ben lontana dalle raffinatezze del secolo X.

ségen kívül a közös ornamentika köti össze. Azok a hosszukás, párhuzamos oldalú és mély barázdájú levelek, melyek négyes-ötös-hatos csoportokban oly dúsan lepik el a kürt nyílása melletti sáv köreinek a közeit, ép oly alakításban és ugyanezen elhelyezésben ismétlődnek a Leo-tábla félkörpárkánya külsején, palmettidomban megtöltik teljesen a félkörbe helyezett két oldalsó tympanont és a középsőben az ajtócskák fölötti körhajlást, sőt megtöltik a három tympanon sávok körhajlásai között beugró csúcsokat is.

7. ábra.

DOMBORMŰVES ELEFÁNTCSONT TÁBLÁCSKA BERLINBEN $\frac{7}{10}$ nagys.

Ezen igen jellemző byzanti levélalakításhoz járul a zigzeges szalag, mely a kürtön époly túltengésben ismétlődik, mint ezen a táblán, a hol a kis tympanon-sávokat és az alsó párkány sávát is megtölti.

Így végre találtunk egy historaiilag megállapított emléket, melynek korhatározását a jász kürt szempontjából fölhasználhatjuk. Ez alapon tehát addig, míg nem akad más, még biztosabb történeti támaszunk, a jász kürtöt IX. századi munkának véljük.

Budapest, 1903 márczius 19.

Hampel Főzsef.

RÓMAI ÚTAK A DUNÁNTÚL.

Képmelléklettel.

Domaszevski heidelbergi egyetemi tanár, a Westdeutsche Zeitschrift XXI. (1902.) évf. 2. füzetében érdekes megfigyelés eredményeit közli: Die Beneficiariierposten und die römischen Strassennetze címmel. A terjedelmes (158—211. l.) értekezés abból a szellemes feltevésből indul ki, hogy a «beneficiariusok állomáshelyei mindig a római utak csomópontjainál voltak», s e feltevést bizonyítja a Corpus Inscriptionum Latinarumban levő beneficiarius feliratok* lelőhelyeinek és a római úthálózat térképeinek egybevetésével.

Magyarország területén a római úthálózat pontos helyszíni felvétele még a jövő feladata. Daciában az antik irodalom adatai mellett a provinciát behálózó utak vonalait magából a római telepek láncolatából és megtalált útrészletekből lehet összeállítani, annál inkább, mert a hegyvidéknek alakulása csaknem a priori megjelöli azokat a természetes összekötő vonalakat, a melyeket a közlekedésnek ki *kellott* választania, de még határozottabban jelöli meg azokat a területeket, a melyeken hadi út lehetetlen. Másként áll a dolog Pannoniára nézve. Itt a Duna partján végigmenő természetes közlekedési vonalon kívül a dombvidék természete szerint a közlekedés lehetősége kevés helyen van kizárva. A lankásan emelkedő dombok a Dunántúl nagyobb részében bármely irányban jól járhatók s még a folyók és patakok völgyeit sem választják oly erős lejtőjű helyek szét, hogy a vízválasztókon való átmenethez különösen ki kelljen választani egyik vagy másik, kedvezőbbben hozzáférhető völgyet. A római utak megállapításához Pannoniára nézve az irodalom több történeti adatot nyújt, mint Daciára, de a megtalált útrészletek a Drávától a Dunáig csaknem kizárólag a Duna mentén volt római út darabjai, a provincia belsejében az irodalomból ismert útvonalakat a Corpus III. kötetének új térképe is csak viae incertænek jelzi.

Vizsgáljuk meg, hogy Domaszevski új feltevése mennyiben adhat módot a jelzett területre nézve Pannonia római útvonalainak megállapításához.

A Duna mentén volt úton kívül az Itinerarium Antonini a következő útvonalakat sorolja fel a Duna-Dráva közén:

* *Beneficarii dicebantur milites, qui vacabant muneribus beneficio*, Festi epit. p. 24 Th. és: *beneficarii ab eo appellati, quod promoventur beneficio tribunorum*, Vegetius 2, 7. A rendes szolgálat (munus) alól felmentett katona a beneficiarius cím mellett viselte annak a hatóság-nak a címét is, a melytől a beneficiumot kapta; itt a consuli rangú *legatus Augusti pro praetore*-től kinevezett *beneficiarius consularis*-okról van szó.

A térképet tervezte dr. Finály Gábor.

Ad flexum = Magyaróvár
 Adiaum = Dunaalmás
 Alisca = Szegzárd
 Altaripa = Tolna
 Altinum = Mohács
 Annamatia = Dunaföldvár
 Antianæ = Bán
 Aquæ = Baden
 Aquincum = Budapest (jobbpart)
 Arrabona = Győr
 Azalum I. Adiaum.
 Brigetio = Ószőny
 Cæsarianæ = { Nagyvázsöny (R)
 Veszprém (D)
 Tapolca (F)
 Campona = Tétény
 Carnuntum = Petronell
 Castra ad Herculeum = Pilismarót
 Cimbrianæ = { Veszprém (R)
 Berhida (F)
 Cirpi = Dunabogdány
 Crispiana = { Varsány (R)
 Bakonyszentkirály (F)
 Crumerum = Nyergesújfalu
 Florianæ = { Csákvár (RKF)
 Tata (D)
 Fortiana = Felsőnyék (F)
 Gerulata = Oroszvár
 Gorsio = Seregélyes (F)
 Halicanum = Alsólendva
 Herculia = Székesfehérvár (RF)
 Intercisa = Dunapentele
 Jasulonibus = Baracska (F)

Jovia = { Döbrököz (R)
 Pusztá-Hetény (DF)
 Limusa = Szigetvár (RF)
 Lugio = Dunasekcső
 Lussonium = Kömlőd
 Matrica = Batta
 Mestrianæ = { Zalabér (R)
 Döth (D)
 Fenék,
 Keszthely (RK)
 Tüskevár (D)
 Zalaegerszeg (F)
 Mogetiana = {
 Mursa = Eszék
 Mursella = Marczaltó
 Muteno = Kismarton
 Osonibus = { Csurgó (D)
 Hajmáskér (F)
 Pons Mansuetina, sociorum
 = Ódombóvár
 Sabaria = Szombathely
 Salle = Zalalövő
 Salva = Esztergom
 Scarabantia = Sopron
 Silacenæ = Beleg (F)
 Sopianæ = Pécs
 Tricciana = { Ságvár (R)
 Bábony (D)
 Nagyberény (F)
 Ulcisia Castra = Szentendre
 Fenék (D)
 Valco = { Nagykanizsa (F)
 Vallis Cariniana = Kisdád (F)
 Vetussalina = Dunaadony
 Vindobona = Wien

Alsólendva = Halicanum
 Baden = Aquæ
 Bakonyszentkirály = Crispiana (F)
 Baracska = Jasulonibus (F)
 Batta = Matrica
 Bábony = Tricciana (D)
 Bán = Antianæ
 Beleg = Silacenæ (F)
 Berhida = Cimbrianæ (F)
 Budapest (jobbpart) = Aquincum
 Csákvár = Florianæ (RKF)
 Csurgó = Osonibus (D)
 Döbrököz = Jovia (R)
 Döth = Mestrianæ (D)
 Dunaadony = Vetust salina
 Dunaalmás = { Azalum
 Adiaum
 Dunabogdány = Cirpi
 Dunaföldvár = Annamatia
 Dunapentele = Intercisa
 Dunasekcső = Lugio
 Eszék = Mursa
 Esztergom = Salva
 Felsőnyék = Fortiana (F)
 Fenék = Mogetiana (RK)
 Fenék = Valco (D)
 Győr = Arrabona
 Hajmáskér = Osonibus (F)
 Keszthely I. Fenék.
 Kisdád = Vallis Cariniana (F)
 Kismarton = Muteno
 Kömlőd = Lussonium
 Magyaróvár = Ad flexum
 Marczaltó = Mursella

Mohács = Altinum
 Nagyberény = Tricciana (F)
 Nagykanizsa = Valco (F)
 Nagyvázsöny = Cæsarianæ (R)
 Nyergesújfalu = Crumerum
 Oroszvár = Gerulata
 Ódombóvár = { Pons Mansuetina,
 sociorum
 Ószőny = Brigetio
 Petronell = Carnuntum
 Pécs = Sopianæ
 Pilismarót = Castra ad Herculeum
 Pusztá-Hetény = Jovia
 Ságvár = Tricciana (R)
 Seregélyes = Gorsio (F)
 Somlyóvásárhely I. Tüskevár
 Sopron = Scarabantia
 Szegzárd = Alisca
 Szentendre = Ulcisia castra
 Székesfehérvár = Herculia
 Szigetvár = Limusa (RF)
 Szombathely = Sabaria
 Tapolca = Cæsarianæ (F)
 Tata = Florianæ (D)
 Tétény = Campona
 Tolna = Altaripa
 Tüskevár = Mogetiana (D)
 Varsány = Crispiana (R)
 Veszprém = Cimbrianæ (R)
 Veszprém = Cæsarianæ (D)
 Wien = Vindobona
 Zalabér = Mestrianæ (R)
 Zalaegerszeg = Mogetiana (F)
 Zalalövő = Salle.

I. 232:7. Antianætól kezdve; 8. Suppianis mpm. XXX.; 233:1. Limusa mpm. XXII; 2. Silacenis mpm. XVI (*var.* XII, XXVI, XXX); 3. Valco mpm. XXIII (*var.* XXIII, XXVIII); 4. Mogentiana mpm. XXX; 5. Sabaria mpm. XXXVI (*var.* XXVI, XXXIII); 6. Scarbantia mpm. XXXIII (*var.* XXXVI, XXXVIII); 7. Muteno mpm. XII (*var.* 266,6: XVI, XVIII, XVIII, XXVIII); 8. Vindobona mpm. XXII (*var.* XXXII, 266,7: XXXVI).

II. 261:4. Vindobonától [Poetovióg mpm. CLXXXIII (*var.* XXVI, CLI, CLXXXIII)]; 5. Aquis mpm. XXVIII (*var.* XVIII); 6. Scarbantia mpm. XXXI (*var.* XXI); 7. Sabaria mpm. XXXIII (*var.* XXXIII, XXXX); 8. Arrabone mpm. XX (*var.* XVIII); 9. Alicano mpm. XL; 262:1. In medio Curta; 2. Poetovione mpm. XXXI.

III. 262:3. Poetoviótól [Carnuntumig mpm. CLXIII (*var.* CLXX, CLXXXIII, CLXXXIII)]; 4. Halicano mpm. XXXI; 5. Salle mpm. XXX; 6. Sabaria mpm. XXXI (*var.* XXX); 7. Scarbantia mpm. XXXIII (*var.* XXXIII); 8. Carnunto mpm. XXXVIII (*var.* XXVIII, XXXIII).

IV. 262:9. Sabariától [Brigetióg mpm. CII]; 10. Bassiana mpm. XVIII (*var.* XVII, XVIII); 11. Mursella mpm. XXXIII; 263:1. Arrabona mpm. XX; 2. Bregetione mpm. XXX.

V. 263:3. Sabariától [Aquincumig mpm. CLXVIII (*var.* CLXVIII)]; 4. Mestrianis mpm. XXX; 5. Mogentianis mpm. XXV; 6. Caesariana mpm. XXX; 7. Osonibus mpm. XXVIII (*var.* XXVIII, XXX, XXXVIII); 8. Floriana mpm. XXVI (*var.* XXVIII); 9. Acinquo mpm. XXX.

VI. 264:1. Sopianætól [Aquincumig mpm. CXXXV (*var.* CXXXV)]; 2. Ponte sociorum mpm. XXV; 3. Valle Cariniana mpm. XXX (*var.* XX, XXV); 4. Gorsio sive Hercule mpm. XXX; 5. Jasulonibus mpm. XXV; 6. Acinquo mpm. XXV.

VII. 264:7. Sopianætól [Brigetióg mpm. C (*var.* CX)]; 8. Jovia mpm. XXXII (*var.* XXII); 9. Fortiana mpm. XXV; 265:1. Herculia mpm. XX; 2. Floriana mpm. XV; 3. Bregetione mpm. VIII (*var.* XIII, corr. in VIII).

VIII. 267:4. Antianætól kezdve; 5. Sopianis mpm. XXX; 6. Ponte Mansuetina mpm. XXV; 7. Tricciana mpm. XXX; 8. Cimbrianis mpm. XXV; 9. Crispiana mpm. XXV (*var.* XXXI); 10. Arrabona mpm. XXV.

Az Itinerarium ez adataihoz még a Tabula Peutingeriana adja a III. számmal jelölt útvonalat így: Carnunto XIII, Ulmo XXV, Scarbantio XXXIII, Sabarie XX, Arrabone XLIII, Ad vicesimum XX. A Dunamenti úton kívül a Tabula nem is ismer más vonalat a Drávától Északra.

Az Itinerariumból felsorolt 8 útvonal közül a Dunaparti útra ve-

zetnek a következők: I. Antianæ és Vindobona, II. Vindobona, III. Carnunto, IV. Arrabona és Brigetio (e részen egybeesik a parti úttal), V. és VI. Aquincum, VII. Brigetio, VIII. Antianæ és Arrabona csomópontokhoz, vagyis a Duna mentén lefelé haladva csomópontok *Vindobona* (I., II.), *Carnuntum* (III.), *Arrabona* (IV., VIII.), *Brigetio* (IV., VII.), *Aquincum* (V., VI.) és *Antianæ* (I., VIII.). E biztos támpontokon kívül még felhasználható az útvonalak megállapításához *Scarabantia* (Sopron, I., II., III.), *Sabaria* (Szombathely, I., II., III., IV., V.), *Sopianæ* (Pécs, I., VI., VII., VIII.) és *Poetovio* (Pettau, III.) ismeretes fekvése, úgy hogy e szerint az eddigiekből még ismeretlen az I. vonalból Sopianætól Sabariág, a IV.-ből Sabariától Arrabonáig, az V.-ből Sabariától Aquincumig, a VI.-ból Sopianætól Aquincumig, a VII.-ből Sopianætól Brigetióig, a VIII.-ból Sopianætól Arrabonáig vezető út. A megnevezett végpontok mutatják, hogy az I., IV. és VI. útvonalat a többitől függetlenül kell megállapítani, míg az V. útvonal keresztezi a VII. és VIII. vonalat; tegyük mindjárt hozzá, hogy az V. és VIII.-nak közös állomása az Itinerarium szerint nincsen, az V. és VII. közös állomása *Floriana*, s közös állomása van még az I. és V. vonalnak *Mogetiana* néven. A VI. és VIII. első állomása Sopianæ után, Mommsen meghatározása szerint, közös *Ponte sociorum* és *Ponte Mansuetina* néven, s ha már az Aquincumba és Arrabonába vezető két út az első 25 r. mérföldet közösen tette, a köztük Brigetióba vezető út sem mehetett más vonalon, annál kevésbé, mert a Pécestől Északra emelkedő Mecsek gerince nem is enged oly nagy válogatást, ezenkívül akár Mánfa-Szék, akár Szentkút—Rákos—Tekeres felé, a Pons távolsága a Kapos távolságának épen megfelel, s így Ódombovárt tekinthetjük az irodalomban eddig is elfogadott nézet szerint a két nevű Pons örökösének, a melytől Jovia (VII.) 7 r. mérföld távolságban lesz keresendő.

Domaszevski feltevése szerint tehát az eddigiekből az előbbi bekezdésben *dült betűkkel kiemelt* 13 útcsomóponton kellett beneficiarius stációnak lenni és a 14-ik, az Itinerariumban meg nem nevezett ponton, az V. és VIII. keresztezésénél. A Corpus III. kötetéből ilyen stációra vall Vindobonában a 4559, Brigetióban a 4311, Aquincumban a 3439, 3441, 3442 és még több, Scarabantiában a 14,068, Sopianæban a 15,149, Poetovióban a 4057 sz. felirat; Carnuntumból, Arrabonából, Antianéből és Sabariából még nincsen ily felirat. Florianára, Mogentianæra és a kétnevű Ponsra vonatkozólag, s az V., VIII. út keresztezésére nézve az Itinerarium útvonalainak és a többi beneficiarius feliratnak kellene felvilágosítást nyújtani. Ilyen felirat került Transaquincumon (3617) kívül Intercisáról (3329, 10,306), Solymárról (3624), Tüskevárról (10,955), Somlyóvásárhelyről (10,957), Pusztajabáról (13,364) és egy felirat Tatáról (10,960), a melynek hiányos 8-ik sorát Domaszevski a Corpus-

ban (*centurio leg.*] I. adiut (ricis)-nak, most pedig *ex bf. leg.*] I. adiut.-nak egészíti ki («kann auch . . . ergänzt werden», 181. l. 167. jegyz.).

Ezek előrebocsátása után nézzük meg Domaszevski okoskodását az útvonalak megállapítására vonatkozólag. A VIII. útvonalra helyezvén a pusztajabai beneficiarius feliratot, ez útvonalnak a következő irányt jelöli ki: Sopianæ—Pons-Mansuetina—Tricciana—P.-Jaba—Szántódi rév—komp a Balatonon át (szerinte wenige kilometer, helyesen 15 km.) Tihany—Tótvázsony—Arrabona. Mivel pedig Pusztajaba a feltevés szerint csomópont, felvesz egy útvonalat Halicanum (Alsó-Lendva—Fenek (nála=Valco)—P.-Jaba—Intercisa közt; nevezzük ezt IX. útnak. A VII. útvonalon Florianá helyét a következő módon állapítja meg: az Itinerarium szerint Brigetiótól 8 r. mérföldnyire van Florianá, e távolság megfelel Ószöny—Tata távolságának, tehát Tata=Florianá, s a fentebb említett 10,960 sz. felirat nem centurio, hanem beneficiarius felirat. Tata-Florianától Azao-Dunaalmás 7 r. mérföldnyire van, Azaótól Brigetio 6 r. mérföld. Tata-Florianán megy keresztül az V. út is, ennek az útnak a fekvése Mogetiana fekvésétől függ; mivel azonban Mogetiana az I. útvonalon is megvan, e kettőnek egybevetéséből állapítja meg, a következő módon: Sabariától Keletre 36 r. mérföldnyire van a Tüskevár—Somlyóvásárhelyi beneficiarius statio, ennek távolsága Fenéktől 30 r. mérföld, azaz Valco—Mogetiana távolsága; Valco-Fenek pedig Sopianaetől 68 r. mérföldnyire lévén, ezt így állítja össze: Sopianæ—XXII—Limusa—XVI—Silacenis—XXVIII (mit den geringeren Handschriften)—Valco; e szerint Mogetiana helye Tüskevár—Somlyóvásárhely közt van, Valco Fenéknél [t. i. a fenékmajori castrumnál], Mestrianæ pedig Zalabértől Délkeletre a Valco—Sabariai egyenes úton. Ugyanitt felvesz egy Bakonymenti északi utat Halicanum—Mestrianæ—Mogetiana—Tapolczafő (diploma-lelhely) —Sikátor (szintén) —Florianá—Crumerum irányában, nevezzük X. útnak. De mivel e X. út Mogetiana—Florianá közt csak 61 r. mérföldet tesz, az V. úton pedig e két hely távolsága 84 r. mérföld, az V. út D. szerint nagy kerülőt tett Veszprém—Öskü—Osonibus felé, s mivel így Osonibus állomás Florianától Délre esik, az állomást Herculia-Florianá közé (VII. út) helyezi, emendálván az Itinerarium jelzett helyét így (a kiesettnek feltett szavakat *dült betűkkel* jelölve):

265: 1. Herculia mpm. XX.;

Ossonibus mpm. XV.;

2. Florianá mpm. XXVI.

Az Itinerarium Florianától Aquincumig 30 r. mérföld távolságot mutat, ezt D. Piliscsabán át méri, az onnan kezdve mérföldkövek alapján (CIL. III. 1722, 1796) ismeretes út vonalán, s így Aquincum—Piliscsaba—Florianá—Brigetio közt egyenes összeköttetést tesz fel a

Dunától távol. Végre kiegészítésül felvesz D. még egy útvonalat: Valco—Tótvázsony (diploma-lelhely) —Cæsariana (Veszprém) —Öskü (diploma-lelhely) —Ossonibus (Cæsarianától eddig közös az V. úttal) —Jasulonibus, innen Aquincumig közös a VI. úttal, a mely a Pons sociorumtól egyenesen Jasulonibusig megy; nevezzük ezt XI. útnak.

Így Domaszevski a Duna-Dráva közének magyarországi területén, a Duna mentén volt útról nem szólva, a következő római utakat állapítja meg:

I. (It. 232 sk.) Antianæ (Bán)—Sopianæ—Valco (Fenék)—Mogetiana (Tuskevár)—Sabaria—Scarbantia—Vindobona.

II. (It. 261) Sabaria—Halicanum—Poetovio.

III. (It. 262) Scarbantia—Carnuntum.

IV. (It. 262) Sabaria—Bassiana (Sárvár mellett)—Mursella (Marczaltó)—Arrabona.

V. (It. 263) Sabaria—Mestrianæ (Zalabértől Délre, a katonai térképen Dötk vidékén)—Mogetiana (I. I.)—Cæsariana (Veszprém)—Öskü—Ossonibus (Székesfehérvártól ÉNy-ra, Csurgóra talál a D. mérése)—Floriana (Tata)—Piliscsaba—Aquincum.

VI. (It. 264) Sopianæ—Pons sociorum—Jasulonibus (Aquincumtól DNy-ra)—Aquincum.

VII. (It. 264 sk.) Sopianæ—(Pons)—(Jovia)—Herculia (Székesfehérvártól DNy-ra)—Osionibus (I. V.)—Floriana (I. V.)—Brigetio.

VIII. (It. 267) Sopianæ—Pons (I. VI. VII.) —Tricciana (Pusztajabától nem messze, a katonai térképen Bálony vidékén)—Pusztajaba—[Szántódi-rév] —[Tihany] —Tótvázsony—Arrabona.

IX. (It. nincs) Halicanum (Alsó-Lendva)—Valco (I. I.)—Pusztajaba (I. VIII.) —Intercisa.

X. (It. nincs) Halicanum—Mestrianæ (I. V.)—Mogetiana (I. I. V.)—Tapolczafő—Sikátor—Floriana (I. V. VII.)—Crumerum.

XI. (It. nincs) Valco (I. I. IX.) —Tótvázsony (I. VIII.) —Cæsariana (I. V.)—Öskü (I. u. ott)—Osionibus (I. V., VII.)—Jasulonibus (I. VI.) —Aquincum.

Mint rövid töredékeket még soroljuk ide az I. mellékútját: I. A. Valco—Mestrianæ—Sabaria; és a VII. mellékútját: VII. A. Floriana Azallo.

Ez útvonalak közül a II., III. és IV. kétségtelenül helyeseknek látszanak; az I.-ből az Antianæ—Sopianæ és Sabaria—Vindobona részek, valamint a VI., VII. és VIII.-ből a Sopianæ-Pons részlet is. Azonban az I., VI., VII., VIII. többi része, az V. és a Domaszevskitől felvett I. A., VII. A., IX., X., XI. vonalak kétségtelenül helyesnek még el nem ismerhetők.

Rómernek 1873-ban készített térképét alig lehet alapul venni az

összehasonlításhoz. Az akkor ismeretes adatok szerint a lehető legnagyobb gonddal megállapított útvonalak (az imént említett, kétesnek mondott vonalak t. i.) nála a következők:

I. Pécs—Limusa (Szigetvár)—Silacensis (Szigetvártól ÉNy-ra mintegy 18 km.-nyire)—Mogentianæ (Fenék)—Mestrianæ (Zalabér)—Sabaria.

I. A. természetesen elesik.

V. Sabaria—Mestrianæ—Keszthely az I. vonallal közös, Keszthelytől—Cæsarianæ (Nagy-Vázsony)—Cimbrianæ (Veszprém)—Florianæ (Csákvár)—Aquincum.

VI. Sopianætől egyenesen Északra (tehát nem Pons-Dombováron át)—Vale Cariniana (a Sió partján)—Herculia (Székesfehérvár), a hol vele egyesül a

VII. Sopianæ—Pons (Dombovártól ÉK-re)—Jovia (Döbrököz)—Floriana (helyesen Fortiana, Pinczehelytől É-ra)—Herculia—Florianæ (Csákvár)—Brigetio.

VII. A. elesik.

VIII. Sopianæ—Pons—Tricciana (Ságvár)—Cimbriana (Veszprém)—Crispiana (Varsány)—Asszonyfa—Arrabona.

IX.-ből Halicanum—Keszthely. Salamon Ferencz combinatiója.

X.-ből Sabaria—Csákvár. Dr. Kenner gyanítása.

XI. Rómernél az V. vonal Keszthely—Aquincumi részlete.

A Domaszevskinél Sopianæ—Valcói útrész Rómernél is megvan Pécs—Kaposvár—Fenék irányában, mondjuk ezt I. B. útnak, s a VIII. útnak Rómernél kijelölt variánsát: Ságvár—Csetény—Sikátor—Asszonyfa VIII. A.-nak.

Kuzsinszky 1:4.000,000 arányú térképe (A magyar nemzet története, szerk. Szilágyi Sándor, I. köt. 1895, az LIV. lap mellett) kevésben tér el Rómertől, de sokkal határozottabban állapítja meg Pannonia jelzett útvonalait.

I. Sopianæ—Mogentianæ (Keszthely)—Savaria (Domaszevski I., Rómer I. B. vonala).

I. A. elesik.

V. Savaria—Mogentianæ (Keszthely)—Florianæ (Csákvár)—Aquincum (mint Rómer).

VI. Sopianæ—Florianæ (mint Rómer).

VII. Sopianæ—Florianæ külön jelezve nincsen, Florianæ—Brigetio (mint Rómer).

VII. A. elesik.

VIII. Sopianæ—Arrabona (mint Rómer, de a VIII. A. változat szerint).

IX. X. elesik, XI. mint Rómernél, tehát nem külön útvonal.

Vizsgáljuk most ezeket az útvonalakat. Az I. út Sopianætól Sabariáig a Itinerariumban a Sirmium—Lauriacumi út egy része; a távolságok összege a különböző codexekben 122 és 146 r. mérföld közt váltakozik (Parthey—Pinder jelzése szerint OQV 122, U 126, P 127, R 128, F 129, BCGLMNST 132, D 138, J 146 r. mérföld), de mivel az Itinerarium adatában a szám mellett mindig *mpm* áll, s ezt *milia plus minus*nak kell olvasnunk, az olyan adatokat, a melyeknél az öt állomás távolságának összege 5—6 mérfölddel különbözik, nem kell szükségképp különbözönek feltennünk. Az egyenes távolság Sopianæ—Sabaria közt 120 mérföld. Domaszevski megegyezik Rómerrel és Kuzsinszkyval, hogy e távolságot Fenék-Valcón át kell mérni.

A fenéki római castrum ez útvonal kulcsa náluk, akár *Valco*, akár *Mogetiana* vagy *Mogentianae* néven nevezik. E castrumról Rómer Flóris ír az Archæologiai Közlemények III. kötetének 37—39. lapjain 1863-ban, s közli a castrum helyrajzi vázlatát is. Kétségtelen, hogy a jelzett helyrajzi vázlat tiszta képet ad a castrumról, azonban a kép kevésbé látszik világosnak, ha a szöveget gondosan hozzáolvassuk. A rajzon látható falak nem ott talált, hanem ott gyanított falak alaprajza, és az egész leírás inkább csak sejtelemszerűen állapítja meg, hogy római volt e castrum, mint kézzelfoghatóan. Ha pedig térképen keressük meg a castrum fekvését, azt találjuk, hogy csak Északról, Keszthely felől volt jól megközelíthető; Nyugaton a Sármellék mocsarai, Keleten a Balaton, Délen a kis Balaton zárják körül, csak Délkelet felé a kis és nagy Balatont összekötő szorosnál kereshetünk további közlekedési vonalat, ugyanott, a hol ma az országút és két vasútvonal használja fel a két előrenyúló földnyelvet. A kis Balatont környező mocsáros terület Fenéktől Észak felé a Hévíz mentén több mint 20, Délfelé pedig Csákány és Simonyi felé kereken 50 km.-nyire terjed ki, tehát Fenék Nyugat felől kereken 70 km. hosszúságban meg nem közelíthető; Kelet felől a Balaton zárja el, a melynek szélessége Fenéktől Észak felé még mintegy 15 km., Délfelé ugyan alig 2 km., de a kis és nagy Balaton közti mocsaras területen áthatolva a Nagy Bereknek Marczaliig kinyúló mocsarai miatt csak egy kb. 40 km.-es kitéréssel lehet Kelet felé közlekedni.* Ilyen *hozzáférhetetlen* helyen római castrum létezését hajlandó vagyok kétesnek, vagy legalább is valószínűtlennek tartani, a míg ásatások kézzelfogható bizonyosságot nem nyújtanak arra nézve, hogy a Rómertől ásatás nélkül, csak felszíni megfigyelés alapján rómainak megállapított fenéki castrum valóban az, a minek ő állította. Az itt megokolt feltevással tehát Valco és Mogetiana helyét megkísérlettem úgy megállapítani, hogy Fenéket figyelmen kívül

* Észrevette ezt Kenner is (Noricum und Pannonia, 1870), a ki térképen a Fenékhez helyezett Mogetianán csak Észak—Dél irányú utat vezet át, Nyugatról és Keletről nem.

hagytam, de tekintetbe vettem egy oly analógiát, a mely Pannonia és Dacia helyrajza kutatói előtt feltűnő lehet. Pannoniának legióállomásai, csak a szóban forgó, Dunántúli területre tekintve, Carnuntum, Brigetio és Aquincum; az ismeretes mediterrán helyek, Scarbantia, Sabaria és Sopianæ nem voltak táborhelyek. A népvándorlás viharai a római civilizációt Pannoniában a római helynevekkel együtt megszüntették, de a városi életre, jelentékenyebb településre alkalmas helyek ez alkalmasságot nem veszítették el. Aquincum, a mely a római uralom előtti időben is lakott hely volt, az maradt maig; jelentékeny volt már a római uralom előtt is, ma is az. Scarbantia, Sabaria, Sopianæ helyének örökösei az évszázadok viharai alatt többé-kevésbé virágzó városok, Arrabona=Győr is. A tisztán katonai jellegű Brigetio és Carnuntum jelentősége a legiók nélkül leszáll, megszűnik az élet az üresen maradt tábor körül. Daciában a levert Dacusok fővárosa Sarmizegethusa csak kevés ideig tartja meg jelentőségét; a katonai jellegű Porolissum elpusztúl, míg a polgári Napoca, Ampelum, Brucla kedvező fekvése új név alatt is városi életet hoz létre, kivételül itt is meglévén a katonai jellegű Apulum és a félig katonai Potaissa, a melyeknek polgári életre való alkalmasságát a helyükön ma is álló városok bizonyítják.

E körülmények egybevetése arra indít, hogy az Itinerarium ismeretlen fekvésű helyeit a végpontok között fekvő, ma is jelentékenyebb városoknál keressék, ha vannak, s e feltevés alapján az I. útvonalat így kísértem meg elhelyezni: Sopianæ—XXII mpm. — Limusa=Szigetvár—XXX mpm.—Silacenis=Beleg—XXVIII mpm.—Valco=Nagykanizsa—XXX mpm.—Mogetiana=Zalaegerszeg—XXXVI mpm.—Sabaria, 146 mpm., a J. codex adatai szerint. A II., III. és IV. útvonalra nézve az eddigi feltevések megfelelnek az Itinerarium és a Tabula adatainak, valamint a leletek is támogatják őket.

Az V. útvonal hossza az Itinerarium szerint 171 mpm. (eltérés: D 169, P 170, B 181 mpm.), az egyenes távolság Sabaria Aquincum közt 120, a Domaszevski feltevése szerinti útvonalon 175 mpm. Mogetianának Zalaegerszegre való megállapítása szerint (Mestrianæ fekvését, mivel az út egyenes irányából kitérve, újra visszatér Mogetianára, figyelmen kívül hagyom) e vonalat így keresem: Sabaria—XXXVI mpm.—Mogetiana—XXX mpm.—Caesariana=Tapolcza—XXXVIII mpm.—Osonibus=Hajmáskér—XXVIII mpm.—Floriana=Csákvár—XXX mpm.—Aquincum, Mogetianától Aquincumig 126 mpm., a B codex szerint.

A VI. útvonal az Itinerariumban 135 mpm. (eltérés csak az öszszegben DPR 125; a részletekben U 125, V 130 mpm.), Domaszevskinnél is; egyenes vonalban 120 mpm., én kereken 130 r. mérföld hosszban Domaszevskitől és Rómertől eltérve ez utat Pécs—Ódombóvár között

Mánfa—Szék felé felvett kanyarodással a következő módon vélem megállapíthatni, nem egyesítvén az utat sem az V. végző részével, Domaszevski szerint, sem a dunamenti úttal, mint a Corpus új térképe* mutatja: Sopianæ—XXV mpm.—Pons=Ódombovár—XXXV mpm.—Valle Cariniana=Kis-Dád (a Sió-Kapos egybeömlésénél)—XXX mpm.—Gorsio=Seregélyes—XX mpm.—Jasulonibus=Baracska—XX Vmpm.—Aquincum, 130 mpm., eltérve az Itinerarium (fentebb közölt) adataitól.

A VII. útvonal az Itinerariumban 100 mpm. (eltérés csak az összegben P 110, a részletekben N 105, S 110 mpm.), egyenes vonalban és Domaszevskinél (a ki a fentebb közölt javítás szerint az összeget 126-ra emendálja) 130 mpm.; én az V. útvonalban megállapított Floriana=Csákváron át 132 mpm. hosszúnak teszem fel, a következő módon: Sopianæ—XXV mpm.—Pons—VII mpm.—Jovia=P.-Hetény—XXV mpm.—Fortiana=Felsőnyék—XXX mpm.—Herculia=Székesfehérvár—XV mpm.—Floriana—XXX mpm.—Brigetio, együtt 132 mpm.

A VIII. útvonal az Itinerariumban 130 mpm. (P 135 mpm.), egyenesben és Domaszevskinél is 130 mpm. Domaszevskinek ez a feltevése talán a legmerészebb valamennyi között. Hogy a Pusztajabán talált beneficiarius feliratnál útkeresztezést tudjon megállapítani, felteszi, hogy a Sopianæ—Brigetio útvonal a Szántód—Tihanyi réven ment át a Balatonon és Pusztajabánál kereszteződött a Valco=Fenek—Intercisai (fentebb IX.-nek jelölt) úttal. A mint fentebb kifejtettem, Fenéktől Kelet felé egyenes vonalú közlekedési utat elképzelnünk nehéz, másfelől a pusztajabai és intercisai beneficiarius feliratok kedvéért még két útkeresztezést feltenni szerintem túlzás. Viszont, ha a szántódi réven át való közlekedés a vidéki lakosság igényeinek megfelelőhett, nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a körülményt, hogy az Itinerarium nem az összes, hanem csak a főbb, nagyobb forgalmú vagy legalább nagy forgalom lebonyolítására alkalmas útvonalakat sorolhatja fel, s egy olyan út, a melynek a közepén 15 km.-nyit kell a Balaton szeszélyes vizén hajózni, nagy forgalmat nem bírhat meg. Sokkal valószínűbb Rómer—Kuzsinszky álláspontja, a tó megkerülése, a mi a legrovidebb vonalon, tőlük a közbeeső helyekre nézve eltérőleg térképre rajzolva ilyenforma lesz: Sopianæ—XXV mpm.—Pons—XXX mpm.—Tricciana=Nagyberény—XXV mpm.—Cimbrianis=Berhida—XXV mpm.—Crispiana=Bakonyszentkirály—XXV mpm.—Arrabona.

Ezzel az Itinerarium vonalainak keresésével készen vagyunk.

* A mellékelt térképre a Corpusból négy oly útvonalat vettem fel, a melyek a Domaszevski feltevéseitől eltérnek, s a melyek pusztajabai hozzávetésen alapúlnak, úgymint: 1. Marczaltó—Tuskevár, 2. Tata—Bicske, 3. Bicske—Pusztajabai (ott=Herculia), 4. Pusztajabai—Ivácsa között. A Rómer és Kuzsinszky útvonalainak berajzolása az áttekinthetőség rovására lett volna, s a Domaszevszki és az én feltevéseimtől inkább az egyes római helyek neveire, mint magára az útvonalra nézve különböznek.

Kitűnik a vizsgálódásból, hogy Pannoniát az Itinerarium korában Nyugatról Keletre 3 főútvonal metszette, közrefogva egyfelől a Bakony hegyes-erdős vidékét, másfelől a Balatont és környéke mocsarait; Délről Észak felé is 3 út ment a Dunántúl belső vidékén, Sopianæról sugárszerűen Aquincum, Brigetio, Arrabona felé. Hogy e főútvonalakon kívül még milyen úthálózat kapcsolta össze az egyes római telepeket, azt most csak többé-kevésbé valószínűnek látszó találgatással lehetne keresni. Ha azonban rendszeres kutatások során megtalált útrészleteket tudunk majd a térképre rajzolni, akkor lesz ideje e kérdés további fejtegetésének.

A mi Domaszevski feltevését illeti a beneficiarius feliratokra vonatkozólag, az eddigiekre hivatkozva kénytelen vagyok, azt a következtetést levonni, hogy Pannoniára nézve nem válik be. Mostanig 12 helyen került elé beneficiarius felirat, ezek közül egyik hely Transaquincum, a többi 11 hely kedvéért Domaszevski Pannoniában még kétszerannyi útkeresztezést kénytelen feltételezni, e mellett még járhatatlan mocsarak és meredek hegységek helyén is kénytelen a térképre utakat rajzolni, a melyeknek mérésében az Itinerarium adatait ép oly merészen kénytelen változtatni, mint akárki más. De a távolságok becslésében is akad gyengeség, mint pl. azon az úton, a melyet a höfleini (CIL III 14,359¹⁵) beneficiarius felirat kedvéért Carnuntum—Höflein—Vindobona között mint rövidebb (kürzere Binnenstrasse, 178. l.) utat vesz fel a két végállomás közt, a melyeknek távolsága 40 km., a «rövidebb» pedig Höfleinon át 44 km.!

A mi szempontunkból azonban mégis megbecsülendő az, a mi Domaszevski tanulmányából Pannoniára vonatkozik. Elénk állítja ugyanis azt, hogy topographiai kérdéseket írásztalnál eldönteni nem lehet. S ha ennek következményeképen meg lehet indítani nálunk az igazi, rendszeres kutatást, örömmel mond le mindenki a legszellemesebb feltevésről is, ha az ásó és a kapa hozza a czáfolatot.

Budapest, 1902 januárius 16.

Dr. Finály Gábor.

A BUDAI VÁRKÁPOLNA RÉGI KINCSEIRŐL.

Műtörténetíróink sok és sok példát soroltak fel arról, hogy Rudolf császár minő eszközökkel, s minő módon vitette ki műkincseinket és emlékeinket prágai és bécsi gyűjteményeibe. A nagyobb levéltárakban azonban még mindig akadunk hasonló, de ismeretlen esetekre. A magyar királyi méltósággal Rudolf ugyancsak ritkán állt elő, de ha valami becses műtárgyat másképpen nem tudott megszerezni, olyankor aztán magyar királyi jogaira hivatkozott, s ha a tulajdonos békésen nem adta oda, erővel elvitette. Az ilyen eljárásban kitűnő példákkal szolgáltak neki dicső emlékü elődei: I. Ferdinand és Miksa.

A magyar ember szomorúan nézett az elvitt tárgyak után, melyekhez sokszor több századnak kegyeletes emlékei fűződtek. Sajnálkozással olvassuk ma is az ily eseteket. S mégis, bizonyos vigasztaló dolog is van ebben; mert a mit Rudolf elvitetett, azt meg is őrizte; s tán éppen neki köszönhetjük, hogy a császári gyűjteményekben ma is sok becses műtárgyunkat szemlélhetjük. Rudolf eljárásának az az előnye is megvolt, hogy sok becses emlékünket megmentette az eladástól vagy a külföldre való szállítástól. Hogy többet ne mondjunk, Esztergom visszafoglalásánál (1595.) a külföldi tisztek minden emléket széthurczoltak volna, ha Rudolf meg nem szerzi. Mikor 1595-ben Esztergom várát újra felépíteni kezdék, *Don Johannes de Medices* (Feldzeugmeister) emberei az ásatások alkalmával *tizenkét mesteri ércszoborra akadtak*. Medices az ércszobrokat magához vette, s hazájába akarta vitetni. Hogy, hogy nem, megtudta a dolgot Rudolf, s azonnal rendeletet küldött Pezzenhez, meghagyván neki, hogy a szobrokat Don Medicestől vegye el, s küldje Prágába.*

Ezen eset, de meg sok más is arra vall, hogy Rudolfnak ügyes és megbízható emberei voltak Magyarországon, a kik azonnal értesítették őt, ha vala hol becsesebb műtárgyakra akadtak. Így a hatalmas Dobó Ferencz alig hogy szemeit behunyta, már megérkezett Rudolfnak rendelete, s Dobó hagyatékából magához követelte a ritkább régiségeket, s Dobónak egyik művészileg himzett, aranyszövetből készült remek mentéjét.**

Rudolfnak elődei alatt már nem azért vadásztak műkincseinkre, hogy a császári palotákat díszítsék. I. Ferdinánd és Miksa szintén kivitettek ugyan mindent, a mi kezük ügyébe akadt, de ők a kincseket pénzzé tették, s a hazánk ellen harczoló idegen katonaságot ezzel fizették! Az ő kezük elől sem a kegyelet, sem a művészi érték, sem az egyházi rendeltetés meg nem mentette kincseiket. Seregesen vándoroltak azok az olvasztóba, vagy az idegen zsoldosok zsebébe. I. Ferdinand előnyére azt szokták felhozni, hogy őt a pápa felhatalmazta az örökös tartományok egyházi kincseinek beolvasztására. Csakhogy a pápa egyedül a török elleni háborúk céljaira engedte ezt meg. Ferdinand pedig Szapolyai János király s nem a török ellen harczolt; s a Szapolyai ellen küldött hadak fizetésére fordította a beszedett egyházi kincseket. Hogy az ő révén a legrégibb s legbecsesebb magyar műkincsek is az olvasztókba kerültek, az alábbiakból világosan kitűnik.

A mohácsi veszedelem után elegendő idő maradt arra, hogy Budáról, Visegrádról, s más várakból és városokból az egyházi és világi kincseket idején biztos helyre szállítsák. A menekülők s a pakolók között eluljárt az immár özvegy királyné Mária. Ő, úgy látszik, *azt hitte, hogy a király halála után minden az övé*, s így hajókra rakatta mindazt, a mit a budai királyi palotában talált, de a miből a legkevesebb volt az övé. A királyi kincsek és iratok berakása után a két leggazdagabb budai egyháznak, a királyi várkápolnának és az alamizsnás Szent Jánosról nevezett templomnak drága egyházi ruháit és kincseit is mind hajókra rakatta. A hajók Visegrádon is megálltak, s a mit ott a várban és a kápolnában találtak, azt is elvitték. Útközben — úgy látszik —

* K. u. k. Haus-, Hof- u. Staatsarchiv: Hungarica. «An Doctor Pezzen, Prag. 18. Sept. 1596.

** Dobó magyar nyelvű végrendelete, s Rudolf fentebbi rendelete a Közös pénz. levéltárban van.

a Szapolyai pártján lévő katonák megtámadták a királyné hajóit, s egyet-mást elvittek azokról. Legalább Puchaim György tartományi marsall 1527 augusztus 28-án Szombathelyről azt jelenti a királynak, hogy elfogta *Márton deákot*, a ki Mária királyné hajóit megrabolta.¹ Hol történt ez a támadás, nem tudjuk. Talán Esztergom körül, a hol állítólag a királyné hajói közül kettő elsülyedt.

A kincsek nagy részével szerencsésen eljutottak Pozsonyba, s ott lepecsételt ládákban Bornemissza János és Szalay János őrizetére bízták. Mikor ez történt, Pozsony vára még nem volt Ferdinánd kezén. Csak 1527 július 13-án esküsznek Ferdinándnak hűséget Pozsony várának főtisztjei: Nádasdy Tamás, Bornemissza János, Szalay János, Thassy Ferencz és Mathkó. Az eskülevélben a kincsekre vonatkozólag e sorokat találjuk: «Res quoque omnes serenissimi quondam Ludovici regis et alias quascumque ad regiam aut reginalem maiestatem spectantes integer et absque aliquo defectu bona fide restituent. Exceptis, quæ ex illis sunt exposita ad conservationem castri, precium tamen eorum rerum volunt rehabere a maiestate sua!»²

Mivel a katonák fizetéséről Ferdinánd nem birt gondoskodni, s mivel más fontos dolgokra is sürgősen kellett a pénz, Nádasdy és Szalay, Ferdinánd beleegyezésével, feltörték a ládák pecsétjeit, s a kincsekből kivettek annyit, a mennyire szükség volt.³ Az 1528. év tavaszán a pozsonyi királyi kincsek ügyében Magyar-Óvárótt, a magyar urak jelenlétében, Ferdinánd és Mária meg egyeztek abban, hogy a mit eddig Ferdinánd még nem vitetett el, az iratokkal együtt Bécsbe szállíttathatja. Ez az egyezés azonban nem vonatkozott az ugyanott levő templomi kincsekre. Mikor a királyné biztosai: Zelking Vilmos és Jagenreuter Zsigmond a kincsek leltározására Pozsonyba jöttek, már csak néhány ládát találtak ott; azokból is hiányzottak a legértékesebb tárgyak.⁴ Erre Mária királyné Nádasdy Tamást, Buda castellanus-át vonta kérdőre, s tőle követelte azon egyházi tárgyakat, miket Nádasdy Pozsonyból visszavitt a budai sz. János-templomba. «Cæterum — írja Mária 1528 ápril 26-án — argentaria illa, quæ fuerunt apud Lesseczky,⁵ quæ pertinerunt ad usum missæ regie maiestatis domini et moriti nostri amantissimi, quorum registrum præsentibus inclusum ad vos misimus. Nescimus quomodo vultis sub nomine Sancti Johannis vobis ipsis usurpare? Nam res illæ nunquam fuerunt designatæ ad ministerium sancti Johannis, verum Maiestas regia illas ex rebus et bonis dominorum prælatorum demortuorum ad usum et decorem (így) missæ suæ reservaverat. Quæ illo mortuo ut aliæ ipsius etiam res ad nos sunt devolutas».⁶ Végül a királyné azt követeli Nádasdytól, hogy a visegrádi várkápolna kincseit is adja vissza, mivel ezek is az ő tulajdonai.

Nádasdy és Szalay nem is tagadták, hogy a kincsekhez nyultak, s hogy

¹ K. u. k. Haus-, Hof- und Staatsarchiv: Hungarica, 1527.

² Conditiones de arce Posoniensi, Haus-, Hof- und Staatsarchiv: Hungarica, 1527.

³ Ugyanott 1528 ápril 26. «con fructum et majorem præciosioremque partem rerum nostrarum exceptum esse» etc.

⁴ Közös pénz. levéltár, 15368. fasc.

⁵ II. Lajos király kamarása volt.

⁶ K. und k. Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Hungarica. A királyné e panaszos sorokat Óváról írja Nádasdynak.

azok közül többet elzálogosítottak. A pénzt a katonák fizetésére és Pozsony erősítésére fordították.

A mi egyházi ruhát Nádasdy elvitt, azt úgy látszik visszaadta az illető egyházaknak, a honnét Mária királyné elvitte. Mikor Ferdinánd Budát elfoglalta a királyi várkápolnában sem egyházi ruhák, sem papok nem voltak; de már 1528 szeptember havában a magyar tanácsosok azt írják Budáról a királynak, hogy Várday Pál érsek és Thurzó helytartó két kanonokot rendelték a királyi vár előtt levő *Szűz Máriáról* nevezett egyházba, melyet közönségesen csak *Szent Zsigmond*-templomának hívják; s itt szoktak az isteni tiszteleten összegyűlni a magyar tanácsurak.*

E közben Mária királyné Ferdinánd királynak is erősen panaszkodott a miatt, hogy a pozsonyi várban őrzött kincseket megdézsmálták. Ferdinánd ugyan nem gondolt a kincsek visszaadására, de 1528 június 15-én Prágából mégis meghagyta az alsó ausztriai kamarának, hogy készítsenek két leltárt, egyet azokról a kincsekről, miket ő (t. i. Ferdinánd) magához vett és Bécsbe vitetett; s egyet azokról, a miket Pozsonyban hagyott. «Édes nővérünk — írja a király — nagyon panaszkodik, hogy Pozsonyban az ott hagyott kincsekben nagy a hiány; s azt kérdi tőlünk mit vittünk el, s mit hagytunk ott.»**

A király rendeletére az alsó-ausztriai kamara csakugyan elkészítteté a kívánt leltárakat. A budai várkápolna kincseiből ekkor még több gyöngyökkel kirakott miseruha, püspökbót, aztán ezüstkereszt (kristállal) és szenteltvíztartó volt Pozsonyban. Az alamizsnás Szent Jánosról nevezett kápolna kincseiből találtak ott gyöngyökkel kivarrt vont arany- és ezüst miseruhákat, két arany-szövetet («da man das Evangeli Puech auftret»), alamizsnás szent János aranyozott ezüst szobrát, egy aranyozott ezüst kart, Szent János szobrát, mellette egy koldus alakjával, szt. Kristóf képét réztáblán, aranyozva, szt. Jánosnak még két ezüst szobrát, végül egy-egy terítőt, melyről a leltár ezeket írja: «ain gross rot gulden Tuech, so man in das Gestuel oder an ain Wandt aufmacht, mit *Hungrischen Wappen!*» A visegrádi kápolna egyházi szereiből 45 darabot találtak külön ládában.

Hova lettek ezen egyházi kincsek, nem tudjuk. De lehetséges, hogy megőrzés végett a pozsonyi káptalannak adták át, mivel később a káptalan csakugyan őrizte a budai királyi várkápolna kincseit. Azonban az is lehetséges, hogy ezeket csak Buda elfoglalása után 1541-ben hozták Pozsonyba.

* K. u. k. Haus-, Hof- u. Staatsarchiv: Hungarica: «ab ipso foelici Maiesta'is vestrae discessu ea fuit nobis consuetudo ut diebus praesertim festis et celebrioribus ecclesiam Sanctae Mariae Virginis ante Castrum Maiestatis vestrae Budense fundatae, Sancti Sigismundi vulgo vocatam in missis et vesperis frequentaremus» etc. A szent Zsigmond-prépostságot és templomot — írják a magyar tanácsosok ugyanítt — Várday Pál érsek a legnagyobb figyelemmel gondozza; az isteni tisztelet végezésére két esztergomi kanonokot rendelt, de azok nem jöttek el, s így más két papot kellett hívni.

** Haus-, Hof- und Staatsarchiv: Hungr. 1528 juni. Ferdinand különben már az előző évben elrendelte a kincseknek leltározását. Az 1527. év szeptember 4-én ugyanis így írt Zalay Jánoshoz, Pozsony kapitányához: «misimus ad te commissarios nostros praesentium exhibitores, eisque in commissis dedimus ut bona et clenodia in castro nostro Posoniensi existentia inventario describant. Quapropter tibi iniungimus seriusus, ut quando iidem commissarii nostri venerint ad te, eos in idem castrum intromittas et eosdem iuxta commissionem sibi per nos factam praemissa agere et exequi permittas».

A milyen könnyelműen bánt I. Ferdinánd a pozsonyi királyi kincsekkel, éppen úgy tett azokkal is, a mik később jutottak kezére. Alig hogy Trencsént elfoglalta, azonnal kiadta a parancsot, hogy az ott talált kincseket pénzzé tegyék. (Bewelch die Claynoten so zu Trencschin erobert, vermünzen zu lassen», Prága, 1528 juli 4.)¹

A mint Podmaniczki nyitrai püspök meghalt, ennek a püspökségnek kincsei is a bécsi pénzverőbe kerültek. Jellemző azon időkre, hogy Ferdinánd Roggendorf fővezérnek a nyitrai püspökség kincseiből egy igaz gyöngyökkel kirakott püspöksüveget ad ajándékba.² Ismeretes dolog, hogy a máriaczei templomban igen sok Anjoukori magyar (egyházi) kincs volt. Mikor 1527-ben az örökös tartományok kincsei nagyrészt az olvasztóba kerültek,³ ezek a reánk nézve becses műtárgyak is elpusztultak. Volt köztük egy gyönyörű szép monstrantia, melyért a steyer rendek többször könyörögtek a királynak. Ferdinánd 1527 aug. 20-án a magyar táborból feleli nekik, hogy a monstrantiát addig átengedi nekik, a míg szüksége nem lesz rá.⁴ Ez az idő bizony hamar bekövetkezett.

Érdemes megemlítenünk, hogy Ferdinánd még a templomok harangjait is lefoglalta. Így 1528 január 10-én az esztergomi táborban Dietrichstein-nek ajándékoz egy harangot.⁵ A mit egyes gondos egyházi férfiak a török elől sokszor életveszedelemmel megmentettek, azzal Ferdinánd csak úgy bánt, mint a sajátjával; vagy elajándékozta, vagy a pénzverőbe küldte. Hogy többet ne említsünk *Frater Joannes* pilisi apát saját egyházi kincseit szerencsésen Pozsonyba vitte. Egyszerre csak azt hallja, hogy az ősi kincsek egy része az alamóczi (olmützi) bíró kezén van, másik részével meg Ferdinánd saját szolgáit jutalmazgatja. A többi között Reichersdorfer György nevű titkárának négy kelyhet (patenákkal), egy füstölőt (thuribulum deauratum *valde antiquum*), nagy ezüst ampolnákat, ezüst kanalakat stb. ajándékoz.⁶ A szegény pilisi apát meg ezalatt minden követ megmozdított, s magát a királyt is esengve kérte, adná vissza neki egyháza régi kincseit.⁷ Bizony-bizony hiába könyörgött.

Mikor a török 1541-ben Budát elfoglalta, több templom kincseit sikerült megmenteni. Szapolyai Jánosnak Péter nevű udvari papja élete veszélyeztetésével a sz. János-kápolna azon egyházi szereit, miket Mária királyné otthagytott,

¹ Közös pénzügyi levéltár: Niederösterr. Gedenkbuch. 31. köt., 137. lap.

² Ugyanott.

³ Egy kelyhet és egy monstrantiát hagytak minden templomnak. Az elkobzó rendeletet 1527 febr. 14-én és június 2-án adta ki Ferdinand Prágából. Magyarországon ilyen rendeletre nem igen volt szükség, mivel Ferdinand német katonái minden templomot feltörtek, s mindent elraboltak. Enyingi Török Bálint az egri táborból például 1527 szept. 21-én azt írja Thurzónak, hogy a német lanzknechtek (Lanczkenethy) a templomokat feltörik, a kelyheket elviszik, Krisztus testét és a szentelt olajat a földre vágják s lábbal tiporják; egyik papnak a kezét, másiknak a lábát csonkítják meg. (Haus-, Hof- und Staatsarchiv.) Ferdinándnak több nem német vezére is így tett. Révay Istvánról jelentik például, hogy mikor Szapolyai hada Sárospataknál őt megtámadta, ott hagyta hadát és egy szekérrel gyáván megszaladt. A szekér tele volt kelyhekkal, szentségtartókkal és más egyházi edényekkel! (E jelentés is a Haus-, Hof- und Staatsarchivban van.)

⁴ Közös pénz. levélt. Niederösterr. Gedenkbuch, 29. köt. 1527.

⁵ Ugyanott, 31. kötet.

⁶ K. u. k. Haus-, Hof- und Staatsarchiv: Hungarica 1531.

⁷ Ugyanott János pilisi apát könyörgő levele I. Ferdinándhoz.

s miket Szapolyai János király édes anyja ajándékozott, Eperjesre vitte.¹ Az eperjesiek a hozzájuk jutott kincseket nemcsak hűséggel őrizték, hanem még meg is akarták venni. Mivel Ferdinánd Eperjesnek amúgy is jelentékeny összeggel tartozott, a városnak Prágában megjelent küldöttei arra kérték őt, hogy ez adósság fejében engedje át nekik a budai egyház kincseit. Ferdinánd király 1545 ápril 7-én kijelenti, hogy az eperjesiek kérését nem teljesítheti, *mert az Isten tiszteletére szentelt tárgyakat világi célra nem adhatja*, de néhány miseruhát és kelyhet mégis átenged nekik templomaik részére. Ugyanezen a napon Ferdinánd Fels Lénárdnak is ír Wormsból, s meghagyja neki, hogy az Eperjesen őrzött egyházi tárgyakat, a városnak átengedettek kivételével, *Bécs és Komárom építési költségeire fordítsa*.²

Ferdinánd utóda Miksa semmiben sem különbözött ezen a téren elődétől. Ha magyar értékekről volt szó, ő is csak úgy járt el, mint Ferdinánd. Az 1570. évben történt, hogy egy Donolith Miklós nevű horvát paraszt Szent-György mellett, a barsmonostori apátság területén négy ritka szép serleget s bennök 8000 (nyolczezer) Korvin Mátyás korabeli aranyat talált. A becsületes paraszt Modor város tanácsánál akarta elhelyezni a kincset. Miksa király azonban megtudta a dolgot, s 1570 márczius 17-én elrendelte, hogy a talált aranypénzt és a négy serleget, külön szekéren és illő kísérettel sietve hozzák Prágába.³ Ugyanily sorsra jutottak a budai várkápolna még meglevő kincsei is.

A budai királyi várkápolna kincseit a gondos őrizőik a török elől még idejekorán Pozsonyba vitték, s további megőrzés céljából a pozsonyi káptalanra bízták. *A pozsonyi káptalan a leltár alapján átvett kincseket négy nagy vasas láddban a főtemplom sekrestyéjében őrizte, mindaddig, míg Miksa király meg nem tudta, minő ritka, rendkívül értékes és művészeti kincsek rejlenek a főtemplom sekrestyéjében!* Mihelyt ez tudomására jutott, azonnal elhatározta magát, hogy az eddig szerencsésen megőrzött kincseket elveszi a káptalantól. Ki is adta a rendeletet, hogy a pozsonyi káptalan a nevezett kincseket késelelem nélkül adja át oda küldött megbízott emberének, Kharling János bárónak, a ki majd valamennyit Bécsbe szállítja.

A pozsonyi káptalan, a mint gondolhatjuk, felháborodott ez igazságtalan királyi követelésre, s alapos megfontolás után kijelenté, hogy az őrizetére bízott

¹ János király édes anyjának ajándékaról ezt írja az Eperjesen készült leltár: «Erstlich ist ein ganz silbern vergolt Tafeln in Gestalt aines Altars. Im Corpus ist ain Marien Pildt, silbern vergoldt undt in geschnitzten Glaswerk die hailige dray Khunig so dem Kindlein Jesu das Opfer fürbringen, darüber ain Amatistel ainer halben Arbes gross; undten im Fuess der Tafeln ist der unschuldigen Kindlein Mordt, auch in geschmeltztem Glaswerk. Dieser Tafelein, so des Königs Hansen Mutter gewesen, Silber sambt dem Schmelztwerk, welches die Goldschmidt von Kunst wegen an Silbers stat geachtet, wigt hungerisch 29 1/2 Mark, 2 Loth. («Index rerum sacrorum ex sacello Budensi per quemdam sacerdotem exportatorum in periculo urbis per Turcos occupatæ et in Eperies apud senatum depositarum.» Közös pénz. levéltár. Hung. 14357. fasc.)

² Közös pénz. levélt. Hung. Gedenkbuch, 384. kötet, 203. lap. Der Stadt Eperjes etlich Messgewandt mit ihren Zuegehörungen und zwen Kelch aus etlich Klainatem zu geben. An Ladislam Farkas, Leonharden Österreicher Hauptman, und Gregorien Feyner Verwalter des Zahlmeisteramts zu Sáros. 1545. ápril 7. — Ugyanitt van a másik rendelet is: «An Herrn Leonharden von Vels».

³ Ugyanott: Hungarica 14357. fasc.

egyházi kincseket senkinek sem adja ki. A káptalan eme határozatáról Kharling báró 1569 október 29-én értesítette Miksa császárt. Felséged parancsára — írja — elmentem a káptalanhoz. Magammal vittem Zsigmond diákot, a bírót, a polgármestert és a legelőkelőbb pozsonyi polgárt Fischer Jánost, továbbá *egy budai ötvös-mestert, a ki eme kincsekről legtöbbet tud.* A vicarius a kincsek kiadása helyett azt felelte, hogy előbb beszélnie kell az ő nagyprépostjukkal, a ki egyúttal váradi püspök s a magy. kamara elnöke. A váradi püspök azonban azt mondá, hogy lebeszéli felségedet a dologról, mivel szégyent és gúnyt hozna felségedre, ha a káptalan a kincseket ki nem adná; s ez valószínű, mivel maga az egri püspök is azt ajánlá a káptalannak, hogy a kincseket ki ne adja. Én, mindazonáltal másnap ismét elmentem a káptalanhoz s a sekrestyében a kincsek kiadását követeltem, de hiába. Újabb parancsot kell a káptalanhoz küldeni, s ha erre sem adják ki, *erőszakkal* (*«mit Gewalt und cum exercitu»*) *kell tőlük elvenni!!*¹

Kharling eme jelentésére Miksa 1569 november 2-án² újabb rendeletet bocsátott ki. Halljuk — írja a király — hogy a pozsonyi káptalan megtagadta a budai várkápolna kincseinek kiadását részünkre. Ebben azonban semmi szín alatt sem nyugszunk meg; különben is a káptalannal semmi igazságtalanság sem történik, mert ama kincseket Budáról csak megőrzés végett adták át neki, a nekünk mint magyar királynak feltétlen jogunk van a budai várkastély kápolnájának kincseihez. Ezért újra és szigorúan meghagyjuk, hogy a káptalan ama kincseket késedelem nélkül kiadja, s ha netalán valami hiányoznék a kincsekből, azonnal utána kell járni, hogyan s hova tűntek el azok.

A királyi rendeletre Kharling báró november 10-én Pozsonyból válaszol. Nap nap után — írja a királynak — igyekeztem rávenni a káptalant, hogy adják ki felségednek a kincseket. Most azonban a káptalan tagjai közül csak a vicarius van Pozsonyban, a többi a tized beszédese céljából elutazott. Magát a vicariust semmi módon sem birhattam rá, hogy a kincseket kiadja. Addig tehát, míg a káptalan tagjai vissza nem jönnek, szó sem lehet a kincsek megszerzéséről.³

Beletelt ismét egy hét, míg Kharling a királyi rendeletekkel s a legkomolyabb fenyegetésekkel csakugyan rávette a káptalant a kincsek kiadására. November 17-én jelenti Kharling a királynak, hogy a budai királyi kápolna kincseit *négy lepecsételt ládában* elegendő őrséggel és megbízható emberekkel Bécsbe küldötte! A ládák meglehetősen nagyok lehettek, mivel még a három kisebbet is négy-négy munkás vitte ki a sekrestyéből. A negyedikről maga Kharling írja, hogy igen nagy láda.⁴

Ime legbecsesebb és féltve őrzött kincseink így vándoroltak Bécsbe! Sajnos, még azt sem mondhatjuk meg, mi mindent tartalmazott az a négy láda. Jellemző amaz időkre, hogy az erőszakkal elvitt kincseinknek szállítási költségeit s egyéb kiadásait is a magyar kincstárral fiztették meg!⁵

Bécs, 1902 november havában.

Takáts Sándor.

¹ Közös pénzügyi levéltár: Hungarica 14.356. Fasc.

² Ugyanott: Hungr. Dankbuch 396. köt.

³ Ugyanott: Hungarica 14.356. Fasc.

⁴ Ugyanott: «Auf die khüniglichen Clenodien ausgehen worden» című számla.

⁵ Ugyanott: Kharling jelentése a kiadásokról.

ÚJABB VATTINAI LELETEK.*

A balsejtelmek — hogy t. i. Vattinán végére jutottunk a régiségeknek** — nem valósultak meg. Kellemesen csalódtam. A vasúti megállóhely melletti nagy gödör még 1901 végén számos leletet szolgáltatott.

Már 1901 október második felében és november elején a faluban Rádulovics Risza háztelkén 3 hamuveder került elő, de összezúzva.

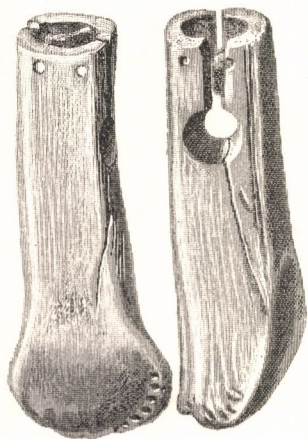
November 2-án meghalt Bogics Vazul a nagy gödör második bérlője, a ki annak idején sok tárgyat juttatott múzeumunknak; azóta a nagy gödörnek Naschitz-féle részében szünetel a munka.

A vasút melletti nagy gödör Haslinger-féle része felett folyt per befejezést nyervén, az új tulajdonos, Kory, november 12-én a gödör északi, patakmementi oldalán egy 60 m. hosszú és 6 m. széles részletről kezdte leszedetni a humusréteget. 16-án az első 13 m., 20-án a második 13 m. hosszú részlet kész volt. Az első darabban 5 tűzhely volt. Kettőnek keleti oldalán volt 1—1 égett agyaggúla, melyek azonban összetörték. A második részletben 2 tűzhely volt. A harmadik részletben pedig, mely 15 m. hosszú volt, csak 1 tűzhely fordult elő. Ez utóbbi 3 rétegből állott, tehát 2-szer újítottatott meg. Ennek északi oldalán fordult elő nem kevesebb, mint 11 agyaggúla, és pedig 2 sorban egymás felett, hegygyel északfelé feküdvén. A legalsó réteg mellett 5 nagy és az e fölött elterült második réteg mellett 5 nagy és 1 apró példány. A negyedik részlet 10 m. hosszú volt és hasonlóképen háromréteges tűzhelyet tartalmazott, a hol ismét 3 gúla az északi oldalon hegygyel északnak feküdt. Az utolsó, ugyancsak 10 m. hosszú részlet, 1 tűzhelyet mutatott fel 1 gúlával, mely hasonlólag volt elhelyezve. A humusréteg a gödör mellett 1'45—1'50, az északi, patakmementi oldalon pedig 1'15—1'25 m. vastag volt. December 3-án fejezték be a földmunkát.

November 17-én hozták be a munkások az első szállítmányt. Volt benne 2 kő-, 2 csont-, 8 agancs- és 22 agyagdolog; összesen 34 db. A kődolgozók közül megemlítendő: Egy serpentinbaltának, élt képező foka felőli töredéke. Hossza 0'065 m., magassága 0'04 és szélessége a nyéllyuknál 0'06 m. A nyéllyuk átmérője 0'021—0'019 m. Egy tűzkőfűrész-pengének 2 töredéke. A penge átlag 0'017 m. széles és csak az egyik hosszoldalán fogas. A két töredéknek hossza együttvéve különben 0'05 m. A csonttárgyak közül az az egyik ár, a másik varrótű. Az ár hosszúsága 0'103 m. A varrótű csak 0'07 m. hosszú. Lyuka furva van. A fűrész-csonka kúpalakú s az egyik oldalon 0'005, a másikon pedig csak 0'003 m. átmérőjű (I. t., 5. á.). Agancsdolog 8 volt. Egy nehéz, 0'13 m. hosszú nyéllyukas kalapács. A nyéllyuk ki van vésve. Három nyéllyukas balta. Hosszuságuk 0'17, 0'19 és 0'20 m.; az utóbbi befejezetlen és töredékes. Kettőnek nyéllyuka fúrva, egygyé négyszögalakulag ki van vésve.

* A vattinai leletekről I. Arch. Ért., U. F., XIV., 1—5; Arch. Közl., U. F., XX., 52—62; Arch. Ért., U. F., XIX., 156—182; n. o. XXII., 46—68.

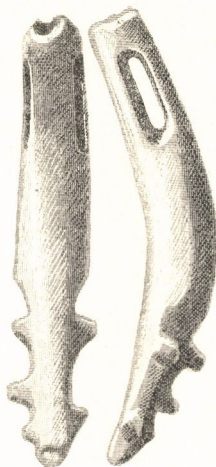
** Arch. Ért., U. F., XXII., 68.

1.

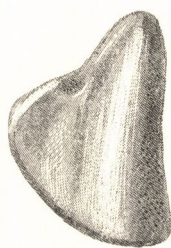
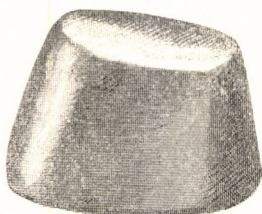
5.

3.

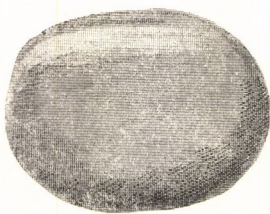
2.

7.

8.

6.

4.

Van aztán 3 lenyesett agancsvég és egy nagyobb agancsnak 3 töredéke, melyen láthatni, a hogy az oldalágakat lenyesték. Az agyagdolgok közül felhozandók első sorban 4 karika, illetve korong. Az egyik kocsikerék alakú, a szélén körülfutó zeg-zug-diszszel; átmérője: 0·07 m. (II. t., 10. á.). A másik egyszerű, 0·04 m. átmérőjű lapos karika, mely a két oldalán tele van benyomott apró karikákkal (II. t., 11. á.). A 3. és 4. diszítetlen. Van végre egy 0·14 m. magas, diszítetlen, durva készítésű konyhafazék töredékekben, valamint egy hasonló, 0·08 m. magas, füles csésze. Két ikeredénynek hastöredéke. Hat töredékes darab az urnamellékletekből. Talpcsöves edény lába. Egy lángborító töredékei; magassága 0·12 m., felső nyílása külön tagot képez és harangja négyszögű. A többi cifrázatos töredék.

19-én voltam a lelethelyen. Ekkor gyűjtöttem 6 kő-, 3 csont-, 8 agancs- és 54 agyagdolgot; összesen 71 darabot. A kődolgok: 2 töredékes véső; az egyik a tűzben szétrepedezett és 4 golyó kvarczból. Csontból van 1 töredékes korcsolya, 1 ép és 1 töredékes ár. Agancsból volt 2 nyéllyukas balta, fűrt lyukkal, mindegyik 0·15 m. hosszú. A többi 6 db. lenyesett vég. Agyagból volt: Egy csinos kanál, mely az átmenetet képezi a kanál és a füles csésze között. Megközelítőleg köralakú feje 0·025 m. magas és felső átmérője 0·06 m. Egy töredékes, 0·17 m. magas kétfülű edény, 1 karika fele, 1 lángborító darabja. Hat ikeredénynek közös füle. 1 talpcsöves edény lábtöredéke. 5 csolnak-alakú edény töredéke. A többi diszített urna- vagy egyéb edénytöredék.

Megemlítendő, hogy a vasuti testhez közel a felső rétegben egy vaskori urnasír volt, mely állott öblös hamvveder és tából; 9 töredéket szerezhettem belőle.

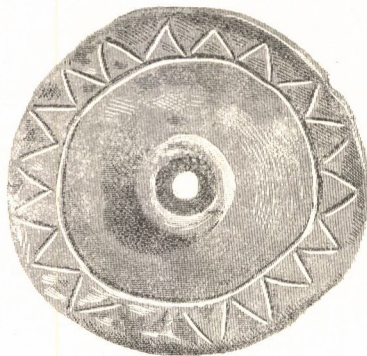
Sajnálandó, hogy ezen munkálatok alkalmával csupa új munkás dolgozott, kik a gyűjtéshez nem értettek és így a lelet-körülményekre sem voltak figyelemmel.

24-én hoztak be a munkások 9 agancs-, 19 kő-, és 66 agyagdolgot; összesen 94 tárgyat. Az agancsdolgok közül első sorban egy övboglár megemlítendő, melynek külső oldalán bekarcsolt díszítés van (I. t., 4. á.). Korongalakú, átmérője 0·045 m., vastagsága pedig 0·005 m. Külső oldala közepén 0·013 m. átmérőjű, 0·002 m. magas kerek emelkedés, mely magában foglal egy 0·01 m. hosszú és 0·007 m. széles eliptikus lyukat. Az emelkedés félkörökkel van körülvéve, a szél többé-kevésbé sikerült concentricus körök segítyezik. A szélén egy helyt a karima vízszintesen van megfurva úgy, hogy a lyuk a korong közepe fele az alsó oldalon előjön. A tárgy különben a megtalálás alkalmával a szélén egy helyt sérülést szenvedett. Hasonló dolgot már 1897-ben szereztünk. (Arch. Ert., U. F., XIX, Vattinai leletek, II. t., 6. a, b, c.). Egy kerek nyéllyukkal bíró kalapács; hossza 0·12 m. Egy ugyanolyan, 0·09 m. hosszú, de befejezetlen példány, mert a nyéllyuk megkezdett. Egy 0·10 m. hosszú véső 0·014 m. hosszú, kevésbé kihajló éllel.

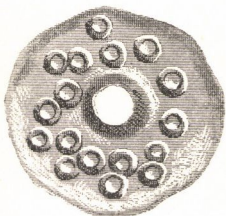
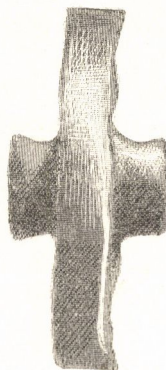
Agancsrúd- és végdarabok, az utóbbiak között egy a vastagabb végén lyukkal hordhatás céljából. Kőből volt egy kis kézi malomnak válualakú alja trachitból és 8 golyóalakú morzsolókő. Egy 0·12 m. hosszú fenőkő. Egy négyszögű hasábalakot mutató csiszolt kő; 0·045 m. hosszú. Egy 0·06 m. hosszú

9.

10.

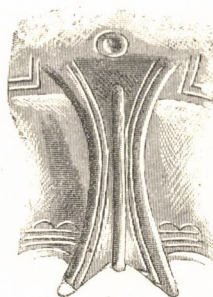
11.

12.

13.

14.

VATTINAI RÉGISÉGEK. II. TÁBLA.

véső, melynek 0'03 m. hosszú egyenes éle és csorbás foka van; anyaga mészkő. Hat nyéllyukas szerszám (balta) töredéke. Az egyik hosszában kettéhasított balta sienitből; hossza 0'15 m. Egy tompa éle felőli darab, 0'02 m. átmérőjű nyéllyukkal. A harmadik oldaltöredék. A többi 3 darab éle felőli töredék serpentintből. Egy nagyobb kődarab ismét az egyik laposabb oldalán fenésre használtatott.

Az agyagdolgok közt van az urnamellékletek első fajtájából 5 töredékes példány, a második fajtájából pedig 2 ép és 8 töredékes példány. Egy csésze különös alakja által tűnik ki (II. t., 12. á.). Magassága 0'045 m. Talpátmérője: 0'07—0'045, szájátmérője: 0'12—0'07 m. Fogantyúja halfarkalakú, 0'03 m. hosszú és 0'035 m. széles. Az egész edénynek, mely különben is sérült, a hal szolgált alapjául. Egy 0'10 m. magas lángborító fele. Két medenczének fenék fölötti kettős füle. Két lapos csészének kupolaalakú fődője. Az egyik sérült, de felette nagy. Magassága csúcsgombja nélkül 0'10 és alsó átmérője 0'11 m. Egy nagy talpcsöves edénynek hengeralakú üres lábtöredéke. Egy ugyanolyan aprónak füles tálcakája. Egy hasonlónak tömör lábacsakája. Egy kis durván készült edény, mely a findza és a kanál között foglal helyett. Egy apró füles edényke, magassága 0'04 m., füle letörött; durva munka. Fül nélküli findza, magassága 0'025 m., fenékátmérője 0'02 és szájátmérője 0'035 m. A két utóbbi vagy gyermekjátékszer vagy pedig szerepelt az talpcsövesedény helyett egy sírurnában. Egy főzőedénynek — füles fazéknak — töredékei; valamint több edénynek cserepe. Egy csolnakalakú edény, az egyik oldalán kis füllel. Az edény 0'04 m. magas, szájnnyílása 0'22 m. hosszú és a közepén 0'10 m. széles. Egy másiknak csúcstelőli töredéke. Azután volt 1 agyaggyöngy és 2 agyagkorong. Végre kaptunk 10 db. «tűzikutgát». Ezek valamennyien négyszögű gúlaalakúak, a tetejükön ujjbenyomással. Kilencz darabnak a magassága 0'14—0'16 m. között váltakozik. Egy példányon mind a négy oldalon az élek mellett felülről lefelé ujjal benyomott vonások vonalnak; egy másik példányon ez csak két, ellenkező oldalon észlelhető; egy harmadik példányon 2, ellenkező oldalon, egymás felett 2—2 benyomott pont látható. A tizedik példány csak 0'055 m. magas, gúlaalakú és vörösre égetve. Alapja 0'045 m. széles és ugyanannyi hosszú. Eddig még nem volt ilyen apró példány.

28-án kaptunk a munkásoktól 8 kő-, 11 agancs- és 20 agyagdolgot; összesen tehát 39 tárgyat. Kőből volt: Egy golyóalakú morzsolókő kvarczból, 2 serpentintből készült és 1 sienit baltának töredéke (I. t., 7. á.). Egy kis lapos háromszögű csiszolt szerszámocskája, mely sikárlókő lehetett. 2 kőpeczek; az egyik serpentintből való és 0'049 m. hosszú s 0'01 m. átmérőjű; a másik gránitból való, 0'024 m. hosszú, 0'014—0'010 m. vastag. Egy obsidian-nucleus, melynek eredetileg henger alakja volt és közel 0'04 m. vastag, de az egyik végét összezúzták (I. t., 8. á.). A hosszoldalán láthatni, hogyan pattogtatták le a pengéket. A leletkörülmények szerint a többi lelettárgyakkal egykorú, mert 1'25 m.-nyi mélységben lelték, a humus és a homok találkozási vonala pedig 1'40-re esik. Agancsból készült: Egy zablának oldaltagja lecsiszolt görbe végből (I. t., 3. á.); a közepén 0'017 m. hosszú és 0'007 m. széles átlukasztással. Az egyik vége letörött, másika kétoldalulag fogasan kicsipkézett hegybe végződik.

A csonka tárgy 0'095 m. hosszú. Hasonló, rövidebb, de bekarczott vonaldíszes példányunk van már 1897-ből (Arch. Ért., U. F., XIX., Vattinai leletek, II. t., 11. ábra). Hogy csakugyan az volt, igazolja a törökbecse-borjasi második gyűjteléses bronzlelet, melynek tárgyai között 2 ilyen ép példány látható (Arch. Ért., U. F., XIX., 189. l., 23. *a*, *b* és 24. *a*, *b*). Hat nyéllyukas szerszám agancsból. A nyéllyuk egy esetben kerek és fűrva, két esetben négyszögűre és harmadik esetben kerekre késsel kivájva van. Érdekes egy nagy csiszolt balta (I. t., I. á.). Ez 0'16 m. hosszú; négyszögű foka 0'035 hosszú és ugyanannyi széles. Az ütőlap mögött mind a négy oldalon, 2—2 kerek fűrt lyuk. A fok csak 0'037 m. hosszú. A fűrt nyéllyuk átmérője 0'02—0'02; fémfűrővel fűrták ki. A penge 0'107 m. hosszú az él a rózsából készült és azért tompa, félkört alkot és 0'06 m. átmérőjű. Ezen 0'164 m. hosszú baltát hajlandó vagyok nyilványnak tekinteni, mert tompa éle miatt úgy sem lehetett rendesen használni. Egy 0'20 m. hosszú balta. Egy ugyanolyan 0'25 m. hosszú karcu példány. Egy 0'18 m. hosszú példány s végre két átfűrt rúddarab és három vég. Érdekes aztán egy 0'11 m. hosszú baltácska őzsarvból szabályosan kerekre fűrt, 0'01 m. átmérőjű lyukkal és 0'018 m. hosszú éllel.

Az agyagdolgok között van: Egy 0'10 m. magas, csinos edény a szájszél fölé emelkedő fülekkel. Egy talpcsöves és egy szűrőedény töredéke. Egy kupolaalaku csészefödő, mely nagy arányaival tűnik ki. Ez ugyanis 0'10 m. magas és lenn 0'10 m. belsőátmérőjű. Az urnamellékletek második fajtájából három töredékes darab. Egy nagy korong és egy gyöngy töredéke. És végre egy apró edényfödő (II. t., 9. á.). Ennek a korongja 0'045 m. átmérőjű és füllel van ellátva. Három agyaggúla tetejükön újjbenyomott ponttal.

Deczember 1-én szállítottak be a munkások: 10 kő-, 1 csont-, 2 agancs- és 33 agyag-, összesen 46 tárgyat. Ugyanazon hó 8-án pedig kaptunk 3 kő-, 1 csont-, 2 agancs- és 28 agyagdolgat, összesen 34 tárgyat.

Ezen két utóbbi szállítmány költárgyai 8 morzsoló és néhány csiszolt kőből állottak. A csöntdolgok árák, melyek 0'10 m. hosszúak. Agancsból volt két lenyesett vég, egy rúdrészlet vágási nyomokkal és egy töredékes nyéllyukas balta. Agyagtárgyak közül megemlítendők egy kis tál abból a fajtából, minők a füles bögrékkel együtt, mint urnasírmellékletek szerepelnek; ép, vörösre égetve. Magassága 0'08, szájátérője 0'175, nyakátérője 0'095 és fenékátérője 0'065 m. A nyakat egy apró fül köti össze a hasközéppel. Különben diszitetlen. Kis ikeredény fele. A csésze 0'07 m. magas. Föléje emelkedik a 0'035 m. magas közös fül. A csésze különben egyenes és félkörvonásokkal és pontozott vonalakkal ékes. Négy nagy ikeredény közös füle és két-tőnek hastöredéke. Egy egyfűlü edény, melynek füle azonban letörött; magassága 0'10 m. Egy töredékes edényke az urnamellékletek első fajtájából. Ezeken kívül mindenféle cizfrázott cserép.

Deczember 19-én vettünk át 5 kő-, 1 agancs- és 45 agyagdolgat; összesen 51 tárgyat. Köztük voltak kőből morzsolókövek, agancsból egy levágott vég és agyagból különféle edénytöredékek.

Deczember 24-én utólszor rándultam ki. Ekkor hoztam haza 11 kő-, 1 agancs- és 18 agyagdolgat, összesen 30 tárgyat. A gödörből hoztam e. k.

egy kanál töredékét, 2 táblának sarktöredékét, 2 ikeredénynek közös fülét, egy medenczének fenékrészletét a fenék fölötti fogantyúval, és egy agancsrúdrészletet vágási nyomokkal. A faluban Ilg Sixtusnál, 80. szám alatt, a honnan már több év óta egy szép urnát birunk, és a hol 1899-ben is egy hamvvedret találtak, kaptam egy összetört kis urnát, mely deczember elsején került elő. Ez 0'30 m. magas, miből az alsó részre a has közepéig 0'13, a felső részre, a nyakra, 0'17 m. esik. Fenéktátmérője 0'075 és hasáé 0'25 m. Pereme 0'025 m. széles és majdnem vízszintesen kiálló. A hasán 4 symetriailag elhelyezett csücsökpár. Színe fekete; égetése rossz. Azután a Moraviczapatak balpartját kutattam át, még pedig a falu és a híd közti térnek átellenében. A töltés számára készült anyaggyödrökben ugyanolyan cserepeket, urna- és egyéb töredékeket leltem, a milyeneket a nagy gödörből kaptunk; továbbá egy egész és egy fél kvarcból készült morzsolókövet és a mi legérdekesebb, elszórva, 8 tűzkőtárgyat, t. i. rosszul lepattogatott késpengeszilánkot, egy vakarót és egy egyoldalulag kicsipkézett fűrészpengedarabot, valamint 5 «forgács»-ot.

Evvel befejeztem az 1901. évi gyűjtést, mely kedvező időjárás által támogatván, még nagyobb eredménnyel járt, mint az 1900. évi, mert 493 tárgyat, t. i. 74 kő-, 7 csont-, 48 agancs- és 352 agyagdolgót szereztünk, melyek hallstatkoriak, és 9 agyagdolgót, melyek a római korszakból valók és 1 edényt, mely a XVI.—XVII. századból származik és végre 2 arany fülbevalót, melyek a VII.—IX. századból valók lehetnek.

1901-ben ismét hiányzott a fém. Kőből érdekes az obsidian-nucleus; csontból egy varrótű. Az agancsdolgok közt volt megint vésett és czifrázott tárgy, u. m. övboglár, lószerszámrés, és aránylag gyakori a kalapács. Az agyagdolgok közt végre a már ismert típusok ismétlődtek.

1902. Ezen évben korán kezdték a munkát, mert a tél enyhe volt. Márczius 1-én hozzáfogtak; 10-én befejezték az első 17 m. hosszú részletet, melylyel a központban érintetlenül hagyott részig jutottak. Ez is 6 m. széles volt. Most tűzhelyet nem találtak, és ezért a 9-én és 16-án behozott szállítmányok szerényebbek voltak, mint más körülmények között. De mégis kaptunk az első alkalommal 2 agancs-, 3 kő- és 18 agyagdolgót, összesen tehát 23 darabot; a másik alkalommal pedig 12 czifrázott cserepet. Említésre méltó, hogy a részlet keleti végén 3 emberi csontvázra akadtak, melyek egyenesen guggolva, arczczal délfelé néztek. Fejök 0'6 m. a föld színe alatt volt; magának a guggoló csontváz magassága 0'6 m. volt. Sajnálандó, hogy mellékletek nélkül szűkölködtek.

Az első szállítmány 2 agancsdarabját egy kis kalapács és egy balta képezték. Az előbbi 0'11 m. hosszú, kerek fűrt lyukkal és aránylag karcsú. Az utóbbi rózsa feletti darab, 0'15 m. hosszú, szabálytalanul kivájt nyéllyukkal; a rózsa le van simítva. A kődolgok között van egy kis baltának éle felőli töredéke, mely 0'06 m. hosszú és a nyéllyuknál 0'025 m. széles és 0'022 m. magas. Éle egyenes és 0'019 m. hosszú. Nyéllyuka 0'016 m. átmérőjű. Anyaga világos zöld serpentin. Érdekes ezen tárgy annyiból, hogy a nyéllyuknak éle felé eső oldalán egy 0'01 m. átmérőjű karika van bemélyítve, a mely ékítés is lehet, de lehet lyukfúrási kísérlet is. A másik szépen lecsi-

szolt tompa 0'105 m. hosszú véső. A harmadik tárgy egy fenőkő töredéke. Az agyagdolgok között, melyek különben töredékek, van 3 ikeredény közös füle és 2 medenczének belsejében elhelyezett volt keresztfűl töredéke. Ezeknek egyike díszítve van minden karon egy schraffirozott rhombussal, melynek négy oldalán egy-egy spiralis látható. Hasonló dísz a kisebb edényeken gyakori. Egy urnatöredék zsinegdísz mutat, mely Vattinán ritkán szokott előfordulni. A másik szállítmányban volt néhány óriási nagy csőalakú szalagfűl.

Márczius 24-én kirándultam. Most a vasut melletti nagy gödörből csak egy agyaggúla felét és czifrázott edényfaldarabokat és füleket kaptam. Ennél érdekesebb az, a mit a faluban gyűjtöttem, a hová most kutatásom terét helyeztem, mivel a nagy gödörben a munka az egész éven át szünetelt. Most Rádulovics Riszta házában kezdték meg a homoknyerést nagyobb mértékben. Itt már előbb találván urnasírokat, várakozásomban nem csalatkoztam, mert ott egy nagyobb és egy kisebb urnát, egy füles bögrét és egy bronz karpereczet szereztem. Az urna szájszéle hiányozván, csonkán 0'37 m. magas. Ebből esik az alsó részre a legnagyobb kihasasodásig 0'20, innen a nyakig 0'07 m. és a nyaka 0'10 m. Urnánk alakra nézve tehát azon fajtához tartozik, melynek magasan elhelyezett hasa van. Fenéktátmérője 0'095, hasáé 0'32 és nyakáé 0'17 m. A kihasasodáson 4 csőalakú fűl, közvetlenül ezek fölött 2—2 apró csücsök, a nyak tövéen 2 kisebb csőalakú fűl és 2 apró csücsök. A nyakon a szájszél alatt 4 bekarczolt vonal fut körül. Színe fakó. A kisebbik urnának is hiányzik a pereme és az aránylag nagy nyaknak legnagyobb része. A csonka edény magassága 0'19 m., miből az alsó részre a kihasasodásig 0'10, és innen a nyakig 0'05 m. esik. A kihasasodás alsó részén 4 fűl és ugyanannyi felfelé álló hegyes csücsök. A nyolcz közben ujjal benyomott függőleges hornyolatok. A nyak és a has érintési vonala pontsorral van megjelölve. A bögre 0'085 m. magas, füle letörött és a hason 4 csücsök. Versecz-ludosi gyakori típus.

A bronz karperecz, mely a fent leírt urnában találtatott, nyílt végekkel bir, különben kissé széjjel van húzva. Belső lapja sima, külső lapja tetőszerűen emelkedik ki; a közepén szélesedik, a végeken keskenyedik és a végek kiszögelés által szélesebbek. Különben díszítés nélkül. Délvidéken Szerb-Keresztúron (Arch. Ért., U. F., XIII. 307, 45. ábra) és Verseczen (Arch. Közl., U. F., XX., 43, 15. ábra) fordult elő.

Április 11-én rándultam ki másodszer. Most is a keresés a nagy gödörben csak néhány cserepet eredményezett, köztük két csőalakú edény töredékeit, és egy apró bögrét, mely utóbbi az urnamellékletek második fajtájából, 0'06 m. magas; szájszéle fölé emelkedett füle hiányzik. A kihasasodáson négy csücsök, melyeknek felső része négy párhuzamos félkör által van körülvéve, a közökben bemélyített 1—1 pont; a nyak alatt két körülfutó vonal van. Többet szolgáltatott a Rádulovics-féle gödör. Ott szereztem egy urnát és két bögrét, valamint két zsinegdíszes hamvveder töredékét és négy bronzdolgot. Az urna a gömbalakúak fajtájához tartozik, 0'36 m. magas, miből 0'17 m. a hasig, 0'08 m. a nyakig és a többi a nyakra és a peremre esik. A nyaktátmérő 0'15 m., a hasé 0'29 m. és a talpé 0'10 m. A hason négy fűl, közvetlenül ezek fölött 2—2 apró csücsök; a nyak alatt két apró fűl és két csücsök

felváltva. A kifelé hajló perem alatt négy párhuzamosan körülfutó vonal. Tartalma föld, csontszilánkok és egy bronz csüngődísz. Az egyik bögre díszítetlen 0·08 m. magas, a szájszél fölé emelkedő füllel; az utóbbi azonban letörött és hiányzik. A másik 0·085 m. magas, füle letörött. Ez hasonló a márczius 24-én szerzett példányhoz.

Még 3 urnának a maradványait is tekinthettem meg. Az első magasan elhelyezett hassal bírt, zsinegdíszszel. A hason volt négy csőalakú kis fül, a nyak alatt négy apró csücsök, ezekből sugárzott lefelé legyezőszerűen 5—5 vonal. A fültől felfelé vonult egy-egy vonal. A szájszél keskeny és vízszintesen kifelé hajló. Tartalma föld, nagy csontrészletek és egy bronztünek két darabja. A másik hamvveder hasonló alakú és díszítésű; tartalma apró csontszilánkok és homok. A harmadik urnának mélyen elhelyezett hasa volt, melyen négy csőalakú kis fül díszlett. A nagy csonka kúpalakú nyak felső részén két párhuzamos újjbenyomásos vonal fut körül. A perem széles és kifelé hajló. Hallstatt-kori alak. Tartalma föld, kevés csontszilánk és két bronz csüngődísz.

A megmentett urnában volt bronztárgy félholdalakú csüngődísz, a milyen egy már a Szimics-féle gödörben fordult elő. Az elpusztult első urnában volt díszítőtöredék 0·14 m. hosszú fejfelőli rész. A fej aránylag kis gömb, alatta vastagodik egy helyt a szár és ezalatt a szár át van lyukasztva. A tárgy nem csak csonka, hanem el van görbítve és két darabra törve. A harmadikban volt két félholdalakú csüngődísz közül az egyik, a kisebbik ép, a másik, a nagyobbik, csonka.

Rádulovics háztelkén eddig 50—60 m² területről hordták le a humusréteget. Tűzhelyet nem találtak, csupán csak urnasírokat. Ilyet pedig vagy 15-öt. Ezek mindig úgy fordultak elő, hogy 3—4 hamvveder egy csoportot képezett. Az urna mellett állott egy kis tál és ebben volt egy füles bögre elhelyezve. Háromban, a mint láttuk, volt bronzmaradvány is. Sajnálatos, hogy nem lehetett többet az edényekből megmenteni. Az azonban bizonyos, hogy itt csak temetkeztek és az edények a versecz-ludosi urnatemetőéihez tökéletesen hasonlóak.

Április 25-én künn járván, a vasut melletti nagy gödörben az eső következtében beállott partomlás több cserepet juttatott napfényre, melyekből 40 darabot összegyűjtöttem. Ezek közt volt négy urnafaltöredék kerek lyukkal, egy táblának sarktöredéke, egy nagy medenczének belső fülének egy darabja, s főleg sok díszített peremrészlet.

Május 17-én kirándulván, Rádulovicsnál kbl. 20 m² területről a humust eltávolítva találtam. Egy urna töredékekben fordult elő, de darabjait láthatam. Szereztem azonban három füles edényt. Az első 0·095 m. magas. Széles, félholdalakú füle 0·03 m.-nyire emelkedik a szájszél fölé. A keskeny kifelé hajló perem alatt lévő 0·045 m. magas nyakon négy benyomott, ezek alatt egy pontozott vonal és felettük kettős körszelvényekből alakított szalag futnak párhuzamosan körül. A hason függőlegesen lefelé vonuló hornyolatok; három csücsök, melyek pontozott körökben vannak elhelyezve; felettük 2—2 pont s ezek körül egy pontozott kör; a csücskök között is van 1—1 hasonló. Csak a szájszéle kicsorbult. A másik 0·065 m. magas csésze a szájszél fölé emelke-

dett füllel, mely azonban hiányzik. A nyak alatt két körülfutó vonal és ezek alatt kettős körszelvények. A harmadik, egyszerű füles bögre, 0,08 m. magas, nagyon sérült.

Néhány nappal előbb a nagy gödörben a vasút mellett, a Kory-féle részen a homokot borító 0,1—0,3 m. vastag fedőréteget egy 20 m²-nyi területről eltávolították és ezáltal ismét néhány régiség került napfényre. Künn létemkor kaptam egy kétfülű ép bögrét az urnák második mellékletfajtájából, két csiszolt körészletet és 10 cserepet, egy diszített agyaggúla töredékét és egy égetett agyagdolgót, mely talán egy egyszerű «holdkép»-nek egyik oldal-töredéke lehet.

18-án hozták a munkások az utóbbi helyről a leleteket. Az urnamellékek első fajtájából három ép példányt, a másodikból négy épet és hét töredéket. Egy kezdetleges, diszitetlen apró findzsát fül nélkül. Egy kisebb diszített ikeredénynek egyik csészéjét. Egy 0,11 m. magas egyfülű vonaldiszes ép bögre és egy hasonló másiknak darabjai; ezen utóbbiak a második urnamellékletfajta variánsai lehetnek. Egy agyaggyöngy. Alakja: két az alappal egymásra illesztett csonka kúp, 0,027 m. magas és 0,045 m. átmérőjű. A tompa élt alkotó kerület felett és alatt félkörök vonulnak körül. Végre néhány diszített töredék és egy lenyesett agancsvég.

Május végén Rádulovics ismét 6 m²-nyi területéről szedte le a földet. Ekkor három urna és három melléklet fordult elő. Az urnák közül az egyiknek nagy csonkakúpalakú nyaka volt (hallstatti alak). A nyakon fenn négy, újjal benyomott hornyolat futott körül párhuzamosan, alatta pedig 4—4 párhuzamos körszelvényből alkotott dísz volt. A szelvények találkozási helyén, a csúcs két oldalán 1—1 pont. A második és harmadik hamvveder magasan elhelyezett hassal bírt, rövid hengeralakú nyakkal és szűk fenékkal; diszitetlenek. A mellékletek közül az egyik kis füles bögre, melynek füle a szájszél fölé emelkedett és négyszögű feltevénynyel van ellátva. A második és a harmadik füles korsócskák csücskökkel, melyek pontkörökkel vannak körülvéve; a hason párhuzamos függőleges hornyolatokkal. Sajnos, hogy az említett edényekből csak nagyobb töredékeket kaphattam.

Ugyanakkor a templomnak átellenében Gojkov Zsiva szöglettelkén hasonló urnákat leltek, de összetörték. Csak egy egyszerű égetett agyaggyöngyöt tudtam onnan szerezni és egy tűzköszilánkot.

Augusztus 25-én szereztem egy lenyesett agancshegyet; október 4-én egy összetört nyéllyukas agancsbaltát és kilencz cserepet, november 19-én pedig öt cserepet a vasút melletti nagy gödörből. November első felében Gojkovnál előfordult egy 0,70 m. hosszú és 0,30—0,40 m. átmérőjű égetett agyagvályú is, minő künn a vasút melletti gödörben többször konstatáltatott.

Mint máskor, úgy az idén is más korszakbeli régiségeket is szereztem.

Februárban elszórtan három helyen kerültek elő vaskori leletek. A templomtól délkeletre eső Gojkov Zsiva féle 40. számú sarokház telkén homoknyerés alkalmával egy emberi csontvázat leltek, melynek lábánál egy kétfülű kékecsszürke bögre állott. Ennek magassága 0,076 m. Fülei hiányoznak; czífrázatlan. Koske, vasútiőr, kertjében lyukat ásatván, egy nagy öblös urna has-

töredékét és egy talpcsöves edény lábát találta. A láb tömör és 0·035 m. vastag; talpa 0·072 m. átmérőjű. A vasút testéhez érő részét annak a sáncznak scarpírozván, mely sáncz a Moraviczapatak északi, jobb partján a halommal áll összeköttetésben, a sáncztestben kékesszürke és durva cserepeket, továbbá két ép és két töredékes agyagkúpot, valamint négy czipó- és egy korongalakú agyagtárgyat leltek. Az egyik ép kúp 0·13 és a másik 0·14 m. magas. A czipóalakú lepenyek 0·09—0·09 m. átmérőjűek; a korong pedig 0·11 m. átmérőjű és 0·02 m. vastag. Ezen utóbbi tárgyak durván vannak kidolgozva és ép úgy, mint a kúpok, vörösre égetve.

Augusztus első felében Gojkov telkén újra egy a csontvázsírokban előfordulni szokott kékesszürke színű füles korsócskát leltek, mely 0·065 m. magas. A kis szájnylás éle kifelé hajlik; a talp külön van tagolva. A szájszél csorbás. Továbbá egy külön tagolt nyakkal bíró tál töredékét. Végre szereztünk onnan egy durva edénynek fenékdarabját, mely edényben állítólag két lófog és vaskések voltak. Ez utóbbiak elseje 0·16 m. hosszú. Csavart nyele 0·078 m. hosszú és fölfelé hajló egyszerű tekercsbe végződik; a penge hegye fölfelé kunkorodik. Tiszta La-Tène-alak. A másik kettő egyenes pengékkel és szokatlan rövid, két szarvba végződő nyéllemezzel bíró. Hosszúságuk 0·112—0·115 m.

Novemberben Gojkovnál egy kékesszürke kis öblös, fül nélküli bögre fordult elő, melynek cserepeit sikerült megszerezni.

Mariánov Máté 15. számú háztelkén szeptemberben öblös urnát leltek, mely mellett emberi szárcsontok feküdtek; a cserepek vaskoriak.

Kugler 44. számú háztelkén évekkel ezelőtt homokot bányásztak, az ekkori leletekből három válualakú malomalj és egy 0·31 m. átmérőjű manuarialj közepén lyukkal még most is a ház udvarában hever.

Végre még egy lelet említésre méltó. Április 10-ike körül Rádulovics házában, a többi, fent említett praeh. dolgoktól elkülönítve, egy árpádkori nagyobb, üstalakú agyagedény is találtatott, melynek szájszéle vízszintesen befelé hajlik és több helyt függőlegesen át van szúrva. Vörösre égetett és diszítetlen. Töredékeinek legnagyobb részét megkaptam.

Gyűjtésünk eredménye 1902-ben szegényebb volt, mint más években. De még is kielégítő, mert tudásunkat sokban kiegészítette. Hallstattkori dolgot összesen 169-et szereztünk, a miből 6 bronz-, 6 kő-, 4 agancs-, 1 csont- és 152 agyagtárgy volt. Vaskori 3 vasból és 12 agyagból számláltatott. És volt végre egy árpádkori agyagedény maradványa is.

1893-ban szerezvén Vattináról az első lelettárgyakat, ott azóta 10 éven át közel 4,000 régiséget gyűjtöttünk, melyek jelenleg a verseczi muzeumban őriztetnek. Most már lehet ezen gazdag anyag átnézeti feldolgozására is gondolni.

Versecz, 1902. decemberben.

Milleker Bódog.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT 1902. február hó 24-én, kedden d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta rendes évi közgyűlését.

Báró Nyáry Jenő elnöklete alatt jelen voltak dr. Forster Gyula másodelnök, Thaly Kálmán, Hampel József, Vásárhelyi Géza, Halaváts Gyula, Kunvári Fülöp, Szumrák Pál, dr. Réthy László, dr. Gerecze Péter és Huszka József ig. vál. tagok, továbbá gróf Kuun Géza, Szily Kálmán, Munkácsy Bernát, dr. Mahler Ede, Márton Lajos, Sebestyén Gyula, Sztéhlo Ottó, dr. Békeffy Remig, dr. Finály Gábor, Lipcsey József pénztárnok és 54 más hallgató.

Elnök a közgyűlést megnyitván, elsőnek *Herman Ottó* értekezett: «A szám és betűrovás viszonya hazánkban» cím alatt. Számos rovást mutatván be. Előadót a jelen voltak megéljenezték s az elnök becses tanulmányának bemutatásáért a társulat nevében köszönetet mond neki.

Ezután *dr. Nyáry Albert* báró olvasta fel a pilinyi Árpádkori temetőről szóló tanulmányát, a leletek bemutatásával.

Majd titkár tette meg jelentését a társulat múlt évi működéséről.

Jelenti, hogy a folyó évben társulatunk fennállásának 25-ik évébe lép. Megalakulása a nemzeti tudományosság újabb föllendülésének időszakára esik s az eltelt negyed század alatt híven teljesítette a nemzeti kultúra érdekében elvállalt kötelezettségét. Hála a gondviselésnek, a megalapításban résztvett szakférfiak közül még ma is számosan működnek közre a társulat ügyeinek vezetésében. Az évforduló november 15-ére esik, a mikorra az elnökség meg fogja tenni az intézkedéseket az emlékezetes nap méltó megünneplésére.

A lefolyt évben a hazai szaktudomány legújabb fejleményeinek és eredményeinek méltatása s a felmerülő újabb és újabb régészeti leletek bemutatása céljából tíz ülést tartottunk, melyeken *dr. Czobor Béla*, a pannonhalmi apátság XVI. századbéli egyházi szerelvényeiről, *Börzsönyi Arnold*, a győri koraközépkori sírmező leleteiről, *dr. Mahler Ede*, Egyiptomi emlékek Magyarországon cím alatt s a magyarországi bronzkori időszámításról, *Nagy Géza*, a hun-székely írásról s a m. n. múzeum fegyvergyűjteményéről, *dr. Finály Gábor*, a pannoniai római útakról, *dr. Éber László*, Apafi György síremlékéről és a m. n. múzeum vaskori arany-ékszereiről, *dr. Nyáry Albert* báró, a pilinyi Árpádkori temetőről, *dr. Récsey Viktor*, IV. Béla király leányai ereklyéinek és síremlékeinek ügyéről, *Haugh Béla*, a szegzárdi múzeumban levő leletekről, *dr. Szendrei Fános*, a bács-bodrogvármegyei múzeumban lévő avar- és honfoglaláskori leletekről értekeztek s végül két ülésen *Varjú Elemér* és *dr. Veress Endre* a Hunyady-síremlékek ügyeivel foglalkoztak, mely vitában szakférfiaink közül számosan vettek részt.

Mindezen értekezések és előadások folyamán több száz régiség mutattatott be. Leghathatósabb eszköze volt azonban társulatunk fejlődésének ezen évben is hivatalos szakközlönyünk, az «Archæologiai Értesítő», miért is szerkesztőjének társulatunk hálás köszönetet szavaz.

Anyagi viszonyainkat illetőleg jelenthetjük, hogy a múlt évben volt 4559 K 96 f bevételünk és 3367 K 30 f kiadásunk s így a pénztári maradvány 1192 K 66 f, mihez hozzáadva a pesti hazai első takarékpénztárnál elhelyezett tőkéinket, a társulat vagyona jelenleg 22584 K 40 f.

Tagjaink közül meghalt és kilépett 8 tag, belépett 12 új tag, úgy hogy ezek szerint tagjaink száma csupán 4-gyel szaporodott.

Régészeti ügyekben a lefolyt évben is számosan fordultak az ország minden vidékéről a titkári hivatalhoz, mely 1210 ügyszámot intézett el.

A közgyűlés úgy ezen, mint a pénztárvizsgáló-bizottság jelentését is tudomásul vette s a jövő évi költségeloirányzatot 3355 K 66 f bevétel, 3230 K kiadás és így 125 K 66 f pénztármaradványi előirányzattal elfogadta.

Végül a következő három évre a választás ejtetett meg, melynek folyamán megválasztottak. Elnök: báró Nyáry Jenő, másodelnök Forster Gyula, titkár dr. Szendrei János, pénztárnok Lipcsey József, ügyész dr. Fejérpataky Kálmán. Az örökös választmányba bevasztatott dr. Thallóczy Lajos és az ideiglenes választmányba dr. Mahler Ede, dr. Finály Gábor, dr. Láng Nándor, dr. Nyáry Albert báró és dr. Kohlbach Bertalan Kaposvárt új tagokul s a régi tagok pedig újból megválasztottak. Úgy hogy a társulat választmánya jelenleg a következő tagokból áll:

I. Választás alá nem eső állandó választmánya 1903-ban. 1. Budapesten: dr. Boncz Ödön, dr. Czobor Béla, dr. Forster Gyula, dr. Fejérpataky László, Fraknói Vilmos, dr. Hampel József, dr. Kammerer Ernő, Ráth György, báró Révay Ferencz, Radisics Jenő, dr. Réthy László, Schulek Frigyes, Szumrák Pál, dr. Thaly Kálmán, gr. Zichy Jenő, dr. Éber László. — 2. Vidéken: Apponyi Sándor gróf Lengyel, Bubits Zsigmond Kassa, Odescalchy Arthur hg. Szkciczó, Radvánszky Béla br. Sajó-Kaza, dr. Thallóczy Lajos Bécs.

II. Ideiglenes választmány 1903, 1904, 1905-re. a) Budapesten: Dedek Crescens Lajos, dr. Gerecze Péter, Gohl Ödön, Huszka József, Halaváts Gyula, Kunvári Fülöp, Nagy Géza, Seemayer Vilibáld, dr. Török Aurél, Vásárhelyi Géza, Varju Elemér, dr. gr. Vigyázó Ferencz, dr. Mahler Ede, dr. Finály Gábor, dr. Láng Nándor, dr. Nyári Albert báró. — b) Vidéken: Bunyitay Vincze Nagyvárad, Csoma József Devecser, Darnay Kálmán Sümegh, Foltin János Eger, ifj. Kubinyi Miklós Árva-Váralja, Kandra Kabos Eger, Lehóczky Tivadar Munkács, br. Miske Kálmán Kőszeg, Némethy Lajos Esztergom, Pintér Sándor Szécsény, dr. Posta Béla Kolozsvár, dr. Récsy Victor Pannonhalma, Spitzer Mór Pozsony-Széleskut, Széll Farkas Debreczen, Téglás Gábor Déva, Wosinszky Mór Szegzárd, Mihalik József Kassa és dr. Kohlbach Bertalan Kaposvárt.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Vásárhelyi Géza és Huszka József választmányi tagokat kérvén föl, a közgyűlés véget ért.

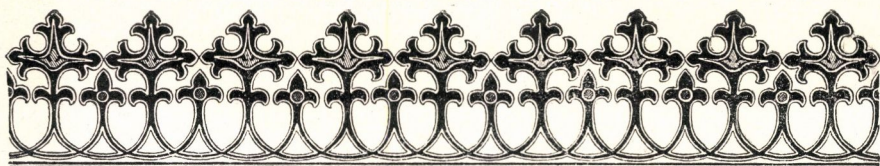
Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT márczius 31-én d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta meg ez évben *harmadik* ülését. Jelen voltak: dr. Forster Gyula másodelnök elnöklete alatt Gohl Ödön, Halaváts Gyula, Kunvári Fülöp, dr. Láng Nándor, dr. Mahler Ede, Nagy Géza, dr. Papp Károly, dr. Réthy László, dr. Seemayer Villibáld, Szumrák Pál, Vásárhelyi Géza választmányi tagok, dr. Batty Zsigmond, dr. Entz Géza, dr. Vári Rezső, Lipcsey József pénztárnok és 17 más hallgató.

Elnök dr. Finály Gábort a jegyzőkönyv vezetésére felkérvén, az ülést megnyitja. Elsőnek dr. Török Aurél érkezett a magyar faj típusainak kérdéséről Herman Ottó e tárgyban megjelent könyve nyomán, a melynek tévedéseit mutatta ki, majd dr. Szigeti Gyula ismertette a Troja területén Schliemann halála óta történt ásatások nevezetesebb eredményeit.

Dr. Szendrei János titkár betegsége miatt nem jelenvén meg az ülésen, s mivel sürgős ügyek nem fordultak elő, elnök a hivatalos jelentések mellőzésével a jegyzőkönyv hitelesítésére Szumrák Pál és Vásárhelyi Géza ig. választmányi tagokat kérte föl és az ülést bezárta.

Dr. Finály Gábor,
vál. tag, felkért jegyző.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

KÉT FŐURI AJÁNDÉK A NEMZETI MÚZEUM RÉGISÉGTÁRÁBAN.

A nemzeti múzeum régiségtára egy nagylelkű főurunk jó indulata folytán legújabbán két nagybecsű művészi emlékkal gyarapodott. Gróf Andrassy Dénes ajándékozta e tárgyakat a nemzeti múzeumnak. Mindkettő hosszú időn keresztül a grófi család birtokában volt, ezentúl pedig, miután közkincscsé vált, fennen fogja hirdetni egykori tulajdonosai finom ízlését, az ajándékozó főúr hazafias áldozatkészségét.

Az egyik emlék hordozható oltárka, a mely az 1742-ben született és 1799-ben elhunyt báró, Andrassy Antal hagyatékából maradt Hosszúréten és utóbb édes testvérének, gróf Andrassy Istvánnak, az ajándékozó gróf nagatyjának jutott birtokába. (1. ábra). Az oltárka ébenfából készült; kívül fekete bőrrel borított, az oltár alakját követő faszekrénybe van helyezve, a mely két szárnyas ajtóval és egy leemelhető részzel van ellátva. Az oltár architektonikus fölépítésű. Alsó, mensaszerű része tagozott talapzaton nyugszik és öt kihúzható, egymás fölött két sorban elhelyezett fiókra oszlik. Az alsó két fiók fölülete egy-egy parallelogramm és négyzet alakú szakaszból áll. E szakaszok tagozott kereten belül piros selyem alapon aranyos paszománttal vannak szegélyezve, ébenfából való, kör és ellipsis alakú tagokkal és ötszirmú ezüstrózsácskákkal díszítve és fogantyú gyanánt egy-egy ezüstgombbal ellátva. Hasonló díszítése van a felső, parallelogramm alakú három fióknak. Ez alsó, 10,7 cm. magas rész fölött van a mensa felső, erősen tagozott lapja, e fölött emelkedik pedig az oltár szekrénye. Ez utóbbinak predellaszerű, tagozott lábbal és párkánynyal ellátott alsó részében egymás mellett két parallelogramm alakú fiók van. Mindegyik fiókon két négyzetes mező, domború keretben, egy-egy evangelista ezüsből öntött domborművű képével. (Nem egészen egyforma nagyságúak, nem is teljesen szabályosak, oldaluk kb. 2,5 cm.). E domborműveken kívül a fiókok fölületét és a két fiók közötti függélyes fal mellső keskeny oldalát renaissance-díszítmények és rózsácskák ékítik. Ez alsó, predellaszerű, 7 cm. magas rész fölött emelkedik a szekrény felső része,

a mely három emeletre oszlik. Az alsó, 7·5 cm. magas emelet, a mely ezüstrózsácskákkal és aranyozott ezüstműből való négy hermával van díszítve, középen 4·4 cm. szélességben és 4 cm. magasságban fülkeszerű mélyedéssel van ellátva, a melybe aranyozott ezüstműből való és áttört ezüstdisznyménnyel borított háttér elé az újszülött Jézus imádását ábrázoló, apró ezüstalakokból álló csoport van beléhelyezve. A fülkétől jobbra és balra levő sík elé, a két oldalsík mellé, egy-egy tagozott alapon álló, esztergályozott, díszedényre emlékeztető tag van állítva, beléje erősített 3—3 rózsás leveles csokorral. A második emelet középső része 13·5 cm. magas, 10 cm. széles. Az alsó részhez hasonlóan középen négyszögű (8·3 cm. magas, 5·5 cm. széles) fülkével van ellátva, a mely aranyozott háttér előtt ezüstdomborművet visel magában. Népes környezetben poroszlók és siránkozó asszonyok közepette Krisztus függ keresztjén a két lator között. A dombormű alsó részét erősen eltakarja két lándzsás lovas hozzáerősített alakja. A fülke keretét díszes rózsácskák, csillagok, disznymények és két aranyozott, szárnyas angyalfő ékítik. A második emelet e középső részétől jobbra-balra egy-egy alacsonyabb (7·3 cm. magas) rész van, a mely félköríves fülkében, aranyozott háttér előtt az angyali üdvözlés domborművű jelenetét mutatja be, még pedig úgy, hogy a baloldali fülkében Gábor arkangyal, jobbra az imázsármolyán térdelő Mária alakja látszik. A fülkék alatti talapzatokat és a keretet rózsácskák, angyalfejek és hermák díszítik, a fülkék mellett a sarkokban egy-egy kisebb, a fülkék tetején egy-egy nagyobb rózsacsokor áll. A harmadik, legfelső emelet 8 cm. magas. Ismét négyszögű fülke van a közepén, 5·2 cm. magas és 3·1 cm. széles belső világossággal. A fülkébe aranyos háttér elé a Krisztus föltámadását ábrázoló dombormű van helyezve. A fülke mellett két oldalt egy-egy kisebb, tetején középen egy nagy, két oldalt egy-egy kis rózsacsokor áll.

Az oltárt magában foglaló szekrény piros bársonnyal van bélelve és aranyos paszomántból való szegélylyel ellátva. A mellső részen, a predella fölött van a tok leemelhető, bőrrel bevont része, alul és fölül egy-egy szárnyas ajtó. Az alsó ajtók belül piros selyembélésre erősítve ovális, ezüstrózsácskákkal díszített ébenfakeretben egy-egy pergamentre festett miniatürképet viselnek. Magasságuk 3·4, szélességük 5·8 cm. Balra a bűnbeesés. A tudás fája alatt áll Ádám és Éva, különféle állatok közepette. Ádám átveszi Évától az almát. A jobboldali ajtón a Paradicsomból való kiűzetés. Ádám és Éva futva menekülnek, mögöttük a Halál csontvázalakja, a háttérben az angyal lángpallosával. A felső, belül szintén aranyos szegélylyel ellátott és piros bársonnyal bélelt, fölfelé lépcsőzetesen csúcsba futó ajtók gazdag, csillag és rózsza alakú disznymények közepett ébenfa keretekben 3—3 miniatürképet tüntetnek föl, é. p. középen egy négyzet alakú, 4·7 cm. magas és széles, e fölött

és alatt egy-egy ovális, az alsóékhöz hasonló méretű képet. Balra *a)* fölül: az állatok teremtése. Atyaisten különféle állatok között áll és jobb kezét fölemeli. *b)* alul: Éva teremtése. Isten az alvó Ádám oldalából kisegíti Évát. *c)* középen: a rézkigyó. Középen kereszt alakú póznán a rézkigyó, balra Mózes, a ki pálczájával a rézkigyóra mutat. Mózes mögött papok, az előtérben fekvő betegek, a háttérben a zsidók sátrai. Jobbra *a)* fölül: Sámson legyőzi az oroszlánt. *b)* alul: Dávid Góliáth levágott fejével annak holtteste mellett áll. A háttérben sátor és seregek. *c)* középen: Jónás története. A háttérben viharos tengeren hanykódó vitorlás hajóról a tengerbe vetik Jónást, a kit a czethal elnyel. Az előtérben a czethal Jónást kiveti a partra. — Az oltár teljes magassága 61,5 cm.

Az oltárka egész szerkezete, fölépítésének és diszítésének módja olyannyira jellemző, hogy keletkezése korának és helyének megállapítása semmi nehézséget sem okoz. Az ötvös és műasztalos művészetének, az ezüst és ébenfa hatásainak az egyesítése egyik jellemző vonása a német renaissance-ízlésnek, a hogy az a XVI. század folyamán a művészet legkiválóbb központjaiban, főleg Augsburgban kifejlődött. Közelebbi meghatározás végett sem kell messzire mennünk. Szerencsére épen a nemzeti múzeum kincstárában is található egy olyan emlék, a mely az Andrassy-féle oltárkával a legbensőbb rokonságban áll: az a szép szárnyas oltárka, a melyet báró Révay Ferencz ajándékozott 1879-ben a nemzeti múzeumnak, egyéb ötvösművekkel együtt.* Szerkezetére nézve a két példány eltér egymástól, mert míg a Révay-féle oltár fölépítésében, tagozásában ötvösműre, első sorban szentségmutatóra emlékeztet, addig az Andrassy-féle oltár a maga architektonikus elrendezésével a német művészi ipar azon alkotásai közé sorakozik, a melyek kicsinyben valóságos nagy épületek szerkezeti módját utánozzák. E csoportnak talán legismertebb képviselője a híres «pommerániai szekrény», a berlini iparművészeti múzeum egyik büszkesége.

Ez eltérés mellett számos olyan részletet fedezhetünk föl, a melyeknek azonossága minden kétséget kizáró módon bizonyítja, hogy mindkét mű ugyanazon ötvös kezéből került ki. A Révay-féle oltár lábán levő négy evangelista-dombormű egészen olyan kivitelű, mint az Andrassy-féle oltár alsó részén levők, azzal a különbséggel, hogy míg itt négyzetes plakettek, amott diszítményszerű formában vannak kivágva. A Révay-féle oltár szárnyainak a külsején is meg volt az angyali üdvözlés jelenete, de csak a jobboldali alak, a térdelő Mária maradt meg belőle. Ez vonásról vonásra megegyezik a másik oltár megfelelő alakjával, úgy hogy most már Gábor arkangyal hiányzó alakja is rekonstruál-

* Pulszky—Radisics—Molinier, Chefs-d'oeuvre d'orfèvrerie, I. 147. l.

ható. A Révay-féle oltár csúcsán álló, diadalmas Krisztus alakja mozdulatban teljesen hasonló a föltámadás domborművén látható Krisztushoz. Tagadhatatlan a mellett, hogy a Révay-féle oltáron látható, szabadon álló alakok, csoportok plasztikusabbak, elevenebbek, mint az Andrassy-féle oltár fülkébe helyezett jelenetei, a diszítések is gazdagabbak, a fölépítés is könnyebb, tetszetősebb, de azért lépten nyomon, a figurális és ornamentális elemekben is teljesen megfelelő vonásokkal találkozunk. A Révay-féle oltár mesterét ismerjük; a rajta levő, fát ábrázoló bélyeg Mathæus Wallbaumnak a mesterjegye. Wallbaumról tudjuk¹, hogy holsteini származású volt, 1582 óta Augsburgban dolgozott és 1588-ban az ottani ötvösczéh mestere lett. Igen szorgalmas, termékeny művész lehetett — mintegy negyven, többé-kevésbé terjedelmes műve maradt reánk, — bár termékenységet könnyen érthetővé teszi az a körülmény, hogy ugyanazokat a darabokat, egyes alakokat, egész csoportokat és domborműveket, angyalfejeket, pántokat és rózsácskákat, tömegesen, szinte gyári módon állította elő és alkalmazta különböző művein, többé-kevésbé eltérő csoportosításban. A két fő forma, az ötvösségre emlékeztető és az architektonikus fölépítés csekély változatokban ismétlődik. E tekintetben a Révay-féle oltárhoz áll közel például az a két kegykép vagy csóktábla, a mely gróf Thurn-Valsarmia birtokában van Bleiburgban és 1885-ben a klagenfurti karinthiai kiállítás történeti csoportjában volt látható², két hasonló mű, a mely a bécsi császári egyházi kincstárból 1890-ben a művészettörténeti múzeumba került³ — ezek miniatürképeit Anton Mozart készítette, tehát a Révay-féle oltárka képeinek mestere, — az überlingeni monostortemplom kincstárában levő szép csóktábla,⁴ stb.

A másik, architektonikus tagozású, inkább oltár vagy szekrényalakú művek csoportjában viszont több példány hasonlít az Andrassy-féle oltárkához, egy pedig valóságos párja gyanánt tekinthető. Ez a majnai frankfurti Metzler-féle gyűjtemény egyik fő dísze, egy ezüsttel diszített ébenfaoltár, a melyet Metzler 1875-ben vásárolt a frankfurti Goldschmidt cégtől.⁵ Rendeltetésére, szerkezetére és diszítési módjára nézve majdnem teljesen megfelel a mi példányunknak, azzal a különbséggel, hogy a Metzler-féle oltárkán nincsen meg az alsó, 5 fiókos emelet, tehát a négy evangélista domborműveivel diszített rész, a mely

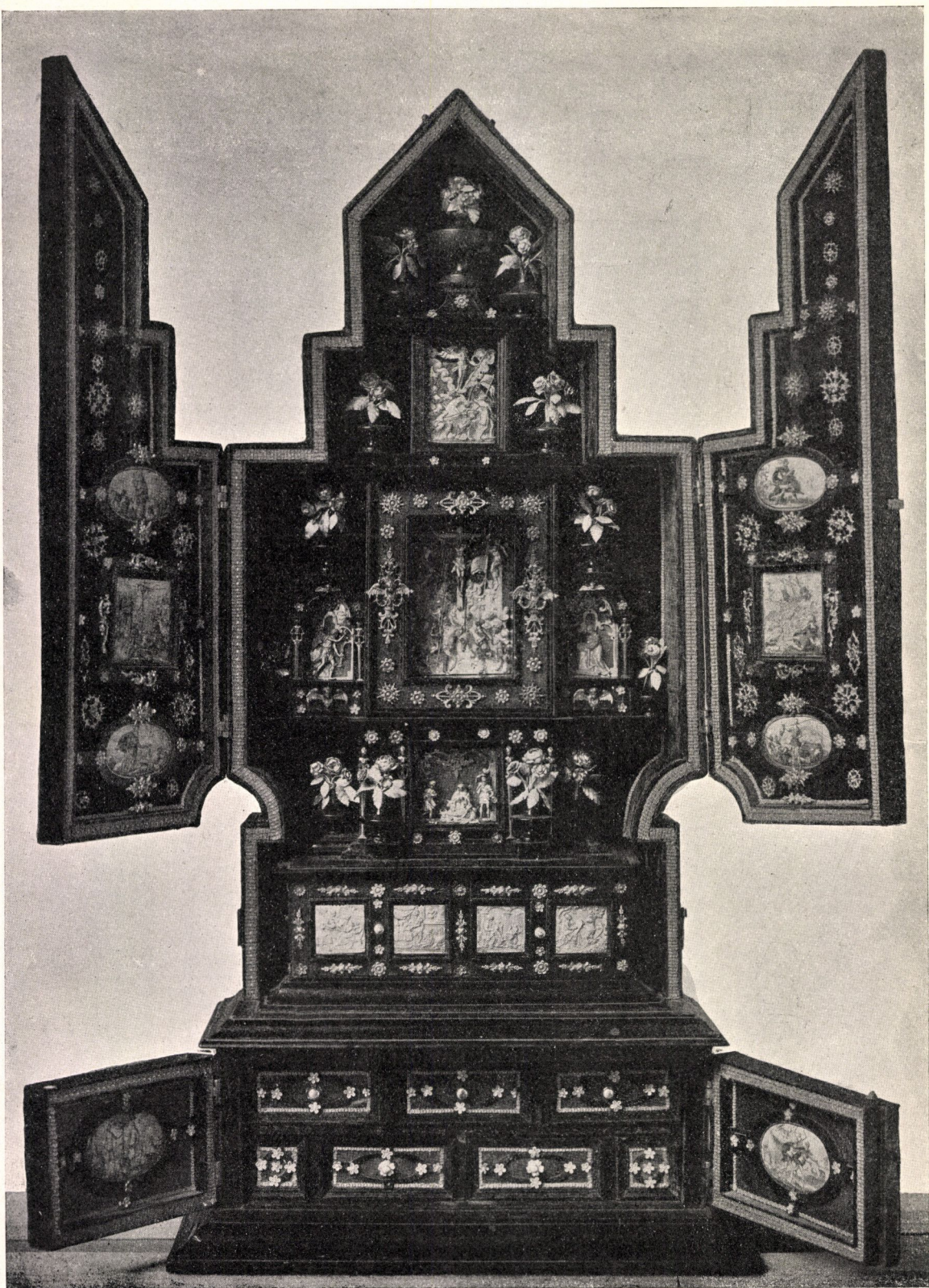
¹ Rosenberg, Der Goldschmiede Merkzeichen, 23. l.

² E. Radisics v. Kutas, Zwei Arbeiten des Matthäus Wallbaum. Kunstgewerbeblatt, 1886. 84. l.

³ A. Sitte, Die kaiserlich-geistliche Schatzkammer in Wien. Mittheilungen der Central-Commission, 1901. 138. l.

⁴ Rosenberg, Alte kunstgewerbliche Arbeiten auf der Badischen Kunst- und Gewerbe-Ausstellung zu Karlsruhe 1881.

⁵ Die Kunstsammlung des Herrn Wilhelm Peter Metzler in Frankfurt am Main, erläutert von Heinrich Frauberger, 15. l., 36. tábla.

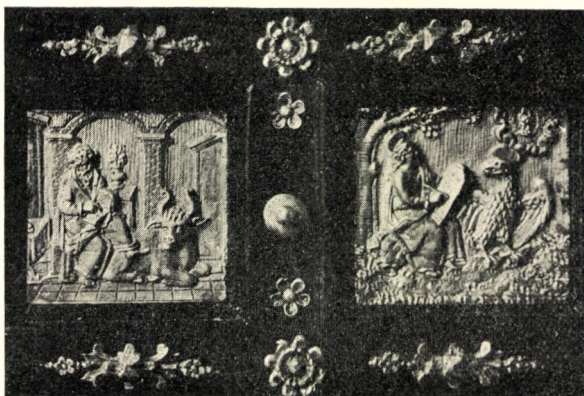
I. ábra.

HÁZI OLTÁRKA.

Ajándékozta a N. Múzeumnak gróf Andrássy Dénes. — Készítette Augsburgban M. Wallbaum 1600 körül (cca 1/3 n.)

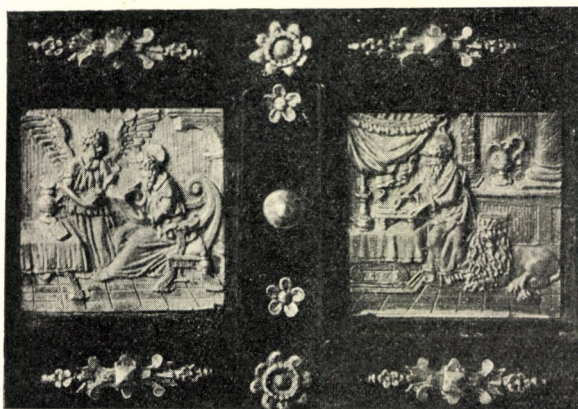
a mi oltárunkon predella, ott antependium gyanánt szerepel. Megjegyzendő az is, hogy a négy négyzetes plakett közül három teljesen megegyező, a negyedik eltérő.

E domborműves ezüstlapocskák az augsburgi ötvös művének talán

2. ábra.

LUKÁCS ÉS JÁNOS EVANGELISTÁK.

3. ábra.

MÁTÉ ÉS MÁRK EVANGELISTÁK.

Domborművek a Wallbaum-féle oltáron. Természetes nagyság.

legfinomabb kivitelű, legvonzóbb részei. (2. és 3. ábra). Az apró alakok igen ügyesen vannak a térbe beléhelyezve, olyképen, hogy környezetök is érvényesül. Máté evangelista díszes karosszéken ül és a térdére támasztott könyvbe ír. Előtte kiterjesztett szárnyú angyal tartja az öblös tintatartót. Balra leterített asztalon könyv és füles kancsó, jobbra a háttérben építészeti részlet látható. Márk leterített asztal mellett ül és

az asztalra helyezett alacsony állványra fektetett könyvbe ír. Mellette jobbra oroszlán fekszik. Az asztalon tinta- és gyertyatartó. Balra bő, gazdag hajtású függöny, jobbra a háttérben pilléres építészeti részlet oszloppal és talapzattal, a melyen füles kancsó áll. Lukács ölében tartott könyvbe ír, bal lábát a mellette fekvő ökör hátúlsó részére támasztja. Balra leterített asztal részlete látszik, a háttérben pilléres építészeti részlet, jobbra ajtó. Míg e három evangelista zárt helyiségben ül, — a padló kockái távlatilag vannak jelölve, — János a szabadban, fa alatt telepedett le, térdére támasztott táblára ír és a magasba tekint, a hol felhők és dícsfény közepette Mária és a kis Jézus alakja jelenik meg. János mellett nagy, kiterjesztett szárnyú sas áll. Míg a Révay-féle oltárka megfelelő domborműve ezt a compositiót mutatja be, a Metzler-féle példányon ez az evangelista a többihez hasonló módon asztalnál ül.

A két oltár leglényegesebb eltérése, hogy a Metzler-féle példányon a rózsacsokrok helyett szobrocskák állanak: legfölül Krisztus, lejjebb, az egyes emeletekre szétosztva az apostolok alakjai, finom, aprólékos kivitelű, dekoratív hatású kis alakok, a melyekben azonban éppen olyan kevésbé kereshetünk valami mélyebb fölfogást, erősebb jellemzést, mint az oltár egyéb figurális részében. A fülkékben elhelyezett domborművek, csoportok igen szép technikai kivitelűek, hatásosak, de mélyebb tartalmat hiába keresünk bennök. A művészi tudásnak, elrendezési tehetségnek azt a fokát tüntetik föl, a mely a két mű keletkezésének idejében, 1600 körül, Németországban általánosan uralkodott és különösen a régi hagyományokra támaszkodó augsburgi ötvösök alkotásaiban nyilatkozik. Nem foghatjuk föl e jeleneteket önálló, szobrászi értékű művek gyanánt — hiszen látjuk, hogy a művek egész során ismétlődnek —, hanem mint olyan iparművészeti készítményeket, a melyek formai szempontból megegyeznek környezetökkel és a mellett tárgyaik révén kiemelkednek a tisztán dekoratív rendeltetésű részek közül.

A kisdud Jézus imádásának jelenetében (4. ábra) középen Mária térdel a jászol mögött, a melyben a kis Jézus fekszik és a mely mögül jobbra ökör és szamár feje látszik ki. Balról-jobbra egy-egy férfi közeledik a jászol felé, elől egy harmadik térdel és bárányt ajánl föl. Ez utóbbi motívum különben nem ismerhető föl tisztán és azért Frauberger nem a pásztorok, hanem a napkeleti bölcsek imádását látja e jelenetben.

4. ábra.

JÉZUS IMÁDÁSA.

Csoport a Wallbaum-féle oltáron.
Természetes nagyság.

A Metzler-féle oltárkán van különben még egy negyedik, a miénkről hiányzó, térdelő férfialak is. Az öntésnek és czizellálásnak ugyanaz a technikai finomsága, az alakoknak ugyanaz a csínossága, hajlékonysága, de nagyjából conventionalis megjelenése jellemzi az oltárka legterjedelmesebb figurális részét, a keresztrefeszítés jelenetét (5. ábra). Középen Krisztus függ a kereszten, jobbra-balra két lator. Alúl Magdolna karolja át Krisztus keresztjét, jobbra a katonák koczkázása, balra Mária ájulása látszik, a háttérben négy lovas, egyiknek kezében csákány, a másikéban zászló, a harmadikéban (Longinus) lándzsa. A zsúfolt, de ügyesen kiszámított és hatásos compositio keretéből kiesik két lándzsás lovas alakja, a mely sajátságos, nem éppen ízléses módon van a dombormű elé illesztve. Élénk mozgalom, heves taglejtés jellemzi a legfőbb domborművet, a melyen az Üdvözítő kikél sírjából (6. ábra). Hirtelenében riadnak föl az örök álmukból, Krisztus gomolygó felhők közepette emelkedik az üres sarkophag fölött. De a mozdulatok a milyen túlzottak, olyan valótlanak, az apró alakok a maguk csinos, gondos kivitelével egészen a művészi ipar termékei. A finom ízlésű, de kis látókörű művészt, nem szobrászt, hanem ötvöst jellemzi az is, hogy például a kőkoporsó finom, ponczolt díszítésére mekkora súlyt fektet.

Hasonló jellegűek az oltárka szárnyainak belső lapjára erősített miniatürképek is, a melyek majdnem vonásról-vonásra megegyeznek a Metzler-féle oltár teljesen azonos tárgyú nyolcz miniatürképével. Már az ismételtnak ez a szinte gépies módja elárúlja, hogy itt is voltaképen a művészi ipar termékeivel van dolgunk. Csinos, ügyes, nagyon is síma kivitelűek ezek a képecskék; színezésök eleven, változatos — a festő nem kimélte az aranyat sem —, az ábrázolt alakok mozdulata eleven, a sötétpiros alapon, díszes ébenfakereikben pompás a hatásuk, csak nem szabad bennök többet keresnünk, mint a mennyit tényleg nyújtanak. Az oltárka egész, gazdagon tagozott épülete, az apró alakok és domborművek, a rózsacsokrok és miniatürképek serege pompás, ünnepi hatású egészsze olvad össze. Az egyes részek kiegészítik egymást és ha önmagukban, külön-külön nem is nagy művészi értékűek, összességökben csakugyan azt a hatást idézik elő, a melyet mesterök el akart érni. E díszes, gazdag benyomásban fontos szerepök van azoknak az apró, tisztára dekoratív rendeltetésű tagoknak, a melyekkel a mester olyan gazdagon ellátta alkotását. Mint Wallbaum egyéb munkáin is látjuk, különös kedvvel, ügyességgel, találékonysággal állította elő azokat a változatos formájú és nagyságu, öntött, trébelt és vésett, többnyire áttört és gyakran aranyozott díszítményeket, rózsákat, csillagokat, csokrokat, angyalfejeket, a melyeket olyan ízlésesen alkalmazott a piros bársony vagy a fekete fa háttérre.

A Wallbaum-féle oltár a Nemzeti Múzeumot becses, rendkívül

jellemző német renaissance ízlésű művel gazdagította. Gróf Andrassy Dénes másik ajándéka az olasz művészet köréből való. A grófi család monoki (Zemplén m.) kastélyának kápolnáját díszítette. Gazdag keretbe foglalt, színes kövekből összeállított, oltárszerű kép (9. ábra). Aranyozott bronzkeretének erős, hajlott, megszakított párkánya van, két oldalt egy-

5. ábra.

KRISZIUS A KERESZTEN.

Dombormű a Wallbaum-féle oltáron. Természetes nagyság.

egy volutás párkányszelvényvel. Fölül középen, a párkány alatt a keret vízszintesen fekvő ovális nyílásába különféle kövekből összeállított ovális lap van helyezve, a mely középen achátból vésett Veronika-kendőt mutat. Az ovális nyílástól jobbra-balra gazdag, aranyozott bronzból készült levélfüzérek vonódnak, a melyekbe egyes, színes kövekből faragott gyümölcsök vannak beléhelyezve. Lejebb, kiemelkedő tagozat gyanánt,

fekete kőből való alap fölött, áttört, hullámos bronzdíszítés fut az egész keret körül, olyképen, hogy felső és alsó két-két sarkát egy-egy nagy levél jelzi, alul pedig két nagy, újjas levéllel majdnem teljesen el van takarva. Két oldalt fölülről, az oldalpárkányok volutáinak tövéből egy-egy hosszú levélfüzér lóg le a keret két oldalán, kövekből faragott gyümölcsökkel. A keretnek alul kettős hajlása van, úgyhogy középen két volutával hajlik befelé, lefelé nyúló, kőből faragott gyümölcsökkel ellátott levélcsoportból álló alsó befejezéssel. A keret mentén belül aranyozott bronzléczek közé foglalt, rézsút álló csiszolt amethyst-lapok futnak körül. A kereten belül, annak formájának megfelelően, tiszta fekete,

6. ábra.

KRISZTUS FÖLTÁMADÁSA.

Dombormű a Wallbaum-féle oltáron.

Természetes nagyság.

csiszolt márványlap képezi az oltárkép alapját. (Magassága 62, szélessége 35 cm.) Ebből domborodik ki a kép, a melynek architektonikus kerete túlnyomólag lapis lazuliból készült. Alul két oldalt egy-egy díszes, bronzéktímenyekkel ellátott gyám, középen tarka márványalapon díszes, angyalfejes bronzcarouche, a melybe achátlap van illesztve

PROPRIO FILIO NON PEPERCI
SED PRO OMNIBVS TRADIDI ILLVM

fölrattal. Ez alsó rész fölött erős tagozású párkány fut végig, a mely a két gyám fölött előre szökik. E két kiugráson áll egy-egy canellás, karcsú oszlop, aranyozott bronzból való talppal és renaissance ízlésű composit-fejjel, finoman tarkázott márványlapocskákból álló hát-

térrel. Fölül ismét gazdag tagozású, erős párkány emelkedik, a melynek közepére ezüstből való Szentlélek-galamb van erősítve, a párkány fölött pedig gazdag, egészen barokk-ízlésű, aranyozott bronztagokkal díszített, fölül hajlott befejezésű orom emelkedik, középen parallelogrammalakú, fekvő mezőben az Atyaistennek domború, különféle színű kövekből összeállított filalakjával. Arcza, kezei testszínűek, hosszú haja és szakála szürke, újjasa vörös, palástja kék, a háttér sárga. Bal keze félgömbön nyugszik, jobbával fölfelé mutat. Az architektonikus keret, a melyről két oldalt bronzszalagokkal ékesített, színes kövekből összeállított levél- és gyümölcsfüzerek lógnak le, 22 cm. magas és 13,5 cm. széles ábrázolást vesz körül, a mely színes kövekből mozaikszerűen van összeállítva, de a mellett erősen kidomborodik. Középen Krisztus függ a barna, eres, faszínű kőből kirakott kereszten, a melyre fölül az INRI

fölíratot magán viselő ezüstlap van erősítve. Krisztus haja, szakálla barna, dereka körül kék kendő van kötve. A kereszt tövében síránkozó nő (Magdolna) térdel és átkarolja azt. Barna haja kibontva hull le vállára. Köntöse sötétzöld, alóla alsó ruhája fehér újjának vége kilátszik, derekán kék öv van, palástja, mely lábszárait eltakarja, barnássárga, rózsaszínű béléssel. Tőle jobbra egy másik női alak áll, mellén keresztbe teszi karjait és fölfelé az Üdvözítő alakjára tekint. Hosszú, fejről lelógó palástja kék, ruhája finoman tarkázott, sárgásszürkés színű, újjatlan köntöse sötétzöld, alul sárga szegélylyel. A keresttől balra egy másik női alak (Mária) arczzal Krisztus felé fordúlva áll, hosszú, vörös ruhában,

7. ábra.

GÁBOR ARKANGYAL.

8. ábra.

MÁRIA.

Domborművek a Wallbaum-féle oltáron. Természetes nagyság.

kék palásttal, fején sárga kendővel. Jobb karját egy másik nő vállára teszi, a ki derékon átkarolva támogatja őt. E nő fejét turbánszerű fehér és kék kendő takarja, törzse fődetlen, piros öve fölött fehér inge látszik, zöld köntöse tomporára csúszott le, alsóruhája sárga, alul, lábszára mögött kilátszó inge fehér. Alul vörössel tarkázott zöld kőből faragott sziklás talaj látszik, a háttér világos, szürkés, foltos márvány, a melyen fölül jobbra a felhőktől félig elborított nap, balra a hold sarlója jelenik meg. A kép hátulsó lapja erős fehér bádoglemez. Teljes magassága 93, legnagyobb szélessége 66 cm.

Pompás, megkapó hatású az olyannyira nemes anyagokból való, drága ékkövekből összerakott és gazdag, nehéz keretbe foglalt mű. A ragyogó, változatos színek erősen dekoratív módon olvadnak össze

9. ábra.

DOMBORMŰVŰ KÉP SZÍNES KÖVEKBŐL.

Készült Firenzében a xvii. század első felében.

Ajándékozta a N. Múzeumnak gróf Andrássy Dénes. — $\frac{1}{5}$ nagyság.

egy egészsze. Az architektonikus részek alkata és a figurális ábrázolások formái, a compositio és technika tekintetbevételével meghatározhatjuk a mű keletkezésének korát és helyét. Olasz barokk elemek keverednek azok közé a formák közé, a melyek a késő renaissance korát jellemzik. A külső keret erős hajlásai, szeszélyesen megszakított párkánya, túlgazdag füzerei fogják körül a belső részt, a melynek építészeti szerkezete nagyjából még szigorú, kimért és csak az alsó cartouche formája meg az erősen barokk ízlésű orom, a füzérek lengedező szalagjai árulják el az új ízlés uralmát. Szabatos, szinte szigorú a kép compositiója. Érezzük, hogy az alakok még szoros összefüggésben állanak a classicus olasz művészet hagyományaival. Inkább hidegek, túlságosan kimérték és alig van bennök valami a barokk művészet alakjainak túlságos mozgalmasságából. A művész finom érzéssel, ügyesen követi azokat a formákat, a melyeket a cinquecento fejlesztett ki. Műve nagy eredetiségre, önálló fölfogásra nem tarthat igényt. Ezzel szemben ne feledjük, hogy a művészet egy olyan alkotásával van dolgunk, a mely már rendelkezésénél, technikájánál fogva is inkább káprázatos benyomásra, formai szépségre, színgazdagságra törekszik, mint valami erős belső tartalomra. Terjedelemre nézve a kép szinte elenyészik a kettős keret közepette. A foglalat majdnem olyan fontos, sőt talán szembetűnőbb tényező, mint az, a mit magába zár.

A formák vizsgálata révén arra az eredményre jutunk, hogy a mű nyilván a XVII. század első felében, 1630 körül keletkezett. Ennek megfelel a technikai eljárás is. Éppen a XVII. században virágzott föl Firenzében a művészi iparnak az az ága, a mely különböző színű fél-drágakövek mozaikszerű összetételével olyan tetszetős, gazdag hatású műveket hozott létre. A *pietre dure*-nek ez a földolgozása szorítja ki a régi, üvegkoczkákból összerakott mozaikeljárást. Szépségénél, tartósságánál, drágaságánál fogva különösen alkalmas volt kisebb területek, művészi bútorok díszítésére, bár néha nagyobb művek előállítására is fölhasználták. Az Andrassy-féle kép abban különbözik az ilyen művek túlnyomó számától, hogy nem símára csiszolt kőlapok összeállítását látjuk rajta, hanem domborúra faragott részekét. A színes hatáshoz járul a dombormű plastikai hatása, a mely lehetővé teszi azt, hogy az erős, gazdag kereten belül a figurális elem mégis jobban érvényesül, mint az ilyen műveknél általában.

Dr. Éber László.

SZILASSY-FÉLE EGYHÁZI EDÉNYEK.

Régi magyar egyházi műkincseink közt kevés viseli magán annyira a kor és a mester egyéni bélyegét, mint a Szilassy-féle barokk-stílusú remekek. Oly jellemzők ezek, már magában a tárgy felfogása, sajátos alakja és díszítése dolgában, hogy a ki egyszer látta, könnyen rájuk ismerhet bárhol, minden különösebb jegy nélkül. — És e kiváló, rendkívül termékeny magyar ötvössel máig keveset foglalkoztunk, pedig már műveinek nagy száma miatt is teljes joga lenne rá. Szepes, Sáros, Abauj korabeli (XVIII. sz.) nagyobb egyházai jobbára a lőcsei műhelyből rendezkedtek be, sőt mint tapasztalásból mondhatjuk, itt-ott a kisebb falusi plébániák is. Eddig ismert műveinek sorát ma néhány becses darabbal gazdagíthatjuk: egy áldozó kehelylyel, ciboriummal, kereszttel és egy úrmutatóval, mely valamennyi, a felső-magyarországi renaissance történetében egykor szerepet játszott kis-szebeni főtemplom birtokában

1. ábra cca 1/2 nagys.

van, s nem is későbbi vagy alkalmi vételként, hanem egyenes megrendelés útján, a mint az edények aljába vert jegyek külön kiemelik.

Nézzük közelebbről őket, először a kelyhet (1. ábra). A magyar ötvösöknek — úgy látszik — mindig kedves feladata volt a kupák, kelyhek, egyáltalán a díszpoharak készítése. Szilassytól azonban, legalább másnemű műveihez mérten, eddigelé nem ismerünk sokat, így az előttünk levő annál figyelemre méltóbb nemcsak szép tagolása, rézsút rakott díszítése miatt, hanem főként, mert rajta a kitűnő mester stíljének, technikájának szinte minden jellemzőbb vonása. A pohár átlagos magassága 23,7 cm., mely azonban a kupa hosszát véve alapul, úgy tagolódik szét, hogy az edény hosszvonalára pár mm. híján még kétszer rá mérhető. Viszont a kupa öblének szélességi átmérője a talp átmérőjének éppen $\frac{2}{3}$ -a. E jól eső arány, mely a kelyhen első

pillanatra föltűnik, bizonyos könnyűséget s nemes eleganciát kölcsönöz az egész műnek. Mindezt még jobban emeli az a gazdag ornamentika, mely a kupa kosarától a talp felső mezejéig más-más formában egyre megújul. — A díszítés jellege, mint említők, egészen barokk, legteltesebb és csinosabb mégis a pohár felső részén, különösen a kupáján, melynek — aljától számítva — kétharmadát egész lombszerűen öleli át. Alapmotívuma két, hosszúkás szívalakban összehorúló levél, melynek aljából jobbra-balra újak hajtanak föl olyformán, hogy a legkülső, már stilizált részek épp záródásuknál fogva három, arányosan rajzolt mezőre osztják a kupa területét. A köztük hagyott teret apró, csürlőkbe ponczolt szirmocskák népesítik, legfelül egy-egy kagylódíszszel, melyek némileg más formában s aljukon futó indával a virágmezők tetején is előjönnek. Az említettem részletek: kagyló, ponczolás, levélalakok stb. ritka finom veretű vagy vésetű dolgok, a mi különösen jellemzi Szilassy művészetét, ki mint lelkiismeretes mester, munkájának minden részét alaposan kidolgozta. Ebbeli hajlama főként a virágdíszek alkalmazásán látszik, a miket, mint általában XVII—XVIII. századbeli ötvös-elődjei, ő is nagy előszeretettel használt föl, a hol csak tehette, de nem henye díszül, hanem mindig művészi célzattal. Néhol a levelekre oly dúsan rakja a zománcozt, hogy szinte relieffé domborítja őket, máshol az így keltett hatást még festőibbé teszi az által, hogy a smaragdzöld hajtások közé mogyoró nagyságú rubint köveket rak s alájuk vagy köröskörül lencse nagyságú gyémántutánzatot. A zöld és a veres szín ily frappáns egymásra utalása megkapó színpompát eredményez aztán, mint a ciboriumon meg a monstrantián, hol a kék nefelejts igen jól illik össze a csillámló arany-sárga színével. — E művészi virágkosárba már most a kehely síma feje úgy van beleillesztve, hogy míg fönt a levelek még indaszerűen ölelik körül, lefelé egyre csökkenő domborúlattal simúlnak beljebb a kupa síkjába s az alján már bele is olvadnak.

A kupából rövid, válusan hengerelt nyak vezet át a szárba, melynek közepét a hosszúkás, körtealakú nodus foglalja el. Felülete ennek is ciklikre tagolt, díszei egyszerű, részint növényi, részint ornamentális elemek. Fönt, a fej peremét apró ghirlandok körítik, míg a lent egymásba fonódó szárok a mezők közepét töltik ki s alúl széles lapú, félig képzett levél alakban záródnak. — Jóval bonyolultabb a láb alkata. Közvetlen a talp anyagából felszökő részét egy kúpalakú, alján csipkézett köpenynyel borította a mester, viszont ennek a felületét egy új, érdekes dologgal cifrázta meg. E motívum valóban különös alkotású. Felső része, a kupa tetején három, kagylós csavarulatot alkot, gondosan kimunkált részletekkel s apró sugárnyalábokkal, a belőlük fejlett tollszerű levelek pedig, a mint lefelé futnak, az uralkodó hármas tagolást a nodusról könnyen s frissen viszik át a talp mezőire.

E helyet újból ügyesen aknáztá ki Szilassy ezermester keze: a hármas tagolást — kellő tere lévén — egész teljében kifejti, még pedig széles és lágy völgyeléssel a talp pereméig víve, karélyszerű formában. Barokk hajlású levelek s kagylók szerepelnek fő elemekül itt is, de jellemző díszüket még sem ezek, hanem a rájuk rakott medaillonok alkotják. Mivel a készítési módjukkal, technikai sajátosságukkal avatott tollak s épp e folyóirat hasábjain már többször foglalkoztak, nekem ez alkalommal nincs mért beszélnem, elég ha itt is hangsúlyozzuk, hogy eltekintve a mintázás szintén egyéni karakterétől, ezek a «tűzben pikturált képek» legérdekesebb díszai a mester decoratív művészetének. Alakjuk átlag kerek, kissé nyomott kör, néha ellipsis, *contour*-rajzuk uralkodó színe meg lilába játszó veres vagy violáskék. Tárgyuk az ó és új testamentumból vett jelenetek. Itt például a nézőnek jobb felől esőé: Sz. Anna, a mint leányát Máriát olvasni tanítja. Bal felől: Jézus mint jó pásztor. A szemközt fekvő oldalon — mely itt nem látható: Keresztelő János a pusztában. Ellentétben a többi edények képeivel, külön felírás vagy bibliai idézet egyikét se magyarázza.

A pohár anyaga finom ezüst, de eredeti színével alig csillan elő, mert máig, meglehetősen épen, gazdag aranyozás borítja tetőtől talpig s nemcsak kívül, hanem a kupának öblét is. A kehely talpán, illetőleg szélesen kiugró pereme belső felén köralakba verve ez olvasható:

PRO ECCLESIA CIBINIENSI (!) IN VNGARIA FIERI CVRAVIT

IOANNES VAGNER IVDEX CIVITATIS ANNO 1754.

A ciborium. A mellékelt (2. ábra) képen bemutatott szebeni ciborium valóban a legszebb művek egyike, mit a híres löcsei műhely egyáltalán produkált. Magassága 40 cm., mely a keresztes fedő, kupa, szár, a láb és talp méretei között a kehelyéhez hasonló módon oszlik meg, bár más arányokkal s némiképp fejlettebb formában. A kuppa öble például lényegesen kitágult, s a mennyiben nem folyadék, hanem szilárd anyag — az ostya — tartására szolgál, jóval testesebb, dobozszerű alakot ölt. De az ekként szintén megnagyobbodott fedőrész lassan hajló síkja, hirtelen fölszökő csúcsa mégis szimmetrikusan illeszkedik a talp hasonló méreteihez és formájához. Különben a felső, alsó mezők itt is olyan virágosak s épp oly zománcz-képekkel ékesítvők, akár a kelyhen levők, míg azonban ez utóbbinál a díszítő levelek egy-egy stilizált szívalakkal hármas csoportba tagolódnak, s a közöttük maradt teret vésett és ponczolt pászták töltik ki: — itt mind a két helyt, fedőn, kupán egymásba fonódó virágfűzér terül el. A hármas tagolást legfeljebb a három, arányos ponton elhelyezett «pikturált lemez» érezteti úgy, hogy ha akad is még valami más motívum, például a fedő csúcsán és peremén vésett, a kupa alján zománczolt kagylódísz: valamennyi úgy eltűnik a virágfejek között, hogy első pillanatra maguk is annak látszanak.

A virágok kisebb-nagyobb öt-hat szírmű alakok, hol fehérek, kékek, hol rózsás árnyalatúak. Még lehet a fajukat is határozni: mezei csillogok, százszorszép- és nefelejcsfélék, valamennyi a lőcsei flórából. Nem csoda, ha önkénytelenül is ezek kerültek a Szilassy keze alá mind annyszor, hiszen tele velük a Szepes-ségen erdő-mező, kora tavasztól késő őszig. S hogy színpompájukat még jobban fokozza, helyenkint, mintha harmatcsepp csillogna bennük, bors söt bab nagyságú drágaköutánzattal szórta be őket. Emebben rubint, amabban zafir, a harmadikban smaragd, amethyst vagy gyémántkristály. Így az egyik elemnek fényét a gazdag tagozással, a másinak pompáját az áttetsző és át nem tetsző részek és színvegyületek váltakozásával egyenlíti ki, s valahányszor a fém, zománcz és ékkő természetét ekként játszatja egybe a mester, valóban mindig remeket alkot. Mindezek a műveken, nem szólva már a mintázás és tagolás karakteréről, valami különösen tiszta, magyaros hangulat ömlik végig. E barokk cziczomák közt is érezni az első pillanatra, hogy magyar lélek formálta, magyar kéz verte és díszítette őket minden izökben.

Az edény szára, lába és talpa szintén hasonló a kehelyéhez, csak-hogy a nodus itt stilizált delfinfejjé vált, s a talp alakja öltött minden völgyelés és domborítás nélkül, még kecsesebb lefordított virágkehely alakot. Rajta három zománczolt kép, miket a virág- és cziráda-díszek e helyt cartouche-szerűen ölelnek körül. A talp pereme karélyos.

A nyomott köralakú zománczos képek tárgya a következő; a fedőn A: az ó-testamentumból ismert főpapi ornatus és eszközök. Közepütt, elől: egy kis emelvényen keresztbe fektetett kések, kancsók. Balra a frigyláda, rajta a félholdas főpapi főveg, jobbra: füstölgő oltár, rajta lángok közt egy ökörfej. A fölötte lebegő, barokk-stilű szalagon ez a mondat:

2. ábra 1/3 nagys.

Recedant vetera. B: miként a monstrantia egyik képe, ez is a manna-szedést ábrázolja: «Datur manna patribus» igével. C: Egy díszes emelvény tetején glóriában a bárány, szügyében kard, fölötté korona, jobbról-balról virágcsokrok. Jelmondata: In figuris præsignatur.

A kupa oldalán A: egy könyv, rajta fehér tálczán két kancsó. Háttérben egy város silhouette-képe. Fölötté szőlőfürt, búzacsomó, mikről egy stola csüng alá e fölirással: Nova sunt omnia. B: Az előtérben asztal mellett a veres ruhás Megváltó, jobbjá felől, szemközt 2 tanítvány, kik csodálkozó arczzal tekintenek a Mesterre, mintegy mutatva a kép alá írt mondat értelmét: Aperti sunt oculi eorum. C: Miként a monstrantián: egy fiait tápláló pelikán, alája írva: Ut vitam habeant. Lent a talp felső mezőin A: Keresztelő János a pusztában, a mint: Ipse praeibit ante illum. B: A Boldogságos Szűz mennybemenetele. A kép compositiója a monstrantián levőéhez hasonló. Felirata: Assumpta est in coelum. C: hiányzik.

Az edény anyaga, mint a kehelyé, szintén ezüst, de dúsgazdag aranyozású, s talán legépebb az összes szerelvények között, a minek oka alighanem az edény különös szerepében rejlik, mert hozzá, mint a mely «a kenyér színe alatt a Megváltó valóságos testét» foglalja magában, csak papi személy nyúlhat. A talp belső falán a következő fölírás:

CIVITAS CIBINIENSIS IN VNGARIA ANNO 1754.

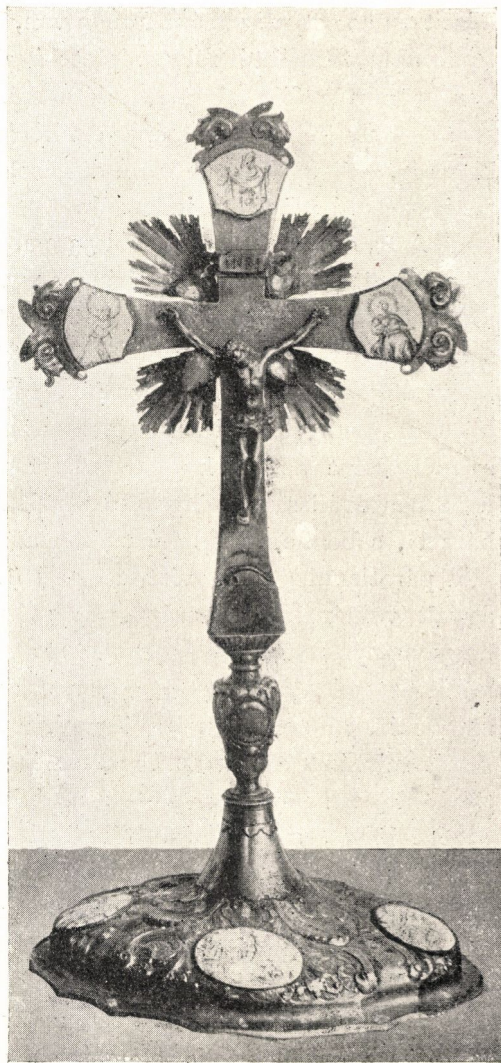
A fészület. (3. ábra). Mintázás, díszítés dolgában még ez a legegyszerűbb s a gyakori használat miatt az idő is nagyon megviselte. Egykori dús aranyozása, hová a fogások esnek, régen lekopott, foltos, befeketedett. Átlag ilyen kopottak a keresztkarok is. Még legépebb, különben is legkidolgozottabb az egész munkán — a talp, melynek kerületi átmérője a keresztkarokéhoz hasonlóan 19 cm., míg a kereszt hossza 37 cm. A karok végén a szokásos lóherlevél vagy csipkézett formák helyett stilizált delfinfejet alkalmazott a mester, a szárak metszési pontján pedig finoman vonalozott lapokból egy-egy sugaras dísz, melyek négyfelől egy pontba futván: ragyogó glóriát alkotnak az Úr feje körül. De hogy az arany kissé rideg benyomása ellensúlyozva legyen, a sugarak összeszőgellésében halványkékes kristálykövek ülnek, így a fém és a kő színpompája harmonikusan mérsékli, de emeli egyszersmind egymást.

A szár, mint mondtuk, egészen síma, színtelen egyhangúságát a kelyhen látott körte alakú nodus töri meg. A talp gazdagon trébelt mezeje is rokon a már említettekkel, különbség csak annyiban van köztük, hogy a kidolgozás még lágyabb, mondhatni elmosódott. A színes medaillonképek szintén megvannak. — E szándékos, nemes egyszerűséget kipótolta Szilassy a Megváltó tömör ezüsből vert szobrocskáján. Mindössze 7.5 cm. nagyságú alak, de úgy egészében mint részleteiben, technikájában mint kifejező erejében külön, egy kis remeknek mond-

ható. Az odaszegzett karok túlfeszült izmai, a kitágult mellkas, behorpadt gyomor, a testnek — a csipők felé koncentrált súlya miatt — kissé oldalra fittyenése, az agóniában összeszorított lábak párhuzamos hulláma: mind művészi realismussal mutatja a kihült test élettelenességét. Viszont a töviskoszorús fej oly megkapó kifejezője a kínnak és a megadásnak, az emberi és isteni vonások e végső, kövé jegedt ideg képének, a minőt csak a nagy szobrászok művein szoktunk meg. A lépten-nyomon kísértő ornamentális feladatok közt — melyek jobbára mégis csak technikai készség — egy-egy ily problema kicsillantása mutatja a lőcsei mester igazi genialitását. A zománczképeken láthatunk néha hasonló finom, éles pointírozású arczokat és alakokat, miket e célból sem lenne érdektelen külön tanulmány tárgyává tenni.

Itt a feszületen hét képpel találkozunk, egy, a hosszanti szár aljáról hiányzik. Tárgyuk jobbára a passió jeleneteiből való, minthogy ép e drámai mozzanatoknak örök szimboluma előttünk: maga a *kereszt*. — Különben ime egyenként: legfönt, a kereszt tetején Veronika a kendővel. A két átellenes száron, az annuntiatio pillanatát jelezve, balról: a Szűz, jobbról: Gábor arkangyal. Mind a három alak térdkép, az utóbbiak glóriásan, erős, barokk-stilű affektussal. A feszület talpán A: Krisztus a Gethsemáné kertben. B: Az Úrnak, ki veres palástban, nádat tartva széken ül, két poroszló épp most nyomja fejébe a töviskoszorút. C: Krisztus megvesszőzése. D: Az örök koczát vetnek a Fölfeszített ruháján. A talp belső felén, szintén veretes írással ez olvasható:

CIVITAS CIBINIENSIS IN VNGA (itt a forrasztás) 754.

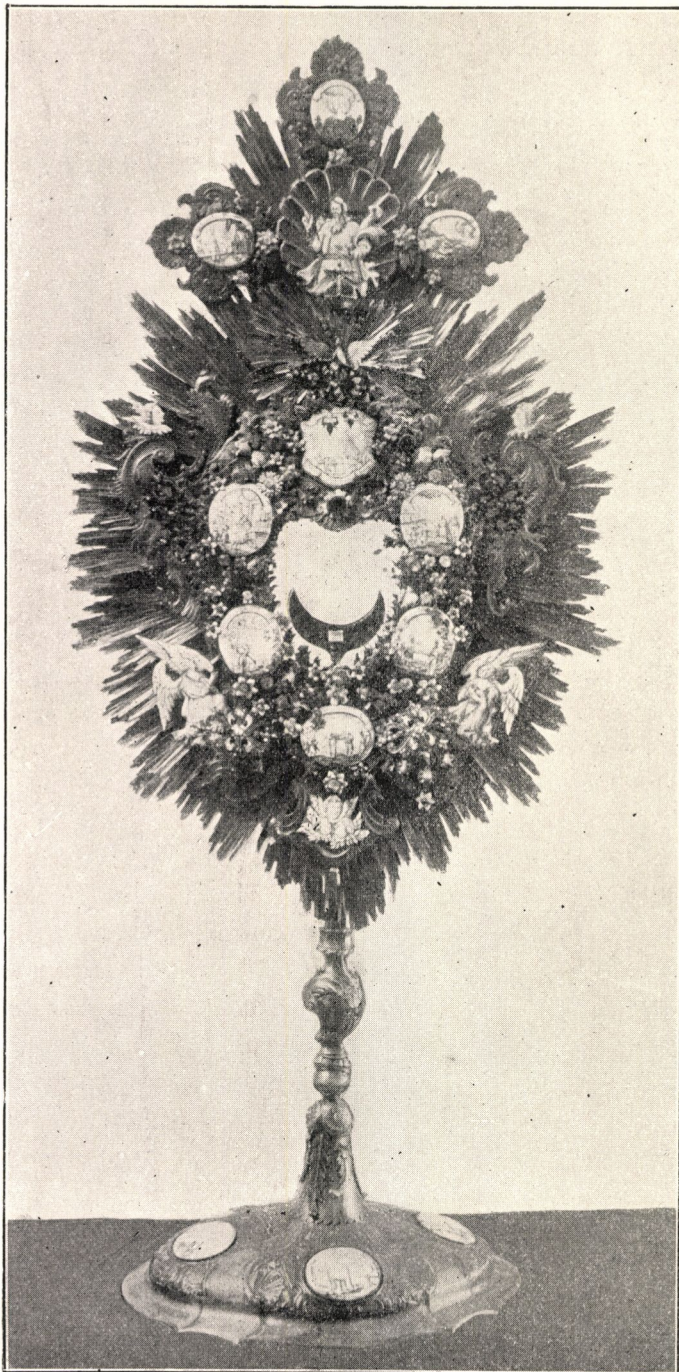
3. ábra cca 1/3 nagys.

Az úrmutató. Kiválóbb régi ötvöseink szokásaként Szilassy is nagy kedvvel fordult a monstrantiák felé, mint a melyeken mintázó és díszítő erejét legjobban érvényesítheti a mester. Már az alakválasztásban sem köti semmi, mert feladata csupán annyi, hogy szembeötlő tartót készítsen az ostya számára. Innen van, hogy a középkorban divatos architektikus formáktól föl a végletekig dekorált barokk-rokokóig, e nemben a mindenféle alakkal találkozni. A Szilassyéi szintén tipikusan barokk-művek, de mivel épp e folyóirat mutatott már be néhány darabot tőle, e helyt csupán azon vonások kiemelésére szorítkozunk, melyek a kis-szebeni példányt jellemzik.

A 83 cm. magas edényből 53 cm. esik csak a szoros értelemben vett monstrantia-testre, mely ekként nagysága, még inkább díszítése révén uralkodik a mű többi része fölött. Kerülete nagyszerű mandorla-alak, s két félre tagolódik: egy kisebb, felső részre, mely szépen stilizált feszület-főt mutat, három pontján, a karok végén, egy-egy medaillonnal, középtől pedig, a hol a karok metszik egymást, a Szentháromság első személyeként az Úr kagylódíszbe foglalt alakjával. Ez alatt fejlődik ki hatalmas oválissal a Megváltó testét rejtő alsó rész, közepén az «üveg-házzal», s benne, szívalakú térben a szent ostyát tartó lunula. Mind ezt elől páratlanul gazdag virágkoszorú övezi, s benne mintha apró virág-ágak volnának, hat arányosan szétrakott zománczos kép. Végül — hagyományos díszül — aranyozott lapokból metszett sugarak fogják körül az egészet. Specielle napsugarak, mit az edény symbolikus értelme magyaráz, amennyiben «a kenyér színe alatt az Üdvözítő valóságos testét rejtve — arra az Úrra emlékeztet, kinek arcza színváltozásakor tündöklő lett mint a nap — s az írás szavai szerint — a napba helyhezé lakását, s dicsősége fényével az egész föld kerekességét megvilágítja». De hogy a háromság képe teljessé legyen, a kereszt és az ovalis közt négyszöges sugarakban ott van a kiterjesztett szárnyú galamb is: ekként a tagolása s a jelképies ábrázolás harmóniás egészbe olvad össze.

A *szár*, melyre az úrmutató hosszának mintegy harmada (29 cm., 5 mm.) esik, az egészhez viszonyítva aránytalanul rövid és vékony. Különben ornamentális elemei az előbbi edényekével rokon, némi különbséget csak az mutat rajta, hogy a nodust alkotó stilizált delfinfej nem egyedüli dísz, van ugyanis alatta egy fél akkora gömb, a tetején és oldalán köpenyszerű gyűrődéssel. A láb és talp szintén a régi formák, a talpon azonban négy símán trébelt völgyelés húzódik végig, négy arányos mezőre osztván a felületet, s mindegyikének közepébe egy-egy, a Szűz életét ábrázoló medaillonkép. A talp peremének karélyos metszése itt is megvan.

A díszítés részleteiről, módjáról, a mennyiben az előzők után jó-részt ösmerős előttünk, nincs mért hosszasan beszélni; a pikturált

4. ábra.

SZILASSY-FÉLE URMUTATÓ 83:81.

képek tárgyát alább soroljuk fel, csak a koszorúról kell még megemlítenünk, hogy a mester különös jókedvében ritka minutiosus munkát végzett újra. A mindenünnen kandikáló piros, fehér, sárga, kékes, lilás virágfajok színpompáját itt is a rájuk szórt drágakő-utánzattal fokozta. Ezen kívül mennyi finom indát, levelet, apró ágacskát halmozott össze! melyek között van egy egészen új, tiszta magyar motivum is: öt színes (egy már lehullott) rezgő száron függő boglár. Alaptypusuk az S alakú vonal, mely egy középponti gyöngyszemből kecses hajlással indulva ki, részint szív, részint tulipánt alakká fejlődnek s itt-ott a találkozási pontjukon, mint átlag az ilyen műveknél szokás — egy-egy szirmok közé foglalt borsnagyságú gyöngy ül. A száraz tetejét viszont apró zománczos pontok, arany-ezüst gömböcskék pettyegetik, azonkívül mindegyikről három-három, szív alakú, lánczos függőcske csüng alá, folytonos mozgásukkal még több életet víve az amúgy is eleven formák közé. Zománczolási módja e boglároknak a válúzott systema. Színük fehér és sötét bíbor, ez utóbbi azonban, úgy látszik, már az égetés közben elfeketedett. Kár, hogy miként a koszorú, úgy ezek is sokat szenvedtek az idő mostohaságától. Csillogásuk, különösen a fehér zománczoké — s anyaguk is nagyon megromlott, néhol megrepedezett, lepatogott. Pedig minő lehetett teljes pompájában, új korán! A függőcskék ma már csak egyetlen egyen, a jobboldali alsón maradtak épen, a többiről hol egy, hol kettő hiányzik, néhol a szép, selymes fényű gyöngybetétek is lehullottak.

Még röviden a «tűzben pikturált képek» tárgyáról. A kereszt szárán, fönt: a fajt tápláló pelikán, «Ut vitam habeant» jeligével. Lent, a tőle balra esőn: háttérben egy kupolás város, elől, zsidó főpapi ornatusban levő férfi, kezében ritualis készségek. Jelmondata: «Santificamini et estote sancti.» A jobbra esőn: egy fa alatt alvó öreg ember, felette áldó mozdulattal angyal lebeg: Roborat ut nutrit. A holdacska körötti koszorúban fönt, közepütt, melynek négyszöges kagyló alakja van (A): a bárány imádása. A fölső, barokk-stilben gyűrött szalagon ez áll: Venerunt nuptiæ Agui, az alsón: Tradidit semetipsum hostiam. Jobbról lefelé menve (B): a mannaszedés, «Panem angelorum manducavit homo» jelmonddal. C: A háttérben hosszan elnyúló mezőség, az előtérben három alak, az egyik főpapi díszben, vele szemben két sisakos, páncélos katona, kik kenyeret nyújtanak át, előttük a földön két kancsó. A felirat: Dedisti lætitiam in corde meo. D: A frigyláda átvitele, melyet négy férfi emel, előttük Dávid hárfázik: Cantemus Domino. Exod. 15. 72. E: Izsák föláladozása. Körirata: Deus dilexit mundum Joan. 3. 26. F: A háttérben egy tornyokkal erősített város, elől a szabadban terített asztal, mely köré dárdás férfiak sereglenek: «Caro mea vero est cibus» igével. Joan. 6. 55.

A talp mezőin levő négy kép a Szűz anya életéből vett jeleneteket tár elénk, bibliai idézetek nélkül. A: Mária születése. B: Az angyali üdvözlés, annuntiatio. C: Mária mennybemenetele. Átszellemült glóriás arcczal, lengő ruhában egy földgömbön áll az Istenanya, melyen kígyó tekergőzik. Jobbjában virágos sceptrum, balját szívére szorítja. Körötte vázákban virágbokréták. D: Az Úr színváltozása. Rózsaszínű felhőkön, kitárt karokkal, sugárözönben áll a Mester, körötte repdeső angyalok és cherubimok énekelnek; lent az álmélkodó tanítványok.

E képek, a mint már említők, nemcsak technikájuk érdekessége, de magában tárgyuk, rajzuk művészi értéke tekintetében is figyelemre-méltók. Némelyeken így miniature-keretben (az egész kép nem nagyobb egy ötkoronásnál) oly mozgalmas jelenetekkel, finoman vázolt alakokkal, arczokkal találkozunk, hogy csekély színhatásuk mellett is — három-négy szín van bennük legfeljebb — valóban lekötnek bennünket. Itt főként a Szűz életéből, a kereszten meg a passióból vett jelenetek ihlették mélyebben Szilassyt, mutatván egyúttal benne a renaissance néhány nagy mesterének (Rafael, Tizian s az ekklektikusok) vezető hatását.

Az edény mesterjegyét, mely a talp belső felére, ovalis keretben van odaverve, e folyóirat múlt évi folyamában (jun. szám) rajzban is bemutattuk, mert valamennyi között ez a legteljesebb. Elmondja a megrendelő egyház nevét, a készítés idejét (1558), helyét, aztán a mester nevét, mindezt a kor divata szerint latinúl. Eredetükről, sorsukról ennél többet alig is tudunk. A plébánia szűkszavú annalesei szerint a XVII—XVIII. századbeli vallási villongások alatt mentek tönkre az egyház régi szerelvényei, s így valószínű, hogy ez tette szükségessé az újak beszerzését, miket a városi hatóság, mint kegyúr, hagyományos művészi hajlamával az akkori idők legkitűnőbb magyar ötvösénél, Szilassy löcsei műhelyében rendelt meg. A három első edényt 1754-ben, az Úrmutatót 58-ban. — De van még egy szájhagyomány is az edényekről, e szerint a szabadságharcz bukása után, vagy az 50-es évek elején, hogy a kapzsi hatalom elől megmentésük: a templom valamelyik fülkéjébe falazták volna e kincseket, s hogy a rajtuk levő sérülések is jórészt ez időre vihetők vissza. Csak évek multán szedték őket elő, azóta máig használatban vannak.

Pap Károly.

MAGYARORSZÁGI ÁGYÚ- ÉS HARANGÖNTŐK.

A XIII. században Székesfehérvárott lakó infusor campanarum harangöntőt jelent.¹ Kassán 1394—1396-ban László fusor campanarum, 1395-ben Kasschar és 1396-ban György szintén harangöntő mesterek, 1398-ban Rab gisser élnek.²

Keresztély harangöntő (glokengisser) 1465—1493-ig a városi közgyűlésnek tagja és 1475-ben eladja téglautczai házát 16 frton. A szent Erzsébet egyházban a maior campana mellett volt bizonyára (1475) kisebb is. 1493-ban Mihály harangöntő említettik. Rézöntők (rotgisser), a kik foglalkoztak harangöntéssel is, Lénárt (1472—1474); János (1474—1496), a ki 1492—1495-ig a városi közgyűlésnek tagja és 1496-ban tanácstag; Gáspár (1475); Máté 1480—1483-ig közgyűlési tag; András (1489—1506), a ki 1491—1495-ig közgyűlési tag; Tamás (1489—1517); Kristóf (1491—1501) 1493-ban tilalmat tesz András rotgisserre 1 frtig s 1501-ben eladja forgács utcza házat; Máté (1502—1535) a közgyűlésnek 1505—1535-ig szakadatlanul tagja s 1517-ben házat vett; Ulrich (1517—1526) egy váradi egyház részére 1517-ben harangot öntött.³

Lukács rézöntő, András rotgisser mostoha fia (1493—1505) működéséről s az általa öntött harangokról a városi jegyzőkönyv több ízben tudósít. A gyöngösi egyház részére 1497-ben önt harangot: «Arrestum Georgii de Agria etc. Feria quarta ante Michaelis fecit arrestum in persona iudicis, iuratorum et vitricorum ecclesie de Genges super omnia mobilia et immobilia bona Luce rotgisser pro fl. XLVIII, quos idem ab ipsis levavit *ad campanam ipsis fudendam*. Cum scitu domini iudicis.» 1498-ban Kyswarad (= Kis-Várda?) részére öntendő haragról van szó: «Andok Laslo, Chyzar Thomas etc. vitrici ecclesie de Kyswarad cum Luca rotgisser etc. Sciendum, quia Lucas rotgisser cohabitator huius civitatis promisit, se velle præparare *campanam* illam iuxta quantitatem, in conventionem declaratam et eandem usque ad festum nativitatis Marie virginis gloriose in expensis suis propriis ad Kyswarad deduci facere, posuit autem interim dictis vitricis pro pignore domum suam hic habitam. Conventio vero inter eos fuit pro fl. 6. tamen Ladislaus prænominatus promisit addere de propria sua pecunia fl. 2 ipsi Luce rotgisser, solum ita agat et campanam iuxta promissa faciat. Actum coram domino iudice in die Corporis.» Az általa a leleszi prépostság részére öntendő haragról 1505-ben van szó: «Vorbot des herrn probst von Lelez. Am montag post conversionem beati Pauli hat seyn dyener eyn vorbot geton auf des master Lucas rotgissers haws von wegen 17 centner und 15 libra copper (= Kupfer) czw eynen glocken.»

A harangöntést csupán helybeli mesterek űzhették s 1501-ben Lukács rézöntő ezért Máté ágyúöntőre tilalmat tett: «Feria sexta post Johannis Baptiste. Lucas rotgisser of (= auf) Mattis püxenmeister, das er nicht *fremde gloken* füren soll, als den er auch andern nicht gestot hot.»

¹ Szalay József, Városaink a XIII. században III. l.

² Kassa város levéltára. Tilalmazások könyve.

³ Városi jegyzőkönyv

1496-ban Lukácsra tilalmat tesznek: «Vorbot Paul Czipfers. Am phingst-obent hot er verboten das Kwppar (= Kupfer) im gewelb in Cristof Schillingers haws, welchs Lucas rotgisser von Cristóf Sillingern kauft hot, von seyner schult wegen bas zum rechten.

1500-ban ugyancsak reá az erszénygyártó czéh: «Feria tertia in die beati Egidii abbatis. Bewtler czech of Lucas rotgisser en (= ein) *hantbüx* so gut, als dy dy er von yn entphangen hat. In XII. tagen.»

András rézőntő 1513 tilalmat tett a Ruprecht rotgysser által öntött két harangra: «Vorboth Andree rottgisser. Am montage am tage des heyligen Valeriani hat meyster Andris rotgisser eyn vorbot gethon bey dem Ruprecht rotgysser *auf czwü glocken*. Bys czum rechten.»

Máté rotgisser fia, Martinus rotgisser 1520-ban polgárjogot nyert.¹

Agyúöntők (pattantys, bombardarius, pixidarius, buxsenmaister, püxen-gisser, gisser, stuckgisser) Kassán a xv. század negyvenes éveiben tűnnek fel. Kassa városa (1444.) Lőcse, Bártfa és Eperjes nevében is Giskra részére «Lodwichen von Berge buxenmaister»-tól 232 frtot vett fel kölcsön.² Az 1444-ik évbeli számadásokban említetik «meister Henrik, der dy grosse Borse gosz.» 1471-ben Blasius buxenmaister von Kaproncza nyert polgárjogot; 1472-ben Miklós ágyúöntő él; 1476 előtt Péter pixidarius Kassa polgára volt s özvegye Dorottya ez évben polgárjogot nyert. Ezek közül valamelyik önthette a város pethornel nevű ágyúját, melyet Mátyás király 1461-ben Ujvár vivására kölcsön kért.³ Péter özvegyére a xv. század végén 15 denár adót vetettek ki. A király 1484-ben rendeletet küldött a városhoz «magistros bombardarum» végett.⁴ 1490-ben Eperjes a lengyel betörés hírére Kassát megkérte, hogy püxenmaysterét küldje hozzájuk.⁵ 1481-ben Miklós nagybányai tanácsos és gisserről van szó.⁶ 1496-ban Kassán Jakab buxenmaister él.

Schönawer Pál püxengisser és Gergely pixenmaister 1508-ban Kassán polgárjogot nyert. Ulászló király 1514-ben elrendelte, hogy Dózsa pórhadának leverésére a város küldje Budára «magister Matheus bombardarius, quem cum uno altero eius rei perito unacum certis bombardis et machinis bellicis.» Máté még ez évben visszatér Kassára.⁷ Ekkor önthették a városnak később emlegetett «pórtáncz, pauerntancz» nevű ágyúját. 1522-ben Báthory István nádor azzal a kéréssel fordul Kassához, hogy küldjék hozzá «*bombardarium, qui in fundendum bombardi peritus foret*», s ugyanez évben Kállai Vytéz János, szörényi bán bombardái javítása, újraöntése végett.⁸

Schönawer Pál ágyúöntőre 1511-ben tilalmat vetnek: «Vorbot herren Michel Kukelbrechts etc. Am tag, ut supra, hat der namhaftige herr Michel Kukelbrecht dyczeit rotman eyn vorbot geton auf alle gütter des mester *Paul püxenmeisters* und czw vorausz auf den *czyn*, den er von dem genannten herrn Michel kauft hat.»

A szepesi Wagendrüsselben — ma Merény — lakó Péter ágyúöntő a néhai Hatos Miklós, kassai lakostól vásárolt rézre 1518-ban tilalmat tett: «Feria sexta post nativitatis Marie. Meyster Péter püxenmeyster ausz dem

¹ Városi jegyzőkönyvek. — ² Kassa v. lt. 230. sz. — ³ U. o. 324. — ⁴ U. o. 559. — ⁵ U. o. lajstromozatlan. — ⁶ U. o. 19189. — ⁷ K. v. lt. 922. és 991. sz. — ⁸ 1042. és 18133. sz.

Wagendrüssel hat erlangt durch recht off die Hatosch Micloschin und off dy erben ires mannes Hatos Miclosch 3 centner roe Kupper, welches Im eyntlichen nach seiner anczal, wie sie in seine gütter geerbt haben, zalen sollen in 14 tagen nach der stadt gerechtikeyt.»

Bebek Ferencz és Imre 1527-ben, majd 1529-ben keresik meg Kassát ágyúk öntése végett, melyhez rezet küldtek. Az ágyú 1530-ban elkészült.¹

Ez évben Perényi Péter rendelt itt ágyút. Terebesi várnagya, Eztery György a következő instructiót küldte Simon mester részére: «Misi in filo mensuram longitudinis bombardæ, — item misi globum ferreum similiter pro eadem bombardæ facientem, — magistro Simone loquatur, — uti velit statim pro huiusmodi bombardæ faciendo formam prædisponere, hoc est iuxta mensuram fili et globi sat.² Simon bombardista a következő évben Szádváron van.³ Említettnek Miklós bombardarius (1530–1533),⁴ János⁵ bixenmeister (1530–1556), 1553-ban tagja a közgyűlésnek; Jakab (1553) ágyúöntő s egy másik Jakab, a ki 1554-ben polgárjogot nyert 1553-ban néhai Behem János bombardarius házaról van szó. 1558-ban Peldner István, a katonaság pixenmeistere említették.⁶

1533-ban a város György pixenmeisterrel szerződést köt, a melyből kitünik, hogy az ágyúöntőmester egyuttal — mai szóval — tüzérkatonája volt a városnak. «Es ist zu wissen, das der namhaftige herr der richter mit herr Andrea Joszer, Koncz Haller aus befel der herrn des rats am montag vor Reminiscere mit meister *Jörg pixenmaister zum schissen aus dem grossen zewg* auf zwei jar aufgenommen haben und gedingt und sein scholdt (= zsold) soll alle wochen sein fl. 1, also das er schuldig sei zu allem geschütze, klein und gross, auch hakenpixen zu sehen, einzuschmeren und verordnen, yetlichen auf sein stell zu den redern und andere notdurft und wo es die noth wird fordern, *auch ins feld zu zyheen*.

Wo aber meister *Jörg* der stadt *wirdt was gissen*, sollen wir von 1 zentner zalen fl. 2 sat.»

György a mondott évben 1 öreg ágyút (gross pix), négy falkont és 4 csatakgtyót öntött a város részére. A falkonokhoz való golyókat János gölniczbányai kugelschmidt gyártotta.

1533-ban szintén a számadások szerint Gál, az Ulrich rotgisser fia, két falkont öntött.

Az *Illenfeld* ágyúöntő-család első ismert tagja, Ferencz 1557-ben Eperjes városa részére önt két ágyút s Kassától kölcsönkéri a cső kifurásához való eszközt.⁷ A következő évben ő és fia, Péter ugyancsak Eperjes részére ismét három ágyút öntött.⁸ Ez évben: «Albert, der in der Zygelscheuer arbeyt, der tutt ein verpott auf *die schlangen* beim püxengisser Francz Illefeldt von wegen fl. 2½.»⁹ Ferencz öntötte a kassai Orbán-torony harangját¹⁰ és királyi rendeletre a város pórtáncz nevű magna bombárdájából két faltörő ágyút;¹¹ Poppendorf Ferencz főstrázsamester Tokajból hagyta meg neki (1565) három

¹ Kassa v. lt. 1192., 1403., 1457, 1461., 1462., 1463., 1464. sz. — ² 1476., 1498/96. — ³ 1535. — ⁴ 1498/74. — ⁵ 1498/81. — ⁶ 1939. — ⁷ 1915/125. — ⁸ 2011/3. — ⁹ Városi jegyzők. — ¹⁰ Archæologiai közlemények 1871. VIII. k. 204. l. — ¹¹ 1829., 2161. és lajstromozatlan. —

«grosse stück» öntését.¹ A következő évben, midőn a bástyák építése miatt a Forgács utca nyugati végén a sz. Lénárt-templomot lebontották «az *pattantyusnak* (t. i. Illenfeldtnek) halála egy gerenda miatt történék» s fiai, Péter és Ferencz az ott segédkező Trombitás Jakabot okozták a halálos balesetért.²

Az ifjabb Ferencz 1562-ben nyert Kassán polgárjogot; Illenfeld András 1572-ben, fizetvén érte 6 frtot; 1578-ban a városi közgyűlésnek tagja. Egy Illenfeldt András pixenmaister 1568-ban már említették.³ 1558-ban Kassa városának egy Nachtigall nevű ágyúja volt.⁴

Nádasdy Tamás 1559-ben megkereste Kassát, hogy Somogyi Bereczk (Briccius) ágyúöntőnek engedjék át az öntőházat; a következő évben Bereczk rezet kér Réghy Kelemtől, az egri vár praefectusától, hogy Bebek részére ágyút önthessen; Bereczket Verancsics egri püspök 1562-ben megsürgeti Kassa városa útján az ágyú öntése végett, vagy pedig bizzák meg vele Illenfeld Ferenczet. Az ágyút Illenfeld megöntötte 1563-ban s a püspök 105 frtot fizetett neki.⁵

Réghy 1560-ban Kassára küldte «az mi pattantyúsunkat Wyd mestert, hogy ide (t. i. Egerbe) az Ő Felsége háza szükségére valami taraczkot öntsön és tiz mázsa rezénél több nincsen azaz veres réznél», de «Ő Felsége uramnak ő nagyságának 50 mázsa rezet adott az bányákból» s ebből megelégti Kassát; másik levelében írja, hogy öntsék meg «szépen és jól», mert «az előbbi rézben is sok aláment az földre».⁶

Poppendorf 1565-ben Szathmárról hagyja meg Hans Seber von Jegern-dorf püchsengissernek, hogy Löcsén két stück geschützöt öntsön.⁷

A szepesi kamara 1571-ben a kassai öntőház czéljaira két házat vett «altera Chuka, altera vero Sutoris» 450 frton.⁸

1572-ben Kristóf lublóí,⁹ 1576-ban Tyll Péter kállóí,¹⁰ 1583-ban Dillscher János putnoki¹¹ püxenmaisterek említettnek, továbbá Ziegler János, Pattantyus István, a Königsbergába való Ditmar Bonaventura, Augustin Gáspár és Fridrich kassai mesterek (1577—1587).¹²

XVII. századbeli mesterek Kassán: András (1600), Pol Máté (1601—1625), Bekisch (Békés?) György, Thill Tamás, Derndl György, Bortisch (Bartos?) (1602), Fückhinhan, Egidius (1603), Stain Boldizsár (1614), Sonniks Otto (1621), Mahler János (1625), Scheider András (1626), Meier János (1629), András (1632), Kristóf «ein giesser in Giesshaus» (1634), János, a ki 1636-ban nőül vette Schnaider Fülöp özvegyét; a brandenburgi Lörincz (1642), Hämerle Pál és Eiders Herman (1652), Schönpöckh Gáspár kayserlicher pixenmaister (1687); 1649-ben *Pattantyus* Margit, a büxenmeister özvegye említették.¹³

A besztérczebányai születésű Motke v. Motko stuckgiesser 1618 nyert polgárjogot, fizetvén érte 4 frtot s egyuttal ágyúöntő helyért könyörög «in Zwinger gegen den Mühlen, da die alte Pastey ist», a mit meg is nyert bér fizetése mellett. A következő évben megnősült.

¹ 2652/152. — ² 2764/146. és az 1567. évbéli városi jegyzők. — ³ 2543., 3087/93. — ⁴ 2011/54., 2011/58. — ⁵ 2122., 2249/64., 2249/81., 2371., 2433. — ⁶ 2249/51., 2249/93. — ⁷ 2652/153. ⁸ 3073. — ⁹ 3120/32. — ¹⁰ 3336/76. — ¹¹ 3726. — ¹² 3653/81., 3826., 3837/51., 18342. — ¹³ 4995., 4999., 5050., 6093., 6619., 7749., 18608/9. és anyakönyvek a római kath parochián.

Wenigh János rotgisser az 1626. november hó 26-án kelt tanácsi jegyzőkönyv szerint polgárjogért folyamodik, felmutatván a Nider-Pfalztban levő Eschenbachból nyert nemzetséglevelét. Feladták neki s 6 frtot fizetett. Rokonságban állott-e Wening Miksával, a gráci országház udvarán levő kút egyik mesterével (1590), azt a jövőendő kutatások az általunk közlött nyomon kideríthetik.¹

Forgách Zsigmond főkapitány 1613-ban Kassától öt szekerest kér, mert «császár urunk Ő Felsége számára való réz vagyon Lőcsén, akiből ágyúkat és tarackokat kelletik itt Kassán az Ő Felsége czeigházában öttetnünk.»² 1650-ben a város «Ő Felsége ágyúöntőházánál levő ágyúöntéshez tartozó holmi épületeket lerontott. A házat ugyanis a város a maga tulajdonának tartotta s már I. Rákóczy Györgytől is követelte átengedését. «Az profont- és ágyúöntőháznak építését» a városi jegyzőkönyv szerint a kamara a város tiltakozása ellenére megkezdte s «Deblinger uramra bízta».

Freindtlich Mátyás «der röm. Kays. Mayestet Kriegsath und zeugleutenant in Oberhungarn»³ 1694. évi jegyzéke szerint Schneider János Mihály kays. stückgiessertől november hó 22-én Kassán öntött, hat darab 24 fontos «halbe carthaunen» és két darab 12 fontos «quartierschlangen» vett át; majd két darab 100 fontos és két darab 60 fontos mozsárgyút (püller), melyek (t. i. a mozsarak) összesen 63 mázsát és 20 fontot nyomnak. Junius hó 22-én egy Tokajból ideszállított és P(ater) Gábríel névvel jelzett háromszázfontos és 45 mázsát nyomó mozsarat vett át. továbbá egy 1647. évvel jelzett Rákóczy-féle quartierschlangen, mely 32 mázsát, egy 1646-ban öntött és 45 mázsát nyomó Rákóczy-féle carthaunt, egy 1606-ban Rudolf király alatt öntött, 42 mázsát nyomó 18 fontos csatakgyót s végül egy 62 mázsát és 68 fontot nyomó nagy spanyol mozsárgyút, melyet P. Gábríel öntött.⁴ Schneider öntötte az egyik dévai harangot is.⁵

A kassai középkegyelvárosi temető kis harangját Leberecht Keresztély öntötte 1804-ben. Alsó peremén e körirat: «Fusa sum per Cristianum Leberecht Cassoviæ.» A harang testén a következő chronostichon: EX Voto PopVLVs sVb VrbanVs DICaVIIt//oMnIbVs sanCtIs.

1602-ben Beck Gergely büchsenmeister Tokajon.⁶ Siebel András füleki, majd 1617-ben iglói mester;⁷ 1652-ben Beehr Tóbiás Szendrőn.

Alaghy Menyhért 1629-ben Eperjesen öntet két falkont.⁸ Itt öntötték a regete-ruszkai (Abauj várm.) templom harangját: «Fudit Paulus Schmitz Eperiensis 1676.»

Kassán, 1903 április hó 19-én.

Kemény Lajos.

¹ Az Osztrák-Magyar Monarchia képen és írásban. V. k. Stiria. 350. l. — ² 5537. — ³ 7927. — ⁴ Kassa város levéltárában, lajstromozatlan. — ⁵ Hunyadmegyei Tört. Társulat Évkönyve 1898. évf. 120. l. — ⁶ 4995. — ⁷ 5782/121. — ⁸ 6274.

RÓMAI KÖEMLÉKEK A DUNÁNTÚLRÓL.

I.

Katonai szempontból csak azoknak a római tartományoknak volt jelentőségük, melyek a barbár népekkel határosak voltak. Ezekben is első sorban maga a határvonal (*limes*) volt fontos, mert annak biztonságától függött a birodalom békéje.

Pannoniában a hatalmas Dunafolyam feleslegessé tette ugyan a sánczokat, minőket Britannia és Rhætia védelmére építettek, de magukban még sem volt elégségesek. Mint a Rajna s az Alduna mentén, úgy Pannoniában is a Duna jobb partján a kisebb-nagyobb táborok sora épült a katonaság számára, a mely aztán a táborokat összekötő pompás utak segítségével gyorsan a veszély helyén teremhetett.

A katonaság mellett a római elemet még azok az iparosok, kereskedők képviselték, kiket életfentartásuk a katonaságra utalt. Főkép a legiók táborai mellett találjuk, hol kezdetben az ú. n. *canabae* területén elkülönített társadalmat alkottak. De annyira nem zárközhatott el sem a katonaság, sem a *canabae* lakossága az idegen, benszülött alattvalóktól, hogy ezek körében a rómaiság erős gyökeret ne verhessen. Éppen a katonaság túlsulya a *limes* mentén fejt meg, miért virágzott fel ott annyira a római élet. Azért korántsem tűnt el minden ellentét, sőt nem is tűnhetett el, főleg a mióta, s ez Traianus óta történt, a legiók legénységét is a tartományokból ujonczozták. Példa reá egyebek között az a számos barbár jellegű síremlék, melyeket nemcsak a kisebb táborhelyeken (így Duna-Pentelén), hanem a legioállomásokon is (Aquincum, Brigetio) találtak.

Azt kellene hinni, hogy a *limes*-től beljebb, hol állandó katonaság nem volt, a rómaiság szempontjából sokkal kedvezőtlenebbek voltak a viszonyok.

Legkevesbbé áll ez azonban a Drávától délre eső vidékre. Pannónia déli részében főkép illyrek (pannonok) laktak, kiket már a Kr. u. 6—9 évek nagy pannon háborúja erősen megtizedelt. Aztán Sirmium (Mitrovicz) és Siscia (Siszek) még az első időből származnak, a midőn a latin elem életképesebb volt, mint később, s ennek következtében az idegen elemet könnyebben magába olvaszthatta. Innen magyarázandó a sok municipium a Dráva és Száva között, melyek mind oly alattvaló telepekből fejlődtek municipiumokká, hol katonaság soha sem volt (pl. Andautonia, municipium Latobicorum, Mursella stb.) A barbár sajátságok legkevesebb nyomát a Drávától délre találhatjuk.

Ezen vidékhez egészen hasonló fejlődést mutat Magyarország nyu-

goti széle, hol Savaria (Szombathely), Scarbantia (Sopron) egykorú római városok Sirmiummal, Sisciával.

Ellenben annyi bizonyos, hogy a Dunántúl kelet felé eső legnagyobb részében a latin elem vajmi ritka lehetett. Az első században itt nem voltak a viszonyok annyira kedvezők, hogy már akkor városok fejlődhettek (alig egy-két municipiumot ismerünk innen, mint Mogetianát, Mursellát), a mióta pedig a katonaság állandóan a Duna mentén tartózkodott, a polgári elem a táborok köré tömörült s csakis a táborhelyek mutatnak jelentékeny fejlődést. A túlnyomó részben celtákból álló népességről azonban, mely a Dunántúlt lakta, el kell ismerni, hogy a római culturától nem idegenkedett s a mi fontos, hamarabb is nyílt alkalma vele megismerkedni, mint a Duna mentén. Sőt meglehet, hogy még abból az időből származnak ott a rómaiság nyomai, mielőtt a politikai megszállás bekövetkezett.

De mert alapjában mégis csak barbár maradt ez a lakosság, természetes, hogy inkább csak a külsőségekre terjedhetett ki a római befolyás. Főleg ebből a szempontból bir az alább ismertetendő köemlékek nagy része is érdekléssel reánk.

★

Csákvár (Fejérm.), mint római helység régóta ismeretes. Mommsen (a CIL III. kötetéhez csatolt térképen) az Antoninus-féle Itinerariumból ismert Floriana-val azonosítja. Az Itinerarium kétszer is említi, olyformán, hogy Floriana szükségkép két út keresztezési pontján feküdt. Az egyik esetben (p. 264) ugyanis a Sopianæ-t (Pécs) Brigetióval (Ó-Szőny) összekötő útvonalon találjuk, a másik esetben a Savariából (Szombathely) Aquincumig (Ó-Buda) vezető úton.

Savaria és Aquincum között a távolság az Itinerarium szerint 169 római mérföld, a mennyi sok, ha az út egyenes vonalban ment. Az útnak le kellett kerülni legalább Keszthelyig, mert csak így lehet a Sopianæ és Savaria közti úton fekvő Mogetiana a Savaria és Aquincum közti vonalba eső Mogentianæval azonos. Különben a távolságok is csak ez esetben felelnek meg a valóságnak. Szombathelytől Fenékgig csakugyan 55 r. mérföld van, a mennyire az Itinerarium szerint Savariától Mogentianæ feküdt és Keszthelytől Ó-Budáig a távolság szintén megegyezik az Itinerarium adatával. A mi Florianát illeti, akár Mogentianæ-tól, illetve Keszthelytől mérjük le a 84 r. mérföldet, akár Aquincumtól, illetve Ó-Budától a 30 r. mérföldet, Vértes-Boglár tájára jutunk. Innen pedig Csákvár csak 5 r. mérföldre esik.

A Sopianæ Brigetio közti út 100 r. mérföld, vagyis legalább 30 r. mérfölddel kevesebb, mint a valóságban s így természetes, hogy Florianára nézve nem találkozhatnak egy pontban az Itinerarium távolságai. Ha Brigetióból indulunk ki, úgy Tata helyén állott volna Floriana

(8 r. mfd.), ha Sopianæ-től, úgy Székesfejérvár fölött (92 r. mfd.). Hogy ezen úton Floriana össze legyen egyeztethető az előbbi út Floriana állomásával, úgy hogy itt is Boglár tájára jussunk, nyilvánvalóan az Itinerarium hibáját Brigetio és Floriana között kell keresnünk. Miután az egész út Sopianæ és Brigetio között 30 r. mérfölddel rövidebb, a hiba könnyen megmagyarázható úgy, hogy a Brigetiótól 8 r. mérföldre eső állomás csak azért kapta az Itinerariumban a Floriana nevet, mert igazi neve, nyilván a másolásnál (V. ö. Mommsen CIL III p. 432), kiesett s vele együtt természetesen az a távolság is, a mennyire tőle odább Floriana feküdt. Hogy Floriana Boglár tájára jusson, a kiesett távolság körülbelül 20 r. mérföld. De nagyobb is lehetett, s akkor Csákvárra érünk. Floriana és Herculia között 15 r. mérföld van s ez a távolság abban az esetben helyes is, ha Csákvárból indulunk ki s fölteszszük, mint Mommsen tette, hogy Herculia Székesfejérvár volt.

Jelen számításaim egészen önállóak, tartozom kijelenteni azonban, hogy már Kenner * Boglár helyén kereste Florianát. A CIL legújabb pótkötetéhez (1902) csatolt térképen egyáltalában hiányzik Floriana. Domaszewski ** abból az alaptételből indulva ki, hogy Floriana útkeresztelési pont lévén, szükségképp beneficiarius-állomás volt, azt annál inkább Tatával igyekszik azonosítani, mert ott nemcsak a mindenesetre kétes CIL III 10960. számú beneficiarius-oltár került napfényre, hanem mivel Tata csakugyan 8 r. mérföldre van Brigetiótól, a mennyire Floriana az Itinerarium egyik adata szerint feküdt. Minthogy Keszthely-Fenék sem bizonyult eddig beneficiarius-állomásnak, hasonló okból Mogentianæ Tüskevár tájára helyezi. Így aztán egész zigzúgvonalat kénytelen leírni a Savaria és Aquincum közötti út, míg Florianát, illetve Tatát eléri. Egy része, a 26 r. mérföld Osonibus és Floriana között a Sopianæ Brigetióval összekötő úton fekszik, a mi aztán érthetővé tenné, miért jelentékenyen rövidebb ez az Itinerarium szerint, mint a valóságban. A 30 r. mérföld távolság Floriana és Aquincum között persze még akkor is kevés marad, ha az út Pilis-Csabán ment át. Domaszewski okoskodásában az a rész látszik a legvalószínűtlenebbnek, hogy a mikor egyenes útvonal kötött össze két főpontot, miért számította az Itinerarium zigzúgvonalban a távolságokat? Azt hiszem, hogy Domaszewski is meghagyta volna Csákvár helyén Florianát, ha ismernénk Csákvárról beneficiarius-oltárt.

Mint láttuk, némi correcturára mindenesetre szükség van, hogy Floriana Csákvárral legyen azonosítható, de másrészt az kétségkívül nagyon fontos momentum, hogy a mi Boglárról ki nem mutatható,

* Noricum u. Pannonia. Berichte u. Mitth. des Alterthumsvereines. XI. (1879) 92. l.

** Die Beneficiariereposten u. die röm. Strassennetze. Westdeutsche Zeitschrift 1902. 181. lap.

Csákváron jelentékeny római telep állott. Mindenesetre eddig még csak sírokat ástak ott fel, még pedig elég nagy területen, de egészen bizonyos, hogy az Öreg-, Várdomb, Kis-, Szél- és Czigány-utczák által határolt városrészben, mintegy 220 öl hosszúságban, mindenütt római maradványokra lehetne bukkanni.

Floriana nevét nem találjuk feliratokban. Ha municipium lett volna, bizonyára előfordulna, mert a tapasztalat azt mutatja, hogy azok a községek ismereteseek a feliratokból is, melyek coloniák, vagy legalább municipiumok voltak. Idézhetem azonban a CIL III. 10552 = 3598 feliratot Aquincumból, melyben Floriana mint női név tűnik fel.

Floriana ép úgy, mint a vele ugyanazon útvonalon fekvő Cæsariana, aztán Crispiana tiszta latin név. Azért egészen új római telep, mint azt Kenner* hitte, mégsem lehetett Floriana. Kenner feltevését ugyanis, ha csakugyan Csákvár helyén állott Floriana, megczáfolják a csákvári köemlékeken előforduló barbár vonatkozások. A község latin neve barbár eredete daczára érthető azonban, mielőtt megállapíthatjuk, hogy Csákvár helyén a római korban katonai állomás volt, még pedig mindjárt kezdetben, mielőtt a rómaiak még megszállották a Duna vonalát. Később, a mikorra a római befolyás alatt a barbárok is városokká tömörültek, már nehezebben szoríthatta volna ki a barbár telepnevet egy idegen, latin név.

Arra, hogy a római csapatok előnyomulása a Dunáig úgyszólván lépésről-lépésre történt, még eddig kevés adatunk van. A legújabban napfényre került 2 téglabélyeg Csákvárról azonban ilyen bizonyítéknak látszik. A *legio II adiutrix* téglabélyegei, melyeket Ráczy Endre csákvári plébános mentett meg s a melyekből egyet a n. múzeumnak ajánlódokozott (1. ábra). Ezek a téglabélyegek már csak azért is régebbiek,

1. ábra.

A LEGIO II ADIUTRIX TÉGLABÉLYEGE.

mint a brigetói vagy aquincumi castrumok, mert az után, hogy a legiók és segédc csapatok a Duna mentén elhelyezkedtek, semmi szükség sem volt, hogy a tartomány belsejében állandó katonaság tartózkodjék. Figyelembe veendő azonban még a téglákon a betűk szabályossága, a legio szó elmaradása is, két

oly sajátosság, melyekkel a legio II. adiutrix későbbi, Aquincumban s a Dunapart mentén talált bélyegein még eddig nem találkoztunk. Mindenesetre egyéb emlékeknek is kell lenni Csákvárról, melyek ezen téglabélyegekkel egykorúak. Tényleg az alább ismertetendő köemlékek közül legalább a legtöbb darab kétségtelenül az 1. századból való.

1893-ig, a midőn a CIL III. kötetéhez az első pótkötet megjelent,

* Noricum u. Pannonia 104. 1.

2 felirat (CIL III 3366. 3367 = 10351) volt ismeretes Csákvárról. Ma csak az egyik (3367 = 10351) van még ott, a ref. paplak falában, a másikat, nemkülönben a CIL. pótkötetében 10352. sz. alatt közölt feliratot s az alább 2. 4. sz. alatt ismertetendő domborképes köveket 1898-ban gróf Esterházy Miklós Mórincz Rácz Endre csákvári plébános közbenjárásával kéresemre a legnagyobb készséggel a n. múzeumnak ajándékozta. Már előbb 1895-ben szerzett meg a n. múzeum Gerecse Pétertől több régiséget (Rég. Napló 119. 1—16.) Csákvárról, melyek «egy polgárnak az udvarán nagy kőlapokból összerakott sírok mellékleteit» képezték.

1898-ban Hering Sándor Kovács a Czigány-utczára néző háza kertjében talált több sírt, melyeket úgy a hogy fel is bontott volt már akkorra, midőn a n. múzeum meghagyásából Csákvárra érkeztem. Volt köztük egy sarkophág is, a szokásos akroterionokkal díszített fedéllel. Ez, miután nincs felirat rajta, nem került a n. múzeumba, de azért jó helyen áll, a kath. plébánia udvarán. A többi sírt téglák és kőlapok alkották. Az 5—8. sz. kömlékek egytől egyig ilyen célra voltak felhasználva. A 9. sz. sírkő egy évvel később látott napfényt. Böhm János pék ásta ki Hering szomszédságában. Ez is sírból való s a táblát nyilván szántszándékkal törték ketté, hogy a sír két végéhez kapjanak megfelelő lapokat. A sírleletek után tudakozódva azt a választ kaptam, hogy csontvázakon kívül mást nem igen találtak a sírokban. Csak éppen a sarkophágban volt egy mécs, két karika és egy pénzdarab.

Sírmellékletek hiányában természetesen nem igen állapíthatjuk meg a sírok korát. Másutt is úgy vagyunk, hol régi sírtáblákból állították össze a sírokat. A lajtmelléki Brucknál talált hasonló sírok egyikében a Probus-érem csak azt bizonyítja, hogy az a sír Probusnál (Kr. u. 276—282) régibb nem lehet.¹

Mindenesetre sokkal régebbieknek kell lenni maguknak a sír- s egyéb emlékköveknek, mint a síroknak, a melyeket azokból összeraktak. Nem is képzelhető máskép. Csak kihalt nemzedékek sírköveit használhatták fel új sírokhoz. Kubitschek² a lajtmelléki Brucknál talált sírokról szólva, megjegyzi, hogy a sírtáblák, melyekből azok össze vannak állítva, még a Kr. u. I. századból valók. Állítását nem indokolja. A sírtáblákon barbárok vannak, hasonlóak a csákvári sírköveken levőkhöz.

Nekem már régen feltűnt, hogy első sorban a barbár jellegű sírkövek azok, melyekből később a sírokat összeállították. Így volt ez Csákváron, Bruckon³ kívül még Szent-Endrén,⁴ Ó-Budán,⁵ sőt a töki

¹ Kubitschek, Notizen aus dem Leithagebirge. Jahreshefte III. (1900) Beiblatt 14. h.

² U. o. 13. h.

³ Sötér, Arch. Értesítő 1899. 341. l.

⁴ Budapest Régiségei VII. 61—63.

⁵ U. o. V. 153. l.

két kőlap,* a kocsikkal, mint Vásárhelyi Géza előadta, szintén egy sír alkotórészeit képezte.

Azt ugyan nem állítom, hogy sírköveink a barbár viseletű mellképekkel, kocsikkal mind az első századból származnának. A római civilisatio annyira nem lehetett intensív, legkevésbé a tartomány belsőjében, hogy a benszülött celták nemzeti sajátosságait teljesen eltüntethette volna. De föl kell tűnni, hogy ezen barbár jellegű kőemlékeknek sok oly közös vonása van, melyek a II. századtól, vagy legalább annak második felétől kezdve a római sírköveken nincsenek meg.

Mindenekelőtt ezen sírkövek már méreteikkel s gondos kivitelökkel elárulják a «jó időket». A tabajdi, velencei stb., vagy a csákváriak közül a 9. számú sírkövek nagyságát, szépségét csak azzal lehet megmagyarázni, hogy még az I. századból valók. A sírkápolnák alkotórészeit képező darabok is, minők a csákváriak közül a 7. és 8., nemkülönben a tökiek, csak úgy érthetők, hogy ha szintén az I. századból származnak. Mennél későbbi időről van szó, annak emlékei annál gyarlóbbak. Előbb a sírkápolnák tűntek el, majd a sarkophágok lettek ritkábbak s a téglalákból és kőlapokból összeállított sírokat is végre kiszorította a pusztá földben való temetkezés.

A mi azonban leginkább az I. századra utal, az ezen barbár jellegű sírkövek föliratainak szövegezése. Egészen olyan az ugyanis, mint a többi, kétségtelenül az I. századból származó sírfeliratoké.** A barbarokról szóló I. századbeli feliratok is azon ismerhetők fel, hogy 1. a D M betűk hiányzanak; 2. az elhunyt neve nominativusban áll, mely után közvetlenül a tipikus *h(ic) s(itus) e(st)* állítmány következik; 3. annak a neve után, ki a sírkövet állította (kivételesen előtte CIL III 10352), mindig *t(itulum) m(emoriae) p(osuit)* az állítmány. A tulajdonneveknél is, melyek természetesen elűtők a római polgárokétól, a leszármazás megjelölésére szolgáló *f(ilius)* hiánya olyan sajátság, mely csakis olyan más feliratokban fordul elő, melyek kétségtelenül az I. századból valók. Például: CIL III 11213 (carnuntum), 14349^a (Aquincum).

Mint a hogy ezen sajátságok jellemzik a csákvári 1. (CIL III 10352) és 3. (3366) sz. sírkövek feliratait, azonkép megtalálhatók azok a Dunántúl legtöbb barbár jellegű sírkő felirataiban. Így a törökbálinti felirat (CIL III 10362 = 3380) szerkezetre a CIL III 3366 számú csákvári feliratnak szakasztott mása. V. ö. még CIL III 3374 (Tabajd), 3377 (Gyúró), 3361 (Velence) stb. A 9. sz. sírkő felirata (CIL III 15154) szövegezés dolgában eltér ugyan, de annál egyszerűbb. Két másik kő (5. 6.) feliratai (CIL III 15152, 15153) csonkák, de legalább

* U. o. IV. 38. 42. l.

** Kuzsinszky, Budapest Régiségei VII. 27. l.

a 6. sz. kő a domborképnek gyanítható kidolgozása után ítélve ugyan-csak még az I. századból származik.

1. *Sírtábla* homokkőből, mag. 190 cm., szél. 70 cm., vast. 25 cm. Teteje le van kerekítve, különben előlapja egészen síma. Mielőtt 1898-ban a n. múzeumba került, gr. Esterházy Miklós Mórícz csákvári parkjában állott. Nyilván ugyanerre a kőemlékre vonatkozik Rómer következő feljegyzése a Bakony 60. lapján: «egy sokkal nagyobb kőtábla, mely hallomás szerint még néhány év előtt olvasható volt.» A feliratot ma is el lehet olvasni, csak hogy betűi inkább be vannak karczolva, mint bevésve. Először Fröhlich közölte az Arch. Értesítő X. (1890) kötetének 231. lapján (30. sz.), aztán az Arch. Epigr. Mittheilungen XIV. kötetében 58. 1. A CIL III. kötetében a 10352. sz. a. olvasható. Megjegyzem, hogy az *Adnamus* név újabban egy lajthamelléki Brucknál talált felíratban is feltűnt CIL III 14359¹⁸.

2. *Négyszögű tábla* mészkőből, jobb szélén csonka, a többi szélei egyenesre vannak levágva (2. ábra). Mag. 72 cm., szél. 65 cm., vast. 15 cm. Gr. Esterházy Miklós Mórícz csákvári parkjából került 1898-ban a n. múzeumba.

A négyszögű bemélyedésben, melyet balfelől a tábla aljáig érő pikkelyes, alúl rojtokkal ellátott pillér (?) szegélyez, egy szemben álló nő van ábrázolva. Feje s nyaka a tábla felső hiányzó részére esett. Alsó ruhája az alsó lábszárak közepéig, a felső a térdek fölé ér. A széles síma övről három szalag lóg le. A kezeket a csuklók felett dupla karikák díszítik. Karikák vannak a lábakon is, a boka fölött. Leeresztett jobb kezében korsót fog, a bal kéz szőlővel telt tálat emel.

2. ábra.

DOMBORKÉPES KŐTÁBLA CSÁKVÁRRÓL.

Nác az Arch. Közlemények XX. (1900) kötetének 198. lapján ismerteti s XCIX. sz. alatt rajzát is közli. De már előtte megemlékezik róla Rómer a Bakony 60. lapján, megjegyezvén, hogy hallomása szerint a Tatához közel fekvő Környéről került Csákvárra. Nác nem mondja ugyan középkorinak, de rómainak sem; legfőlebb sejteti leírása, hogy római, szőlván togát és tunicát viselő s «cingulussal» övezett paprról, kinek «lába, úgy látszik, csizmás». A rajza annyiban hibás, hogy sem a kar-, sem a lábpereczek nincsenek feltüntetve s a cingulumról csak kétrétű szalag lóg le.

3. *Négyszögű tábla* mészkőből, mely több darabra tört. Felső s alsó része csonka (3. ábra). Mag. 85 cm., szél. 90 cm., vast. 22 cm. Gróf

Esterházy Miklós Móricz csákvári parkjában állott, míg 1898-ban a n. múzeumba jutott.

A felső hosszúkás mező közepe táján lovast látunk, jobbra lépésben haladva, fedetlen fővel, a ló hátára érő köpenyben; jobb kezével a kantárszárat fogja. Előtte egy vadászkutya kisebb négy lábú állatot (nyulat?) kerget. Nyomában egy gyalogos halad; fején kalap van, a jobb vállán összetűzött chlamys majdnem a térdhajlásig ér, nadrágja a boka körül be van kötve. Leeresztett jobb keze egy lándzsát közepén

3. ábra.

DOMBORKÉPES KŐTÁBLA CSÁKVÁRRÓL.

rézsútosan fog, míg a nem látható bal kézben, szintén ferdén, egy akkora ovalis paizs van, hogy felső vége a vállon felül, az alsó a térden alúl ér.

A nyulat kergető kutya vadászjelenetre utal: a vadászatra menő lovast apródja követi s a paizsot és lándzsát viszi ura után. Az utóbbinak, mivel nadrágot hord, barbárnak kellett lenni.

A domborképet magát röviden már Rómer a Bakony 59. lapján leírta, megjegyezvén róla, hogy Bóka András házában áll. A feliratot először Mommsen a CIL III 3366. sz. alatt közölte. Domaszewsky pedig a CIL pótkötetének 1687. lapján helyesbítette.

4. *Négyszögű tábla* mészkőből (4. ábra). Mag. 116 cm., szél. 127 cm., vast. 17 cm. Kétségtelenül csákvári eredetű. Gróf Esterházy Mórész Miklós kevéssel 1898 előtt, midőn a kő a n. múzeumba került, Bakonyi Péter csákvári lakostól szerezte, ki az alább ismertetendő sírok szomszédságában ugyancsak mint egy sír alkotórészét ásta ki.

Jobb szélén lapos pillér ugrik ki, csonka fejjel, hiányzó lábbal. A bal széle síma. A hornyolt keretbe foglalt mező közepén egy tripós áll, hajlított lábakkal, rajta két kenyér között, melyeket a római domborművek mindig felső nézetben ábrázolnak, lapos kosár, gyümölcscsel

4. ábra.

DOMBORKÉPES TÁBLA CSÁKVÁRRÓL.

telve. Az asztal előtt jobbra egy férfialak áll, fedetlen fejjel, felkötött tunicában, mindkét kezével tálat tartva, melyben malaczfej van. A másik oldalon egy nő közeledik az asztalhoz, fejéről a fátyol végei vállaira lógnak, alsó szoknyája az alsó lábszárak közepéig ér, csak valamivel rövidebb a ránczokban lehulló felső, ujjas ruha, melyet a vállakon ú. n. szárnyas fibulák tartanak össze, s melle alatt öv szorít a testhez. Bal kezében tálat, jobbájában kissé ferdén lefelé egy pálcát (?) tart.

Az áldozási jelenetek a pannoniai sírköveken elég sűrűn fordulnak elő; ezen kőtábla azonban nem csonka sírkő, hanem nyilván egy nagyobb aediculaszerű síremlék részét képezte, épúgy mint a dunaföldvári kőlap a n. múzeumban. Különben ezen is a tálban malacztot vivő nő

mélyen leérő dupla szoknyát s a vállakon nagy fibulákat visel.* Bár sírkőnek látszik, mégis a legközelebbi analogia a Himberg melletti Welmben talált kő (5. ábra) a bécsi udvari múzeumban, a mennyiben azon is ketten áldoznak. A férfi és a nő egymás mellett az áldozó asztal mögött állanak. A nő hosszú ruhája s a vállakon tapadó fibulái mellett mindenesetre föl fognak tűnni a gömbös karpereczek s nyaka körül a torques.

5. ábra.

SÍRKŐ WELMBŐL (ALSÓ-AUSZTRIA).

kába csavart torques van akasztva, a vállakon nagy fibulák tapadnak. Ruhája lábíg ér s a jobb térden alúl ránczokat képez. Jobb kezében maga előtt csészét tart.

A következő keskeny mezőben egy két ló által húzott négyke-rekű kocsi halad jobbra, elűl a kocsissal, míg a kocsiszekrény közepén levő négyszögű ülőhely üres. A feliratból, mely az alsó mezőt töl-

5. *Sírtábla* mészkőből, felső része csonka. Mag. 125 cm., szél. 70 cm., vast. 23 cm. Hering Sándor csákvári kovács kertjében került napfényre, mint a 2. sír egyik oldala s azonnal a n. múzeumba szállítatott.

Felső széle alatt albumkeretben a CIL legújabb pótkötetében 15152. sz. alatt közölt felirat olvasható. Alább egy nagyolva kivésett koszorú következik.

6. *Négyszögű sírtábla* mészkőből, alúl csonka (6. ábra). Mag. 180 cm., szél. 75 cm., vast. 20. cm. Hering Sándor csákvári kertjéből való, hol 1898-ban kiásták. A 3. sír egyik hosszoldalát képezte s az előbbivel együtt került a n. múzeumba.

Domborműves részein horzsolások s erőszakos sérülések vannak. Felső széle egyenes volt. A felső mező bal oldalán egy oldalt állított karosszék (*cathedra*) látható, magas, gömbölyűre esztergályozott lábakkal. Benne, de szembe fordítva fejét és felső testét, egy nő ül. Turbán módjára bekötött haját fátyol fűdi, melynek végei a vállakra lógnak. Nyaka-

* Budapest Régiségei IV. 71. l.

tötte be, 3 sor maradt fenn. A CIL legújabb pótkötete a 15153 sz. alatt közli.

7. *Négyszögű tábla* mészkőből, egyik lapján keskeny síma keret által határolt domborképpel (7. ábra). Hossza 130 cm., mag. 57 cm., vast. 20 cm. Kiásatott Hering Sándor csákvári kertjében 1898-ban s mindjárt a n. múzeumba szállíttatott. Az 1. számú mészkőlapokból összerótt sír fedelélül szolgált.

Bal felében a domborkép egy kétkerekű kocsiból (*cisium*) áll, mely elé két ügetve lépő ló van fogva. A két kerék közül csak az innenső látható, 6 küllője van, a hátsó lóból azonban a fej, továbbá a háta s melle körvonalai s mind a négy lába is látszanak. A lapos kocsiszekrényen egy személyre való kosaras ülés van, benne egy férfi, bő ujjas ruhában ül. Jobb kezében ostor, míg baljának tartása olyan, mintha a gyeplőket fogná. A lószerszámból felismerhető a heveder a nyak körül, tetején a járommal.

A fogat előtt lovas vágat; jobb kezével szorosan fogja a kantárszárat, míg bal kezével egy lándzsát magasan suhogtat. Ruházata áll a chlamysből, melyet a szél mögötte magasan lebegtet s a felső czombok közepéig érő chitonból, mely a csipők fölött össze van szorítva. A ló hátát nyeregtakaró fedi. A jobb alsó sarokbana lovas előtt egy csikó fut.

8. *Ugyanolyan kőtábla*, mint az előbbi (8. ábra), ugyanazon méretekkel. Alsó bal sarka kicsorbult, továbbá a domborkép is a két végén meg van rongálva. Hering Sándor kertjében ugyancsak az 1. számú sír fölött feküdt mint fedőlap s az előbbi kőtáblával egyidejűleg ásatott is ki és került a n. múzeumba.

Ezen a kőlapon a fogat megfordított irányban, balról jobbra halad. A kocsi négykerekű (*reda*), a fenmaradt első kerék hat küllővel van ellátva. A lapos kocsiszekrény közepén elhelyezett kosaras ülésben egy

6. ábra.
SÍRKŐ CSÁKVÁRRÓL.

nő foglal helyet, ki jobb kezében maga fölött egy nyitott négyszögű ernyőt tart. Ruházatának részletei nem ismerhetők fel. Háta mögött, a kocsiszekrény végén, háttal fordúlva nyilván az utazó úrnő szolgája ül, míg elül a kocsis az egyik kezében az ostort fogja. A kocsi elé fogott két ló vágatva viszi a kocsit. A hátulsóból látszik a fej körvonala s mind a négy láb, ellenben a lószerszámnak ma legalább semmi nyoma nincs. Itt is a fogat előtt egy lovas száguld, hátul magasan lebegő chlamysszal, máskülönben nagyon sérült.

7. ábra.

8. ábra.

DOMBORKÉPES KŐTÁBLÁK CSÁKVÁRRÓL.

A 7—8. sz. két domborképes tábla, természetesen nem lehetett sírkő, hanem egy épület falában volt elhelyezve, még pedig alighanem a menyezet alatt futó övül szolgált, egymással szemben, úgy hogy akkor egy irányban haladt a két fogat. Magától értetődik, hogy ez az épület csak sírkápolna lehetett.

9. *Sírtábla* mészkőből, ketté törve, alúl csonka (9. ábra). Mag. 221 cm., szél. 105 cm., vast. 24 cm. A nemzeti múzeum 1899-ben szerezte Böhm János péktől, ki Csákváron a Heringével szomszédos kertjében ásatta ki.

9. ábra.
 SÍRKŐ CSÁKVÁRRÓL.

Fölül háromszögű orommal van ellátva, melynek közepét Medusa-fej foglalja el, míg a sarkokat egy-egy, 3 levéltől körülvelt rózsza díszíti. A gyöngy- és levélsorral borított epistylon végeit korinthusi fejű oszlopok tartják, ezeken belül három mellkép látható, jobbra egy szakállas nagyhajú férfiúé, jobb vállán összetűzött köpenynyel, bal kezében kétrétű iratot tartva, melyre jobb keze két ujjával rámutat, közepütt egy nőé, bekötött fejjel, vállain két hatalmas fibulával, melyek a hosszú ujjú tunicát összefogják, a mellen kerek boglárrel, jobb keze ujjai között almát tartva, végre a bal oldalon egy leányé, fedetlen fejjel, ujjas tunicában, jobb keze ujjai között keszkenőt fogva.

Alább a három részre osztott öv közepén egy ételekkel megrakott háromláb áll. Egészen tisztán felismerhető a felső nézetben ábrázolt kenyér, továbbá mellette szintén felső nézetben egy négyszögű tálczára helyezett hal. Mögötte az asztalon egy másik tál állott, de ezt a domborkép az innenső tál fölé helyezve s ugyancsak felső nézetben mutatja. De az már meg nem állapítható, mit akar a benne fekvő tárgy ábrázolni. A két áldozó alak közül jobb felől egy ifjú áll, magasra emelt pohárral, bal felől egy nő, szintén magasra tartva egy tálat, melyben nyilván süvegalakú kalács van. A két oldalmező Attis alakjai egymással szemben fordúlva állanak, úgy mint mindenütt, hol párosával fordúlnak elő. Sajátságos keleti ruházatuk is tipikus. Nálunk a rómaiak előszeretettel alkalmazták a sírköveken, sarkophágokon.*

Végre következik a mező a felirattal, felül palmettaszalaggal, míg két oldalszélén egy-egy lapos korinthusi fejű pillér emelkedik. A D M betűket a pillérekre vésték. A feliratot már közölte a CIL legújabb pótkötete 15154 sz. alatt.

A felirat 6. sorában olvasható *Vibius* latin név, de mint barbár cognomen is gyakori, úgy hogy mindig a genitivusban álló atya neve követi. CIL III 5468. 11747. 5131. 5674. 5414. 4994. Ellenben az 1. sorban *Vibianus* ezúttal először tűnik fel egy barbár szerkezetű névben. Vibius, ki a sírkövet atyjának, Atezissa nevű anyjának és fivérének állította, az *ala I Thracum* kötelékében szolgált. A feliratban elfelejtették megmondani katonai állását. Ez az ala csak a *I Thracum veterana* lehetett, ugyanaz, mely Tétényben volt állomáson. CIL III 3388. 3394. A diplomákból mindenesetre csak az állapítható meg, hogy ez a lovascsapat 145—160 között (D. LXVIII. LXIX.) és 167-ben (D. LXXIV.) tartózkodott Alsó-Pannoniában.

Dr. Kuzsinszky Bálint.

* V. ö. Budapest Régiségei VII. 46. l.

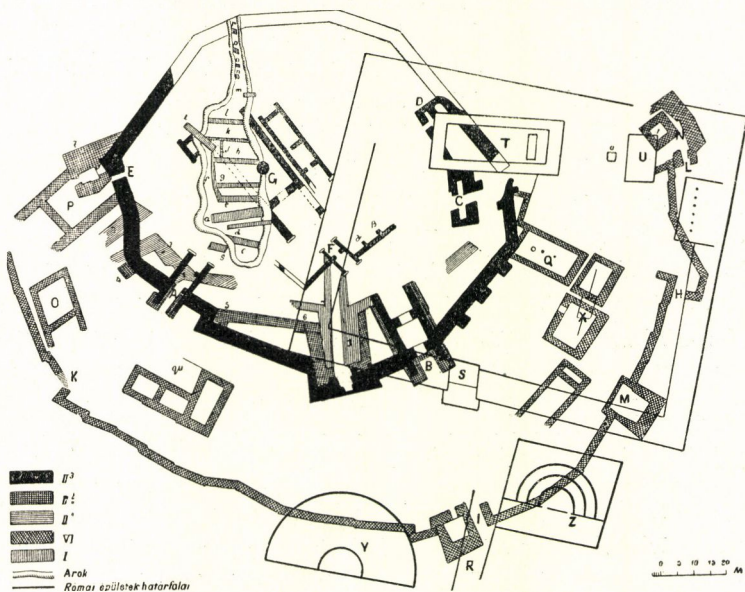
TROJA KÉPE A LEGUTÓBBI ÁSATÁSOK ALAPJÁN.

Több mint három évtized telt el azóta, hogy *Schliemann* Henrik a görög őskorszak világszép hőskölteményei sugallta lelkesedésében annak bebizonyítására vállalkozott, hogy nem a mesék birodalmába való mindaz, mit a szájról-szájra szálló mondák és legendák tömkelegéből *Homeros*, az «isteni lantos» megénekelt. Rendületlen hittel csüggött ifjúkorának azon ábrándján, hogy az «érczinges achaiok» «öblös hajóikon» valaha valóban hatalmas haddal hajóztak a «borszinű tenger» hátán a Hellespontus hullámverte partjaihoz, hogy boszút álljanak *Troja* népén, hogy elpusztítsák «*Ilíos* szent városát». A költői hagyomány valódiságába vetett ezen hite tette aztán számára lehetővé, hogy mindjárt, 1868-ban, midőn először lépett a *Troas* földjére azon szándékkal, hogy a *Priamus* várának, a *Pergamos*-nak romjait felkutassa, ásatásait azon helyen kezdje meg, a mely legjobban megfelelt a homerosi topographiának, a *Hissarlik* dombján, nem pedig ott, a hová az ókor par excellence geographusa, *Strabo* és saját kora legkiválóbb tudósai (*Kiepert*, *Curtius* és *Moltke*, a nagy hadvezér) helyezték, az ezen helytől kb. 5 km.-rel délebbre fekvő *Bunarbaschi* magaslatán. A rendszeres ásatásokhoz 1870-ben fogott hozzá, sok évi keserves munka és nagy anyagi áldozatok árán — ha nem is fedezte fel a *Priamus* palotáját és nem is a *Priamus* kincseit találta meg, mint ezt kezdetben ujjongó lelkesedésében hirdette — annyit mégis bebizonyított, hogy az őskorban, a *Homeros* megénekelte helyen valóban hatalmas vár állott, melynek szilárd bástyái, sok és értékes leletei egész világos tanubizonyyságot tesznek egykori urának hatalmáról, gazdagságáról. Nem adatott azonban meg neki, hogy művét egészen befejezze. 1890-ben meghalt s bár neje még egy évig viselte az ásatások költségeit, az eredmény mégis csonka maradt, míg végre 1894-ben II. Vilmos német császár bőkezősége lehetővé tette, hogy *Schliemann*nak 1882 óta buzgó segítője, *Dörpfeld* Vilmos, legalább egyelőre, befejezhette a trojai kutatásokat. *Schliemann* ásatásainak eredményeiről elég világos képet ad *Schuhardt* K. magyarra is lefordított könyvében.* Azóta azonban lényegesen megváltozott a trojai kérdés állása. *Schliemann* ugyanis a dombon hét városnak egymás felett elterülő romjait különböztette meg, ezek közül az alulról számított második romrétegben vélte felismerni a homerosi *Troja* maradványait; de éppen utolsó ásatásai alkalmával hatalmas várfalak nyomaira bukkant, melyeknek építését, első sorban a velük együtt talált vázatöredékek alapján, a mykenei korba kellett helyezni s ezáltal a *Homeros* megénekelte *Troja* maradványainak tekinteni. Ezen, alulról számítva immár VI. romrétegnek felkutatása képezte első sorban feladatát a *Schliemann* özvegye költségén rendezett 1893-iki ásatásnak, melynek eredményeiről a «*Troja 1893*» című könyv számol be, s az 1894-iki, egyelőre utolsó ásatásoknak, melyek folytán a nagy mű, legalább jó időre, be van

* Schl. ásatásai *Troja*, *Tyrius*, *Mykéne*, *Orchomenos* és *Ithacában*. Ford. dr. Öreg János, Bpest, 1892, Akadémia.

fejezve. Az elért eredmények egész világosan mutatják, hogy a Schliemann vágya, melytől égve lépett a Troas talajára, teljesült, sőt még több is, mint a mennyit maga Schliemann remélt. Nemcsak a Priamus büszke várát látjuk már magunk előtt, hanem a romjain emelkedő hellen és római város maradványain kívül még egész sorát a korábbi települések romjainak, melyek messze-messze bevezetnek bennünket az ős korszak homályába.

A majd 25 évre (1870—1894) terjedő ásatásoknak ezen eredményeit rajzolja le *Dörpfeld* Vilmos tudós munkatársainak segítségével, nem rég megjelent munkájában,* ennek alapján akarjuk a következőkben röviden ismertetni a trojai kérdés mai állását.

A RÉGI TRÓJA ALAPRAJZA DÖRPFELD UTÁN.

Tán sehol másutt a világon nincs olyan hely, a hol annyi, egymásután következő, ugyanazon helyre történt letelepedésnek és építkezésnek romja volna, mint a Hissarlik dombján. Kilencz, egymás felett levő, egymástól egész világosan megkülönböztethető romréteget találunk itt, melyek együttes vastagsága a 15 m.-t is eléri. Már minden egyebet nem tekintve, ezen körülmény egymagában is érdemes arra, hogy figyelmünket magára vonja.

* *Troja und Ilion. Ergebnisse der Ausgrabungen in den vorhistorischen und historischen Schichten von Ilion. 1870—1894.* Athen, Beck & Barth 1902. A hatalmas 652 (4°) lapból álló s 68 melléklettel, 8 táblával s 471 képpel ellátott, 2 kötetre osztott könyv II. Vilmos német császárnak van ajánlva. A munkamegosztás benne a következő: *Dörpfeld* írta meg a következő fejezeteket: Az ásatások története (I.), Az egyes rétegek épületei (II.), A romoknak Homeros Trojájával való összehasonlítása (X.); *A. Brückner*: Troja és Ilion története (IX.), A most (t. i. 1894-ben) és előbb talált feliratok (VI.); *H. Schmidt*: Az egyes rétegek keramikája (III.); *A. Götz*: Az egyes rétegekben talált egyéb különféle tárgyak (IV.); *H. Winnefeld*: Az agyag- és márvány-domborúművek (V.), A sírok és sírhalmok (VIII.); *H. v. Fritze*: Az ilioni érmek. A munkatársak valamennyien — *H. v. Fritze* kivételével — részt vettek a helyszínen az 1893., ill. 94-ik évi ásatásokban.

A kilencz romréteg tömkelegéből három mindjárt szemünkbe tűnik; ezeknél vehetjük leginkább észre az egyes rétegeket jellemző különbségeket. A legfelső romréteg (IX) a római Ilium maradványa, első sorban a domb keleti oldalán látjuk hatalmas, puha mészkőből szabályosan kivágott koczkák-ból álló alapjait; nálánál valamivel mélyebben vannak a domb keleti és déli részén a *mykenei korszak* nagy kövekből épített, erősen lejtős falai (VI), még mélyebben, első sorban a domb közepén és északnyugati részében a Schliemann által Homeros Trojájának tartott *præhistoricus vár* kis kövekből és félig elégett vályogból álló falainak maradványai (II). Ezen három főréteg köré csoportosul aztán a többi is.

A II. romréteg alatt egy még korábbi telep romjait (I) találjuk; a mykenei várat még három falu (III—V) romjai előzik meg s egy a görög-séget megelőző s egy régi görög telep (VII, VIII) nyomai követik s csak mindezek felett emelkedik a késői görögségnek, ill. római kornak acropolisza, a történeti Ilium.

A mi már most ezen kilencz telepnek, melyek közül különben többnek életében még külön korszakokat is kell megkülönböztetnünk, chronológiáját illeti, Dörpfeld a következő táblázatot állítja össze:

I.	réteg, őskori telep,	fennállt talán 3000—2500 Kr. e.
II.	„	præhistoriai vár,	„ „ 2500—2000 „ „
III—V.	„	3 „ falu,	„ „ 2000—1500 „ „
VI.	„	a homerosi Troja,	„ „ 1500—1000 „ „
VII.	„	2, a görögséget megelőző telep,	„ „ 1000— 700 „ „
VIII.	„	a görög Ilium	„ kb. 700— 0 „ „
IX.	„	a római Ilium acropolisza	„ „ 0— 500 Kr. u.

Némi fogalmat e kilencz réteg egymás felett való elhelyezkedéséről nyújthat talán a mellékelt ábra, melynél azonban a hosszúságbeli méretek, a könnyebb áttekinthetőség céljából aránytalanul kisebbek a magasságbeli méretek.

Vegyük már most sorra ezen rétegeket!

Az *első*, legrégebbi telepnek rommaradványait már 1872-ben fedezte fel Schliemann a domb északnyugati részén, mikor az egész dombon keresztül végig akarta húzni észak-déli árkát. A feltakart falak (a tervrajzon sűrű vonalkázás jelöli) ma már nagyon rossz állapotban vannak, egy részük azóta egészen el is tűnt. A vastagabb falak (*a*, *c*, *m*) valószínűleg az egész telep védelmére szolgáltak, míg a vékonyabbak a telep főépületének közfalai voltak. Ez több hosszúkas teremből állott, melyeknek bejárata valószínűleg tovább kelet felé volt. A legdélibb vastag fal (*s*), a kis nyugati és északi töredék (*i*, *m*) arra mutat, hogy a telepet később kibővítették. Az északi párhuzamos kis töredékek (*n*, *r*) talán egy még későbbi kibővítés nyomai. A falak túlnyomóan sárral összekötött lapjukra fektetett apró kövekből állanak, erőszakos pusztításnak nyomai nem vehetők rajtuk észre. Miután rombadőlt, még jó ideig lakatlan maradt, mert talaját a romréteg felett még egy átlag 25 cm. vastag földréteg is borítja.

Az elsőnél sokkal jobban van kiásva, legjobban és legtöbbször van ismertetve a II. réteg, mely — bárha nem is tarthatjuk többé Schliemannal

a homerosi Trojának — teljes mértékben megérdemli figyelmünket, hiszen a Kr. e.-i III. évezredből származó várat állít elénk, hatalmas bástyaival, tornyaival, kapuival s épületeivel. Az idetartozó romokat könnyű felismerni arról, hogy valamennyien kb. ugyanazon magasságban fekszenek, falaik felső része fából és vályogból, alapja sárvakolattal összeragasztott kövekből áll, mindenütt óriási tűzvész nyomait láthatjuk, az elégett törmelék helyenként 2 m. magas réteget is képez. Egészen véve képesek vagyunk a vár falainak, tornyainak s belső épületei egy részének legalább alapját rekonstruálni, de ez alkalommal azt is észrevehetjük, hogy az összes ezen rétegbeli rommaradványok nem származhatnak egy korból. A II. telep történetében három korszakot kell feltételeznünk, tehát a várat kétszer újjáépítették. Az új építmények nagyrészt ugyanazon helyen maradtak, a hol a régiek állottak, csak a vár falait tolták, legalább nyugaton és délen így látjuk, mindig pár méterrel tovább s éppen ezért ismerjük ezeket a két előbbi korszakból is. Mind a három korszak falainak közös tulajdonsága, hogy aláépítményük mészkő és sárvakolatból áll, melyen vályogból készült felső falmű állott és áll részben ma is. Az aláépítmény, mivel nagyon apró kövekből áll, annyira lejtős, hogy minden nagyobb fáradság nélkül fel lehetett volna rajta mászni, de a felette emelkedő téglafalról könnyen ártalmatlanná lehetett tenni a felkapaszkodó ellenséget. Ez a felső fal, a domb lejtősödése szerint, 1—8 m. magas lehetett, tetején valószínűleg fagerendákkal s vízszintes földréteggel födött folyosó huzódott végig. Az első periodus fala kb. 300 m. kerületű volt, sokszög formában vette körül a telepet s minden hajlásánál (kb. 10—10 m. távolságban) kisebb tornyok védelmezték (ilyen 1), melyek közül délen (3), nyugaton (2) s talán északkeleten egy-egy nagyobb ugrott a fal elé, a vár *kapuának* védelmére. A déli kapun kényelmes kocsíút vezetett fel a vár belsejébe. Mikor ez a fal, a fenmaradt törmelék tanúsága szerint, nagy tűzvészben elpusztult, eléje ugyanazon módon, csak hogy kissé nagyobb kövekből, új körfalat építettek. Ezen fal aláépítményének felső szegélye 2·80 m. széles lévén, valószínű, hogy a rajta emelkedő vályogfal ugyanilyen vastag volt. Legjobb állapotban a vár délnyugati sarkán maradt meg kb. 52 m.-nyi hosszúságban, mivel itt a közepén egy egész (5) s két végén egy-egy fél tornyot (4, 6) láthatunk, azt következtethetjük, hogy ez a fal is sokszögletű volt, de egy-egy oldala kb. kétszer akkora volt, mint az előbbié.

Az előbbi korszak két nagy, tornyos kapuja továbbra is megmaradt, sőt a délit még jobban kibővítették. Ezenkívül a vár északnyugati sarkán még egy új, hatalmas tornyot is látunk, mely az egész északi vidéken uralkodott s egyúttal kijáratul is szolgált (7).

Egészen megváltozik azonban a vár képe a következő, 3. periodusban. Az előbbi két főkapút befalazzák s helyettük újakat építenek: egyet a vár délnyugati részén (A), a két előbbi kapu közt, egy másik, még nagyobb (B) pedig délkeleti sarkán, az előbbi korszak kapujától keletre. Ezen kaputól északkeletre maradt meg legjobb állapotban a fal, itt még láthatjuk az 1 m. magas aláépítményen nyugvó 3 m. magas vályogfalat, mely itt 3, egy mástól kb. 6·5 m. távolságban levő kis toronnyal van megerősítve. A fal

mindkét oldalán agyaggal volt behúzva s a domb egyes oldalain nagyon eltérő dimensiói voltak. Így a keleti részen, közel a falak gyanítható belső vonalához, hatalmas, 12 m. vastag, építmény romjaira akadunk (*C, D*). Ez valószínűleg a külső körfalhoz tartozott s bizonyára egy ostrom idejében készült a vár legfenyegetettebb pontjának védelmére. A vár északnyugati sarkán már nem látjuk az előbbi periodus hatalmas tornyát, de ennek helyétől kissé délebbre kisebb kijárást (*E*) találunk.

Az egész korszaknak hatalmas tűzvész vetett véget, mely olyan óriási volt, hogy a vályog a fal felső részén egész terracottává égett. Míg tehát így a II. réteg harmadik korszakának várfalait egymástól meglehetősen el tudjuk különíteni, addig a vár belső épületei közül tulajdonképen csak a harmadik korszakból valókat ismerjük. Felismerésüket fekvésükön és építésmódjukon kívül első sorban az könnyíti meg, hogy csakis ezen (II³) korszak főbb épületeinél akadunk a fából való falpillérek (*parastasok*) kőalapjaira. Ha a délkeleti kapun belépünk, egy kavicsozott téren állunk, melyből egy kis, a classicus propylæumokra emlékeztető kapu-építményen (*F*) jutunk a szintén kavicsozott, falakkal körülvett udvarba. A kapu oldalfalai parastasokban végződtek, melyek alapkövei még megvannak, az udvar falait pedig (legalább déli részén) messze beugró gyámpillérek (α, β) támogatták, melyek között, mivel felettük fagerendás tető volt, mindenütt talán kamráknak használt, kis fürkék keletkeztek s így ezen építményt mintegy a későbbi kor oszlopcsarnokainak előfutárjául tekinthetnők. Az udvarba, a kapuval szemben, hatalmas épület nyílt (*G*), melyhez jobbra és valószínűleg balra is, hasonló, csakhogy keskenyebb épületek csatlakoztak. A főépület egy négyzet alakú előcsarnokból s hosszabb tereméből áll, melynek közepén még láthatjuk a tűzhely nyomát; az előcsarnoknak oldalfalai is parastasokban végződtek elül, ezeknek már nemcsak alapköveit, hanem balról még hat, megszenesedett faoszlopnak maradványait is constatalhatjuk. A későbbi kor parastasai (antæ) valószínűleg ezen faoszlopok utánzatai. Az épület falainak magassága valószínűleg 4—5 m. volt, hogy minél szilárdabbak legyenek, a vályog közé széltiben és hosszában még fagerendákat is raktak. Tőle jobbra hasonló módon épült ház áll, csakhogy ez előcsarnokból, kisebb és nagyobb tereméből s e mögött talán még egy hátsó csarnokból állott. Talán a főépülettől balra szintén ilyen ház terült el és az udvartól jobbra-balra még több ily körülkerített udvar lehet, melyekbe hasonló épületek nyíltak. Az épületek alaprajza olyan, mint a mykenei megaroné, ill. a legrégibb görög templomé. Mivel azonban arról szó sem lehet, hogy itt csupa templom állott volna, feltételezhetjük, hogy a középső épület a hatalmas várúr, a köréje sorakozók pedig hozzátartozóinak lakhelyei voltak. Az épületek falai alatt még a régebbi két korszak házainak egyes alapjai is láthatók, ezek azonban, mivel feltárásuk csak a fiatalabb falak lefordításával lett volna lehetséges, még nincsenek tüzetesebben megvizsgálva.

Nem sokkal azután, hogy a már említett nagy tűzvészben az egész vár nagy romhalmazzá lett, melyből csak a hatalmas bástyafalak omladványai meredeztek elő, újra benépesült a halom. Ezen III. telep lakói mindenekelőtt a várfalat helyezték védhető állapotba, majd pedig a II. telep lakóhelyeinek

romjain felépítették szerény házaikat, melyekben Schliemann kezdetben a Priamus és kortársai palotáit vélte felismerhetni, ezen lakhelyek azonban már úgyszólván kivétel nélkül eltűntek az újabb ásások folytán. Mikor ez a telep is lakatlanná vált és kunyhói lassan összedüledeztek, felette egy hozzá hasonló új falu (IV) keletkezett, melynek minden valószínűség szerint még bástyái sem voltak, ezen IV. telep dűledékeire épült aztán a szintén falu féle, de legalább falakkal körülvett V. telep. Azt az időközt, a meddig e telepek mindegyike fennállott, tekintettel nagyon is gyenge falaikra, aligha tehetnők többre 100—100 évnél. Mivel azonban a fenmaradt romréteg vastagsága mindenütt majdnem 2 m.-re rüg, talán valamivel több időt vehetünk fel s a három település időtartamát együttvéve kerekszámban 500 évre tehetjük.

A mi már most a bennünket kétségkívül legjobban érdeklő VI. réteget illeti, első pillanatra szinte megfoghatatlannak találhatná az ember, hogy nem akadt rá Schliemann a hatalmas, feltűnő falakra? A felelet ezen kérdésre nem olyan nehéz, mint a minőnek látszhatnék. Schliemann ásatai ugyanis első sorban a domb közepére, a hol a II. réteg romjai vannak, terjedtek ki, a mykenei korszak bástyái pedig ennek területén egész kívül esnek. A II. réteg várfalain belül pedig mykenei korbeli épület egyáltalán nincsen és nem is lehet, azon egyszerű oknál fogva, hogy a rómaiak, midőn Augustus császár idejében újra felépítették az Athena templomát s egész környékét, mint szent helyet bekerítették, a dombnak egész tetejét lehordták, hogy minél nagyobb sík területet nyerhessenek (l. a könyv első mellékletén, a hol a pontozott vonal a domb magasságát jelöli) s így természetesen a mi korszakunknak egykor az egész halmot elborító épületeinek is áldozatul kellett esnie.

Innen van az, hogy Schliemann, alig hogy ásatait megkezdte, mindjárt a legalsóbb rétegekre bukkant; ő maga is sokszor adott csodálkozásának kifejezést, hogy ily régi romokat hogy találhatott ily csekély mélységben a talaj felszine alatt.

A VI. réteg várfalainak kerülete kb. 540 m. volt, ennek azonban csak $\frac{3}{5}$ része (kb. 330 m.) van kiásva, északnyugati és északi része nem is lehet, mert itt a köveket már az ókorban letöredezték s elhurczolták a szomszéd Sigeion és Achilleion építéséhez (Kr. e. a VI. században). A várfalon háromféle építésmódot vehetünk észre. A nyugati rész aránylag a leggyöngébb. Egész a vár délkeleti sarkáig csak egészen faragatlan kövekből áll, úgy hogy szinte cyclops építésről szólhatnánk. Sokkal szilárdabb a keleti oldal, itt a köveknek már legalább külső része le van faragva, közeiket kis kövek és agyag tölti be. Itt egy kb. 6 m. magas és 4'6—5 m. vastag aláépítményen 2 m. magas és 1'80—2 m. vastag téglafarmájú kövekből álló felső fal emelkedik; e két fal vastagságában mutatkozó különbségből arra következtethetünk, hogy az aláépítményen előbb egy vele egyenlő vastagságú vályogfal állott, melyet csak későbbben pótoltak kőfallal. Az egész fal sokszög oldalakhoz hasonló részekből áll, egy-egy ilyen rész kb. 9 m. hosszú; minden egyes ilyen szögletnél kis kiugrást látunk, melyhez hasonló nagyon sok mykenei falnál előfordul, valószínűleg csak æsthetikai szempontból alkalmazták őket, hogy t. i. a falvonalak egyhangúságát általuk megtörjék. A felső fal magas-

ságát illetőleg biztos adatunk nincs, valószínűleg 4—5 m. magas lehetett. Még szilárdabb volt a déli fal, melynek gondosan faragott, hatalmas, szabályos kövei olyan pontosan vannak egymáshoz illesztve, hogy néhol még rovátkákat is alig vehetjük észre. Ugyanolyan távolságokban, mint a keleti, ez is kiugrásokkal volt megszakítva. A falaknak ezen különböző építésmódja arra mutat, hogy az egyes részek nem keletkezhetek egy időben. Több körülményből arra következtethetünk, hogy ezen réteg lakói kezdetben beérték az előbbi (V.) réteg falaival és csak fokozatosan építették újra és bővítették ki azt. A várból kivezető kapuk közül három nagyot (*U*, *I*, *K*) és egy kisebbet (*L*) ismerünk; valószínűleg ezekhez még egy északi is járult. A keleti a tulajdonképeni faajtószárnyakkal elzárható kapun kívül még egy hosszabb kapualjból is állott, melyet a délkeleti fal elé vonuló északi falrészlet alkotott. A főkapu a vár délkeleti sarkán állott, körülbelül egyirányban a II. réteg legnagyobb kapujával (*I*). Védelmére bal oldalán hatalmas, négyszögletes torony szolgált. A harmadik kapu a vár délnyugati sarkán állott (*K*). Méreteit tekintve ez volt a legnagyobb, de főkapunak nem tekinthetjük, mert később (de még ezen korszak fennállásának idejében) befalazták. A már említett délkeleti tornyon kívül még kettő van kiásva. Egyik keleten (*M*), kb. középen a két kapu közt; ezt gerendákra és nádra tapasztott sárfödél a fal aláépítményének szintjén két részre osztotta, az emeleti terembe kívülről lehetett feljutni, míg az alsóba valószínűleg csak a felsőből létra segítségével. A legnagyobb torony a vár északkeleti sarkán állott. Az északi falrészlet is a déli elé vonult s így keskeny kijárás jött létre, melyen át lépcsők vezettek a torony belsejébe, a hol egy szintén falakkal körülvett kút volt, s innen ismét lépcsők vezettek a vár belsejébe. Ez a hatalmas, 9 m. magas aláépítményű torony, melyből a felső fal is több helyütt megmaradt, az egész északi részen uralkodott, kitűnően épített északi sarka (*N*) még ma is impozáns látvány.

A belső épületek közül a nyugati kaputól északra, közvetlenül a fal mellett látjuk egy előcsarnokból és nagy teremből álló háznak hatalmas kőtömbökből rakott alapjait (*O*), melyeken úgy, mint a keleti falon, kőtéglákból álló fal emelkedik. Tőle észak felé, (*P*) hasonló, de még nagyobb ház maradványaira akadunk. A várfal és ezen két épület közötti háromszögű tér talán az udvar volt, a homerosi ἀὐλή, az előcsarnok a δῶμα és a nagy terem a ἀλαμῶς. Feltűnő csak az, hogy a δῶμα, az előcsarnok, jelölne a ház főrészt, de ne feledjük, hogy a későbbi kor házainak főrésze a tablinum szintén nyitott volt. A vár délnyugati részén egy másik nagyobb épületet látunk (*qu*). Míg az előbbi két épület közvetlen a várfal mellett s vele egyenlő magasságban fekszik, addig ez egy kb. 4 m. magas terrazon, melyet a várfaltól széles út választ el. Tőle jobbra és balra szintén út vezetett fel a várba. Ez az épület már több, egymás melletti teremből áll, de ezeknek már sem összeköttetését, sem rendeltetését nem tudjuk megállapítani. Tőle északra, tehát még magasabban fekvő udvarába lépcsők vezettek fel. Ugyanazon terrazon a vár keleti részén is találunk több, részint csak egy teremből, részint terem és előcsarnokból álló épületeket. Két oldalt ezek mellett is út vezetett fel a vár

közepe felé, ennek tulajdonítható, hogy ez épületek belső fala kisebb a külsőnél s így a termék parallelogramma helyett trapézalakúak. Ez azért volt így, hogy az utak egyenlő szélesek maradhassanak.

Az egész terraszon kb. 17—18 ilyen épület számára lehetett hely. A második, az elsővel concentricus terraszon természetesen kisebb volt és magasabban feküdt az elsőnél. Ennek épületei közül csak egynek alapja (*a*) maradt meglehetősen állapotban reánk, de ennek is nagy jelentősége van, mert benne köbázisokat találtak, melyek azt mutatják, hogy ez az egyetlen épület, melynél a nagy terem oszlopsorral két részre volt osztva. Ezen körülményből, továbbá, mert azon a helyen fekszik, a hol a későbbi Athena-templom állott és mert előcsarnoka oly kicsiny, hogy gyakorlati czélokra alig szolgálhatott, s mert továbbá körülötte egy kerítésfal romjaira akadunk, talán *templomra* következtethetnénk.

Az ivóvizet a vár lakosai kutakból kapták. Egy nagy kutat, mely az északkeleti toronyban feküdt (*t*), már említettünk, tőle nyugatra még egy másik volt (*u*), melyet még sokáig használtak a későbbi rétegek lakói. A római korban föléje kis kerek épületet emeltek, s a VI. rétegbeli bejáratot, bárha már rég a föld alá került, továbbra is fentartották. Egy harmadik kút a keleti kapuval egyirányban a várfalat az első terraszon épületétől elválasztó széles úton volt.

E hatalmas várat kétségkívül ellenség keze dúlta fel, legalább a rombadöntött falak oly pusztításról tanúskodnak, melyet sem földrengés, sem más elemi csapás nem okozhatott. Hogy a tűzvésznek nincsen annyi nyoma, mint a II. rétegben, annak magyarázatául az szolgálhat, hogy a falak a tűznek sokkal kevesebb táplálékot nyújtottak.

Már most érdekes feladat volna megvizsgálni, hogy a Homeros nyújtotta leírás mennyire felel meg az ásások által elének állított valóságnak. A részletekre ez alkalommal nem terjeszkedhetünk ki, csupán annyit kívánunk megjegyezni, hogy a homerosi topographiának legfőbb pontjai jól megfelelnek a valóságnak (A kapuk, a Skamandros és Simoeis a görögök hajótáborának helye, stb.). Mindaddig, míg csak a második város romjait ismerjük, a «széles utcájú, jól épített, nagy és jó bástyás» stb. jelzőket csak poetikus jelzőknek voltunk hajlandók tekinteni, most azonban, hogy a mykenei korszak büszke vára itt meredezik előttünk és még romjaiban is felkelti bámulatunkat, a költői tulzás mértékét sokkal lejjebb kell szállítanunk. Sőt mióta a domb lejtőin egy VI. rétegbeli alsó város létezésére is következtethetünk és nem kell feltételeznünk azt, hogy a költő által említett tizezrek csak a várnak kb. 20,000 m²-nyi területén tanyáztak, e tekintetben is kénytelenek vagyunk legalább némi historiai alapot feltételezni. Mindezek azonban már kétségkívül nemsokára specialis kutatások tárgyát fogják képezni s ekkor, reméljük, a homerosi kérdésben, mely már egy évszázad óta foglalkoztatja a philologusokat és érdekel minden művelt embert, egész más szempontok segítségével üli diadalát — *a homerosi egység*. De térjünk vissza tárgyunkhoz! Nézzük, mi történt a Priamus büszke várának romjaival, miután az achaiok győztes fiai zsákmánynyal megterhelt hajóikon visszatértek hazájuk földjére,

kedves feleségeikhez és gyermekeikhez. Az achaiok a belső épületeket teljesen elpusztították. Szerették volna bizonyára a várfalat is egészen megsemmisíteni, de ez egyrészt a fal szilárd építési módja és hatalmas mérete miatt nem volt könnyű feladat, másrészt meg a felső fal omladványai az alsó részt teljesen elfödtek a pusztítók szeme elől. Így aztán a következő (VII¹) réteg telepesei ezeket még legalább részben ép állapotban találták s hozzájuk vagy a belső épületeknek még itt-ott megmaradt támasztófalaihoz ragaszthatták házaikat. Az új telepnek nyomát kivált a vár keleti és délnyugati részén találjuk. Épületeik a várfalhoz támaszkodtak s egy részüknek a várfalon kívül csak két oldalt volt még fala; ezeket éléskamráknak vagy raktáraknak tekinthetjük. Ezen feltevést megerősíti azon körülmény, hogy bennük igen sok földbeásott, a mi hordóinkkal egyenlő rendeltetésű cserépedényt (*πίθοι*) találtak. Míg az előbbi korban mindegyik házat út választotta el a szomszédjától, addig itt az egyes épületeknek közlapfalai voltak. Valószínűleg csak a két külső terraszt foglalták el ezen épületek, mert a vár belsejében semmi nyomuk sincsen. Ezen telep azonban nem sokáig állott fent. Lakosai, nem tudjuk, mi okból, odahagyták s helyükbe *új nép* telepedett le. Új népnek mondjuk, mert építési módjuk merőben különbözik az összes előbbi és későbbi telepekétől. Sajátságukat az u. n. *orthostaták*-nak (szabálytalan, magasan felemelkedő kőlapok) használata alkotja. Házfalaik nyomát szerteszét az egész dombon mindenütt megtaláljuk. Épületeik már több, bár kisebb és szabálytalan alakú, tereméből állanak s az előbbi korszak falain kívül is elterülnek, az előbbi keleti nagy kapu terét is benépesítették lakásaikkal s így valószínű, hogy e telep fallal egyáltalában nem volt körülvéve.

Erőszakos pusztításnak nyoma ezen (VII²) periódus romjain sehol sem látszik. Falai, miután lakói odahagyták, úgy látszik maguktól omlottak lassanként össze és kerültek a törmelék alá.

Troasnak az aëol görögök által való gyarmatosítása Ed. Mayer szerint a Kr. e.-i VII. századba esik. Azon romokat, melyek ezen kortól a római császárságig terjedő időből (tehát kerek számban Kr. e. 700-tól Krisztus születéséig) származnak, mind a VIII. réteg közös neve alá foglalhatjuk.

E nagy időhöz viszonyítva, csak nagyon csekély a rommaradvány. Ezen körülményt az magyarázhatja meg, hogy a rómaiak nagy szabályozási munkálataiknál ezen réteg épületeit is majdnem mind lehordták, csakhogy minél nagyobb és egyenletesebb területet nyerjenek a domb tetején. A korszak épületeiből úgyszólván semmi sem maradt ránk. Csak a várfalakat láthatjuk, melyek a VI. réteg falainak hol külső, hol belső oldalán haladnak végig s mintegy azok kiegészítésének látszanak. Építésmód tekintetében azonban összesen hasonlíthatók a mykenei korszak hatalmas bástyáival. Apró kövekből vannak rakva, úgy, hogy szinte az ősi rétegek falaira emlékeztetik az embert. A régi írók adatai szerint ez a körfal Kr. e. a IV.—V. században épült. Ezt az ásatások is megerősítik, a mennyiben a VIII. réteg fala alatt a VII. réteg rommaradványai néhol több méter magasságra emelkednek. Így hát semmi okunk sincs kételkedni Strabo azon állításának igazságában, hogy Ilium egész Nagy Sándor koráig csak jelentéktelen falu volt; az ősi dicsőség napjaira

csak a nagyon szerény Athena szentély emlékeztet s azon körülmény, hogy Ilium, a feliratok tanúsága szerint, a templom fentartására, közös áldozatok és versenyek rendezésére alakult városszövetségnek sacralis középpontja lett. Nagy Sándor Iliont város (*πόλις*) rangjára emelte s megígérte, hogy nagygyá, hatalmassá fogja tenni és hogy az istennőnek fényes templomot fog építeni, de ígérletét csak egyik alvezére, Lysimachus váltotta be, ki csakugyan felépítette az Athena templomát, az azonban, hogy Lysimachus a várost (mint Strabo egyik helyének alapján eddig hittük) egy kb. 40 stadium (= 17—18 km.) hosszú fallal is körülvette volna, nagyon kétséges. A telepet 87-ben Kr. e. nagy katasztrófa érte. *Fimbria*, a marianusok vezére, elvadult, martalócz hadával 11 napi ostrom után a várost bevette és felgyújtatta, lakóit kardélre hányatta. A szörnyű pusztulástól állítólag csak az Athena szent szobra maradt épen. De nemsokára felvirradt Ilium virágzásának új korszaka. A hatalmas *Julius Caesar*, ki családfáját a trojai Aeneasis vitte fel, iparkodott tőle telhetőleg a szerencsétlen várost feltámasztani, állítólag úgy ő, mint fogadott fia, Augustus, arra is gondolt, hogy a birodalom új székhelyét itt építi fel.

Ha ez nem is történt meg, Ilium mindenesetre egészen megváltozott. A domb már többé nem áll egymás után következő terraszokból. Csúcsa le van hordva, oldalai feltöltvék, úgy hogy egész egyenletes síkterület keletkezett. Az egyszerű lakóházak és a hellenestikus kor temploma helyén fogadalmi ajándékokkal megtöltött és csarnokokkal szegélyezett térségen emelkedik az Augustus császár építtette fényes márvány-templom. Hozzá e vár déli részén, azon a helyen, a hol az előbbi rétegek főkapuja állott, feljáró (*R*) vezetett, melynek nyugati részén valószínűleg szobrokkal ékesített oszlopcsarnok volt. Ennek felső részén emelkedett a dór stílusú kapuépítmény, propylæum (*S*), melyhez két oldalt stoak (oszlopcsarnokok) csatlakoztak. Keleten és nyugaton ugyanígy volt a szent kerület határolva, észak felől azonban csak egyszerű fal vette körül s egésziben kb. 80 m. oldalú négyzetalakja volt. Közel az északi falhoz állott a templom (*T*). Ennek alapját nagyon sajátos módon építették. Mivel helyén kb. 13 m. mély romréteg volt, az építész nem egy könnyen tudta volna a sziklára rakni az alapköveket, azért csak 3 m. mély árkot huzatott a négyszög négy oldalán, melynek falait faoszlopokkal támogatta s belsejét homokkal töltötte meg. Erre rakta aztán a kb. 5 m. magas alapot, mely csak itt nincs a római korszak összes alapjait jellemző puha, hanem kemény mészkőből. Kiegészített alaprajzát mellékelt ábránk mutatja.

Részeiből sok töredéket a környékbeli falvak lakosai hurcoltak el sírkövekkül temetőikbe. Metopei közül egy a kocsiján felszálló Heliost ábrázolja, több pedig hellenek és barbarok közti harci jeleneteket örökít meg. Tőle keletre kövezett nyomokat látunk, melyek szélén valószínűleg az Athena nagy oltárának maradványai (*U*) vannak. Az oltár és templom között állott az a kis kerek épület (*u*), mely a már említett VI. rétegbeli kút immár földalatti bejárása számára a levegőt és a világosságot szolgáltatta. A szent terület keleti csarnokához közel még egy négyszögű épület romjait látjuk (*x*), melyhez két oldalt kerítésfal látszik csatlakozni. Az itt talált sok fogadalmi táblácska arra mutat, hogy ez a trojai háború hőseinek tiszteletére épült «heroon» volt.

Mindenesetre szobrokkal volt díszítve; Ilium érmei közt legalább nagyon sok van, melynek képe csak valamely szobor nyomán készülhetett. Hogy többet ne említsünk, ha az érme nem is szólnának kétségtelenül a mellett, hogy a trojai háború legvitézesebb hőseinek, Hektornak, okvetlenül volt szobra a várbán, egy itteni kövön talált epigramm:

«Itt örökíti művész hona legderekkabb daliáját,

Kit csak alkota Zeus s zenge dalába Homer».*

kétségtelenné tenné.

A szentély feljárója mellett két oldalt két színházszerű (*Y, Z*) épület romjait látjuk. A baloldali valóban az is volt, de a másik valószínűleg tanács-házul (buleuterium) szolgált.

A vár délnyugati részén is több rom volt, ezek nagy részét azonban még Schliemann lehordatta, a megmaradtak pedig oly jelentéktelenek, hogy belőlük rendeltetésükre nem következtethetünk. Annyi azonban valószínűnek látszik, hogy ezek is nyilvános épületek voltak, a magánházak bizonyára a domb lejtőin elterülő alsó városban voltak, mely falakkal volt körülvéve. Ezen falak kerülete kb. $3\frac{1}{3}$ km. volt s nyomukat még ma is láthatjuk.

Ezzel elvégeztük volt a domb romjainak ismertetését. Ilium városa még sokáig, több mint ezer évig fennállott s a byzantiumi korban egész a ix. századig mint püspöki székhelyet említik egykorú okiratok, de ezen kornak a dombon semmi építészeti emléke nem maradt meg.

Azt a képet, melyet így a város különböző korszakairól a romok nyújtanak, mintegy kiegészítik a különféle leletek, első sorban a cserépedénytöredékek, melyek a fejlődésnek olyan fokozatát tüntetik fel, hogy egyedül ezeknek segítségével is képesek volnánk a településeknek ha nem is minden egyes rétegére, de legalább történésőknek legfőbb korszakaira rámutatni.

Nagyjában párhuzamosan halad a keramika fejlődése az egyes főbb korszakok építészetével. A legrégibb korszak keramikája ép úgy megkülönböztethető a következő s ezek ismét a mykeni korszaktól, mint akárcsak épületei, a VII. településnek itt is megvannak a maga sajátos idegen formái, melyeket aztán a már máshonnan is ismeretes görög, hellenistikus és római korból származó edénycserepek követnek.

Az első korszak keramikájának legfőbb jellemvonása az, hogy a *fazekas korong* használata még teljesen ismeretlen s így mindazon edények, melyeknek alapján Schliemann és Schuchardt használatát konstatálhatták, jóval későbbi korból valók (ilyenek Schuchardtnál a 14. és 17. ábrán látható edények), továbbá azon körülmény, hogy az égetés még nyitott tűznél történik. Az edények kivétel nélkül a helyben található szürke agyagból készültek, a melyet eleinte csak durván iszapoltak s közéje granit gnaisz és kvarc-szemcsék vannak keverve, melyek az égetés után szürke vagy barna színárnyalatokat mutatnak. Kívül még kövekkel kisimított s szürke, sárgás vagy barnás színűre égetett, jobban iszapolt agyagréteg borítja őket. Később az iszapolás is jobb, az égetés is szabályosabb s ennél fogva a színárnyalatok is

* τίχτε τέχνα τὸν ἀρίστον ἀμύντορα πατρίδος αἵης οἶον Ζεὺς ὄρσεν, οἶον "Ὅμηρος ἔση.

egységesebbek. A szürke, sárgás és barnás cserépdarabokon kívül sötét feketét és fényes pirosakat is találunk; a simítás néhol olyan egyenletes, hogy a mechanikus kezelésnek alig vehetjük rajta észre nyomát. Formák tekintetében megemlíthetünk tálakat vagy csészéket, melyeknél rendszeren a fület pótló kidudorodás zsinór befűzésére való lyukkal vízszintes vagy függőleges irányban át van furva, magas földőket, szalagforma füllel ellátott korsót, fületlen és füles serleget. Ornamentikájuk egyszerű geometriai motívumokból áll (a könyv 118. ábrája), melyek vagy egyesével, vagy több egymás után, szerepelnek. Ezeket fa- vagy csontdarabbal karczolták belé az agyagba s a mélyedéseket valami fehér anyaggal töltötték ki; néhol vastagon odakent, hamuból készült festék nyomai is láthatók.

A fényes II. korszaknak és a romjain emelkedő szegényes III—V. rétegnek keramikáját együtt tárgyalhatjuk. Ha az előbbi szempontok, tehát technikája, formái és ornamentumai szerint vizsgáljuk, fejlődésében három korszakot birunk megkülönböztetni. *Technika* tekintetében az *első korszak* az előbbi réteghez viszonyítva nemcsak hogy haladást nem mutat, hanem még sokszor visszaesést is konstatálhatunk. Az agyag durván van iszapolva és beléje sok kő, első sorban csillámpala vegyült; a külső átvonat nem egységes színezetű, simítása mechanikai úton történt, az edény felületének szabálytalansága miatt nem egyenletes, sokszor nem is teljes.

A *második* korszakba (valószínűleg II² réteg) két nagyon fontos találmány esik: a *fazekas korong* és *égető kemencze* alkalmazása, melynek határa természetesen nyomban mindenütt meglátszik. Az edények színében a sárga, barnássárga és kivált a veres dominál.

A *harmadik* korszak edényeit a vörös mellett első sorban a szürke, feketésszürke, szép sárga és barna színek jellemzik. A korong és kemencze használatában mind nagyobb jártasságra tesznek szert, a mechanikus simítás mellett már pusztán égetés által is fényessé tudják tenni az edény külsejét. Az edények valószínűleg egy helybeli gyárban készültek (mely talán már az előbbi korban is működött) s a beléjük mélyített vízszintes rovátkák talán gyári jegyekül tekinthetők.

A három periodus közötti különbség még jobban szembetűnik, ha az egyes *formák* fejlődését vizsgáljuk. Nézzük mindenekelőtt az u. n. *arczképes* (helyesebben, mivel az emberi arczon kívül a mellbimbókat, köldököt s néha a két kart is ábrázolják, *emberalaku*) edényeket! Az ábrázolás, ha az edénynek *hengeres* földője van, azon, ha csak *lapos*, úgy magának az edénynek nyakán történik. Az *első* periodusban az arcz ábrázolása lehetőleg naturalistikus. A fülön, szemén, orron és szájon kívül még a haját is jelzik, sőt a fül és orr sokszor még át is van furva, valószínűleg azért, hogy függőket aggathassanak beléjük. Maga az edény nagyon hasas, sokszor majdnem gömbalaku. A *második* periodusban fokozatosan csökken a természetűség. A fülek lassanként elmaradoznak, a két szemöldök vízszintes, az orr függőleges vonallá válik, a szemet és mellbimbót pedig majdnem egyforma kidudorodások jelzik. A *harmadik* periodus idetartozó, különösen kisebb edényei átlag körteformájúak. Az orr helyén csak hegyes szemölcs-forma kidudorodás látható, melynek alsó

része mellett két pont (a szem) van, felső részétől két ivalakú vonal (a szemöldök) ágazik el. (a könyvben 36. melléklet III a., IV, VI.) A három periodus között mutatkozó különbséget éppen így ki lehet mutatni az átfűrt toldaléku, korsó- és palaczkformájú edényeken, a különféle alakú kannákon, serlegeken (ez utóbbiak érdekes alakja a *δέπας ἀμφικυπελλον*, a «bujdosó pohár», melynek domború feneke volt, úgy, hogy mindig, ha borral volt tele, kézben kellett lennie, különben felborult, a bujdosást nagyon megkönnyítette a két hatalmas fül, melyeknél fogva könnyen lehetett kézből kézbe adni), csészéken, kupakos amphorakon, a mi kulacsainkkal egyforma rendeltetésű lencsealakú edényeken, földös dobozokon, a sajátságos csöves és a kezdetben szintén nagyon naturalistikus ábrázolású állatformájú edényeken.

Az *ornamentika* elemeit az edénybe mélyített vonalak, ill. barázdák, pontok és pettyek alkotják, melyek mind a három periodusban előfordulnak, csak hogy más-más *szalagformájú* összetételekben. Felismerésükben az edényeken kívül a diszített agyag *orsó-pereszleneknek* is hasznát vesszük. Ornamentika tekintetében lényeges különbséget az első és második periodus közt nem vehetünk észre. Ekkor az edénynek vagy csak nyakát diszítették (valószínűleg az emberi nyakékek analogiájára) különféle szalagokkal (a könyv 163. ábrája), melyek sokszor az egész edényen végig vonultak vízszintes vagy függőleges irányban, ez utóbbi esetben néha külön vízszintes irányú szalagok segítségével az egész edényfelület szinte metopeszerűleg volt tagolva.

A köralakú fedőket és pereszleneket rendszeren a középponttól kiágazó vonalakkal diszítették. Leggyakrabban a végén kifelé kanyaruló keresztminta (a könyv 164. ábrája) fordul elő. A *harmadik* periodus idejében a szalagminták mindjobban háttérbe szorulnak s helyüket egyszerű, vízszintes barázdák foglalják el. Ekkor lép fel egyes pereszleneken a csillagminta s ekkor szerepel először a *csigavonalakból* alkotott diszítés. Egyes, finom kis csészékben sajátságos, pirosra festett u. n. horgas keresztet (☐) látunk.

A mi már most ezen három korszaknak a négy-négy réteghez való viszonyát illeti, valószínűnek tarthatjuk, hogy fejlődése lényegileg a II. telep idejében történt, a III—IV. telepben semmi haladást nem tételezhetünk fel, az V. réteg lakói pedig bizonyára a keramika terén is előkészítették a talajt azon virágkor számára, melyről a VI. réteg épületei tanuskodnak.

A VI. réteg keramikája két szempontból is fontos: 1. mert a mykenei kultúra nagy befolyását mutatja, 2. mert benne éri el a belföldi, trojai keramika fejlődésének tetőpontját.

Az idetartozó edényeket már színük is elárulja: némileg a sárga, első sorban azonban a *szürke* szín jellemzi őket. Az agyag még mindig a régi szürke színű, sárga csak nagyon erős égetés útján lett, az átvonat is megfelelőleg szürke vagy sárga árnyalatokat mutat, már mechanikus simítás nélkül, pusztán égetés által is fényessé tudják tenni.

Az egész korszakot jellemző mykenei befolyás három irányban érvényesült: *a)* mykenei árúk behozatalában, *b)* a mykenei formáknak a trojai monochrom-technikában való utánzásában, *c)* a trojai monochrom edényeknek mykenei módra való befestésében.

A mykeneiből importált edények mind az u. n. firnis-festés harmadik korszakából valók, ornamentumaik naturalistikusak (polypok, korallok, csigák) vagy geometriaiak (kivált a csigavonal szerepel). Formák tekintetében kengyeles korsót, serleget, kráterformájú edényt stb. találunk, ezeket és ilyen edényeket iparkodtak aztán a trojai mesterek utánozni, e mellett azonban nemcsak ezeket, hanem még a trojai formák szerint készült edényeket is törekedtek a mykeneihez hasonló festéssel ellátni. A szürke és sárga edényekre mykenei ornamentumokat festettek, a nélkül azonban, hogy a kencze-festés titkait ismerték volna. Ornamentumaiknak elemei a különféle görbe, első sorban csigavonalak, melyek hol egyesível, hol egész rendszerre összefonódva szerepelnek. Néhol némi önállóságra is tesznek szert a trojai mesterek, mint erről többek között egy levéllel kombinált csigavonal-ornamentum (a könyv 181. ábrája) tanuskodik. Már ezen utánzatok is mutatják, mily kelendőségnek örvendtek itt a mykenei fazekas árúk, még jobban igazolja ezt azon körülmény, hogy a mykenei fazekasok trojai formák utánzásától sem idegenkedtek.

Az idegen befolyással természetesen a régi trojai formákban is nagy változásnak kellett beállnia. Az arczképes váza e korban egészen eltűnik, már csak néhány kannán a mellbimbók és köldök schematikus ábrázolása utal rá, kihalófélben vannak az átfúrt toldalékú edények is, a *δέπας ἀμφικόπελλον* is lassanként tűnedezni kezd, bár egy mykenei utánzat arról tesz tanuságot, hogy még jó ideig divatban volt; tovább élnek és több válfajban ismeretesek a régi kannák, csészék, tányér- és tálalakú és csöves edények, csak hogy formáik többé-kevésbé megváltoztak. Erre az egész korra nagyon jellemzők a különféle (ló, ökör, madár, kigyó) állatfejalakú toldalékok (a könyvben 40. melléklet VI.) valószínűleg csészék vagy tálak szélein voltak.

Ezen réteg jellemző ornamentuma a hullámvonal, melyet egy többfogú, fésűforma ércszerszámmal véstek az edénybe, úgy, hogy egyszerre egész szalagok keletkeztek. E mellett azonban nemcsak a vízszintes barázdákból álló s az új szerszámmal készíthető szalag, hanem a régi *geometriai* ornamentális motívumok is tovább élnek és az újjal váltakozva sokszor együtt előfordulnak (a könyv 211. ábrája), közülök úgy látszik csak egy tűnt el: a függőleges szalagdíz.

A következő (VII.) korszak idejében az első periodusból származó edény-töredékek annyira megegyeznek az előbbi rétegeivel, hogy nem is lehet őket különválasztani, de csakhamar idegen keramika nyomát találjuk. Valamint a VII² réteg épületeit a sajátos, csakis itt előforduló *orthostaták*, úgy cserépedényeit az ezen vidéken merőben idegen, u. n. *csücskös keramika* jellemzi, melynek nyomára kivált *házánk* bronzkorszakbeli emlékeinél akadunk. Erről azonban később fogunk szólni.

A VIII. és IX. réteg korában a belföldi trojai keramikát úgyszólván már teljesen háttérbe szorította a görög befolyás s már olyan különbségeket sem mutat fel, melyek alapján az egyes töredékek relativ korát meg tudnók határozni. Létezésére már csak abból következtethetünk, hogy a régi, szürke agyagból készült edényeknek a Troját jellemző hullámszalaggal díszített cserepeire akadunk. A formák azonban már egészen görögök. Ha a két réteg keramikájában korszakokat akarunk megkülönböztetni, teljesen az importált

görög agyagárúra vagyunk utalva. Ennek alapján szólhatunk a *régi görög korszakról*, mely az archaizmus kezdeteitől a görögség klasszikus koráig terjed, aztán a *hellenistikus* és végre a *római* korszakról.

A görög periodus edényeinek nagyobb része egész zárt sort képez, ezeket mind egy gyár termékeinek tekinthetjük. Az agyagjuk kitünő minőségű, jól van iszapolva, vörösesre vagy világos-sárgára van égetve, kívül világos-sárga, a kenczefesték rajta fényes, barnásfekete, néha piros. Formái szintén szépek s a következő típusokra oszlanak: üstformájú edények, rövidnyakú amphorák, egyfülű serlegek, néhány tálka, csésze, kanna.

Ornamentikájuk csak néhány *geometriai* motívumra szorítkozik (lépcső, zeg-zugos vonal, háromszög, csillagidom, központi körök és félkörök, néhol a régi horgas kereszt), egyéb díszítmény csak elvétve fordul elő. Az egész edénycsoport úgy formái mint ornamentumai tekintetében egészen egyedül áll, Troasban nem készülhettek, mert agyagjuk egészen más, mint az itteni és így, miután a trojai keramikát annyira jellemző ornamentális elemek, a bemélyített vízszintes barázdák és hullámvonal többször előfordul rajtuk, csak egy Troason kívül eső, de hozzá mégis közel fekvő helyre kell gondolnunk, a hol ezen edényeket a trojai piac számára készítették. Ez a gyár talán *Lesbos* szigetén volt, melyet már a VII. században benépesítettek az aol gyarmatosok; így magyarázhatjuk meg legkönnyebben a görög és trojai stílusoknak egymásra való kölcsönös hatását.

A hellenistikus és római korszak keramikája már semmi jellegzetest nem mutat fel s így azt hisszük, ismertetésüket bizvást elhagyhatjuk.

Hátra volna még, hogy azt a képet, a melyet magunknak az egymás romjain emelkedő kilencz városról, épületeik-maradványai és keramikájuk segítségével magunknak alkottunk, még az egyes rétegek egyéb leleteinek (házi eszközök, fegyverek, ékszerek stb.) ismeretével kiegészíthessük. E tekintetben azonban egyrészt azon körülménynél fogva, hogy a II. romréteg kivételével, mindenütt csak kevés lelet állott rendelkezésünkre, az újabb ásások is csak alig gyarapították ismereteinket, másrészt pedig a hatalmas kincsek már annyiszor le vannak írva, hogy itt újból ismertetni őket fölöslegesnek látszik, azt hisszük, hogy csak az újabb kutatások főbb eredményeit szükséges pár szóval vázolnunk.

Az első rétegben, nem tekintve néhány primitív csonttűt s más effélét, csak *kő*-eszközöket (kalapács, balta, buzogányfő stb.) találtak. A II. réteg urának hatalmáról a bástyafalak, gazdagságáról az itt talált *«kincsek»* tanuskodnak. Szinte csodálatos bőségben találjuk itt a nemes fémből — arany, ezüst és elektron (2 ill. 4 rész arany, 1 rész ezüst) — készült dísz tárgyakat és ékszereket. De nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is kitűnnek ezen leletek. Míg a mai ékszerek általában csak 14 karátosak (58% arany, 42% réz), addig az itt talált ékszerek nagyrésze 23 karátos arany (95% arany, 5% réz) megfelelő ötvényből készült. Az ezüst egyes edényeknél állítólag szintisztaságban fordul elő, máshol 5% rézzel keverve. Nagyon feltűnő továbbá, hogy míg az előbbi rétegben kétségkívül a kőkorszak uralkodott, itt, látszólag minden átmenet nélkül, nagyon előrehaladt technikájú bronzkorral állunk

szemben. Eddig azt hitték, hogy a kőkorszakot itt is előbb rézkorszak követte, azon körülményből legalább, hogy a réz csak nagyon kevés (3—6%, csak egy esetben 9%) ónnal van vegyítve, ezen föltevés szinte jogosultnak látszott. Az újabb elemzések azonban kiderítették, hogy ezen feltevés nem lehet helyes, mivel az összes II. korszakbeli analizált bronztárgyakban az ón már meglehetősen nagy mértékben* (8—11%) szerepel. A fémtárgyak bőségével a technika-fejlődés is lépést tart s így az is nagyon feltűnő, hogy a kőeszközök ezentúl is nagy mennyiségben fordulnak elő s technikájukban a visszaesés helyett még fokozatos haladást is tapasztalhatunk.

A VI. réteget úgy látszik alaposan kifosztották a győztes achaiok, legalább eddig semmi értékesebb lelet nem került belőle napvilágra.

Sokkal érdekesebbek már a VII. réteg második korszakának leletei, melyek az építészetnek és keramikának megfelelően, szintén egészen új típusokat mutathatnak fel. Az ezen periodusba való edények, háziesszközök és fegyverek bennünket nagyon közelről érdekelhetnek, mert szakasztott olyanok, mint a minőket nálunk, Magyarországon, a réz- és bronzkor emlékei között találhatunk. Ezen körülmény sokkal fontosabb, mintsem e hely szűk keretei között jelentőségéhez mérten tárgyalhatnók. Reméljük, nemsokára hivatottabbak fognak e problémával foglalkozni. Most csak azt emeljük ki, hogy a trojai leletek már csak azért is fontosak, mert a magyarországi réz- és bronzkorszak chronológiájához támasztópontokul szolgálhatnak. A trojai leletek korát ugyanis több körülmény elég pontosan meghatározza. Kétségtől a mykenei korszak utáni, de a Troasnak a görögöktől való gyarmatosítása előtti időből kell származniok; ez az időköz pedig Kr. e. 1000-tól 700-ig terjed. Hogy milyen nép volt az, mely ekkor a Priamusék palotáinak romjain tanyát ütött, a história mondja meg. Ókori források szerint ugyanis ez időtájt az Alduna tájékán kóborló vad, scytha népség, a kymmeriusok és trekek, csapott be Kis-Ázsiába és telepedett le ott egy időre.

Ez a nép hagyta ott egyszerű agyagedényeit és érceszközeit, de hogy a korszak különös épületeit — miután ilyen ügyességet ezen barbarokról nem lehet feltételeznünk — kik építették, tovább is rejtély marad.

A VIII. és IX. réteg leletei újra nagyon szegényesek és nincs is közöttük egy sem, a mely különösebb módon felkelthetné érdeklődésünket.

Dr. Szigeti Gyula.

AZ ÖSSZÁM ÉS AZ ÖSBETŰ VISZONYA IRODALMUNKBAN.

Hiába mondta ki dr. Réthy László ezelőtt majdnem három lustrummal, hogy a «hún-székely» ősirás kérdése nálunk elvesztette életét,* mert az bizony napjainkban feltámadt, megbolygatta tudományos életünk leg-

* «Az úgynevezett hún-székely írás» Archæologiai Értesítő, új évf. VIII. kötet p. 54.

nyugodtabb testületeit és a hatalmasan kifejlődött napi sajtó egy részének igen élénk tárgyalása, a vélemények nagyon is erős hullámmását idézte föl, odáig, hogy tudományos életünk élén álló testületekkel és férfiakkal szemben bizony méltatlanul is, nagyon éles szavak hangzottak el.

Mielőtt hogy azonban a mostani felbuzdulás okát érinteném, éppen csak emlékémet idézem fel az 1877-ben felvetődött Manasszesz-esetnek, a mikor egy agyafúrt székely pór azzal állott elő, hogy a nemzet bálványozott költője, *Petőfi Sándor*, nem esett el az 1849-iki harcban, hanem Szibéria ólombányaiba került és él. E hírtől az egész nemzet megrezzent; sőt érezhetően megrezzent alig múlt időben is, a mikor híre futott, hogy *Petőfi* koponyája megvan. Tudjuk, hogy mind a két esetben csalódás volt a felbuzdulás vége.

A mi napjainkban hozta erős hullámmzásba a közt, az, mint tudjuk, abból indult ki, hogy *Fadrusz János* kitűnő szobrászunk a Wesselényi-szobor leleplezése alkalmából Zilah városának egy kőoltárfélét ajándékozott, annak emlékére, hogy *Tuhutum* vezér onnan indult a Meszesen át Erdély elfoglalására. Az emlékkő felirata az ú. n. «Karasay» codexből volt véve, a melyről egykor *Arany János* és *Szarvas Gábor*, most pedig a magyar tudományos Akadémia külön bizottsága a legalaposabb vizsgálattal és döntőleg bizonyították be, hogy betű és tartalom szerint hamis, azonfelül azt is, hogy néhai *Somogyi* Antalnak koholmánya, a mit azonban *Fadrusz* nem tudott, buzdítója, b. e. *Király Pál* nem hitt. A «codex» eredeti voltában bizva, a művész és buzdítója azt határozta, hogy a zilahi emlékre a választott feliratot ú. n. «hún-székely», vagy «szittya» betűkkel vésetik föl, annyival is inkább, mert *Király Pál*, buzgó tanítványai révén időközben oly közrenden levő embert fedezett fel *Tar Mihály* omori gazdálkodó személyében, a ki azt állította, hogy a «hún-szittya» betűvetést és illetőleg róvást, ősi soron és közvetlenül atyjától örökölte. Ebből az következett volna, hogy a sokat vitatott ősirás a magyar köznép körében még él, a minek őskultúránk tekintetéből igen nagy jelentősége lett volna.

A szobrász és tanár azt határozta, hogy a *Tuhutum*-emlékre szánt *Somogyi*-féle szöveg illető részét az omori emberrel és fiával átíratják, a mi meg is történt; és a midőn az emlék átadatott, *Fadrusz* egy valóban ritka tüzzel és nagy hazafias felbuzdulással írott hirlapi cikkben hirül adta az országnak, hogy a magyarok ősirása, apáról fiúra szállva, él, tehát élő tanúbizonysága annak is, hogy a magyarok már magas fokon álló műveltséggel bírtak, a mikor mostani hazájukat elfoglalták. A cikkben tanúk is voltak elősorolva, kik napjainkban még másoknál is tudták vagy látták a «rovásírást»; és végül erősen érintve voltak a szaktudósok, kik — az író szerint — nem kutattak elég mélyen.

Az író-művész egyéni jelentőségénél, a cikk hangjánál és tárgyánál fogva a hatás el nem maradhatott. Oly mozgalom keletkezett s ennek során oly párt is, a mely a leghevesebb szenvedelemmel vitatta az omori ember írástudásának ősiségét és akár megkövezte volna azt, a ki kétkedni mert benne.

Majd e cikk végén néhány rövid vonással világot fogok vetni az omori ember értékére is; itt e helyen, tárgyam bevezetését végezve, még röviden reá mutatok azoknak az időnkénti nagy felbuzdulásoknak forrására, indító okára.

A forrás és az ok mélyen fekszik a nemzet lelkületében és bámulatosan tiszta tudatában: érzi idegen, sokszorosan ellenséges elemek közötti helyzetének kényes voltát és számának aránylagos csekélységét is. És innen van az, hogy mindazt, a mit saját értékének bizonyítására és öregbítésére alkalmasnak érez, lelkülete egész hevével bizonyítani, érvényre juttatni törekszik; szóval, hogy a számbeli nyers erőben való és érezhető hiányt, értelmi és erkölcsi súlylyal iparkodik kipótolni. És éppen ezért azokat a felhevüléseket még akkor sem lehet elítélni, ha itt-ott a túlság színében jelentkeznek.

És ez nagyon természetes oka annak is, hogy oly dolgok, a melyek a nemzet lelkületét oly közelről érintik, mint, teszem azt, az ősmivelőds létezésének kérdése, időnként csak szunnyadnak; de mihelyt újból felszínre kerülnek, vitatásuk egész éllel ébred újból és újból. Így volt ez most is.

Ilyen körülmények között természetes, hogy a kutatás elindult; folytatták egyesek és intézetek. Az a csoport, mely *Szily Kálmán*hoz szegődött s a melyhez én is tartoztam, már eleve is azt a kérdést állította legelső helyre: *a rovásírás él-e a magyar nép között?* a rovásírás alatt természetesen a betűkkel való szövegírást értve.

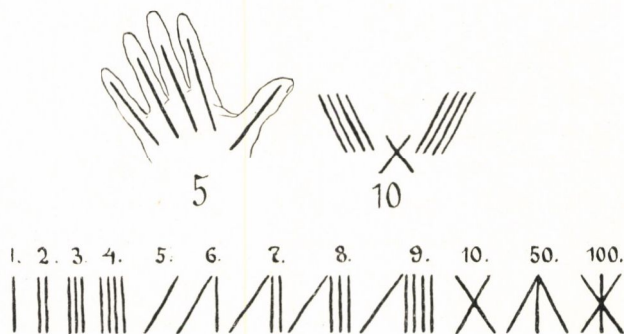
*Szily Kálmán*nal legszorosabb összeköttetésben működve, elhatároztuk, hogy *Fadrusz János* minden bement forrásának lelkiismeretesen utána járunk és ugyanezt tesszük az egyszerű ráutalásokkal is. A működés e részére nézve teljes felvilágosítással szolgál a M. T. Akadémia első osztályától kiküldött bizottság elé terjesztett jelentés, mely «A rovásírás él-e még a magyar nép között» cím alatt 1903-ban nyomtatásban is közrebocsátatott.

Már a kutatás tervezésénél megragadta figyelmemet *Fadrusz János*nak következő tétele: «A másik kettő — tanú — két huszár-főhadnagy volt. Az egyik, látván a Tuhutum-émlék felírását, azt mondta, hogy ezt az írást ő mindig látta *pusztákon bojtároknál, pásztoroknál farragott fanyeleken...*»* Elöttem azonnal tisztán és világosan állott az,

* L. «Szilágy» 1902 szeptember 18-ki és «Magyar Szó» 1902 szeptember 22-iki száma, továbbá a m. tud. Akadémia bizottsága elé terjesztett jelentésben 3. oldal.

hogy az a huszár főhadnagy a pásztorkézen még ma is élő számrovást látta és ezt gondolta vagy tévesztette össze a betűrovással. A kutatás során úgy a sajtóban, mint különösen a levelezésekben és szóbeli értesítésekben mind sűrűbben kitűnt azután az, hogy a tudósítók a számrovást összetévesztik a betűrovással, még pedig annak révén, hogy a számrovás jegyei szavakkal olvastattak le előttük és fennállott bizonyos alaki rokonság is, a melyet az egyik levélíró* így fejezett ki: «Ez a bot — t. i. számadó rovás — tele volt az *elferdített római számokhoz hasonló írással.*»

Ezekben meg volt adva reám nézve az irány, hogy a számrovásnak a betűrovással való kapcsolatait azokban az irodalmi forrásokban is tüzetesebben vegyem, a melyek a «hún-székely» vagy «szittya» írás bizonyítékai gyanánt az irodalomban szerepeltek, legelső sorban *Szabó Károly* kiváló historikusunk nagy tanulmányát, mely «*A régi hún-szé-*

I. ábra.

A MAGYAR SZÁMROVÁS RENDSZERE.

kely írásról» cím alatt a «Budapesti Szemle» 1865—1866-ik évi kötetében jelent meg. Még előre kell bocsátanom, hogy a szám- és betűrovás összefüggésének gondolata nálam abból a szilárd alapból kelt, hogy az ősfoglalkozások tanulmányozása közben, különösen a pásztorkodás körében a számrovás nagy, fontos és felismerhetőleg ősi eredetű szerepet játszik, így azzal és minden viszonylatával foglalkoznom is kellett.

A *Szabó Károly* és mások irodalmi készségében található régi adatok helyes megítélhetésének legfőbb feltételei közé a számrovás tüzetesebb ismerete tartozik, kezdem tehát ezzel.

Tudásom és felfogásom szerint a legmagyarabbnak vehető számrovás jegyképét a kéztől kölcsönözte, ebben tehát az ősi eredetű számrendszereket, a melyek a kéz és láb ujjaira vannak alapítva, követi.

* A rovás-írás él-e a magyar nép között? 1903. p. 12, Révay Pál levele Fadrusz Jánoshoz.

Az első ábra, gondolom, világosan magyarázza önmagát. A kéz négy ujjá nyalábszerűen egymás mellett fekvé ad négy egyest, az elálló hüvelyk, adja az ötödik egységet és a négytől elütő helyzetében a hüvelyk a csoport egységét befejezi, így jegyképévé válik az utóbbinak. Magyarán mondva, az elálló hüvelyk megköti a nyalábszerűen sorakozó négy egyest s az eredményt / fekvéssel fejezi ki,* a mint ezt az 1. ábra 5., 6., 7., 8. és 9. számösszetételénél láthatjuk is.** A tízes számnak a két kézhez való viszonya is az első ábra rovássorából kivehető s a legősibbnek vehető számrováson a számok összealkotása ötvenig és azon túl százig mindig *hozzadással* az | || ||| |||| / X jegyekből alakul meg, tehát *nem elvonással*, mint a római számsornál, a hol már a kilencz is: IX = egygyel kevesebb mint tíz, tehát elvonással alakul. Az ötvenes számjegy konventionális, úgy a százaz is.

A rovás technikája magával hozta, hogy kivált a hosszú rovásokon a rövás »jobbról balra« történt, a rövó t. i. a bal hóna alá vette a rovásfát, balkézze fogta s ekkor a jobbkezze rötta a jegyeket a bal irányában a mint azt képünk (2. ábra) a *gulyarovást rövó monostori számadó* világosan magyarázza.

Tudnunk kell most már, hogy milyen szerepet játszott — és játszik sokszorosan még ma is in partibus alphabeticis — a rovás, mint a nyilvántartás és elszámolás eszköze. Volt: adó-, fejszám-, katona-, telek-, tőke-, kamat-, kalmár-, csiszár-, kupecz-, hajtó-, dézsma-, korcsma-, hús-, cséplő-, napszám-, robot-, fonó-, párbér-, papibér-, tanítóbér-, bakterbér-, harangozóbér-, majoros-(tej), fuvarrovás; pásztorrovás nemei: számadó-, gulyás-, anyabarom-, szűzbarom-, tinóbarom-, ridegjószág-, szilajbarom-, kanász-, kanos-, koczás-, süldős-, malaczos-, csürhés-, juhász-, kosos-, birkás-, ürüs-, bárányos-, tőkés-, olvasó-, csikós-, dög- stb. stb. rovás; ezenkívül mindaz, a mi községekben közérdek és beszerzendő volt, külön rováson vettetett ki és szedetett be. Szóval mindaz, a mi a mai belső- és közéletben és a forgalomban könyvecske, czédula, bárcza, rovat és szám alakjában van nyilvántartva, elszámolva és ellenőrizve, akkoron fácskákon, botokon késéllel vagy késhegygyel általános konvenczio-

* Dr. Sebestyén Gyula »Rovás és rovásírás« című tanulmányában — Ethnographia 1903, 3. sz. II. p. 104. a kéztől való leszármaztatást kétségbevonja, mert »nyelvi nyomát« nem ismeri és azért sem, mert a nép a hüvelyken *kezdi* a számolást, tehát nem *fejezheti be* vele a számsort. Nekem azonban meg kell maradnom a hüvelykkel való *megkötés* mellett, mert ez teljesen megfelel a magyar nép tipikus szemlélődésének, mely mindenütt a *hasonlatot* keresi és követi, és itt, ha négy vesszőt nyaládba akar kötni, előveszi az ötödiket, melyet *elálló* helyzetbe kell hoznia, hogy a nyalábot készre kösse. A hüvelyk éppen úgy eláll a négy újjhoz, mint a kötő vessző, a négy megkötendőhöz képest.

** Rendkívül fontos mindenkor készséges, régi emberemnek és barátomnak, Kupa Árpádnak értesítése, hogy a míg Túrkeve városában az ötös szám a római V volt, addig a környéken mindég a dült vonal (hüvelyk képe) szerepelt. Világos bizonyítéka a városi művelődés hatásának.

nális jegyekkel volt nyilvántartva, elszámolva és ellenőrizve; de voltak külön jegyek is, a mint majd ki fog tűnni.

Az I. tábla bepillantást enged azoknak a kisközségeknek még élő rovásrendszerébe, a melyeknek népe, zöme szerint, de előljárósága is, mint bíró, esküdt stb. analphabeták voltak s azok részben ma is. Csupán a rovás konvencionális jegyei adták meg a módot arra, hogy a nép is, mely a jegyeket ismerte, nyilvántarthassa és ellenőrizhesse tartozását és annak lerovását.

2. ábra.

GÚLYAROVÁST ROVÓ SZÁMADÓ.

Táblánkon első helyen áll a Hátszeg körül még a múlt század utolsó harmadában is divott adórovás, melynek pontos rajzát és rendszerét Buda Ádám barátomnak köszönöm. Ez a rovás 2—3 méter hosszú volt és négyszögletes — 3 cm. □. Az így nyert négy felületből az I. oldal mutatja magyar rovásszámrendszer szerint a *kirovott* forintokat, a II. oldal a «hatosokat» és krajczárokat; a III. oldal a *lerovott* forintokat, a IV. oldal a lerovott «hatosokat» és krajczárokat. A jegyző a bíróval és a község illető részének esküdtjével kiszállott a község legszélsőbb házához és haladt házról-házra a kirovással. A hol köz volt, vagy át kellett menni a másik oldalra, ott üres köz maradt a rováson, az adómentes pap a maga helyén külön, kereszttel jelezett közt kapott. A hol egy házban két adózó család lakott, ott a házakat elkülönítő vastag vágás között egy vékonyabb vágás különítette el a házközösségben élő két felet. Meg kell itt jegyezni, hogy a forintokat oly vastagabb vonalak jelezték, a melyek ellenvágással kivetett forgácscsal alakultak, holott a «hatosok» ellenvágás nélkül csak éppen be voltak vágva, így vékonyak maradtak; a krajczárt szúrás jelezte. Ezzel a fő- vagy szám-

adórovással jártak a kis rovások — nyugtatók —, a melyeket minden fél kapott kezéhez, a melyekre mindaz ki volt róva, a mi a félre a főrováson tartozott és ekkor e nyugtató rovás kettéhasíttatott, úgy hogy a hasított feleken a jegyek fele volt meg. Az egyik fél a birónál, a másik a félnél maradt; és valahányszor új berovás történt, a két felet össze kellett hozni. A hamisítást lehetlenné tette a hasításnál elkerülhetetlen egyenetlenség, melyet utánozni nem lehetett. A birónál pontos topografiai ismeret és hű emlékező tehetség a főfeltételek közé tartozott.

Szatmármegyében az Avasban a falvak majdnem mindent igazi botrováson tartottak és tartanak számon. A botrovás többnyire két vagy három centiméter vastag, egy, vagy egy méter tíz cm. hosszúságú kérges mogyorófa bot és minden utcának, illetőleg helységrésznek külön botja van, mely a falurész esküdt emberénél áll. Minthogy sok mindent kell rovásra szedni, kisebb kategóriák számára rövidebb pálczákat használnak, kétfelől laposra faragva, a mikor a főszámok a kérges oldalakra jutottak. A kategóriák sokasága folytán *más-más számjegyek* is szerepeltek, hogy pl. a tanítót a bakterrel vagy esetleg a kecskebakkal össze ne tévesszék. Ezek után ismét az I. táblához fordulunk.

Avas-Újfalú. A pap rovása gömbölyű, kérges bot, hossza 1 méter, vastagsága 2,5 cm.; a házakat kihántott egyenes haránt futó vonalak választják el; a vágással bábszerűen kitágított számok azt jelentik, hogy az illető meghalt, elköltözött stb., szóval, hogy tartozása behajthatatlan; a boton az egyes mezőket a bot hosszában félig hántott keskeny vonalak alkotják meg.

U. o. A kántortanító rovása; ez egy 75 cm. hosszú, kétfelől laposra faragott pálcza; a meg nem faragott két keskenyebb oldal kérges és a kirovás erre történt; az egyes házakat szélesebb, kihántott pászta választja el. Itt a jegyek a kisebb pénzegységekben a papi rovás jegyeitől elütők, azért, hogy a pap és kántor fizetése össze ne tévesztessék. Ez a rovás olyannak tűnik fel, mintha runákkal volna teleróva.

Avas-Felsőfalú. Az éjjeli őr rovása; ez egy 80 cm. hosszú, 2 cm. vastag kérges bot s az eddigiektől az által különbözik, hogy a 10 krajczáros jegyek házról-házra egyenletes sorrendbe vannak róva, mi a rovásnak sajátos jelleget kölcsönöz.

Avas-Újfalú. Iskolaépítési rovás. Ez egy 110 cm. hosszú, 3 cm. vastag kérges bot, a már ismert rendszer szerint róva; a ki meghalt, elköltözött vagy nem birt fizetni, az lefaragással jelöltetett meg.

U. o. Bika-rovás, 1 méter hosszú, 2,5 cm. vastag kérges bot a szokásos jegyekbeli, de a 10 krajczáros jegy szabálytalan berovásával, ellentétben az éjjeli őr soros rovásával. Értelme az, hogy a község közös költségen vette a bikát és az egyes gazda teheneinek számához mérten járult hozzá.

	Pap	Közösség.	Utcza
I.	XXX	+ X XX	/ XX
II.	° ° °	+ ° ° °	° ° °
III.	/ X	+ /	X
IV.	° °	+ ° ° °	° ° °

| = 1 frt. / = 5 frt. X = 10 frt. ° = 1 Kr. | = 10 Kr.

Pap.

★ = frt. ♢ = 50 Kr. ○ = 10 Kr. ♣ Kimaradt

Kántor tanító

△ = 50 Kr. △ = 60 Kr. ▽ = 60 Kr. X = frt. ○ = 10 Kr. ♣ = 25.

Bakter.

X = frt. ○ = 50 Kr. ○ = 10 Kr.

Iskola építésre

★ = frt. ♢ = 50 Kr. ♣ Kimaradt

Bika

★ = frt. ♢ = 50 Kr. ○ = 10 Kr.

Kecskebak

★ = frt. ○ = 50 Kr. ○ = 10 Kr. ♣ = 5 Kr. • = 1 Kr.

Sertés.

○ = kocza. ○ = süldő. ○ = malacz.

I. tábla.

MAGYAR RENDSZERŰ ROVÁSOK.

U. o. Kecskébak-rovás. Ez 84 cm. hosszú, 2 cm. vastag, két oldalt laposra faragott, két oldalt kérges bot. A kérges részre a nagyobb egység, mint 1 frt, 50 kr.; az élre a 10 kr., a lefaragott lapra pedig, mint e sorozatra nézve új jegyek, a késhegy mély beszúrása = 5 kr., és éppen csak pontszúrás = 1 kr. kerültek.

U. o. Sertések összeírása, 109 cm. hosszú, 2,5 cm. vastag kérges bot. Itt három korkülönbség szerint folyt házról-házra a rovásos kimutatás: az öreg disznó nagy, igen hasas kivágást, a süldő középest, a malacz kicsit kapott.

Mindezeknél a rovásoknál az ellenőrző, illetőleg nyugtató rovásra a kirovást pontosan a főrovás *mértékéhez* szabták, mert az egyes házak kirovása a főrováson különböző volt. Az ellenőrzésnél tehát a bíró a nyugtató rovást a főrovás illető részével összemérte.

Billogok egyáltalában nem szerepeltek s az egyes rovásokat részben a jegyek különbségénél részben alkalmazásánál fogva ismerték fel.

A községházán az összegek nyilvántartása a rovások alapján bab- vagy kukoricaszemekkel történt.

Ezt a kitűnő rovássort, mely világos bepillantást enged az alphabeta községek — és a régi kor — számvitelébe *Nagy Károly* ev. ref. lelkésznek Avas-Vámfaluban köszönöm, ki összeszerzésével és mintaszerű magyarázatával érdemet szerzett magának.

Rendkívül fontos a lelkésznek az a figyelmeztető megjegyzése, hogy az Avas községeiben a rovásrendszer csak nagyjában egyező és minden községben akad, ha nem is lényeges, de mégis *eltérés*. Ez tehát élő dolog és óvás azok számára, a kik hajlandóságot mutatnak egységes merev rendszert keresni, vagy kimagyarázni.

Forduljunk most már a II. táblához, mely tisztán a pásztorság rovásainak van szánva.

Itt első helyen áll a *tinó-rovás* Kecskemét-Monostor nagy legelőiről. Az egész egy □ gyalúlt, 79 cm. hosszú, 2 cm. vastag fa, mely azonban nemcsak a *tinó* = hímnemű ifjú szarvasmarha, hanem az *üsző* = nősténynemű ifj. sz. m. és az elválasztott — ú. n. rúgott borjú, melyet anyja elrúg — kimutatására, illetőleg nyilvántartására, mint összegező, vagyis számadó-rovás szolgált, mely mellett az ú. n. *tőke*-rovások t. i. azok járták, melyek kettéhasítva, egyfelől a számadó pásztort, másfelől a gazda kezében állottak, úgyhogy új berovás vagy kivezetés csak akkor vált lehetségessé, ha mind a két fél összekerült. A monostori tinó-rováson a tinó előljárt sorrendben, követte az üsző, végre a rúgott borjú. A II. tábla első ábrájára alkalmazottan: N = *Nemes* uramnak van a tinógulyában 12 tinója, 4 üszője; D. uramnak van 8 tinója, 8 üszője, 8 rúgott borjúja; CST-nek 5 tinója stb. stb. Látjuk, hogy itt a billogrendszer, már részben koronás monogrammá

alakult s ez a billog vezeti a *tőke*-rovások rendszerét is. — *Tőke* t. i. az egy gazda tulajdonát alkotó jószág összessége.

Ezek a tőkerovások, kétfelől bevágva, középen hasítva vannak úgy, hogy két fej keletkezik, melyen a gazda billogja áll; a berovott számok a hasítással ketté vannak osztva. Lássuk most már a II. táblán a *gulya* tőkerovását, mely a számadó főrovásán kimutatott összes kategóriákat —, de a hiányzók kimutatását is — magyarázza. Világosan megjegyzem, hogy a gulya- és juh-részrovások a II. táblán schematikusak, hogy a tiszta magyarázat lehetővé váljék.

Tehát, *gulya*: I. LP betűből alakított koronás monogramm = Lestár Péternek van két bikája, 27 anyabarma, tizenhét tinója ill. üszője, 6 rúgott borjúja.

II. VB betűből alakított koronás monogramm = Varga Bálintnak *nincs* bikája — mert a sor két ponttal kezdődik — van 36 anyabarma, 12 üszője ill. tinója, 7 rúgott borjúja.

III. JK betűből alakított koronás monogramm = Kovács Józsefnek *nincs* bikája, *nincs* anyabarma, van 18 tinója illetőleg üszője.

Ebből világos, hogy a kategóriák *sorrendje* ez: bika, anyabarom, tinó és üsző, rúgott borjú s így lehetővé van téve, hogy az elválasztó pontok felhasználásával a meglevőt és hiányzót megjelölhetjük.

Ugyanez a rendszer áll a juhászatnál is, hol a sorrend a következő: kos, anyajuh, toklyó, bárány; a II. táblán tehát; I. JP betűből alakított koronás monogramm-nak van 11 kossa, 160 anyajuha, 60 toklyója, 100 báránya. — II. MB betűből alakított koronás monogramm-nak *nincs* kossa, van 256 anyajuha, *nincs* toklyója, van 107 báránya.

A konda- vagy *sértés* eredeti rovása Kecskemét-Monostoron mindössze 23 cm. hosszú 2 cm. vastag, hatszegletes és hat gazdának mutatja ki sertésállományát, sorrend szerint: kan, öreg kocza, ifjabb kocza, süldő, malacz. E szerint a II. tábla rovásán: LP betűből alakított koronás monogramm = Lestár Péternek van 3 kanja, 50 öreg, 30 ifjabb koczája, 25 süldője, 30 malaczca. Látjuk, hogy az öreg koczákat az ifjabbaktól nem pont, hanem nagyobb hézag választja el, mi egyazon kategóriában korkülönbséget jelent.

Lássuk most már a székely juhász eredeti számadó rovását a II. táblán, mely Udvarhelymegye Etédről, míg magyarázata *Kozma Dimén*, Enlaka lelkészétől való. Ez a rovás *Fischer Károly* kiváló kutatónk gyűjteményének egyik ékessége. A rovás hossza 2 m. 7 cm.; mogyorófa husáng, vékonyabb végén 2 cm., vastagabb végén 3 cm. vastag; egész hosszában két oldalt laposan van lefaragva; faragatlan oldalai kérgesek és a gazdákat elválasztó pászták ez utóbbiakon vannak kihántva.

Ábránkon II. tábla I. a laposra lefaragott egyik lapon gazdák sze-

rint ki van róva a tejelő-anyajuhok állománya; a III. oldalon, tehát az I-gyel szemközt a meddők s egyáltalában nem tejelők és a bárányok állománya, a midőn az előbbiek ellenvágással kiforgácsolt vastag rovásokkal, az utóbbiak csak a késéllal való bevágással vannak kimutatva. A kérges — II. — oldalon rövid kirovásokkal a kiszolgáltatott sajt, a IV. kérges oldalon pontszerű beszúrással az «orda» mennyisége van kimutatva. Az orda a juhtej mellékterméke és olyan viszonyban áll a juhsajthoz, mint a tehéntúró a vajhoz.

Végezetül álljon itt a szatmári Avas tájáról, Bikszádról való rendkívül érdekes *összefejő* rovás, a mint azt a közös nyájban legeltető juhosgazdák használják — 1. II. tábla, legalól.

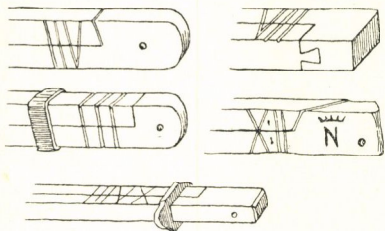
Ez a rovás 45 cm. hosszú, 2 cm. vastag és hasasan — laposra van faragva; az egyes gazdákat körülfutó bevágások választják el. Az élek alá egyenes gyöngyös-sorban az illető gazdák juhállománya van kiróva — I —, a másik főlapra — II. — a «kupuják», az élekre a kanalak száma van kiróva, a poharak pedig mélyen beszúrva. A gyakorlati eljárás az, hogy a mikor a fejés megkezdődik, a gazdák összejönnek és a juhász megfeji az *egész* tejelő állományt, melynek eredményét kupulya = 15 liter, régente 30 itcze; kanál = 1 liter, azelőtt 2 itcze; pohár = $\frac{1}{4}$ liter, azelőtt fél itcze, megállapítják és az ábrán látható módon kiróvják. Az egész összefejt tejet kapja az első gazda és minden utána következőnek ugyanannyi jár, vagyis a juhász addig fej, és ad sorrend szerint, a míg minden gazda ki nem kapja az első összefejésnek megfelelő mennyiséget. Mikor a legelő már gyengül és a juhok érezhetően kevesebbet tejelnek, a gazdák ismét «*összefejnek*» és ezentúl ezen az új alapon járja minden egyes gazdának a jussa. Ezt az érdekes és fontos rovást ismét *Nagy Károly* avas-vámfalusi ev. ref. lelkész úr buzgóságának köszönöm, míg a tinó-, sertés- és székely-juhász rovásnak közlésre való átengedéseért *Fischer Károly* úrnak tartozom hálával, ki ösirás és összárn kutatásában köztünk a magyar ügy legrégibb és legbuzgóbb katonája.

Külön is még megjegyezem, hogy az eddig összeszedett pásztorrovások között akad olyan is, mely mindössze 10 cm. hosszú, 8 mm. széles és 5 mm. vastag; de a juhász mégis kiróvta reá kategóriák szerint a reá bizott *200-on feljül való nyáját*.*

Mielőtt hogy a számrovásnak a betűrovással való viszonyára térnénk, vessünk még egy pillantást az ú. n. rovásfekre is, a melyekkel úgy a hasított, mint az összeillesztett rovásfek találása biztosított. Uradalmi, vagy egyáltalában a műveltség befolyása alatt álló rováson,

* Ezt a legkisebb rovást Szüts Béla unokaöcsém buzgalmának, a gróf *Hadik*-féle tavarnai uradalom tisztartójának köszönöm.

a melyeket az 5 számnak az V római számmal való jelezése árúl el, a fej «horgos» vagy «fecskefarkra eresztékes» volt, mint ezt a 3. ábra két felső száma mutatja; az alföldi tökerovások (N) rézsüntösen voltak össze-

3. ábra.

KÜLÖNFÉLE ROVÁSFEJEK.

róva és hosszában hasítva; a Kúnság döngrovása bőrcsukorral van egybefoglalva s türkevi M. *Kun Imre* hű embe-remtől való; míg végre az utolsó, facsukorral egybefoglalt rovás a Dobosról való és gyulai *Gadl Gaston* barátom szerzeménye.

Most már átmehetünk a számrovásnak a betűrovással való viszonyára.

A kiinduló pont dr. *Réthy* László dolgozata, a melyet az értekezés elején idéztem. A szerző *Kézai, Bonfin, Oláh, Verancsics* feljegyzéseiről szólva, ezt fejti ki: «E feljegyzésekben lehetetlen föl nem ismer-nünk, hogy — még *Kézait* is ideszámítva — mindenik az erdélyi pásztorok, favágók, tutajosok és napszámosoknál ma is divó *rovásféle írásról* szól, mely két egymásba illesztett pálczára alkalmazott konvencionális je-gyekkel egész számadásokat képes eszközölni» és u. o. még: «Kiegé-szíti ezt *Veit Galiel* I. Ferdinánd erdélyi hadseregének titkára — 1550—1560 —, hogy a székelyeknek saját írásjegyeik vannak, melyek némelyike egész szót vagy mondatot fejez ki.» Ennélfogva dr. *Réthy* Lászlóé az érdem, hogy a számrovásnak a betűrovással, illetőleg a «hún-székely» írással való *sokszoros összetévesztésére* reámutatott; és ha ennek nem volt meg a kellő hatása, mely sokban enyhített volna bizonyos visszatérő felbuzdulásokon, úgy ez nyilván onnan van, hogy nem szólott alkalmazottan, azért, mert a számrovás és rendszere egészen a legújabb időig irodalmunkban tüzetesen tárgyalva nem is volt.

Nem lehet szándékom itt az összes forrásokat kritikailag tárgyalni, a melyek *Szabó Károlynál* és utána másoknál is találhatók: ez messze vezetne s nem is az én, hanem történetiróink feladata; de némely ki-válóan nevezetes helynek ideiktatása csak használhat az értekezés cél-jának és világosságának s így nem mellőzhetem. A helyeket *Szabó Károlytól* veszem át.

XIII. század. *Kézai Simon* mester a Chron. Hung.-ben: «Isti enim Zekuli Hunnrorum sunt residui, qui cum Blackis in montibus confinis sortem habuerunt, unde Blackis commixti literis ipsorum uti perhiben-tur.» *Szabó* szerint: «Ezek a székelyek a hunnok maradványai, az oláhok-kal együtt a határszéli hegyek között kaptak osztályrészt, a honnan az oláhokkal összeelegyedve, mint mondják, azok betűit használják.» — Ez a felfogás tarthatatlan, mert a székelység a XIII. században már meg-telepedve helyt volt, mikor az oláhság mint abszolút pásztornép beszi-

várgott, miveltség tekintetében tehát már ezért sem volt átadni valója; de az a viszony, hogy az oláh századokon át *pásztora volt a székeleynek*, az ősi székeley rovás pedig egyezik a magyarral, kettőt bizonyít, t. i. azt, hogy *Kézai* helye a pásztor-számrovásra vonatkozik s az oláh volt az, a ki gazdájától, a megtelepedett székeleytől átvette.

XIV. század. *Bécsi képes Krónika*. «Hi Siculi nondum Scythicis literis obliti, eisdem non incausti et papyri ministerio, sed *in baculorum excisionis artificio dicarum* ad instar utuntur.» «Ezek a székeleyek, kik a scythiai betűket még el nem felejtették, azokat nem tenta és papiros segítségével, hanem *pálczákra metszés mesterségével* rovás módjára használják.» Tudom, hogy vannak, a kik a *dica* szóba fogódzva, itt *betűvel* írott dolgot tesznek fel; de *Bartal* Antalnál, «A magyarországi latinság szótárában — 1901» a *dica*-számrovás volta félreérthetetlen tisztaságban áll előttünk, mihelyt a «sed *in baculorum excisionis artificio*» szavakat számításba vesszük. Még a *hasított rovás* is benne van *Bartal*nál: «... dica est ille numerus pecorum, mensurarum a quo aliquid exigitur; est denique dica *instrumentum ligneum*, in quo annotatus numerus obvientium vernaculo idiomate *rovás*. Sciendum hic dicas hos ita esse comparatus, ut *pars una* apud illum remaneat, qui exigit solutionem; *alia* apud illum relinquatur, qui praestat.» Ez egészen tiszta.

XV. század. *Bonfinius*: Rerum Hung. Decad. I. «Hi — Siculi — adhuc sua matrimonia externis non communicant, ne proprium sanguinem inficiant. Severiores adhuc mores retinent, multumque a caeteris Ungaris differunt. Literas scythicas habent, quos non in papyros scribunt, sed *brevissimo ligno incidunt*, *paucis notis multa sensa comprehendunt*.» — «Ezek — a székeleyek — maig sem házasodnak össze idege-
nekkal, hogy véröket meg ne fertőztessék. Keményebb erkölcsüket maig is megtartják s a többi magyaroktól sokban különböznek. Scythiai betűik vannak, melyeket nem papirosra írnak, hanem *igen rövid fácskákra rónak*, *kevés jeggyel sok értelmet egybefoglalnak*.» — Itt önkénytelenül is eszünkbe jut az a 10 cm. hosszú zempléni számrovás, a melyen egy kétszázas állomány kategóriák szerint van kimutatva.

XVI. század. *Oláh Miklós* érsek: «Hungaria et Attila». «Ad explicandam animi sui sententiam ac voluntatem quotidianam — Siculi — praeter usum papyri et atramenti aut characteris aliarum linguarum *notas quosdam bacillis ligneis incidunt*, aliquid inter se significantes, quibus ita incisis apud amicos et vicinos vice nuntii epistolaeque utuntur.» «A székeleyek lelkök gondolatjainak és mindennapi akaratjoknak kifejezésére, papiros és tenta, vagy más nyelvek betűinek használatán *kívül*, *fápálczácskákra némi jegyeket rónak*, melyek közöttük valamit jelentenek és az így rótt pálczákat barátjaikhoz és szomszédjaikhoz izenet és levél gyanánt használják.»

Ebből a szövegből világosan látszik, hogy még az írástudás idejében is tartotta magát a számrovás — hozzátehetjük maiglan is. Az «ízenet» és «levél» gyanánt való küldés csak látszat volt, mert a számrovás a maga virágjában éppen úgy kísérte az elszámolható küldeményeket, mint ma a könyvecske, számla vagy a szállító-levél. Az írás-olvasásnak a rovással való találkozása megvan a XVII. században — 1626. — abban a conventióban, a melyet gr. Pálffy István Kövesdy György provisorral kötött, melynek második pontja így hangzik: «^{23o} Az mikor gabonát vetnek, mely falu mennyit vet, azon falubeli bíró jelen legyen és az kasznárnak bizonyságra vagy *rovást*, vagy penig *írdst* adjon.» — Tört. tár. 1881, új I. évf. pag. 391. és Ny. Sz. «rovás» alatt. Elsőnek felhasználta dr. Solymossy Sándor a «Magyar Szalon» 1900 február havi számában.

XVI. század. *Verancsics* érsek «Fragmentum de rebus gestis Hungarorum ab inclinatione regni.»

«Pro literis notas quosdam in *scipionibus ad formam tesserae quadratis* incidunt, lineamque *a dextera* quam Iudæi, Aegyptii ac Turcæ *ducunt*, quarum una seu ad summum *duae punctis quibusdam additis* plus quam pro numero characterum præbent intelligentiæ. Hunnos his usos fuisse apud indigenos tritum est.» — «A székekelyek betűk gyanánt bizonyos jegyeket metszenek deréknégyszegletűre faragott botokra s a sort, mint a zsidók, egyiptomiak és törökök, jobbról balra viszik; egy, legföljebb *két ilyen sor* némi pontok hozzátételével a jegyek számához képest igen sok értelmet ad; hogy a Hunnok ezekkel éltek, a benszülöttek beszélik.»

Verancsics szövege egészen tisztán adja a *fából faragott négyszögletes rovás* képét — lásd II. tábla «*tinó*-rovás» —; de a *hasított* rovásét is — I. u. o. «*gulya*» stb. — mert ez a laikus szemében «*két sort*» alkot; a sornak jobbról balra való vezetése is világos, mert a hosszú rovást a bal kéz tartja, a jobb kéz a bal felé vágja; «a pontok közbevetésével» megismerkedtünk a kategóriákat felosztó — II. tábla — «*tinó*»-rovás, *gulya*-, *juh*-, *sértés*-rovásokon.

Ezen a renden most már csak azt kell kimutatnunk, mit tartsunk a többszörösen is előforduló kifejezésről, hogy ezeken a «szittyá»- vagy «hún-székekely» írásos fácskákon «*kevés jeggyel sok értelmet*» fejeztek ki — legvilágosabban *Bonfinius*nál: «*paucis notis multa sensa comprehendunt.*»

Különösen a mostani felbuzduláskor, leginkább levelekben foglaltatott az az állítás, hogy itt és ott a számadó juhász «egy hosszú botról, mely tele volt rovott jelekkel, hosszú szövegeket olvasott le», hogy tehát csak betűrovásról lehetett szó. Márkusfalvi *Máridssy Ferencz* buzgó pártolóm, jelen volt, a mikor az öreg «*Babajkó*» számadójuhász, halálát érezve, az ottani szokás szerint nem ágyban, hanem a földön kevés szal-

mán fekvé, a pap és kántor jelenlétében, hosszú botról «*olvasva*», elszámolt az egész községgel, hiba nélkül. Ennek a dolognak igen egyszerű a megfejtése és világos, mihelyt a 4. ábrára vetünk egy pillantást.

Itt az LP jegyű sor *gulya-tökerovás*, *leolvasva* a szavak ezek: «Lestár Péternek van két bikája, huszonhét anyabarma, tizenhét harmadfű üszője,

4. ábra.

A SZÁMROVÁS ÉS ROVOTT SZÖVEG VISZONYA.

hat rúgott borja.» Ha már most ugyanezt a szöveget a legjobb «hún-székel» betűvel írjuk le, a mint ismét a 3. ábra mutatja, akkor láthatjuk, hogy a mit a számrovás *tizennyolcz* jeggyel bir conventionális jeggyel pontosan kifejezni, ahhoz a betűrovás vagy rovott betűs írásnak — az összerótt betűket egynek véve is — *hatvanöt* jegyre van szüksége, ha pedig az összerótt betűket külön-külön vesszük és a közbevetett pontokat is egy-egy jegynek számítjuk, akkor a szükséglet *kilenczven* jegy; világos tehát, hogy a krónikások mondása — minden egyébtől eltekintve — hogy: «*paucis notis multa sensa comprehendunt*» = «kevés jeggyel sok értelmet egybefoglalnak» *nem a «hún-székel» betűírásra, hanem csupán a számrovásra vonatkozhatott, hogy tehát az idézett szövegek nem a «hún-székel» írásnak, hanem a számrovásnak ősi voltát bizonyítják.*

A «hún-székely» írás kérdésénél tehát 1598-ig, *Telegdi* állítólagos föllépéseig, mely már rovott *betűkről* szól, a forrásokban a számrovást folyton szem előtt kell tartanunk; de elfogadhatjuk, hogy *Szenczi-Molnár* Albert (1610), *Gelei-Katona* István (1645), *Komáromi-Csipkés* György (1655), *Toppeltinus* Lőrincz (1667), *Szentiványi-Markos* Dániel (1668), *Lisznyai-Kovács* Pál (1692), *Otrokócsi-Foris* Ferencz (1693), *Lakatos* István (1702), *Hickesius* György (1705), *Tsétsi* János (1708), *Bél* Mátyás (1718) már mind a rovott betűről irtak.

Tudjuk, hogy *Kunics* jezsuita atya (1731) az első, a ki a Csik-Szent-Mihály templomán létező feliratról emlékszik meg, melynek másolata azonban nem maradt reánk, hogy végre *Dezsericzky* Incze a «De initiis ac maioribus Hungarorum commentariæ etc.» cz. műben 1753-ban kiadta másolatát annak a feliratnak, mely «hún-székely» betűvel róva s 1501-ből vallva eredetét, Csik-Szent-Miklós templomán állott legyen de elpusztult; de legvégül báró *Orbán* Balázs a múlt század második felében felfedezte és közrebocsátotta azt a rovott betűs feliratot, a mely Enlaka székely község unitárius templomában ma is olvasható. Modern kifejezéssel szólva e rovott írás «aktái még ma sincsenek lezárva» s hogy azok legyenek, arra a *Székelyföld tüzetes át meg át kutatása okvetellenül szükséges*.

Mielőtt, hogy a bezáró szót leírnám, reá kell mutatnom arra, hogy most, a mikor a számrovás és jelentősége már tisztán áll előttünk és tudjuk, hogy az a *magyarság egész területén élt* és él maiglan is, ez mégis csupán *csak a székelység körében* adott okot a betűrovással való viszonyításra, illetőleg összetévesztésre s e tévedéseknek az irodalomban való komoly tárgyalására! Ez is tisztázásra szorúl.

★

A bevezetőleg adott ígéretemhez képest *Tar* Mihály értékére nézve az én, mint gondolom, szilárd alapon álló véleményem ez:

Tar Mihály 1902 márczius 16-án egy ú. n. «hún» vagy «szittya» betűkkel írott levelet intézett Sinóros-Szabó Sándorhoz,* a mely levélben az áll, hogy *ezt az írást látta édesatyjától és más öregektől*; 1902 május 20-án azonban néhai *Király* Pálnak lényeg szerint ugyanazzal az írással, mint Sinóros-Szabó Sándornak, csupán némely kanyargós betűnek rövhatás érdekében való kiegyengetésével, ír egy levelet, a melyben már azt *írja*, hogy *ezt az írást vette át az öregektől*, ama másikat pedig, a melyről még márczius 6-án is azt állította, hogy *ezt látta édes atyjától és más öregektől*, kivette a Történelmi Könyvtárból, azaz: *Toldy*

* Az összes okmányok eredetiben kezemben voltak és a fakszimilék megjelentek az Akadémia bizottsága jelentésében.

Lászlónak 1877-ben megjelent ily című művecskéjéből: «*A régi magyarok műveltségének történetéről*», mely a Franklin-Társulat «Történelmi könyvtárának» 30. füzetét alkotja, a gattájai olvasókör könyvtárában meg volt, hol Tar Mihály, mint tag hozzá is fért. Ebből kétségtelen, hogy Tar Mihály valótlant mondott, a midőn S. Szabó Sándornak azt írta, hogy **azt** az írást látta édesatyjától, a melyről Király Pálnak azt írja, hogy Toldy László könyvéből vette; de valótlant mondott Király Pálnak is, mert mind a két levél abéczéje minden egyengetés daczára kétségen kívül Toldy könyvéből származik, mert rajta van az az eltörölhetetlen bélyeg, hogy t. i. Toldy azért, hogy teljes abéczét kapjon, de mégis megőrizze a csik-szent-miklósi felirat jellegét, mely felirat azonban nem adott teljes abéczét, a hiányokat Telegdiből pótolta, ezt azonban nem írta meg; **ezt** a toldozást nem tudta Tar Mihály és így minden furfangja daczára **ezért** veszít rajta.

Herman Ottó.

ANTIK NÉGYFEJŰ BRONZEDÉNY A DUNÁNTÚLRÓL.
Első oldala 3/4 nagys.

LEVELEZÉS.

I. REIZNER JÁNOS: A SZEGED-DOMASZÉKI MAGYAR POGÁNYKORI SÍRLELETRŐL. Domaszék Szeged város külterületéhez tartozó, az alsó tanyák közt lévő egyik közigazgatási kerület (kapitányság), mely a várostól nyugati irányban mintegy 12—15 kilométernyi távolságra esik. Domaszék mint régészeti lelőhely már nem új. Múzeumunk 1899-ben innen, még pedig az újabb lelőhelyhez igen közel eső telepről egy becses, griffes diszítésű, avarkori bronz lelettel (csattok, szíjvégek stb.) gyarapodott.* De közel esik hozzá (mintegy 4 kilométerre) Bojárhalom is, hol az 1891-ik évben egy igen gazdag magyar popánykori lelet került napfényre.**

A domaszéki magyar pogánykori lelet, a melynek tárgyait alábbi rajzaink tüntetik fel, Nógrádi Antal tanyai gazda 350. sz. tanyaföldjén kerültek felszínre azon alkalmából, hogy az idei január hó elején, a rendkívül enyhe és kedvező időjárás alatt a gazda birtokának egy részét szőlő-ültetés alá forgattatta. Pálffy Antal tanyai kapitány éberségének és gondosságának köszönhetjük, hogy a leletről azonnal értesültem s így a lelet tárgyainak egybegyűjtésére és a lelet körülményeinek megvizsgálására legott a helyszínére kimehettem. Nógrádi tanyája már közel a dorozsmai határszélre esik és a fordítás alá vett terület mintegy 80—90 méter hosszú és 40—50 méter széles kerekded alakú partos hely, mely valamikor domb is lehetett, de szántás és művelés által egyenletes, síma, partos területté alakult. Az oval alakú partos síkot azonban minden oldalról vizállásos semjék környékezi. Valamikor ez a semjék összeköttetésben volt a dorozsmai határban lévő Vörös tóval, a melyet felülről jövő erek bő vizekkel tápláltak s valószínű, hogy ezen vizek a Nógrádi semjékjén gyűltek össze és innen ismét kisebb ereken, a melyek annak idején élő vizek voltak, ömlöttek a ma is meglévő Matyérnek Röske fölötti ágába.

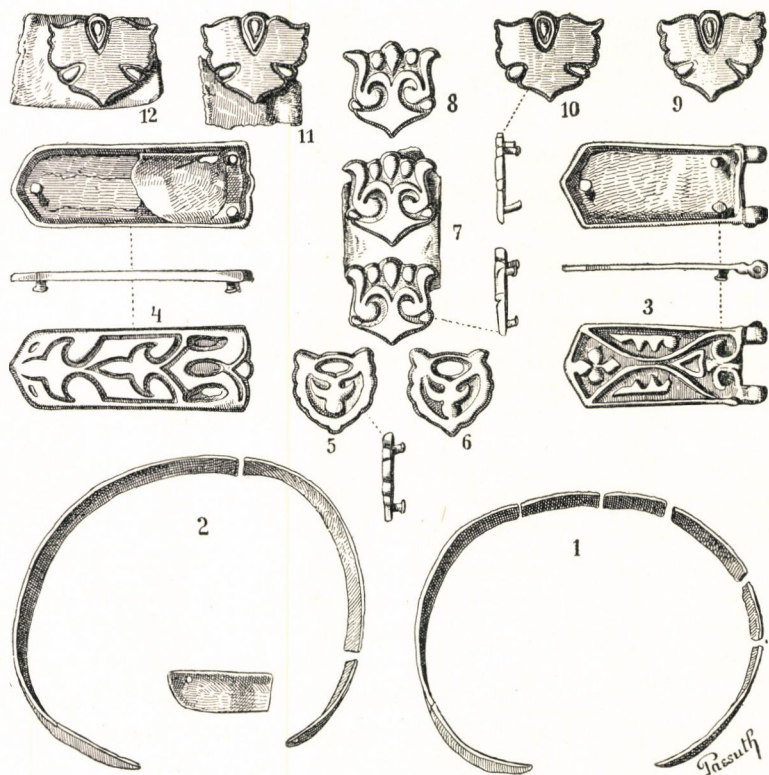
A 3 láb mélyen felásott és megforgatott területnek csaknem a közép-pontján a munkások csontokra és különféle régiségekre akadtak. A tárgyak keresgélése, gondos egybegyűjtése nem tartóztatta sietős munkájukat s az ásó alatt recsenő tárgyak óvatosságra sem serkentették őket, ép azért a lelet tárgyai nem teljesek s nem is került minden a felszínre és valószínű, hogy több kisebb tárgy a rögök közé tapadva széthányódott, elkeveredett. Az előkerült csontokat és tárgyakat azonban egybegyűjtötték. A munkások előadása szerint a csontváz a föld színétől mintegy 80 cm. mélyen kinyújtózta, hanyatt és

* Arch. Ért. 1899. é. 432. l.

** Arch. Ért. 1891. évf. 104 - 114. l.

nem oldalt feküdt, a mint azt a gerincz és a bordacsontok helyzeteiből, úgy a koponya fekvéséből is bizton megállapították. A fej északnyugat, a lábszárak pedig átellenesen délkelet irányban feküdtek. Dr. Török Aurél úr megállapítása szerint a csontváz férfira utal; a koponya brachycephal, és nem azt a típust tünteti fel, a melyet a régi magyar sírtelepeken túlnyomó számmal találnak.

A csontváz mellett sem agyag edény, sem vas eszköz (kard, késpenge stb.) nem volt, csupán a karszárakon volt egy-egy lapos lemez karika. (I. 2.

I. A SZEGED-DOMASZÉKI SÍRLELETBŐL $\frac{2}{3}$ n.

sz. ábra). A munkások ezeket ugyan eltördelték, de a részletek mind együtt vannak. A lemez igen vékony, silány minőségű ezüstműből való s ép azért nagyon élegült. Szélessége 5 mm., de a végek felé már 8—9 mm-re szélesedik ki. Ezenkívül a végeknél egy-egy kisebb lyuk látható, mely valószínűleg valamely fonál befűzésére szolgált a végből, hogy az igen lapos és ezért könnyen szétnyíló karikák a gyakori kitágulás és elveszés ellen megóvhatók legyenek.

A csontváz körül akadtak még egy ezüstműből készült kis füles gombra, mely a táblán nincs feltüntetve. Ilyen gombocskák a legtöbb magyar-pogánykori sírleletben, de a későbbi időkből való leletekben is majdnem mindenütt előfordul. A gombocskák feje 7 mm. átmérőjű gömbszelvény, mely csillag alakú rovát bemetszésekkel van díszítve. A gömbszelvény alja simán és laposan van

betöltve s a lap közepéből 12 milliméter magasan egy kerek fűző lyuk (gombfűl) emelkedik ki, a melynek belső átmérője 4 mm. Valószínű, hogy ilyen gombocska a csontváz körül több is volt, de a rögök közé tapadva elkeveredtek.

A csontvázról 70—80 cm. távolra, kelet felé, tehát a halott baloldalán és pedig a felső testrész mellett lócsontokra akadtak, melyek valamivel magasabban voltak, mint az emberi csontváz. A lócsontok egy halomban voltak és pedig a fej, a négy alsó lábszárcsont, valamint a négy pata, a melyet a munkások hasonlóképp egybegyűjtöttek. Kérdéseimre határozottan kijelentették, hogy sem ott, sem távolabb, sem a mélyebb rétegekben a lónak többi csont-részletei (gerincz, bordák, czombcsontok) elő nem fordultak. A lófej után ítélve, a hozzá értő gazdák nyilatkozata szerint a ló 4—5 évesnél több nem lehetett, mert fogai még kevéssé kiállók és még kevésbé voltak kopottak. Török Aurél a hozzá felküldött lócsontvázról, illetőleg a koponyáról akként nyilatkozott, hogy az az eddig gyűjtött lócsontvázaktól eltérő, nevezetesen az orr felső része görbültebb, mint szokott lenni és a pofája is szélesebb.

Közvetlenül a lócsontok mellett és részben azok között volt két kenyér, vasból. Az egyiket a csontok közül való kifeszítés alkalmával a munkások összetörték s az apró darabokra mállott. A másik is igen megsérült, mert a talpa szétmorzsálódott. (II. táb. I. sz.) Mint a rajzon is látható, ivezete igen kevéssé csúcsosodik, majdnem kerekded és magasságához képest (mintegy 11 cm.) felette széles (12 cm.).

Ugyanily sors érte a zablavasat is, a melyből, mint az ábrán látjuk (2. sz.), csakis az egyik karika maradt meg, párja és a csuklyó vasak szétmállottak.

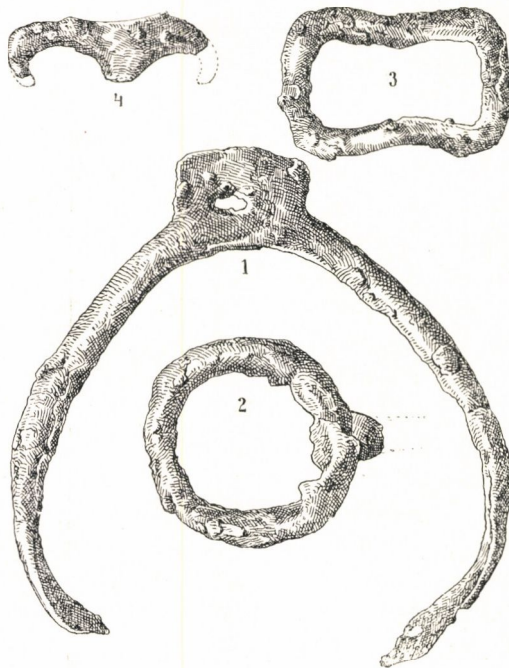
A leletben előfordul egy vas csatt is, peczek nélkül. Nagyobb alakjánál és erősebb szerkezeténél fogva (6 cm. hosszú) valószínűleg a nyeret tartó szorító csatt lehetett. (3. sz. ábra). Még egy másik kisebb vastárgyra is akadtak (4. sz.), melynek az egyik széle ugyancsak letörött. Alakja után ítélve tűzcsiholó aczél lehetett, de az eddig ismert formáktól annyiban eltér, hogy igen kicsiny, mert összesen 5 cm. hosszú. Tűzkövet nem találtak körülötte. A munkások bár határozottan azt állították, hogy a lócsontok körül találták, valószínűbb azonban, hogy ez az embercsontváz mellől került elő.

Az I. táblán feltüntetett többi tárgyak, melyek mind silányabb minőségű ezüsből valók, ugyancsak a lócsontváz körül fordultak elő és többnyire szíjra voltak erősítve. A teljesen tiszta és mintegy kimosottnak látszó homoktalajban, hol semmiféle korhadó anyag sem volt, a bőr oly épségben maradt meg, hogy az csak akkor szakadozott és mállott szét, a midőn a munkások az egyes tárgyakat a csontok közül kihuzogatták. Azért igen sok darabon a bőr-, illetőleg szíjrésszel meglehetősen épségben az ékítményekhez felszögegselve maradt. Így bizton megállapíthatjuk, hogy ezen díszítmények a gyeplőnek és a kantárszárnak ékítményei voltak.

A díszítmények a következők. Egy szíjvég (3. sz. ábra); felső lapja két inda díszítménnyel négy mezőre oszlik. A mezők mélyedéseiben, a hol egyuttal az aranyozás nyomai látszanak, virágszirmok és reczés levelek domborulnak ki. A díszítmény egyik végén két csuklyó van, de az ehez tartozó és a

csuklyók köré bekapcsolódó részlet hiányzik. Hátlapján a szíjhoz való erősítésre alkalmas három szögecske van. A szíjvég hossza 4, szélessége 2 cm. A másik szíjvég (4 sz.), melynek már nincs csuklyója, nagyobb, (5 cm. hosszú és 22 mm. széles). Felső lapján geometricus vonal-diszítványok, melyek ismételtén a liliom hármassziromlevelét ábrázolják. A mélyedésekben az aranyozás igen élénk állapotban maradt fenn. A hátlaapon ugyancsak három szögecs van.

A 7. és 8. sz. ábrán látható diszítványok, melyek a szíjakon, ezek hosszában egymás alatt, vagyis függőlegesen és igen közel voltak elhelyezve,

II. A SZEGED-DOMASZÉKI SÍRLELETBŐL.

tulipán virágot ábrázolnak. A hátlaapon a háromszögecs mindenütt megvan. Ezen mintából összesen 19 drb került elő és több példányon a bőrészletek a három szögecs között, de azon kívül is épen maradtak. A diszítványok szélessége 18, magassága pedig 17 mm.

Az 5. és 6. sz. ábrán feltüntetett diszítványból csak két példány került elő. Ezeken is a liliom hármassziromlevele látható, s a mélyedésekben az aranyozás elég épen maradt meg. Felső részük át van törve, illetőleg azokon egy-egy ovál alakú és 6 mm. átmérőjű lyuk van. A hátlaapon a 3 szögecs. Ezen ékítmény 17 mm. széles és 18 mm. magas.

Végül a 9—12. sz. ábrán feltüntetett ptykékből 9 drb maradt meg. Ezek szélesebb növénylevél formájúak, széleiken némi recézettel. Szélességük 21, magasságuk 17 mm. Hátlapjukon a szíjhoz való erősítésre szolgáló három szögecs. Ez utóbbi diszítványok a rajtuk maradt szíjrészletek szerint kétféleképp

voltak a szíjakra felerősítve, úgymint a szíjjak hosszában függőlegesen, egymás alatt, vagy pedig vízszintesen, egymás mellett.

A díszítmények, bár az eddig ismert leletekkel mindenben egyeznek, mégis új típusokat képviselnek s a kor viseletéhez és annak ornamentikájához érdekes adalékul szolgálnak.

A lelet másik érdekessége azonban az, hogy a mint a bojárhalmi leletnél,¹ úgy itt is a lónak csak bizonyos részeit temették el. Ez a tapasztalat több helyen fölmerült és többféle találgatásra adott okot. Az eltérő nézeteket báró Nyáry Albert igyekezett összefoglalni, melyekből azt látszik következtetni, hogy a hol a lónak csak némely részei fordulnak elő, nem annyira pogánykori temetkezések, hanem már a kereszténység első századából való oly temetkezések, a hol még a pogányság kultusza a keresztény papság tanítása és tilalma ellenére titokban gyakoroltatott, sőt a későbbi időben már nem is mint a pogány ritus tanujelei, hanem mintegy a halott lovas voltát symbolizáló dolgokként kerültek a sírba a halott lószerszámai.² Karácsonyi Jánosnak észlelete szerint a lóval való temetkezés a kereszténység első századaiban általában divott s a keresztény papok arra igyekeztek a gyászos feleket birni, hogy az eltemetésre szánt paripát a leszúrás helyett inkább adják az egyháznak.³ És érdekes az a jelenség, hogy a gr. Károlyi nemzetség temetkezéseinél máig fenmaradt az a szokás, hogy a halottat vivő lovakat mindenkor a kaplonyi barátok kapták ajándékba.⁴

Anélkül, hogy az imént előadottaknak ellentmondani kívánnék, csak azon körülményre kívánok megjegyzést tenni, hogy a domaszéki és más leleteknél azért nem kerülhetett a ló egészen és összes csontvázaival együtt a sírba az eltemetett mellé, mert a halotti tor alkalmával a paripa husosabb részeit elfogyasztották. A vagyonosabb vitéznél eltemették az egész lovat; ellenben a szegényebbnél a fogyasztásra alkalmas részeket elhasználták, a csupa csontos részeket pedig, mint például a koponyát, az alsó lábszárcsontot a sírba helyezték. Ez lehet talán a legvalószínűbb megfejtése úgy a bojárhalmi, domaszéki és más leleteknél észlelt azon körülménynek, hogy a halott mellett nem az összes lócsontok, hanem azoknak csak némely része lett eltemetve pogány szertartás szerint.

Szeged, 1903 április havában.

Reizner János.

II. ROEDIGER LAJOS: KORAKÖZÉPKORI LOVAS SÍRLELETRŐL. SZEGHEGYEN. (BÁCS BODROG M.) Ifj. Hollinger György szeghegyi lakos 1901 április végén udvarának megnagyobbításánál, part ásás közben sírra bukkant, hol két emberi koponyán és csontvázon kívül, egy arany érmet, két kengyelvasat, egy cserépedényt és egy vascsatot talált. A község előljárósága megkérte a tulajdonost, hogy függeszse föl munkáját és a leletről értesítette a Bács-Bodrog vármegyei Tört. Társulat elnökségét, kérve, hogy a sír átkuta-

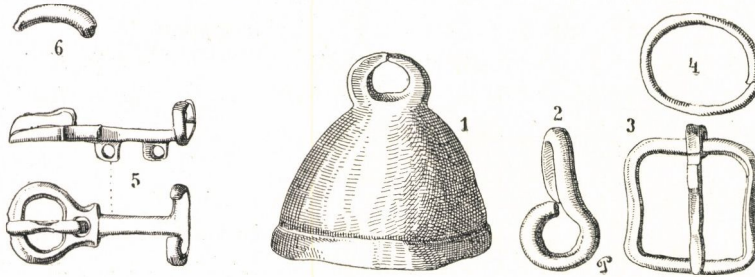
¹ Arch. Ért. 1891. évf. 104—114. l.

² Arch. Ért. 1902. 222. l.

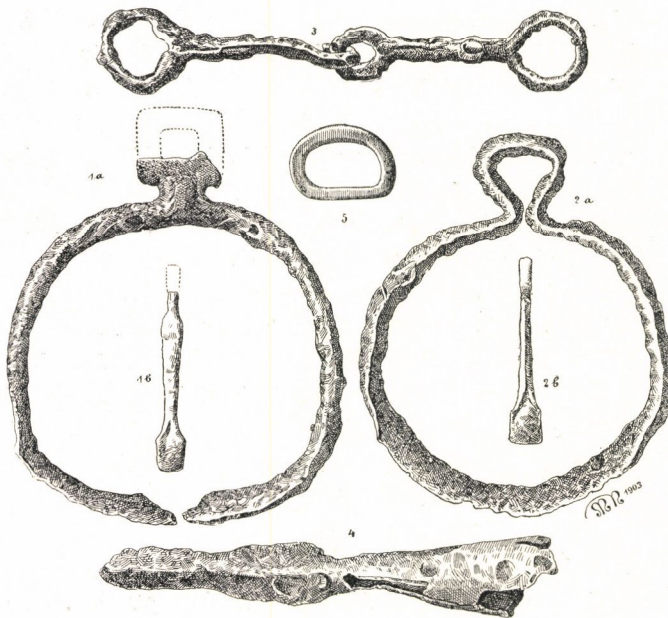
³ Ethnographia VII. évf. 114. l.

⁴ U. o. XIII. évf. 237 l.

tására küldené ki megbizottját. A kutatás eszközlésére a társulati elnök kíséretében pár nap mulva megjelenvén Hollinger telkén, azonnal folytattuk a kutatást. Az előmutatott bizanci aranyérem s a kengyelek formája avarsírra engedett következtetni. Az aranyérem ugyanis Heraclius és Heraclius Constantinus bizanci császár érme volt, melyből 640 körül verhettek az utolsó példányokat.

1. ábra $\frac{2}{3}$ n.

2. ábra $\frac{1}{3}$ n.

A Telecska löszpartjából elhódított udvar végén, annak szögletében, a megmaradt, le nem hordott partfal fölött, a felső talaj alatt 170—180 cm. mélységben feküdhettek a holttetemek koponyái. A partmetszés a sírt derékban metszette. Érkezésünkkor már mindkét koponya és a cserépedény össze volt zúzva, és a többi földtörmelék közé keverve. A sírgödör iránya tisztán kivehetően kelet-nyugati irányú volt.

A kiásást a nyugati végen kezdtük, a hol a két koponya és az érem került volt elő. Az itt kiemelt tárgyak 1. egy kezdetleges művű bronz csengő

(v. csörgő). Szélén perem van öntve, belől mintha füle lett volna a nyelv számára, a csengő füle nem zárt alakú. A csengő 4 cm. magas, alúlról nem mutat tökéletes kört, legnagyobb átmérője 4·5 cm.

2. A csengő fülébe be volt akasztva egy 3 mm. vastag bronzsodronyból készült csavart nyolczas alakú 2·5 cm. hosszú láncszem.

3. Ugyancsak 3 mm. vastag bronzláncszem darabja.

4. 1·3 mm. vastag szürke patinával bevont ezüst sodronyból hajlított karika, melynek nagyobb átmérője 2 cm., a kisebb 1·7 cm.

5. Egy bronzcsat hossza 3·7 cm. Úgylátszik vastagabb szíj végére alkalmaztatott. Erre mutat az alsó oldalán kiugró 1 cm. magas foglaló lécz, és a felső részén alkalmazott két varró fül. Ezen oldalról került ki a:

6. Heraclius és Heraclius Constantinus-féle aranyérem.

7. Két kengyelvas. Mindkettő circa 5 mm.-es négyszögletes vasrudakból van hajlítva, füle is hajlítással képezve, a talp számára el van lapítva; mindkét kengyel igen kicsiny. Hosszok mindenestől 12·5 cm. az egyiké, 12·8 cm. a másiké.

8. Vascsat feltűnően ép; mintha bronz patinával érintkezett volna. Hossza 2·6 cm., szélessége 2·5 cm. Nyelve vége ellapítva alakított füllé.

A sír keleti végénél, a partlemetszésből kilátszó lábszárcsontoknál kezdtük a kutatást, és hogy munkánk biztosabb legyen, felülről kezdtük eltávolítani a földréteget. A földréteg kibányászása után a felszín alatt 130 cm. mélységben lókoponyára bukkantunk, ez alatt görbe kés és sarló töredékére akadunk, majd alább az emberi csontváz lábsontjait szedtük ki.

A lókoponya nyugati oldalán haladva az ásással, összelapított, kifoldozott fenekű rézüstöt, és az alatt nagy vascsákányt találtunk. A lókoponya és rézüst között való térből, a mint lejjebb ástunk, egy vödörnek vasból való kengyelét, vasból való vödör fület, vas vödörpántjait emeltük ki. A csákánytól nyugatra vaslánc töredékeit, és lapos vasdarabokat ástunk ki; továbbá egy lapos ívben hajló vasdarabot, melyen még rajta van egy-két helyen a farost. Alakja után e vasdarabot, fapajzs szélpántjának gyaníthatni. Az innen kikerült tárgyak a következők:

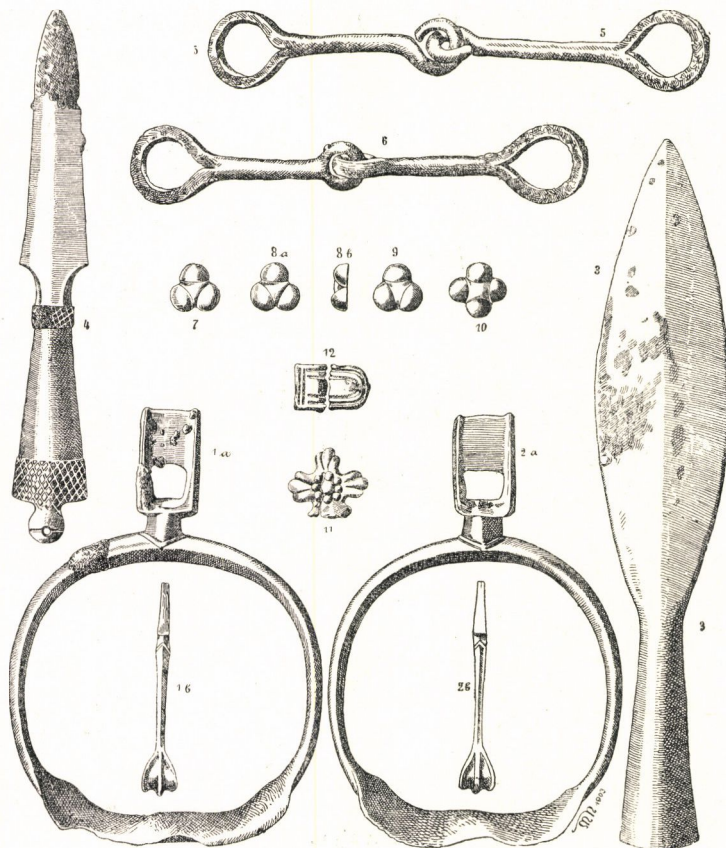
9. Rézüst, melynek czigány foltozása feneke csupa korom. Az üst pereme visszahajlítással van alakítva.

10. A rozsdá által nagyon megtámadott tekintélyes nagyságu vascsákány; nyéllyuka nem tökéletes kör, átmérője hosszirányban 3·2 cm., erre merőlegesen 2·5 cm. A nyéllyuknál úgy fölül mint alól mindkét oldalon csúcsba futó kiemelkedés van. A csákány pengéje kissé lehajló, a nyéllyuk irányával 80° szöget alkot. Az él hossza 5 cm. A csákány egész hossza 25 cm., vastagsága nyél lyukánál 6 cm., de tompa ütésre szánt vége csak 3·5 cm. magas, és 4 cm. széles.

11. Vödörnek vasból való kengyele, körülbelül 8 mm. vastag négyszögletes vasból csavarás által van alakítva, markolatrésze ellapítva. Két vége közt mért távolsága 22 cm., nyélmagassága 10 cm., a markolatrészt 2 cm. széles.

12. 1·6 cm. széles, 2 mm. vastag vaspántból készült vödörbronznak 6 darabja.

13. Vasból való törött üst füle 9·5 cm. hosszú egyik végétől a másikig.
 14. Lapos, 1·5—2 mm. vastag vaslemezből készült 18—20 cm. átmérővel bíró láncszemekből álló vasláncnak 6 részlete.
 15. 5 drb vas kard (?) töredéke.
 16. 1·5 cm. széles, lapos, ívben hajló vasdarab. Hossza a két vége közt 21·5 cm. Rajta van még egy-két helyen a farost. Alakja után fapajzs szélpántjának (?) gyanítható.
 17. 12·5 cm. hosszú görbe vas kés (?).

3. ábra 1/3 n.

A kutatás nem volt azonnal tovább folytatható, mivel a sírgödör a szomszédos területre átnyult, és annak tulajdonosa nem volt honn.

Ifj. Hollinger György pár nap múlva a sírt teljesen átkutatta, és onnét

18. egy a rozsdá által nagyon megtámadott lándzsát küldött be. Összes hossza 20·2 cm., a toké 8·2. Utóbbinak nyílása 4 cm. bőségű. A lándzsa-él alsó része circa 1 cm. vastag.

19. Egy a rozsdától nagyon megtámadott vassarlót. Ennek nyele 9 cm. hosszú. A nyélmeghosszabbítástól mért nyíl magassága 10 cm. Az ív átfogója 20 cm. Ezen méretek a sarló görbülésére elég jellemzők.

20. Belőlről, és felső részein is kormos, kézzel durván formált agyag-edény. A hiányosan égetett edény teljes magassága 13 cm., talpánál átmérője 7.5 cm., torkánál 8 cm., felül 9.5 cm.

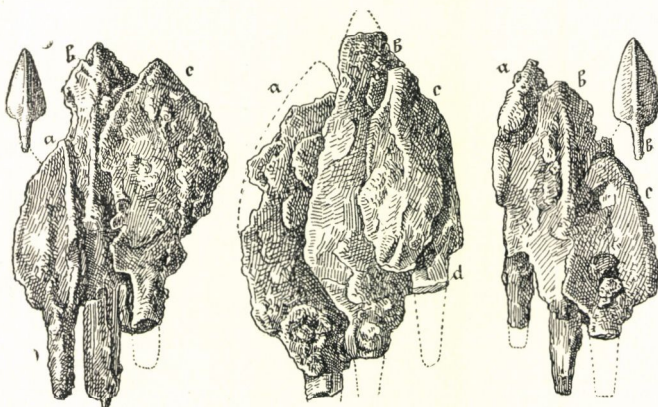
Az összes leletet a zombori múzeumnak ajándékozta a tulajdonos. Az aranyat társulati elnök úr magához váltván, a múzeumnak ajándékozta.

Zombor, 1902 december.

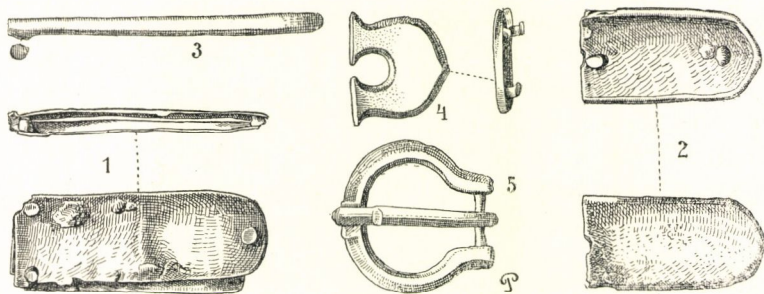
Roediger Lajos,

a B. B. v. T. T. múzeumának őre.

III. BIBÓ-BIGE GYÖRGY: SZABADKAI LELETRŐL. Az «Archæol. Értesítő» mult évi folyamában (5. füzet) szerencsés voltam bemutatni a váro-

I. ábra 1/2 n.

2. ábra 2/3 n.

sunk határában talált népvándorláskori sírlelet egy részét: a sírban eltemetett *takács* mesterségének eszközeit. A többi tárgyak, melyek a sírban még előfordultak, ez alkalommal nem voltak bemutatathatók. Most az alábbiakban ezt is szerencsés vagyok bemutatni. A leletnek, bár nem a legérdekesebb, de egyik fontos része ez, mert ezeken lehetett a kort biztosan megállapítani.

Az itt bemutatásra került tárgyak a következők: 1. nyílhegyek (I. ábra); 2. ruhadíszek (II. ábra).

A nyílhegyek igen megrongált állapotban kerültek napfényre, s hármával összeállva alakatlan tömeget látszanak első perczre képezni. Kissé figyelmesebb vizsgálat után azonban egész világosan megkülönböztethetők az egyes

nyílhegyek egymástól. Olyiknál még a nyíl nyelét alkotó fadarab is fenn maradt. A mellékelt ábrán az egyes nyílak *a*, *b*, *c* betűkkel vannak jelölve s igen szépen kivehetők az egyes külön álló darabok.

A nyílak alakja a népvándorlási korban oly jellegzetes háromélű nyíl. (Az eredeti alakot kicsinyített rajz mutatja be a nyílak mellett.)

A ruhadíszek állanak a következő dolgokból: *a*) két lapos, egyik végén egyenes köralakú bevágással ellátott, másik végén félköralakban görbített, befelé hajló széllal bíró *szíjdíszből*. A lemezke szegekkel volt a szíjra erősítve. A szegek ma is megvannak a lemezben. (1. 2. ábra.) — *b*) Szintén ezüst szíjvégből, mely szintén szeggel volt a szíjhoz erősítve. Alakja elég gyakori. Díszítés egyikén sem látható. (4. ábra.) — *c*) Egy csattból. Anyaga vas. (5. ábra.) *d*) Kis érczrudacs-kából. (3. ábra.) Ilyen érczrudacska-töredék néhány darab van. A bemutatott a legnagyobb. Anyaga szintén ezüst. Úgy látszik ez a kereskedelmi célokat szolgálta. Talán pénz helyett szolgált (!?)

A lelhelyen kutattam tovább, de eredménytelenül. Bele kellett nyugodnom, hogy magánosan álló sírral van dolgom. Vándorlás közben halhatott meg s temettetett el ezen a helyen. Hozzá tartozói folytatták megkezdett útjokat.

Szabadka, 1903 január hó.

Bibó-Bige György.

IV. TÉGLÁS ISTVÁN: MIKESI LELETEKRŐL (Aranyos-Torda m.). Mikesi falu, mely a Torda és Kolozsvár között elhúzódó erdős hegyek egyik omlásos völgyében rejtőzött el, nem csak az által nevezetes, mert oláh lakói a községi kórház létesítése ellen formálisan fellázadva, 1893-ban az ország figyelmét magukra vonták, hanem nevezetes régészeti szempontból is. — A jelenlegi mikesi gör. kath. lelkész állítja, hogy gyermek korában, 1861-ben, a falu közvetlen közelében levő nagy marton, a Coasta rosi nevű tetőn, a Pareu fagulus nevű árok közelében a pásztorgyermekek egy vén fa tövében nagymennyiségű ezüstpénzt találtak. A falu lakói közül még sokan emlékeznek erre a pénzleletre, de bármennyire utána jártam is, még sem sikerült egyetlen egy pénzdarabra is szert tennem. A szemtanúk állítása szerint mind oly apró pénzek voltak, mint a mostani 10- és 20-filléresek. — A pénzlelet hírére a falu lakóinak nagy része a Coasta rosi hegyre tolongott és a pénzt elkapdosták s később részint Tordán, részint Kolozsváron darabját 5 és 10 krajczáron eladták, illetőleg vásárlásaiknál felhasználták. Hogy a pénzek mely korból származtak, egyikök sem tudja, de hihetőleg római pénzek voltak. Valószínűnek tartom, hogy itt is az Erdélyben gyakran talált római családi érmek, vagy denárok fordultak elő.

Crisán Péter mikesi lakos a falu közelében az intru pareu (csermelyek között) nevű hegyoldalon egy érdekes vörösréz fejszét talált, melyet sikerült tőle megvásárolnom. Annyival inkább örvendtem e leletnek, mert a rézkori és bronzkori tárgyak Torda-Aranyos vármegyében ezideig nagyon kevés helyen találtattak. A közkézen forgó művekben a megye csak a *gerendi*, *székelykői*, *tordai*, *mezősdhi*, *alsójárai* és a *podsgai* lelőhelyekkel szerepel. A mikesi fejsze azon fejszék csoportjába tartozik, a melyeknél a penge hossz tengelye egyenes és az alul hengeresen kinyúló köpű tengelye a pengére derékszögben áll. A fejsze hossza 145 mm., miből a köpűre 50 mm. jut és így a penge 95 mm.

hosszú. A penge éle köríves és 5 cm. hosszú. Az alsó részében kissé lenyuló köpűnek a penge felőli, valamint a szélső része 52 mm. hosszú, de miután a köpű alsó és felső vége ívszeletben kissé behajlik, a köpű ezen része csak 45 mm. magas. A köpű alsó és felső részét két-két kidomborodó vonal, mint zsinór, ékesíti.

A Mikestől keletre emelkedő Dealu turdi (Tordai hegy) nevű hegyvonalon ezelőtt tíz évvel több helyen csuszamlások és omlások fordultak elő és egy ily omlás alkalmával edények töredékei, sőt teljesen ép urnák is kerültek elő. A Dealu turdin földműveléssel foglalkozó Crisán Péter és a felesége találtak meg egy pár ép urnát. Azon hitben, hogy az edények kincset rejtnek, azok egyikét azonnal széttrötk, de benne csak földet és néhány csonttöredéket találtak. A második edény idők multán hozzám került. A sötétszínű és elég csinosan kidolgozott edény 30 cm. magas, alól 15 cm. és felül 28 cm. átmérőjű. Kihasasodó részén kerülete 111 cm. Egyedüli díszítése a szája közelében, valamint a domborodásán körbenfutó két-két vonal, melynek mélyedése hajdan mésszel lehetett kitöltve. Fogantyúja vagy füle nincsen és nem is volt. Ürtartalma 13 liter. Mikes község nem csak ezen pár régiséggel jut a lelőhelyek sorába, mert határában a folyó év tavaszán egy csinos római épület romjait fedeztem fel, melyet részletesebb átkutatás után szándékozom leírni.

Torda, 1899 október 10.

Téglás István.

V. TÉGLÁS GÁBOR: RÓMAI KŐEMLÉKRŐL A NAGY- ÉS KISKÜLLŐ KÖZTI SOMOGYOMRÓL KISKÜLLŐ MEGYÉBEN. Az 1902. év nyarán alkalmat vevék egyebek mellett arra is, hogy a két Küllő (kis és nagy) völgyein keressem a kapcsolatot azokhoz a végállomásokhoz, melyekkel a rómaiak úgy a Kis- mint a Nagy-Küllő fejenél *Dacia* keleti határvonalát a Hargita alján védelmezték. Ezen általam több ízben átvizsgált s a mai *Sóvárad* és Székelyudvarhelynél máig látható végváraktól visszafelé nyugatnak, vagyis a *Maros* mellékközponti állomásaihoz, s legkivált *Apulum*hoz, a főhadparancsnokság székhelyéhez már nem ismerjük távolról sem oly pontosan az összekötő hadállásokat, a mint azt a közlekedési eszközök mai tökéletessége mellett a külföld is méltán megvárhatná tőlünk. Fájdalom, már előző lakalmakkor arra a nem egészen biztató tapasztalatra jutottam, hogy épen a szóban forgó két völgyön a középkori templom- és városépítők annyira felhasználták az egykor itt létezett római hadállások maradványait, hogy csakis helységről helysére haladólag juthatunk olyan adatok birtokába, melyeknek segítségével hézagossá helyrajzi tájékozottságunkat lassanként kiegészíthetjük. Részben *Szabó Mihály*, Kis-Küllőmegye tevékeny tanfelügyelőjének buzdítására és önfeláldozó segédkezése mellett végezém tehát ezt a részletező első kémszemlét 1902 júliusában a *Kis-Küllő* völgyén, melynek eredménye, ha nem is állott arányban a reá fordított idővel és a kiállott fáradságokkal, de legalább biztos támpontot szolgáltatott a további buvárlatokhoz s minden kétségen felül állólag igazolja máris azon régebbi föltevésemet, hogy úgy a Kis-Küllő, mint a Nagy-Küllő völgyét katonailag megszállották a rómaiak. A völgymenti hadállásokról is sikerült már legalább átnézetet nyernem; de a

részletekben nem jutottam odáig, hogy összefüggő képet adhatnék ezen útvonalak közbeeső állomásairól, melyek nyugatról keletre sorakozva egyúttal gócpontjait képezék a *Maros* és az *Olt* völgyeire szétágazó mellékvonalaknak is.

Ez alkalommal tehát csupán arra az érdekes római leletre kívánok szorítkozni, mely nem is a Kis-, hanem a Nagy-Küküllő mellékéről került valami tíz év előtt napfényre s jelenleg Dicső-Szentmártonban *Barannyay Lajos* parkjában útszéli díszül szolgál. Eredetileg *Szilvássy Sándor*, *Barannyay* apósa, találta somogyomi szőlőjében s onnan hozatta át dicső-szentmártoni telkére. A durva harmadkori mészmárgából gyakorlott kőfaragó vésője alól kikerült faragvány 1.1 m. hosszú, magassága 0.42 m. Egy darabból vésték ki s két egymás ellen forduló oroszlánt ábrázol, azzal az erőltetve nevető arczkifejezéssel, mely *Dacia* főbb pontjairól annyiszor jelentkezik. A félig ülő helyzetben ábrázolt oroszlánok egészen szembenéző arczatát gazdag sörénydíszszel övezte a lapidarius; de talpuk alá már sem kos, sem tulok, számár vagy ilyesféle állatfejet nem helyezett, úgy miként azt *Sarmizegetusából*, *Miciából* és *Apulumból* a hunyadmegyei múzeum, valamint gróf *Kuun Géza* maros-németii parkjában, avagy *Potaissából* (Torda) többi közt *Téglás István* tanfelügyelő házi gyűjteményében és Torda város területén s a kolozsvári múzeumban szemlélhetjük.

A faragvány specialis sajátága a farukkal egymásnak forduló oroszlánok közt előlábaíra ágaskodó sphynx, melynek tömött hajzatától övezett arcza erősen deformálódott s kevesebb gonddal vala eredetileg is kialakítva. Eltérő jelenség az is, hogy szárnyakkal és ülő helyzetben ábrázolta a kőfaragó.

A kőanyag aligha került a *Küküllő* vidékéről, a hol igen mállekony és rosszul formálható homok- és márgafélék fordulnak elő. Sokkal inkább származtathatjuk azt a Maros mellől legkivált *Sárd*, Magyar-Igen környékéről. Ekkora tömegnek ily messzire (valami 100 kilométer) szállítása jó utakat és állandó közlekedést feltételezett már magában és Apulum vagyis a mai Gyulafehérvár felé fekvő *Somogyom* nevét a régészeti irodalomban az az 1881-ben egy agyagedényben fölmerült népvándorlaskori aranylemezekből, gyöngyökből, paizsdudorok- és ruhapikkelyekből álló lelet híresítette el, melynek kis része a nagyzebeni báró Bruckenthal-múzeumot, nagyobb része pedig a nemzeti múzeumot gazdagítja, s melyről Pulszky Ferencz adott volt hírt az «Arch. Értesítő»-ben.¹ Ugyancsak Somogyomról szerzett volt boldogult *Kováts Ferencz* marosvásárhelyi apátplébános egy 27 cm. hosszúságú hatalmas kétélű rézszekerczét, melyről *Pulszky Ferencz* «A rézkor Magyarországon»² című nagy művében szintén megemlékezett s melylyel «*Réz kori tárgyak az erdélyi medencze területéről*»³ című munkámban én is tüzetesebben foglalkoztam.

Ez a *Somogyom* Kis-Küküllőmegye erzsébetvárosi járásában a Nagy-Küküllő jobb partján, *Erzsébetváros* és *Medgyes* közt épen az északi vasúti állomás átellenében benyíló völgytorkolatban a fővölgytől pár kilométerrel beljebb rejtőző helység. A felmerült *őskori* (rézkor), *római* és *népvándorlaskori* leletek tanu-

¹ *Pulszky Ferencz*: *Aranylelet Somogyomon* «Arch. Ért.» 1882. évf. 433—436. l.

² Ugyanott, «A rézkor Magyarországon» 1881., 59. lapján 12. rajz alatt.

³ *Téglás Gábor* «Réz kori tárgyak az erdélyi medencze területéről» 33 ábrával. «Arch. Ért.» 1888. Új folyam VIII. 118. lapján II. r. 1. sz.

sága szerint ősidőktől fogva kedvelt és keresett átjáró kínálkozott itt a Nagy-Küküllő mellől a Kis-Küküllő mellékére. A Somogyom-völgytől *Jövedics* előtt fogad a vízvásztó s a *Jövedics* pataka mentén *Szász-Dányán*, majd *Leppend* szász falukon át *Szász-Bonyhánál*, a Bethlen-család emez ősi birtokánál érkezünk ki a Kis-Küküllő mellé. Az alig 30 kilométernyi útvonal jelentőségét fokozza az a körülmény is, hogy *Szász-Bonyha* Héderfája vagy *Felső-Kápolnánál* a Kis-Küküllőn átlépve *Nagy-Cserged*, *Kis-Cserged* érintésével már alig 10 kilométernyire a *Nyárad-Maros* egyesülésénél *Nyárádtőhöz* érkezünk, a hol a *Torma Károly* által magyarázott s gróf *Lázár Jenő* ajándékából a m. nemzeti múzeum tulajdonába jutott katonai elbocsátó levélről ismeretes *Maros-Keresztur* római táborhelye fogad.*

A somogyomi lelet tehát, mely e mellékvölgy kisebb telepének sírhelyét jelöli, egyszersmind fontos útjelzőnk is arra az összekötő útvonalra, mely a rómaiak idejében a Nagy-Küküllő mellől a *Kis-Küküllőhöz* s onnan a Nyárad, illetőleg a Maroshoz vezetett.

Ezzel tehát megkaptuk volna ama kapcsolatok egyikét, melyek délről északra közvetíték a rómaiak, sőt elődeik forgalmát. Hátra van a szomszédos összeköttetések rendszerének kinyomozása, melyet, ha Isten életemnek kedvez, legközelebbi földadataim közé tűzök.

Ez alkalommal fogadják hálás köszönetemet Szabó Mihály kir. tanfelügyelő, ki az utazás fáradaimait osztá meg velem, s Puskás Gergely r. kath. plébános Dicső-Szentmártonban, a ki fényképi fölvételt eszközölt részemre.

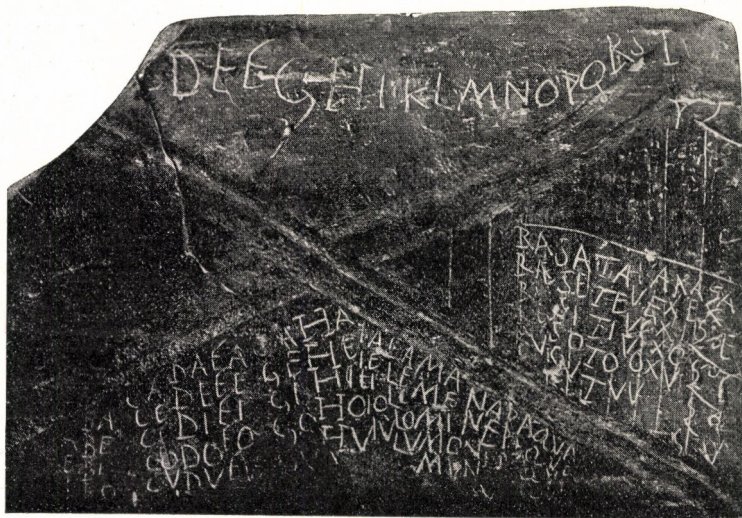
Déva, 1903 január hó.

Téglás Gábor.

VI. BELLA LAJOS: KISMARTONI LELETEKRŐL. A Lajta-hegység dél-keleti lejtőjével párhuzamosan, a hegység tövében számos rómaikorú telep maradványaira bukkan a kutató. Ezek közül nagyobb kiterjedésűek a Szárazvám, Fehéregyháza, Feketeváros és Széleskút községek határaiban fekvők. Ujabban Kismarton méltán csatlakozik ezekhez, sőt úgy látszik az itteni telep alighanem a legnagyobb volt az említettek között. Már mikor a katonai reáliskolát építették, számos római sírra bukkantak. Néhány föliratos követ be is raktak a falába. Az anticagliák azonban nagyobbára idegenbe kerültek. Ezen intézettől délre elterülő földeken márczius óta nagyobb méretű ásást rendez az archæologia lelkes híve, Wolff Sándor kismartoni borkereskedő, mely ásítás nagyobb kiterjedésű római épület alapfalai föltárására vezetett. Ma már majdnem 3500 m²-nyi terület van föltárva, de minthogy eddigelé sem a vestibulum, sem a posticum még nem került napszínre, az épület rendeltetése iránt alapos véleményt még nem lehet mondani. Az egyes helyiségekben sokféle vaseszközt, érmet stb. találtak. Az összes leletek közt legnevezetesebb egy két darabba tört téglá, mely kellő tisztítás után a római alfabétet tünteti föl. A téglá hossza 45 cm., szélessége 28 cm., vastagsága 5 cm. A diagonalisokban húzott két-két sávós vonal négy mezőre osztja. (Lásd az ábrát!) A felső mező

* *Torma Károly* «Római katonai elbocsátó levél *Maros-Keresztur*ról». Egy hasonmással. «Arch. Ért.» 1886. Új folyam, VI. 303—318. l.

legszélén láthatók kissé egyenetlen sorban a nagy betűk D-től kezdve T-ig. Az A és B le van ütve, a C betűből csak a befejező huzás látszik, míg a

1. ábra.

V betűből csak a bekezdő szár vehető ki, másik szára, valamint az X betű kicsorbult. E két utolsó betű alatt látható az Y és Z.

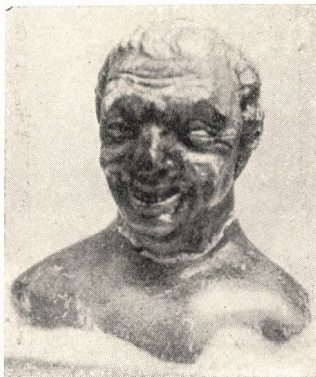
Az alsó mezőben balról vertikális irányban látjuk egymás alatt először is a magánhangzókat a V kivételével, mely lekopott. Azután következnek sorban a mássalhangzók összekötve a magánhangzókkal, B-től QV-ig; ezeknek folytatását megkapjuk a jobboldali mezőn R-től Z-ig.

Ezen leírásból magából kitetszik a téglajelentősége. Érdekes, hogy a *ſ* mássalhangzót is föltünteteti (lásd oszlopsorát JA, JE stb); a G írása is érdekes, a mennyiben tisztán látható, hogy a C-ből fejlesztették egy vessző hozzátevésével. A Z betű írásánál feltűnő három esetben a betű után vetett kunkorodó jel ?

Másik lelet, melyet ezennel $\frac{1}{2}$ nagyságban bemutatok egy mellkép márványból, melyet az arcnak hunczut és ravasz mosolyánál fogva Sannio-nak tekintek. Művészi kivitele mesterkézre vall.

Az ásatások még mindig folyamatban vannak; esetleges érdekesebb leletekről jövőre beszámolok.

Sopron, 1903 május havában.

2. ábra.

Bella Lajos.

VII. Dr. KOHLBACH BERTALAN: ÓKORI MARADVÁNYOKRÓL KAPOSFÜREDEN ÉS MAGYAR-EGRESEN. A Sopianae (Pécs)—Mogen-tianae (Keszthely)-i római út nagyobbbrészt a mai Somogyvármegyét szelte, még pedig különösen délkeletről északnyugatra, a mai Vargaboni és Malomárok területén. Ha a rómaiak előtt mocsár, láp, hegy, nem is akadály, midőn országotat épített, az egyenes irányt itt betartani teljesen szükségtelen volt, mert a Lacus Pelso-(Balaton)-nak sem strategiai, sem pedig gazdasági szerepe nem volt, határa pedig délről még Somogyváron alul is lehetett; hiszen még Kaposfüred uradalmához is tartoznak oly berki rétek, melyeknek talaja süppedékes és melynek területén oly csigákat láttam, minők a Balaton partján gyakoriak. Kósa István uradalmi intéző, föl hívta a figyelmemet amaz erekre és árkokra, melyeknek nyoma nem igen eredhet vízmósásból, mert ez egyenesen, vagy ha eltéríti valami természetes akadály, legfőlebb görbe vonalban útját folytatja lefelé; holott itt néha egy-egy kiálló kúpot megkerülve, az árok vízszintes görbében folytatódik. Az ember leginkább ott telepszik meg, a hol már előbb is laktak társai, a hol, ha romokban is, az emberi művelődés nyomai lelhetők; az utód elődje nyomdokaiba lép és így nagyon valószínű, hogy úgy Kaposfüred, Magyar-Egres, mint Galambos, Somodor, stb. somogyi helység és pusztá, réges-régen honfoglalásunk előtt lakott helyek voltak.

1903. évi február 14-én Kósa I. intéző, Kaposfüredről gymnáziumunk kis gyűjteményét gyarapítandó, egy égetett vöröstéglát hozott; egy darab hiányzik; a téglá valami különöst nem mutat; nincs rajta légió jegye, mert magánember téglavetőjéből kerülhetett ki; az archæologusra nem, de a természetrajz tanárára érdekes, hogy a téglában hiuz- vagy nagy vadmacskának mellső ballába be van nyomva s különösen éles körmeinek a nyoma.

De azonnal érdekessé lesz ránk nézve, ha a 30.5 cm. széles; 29.5 cm. hosszú és 5 cm. vastag téglának a lelhelyére kimegyünk. Kaposfüredtől észak-nyugati irányban, nagy tábla répaföld lankás domboldalán terül el; a tábla alsó széle felé a gözeke szántáskor, egész rakás ily téglatöredéket, de fedőtégla alakú darabokat is feltűrt. Az intéző azon a helyen hagyatta legtöbbjét, köztük oly téglát is találtam, minőt ugyan Kósa intéző másfél évvel ezelőtt kézi malomtöredékkel és egyéb régiséggel, melyről alább szó lesz, intézetünknek juttatott. Fölkértem, hogy ama tárgyak lelhelyére vezessen; 25—30 percnyi kocsit után, Magyar-Egres határába (Magyar-Egrestől délnyugatra) értünk, és ugyan oly dombon, mint Kapufüreden, szép tábla terül el; annak a szélén, a melyen az ősszel ásatni akarunk, került napvilágra két kézi malom, egy bronztű, egy Constantinus korabeli, teljesen patinával bevont pénzdarab, épületmaradványokat — úgymond kísérom — nem találtak, de majd az ősszel kijön és szántáskor ásatunk.

Gyűjteményünkbe csak az egyik malom mindkét köve került; a másodiktól csak a felső kőnek a töredéke. A körzikk hossza 48 cm., átmérője kb. 40 cm., vastagsága a külső kerületen 14 cm., a belsőn 3 cm., mert kettős homorú volt; hogy jobban kezelhető legyen, e darabon — és így valószínű-

leg a kerület 3—4 helyén — 5 cm. hosszú lyuk van, melybe az ember újja beleillik.

A rekonstruálható malom egyik köve ép, 46 cm. átmérőjű, 138·5 cm. kerülettel bíró és 8 cm. vastag korong; a közepén ki van fúrva; a lyuk átmérője 3—4 cm. A másik (négy darabból álló) kő átmérője 46 cm., kerülete kb. 130 cm., vastagsága 7—8 cm.; a közepén kifúrt lyuk átmérője 10 cm. A bronztű (ábra) 17·3 cm. hosszú, egyszerű, ízlésesen kidolgozott stílus; 5 cm. hosszú része három tagoltságú: 1) egy 3 cm. hosszú, rendszeren 4 bevéssett egyenesen által rovátkolt 0·4 cm. széles (tehát 1·6 cm. kerületű) hasáb, 2) egy 1·5 cm. hosszú, 0·2 cm. átmérőjű spirális vonallal díszített henger és egyfelül egy 0·5 cm. hosszú, 0·6 cm. átmérőjű gömb, melynek felső része síma, a viasztáblán rótt jegyek kitörlésére. Az érem a közönséges Constantinus korabeli és hátlapja fölirata Gloria exercitus.

Kaposvárot, 1903. február havában.

Dr. Kohlbach Bertalan,
főgym. tanár.

VIII. MARTIAN J.: RÉGI TELEPEK ÉS LELHELYEKRŐL A KIRÁLYHÁGÓNTÚLI TERÜLETEN. I. *Csikszereda környékéről*: a) *Csikszereda*. A várostól keletre a katonai lövölde mellett emelkedő dombon¹ őstelep nyoma észlelhető, különösen a déli oldalán lévő kőbányában. Itt sok durva, többnyire kézzel gyúrt és dísztelen, vagy kizárólag primitív ördögborda utánzattal díszített, edénycserpet, vaskos quarz, gránit és jászpisz törmelékeket, ugymint a Hargita hegységben előforduló rhyolitszerű szivacsos trachyt malomkövek előállításánál hasított szilánkok nagy mennyiségét találtam. Ezen telepen 1901-ben felásattam egy közepes nagyságú tumulust. Tartalma egy kisebb ördögborda díszítésű urnacsérép töredékei voltak. b) *Csik-Zsögöd*. A falutól nyugatra az Olt jobbpartján egy elszigetelt hegykúp emelkedik,² a mely fekvésénél fogva, a zsögödi-szoros kijáratánál már az őskorban hadászati szempontból fontos szerepet játszhatott. Teteje egy 100 lépés hosszú és 40 lépés széles síma területet foglal el, a mely mostan művelés alatt áll és azt egész kiterjedésében tömördek, az eke által a felszínre jutatott, piros, világosszürke, vagy grafitall bevont, többnyire díszítésekkel ellátott edénycserép földi. A tető éjszaki és nyugoti részét egy 80 lépés hosszú, belül átlag 1 méter, kívül pedig 3—4 méter magas töltés övezi körül. Keleti részén töltés nyoma nem észlelhető, az talán lesüllyedt vagy nélkülözhető volt, mert a hegy ezen oldala nagyon meredek. Déli részéről, a mint látszik, az eke tüntette el a töltést. Feltűnő egy a déli széléhez közel álló, látszólag durván idomított, a földből mintegy méterre kimagasló terméskőtömb. c) *Zsögöd-fürdő*. 1) A fürdőtől nyugatra emelkedik egy cca 60—80 méter viszonylagos magasságú hegy³ melynek csúcsa egy 100 lépés hosszú és ép oly széles délre hajló fensikot képez. Ezen fensik nyugoti oldala mentén belülről egy méter, kívülről pedig 3—5 méter magas töltés húzódik. Többi oldalán töltés nyoma nem észlelhető.

¹ Részletes térkép (1: 75,000) ◇ 683.

² Részletes térkép (1: 75,000) ◇ 726.

³ Részletes térkép (1: 75,000) ◇ 654.

Felületére a művelés által sok edénycserép került, a melyek úgy kinézésükre, mint díszítésükre nézve az előbbi telepen lévőekkel azonosok; kisebb alakúak bronzdarabok is találhatók itt-ott.

A fürdő leírását tartalmazó kis füzetben olvasható, hogy azon fensíkon Szt. Brigittának egy kápolnája állott. Talán ennek alapfalai látszanak a fensík éjszaki szélén és a szórványosan előforduló faragott kövek is abból származnak. Itten több ízben végeztem kisebb ásatásokat. A kulturréteg a fensík déli részében alig 20 cm., a míg annak éjszaki részében egy méternél vastagabb. Az 1901. évben május havában általam ott rendezett ásatás alkalmával az ott talált edényeket Teutsch Gyula úr ismertette a bécsi embertani társulat közleményeiben. Én úgy ezeket, mint több ezen telepen gyűjtött tárgyakat, nevezett Teutsch úr tulajdonába bocsátottam. 2) Mintegy 300 méter magasságban ezen fensík fölött, egy nyereg közepén fekszik az Orbán Balázs Székelyföld leírásában említett várrom,¹ melynek leírása a valóságnak megfelel. Megjegyzendő azonban, hogy onnan az Oltig lenyúló gerinczen, úgymint az Olt balpartján is, közbeszakításokkal a Csiksomlyó felett fekvő Somlyó hegy² csúcsáig, egy erős terméskő töltés nyomai észlelhetők. d) *Csomortány*. Az éjszaki Orogypatakat éjszokról kísérő magaslatokon lévő nyereg közepén van az úgynevezett Várdomb³ mely a falu éjszaki kijáratától, mintegy 1500 lépésre, a patak felett pedig mintegy 100 méter magasságban fekszik. Alakja igen különös. A nyereg földszíne felett kiemelkedik egy tojásdadalakú alacsony fensík, meredek oldalakkal, melynek kerülete 180 lépés; felülete, mely kevésbé nyugat felé hajlik és 5 kis dolinaszerű mélyedést mutat, egészen síma és be van gyepesedve. Az oldalak magassága a nyereg földszínétől keleten 5 méter, nyugaton 1 méter. Annak nyoma nem látható, hogy ezen fensíkot kőfal, vagy földtöltés övezte volna körül. Az oldalak részben nincsenek begyepesedve és így látható, mintegy 40—50 cm. vastagságú kulturrétegnek a nyoma. Ez mindenképp előtt tűzhely-maradványokat, edénycserepeket és konyhahulladék csontokat tartalmaz. Az edénycserepek durvák ugyan, de korongon készült edényekből származnak és többnyire díszítésekkel ellátva. Előfordulnak itt szórványosan igen vékony, keményre égetett és feltűnő ízléssel díszített edénycserepek is, mely körülmény már több kutatót azon föltevésre vezetett, hogy ez egy római telep volna. A Várdombtól mintegy 200 lépésre nyugatra, egy nagyobb dolinaszerű mélyedés áll a nyereg közepén.⁴

II. *Brassó környékéről*. A város területén és környékén az 1896—8-ik évek folyamán több őskori telepet és lelhelyet fedeztem fel. Ezeket közöltem Teutsch Gyula úrral, a ki ezeknek egy részét a bécsi embertani társulat közleményeiben ismertette. Megjegyzem, hogy 1898-ban én hívtam fel Lembergből Teutsch úr figyelmét a botfalvi «Priesterhügel»-re (melynek magyar neve Gorgány, lásd

¹ A részletes térképen L jellel feltüntetve.

² A részletes térképen külön feltüntetve nincsen, azonban a kereszttel jelzett 770 magassági ponttól éjszakra a nyergen fekszik.

³ Részletes térkép (1 : 75,000) 1032.

⁴ Orbán B.: A Székelyföld leírása II. k. 22. lapon foglaltakkal ezen telep leírása nem egyezik.

Orbán B. A székelyföld leírása VI. kötet). A brassói telepek részletes leírására alkalom adtán még visszatérek.

III. Vizakna környékéről. A várostól észak-keletre fekvő hegycsoport csúcsától¹ délnyugati irányban (Kis-Csűr község felé) egy 4—5 méter széles, 1—2 méter magas, árkolás nélküli földtölés húzódik megszakításokkal a völgyig. Némely helyről, így többnyire a szántóföldekről már teljesen eltűnt, míg a legelőkön és kaszálókon még épen áll. A mult évi szeptember 5-én a régi bánya területén, több őskori edénycserép között találtam egy obszidián kés töredékét és két durván idomított jászpisz nyílhegyet. Ezen tárgyakat Bakk A. vizaknai róm. kath. esperesnek ajándékoztam.

IV. Dés környékéről. a) *A várostól délre*, a Szajka patak jobbpartján, az úgynevezett «Rompás» oldalon, őskőbányászati nyomok, szórványosan durva edénycserepek, salak és tűzhelyek maradványai észlelhetők. b) *A Rózsahegy* fensíkja lankásabb oldala mentén, mintegy kilométer hosszukiterjedésben, húzódik keletről nyugatra egy 3—5 méter széles égetett agyag rögsáv. Ebben szórványosan durva, többnyire grafitall bevont edénycserepek és vaskos quarcz-törmelékek fordulnak elő.² Mintegy száz lépésnyire e vonal mögött találtam cca 50 cm. mélységben egy nagyobb, kavicscsal körülvett, durva, új benyomásokkal díszített és grafitall bevont urnát, a melyben egy pirosszínű, vékonyabb edényke volt elhelyezve. A talaj keménységénél fogva, nem sikerült, az úgy is repedezett edényeket összefüggően kiszedni, sem utólag összeállítani. A mult évben itten szántás közben két kőbaltát találtak, a melyeket gyerekek összetörték. c) *A Bélahegy* fensíkján fekszik 8 nagyobb tumulust, két sorban, egyenlő távközökkel. E hegy legmagasabb pontján találtam egy fehér quarcz késtörredékét. d) Az alóri malomtól cca 200 lépésre a Szamos mentén fölfelé, egy római út veszi kezdetét, a partból egyenes vonalban a Bélahegynek tartván. A meredek parton, az út teste alatt, mintegy 50 cm. mélységben, több keményre égett, vékony, formájuk szerint római cserépedény-töredék, konyhahulladék, csontokkal és vaskos quarcz törmelékkel együtt fordul elő. Az úttól dél felé, mintegy husz lépésre, egy kerek épület nyoma domborodik ki a gyp alól. A nép azt állítja, hogy régente Alör község ott feküdt és a kerek épület nyoma a templomé volna. e) Rév-Kolostor községtől délre fekszik a «Cseta-teul»,³ minden oldalról feltűnő meredek, magas hegy. Csúcsa felületét több, állítólag a mult évben eszközölt, rendszeres ásatás nyoma fedi. Az ásatásokon kívül eső területen találtam egynehány díszítetlen durva cserepet. f) *A Czicz-hegy* hosszúkás idomú, felső részét egy 1—1½ méter magas földtölés vette körül, a melynek egy része azonban, egy az újabb időkben üzembe vett kőbányába sülyedt. A körülövezett területen eszközölt próbaásatások alkalmával csak kisebb mennyiségű égetett agyagrögöket és szórványosan egy-egy kis edénycserepet találtam. Azonban a csúcs déli lejtőjén, közvetlen a töltésen kívül, sok nagyobb tűzhely maradványa, nagy mennyiségű edénycserepek és

¹ Részletes térkép (1 : 75,000) Δ 566.

² Kővári László: «Erdély régiségei»-ben ezen piros sávot egy téglából épült várfal maradványának tartja.

³ Váracs. Részletes térkép (1 : 75,000) Δ 506.

salak észlelhető. A cserepek durvák, korongon készült edényekből származók és néha díszítésekkel ellátva. Az 50-es években innen került egy arany nyakperez a cs. kir. udvari múzeumba, Bécsbe. Itt találtam egy kis vas lándzsahegyet.

V. *A Szamos felső folyásának vidékéről.* a) *Alsó-Ilosva.* A nevezetes kudui ősteleppel összefüggésben áll egy, az alsó-ilosvai római-telep alatt fekvő őstelep. Itten kerülnek minden évben felszínre barbár módra díszített edénycserepek, halász-háló nehezékek és egyes bronztárgyak. b) *Oldh-Nemegye.* A községtől észak-keletre, mintegy kilométer távolságra a község kijáratától, a Szamos balpartján, egy minden oldalról meredek, két nagyobb hegy között beékelte domb neve «Cseteczuje». * Felületén mély ásatások nyoma látszik. Mint értesültem, a nevezett község lakói, ezelőtt cca 30 évvel ezen dombon kincset ástak. Kutatásuk eredménye volt egy bronzkard és egy lándzsaél, mely tárgyak elkallódtak. Sok tűzhelymaradványok, edénycserepek és kunyhahulladék csontok jelezik ezen telep kiterjedését. Gyűjteményemben van ezen telepről egy öntőtégely és több díszített piros és világos-szürke edénycserep. Megjegyzendő, hogy ezen dombbal szemben, a Szamos jobbpartján, egy hasonló domb fekszik, és hogy ott, t. i. ezen két domb között, a Szamos völgye, a Szálva községtől Kőfarka községig húzódó szorosban a legkeskenyebb. c) *Kis-Rebra.* a) A nászodi főgymnázium gyűjteményében egy bronzlelet van, mely a következő tárgyakból áll: 1 tör, 3 czelt, 5 díszbalta, 1 lándzsaél és 1 véső. Ezen tárgyakat egy kisrebrai földműves ásta ki a Gersza-patak jobbpartján emelkedő magas hegy lejtőjén, egy szikla tövében, állítólag egy onnan fölbukkant kék láng nyomán. b) a Rebrapatakon átvetető híd előtt, az országúttól északra, egy meredek hegy emelkedik cca 80 méter viszonylagos magosságra. Ennek teteje nehezen megközelíthető, mert három oldala nagyon meredek és hogy az ember a 4-ik oldalára juthasson, nagy kerülőt kell tennie. Azon kisebb kiterjedésű fensík, a mely tetejét képezi, erős fekvésénél fogva őstelep lehetett. Déli és nyugoti lejtőjén ebből egyes edénycserepek, kunyhahulladék csontok és tűzhely-maradványok gurulnak időnként a mélységbe. A pázsítból több, nagyobb, odahordott kavics és homokkő néz ki. c) *Néposz.* Az országút, a községgel szemben, a Szamos jobbpartján, egy oly szántóföldön vezet keresztül, a melyben sok durva, díszített edénycserep látható. a) *Oldh-Szent-György.* A községtől keletre az észak-i hegyláncnak egy gerince annyira benyúlik a völgybe, hogy közötte és a folyót délről kísérő hegység között, csak a Szamosnak és az országútnak marad egy csekély hely. Ezen nyulvány sarkán találtam egy szarukő nyílhegyet; ott van 3—4 kisebb tumulus is.

VI. *A Szamos mellékvölgyeiből.* a) *Csepán.* 1) A községtől délnyugatra egy nagy kiterjedésű tó volt, a mely a 60-as években lecsapoltatott és ezen területet azóta kaszálónak használják. A lecsapolás után közepe táján, nyugatról-keletre, egy kövezett, mély árkokkal beszegélyezett út mutatkozott, mintegy 2 kilométer hossz-kiterjedésben, nyoma nyugaton elvész, a míg keleten a mostani úttal egyesül. 2) Ott, a hol a mostani karban tartott út Törpény község

* Váracs.

felé ágazik el, egy őstelep nyomai mutatkoznak nagyobb kiterjedésben, különösen azon terephullámon, a mely a tó lecsapolása előtt is mint szárazföld nyúlott a tóba. Cserépedény töredék, égetett agyagrög és feltűnően sok salak van a gyep alatt. Az edénycserepek többnyire piros színűek és díszítettek. Innen van gyűjteményemben egy római consularis ezüstérem. 3) Ezen út mentén Törpény község előtt, egy nagyobb tumulus fekszik. A nép «Kapelle»-nek nevezi. A monda szerint abban sok kincs volna elrejtve, minek a következménye, hogy ezen tumulus oldalain több helyen ásások nyoma látható. Innen van gyűjteményemben egy kissé rongált, tiszta vörösréz czelt. Különös ezen tumulus «Kapelle» elnevezése. A botfalvi «Pristerhügel»-en hiteles adatok nyomán Szt. Brigittának volt egy kápolnája. Ugyancsak Szt. Brigittának volt egy kápolnája a Zsögödi-fürdő feletti őstelepen is. Hogy a törpényi kápolna, mely a kérdéses turnulus tetején állott, kinek tiszteletére épült, eddig még nem sikerült kiderítenem, azonban e három esetben föltűnő, hogy keresztény kápolnák barbár telepen (talán épen áldozó helyen) épültek. Miért voltak épen Szt. Brigitta tiszteletére építve? b) *Oláh-Németi*. A község éjszaki kijáratánál egy kis patak őstelepet mos. Meredek partjain sok durva cserepet és itt-ott tűzhely nyomát lehet látni. A cserepek kinézésük és díszítésükre nézve egyeznek a Csikszereda mellett találtakkal. Innen birtokomban van egy homokkő-balta törmeléke és egy durva agyag-gyöngy vagy orsó nehezek. Szemtanuk állítják, hogy az 50-es években itt találtak volna egy arany nyakperezet.

VII. *Besztercze vidékéről*. a) *Besztercze*. A várostól éjszakra fekvő «Burg» nevű hegyen várnak semmi nyoma nincsen — ellenben, szimmetrikusan és czéltudatosan elhelyezett dolinák láthatók, a melyek igen érdekes fekvését alkalom adtával felmértem. b) *Kusma*. A községtől éjszakra van egy barlang, a melynek bejárata a múlt években összeomlott. Ezen barlangból került a beszterczei gymnasium gyűjteményébe egy szerfölött nagy obszidián ék nagyobb fele. c) *Szeretfalva*. A község felett emelkedik egy cca 300 méter viszonylagos magasságú elszigetelt hegy. Ennek teteje egy hosszúkás fensíkot képez, a mely 300 lépés hossz és 100 lépés szélesség kiterjedésben, egy 1—1½ méter magas földtöltéssel van körülvéve. A töltés több helyen égetett rögökből áll. Keleti oldalán két nagyobb tumulus emelkedik, míg nyugoti oldalán egy középkori kisebb váracs romjai láthatók. Ezen hegy déli lejtőjén, a szántóföldeken sok edénycserép, úgymint egyes tűzhelyek nyomai láthatók.

Deés, 1903 február 15-én.

Martian J.,

m. kir. honvéd-százados.

IX. BÁRÓ MISKE KÁLMÁN: A VASRÉGISÉGEK MEGÓVÁSÁNAK ÚJ MÓDJÁRÓL. A vastárgyak épségben tartása körül igyekezeteink többé-kevésbé meddők maradtak, mert a külsőleg alkalmazott fénymázak azokat ugyan a lég nedvességétől megóvták, de magukban hordták egyuttal a pusztulás magvát is, mely az így elkészített tárgyat hosszabb, rövidebb idő leforgásával belülről jövő elmállás áldozatává tették. A tárgyat borító máz alatt a chlor és annak hygroszkopikus vegyi összetételei roncsoló hatásukat a még meglevő vasmagra, ha bár lassítva továbbra is megtartották.

A chlor és vegyeinek eme hatásának tudatában az ujabban felmerült conserválási eljárások alapját az e roncsoló hatást előidéző alkatrészek eltávolítása képezi. A chlor és vegyi összetételeinek eltávolítására pedig két mód áll rendelkezésünkre: kilugozás, vagy pedig annak szétbontása és ártalmatlanná tétele chemikus uton.

A kilugozási módszer a chlorvegyületek hygroskopikus tulajdonságán alapul, s azoknak a tárgyból való eltávolítását szünet nélkül megújuló meleg víz útján éri el. Ez eljárás lassú, s előfeltételek a tárgyhoz már melegítetten érkező szüntelenül megújuló víz és állandón melegítő forrás képezi, a mi az alkalmazását némileg megnehezíti. Az ily módon chlorvegyületeiktől megtisztított tárgyak, bár külalakra nézve nem a legszebbek, de határozott előnyük, hogy az így elért eredmények kipróbáltak, s teljesen elrozsdásodott vastárgyaknál is alkalmazhatók. Felesleges tán itt említenem, hogy az ily módon tisztított tárgyak utólag még parafin, vagy más conserváló anyaggal kezelendők.

A chemikus eljárás alapja vagy a rozsdaréteg eltávolítása, vagy annak szétbontása és redukálása lehet.

A rozsdarétegnek eltávolítása chemikus uton, maró savak útján történhetné legkönnyebben. De ezen eljárás sehog sem volna ajánlható, mert az ily módon eltávolított rozsdaréteggel nemcsak az, hanem részben a még ép és másúton megmenthető fémmag is szenvedne. Chemikus uton való tisztogatás tehát csakis a chlor, illetőleg annak jelenlevő vegyi összetételeinek szétbontásával s a meglevő vasmag kimélésének alapján képzelhető.

Dr. Krause a «Zeitschrift für Ethnologie»-ban megjelent cikkében¹ bőven és behatón ismerteti a berlini néprajzi múzeumban kipróbált és alkalmazott eljárásokat, melyek segítségével ott a vas-, ezüst-, réz- és bronztárgyakat conserválja. Dr. Krause többek között a Krefting-féle electrolytikus eljárást is felsorolja.² Ez eljárásnál a tisztítandó vasdarabról néhány helyen reszelővel a rozsdaréteget teljesen eltávolítjuk, s aztán az egész tárgyat sűrűn és szorosan horganylemezekkel körülsavarjuk. Az így elkészített tárgyat utóbb 5%-os natronlugba tesszük. 24 óra letelte után a kivett vasról a rozsdá könnyen eltávolítható és metallikus felületet nyertünk, mely gyors szárítás után új élenyülés elkerülése céljából fénymázzal bevonandó. Ezen gyors eljárás csakis csekély rozsdaréteggel bevont tárgyaknál alkalmazható, vagy legalább olyanoknál, melyek erős s még nem igen megtámadott maggal bírnak.

Ugyancsak említett cikkben az ezüst tisztításánál dr. Krause egy eljárást ajánl,³ melynél üveg- vagy porcellán-edényben a tisztítandó tárgyat a következő folyadékba helyezzük:

10 gramm acid. acetic. (Eczetsav), 10 gramm konyhasó, 70 gramm víz és folytonos keverés között 10 gramm aluminium por.

E keverék kezdetben közömbös marad, de később abból hydrogen buborékok szállanak fel, melyek a tisztítandó ezüst tárgyakra tapadnak, s ott a chlor és kénezüstöt felbontják s egyidejűleg az ezüstöt redukálják.

¹ Zeitschrift für Ethnologie XXXIV. év f. 1902. 427—444. l.

² U. o. 431. l.

³ U. o. 440 l.

Ezen most felsorolt két eljárás lényegének egyesítése által egy állandó elektrikus (galvano) áramnak hozzáadásával jutottam egy újabb tisztítási, egyúttal vasredukáló eljárásnak nyomára, melylyel most lépek nyilvánosság elé.

A tisztítással egybekötött regeneráló eljárásom alapja a következő: A galvano áram a vizet, mely a fürdőben van, alkatrészeire felbontja, a felszabaduló hydrogen a chlorral egyesül s így vas reductio történik. De az elektrikus áram egyúttal felhasználható a tisztítandó vasnak delejessé tételére, miáltal a redukált vasparányok a bármily minimális, de még meg nem élenyült mag körül lerakodnak, avagy annak teljes hiányában is, reductio következtében új magot létesítenek. Nem csekély próbálgatás után végre sikerült ezen elméleti föltevésemet gyakorlatilag megvalósítani.

A priori a fürdő összetételénél osztván dr. Krausenak az említett cikkben jelzett aggodalmait, a konyhasót chlor tartalma miatt kiküszöböltem és helyette lugkövet vettem; később előnyösnek találtam, hogy csekélyebb adagban natriumbissulfidot adjak hozzá, úgy hogy most fürdöm összetétele 10 liter vízben a következő: 300 gramm lugkő, 100 gramm natriumbissulfit és 50—60 csepp tömör ecetsav.

A negativ polusra mint kathod a horganylemezekkel sűrűn körülcavart tisztítandó vasak jönnek. Eljárásom itt a fennebb említett Kreffting-félétől annyiban különbözik, hogy a rozsdának előleges eltávolítása feleslegesnek mutatkozott.

A positiv polus anodjának megtalálása már nagyobb gondot és keresgélést okozott, míg végre az aluminium bizonyult legjobbnak. Egy lehetőleg mély üvegedényben elhelyezzük alul az aluminium anodot, s fölötte a fürdőben szabadon uszva, illetőleg az elektrikus batteria drótján függve a tisztítandó vasat.

Kevéssel az elektrikus áram bekapcsolása után az aluminium anodnál a folyadék erős dekomposíciója konstatálható, s a sűrűn felszálló gázbuborékok a vastárgyakra tapadnak. Kezdetben az edényben levő folyadék felületén szappanszerű habos réteg képződik, mely utóbb mindinkább szűnik. Három Leclanché-féle elemmel dolgozva a tárgyak 48 óráig maradnak a folyadékban. Igen elrozsdásodott, rossz vásmaggal bírók 72 óráig. A fürdőből kivett tárgyakról a rozsdá legnagyobb mennyisége, pikkely alakjában válik le, s az alatta levő még itt-ott mutatkozó rozsdafoltok erős kefével könnyen eltávolíthatók.

Erősebb elektrikus áram határozottan gyorsítja az eljárást és talán erősebb metallurgikus magvak elnyerésére is hatással van. Ez irányban kísérleteket tettünk a helybeli katonai alreáliskolában Fabris Angelo százados tanárral, miután hornaui Gerbert Károly őrnagy intézeti parancsnok a legnagyobb készséggel és szeretetreméltósággal az összes ottani elektrikus eszközt rendelkezésünkre bocsájtotta.

Az így megtisztított tárgyakat bizony meg kell óvni újabb elrozsdásodástól, de hogy itt mely mód lesz legjobb, legelőnyösebb, erre nézve a kísérleteink óta elmúlt idő rövidege miatt ma még nem lehet felelni. De ez irányban is lehetőleg több módszert szándékom kipróbálni. Tisztítási eljárásommal már

most lépek nyilvánosságra tulajdonképeni tapasztalatok hiánya daczára, egyrészt mert az eddig elért eredmény is meglepő, másrészt pedig azért, mert tudom, hogy számos gyűjtő epedve vár egy ajánlható módszert, mely szerint vastárgyait nemcsak megővhatja, hanem egyuttal azoknak külső alakját is kecsesebbé teheti.

Köszeg, 1903 május hóban.

Báró Miske Kálmán.

ANTIK NÉGYFEJŰ BRONZEDÉNY A DUNÁNTÚLRÓL.
Negyedik oldala $\frac{3}{4}$ nagys.

IRODALOM.

WISSENSCHAFTLICHE MITTHEILUNGEN AUS BOSNIEN UND DER HERZEGOVINA. Herausgegeben vom bosnisch-herzegovinischen Landesmuseum in Serajevo. Redigiert von dr. Moriz Hoernes. Achter Band. Mit zehn Tafeln und 271 Abbildungen im Text. Wien 1902. In Commission bei Carl Gerold's Sohn. 1—617 lap. A serajevói országos muzeum közleményeinek VIII. kötete gazdag és változatos tartalmával nagyon is megérdemli hazai tudósaink figyelmét. A nagy gonddal és alapossággal megírt közlemények három csoportot képeznek. Az első és leggazdagabb a történelem-régészetnek van szentelve. Dr. Truhelka Ciro muzeum őr a Trebinje völgyében *Goricanál* felfedezett őskori temető gazdag bronz, vas és egyéb leleteit kitűnően sikerült rajzokkal ismerteti. Kiválóan érdekes itt egy bronzdiadém és két bronzsisak, melyek a korinthusi és attikai, illetőleg római átmenetet képviselik s csupán halántékvédővel vannak ellátva. Hasonlót láthatunk a serajevói muzeumban a Száva vidékéről Donjeról (Gradiska közelében) s Drinanciról, valamint a jezsuiták travniki gymnasiumában *Puticevoról*. A közel Dalmatiában is találnak hasonlókat. A nagy leveles vaslándzsák, kések, nyilvégek mellett feltűnőek az itáliai eredetű nagy íves és olykor csüngőkkel ékített fibulák, melyek La Tène és római jellegűekkel párosulnak. A nyak- és karpereczek mellett sokféle nagyságú és alakú hajtű lep meg, olykor gyűrű és lánczok csüngőkkel. Apró csüngők (olykor ló vasacskákban) láncztagok mellett elegyített pincetták s ruhára, paizsra illeszthető bronzdudorok, valamint az üveggel, carneollal ékített ezüst fülbevalók s a piros, kék üvegpastával tarkított gyöngyök tűnnek itt fel.

Curčić Vesjel muzeumi præparator a prozori kerületben a «Rama forrását tápláló *Gradinan*» felfedezett kő- és bronzkori telep leleteit mutatja be. A gondosan kipattogtatott *szarukő*-nyílhegyek, pengék mellett meglepő sok *öntő*-minta jött elé, melyekben kardot, kést, vésőt, lándzsát, hajtút stb. készítettek. A csontból alakított vésők, tűk, sípfélék mellett feltűnő sok a fazekas készítmény, melyek között egy a Torma Zsófia által *Tordoson* felfedezett és Kubin közeléből felmerült idolkra emlékeztető alak, valamint egy öntőtégely s ahhoz tartozó öntőkanalak kötik le figyelmünket.

Dr. Patsch Károly custos «*Archæologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien*» cím alatt ötödik fejezetét közli a rómaiaknak a ma Bosnia-Hercegovinát is felölelő *Dalmatiájáról*. A Narenta egyik mellékvölgyébe eső *Imotski* környékének római telepeit kutatta át. A tengerpart felé kopár mészszirtek által elkülönített völgyön a maig

Strada romana Rinaski put néven emlegetett római út nyomai felismerhetők, sőt a jelenlegi katonai út alapjául szolgálnak. De a rómaiak előtt a II—III. századra utaló apolloniai és dyrohachiumi emléletek is gyakoriak. A Grudenál felmerült bronzsisak alakja a Kr. e. VI—V. század görög befolyását és kereskedelmét képviselik. A Kr. e. I. század consoláris érmeivel a római befolyás mind szembetűnőbb, *Diana és Silvanus*, mint helyi istenségek mellett *Ceres* *Fortuna*, *Jupiter*, a *Genius municipia Novensium* feliratilag jelentkeznek. *Salona* mellett délre a municipium *Novae* vitték a főszerepet. A *Timok* völgy egy érdekes felirata (*a latronibus* interfectus), a rablók áldozatának sírkövén azokból a zivataros időkből származhatott, a mikor, mint nálunk *Drobeta*val Turnu-Szeverin és Karán-Sebes közelében lázongó csapatok nyugtalaníták a római telepéseket. *Salonából* a hajóhad állomási helyét igazolja *C. Aelius Censorinus* sírköve, ki *optionis classis* praetoriae *Ravennantes natione Pannonius* vala. Végül *Virdatus* és *Tiana* kelta istenségek felirati megörökítését Tomaschektól eltérőleg topuscoli melegforrások *Kelta* nemtőinek tartja.

Ippen Todor scutarii csász. és kir. consul folytatja a megelőző kötetben *Albania* régi cath. egyházi emlékeiről szóló tanulmányát, *Genthe* Ferencz a Nagy Frigyes által toborzott bosnyákok (kortársaik gúnyneve szerinti «óriások és elefántok» történetét adja). 1721-ben szerveztek egy lovas zászlóaljat *Tilsit*-ben lengyel oláhokból (*Walachen*), kiket «*Valassen*» néven is emlegetnek. Majd 1741-ben a sziléziai háborúban a magyar huszároknak különösen előrsi és felderítő szolgálatoknál kitűnt élőnyeit kézzelfoghatólag érezni kezdvén a poroszok s főleg mikor 1741 június 10-én *Alt-Grottkannál* a pestmegyei huszárok a *lándzsás* porosz ulánusokat kétségbeejtőleg szétszórták, a porosz kormány tárt karokkal fogadta az 1745-ben *Bacsko* hadnagygyal a Pestmegye huszárezredétől éppen *Clunna* *Csehországban* átpártolt bosnyákokat. Ezekből «bosnyak escadrom», majd «bosnyák hadtest» néven külön ezredet szervezének. Utóbb mindenféle mohamedán nép menekültjeiből erősítették ezt a csapatot, mely «*Towarny* ezred» néven szerepelt 1799-ig. Ugyanakkor a dánok is szerveztek, jobbadán oroszországi mohamedánokból *bosnyák* ezredet, mely 1855-ig tartotta magát.

Constanten Gervianis Epirusból *Ad Dianam* nevű állomás feliratait (*Dianae Tenacrae*) *Diana* szobrát, **Ippen** Todor pedig *Scutari* környékének preæhistoricus leleteit ismertetik.

A néprajzi fejezet is értékes közleményeket tartalmaz, a nép által gyakorolt hólyag- és huykő operációkról. *Dr. Hoverka Sabbanicello* félsziget népies gyógyászatáról ad tanulságos észleleteket. Különösen becsesek a babonás énekek, mondások s a gyakrabban szereplő állat, növény és ásványfélékről. Ép oly tanulságos lehetne hazai ethnologusainkra *Lilek* Emil tanár értekezése a bosnyák népmýthosról, babonákról (ki változik vampyrrá? kísértetek, gonosz szellemek, babonázás, ráolvasás stb.). Ép oly érdekes a *Boeche di Cattaróban* uralkodó házassági szokásokról szóló csinos czikk.

A természettudományi fejezetben *Lucas* grazi tanár az illyr hegység morphológiáját állapítja meg geologiai alapon. *Dr. Gavazzi* Arthur Jaica közeléből *Fezeri* helység a *Pliva-tó* morphológiáját és physikai sajátjá-

gait ismerteti. *Grimmer* János bányakapitány Bosznia Hercegovina trias-kréta- és harmadkori széntelepeiről értekezik. *Berverth* Frigyes bécsi egyetemi tanár az 1879 augusztus 1-én *Zwornik* közelében felmerült meteorhullásról s főleg a *Zavid* helység mellől Serajevóba került 60 kilogrammnyi hatalmas darabról, Koch Ferdinand zágrábi aszisztens a Motajica planina *berylljeről*, dr. *Protic* György szerajevoi tanár Bosznia-Hercegovina *gombatenyészetéről*, Apfelbeck Victor Görög- és Törökországban 1901-ben tett entomologiai utazásairól igen behatólag referálnak. *Reiser* Ottó és *Knotek* János a boldogult trónörökös kezdeményezésére Bosznia-Hercegovinában is megindított madárvonulások 1897 tavaszi és őszi eredményét mutatják be. Érdekes közlemény dr. Jauker Ottótól a betelepített vidékek geológiája is.

A hazai viszonyainkra is sok részben utaló gazdag kötetet régésztársaink mellett ethnographusaink és természettudósaink is haszonnal olvashatják. A bosnyák-hercegovinai kormánynak, legkivált pedig Kállay Béni közös pénzügyminiszternek, valamint az ő intentióit oly lelkes kitartással érvényesítő serajevoi muzeum tisztviselőinek, Hoernes Móricz igazgatóval együtt őszinte elismeréssel adózhatunk e formailag is mintaszerű közleményekért.

Déva.

Téglás Gábor.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK MŰKÖDÉSE az 1902-ik évben. Az 1902. évben szűkre szabott költségvetésével csupán egyik folyóiratát tarthatta fön. Folytatta az «Archæologiai Értesítőt», míg másik, időhöz nem kötött kiadványa, az «Archæologiai Közlemények» megjelenése szünetelt, hogy így az utóbbi kötetek által okozott költségeket lehessen törleszteni. E költségek teljes törlesztése csupán az 1903. évben válik lehetővé.

Az «Archæologiai Értesítő»-t is csak a huszonkét év óta megállapított mederben lehetett föntartani és a folyóirat illustratioit csupán a II. osztálytól utólag a maradékból nyert rendkívüli segélyezéssel lehetett a kor színvonalán föntartani.

Folyóiratunk, úgy mint eddig, 30 nagy íves tartalommal 5 füzetben jelent meg és a szorosabban vett archæologiai szakon kívül epigraphikai és numismatikai közleményeknek is engedett tért. Az utóbbi szak az 1902-ik év óta új folyóiratot nyervén, melyet a hazai numismatikai társulat istápol, ezután teljesen az új folyóiratnak engedjük át a szakot és így több tere marad az archæológiának.

A folyóiratban harminczöt író működött közre (köztük két külföldi), kik egészben 84 kisebb-nagyobb közleményt irtak. Az értekezésekhez négy képmelléklet, hetvenhárom képes tábla és húsz ábra csatlakozik.

A bizottság horganyedzésű duczainak készlete az 1902-ik évben 11709 darabra emelkedett, tehát az előbbi évekhez képest 513 darabbal gyarapodott. A duczkészletből a szerkesztőségen és bizottságon kívül egészben huszonnégyen kértek kölcsön tudományos és egyéb kiadványok számára clichét.

Folyó ügyeit és költségvetésének megállapítását december 10-én tartott ülésén intézte el a bizottság. Ugyanakkor elfogadta az 1903-ik évben való közzétételre dr. Szendrei János művét «A magyar viselet történetéről» és

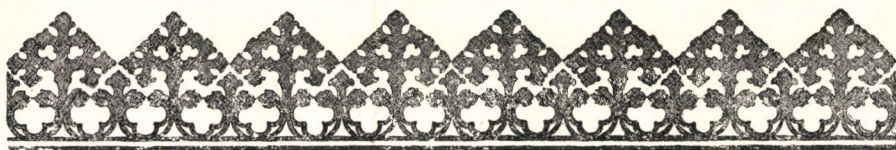
tekintve anyagi eszközeinek csekélységét, mely útját állja annak, hogy saját erejéből tegye közzé a kassai dóm monographiáját, elhatározta, hogy a műemlékek országos bizottságának fogja (bizonyos föltételek alatt) átadni az ezen monographiára évek hosszú során át gyűjtött képkészletet.

A bizottság jegyzőkönyvében őszinte sajnálatát jelentette ki nagyhirű tagja, Steindl Imre tanár elhunytá fölött. — Rendes tagjainak sorába belépett Wosinszky Mór akad. I. tag és külső tagnak megválasztotta Steinhauz László műszaki tanácsost, a kinek különösen a középkori hazai építészeti emlékek tanulmánya és megőrzése dolgában vannak elismerésre méltó érdemei. (Ak. Ért. 1903. 238—239.)

A KASSAI MÚZEUM GYŰJTEMÉNYEINEK LEIRÓ LAJSTROMA 54 fénynyomatu táblával. Kassa, 1903. 8 r. 430 l. Ritka esemény, hogy a midőn a kassai múzeumot megnyitják, ugyanakkor a múzeum 5725 kiállított tárgy részletes leírását is adják az érdeklődő közönség kezébe. Az érdem, hogy ez a ritka tény bekövetkezett, a kassai múzeum miniszteri biztosát, Mihalik Józsefet illeti. Igen sokoldalúnak kellett lennie, mert nemcsak a néprajzi tárgyak és régiségek legkülönbefélebb nemei, de elég nagyszámú és sokféle iskolát átölelő képsorozatokat is őriztetnek a múzeumban. Egészben 14 terem van. Ezek közül ezúttal az ásvány-kőzet és kövületgyűjtemény, valamint az állattár leírása elmaradt. De megvan az olvasóteremben időrend szerint kiállított okmányok ismertetése. Köztük sok a czéhes levél és érdekesek Kassa város adókönyvei az 1633-ik és 1635-ik évekből. A lépcsőházban festmények, gipszszobrok, czéhládák és himzések várják a látogatót. Az emeleten a VIII. teremben a kőkori régiségek nyitják meg a sort, következnek a bronzkori, továbbá az egyiptomi, görög, római régiségek mellett a vaskor különböző szakaszaiból való emlékek és befejezik a sort a régibb középkorból származó tárgyak. A prähistorikus korszakok fejezeteit mindig általános tájékoztatások előzik meg, melyekhez a felső vidékek lelőhelyeinek ismertetése járul.

Az egyiptomiak miveltségéről dr. Mahler Ede dióhéjba szorított (110—130 ll.) egyptológiát közöl. A IX. terem leírását a keramika történeti fejlődéséről szóló értekezés előzi meg és külön a hazai és a nevezetesebb külföldi keramikus gyártmányok bemutatásánál ismét igen hasznos tájékoztató magyarázatokat kap az olvasó. Az illusztrációk száma és sorozatai is dusabbak e tájon, tanúságul annak, hogy a kassai múzeumnak mily jelentékeny része a keramikus gyűjtemény. Ez a terem egyébként még ón-művek, vörös-sárgaréz s kovácsolt vasművek, sőt himzések és czéhládák fölállítására is adott helyet. A legbecsebb alkatrészek közé tartoznak a X. teremben elhelyezett régi egyházi mise-mondó ruhák. Az üvegtárgyak közt legkedvesebb az 1506-ból való velencei fűdeles serleg Bártfa város czimerével és egy 1640-ből való hengerded üveg-pohár, bekarczott ékítményekkel.

A XI. terem túlnyomó részét a Dessewffy Pál-féle család gyűjteményének van szentelték. Ez elég gazdag és sokoldalú volt arra, hogy mint egy művészetkedvelő család kincses tára magában együtt maradjon. Vannak benne fegyverek, ötvösművek, régi pénzek, emlékérmek, festmények és metszetek, faragványok és sok mindenféle apróbb iparművészeti tárgy. Legkedvesebb ezek közt öt xvi—xvii. századi bronz ágyúminta, köztük egy az ismeretes Muzzarolitól, nevének jelzésével. A XII. teremmel végződnek a régiségek és a következő két utolsó terem egészen betöltik a Bubics Zsigmond kassai püspök által ajándékozott képek, melyeknek száma megközelíti a négyszázat. A lajstrom nyomdai kiállítása dicsérendő s a mellékelt ábrák is többnyire kielégítők. A lajstrom ezen nagyobb kiadásán kívül megjelent egy kisebb, 11 íves kiadás is a közönség számára.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT április hó 28-án d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta a nyári szünet előtt utolsó ülését.

Jelen voltak Forster Gyula elnöklete alatt: Vásárhelyi Géza, Szumrák Pál, báró Nyáry Albert, Nagy Géza, Kunváry Fülöp, dr. Finály Gábor, Halaváts Gyula igazgató-választmányi tagok, dr. Csánky Dezső, Möller István, dr. Márton Lajos, dr. Pap Károly, Lipcsey József pénztárnok, a titkár és tíz más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván dr. *Török Aurél* az emberfajták és a magyar faj typusáról, a mult ülésen megkezdett értekezését fejezte be, végül felkérván a társulatot, hogy az embertan tudományának ügyét pártfogásába vegye. Elnök a nagybecsű értekezésért előadónak a társulat köszönetét fejezi ki.

Utána dr. *Récsey Viktor* a zágrábi múzeumban levő ó-keresztény köemlékeket ismertette. Véleménye szerint ezen emlékek a honfoglalás előtti időkből valók s egykorúak a zalavári töredékekkel. Készítésük idejét a IX—X. századra teszi.

Titkár jelentése folyamán s Bella Lajos ajánlatára *Wolff Sándor* Kismartonból a társulat rendes tagjául megválasztatott.

A pénztárnok jelentése felolvastatván, tudomásul vétetett.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére báró Nyáry Albert dr. és Halaváts Gyula választmányi tagokat kérte fel.

Dr. Szendrei János,
titkár.

MAGYAR NUMISMATIKAI TÁRSULAT. Ily czímen megalakult a mult évben egy új társulat, melynek hivatása hazánkban új virágzásra emelni a numismatikai szakot. Mindig voltak hazánkban jeles éremgyűjtők és szakértők, mint Wiczay, Jankovits, Weszerle, Stuhr, Érdy János és mások, kik a numismatikát méltóan képviselték. Néhány évtized óta kissé pangott nálunk ez a szak. Reméljük, hogy az erők társulati tömörülése előnyére lesz és azért örömmel üdvözljük a társulatot és új közlönyét, melynek az imént megjelent első évfolyama. A szerkesztő Gohl Ödön beköszöntője után Fraknoi Vilmos nyitja meg a tartalmas értekezések sorát, tárgyalván az 1790—91. évi országgyűlés által vezetett érmekeket; ezután következik a társulati elnök dr. Réthy László értekezése a magyar mintájú külföldi aranyokról és Kúnváry Fülöpé az átvert pénzekről. Jurkovics Emil besztercebányai franczia rézpénzlapkákat

ismertet. Ezután következik az érdeemes szerkesztő tollából a legterjedelmesebb cikk a budapesti eraviscus éremletről, mely az eraviscusok pénzverésének ismeretére alapvető dolgozat. Apróbb cikkek sora leletekről, gyűjteményekről, a szakirodalomról, az éremvásárról s a társulati életéről élénkké teszi a füzet tartalmát és mint igen czélszerű újítást üdvözljük az egész évfolyam tartalmának rövid német kivonatát. A képek többnyire jók, de az ábrák kinyomatása némelykor nem elég gondos.

Z.

A TISZAFÜREDI MÚZEUM GYARAPODÁSA az 1902-ik évben. Az 1902. év folytán is szépen gyarapodott a múzeum. A régiségek szaporulata állami segélylyel, az érmek és vegyesek szaporulata ajándékozások útján jött létre, a gondozás személyi és vegyes kiadásai pedig a városi segélyből s a tagsági díjakból fedeztettek. Az egyleti működés az év folytán főként a régiségtárnak ásatások útján eszközzendő gyarapítására irányult, részint a már megkezdett munkálatok folytatásával, részint újabb kutatásokkal. Az előre megállapított munkaterv szerint folytattuk a tiszafüredi Ásotthalom terramare őstelepnek alapos, rendszeres felkutatását, megvizsgáltuk a vele átellenes nagy Zöldeshalmot kísérleti árokkal, folytattuk a tiszaiigari őstelep megkezdett kutatását, az ugyanott levő Kettőshalom feltárását s kísérleti ásatást tettünk a szomszédos Pusztá-Domaháza tanyán. Az Ásotthalomtól kelet felé elterülő, sírmezőnek látszó, lapos fensík megásatását, a szokatlanul korán és keményen beállott tél megakadályozta.

Az *Ásotthalomban* tavasztól őszig mintegy földforgatási rendszerrel, 24—28 méter hosszú, 2,50 m. széles és átlag 3,50—4 m. mély szeletekkel a halom középrésze felé, az aratási munkálatok idejének kivételével, nagyobb mérvű ásatásokat eszközöltünk. Az ásatásokat általában a titkár gyakori felügyelete alatt mindig két betanított s begyakorlott munkás vezeti, ezekhez, ha a munkálat nem sürgős, csak két napszámot alkalmazunk még, mert így bizonyult ez jónak a leletek lehetőleg épségben tartása céljából. Az Ásotthalom újabb folytatólagos ásatásánál ezen a részen is következő rétegek váltakoztak fölülről lefelé: termőföld, pernyés égett réteg, sárgaföldtapasz, pernyés égettrész, sárgaföld, pernyés, szenes égett réteg, sárgaföld, ily soros változatban m. e. 23 hullámos réteg tűnik fel, még meszes és csigahéjas rétegekkel is, a melyekben itt-ott czölöpök korhadt maradványai is találhatók. Innen nyertünk most 8 db. örlőkövet (kiváló szép példányokat), egy piramis alakú terméskőnehezéket v. súlyot, egy szerpentinfokost, szekercze- és kalapácsrészeket, kővésőnyeleket, zúzásra v. törésre alakított, a kéz fogásához idomított követ, sikárló, gyaluló, törőköveket; parittyaköveket és egy silex nucleust; összesen 36 darabot. Leleményünk csontból való tárgyai a következők: Állatborda simítók és kések, 10 db. Egy köpűs csonttű, ritkaság, ugyanolyan, mint a minőt már leltünk s le is irtunk az Arch. Értesítő 1901. é. f. 361. lapján, csakhogy amaz sima, ez pedig karczolatokkal van czifrázva. Hasított és köszörült csontokból alakított tűk, árák, lyukasztók, 3 cm. nagyságuaktól 20 cm. nagyságot tevő változatig, összesen 35 db. Hengeralakú üres csont, állatlábszárból kidolgozva, úgy látszik, egyik vége be volt fenekelve s valami apróságok (tűk,

arak) tartályául szolgálhatott. Agancsból való fokosok, kalapácsok, mind egészek; kiváló és ritkaságszámba menő köztük egy 23 cm. hosszú, szarvas-agancsból idomított hatalmas csákány, melyet teljesen elkészítettek a használatra, de a két oldalról fűrni megkezdett nyéllyuk átfuratlan maradt, a lyuk középfala még bent van. Ugyancsak agancsból lyukasztók, edényczifrázók, földvájók és kapák, m. e. 50 db. Agyagtárgyak, edények és eszközök, u. m.: dudoros bögre, párhuzamos kör- és vonalkaczifrázatokkal; sima bögre, bekarcolva kör- és vonaldiszítésekkel; gömbölyű fenekű kis bögrék, hullámos vonalkadiszítéssel 4 db., teljesen épek; lapos csésze vagy tálacs lyukasztott füllel, czikk-czakkos és körkarczolat diszítésekkel, ép és szép példány. Több kisebb dudoros vagy sima bögre, findsák, merítők, gyermekjáték edényke, a czifrázás és alakítás változatos jellegeivel; lapos, hosszúkás sütőedények vagy kis tepsik, nagyobb durva erős agyag sütőedény, vagy kaszrol, lángborító edényrészek, orsókarikák. Széttört kisebb s nagyobb edényeknek töredékei, szája, fülei, az edénygyártás, alakítás, czifrázás, diszítés bő változatait jellegezve. Ebben a csoportban nevezetes egy durva karczolat (vagy vesszőlenyomatos) nagy edénydarab, melynek szabálytalan karczolatokkal még jobban barázdált belső oldalán hegybemenő bütykök vannak. Kerültek elő továbbá nagy edények (oltár v. áldozati cserépasztalok) részei; ornamentumok jól kiégetett agyagból; agyagpiramisok: 4 oldalú lyukas gúlák v. súlyok. A halom felsőbb rétegeiből következő vegyes tárgyak kerültek ki: veres réztű, fejjel, veresréz nyílvég, veresréz gömböcsők; átfűrt csigaékszerek. Égett csontdarabok és farészek; mészgömbök; égetett vagy pergelt búza és köleskása cserépedényekben és tapaszban tömegesen. Állatcsontokat is vettünk fel (emberi csontmaradvány az összes megásott részeken nem jött elő), az egykorú fauna feltüntetése és megállapítása céljából.

Ősszel folytattuk a tiszaiagari *Földvár* nevű őstelep ásását, honnan tavaly már a kísérleti ásatáskor is különféle neolithkori tárgyakkal szaporodott régiségtárunk. Itt most 6 méter hosszú, 6 m. széles s átlag 3.50 m. mély árkot ástunk ki. Égetett, hamus, agyagos tapaszokkal vegyes rétegeket találunk, tűzhelyekkel és tűzpadokkal; a rétegekben állatcsontokat, kő- és csonttárgyakat, edényeket, cserepeket stb. Innen nyertünk két örlőkövet, egy kőkalapácsot, kezdetleges vonalkarcz diszítéssel, simító, sikárló és zúzóköveket, tűzkő szilánkokat. Csontból állatborda-simítókat, lyukasztókat; agancsból edényczifrázókat. Agyagból készített tárgyakat, u. m.: két begyes fenekű bögrét, minden diszítés és karczolás nélkül; egy gömbölyű fenekű kis serleget, diszítés nélkül; vörösre égetett gömbölyű fenekű kis serlegeket kezdetleges karczolat és részben pontozott diszítéssel; lapos csészéket, hegyes fenekű, czifrázatlan kis edényeket, gyermekjáték csupokat s lyukacsos lángborító edényt. Kerültek még elő nagyobb és kisebb edények töredékei, fülei és karimái, a kezdetleges és előhaladottabb alakítás, égetés és diszítés változatos képleteivel; égetett agyagpiramisok. Az állatcsontokból is vettünk fel. A Földvárból kikerült 80 db. tárgy, ezekhez adta id. Széky Péter nagybirtokos úr az előző év folytán ott teljesített ásatásunkkal kikerült hasonló leleteket is.

Fel volt véve munkálataink sorozatába a már általunk múzeumi ered-

ménynyel s a tudomány hasznára mutatkozó sikerrel ásott tiszai Kettőshalom teljes feltárásának folytatása is. Itt 20 méternyi hosszú, 6 m. széles s átlag 3 m. mélységű dombrészt ásattunk meg és takarítottunk le. Benne ezúttal semmiféle tárgy, sem csontok, sem cserepek, sem kövek, csupán hordott föld, minden jellegző rétegezés nélkül. Ennek a halomnak csupán egy csücske maradt még ásatlanul, a mely körül vályukoporsóban levő hajzatos csontváz volt. (Múzeumunkban van. Közlemény róla s az alföldi hunhalmok keletkezéséről és mivoltáról az egyesület titkárától az Arch. Értesítő 1899. I. füzetében.) Ennek megkutatása, ha már ennyibe telt, kívánatos. Nincs kizárva a valószínűség és lehetőség, hogy itt másik eltemetett csontváz is található.

A szomszédos *Pusztá-Domaháza*n szintén tettünk némi kísérleti ásatást és pedig abból az okból, mert Berár Lajos ottani nagybérlő úr földet hordott le egy lapályos szíkes helyre a tanya külső udvarából s ott rendes temető merült fel, csekély mélységben, sírhelyekkel és pedig látszólag két korszaki temetési rendszerrel; egyik szerint a csontvázak északnyugat felé feküdtek arcczal, másik szerint keletre arcczal. A sírokban a csontvázak lábainál bögrék találtak, némelyeknél bögre nélkül emlős és halcsontmaradványok. Innen kaptunk Berár úr szívésségéből múzeumunk számára 26 nagy szem borostyánkőgyöngyöt, a mi női csontváz mellett volt, római veres agyagböggrével, melyben szintén borostyánkőgyöngy találtak; egy lapos talpas fekete agyagpoharat s több terra sigillata edény töredékeit. A bérlő úr meghítt a sírhelyek megtekintésére s munkásainkkal hevenyészett kísérleti ásatást tettünk a helyszínén, a mi csakugyan rendes temetkezési helynek mutatkozott, de már nem eredetiségében, mert többszörösen bolygatva volt. Kísérleti ásatásunkkor már nem rendes fekvésekben levő emberi csontokat találtunk, koponyákkal, edénytöredékekkel.

Általános gyarapodás 1902-ben: Az éremgyűjtemény szaporodott 60 darabbal, pénzek és emlékérmek, mind ajándékozások. A régiségek osztályában szaporodás 394 db., főképen az államsegélyen eszközölt ásatások eredményeiből. Szerzemény a tiszadorogmai halászkóttól 5 db. szép példány ősemlős állatcsont, ugyanonnan a partszakadékból került bronzgyűrű a magyarországi török uralom idejéből; ajándékol kaptuk ez osztályba a főntebb említett pusztá-domaházi leleteket; továbbá egy szép és teljesen ép kőszekerczét a füredi határból, ugyaninnen szőlőföld felforgatásával talált árpádkori, teljesen ép, egyenes kétélű csata kardot; Tiszaszőlősről koczkás karczolatokkal ékített fekete bögrét, emberi koponyával, a népv. korból, végül két spirális bronzgyűrűt a szikistyei (Gömör m.) bronzleletből. A vegyesek (természetrajzi tárgyak, iparműkészítmények) 15 darabbal, a könyvtár (könyvek, folyóiratok, nyomtatványok) 256 darabbal, tehát az összes osztályok 725 darabbal gyarapodtak. A gyűjtemények állománya 1902. év végén 10,662 darabot tett ki, melyek közül 2504 érem, 3297 régiségtárgy, 951 vegyes és 3910 könyv, nyomtatvány, okmány, térképek, metszvények. Az évi számadás tételei szerint Tiszafüred évi segélye, a tagsági díjak, a vendégpersely jövedelme s az állami subventió összegéből, 1701 korona összes bevételből, a múzeumra és könyvtárra szükséges együttes kiadásokra fordított 413 K 5 fil., csupán a mú-

zeumra és céljaira 378 K 85 fil., csak a közkönyvtárra és céljaira 809 K 64 fil., tehát összesen 1601 K és 54 fillér.

Az érdeklődés a közönség részéről a szíves adományozásokon kívül a múzeumi helyiség látogatásában a múlt év folyamán is élénken nyilvánult. A tárlatot a helybelieken kívül az év folytán 210 idegen látogatta. Az egyleti rendes tagok száma 115, mind helybeliek. A könyvtár használata igen élénk. A titkár az ásatásokat vezette, az egyesület évi működéséről s az évi gyarapodásról jelentést készített és adott ki.

Tiszafüred, 1903 április.

Milesz Béla.

FÉLEGYHÁZAI MÚZEUM. Kiskunfélegyháza város Puky József bizottsági tag javaslatára városi múzeum felállítását határozta el, melyben «a régi kiskun ereklyék, ősi leletek» lennének elhelyezve. x.

AZ ALSÓFEHÉRMEGYEI MÚZEUM újabban dr. Reiner Zsigmondtól római emlékeket kapott ajándékba, letétbe vette a gyulafehérvári Batthyány intézet régiségeit és helyi tagjai több ízben ajándékozták meg régiségekkel, érmekkel és könyvekkel. Dr. Cserni Béla a régi Apulum területén folyó ásatásokat 1902. évi decemberben beszüntette s f. évi márcz. 1-sőjével ismét megindította. Eddig egy 30 m. hosszú kerítésnek, egy folyosónak, két nagyobb és három kisebb szobának s egy konyhának alapfalát táratta fel. A leletek között egy bélyeges téglá a legfontosabb, mert ennek eddig csak egyetlen párja van s pedig a bukaresti múzeumban, felirata ez: LEG. XIII. G. ET. ADI. Ez a felirat azt bizonyítja, hogy a castrum alapítása a XIII. leg. gem. és az I. adjutrix legióktól származik. Ezen kívül találtak még több bélyeges téglát, fibulákat, 3 gombot, 2 szíjdíszot, hajtűt, 10 XIII. századbeli gyűrűt, 18 fülbevalót, IV. Béla korabeli és más pénzt, 2 római csengettyűt, könyűveget, 3 méceszt, érdekes cserépedények töredékeit főképp terra sigillatából faragványos oltárpárkányzatot stb. A múzeum kibővítésére az ásatások helyéről 96 szekér kő és téglanyagot szállíttatott már a múzeum telkére. A múzeumot eddig 1086 személy látogatta meg és több mint 400 más városbeli tanuló kereste föl. A múzeum s a társulat működéséről Évkönyv fog számot adni (A Gyulafehérvári Híradó szerint).

A MOSONYMEGYEI TÖRT. ÉS RÉG. EGYLET GYŰJTEMÉNYEI czímén ezen egyesület érdemdús elnöke dr. Sötér Ágost közzétett egy kis kimutatást, mely egyelőre a bankjegyekről és az érmekről ad áttekintést. Az előbbi sorozat 77 drbból áll, utóbbi gyűjteményben van 1848 példány.

AZ ERDÉLYI ORSZÁGOS MÚZEUM ÉREM- ÉS RÉGISÉGTÁRÁRÓL dr. Pósta Béla, a gyűjtemény igazgatója, 58 lapra terjedő velős tartalmu útmutatót tett közzé, mely e becses gyűjteményről most, midőn nagy része három évi fáradságos munkával új, megfelelőbb fölállítást nyert, találó képet nyújt.

KÜLÖNFÉLÉK.

AKADÉMIAI VÁLASZTÁSOK. A m. tud. Akadémia ezidei nagygyűlésén fölvette tiszteleti tagjai sorába *Fabriczius Károlyt*, külföldön élő hazánkfiát, a ki számos és értékes műtörténeti dolgozatával tette nevét ismertté az irodalomban. Tudományos érdemeit jeles hazánkfia azzal tetézte, hogy a múlt évben hazafias áldozatkészséggel egész vagyonát kötötte le az akadémia céljaira. Levelező tagjai sorába fölvette az Akadémia *dr. Szendrei Jánost*, a kiben az országos régészeti társulat érdemes titkárját és hazai archæológiánknak évtizedek óta buzgolkodó munkását kívánta kitüntetni.

x. y.

AKADÉMIAI PÁLYÁZAT. A m. tud. Akadémia ezidei nagygyűlésén kiírta a következő pályakérdést: Kivántatik Magyarország középkori festészeti emlékeinek, jelesen a szárnyas oltároknak művészettörténeti ismertetése, megvilágosítva legalább néhány jellemző emlék fényképi fölvételével. Határnap 1905. szeptember 30. Jutalma az Ipolyi-alapítvány 1902—4. kamataiból 2000 korona. A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el. A jutalmazott mű egy évig a szerző tulajdona, azon túl a tulajdonjog az Akadémiára száll. Nyomtatásban való megjelenés esetén a címlapon az «Ipolyi Arnold alapítványi jutalommal az Akadémiától kitüntetett mű» jelzés kitétetik.

HEGYESTÖR, FRINGIA, TÓTORSZÁGI SZABLYA. A *hegyestörök* a XV. század végén jönnek divatba, a mikor a drótingeket általában felváltja az aczélemezekből készült pánczélöltözet és pedig a rákfarkszerűen szerkesztett; a hosszú, törszerű szúrófegyver neve a németben Pantzerstecher lett. Magyar neve a XVI. század elején tűnik fel; II. Lajos király fegyvertárában volt: *gladium hegyes*; ¹ 1645-ben Poyniczki Horváth Mihály özvegye, Abaffi Mária vallja végrendeletében: Item maradt volt énnálam *János király hegyestőre zománczos*.² A XVII. században négyélű hegyestört és pallos hegyestört említenek a limitációk.

A *fringia szablya* nevezet a törökök nyomán kelt életre, a kik a *nyugati*, tehát elsősorban magyar gyártmányú kardvasakat mondták származásuk szerint *fringinek*. A Rákóczy Ferenczre vonatkoztatott szójátékban semmi igazság sincsen, mert a *fringia szablya* pl. már 1593-ban is előkerül.³ A nyugati származás

¹ Történelmi Tár. 1890. 367. lap.

² Kassa város levéltára. 7262. sz. a.

³ Tört. Tár. 1892. 370; 1894. 152; 1900. 472; 1901. 147

kitűnik egy 1602-ik évbeli végrendelet következő pontjából is, a hol a damaszkusi pengével ellentétben íratik körül: Két aranyos ezüst bogláros szablyák, egyiknek az vasa dömöczki, az másiknak pedig a vasa frindgia; tudtuk ezeket böcsű szerint fl. 110.¹ 1618-ban csetneki fringiáról van szó.² Jelentése ekkor már elhomályosul s *török fringia vasak* elnevezéssel találkozunk az 1619—1630-ik évbeli kassai limitációkban.³

A *tótországi szablya*, mely nyilván Szlavóniában készült, 1556-ban előtűnik⁴ s ugyanegy a kassai limitációkban említett *tótországi vasakkal*.⁵ Az eddig passauinak mondott, farkas jelű kardvasakat kell a tótországiak alatt érteni; a rajtuk levő állatalak a *Szlavónia czimeréből vett futó menyét*. A bécsi császári muzeum fegyvertárában csupán csak három ily jelű s passauinak vallott kardvas található; mind a három XVI. századbeli s az egyiken a tudós magyarázó is megütközik, írván: Die lange Raufdegenklinge trägt das Brescianer Zeichen, nebenher *sonderbarer Weise* den Passauer Wolf.⁶

Magyarországban a hadakozó nemzet körében a kardcsiszárság ősi mesterség volt, s bár írott adataink jó részben ismeretlenek, az eddigiek is tevékeny csiszárczéhekről szólnak. Ime néhány czéhszabályzat kelte: Kassa, 1461, Varasd (Tótország) 1480; a debreczeni szintén Mátyás király korában kelt, míg a pesti Zsigmondtól kaphatta szabályzatát, mert a középkorban a pesti plébániai templomban levő oltárát sz. István és sz. Lászlón kívül sz. Zsigmondnak ajánlta. Rimaszombat 1516, Besztercze (Erdély) 1545, Varasd ismét 1557, Kemenesalja és Sárvár a szomszédos Vas megyében 1569, Székesfejérvár 1577, Nagyszombat 1578, azonkívül XVI. századbeli az egri és sárospataki; Gyulafejérvár 1607, Marosvásárhely 1615, Pozsony 1637.⁷ Azonban a legtöbb esetben e mesterség már százados multtal bírt s Kassán 1394-ben Henzel és Venczel, 1397-ben Miklós és 1398-ban János gladiator (schwertfeger) élt.⁸ A mint e sorozatból kitűnik, a tótországi Varasdban volt czéh egyike legrégibb csiszárczéheinknek s Mátyás király alatt bizonyára szintén csak megújult, egyesülvén a kopja-, íj- és paizsgyártókkal. E tótországi csiszárok keltették tehát a tótországi szablyák és vasak jóhírét s tanult legényeiket szívesen fogadták be pl. Kassán, a hol 1574-ben Blasius császár de Rakoncz ex *Sclavonia*, 1603-ban császár Kelemen von *Varasd* nyert polgárjogot. A Tótországgal határos Steierben az ő révükön jött divatba a fringia elnevezés, melyet az ottani kardcsiszárok készséggel véstek fel gyártmányaikra, hogy azok kelendőségét előmozdítsák; a bécsi császári muzeum egyik ungarischer Säbeljéről olvassuk ugyanis: Die steirische Klinge trägt die einst in Ungarn äusserst geschätzte Bezeichnung Fringia.⁹

Kemény Lajos.

¹ Kassa v. titkos lt. U. Nagy. Nr. 19.

² Kassa v. lt. 5784. sz.

³ Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. 1900. évf. 276. l.

⁴ Kassa v. lt. 3021.; Tört. Tár. 1901. 47. lap

⁵ M. Gazdaságtört. Sz. id. h.

⁶ Führer durch die Waffensammlung. Wien. 1889. 76. lap.

⁷ Dr. Szádeczky Lajos. A czéhek történetéről Magyarországon. 1890., Salamon F. Budapest története. II. k. 475. és 589. l. Magyar Tört. Tár. 1861. IX. k. 171. l.

⁸ Kassa város jegyzőkönyvei.

⁹ Führer durch die Waffensammlung. 137. lap.

RÉGI HALMOK A TISZA VIDÉKÉN. Főtisztelendő Tariczky Endre tollából legutóbb cikksorozat jelent meg az Egri Hiradóban (1903. 29, 33. és 38. sz.) e címen «A tiszavidéki halmokra vonatkozó felvilágosító ismeretek». Nagyérdemű társunk 85 éves kora daczára törhetlen buzgalommal szolgálja ügyünket. A tiszavidéki halmok dolgában előadja több mint három évtized óta gyűjtött tapasztalásait. Legbecsesebb alkotása a tiszafüredi múzeum. Adja az ég, hogy ezt az ő intézetét még sokáig gyarapíthassa és abban a körben, melynek ő a lelkesítő központja, a régi kor emlékei iránt szüntelenül ébren tartsa a régi kor emlékei iránti rokonszenvet. *Hpl.*

MAGYARORSZÁGI KÉPIRÓK. *Albert* képiró 1501-ben Eperjesen tanácsstag.¹ Az ottani parochialis templomban — egy 1522-ben kelt s Kassa város levéltárában levő lajstromozatlan okirat szerint — a boldogságos Szűznek, sz. Katalinnak, sz. Mihálynak és sz. Antalnak volt oltára. Lehet, hogy valamelyiknek *Albert* volt a mestere a 15. század végén. 1552-ben *János* eperjesi képiró él.² 1527-ben *János* (Hans) moler Bártfán tanácsstag³; 1578-ban Margaretha Molerin szepesolaszii lakos⁴; 1617-ben *Khienn Jakab* besztercebányai festő él.⁵ 1591-ben *Herlin Frigyes* nördlingeni (Németorsz.) képiróról van szó.⁶ *Kemény Lajos.*

KELETI ÖVCSATT.⁷ Konstantinápolyban járván, a nagybazar egyik szerény kis ötvösboltjának kirakatában láttam meg az itt rajzban bemutatott övcsattot, melynek magyaros ornamentikája és ötvöstechnikája első pillanatra szembeötlött. A csatt két tökéletesen egyforma részből áll. Hosszúakás négyzet alakja van, külső szélén indás és leveles végződéssel. Teljesen áttört művű középrészét stylizált levelek között gránátalma foglalja el, melynek csucsából hármas, kis tulipánokból álló bokréta hajt ki. A gránátalma és a levelek erősen domborművűek és sűrűen ki vannak rakva magas foglalású kisebb-nagyobb rubintokkal. A mélyebben fekvő levelek és áttört indák, valamint a négyzet külső keretei fehér, zöld és kék zománczcal díszítvék. Különösen szép a smaragdszínű zöld zománcz. Az egész csatt anyaga színarany s összesen 72 darab rubinttal van kirakva. Az egyik részen vésett művű karika, a másikon hajlott nyakú madarat ábrázoló horog szolgál az összekapcsolásra. Súlya 75 gramm. Egy rész hossza 7, szélessége 5 cm. A széles, sima aranykeretbe foglalt rubintok s a zománczszínek összhatása megkapó szép.

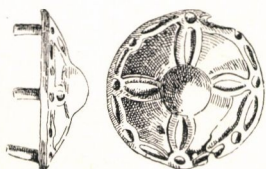
A gránátalmának ilyenformán való decoratív felhasználása kétségtelenül a Keleten s különösen perzsa emlékeken gyakori. Keletről vettük bizonyára mi is ezeket a motívumokat, de az ékköveknek foglalási módja s különösen a vésett aljú zománcz technikája és színei határozottan olyanok, mint az a xvi. század végén s a xvii. század elején való erdélyi ötvösgyakorlatunkban fordul elő. Erdélyi ötvösművek a xvii. században kölcsönös ajándékok és hadi zsákmány czimén tömegesen kerültek Keletre. Ilyen eredetűnek s erdélyi

¹ Kassa v. titkos levélt. D. Depositorium. Nr. 43. — ² K. v. lt. 1688/13. sz. — ³ U. o. 1213/80. — ⁴ U. o. 3458. — ⁵ U. o. 5782/95. — ⁶ U. o. 4250. — ⁷ Lásd «Arch. Ért.» 1901. évf. 183. lap.

magyar munkának tartom e csattot is, melynek mestere talán azért alkalmazott ilyen díszítő motívumot, mert keleti embernek volt szánva ajándéknak; de fejlett technikája elárulta a magasabb színvonalon álló magyar ötvösművészt.

Dr. Szendrei János.

A SÁROSPATAKI HONFOGLALÁSKORI LELET. Honfoglaláskorabeli leleteink gyűjtése a hazai archæologia egyik legfontosabb feladata. Ezek lelőhelyei világítják meg a nagy hadi művelet útját s a tárgyak magok első őseink culturáját. Épen azért minden legkisebb lelet kiváló figyelmünket érdemli. A Bodrog mente egyik fő hadi útvonal volt. Annak vidéke szolgáltatta a bodrog-vécsi, tarczali és tokaji leleteket. Most a sárospataki határból kerül elő egy nagyobb lelet néhány megmentett darabja. Az alsó határban, a Bodrog balpartján, a várostól kocsin, mintegy fél óra járásnyira, a Bodrog régi medrének egyik kanyarodásától 3—400 lépésnyire terül el a községi iskola tulajdonát képező «kis vagy apró homok» nevezetű, körülbelül 14 magyar hold kiterjedésű dűlő, melyet ezelőtt kilencz évvel bérbeadtak. A bérlők szőlőt akarván bele ültetni, az egész terület nagy részét fokozatosan jó mélyre felásatták. Ez alkalommal számos emberi csontváz, obszidián szilánkok, agyag és borostyánkő gyöngyök, kőeszköztöredékek, hamvedrek és őskori cserépedények,

1. ábra.

2. ábra.

apróbb bronztárgyak, vaseszközök s lovas-sírok is kerültek napfényre. A telep tehát, mint látjuk, a messze őskortól kezdve állandóan lakva volt s minden korszak ott hagyta a maga emlékeit.

Fájdalom, a munkások indolentiája itt is tönkre tette az egész nagybecsű telepet. Az akadémia tanárai közül néhányan értesülvén a leletekről, a helyszínére mentek, de már csak a feltúrt talajt s az összevissza tört és hányt emlékek maradványait konstatálhatták. *Veres Ferencz* tanítóképezdei tanár egy pár arany sodronyból készült népvándorlaskor fülbevalót és egy árpádkori ezüst dénárt, *dr. Finkey József* pedig az itt rajzban bemutatott honfoglaláskorabeli boglárt és csattot, vagy szíjvéget talált ott.

Honfoglaláskorabeli leleteinkből már mind a két típus ismeretes. A kerek boglár (1. ábra) közepén domboru gombbal s négy levéllel, keretén levelekkel és kerek mélyedésekkel tagolva. Átmérője 3 cm. Anyaga rozsz ezüst. Hátlapján a bőrre való szögecselés céljából három nyújtvánnyal. Hasonló fordult elő a törteli és különösen a mándoki* leletben.

A csatt (2. ábra) háromszögletű, közepén áttört s bemélyített három levélalakba három-három pont van rajta kivésve. Magassága 2'09, szélessége 2'08 cm.

* Archæologiai Értesítő. 1897. 361. lap.

Hátlapján három szögecselésre való nyújtvánnyal. Erről finom vert ezüst lap vált le. A két lap között korhadtt famaradványok voltak, a mi rendeltetését kissé problematikussá teszi.

E két kis darabka, ismert típusával kétségtelenné teszi e helyt a honfoglaláskori temetkezést s lelőhelyeink, a honfoglaláskorabeli magyar tanyák számát egygyel szaporítja.

Dr. Szendrei Fános.

FATEMPLOM RÁSON (Abauj várm.) 1476. Kassa város jegyzőkönyve a jelzett évben a fából való templom-építésnek emlékét őrizte meg. Miklós rási lakos ugyanis évek előtt emberölést követett el s engesztelésül arra ítéltek, hogy Ráson fából templomot állítson fel. A jegyzőkönyvi «Nota» így szól: «Quia Nicolaus quidam de Ras ante revolutionem aliquid annorum, patrem dicti Petri occidisset, tandem per bonorum hominum compositionem homicidium supra in pium opus versum esse, ut scilicet *ecclesiam ligneam* in dictam Ras construetur. Actum sabbato post Lucie coram domino Johanne Waikhart viceiudice.»

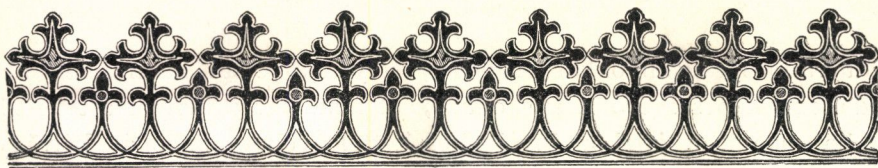
Kemény Lajos.

A TOROCZKÓ-SZENT-GYÖRGYI TORQUES. A különféle nevezetességekkel bővelkedő toroczközi völgyben, épen a Thorotzkay család ősi várának romjai közelében, a mészszirtek tömege közül előrohanó patak balpartján a szántóföldön néhány bronztárgy társaságában egy ezüst-torques találtatott, mely jelenleg magánbirtokban van. A nyakék két végén kissé elvékonyodó s közepén 9 milliméter szélesre vastagodó tömege a csavart utánozza. A csavarodások mélyedéseit rovátkok töltik ki. Két vége kifelé fordult, illetve visszafelé tekintő madár fejét utánozza, mely talán leginkább ruczacsörnek nézhető, A tárgy kerületének átmérője 14 centiméter és súlya 150 gramm. Anyaga kevés antimonnal és kevés rézzel ötvözött ezüst.

Téglás István.

TOROCZKÓ-SZENT-GYÖRGYI TORQUES $\frac{1}{2}$ n.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LOVAS ISTENSÉGEK DUNAVIDÉKI ANTIK EMLÉKEKEN.

Amióta időszámításunk kezdetétől fogva vidékünket a rómaiság megszállotta a birodalmi vallás is meghonosult, miről számos föliratos emlék, szobor és domborműves kép tanúskodik. A római katona s a polgár itt is ugyanazon istenségeket tisztelte, melyeknek másutt szentélyeket, képeket és föliratokat állított.

A régi birodalmi vallás hanyatlása idején a negyedik század óta a kereszténység hódított magának híveket. Ezt megelőzőleg már a harmadik századtól fogva több keleti istenség honosult meg. Legsűrűbben terjedt Mithras vallása, gyérebben a dolichei Jupiteré és kivüle néhány más syriai istenség is hagyott nyomot, különösen Dacia syriai bevándorlói körében.

A római uralom a benszülöttek vallásos gyakorlatát nem üldözte. Celták, germánok és thrákok azután is tisztelhatték ősi isteneiket, mikor az imperium alá kerültek. A dunavidéki celták és germánok isteneiről keveset tudunk.

Úgy látszik, hogy a benszülöttek istenségei közül a hódítást legtovább a thrákok nemtői éltek túl; a dunamenti vidékek köznépénél a thrák vallás volt a legnépszerűbb. Még nem ismerjük e népies közhit igazi nevét és nem adhatjuk teljes magyarázatát, de némely mozzanatait megőrizték az emlékek. E vallás hívői lovas formájában tisztelték nemtőjüket; ez akár mint egyes lovas, akár párosával van jelen. Pannonia, Moesia és Dacia vidékeiről ez idő szerint már több mint hatvan ily emléket ismerünk.

Ez aránylag tekintélyes szám, ha meggondoljuk, hogy a legnépszerűbb mysterium, Mithras hite is csak kevéssel több nyomot hagyott hátra.

A lovas isten tisztelete egykorúnak látszik a Mithras vallással.

Hasonló az ízlés és munka a két vallás körébe tartozó szobrászati műveken és hogy a két vallásnak volt egymáshoz köze, azt egyes symbolumok közös használata mindkét vallási körben tanúsítja.

Mégis úgy látszik, hogy a Mithras-vallást illetve meg az előkelőbb szerep; emlékei nagyobbak, tekintélyesebbek, míg a lovas vallás kisebb

és durvább faragványokkal érte be, melyek a római határszélek alárendeltebb képességéről tanúskodnak, sőt néha azt a benyomást keltik, mintha maguk a jámbor hívők készítették volna babonás bálványképeiket, vagy a készítők búcsújárók szerény izléséhez mérték volna kezük munkáját.

E fogyatékos ábrázolás gyakran fölötte megnehezíti az ábrázolt jelenetek kellő fölismerését.

Az emlékeket rendszerint nem jelölték meg fölirattal, csupán egy emléket ismerünk eddig, melyet szokásos római módon titulussal elláttak. Végül, hogyha e hiányos alap daczára el is jutunk az ábrázolt jelenetek fölismeréséhez, mégis rejtélyszerűen állanak előttünk, mert alig-alig nyújtanak a régi írók némi támpontokat, melyek segítségünkre lehetnek, mikor e népies hitet meg akarjuk magyarázni.

Ezért tanácsos egyelőre csupán «lovas szentek» tiszteletéről szólni, bár néha meg birjuk nevezni a lovas szentet és reá birunk utalni a szálakra, melyek ezt a mysteriumot más titkos vallások vagy népies hiedelmekhez fűzik.

A lovas vallásban leginkább három elem látszik főszereppel bírni. Egyik a «thrák lovas», a thrák törzsöknél tisztelt ősi nemtő.

Jut benne része a kabir-vallásnak is, annak a mysteriumnak, mely a középtengeri thrák szigeteken és parti vidékeken a phoenikiek révén meghonosult és náluk az idők folyamán nemzeti jelleget öltött.

Végül fölismerhető benne a dioskurok tiszteletének az a formája, melyet az a rómaiaknál öltött.

Az első helyen említett «thrák lovas»-nak az antik mythológiával foglalkozók még nem tudtak szabatos nevet adni, mivel neve és talán lényege is a különböző thrák törzsek és községek szerint változott. Az egész Balkán-félszigeten lépten-nyomon leljük emlékeit és az érmek is megörökítették. Hazája Thracia az ő legszélesebb értelmében és mivel Daciát is thrák törzs lakta és thrákok különböző élethivatásokban hazájuk határain túl messze földön elterjedtek, a maguk nemzeti védőszentjüket is elvitték magukkal. Azért a római birodalomban szerte leljük a thrákok nemzeti szentjének a nyomait.

A thrák vidékek déli részein történhetett, hogy a thrák nemzeti lovas tisztelete érintkezett a kabirvallással. A kabir mysteriumokat a thrák belföldön a macedon és thrák fejedelmek kapták föl legelőbb. Nem itt a Dunavidéken és nem is csupán csak a Kr. utáni II—IV. századokban terjedt el legelőbb a kabirvallás. Itt már kész keverékvallást kapott a thrák (és nem thrák) lakosság, olyat, melyet a dioskurok vallásának hatása is átváltoztatott.

Bajos az átváltozások különböző szakaszait kinyomozni, jóformán még határozatlan ködképekkel van dolgunk, melyeket sem azok a szak-

emberek nem tudtak tisztázni, kik a kabirvallással foglalkoztak behatólag, sem azok, a kik különösebben a dioskurok tiszteletének történetét nyomozták.

A homályos kölcsönhatások eredményeit szemünk azonban mégis elég határozottan észlelheti. Fölismerhető a thrák lovas az ő ősi formájában, a hogy a Kr. előtti IV—III. századi görög szobrászat hatása következtében mint rendes typus megállapodott és a világtól félre-eső Balkán-félszigeten és annak éjszaki széléin, a Dunavidékén, a századok viharait átélve megmaradt. Ősi formáján kívül azonban a thrák lovas oly jelenetek és jelképek környezetében is mutatkozik néha, mely a kabircultus sajátja. Ilyenkor tehát a thrák lovas és a kabirok ideája egyesült. A lovas mégis annyiban győzött, hogy a kabirt is lóra ültették, a kinek pedig kezdetben mint ősi hajós istennek, semmi köze sem volt a lóhoz.

A dioskurok és kabirok mint párhuzamos és egymással versenyző szentek szintén összekeveredtek a nép hiedelmében. Az összekeveredésnek az a látható hatása volt, hogy a dioskurok, kik kezdettől fogva lovasok voltak, akkor is lovasok maradtak, mikor a kabirok mystikus szerepe ő rájuk is átment. E hatásnak tulajdonítható, hogy a lovas kabirok vagy dioskurok majdnem mindig párosan jelennek meg. A mi emlékeink is kevés kivétellel így mutatják őket és ebből arra következtethetünk, hogy a nép áhitatos képzelmében védőszentjeik a kabirok lóháton és kettős számmal élnek a Krisztus utáni századokban. De nem is lehetünk egészen biztosak, hogy egyáltalában még kabirokra gondoltak-e abban az időben, midőn ezeket a rejtélyes domborműveket csinálták, mert sokszor megesik, hogy alig környezi a lovasokat oly valami jellemző melléklet, mely régente a kabirok tulajdona volt, néha magukra vannak a dioskurok attribútumai.

Csupán szükségből javasoltuk, hogy a lovas szentekről nevezzük el egyelőre ezt a vallást; nem kívánjuk vele kisebbíteni azt a női istenséget, mely legtöbbször velök együtt megjelenik. Akár Helenának, akár anyaföldnek (Terra mater), akár a lovak sajátos védőanyjának (Eppona) véljük, nyilvánvaló, hogy vagy az ősi kabirok, vagy a dioskurok révén jutott a női bálvány az ő fontos szerepéhez, melyet már középső elhelyezése miatt is neki tulajdonítunk. Néha úgy látszik, mintha az ő pártfogására még nagyobb súlyt vet a dombormű ájtatos följajánlója mint a lovas pár segítségére.

Olykor mind a három alak szerepét túlszárnyalja a hatalmas napisten. Sol az ő négyes fogatával és környezve a nappal és az éjjel alakjaitól, néha annyira igényt tart a főszerepre, hogy szintén érezzük, mint simúl a kabir-dioskur vallás a kor uralkodó hitéhez, a Mithras-cultushoz és ezt a benyomást még megerősítik különféle jelvények,

melyekkel a lovas szentektől fönmaradt tért megtöltik, oly attributumok, melyek nyilván a napisten köréből vétettek.

Közkézen forgó antik mythologiai alapművek és segédkönyvekben hiába keresnők az itt közlendő domborművek méltánylását. Vagy nem ismerik, vagy szándékosan mellőzik. Sem a thrák lovas, sem a kabirok vagy dioskurok cultusának a tárgyalásában nem jut arra hely, hogy a dunavidéki emlékek is érvényesüljenek; ámbátor már 1889-ben létezett róluk meglehetősen terjedelmű monographia Antonescutól, melyben a szorgalmas író húsz daciai «kabir»-emléket, meglehetősen sikerült képek kíséretében közlést és bő előadásban (igaz, hogy román nyelven) az egész kabir kérdést végig tárgyalja.¹

Hazánkban legelőbb Halitzky Antal foglalkozott két ily emlék magyarázatával és utána a Cimeliotheca írója (Müller Ferdinánd) írta le ugyanazt a két kis domborművet.²

Általánosabban és kapcsolatban egyéb dák emlékekkel már Odobescu is szóba hozta az emlékek problémáját. Az ismeretes román szakember ez ügyben Rómerhez intézett tudós levelet, melyet még 1870-ben az Arch. Értesítőben³ közöltem. A levélben foglalt fölhívás indított ez igénytelen, de épen rejtélyességükönél fogva érdekes emlékek gyűjtésére és utóbb néha közzé is tettem egyet-egyet. Melhárd Gyula ábra kíséretében szintén ismertetett egy emléket.⁴ Ennyiből állott eddig a tárgyra vonatkozó hazai irodalom.

Az emlékeket két osztrák tudós is kezdte gyűjteni, Schneider⁵ és Nowotny;⁶ utóbb fölhagytak a kérdéssel, bár mindegyiktől van egy-egy becses közlemény. Igen találóan fogták föl az emlékek egy-egy csoportjának a mythologiai értelmét.

Hasonlókép foglalkozott a kérdés egyik fontos részével, a thrák lovasra vonatkozó emlékek magyarázatával egy horvát tudós,⁷ a ki a «thrák lovas» emlékeiről a legjobb értekezést írta, melyet ismerek. A Macedóniában és Bolgárországban fölkutatott emlékeknek terjedelmes irodalmuk van.⁸

Nem célom ezúttal ismételni a mit az érdemes elődök ez érdekes emlékcsoportról elmondtak; ezúttal Antonescu terjedelmes és valószínű-

¹ Teohari Antonescu: Cultul Cabirilor in Dacia, Bukuresci 1889. 8r. 258 ll. 12 könyomatos táblával. Ő előtte már Odobescu és Tocislescu foglalkoztak a kérdéssel.

² Cimeliotheca musei nat. p. 134.

³ Arch. Ért. 1869. 129—135.

⁴ A somogyvármegyei rég. és történelmi társulat évkönyve 1882. 31—40. A magyar-egresi ólom relief — Melhárd ugyanabban a czikkében közli ez emlékekről a boldogult Paur Iván magyarázatát.

⁵ Arch. epigr. Mitth. aus Österr.-Ungarn 1887. XI. k. 16. l.

⁶ Dr. E. Nowotny Wissensch. Mittheilungen aus Bosnien etc. IV. k. 1896. 296—302.

⁷ Dr. V. Hoffiller a thrák lovasokról. Vjestnik 1902. VI. k. 192—209.

⁸ Az irodalmat pontosan idézi dr. V. Hoffiller idézett czikkében. Vjestnik 1902. VI. k. 192.

leg sok tekintetben tanulságos magyarázatait már azért is kénytelen vagyok mellőzni, mert nem tudok románul. Azt tartom, hogy az előzmények daczára időelőtti vállalkozás a rejtélyes vallásról, jeleneteiről és symbolumairól végérvényes magyarázatot megkísérteni.

DOMBORMŰVES KÖTÁBLA A N. MÚZEUMBAN. $\frac{2}{3}$ nagys. (I. sz.)

Ellenben hasznos munkát véltem cselekedni, a midőn az előttem ismeretes emlékeket egybegyűjtöttem, belé foglalván az Antonescu és mások által közzétett rokon emlékeket mert egybeállított sorozatommal mindenkinek módot nyujtok, hogy a még lappangó analógiákkal a nyilvánosság elé lépve, lassan-lassan egybegyűjtsük az emlékek oly tömegét, mely alighanem még biztosabbá fogja tenni föltevéseinket és magyarázatainkat.

Könnyebb áttekintés kedvéért a közlendő emlékeket több cso-

portra osztom; a csoportosítás ép úgy a tartalom valamit külső mozzanatok hasonlatosságán alapúl.

1. Domborműves kőtábla magassága 17 cm., szélessége 12'5 cm., vastagsága mintegy 4 cm. — A kő ötszögű, felső két oldala csúcsba fut; szélét lapos keret szegélyzi, mely a lap eredeti fölületét képviseli, a bekeretelt tér csekélyen van mélyítve és a belőle kiemelkedő dombormű legmagasabb részei az eredeti fölszint érik.

A dombormű lovast ábrázol hátracsüngő chitonnal és czombjáig érő ujjas zubbonyban. A láb fejét bemetszés választván el a szártól, lehet, hogy a kőfaragó cipőt kíván jelezni és ezért maradt el az ujjak külön tagozása. A lovas jobbra nyargal, de feje szemközt áll és némileg a mellét is a néző felé fordítja, jobbját a ló nyakára fekteti.

A lovas előtt a bekerítő léczből kiugrik egy oltár balfele.

A durva faragványt alighanem stucco-réteg boríthatta, mely most hiányzik. Lelhelye ismeretlen, de valószínű, hogy magyarországi származású, mert a nemzeti múzeum régibb, a XIX. század első feléből való állományához tartozik.

Hasonlít hozzá egy föliratos emlékkő Bolgáriában,* mely egy elhunyt L. Titovius nevű egyén emlékére állíttatott. Ott is jobbra nyargal a lovas és oltár van előtte; azonkívül az oltár fölötti ívhajlású falon kígyó tekerődzik. A nemzeti

DOMBORMŰVES KŐTÁBLA A KOLOZSVÁRI MÚZEUMBAN. (3. sz.)

múzeumi dombormű a halottas emlékek mintájából fejlődött «thrák lovas»-emlék; erre vall az oltár.

2. Domborműves kőtáblának csonka darabja. A párkányból megvan a bal oldalon egy darab és az alsó szélesebb párkánynak legnagyobb része, mely talapzatul szolgált. Nem lehet tudni, hogy a tábla négy-
szögű volt-e vagy csúcsos szögben végződött-e fölül úgymint az előbbi. A lónak megmaradt hátsó része és három lába, a jobbik első lábából annyi látszik, hogy helyzete fölismerhető. A ló jobbra járt, a hátsó két láb mozgása teljesen megegyező az 1. számú dombormű lovának a hátsó

* Közlte Skorpil Zbornik, 1891. IV. k. 133. l. 43. ábra.

lábaival; az első két láb elhelyezésében az a különbség, hogy ezúttal a balsó láb áll egyenesen és a jobbikat emeli a ló. A lovas lába a térdében erősebben van behajlítva, a czombján meglátszik a zubbony alsó széle. Az igen laposan kezelt domborművet talán színezett stucco-réteg borította a megmaradt részeknél fogva az előbbi lovashoz fűződik.

Az eredetét a kolozsvári múzeumban őrzik. Ábránk fénykép után készült, melyet dr. Pósta Béla tanár úrnak köszönünk.

ÁTTÖRTMŰVŰ DOMBORÚ KŐALAK A N. MÚZEUMBAN. (4. SZ.)

3. Domborműves kőtábla, hosszénégyszögű. Az egész táblát lécz szegélyezi, mely alul szélesebb. A dombormű fiatal meztelen férfit ábrázol, a ki szemközt állva, bal lábára helyezkedik, nyakáról hátracsüngő chlamysából elől csak a mellére csüngő részlet látszik, melyet jobb vállán kerek fibula köt össze a másik csücskével, fején hegyes phrygiai sapka; lecsüngő jobbájával hosszúra nyúló bőségszarnat tart, melynek hegye a földön áll, míg nyílása a feje magasságáig ér. Bal kezével a ló kantárát fogja (melyet oda kell képzelni), a mellette jobbra álló lóból csupán a test előrésze látszik, a ló fölemeli jobbik első lábát.

A kolozsvári múzeumban őrzik; ábránk fénykép után készült, melyet dr. Pósta Béla tanár úrnak köszönünk.

A dombormű nyilván egy dioskurt ábrázol és két külön részre tagolt csoportból való, melyhez jobbról hasonló, de ellentett irányú dioskur tartozott. Lehet, hogy a közepére istennőt kell képzelni.

4. Kőszobor, áttört dombormű módjára mintázva. Heves vágatással jobbra nyargaló fiatal lovast ábrázol. A ló lábai csonkák és a lovasnak is hiányzik lábfejeének előrsze. Az ifjú öltönye ujjas zubbony, melyet öv szorít dereka körül, elől az övnek a kerek csattja is látszik; az ujját négy helyen szalagkötők szorítják karjához, a deréköv alól három foszlányos végű szalag csüng le altestére; szára meztelennek látszik. Válláról hátra csüngő szállongó chlamys előlső csücskén kerek fibula van, mely a nyak tövére került. Hosszú hajfürtjeit körül futó keskeny mélyedés, mely talán fémszalag befogadására szolgált, szorítja feje bubja körül. Az ifjú mindkét kezével a ló füle táján a ló sörényébe látszik kapaszkodni, a ló kantára vízszintesen az öv tájára talál. A munka középszerű, még legtöbb gonddal ábrázolta a kőfaragó az arcot, melyet háromnegyedben mutat; a homlokot környező haj göndör csoportokban foglalja körül az arcát.

A szobor lelőhelyét nem ismerjük, de mint a nemzeti múzeum régi állományából való emlék, igen valószínű, hogy hazai származású.

A lovas sajátos öltönye, nevezetesen a karját szorító és az övről lecsüngő szalagok, melyeknek végei úgy tűnnek föl, mintha állati bőr körmeit ábrázolnák, nehezítik a jelenet értelmezését. Lehet, hogy thrák lovast kíván a művész ábrázolni, a ki üldözi a vadat. Ezzel azonban nincs összhangban, hogy hiányzik a gerely. Más magyarázat volna, hogy nyargaló Mithrast ábrázol a compositio, mire azonban nem ismerünk analógiát.

5. Domborműves kőtábla, szélén több helyütt sérült, de a tábla eredeti idoma fölismerhető; alul egyenes, szélesebb párkánya volt, oldalai egyenesek, a párkány itt fölfelé keskenyül, felső széle körszelvényű és szélesebb párkánynyal hajlott ki. A jelenet vadkan-vadászatot ábrázol. A lovas ágaskodó lovon jobbra nyargal; a lovas fölemelt jobbjaiban a gerelyt fogja, a ló lábai alatt a vadkan rohan, a gerelytől lefelé a ló hátsó részén vadászkutya erős ugrással a vadkan felé iparkodik. A lovas meztelen, csupán a nyakáról hátrafelé lengő chlamys van rajta; bal kezéből annyit látunk, hogy fölfelé irányult és talán a ló sörényét fogta, a kantár vízszintes hajlással a lovas mellének irányul. Az eredeti a kolozsvári múzeumban van.

Leírásunk fénykép után készült, melyet dr. Pósta Béla úrnak köszönünk.

A jelenet a thrák lovast ábrázolja.

6. Domborműves kőtábla, áttört dombormű. Csupán az alsó párkány maradt meg, a lónak csak a törzse és rajta a lovas lába és a lovas czombjára csüngő zubbony látszik. A ló alatt heves küzdelme egy négylábú ragadozónak két (?) kutyával. Látjuk balfelé lapulva az egyik kutyát (?) az oroszlán (?) súlya alatt, a másik kutyára is reá nehezül a fenevad az ő hátsó testével és marczangolja a lábát, bár a feje már hátradől, talán mert a lovas már megsebezte.

Az eredetit a kolozsvári múzeumban őrzik, fényképét dr. Pósta Béla tanár úr volt szíves megküldeni.

A vadászati jelenetben szereplő lovas a «thrák hős».

DOMBORMŰVES KŐTÁBLA A KOLOZSVÁRI MÚZEUMBAN. (6. sz.)

7. «Domborműves tábla, csillámmal kevert szürkés márványból, 17 cm. magas, 14 cm. széles és ennél valamivel vastagabb. Thrák lovas lengedező chlamyssal, szúrásra készen tartott lándzsával. A ló alatt van ugató kutya, vele szemben előugró vadkan mellső része. A ló előtt beburkolt primitív kivitelű emberi alak, a ló mögött férfialak, mely a ló farka után kap.»

Ezt a leírást átvettük dr. Cserni Béla Alsó-Fehérmege története a római korban 1901. című művéből 219—221., a hol kép is van róla, a 32. ábra.

Lelőhelye a régi Apulum, őrzik a gyulafejevári múzeumban.

8. «Az előbbihez hasonló, de nagyobb márvány dombormű van az

alsófejérmegyei rég. múzeumban, melyen a lovas alatt futó nyúl és az azt űző kutya látható.

Ezt a rövid ismertetést is átvettük dr. Cserni Béla művéből Alsó-Fejérmegye története a római korban 1991. 219—221.

9. Domborműves tábla homokkőből, magassága 25 cm., szélessége 20 cm., vastagsága 2 cm. A lemez alul egyenes, fölül kihajló a széle és párkány szegélyzi a szélét. Fiatal férfialak phrygiai sapkával fején és hátralengő chlamyssal lóháton jobbra vágat, a kantárt jobbjával fogja. Jobbjával egyúttal gerely-félét fog. A ló hasa alatt három durván kifaragott állat, valószínűleg két kutya, mely a vadat üldözi. A ló előtt alacsony oltár.

DOMBORMŰVES BRONZTÁBLÁCSKA BUKARESTBEN. Term. nagys. (10. sz.)
Antonescu rajza után.

Az eredetit a zágrábi múzeumban őrzik.

Legelőbb ismertették Kubitschek és Löwy Bericht über eine Reise etc. Arch. epigr. Mitth. aus Oesterreich 1879. III. 168. — Újabban a zágrábi rég. társulat évkönyvében ábra kíséretében magyarázta dr. Hoffiller Viktor és írt hozzá a thrák lovasok problémáját tárgyaló igen becses értékezést. Vjestnik 1902. 192—209.

10. Domborműves bronztáblácska, ötszögű. A domborműves jelenet dupla lécz által képviselt talapzaton játszódik le két oszlop által megtámasztott aediculában. Az oszlopok lába egy erősebb és vékonyabb vánkostagból alakult, mintegy feléig simák, azontúl ferdén hornyoltak, közepett és felső végén gyűrűtag ékíti, fölül nyílt kelyhet ábrázol az oszlopfő idoma. Az orom fekkentes gerendáját dupla lécz képviseli, fer-

dén futó oldalait kötéltag szegélyzi; a hol a két tag a csúcsban összefut dudoros gyűrű és benne petty ül. Az oromban két hullámzó testű kígyó egymás felé hajlik és fejük lefelé konyul.

A két oszlop közti téren jobbra nyargaló szakáltalan ifjú baljával a ló kantárját fogva, fölemelt jobbában billikomot tart. Fején phrygiai sapka, rövid chiton van testén, melyet öv szorít körül a derekán és válláról hátra csüng a chlamys. Vele szemben balra irányultan női alak áll hosszú ruhában és fejről hátracsüngő fátyollal, jobbával a ló szája felé lapos csészét nyújt. A lovas mögött phrygiai sipkával fején és

DOMBORMŰVES BRONZTÁBLÁCSKA BUKARESTBEN. $\frac{3}{4}$ nagys. (II. sz.)
Antonescu rajza után.

chitonban fiatal ember áll jobbra, kissé maga elé hajlítja fejét, fölemelt jobbában rhytont tart oly módon, mintha kiöntené a tartalmát. A lovas háta fölötti téren kosfej, az asszony fölötti téren fejével balra fordult hal.

A lemezke magassága 7.3 cm., szélessége 7.9 cm. Eredetije a bukaresti múzeumban. Először Antonescu írta le id. h. 3. l. és közölte ábráját. (I. tábla 1. sz.) Ezt ismételtük.

11. Domborműves bronzlemez, idoma szabálytalan négyszög. Jobbra nyargaló lovas foglalja el a tér közepét. Fején phrygiai sapka, testén hátralengő chlamys és czombig érő zubbony. A rajz, melyet (Antonescu i. h. I. tábla 2. sz.) után ismétlünk, a lovas alatt takarót látszik mutatni. Az ifjú jobbát fölemeli és sarlósvégű póznát tart. A ló lába alatt hosszan elterülő emberi alak czombig érő zubbonyban, jobb lábát kinyújtja, bal

lába térdben meghajlítva fölfelé áll, fejét kissé fölfelé emeli, jobbját kinyújtja. A ló teste és ez alak közti téren kosfej. A lovassal szemben balra fordultan nő áll hosszú ruhában és fejéről hátracsüngő kendővel, bal kezét a ló szája alá tartja és úgy látszik, mintha csésze volna kezében. Jobbra tőle rövid ruhás ifjú, jobbra áll keresztbe vetett lábakkal és feje visszafordul; a bal oldalon a lovas mögött hasonló helyzetben és ugyanoly ruházatban más ifjú áll phrygiai sapkával fején, jobbjá lecsüng és talán kést fog vele, balját kissé emeli és mintha emberi fejet tartana. A baloldali ifjú fölött ferdén hal, a ló feje és a fátyolos nő fölött vízszintesen mercurbot van ábrázolva, mindkét felső sarok táján kigyó emelkedik a felső oldal közepe felé.

Alul a fekvő alak alatt egymás mellett négy lábas serleg (kicsi-krater) és a jobbik sarokban keskeny testű hydria ábrázoltatik.

A bronztáblácskát a bukaresti múzeumban őrzik és Antonescu közli i. h. 4. lap képpel. Lelhelye állítólag Románia. Csupán rajzát ismerjük, mely talán nem elég hű. Úgy, a hogy az ábra mutatja, kétség fér a hitelességéhez. Sem a fátyolos nő hátsó kendője, sem a lovas kezében a rhyton, sem a baloldali ifjú kezében az emberi fej nem mutatnak antik formát.

12. Domborműves kőtábla. Erősen kidomborodó lovas alakját ábrázolja. A négyszögű táblának letört a felső része, a széles párkányból csupán az alsó rész maradt épségben, a baloldalnak csak egy darabja maradt meg, a jobboldalnak a meglévő része is sérült. A főalak jobbra fordult lovon ülő férfi. Feje letört; öltözete ujjas zubbony, mely majdnem térdéig ér és derekán körül van kötve, chlamysa szélesen hátra leng. A ló teljesen föl van kantározva, megvan a felső és oldalsó pofaszíj, a kantárt kezeivel fogja a lovas, a lovas takarón ül, melyből a ló szügyére vonuló szíj csüng le, azonkívül megvan a farszíj, mely szintén a takaró felé vonul és ugyanonnan indul ki a ló testének az elejét körülfutó szíj, ezen a két szíjon korong ül és kisebb korong ül a két pofszíj keresztezésén. A ló lábai alatt hosszában kissé felületesen kifaragott emberi alak hever a földön; kivehető az arcza és két szára, lábai állati körmökkel látszanak végződni. Még határozatlanabb az az idom, mely a ló előtt látszik. Úgy mutat mintha kő volna, melyen talán női alak ül, de a felső rész letört és lábai sincsenek teljesen kifaragva. Másrészt lehetséges, hogy a kő fölött emelkedő idom fölfelé szélesbülő fatörzs lenne, melynek erős gyökerei látszanának a kő bal oldalán.

A rejtélyes környezetben jelentkező lovas isten nevét is megtudjuk ezúttal, mert az alsó párkányba ügyetlen kőfaragó hibás helyesírással belevésett egy votívöföiratot, mely Domaszewsky tanár szives közlése szerint így olvasandó Deo Dobrati Eutices serv (us) de (dit). Doma-

szewsky a kőfaragó részéről hibát tételez föl, a hogy Eutic(h)es-ben és a végső S betű alsó szárának ismétlésében is határozatlan kézre lehet következtetni.

A domborművet tehát Eutyches nevű rabszolga ajánlotta föl Dobrates istennek és az emlék a betűk idomainak tanúsága szerint nem igen keletkezett a Kr. u. III. vagy a IV. század előtt.

A lovas isten neve Dobrates eddig ismeretlen volt. Nyilván helyi elnevezésű istennel van dolgunk. Közel esik Drobeta városára gondolni; de kétes vajjon Drobeta város nevéből hangugratással származhatott-e a Dobrates melléknév.

DOMBORMŰVES KŐTÁBLA DUNAPENTELEŐRŐL A N. MŰZEUMBAN. 1/7 nagy. (12. sz.)

Más magyarázatúl kínálkozik, a melléknévnek egy Doberes (Δόβηρης) nevű thrák néptörzstől való származtatása, mely Déli-Thrakia egyik völgyében lakott.

Herodotos az ő ötödik könyvében kétszer hozza szóba ezt a törzst (V. k. 16, 1. és 113, 1.)* A rabszolga, a ki az emléket állította, ebből a törzsből származhatott és távol hazájától itt Pannoniában Duna-Pentelén (Intercisa), a hol ezt a követ 1903-ban találták, honi istenének szentelte.

Ez az isten a thrák lovas, a ki miként a megelőző némelyik domborművön, már nem mint vadászó lovas szerepel, de a ló lábai alatt fekvő rejtélyes idománál fogva is kabir jelleget öltött.

* Dr. Finály Gábor úr is szíves volt ezekre a helyekre figyelmeztetni. Tomaschek (Die alten Thraker I. 19, 20.) részletesen foglalkozik a Doberus várral és a körülötte elterülő völgyben lakó néppel és úgy véli, hogy a Doberes a mai Doiran vagy Radowiste táján laktak.

Az emlék jegeczedett mészkőből készült, szélessége 64·5 cm., mostani magassága a legmagasabb ponton 44 cm., vastagsága 9 cm. A nemzeti múzeumban őrizzük.

13. Domborműves kőtábla. Alul majdnem egyenes a széle, fölfelé a tér keskenyül és legföül körszelvényben végződik; alul szélesebb a párkány, oldalt keskenyebb, fölül ismét szélesbül.

DOMBORMŰVES KŐTÁBLA APULUMBÓL NAGYSZEBENBEN. (13. SZ.)

A domborképek három elzárt téren csoportosulnak; alul harántosan futó vízszintes lécz hosszánegyszögű alsó tért keretel be, legföül a széles párkányon hullámozó mozdulattal két kígyó emelkedik egymás felé.

A főtéren jobbra lépő lovon szakállas férfi ül, fején phrygiai sapka, testét térdig erő ujjas chiton borítja, mely derekán körül van kötözve, mellén harántosan futó szalag, vállán kerek fibulával megerősített hátralengő chlamys. A fej majdnem szemközt néz, jobbát fölemeli és benne rövid nyelű tárgyat fog. A ló kantárszíja a lovas mellére talál. A ló alatt rövid zubbonyba öltöztetett kis arányú fiatal emberi alak fekszik, fejét kissé emeli, kezeit kinyújtja, jobb lábát a térdben fölfelé

emeli. Külön talapzaton a ló előtt balra forduló női alak áll, földig érő alsó ruhája fölött feje hátuljáról hosszú fátyolszerű öltönydarab csüng le, melyet dereka táján bal kezével összefog, míg jobbját a ló szája felé emeli.

Mögötte szemben álló női alak kettős öltönyben, az alsó földig ér, a másik csak a czombja közepéig és dereka körül van kötve, balja lecsüng, jobbját arcza felé emeli és mintegy megtámasztja vele kissé lehajló fejét.

Ez alak fölött a tér hajló széléig érő fa látszik, mely körül tekerődző kígyó emelkedik fölfelé. A fa mellett a ló feje fölött kicsi mellkép szemközt áll. A bal szél kicsorbult és a csorbulás alatt mintha ember alszára és lába látszanék szemközti helyzetben.

Az alsó térben balról jobbfelé következnek: ülő oroszlán, jobbra járó bárány vagy kos, közepett háromlábú asztal és rajta hal, szélesöblű kráter rajta és két rhyton (?), balra álló kakas, jobbra fordult kosfej, fölötte tekerődző oszloptőféle. Az emlék Apulumból származik; őrzik Nagy-Szebenben a br. Bruckenthal-múzeumban. Antonescu i. h. közli az emlék rajzát és leírja (II. tábla 4. sz.). Dr. Cserni Béla említi Alsó-Fejérmegye tört. 1901. 220 l. — A jelen ábra fénykép után készült, melyet dr. Nowotny Ede tanár úrnak köszönünk.

14. Domborműves kőtábla, három oldalán hosszánégyszög idomát ölti, a felső negyedik körhajlásban záródik. Alul keskeny lécz kereteli, egy második, vele párhuzamos lécz hosszánégyszögű tért rekeszt be, körded szélét szélesebb párkány határolja. A főmező közepén jobbra álló lovon szakáltalan férfialak ül csúcsba futó sapkával a fején, testét czombig érő ujjas zubbony borítja, válláról chlamys leng hátra és borítja elől mellét. Fölemelt jobbában törkést tart szúrásra készen. A ló alatt a földön hosszúra nyúló alak terül el, melynek valamennyire meg lehet különböztetni fejét, hátát és a teste alatt karját, de vajjon a test két lábbal végződik-e avagy halfarkkal, az nem biztos. A ló alatt és a fekvő emberi idom fölött négylábú állat jobbra áll, nem tudni, kutya akar-e lenni avagy oroszlán. A lótól jobbra egymás mellett két hosszú ruhájú női alak, balra alighanem ifjú áll, fölötte mellkép van mellette a szélen kígyó tekerődzik fölfelé; a jobb oldalon a ló feje fölött látszik határozatlan körvonalakban egy mellkép, mely felé szintén kígyó tekerődzik. Egyik mellkép Sol a másik Luna.

Az alsó négyszögű mezőben lévő domborműveket dr. Vassits következőképp sorolja föl balról jobbra: Első egy határozatlan tárgy, azután következik szárny (dr. V. utal Roscher Lexiconában a Mithrasról szóló cikkben Mithras jelvényeinek a felsorolására), azután durva idomú két fülű kráter, háromlábú áldozó asztal, egy madár (sas vagy kakas előlről tekintve és a végén a sarokban emelkedő kígyót vél dr. V. látni, tehát

csupa oly jelvényt, mely a Mithras tiszteletében is szerepel. Dr. V. arra is figyelmeztet, hogy a lovas feje körüli mezőben bevéssett három keresztjegy régi. Az eredeti *Görögországból* származik és a belgrádi múzeumban őrzik; ábránk fénykép után készült, melyet dr. Vassits szives volt közzétételre küldeni. Legelőbb Antonescu i. h. tette közzé nem kielégítő könyvomat kíséretében az V. tábla 6. ábráján.

15. Égetett agyagból készült domborműves tábla; fényképét közölte e sorok írójával dr. Vassits, a belgrádi múzeum őre; dr. Vassits Viminatiumban 1902-ben folytatott ásatásainál került elő és a találó

DOMBORMŰVES KÖTÁBLA GÖRÖGORSZÁGBÓL A BELGRÁDI MÚZEUMBAN. (14. sz.)

bővebb tudományos magyarázatát magának tartotta fenn. Erre való tekintettel csak röviden említjük, hogy az *ædicula* idomú tábla oromra és két harántos mezőre oszlott, az oromban két kígyó közt krater állhatott. A két mező közül a felső egészben hasonlított a 16. sz. dombormű középső mezején ábrázolt jelenethez, középett az ismert lovas lándsával kezében, alatta az elterült emberi alak, mögötte balra két ifjú áll, kik fekkentesen tartott rudat fognak. A jobb oldalon, mely kicsorbult, alighanem két vagy három női alak állott melynek fönmaradt a lábafeje.

Az alsó mezőben balról kezdve fölül kutya látszik, mely jobbra ugrik, alatta talán kakas (?) és ez alatt kos, melyet nyakánál fogva jobbjaival vonszol jobbra álló férfi, a ki égő (?) oltárnál áldoz. Az oltár fölött lebegő hydria felé nő közeledik jobbról és fölője csészét tart. E csészeforma tárgy mellett egy vonalban még más határozatlan tár-

DOMBORMŰVES KŐTÁBLA TORDÁRÓL A N. MÚZEUMBAN. $\frac{2}{3}$ nagys. (16. sz.)

gyak látszanak. A nőtől háttal jobbra ül phrygiai sipkával fején chitonba öltözött férfi, feje fölött egy sorban öt apró krater látszik, az ifjú kinyújtja két kezét és lehet hogy a művész úgy képzelte, hogy a háromlábú asztal lába végét fogja, mely előtte van, az asztalon talán kosfej (?), az ifjú lábánál hal (?) fekszik.

16. Domborműves tábla kemény mészkőből, hossznegyszögű, felső és alsó bal sarka letört. Szélét párkány szegélyzi, három harántosan futó lécz ugyanannyi egyenlőtlen nagyságú mezőre osztja fölületét. A legfelső mezőben balra férfi mellkép fibulás köntössel (Sol képe), jobbra női

mellkép (Luna) közepett tojás forma idom, melynek csúcsa felé mind-egyik oldalról kígyó emeli felső testét.

A középső legnagyobb mezőben a főalak jobbra nyargaló lovas, feje födetlen, testén czombig érő rövid zubbony, kezében gerely, melyet lefelé irányoz; a ló alatt emberi alak terül el. A lovas előtt jobbra két hosszú ruhás női alak csoportosúl, a balsó összekulcsolja dereka táján kezeit, a jobbik arcza felé emeli jobbját, harmadiknak térdig érő chitonban férfi balra áll és fölemelt kezével talán poharat fog. A lovas

DOMBORMŰVES BRONZTÁBLÁCSKA BERLINBEN. $\frac{3}{4}$ nagys. (I7. sz.)

Dr. Kekulé von Stradonitz igazgató engedélyével készült fénykép után.

mögött két ifjú rövid öltönyben szemközt állva közösen (?) rúdfélét hord, mely tompa szögben meg van hajlítva.

Az alsó mező nagysága csekélyebb mint a másodiké. Itt hiányzik a bal alsó sarok és azért nem láthatjuk, hogy mit hurczol jobbjaival a jobbra lépő meztelen ifjú, a ki balját egy oltár fölé helyezi, melyen valami fekszik. Az előbbi tábla egyik alsó jelenete mutatja, hogy áldozati kost vonszol az ifjú. Hasonlóképp egymást magyarázza az ülő ifjú és a háromlábú asztalból álló jelenet. Itt az ifjú nem fogja az asztal lábát, de jobbját föléje emeli, az asztalon fekszik egy tárgy, mely talán kosfej kíván lenni. A táblát Tordán találták; őrzí a n. múzeum. Leg-

előbb Neugebauer ismertette Dacien etc. 208. l. 57. sz. alatt. — Henzen ismertette Bull dell' Instituto 1848. 165. Antonescu i. h. közli rajzát IV. tábla 5. sz. Hossza 17 cm., szélessége 13.2 cm., vastagsága 1.3 cm.

17. Domborműves bronztábla, négyszögű. Kötéltag szegélyzi. A függélyes keret mellett mindkét oldalt cypressusfa, melynek csúcsából kígyó emelkedik a felső keret középtája felé, a két kígyófej között æon fej áll szemközt. A kígyók fölött a bal sarokban Sol sugaras fejjel és vállából kinövő félholddal, bal vállán a chlamysát összefogó fibula. A jobbik sarokban női mellkép, Luna, szintén vállaiból kinövő félholddal. Mindkét mellkép mellett hatágú csillag.

DOMBORMŰVES KÖTÁBLÁCSKA A SEGESVÁRI MÚZEUMBAN. 1/2 nagys. (18. sz.)

A kígyók alatti tér közepén jobbra nyargaló szakállas férfi hegyes sapkával a fején, rövid újjú chitonnal derekán körülkötözött és válláról lecsüngő kendőféle, lábán czipő(?) és két karika, fölemelt jobbójában fokosbalta. A ló lábai alatt hosszában fekvő fiatal ember nyílt szemmel; hosszú hajjal, térdig érő alsó ruha és fölötte ujjas zubbony, mindkét kezét előre kinyújtja, lábait is egyenletesen hátra nyújtja. A ló előtt feléje kinyújtott karokkal előrehajló női alak áll földig érő ruhában és feje tetejéről lecsüngő hosszú fátyollal. Mögötte hegyes sapkás ifjú, rövid öves chitonban és vállán rövid köpenynyel, lábán czipő, szemközt áll, feje balra fordul és jobbójával magasra emelt rhytonból iszik. A lovas

mögött balra szakállas férfi ép oly öltönyben, mint fiatal társa, jobbra fordúl, baljával fogja egy emberi arcz idomát, fölemelt jobbában pálcát tart és e mellett kosfej van, melyről nem lehet tudni, hogy hozzáerősítettnek képzelte-e a készítő. A jobboldali nő fölött cista vagy leborított födelű kosár. A fekvő alak lába alatt égő mécses, a fekvő alak előtt jobbra krater. Az alsó sorban jobbra lépő kos, tulok, háromlábú asztal és rajta hal, a krater alatt holló következik. Két apró négyszöglyuk, egy fölül, egy alul a táblácska megerősítésére szolgál.

Az emléket Rómából szerezte a berlini Antiquarium, a hol őrzik. Legelőbb közzétette Gerhard Arch. Zeitung XII. 1854. 209—217 képpel. (LXV. tábla 5. szám.) Szöveg nélkül megjelent a képe Monum. dell' Instituto IV. k. 38. 1. Lajard alkalmilag értekezett róla Recherches sur le culte de cyprès pyramidales pl. VII. 6. Lenormant említi Revue Arch. 1874. XXVIII. 306. Antonescu leírja i. h. 4—6. és közli képét II. tábla 3. szám.

18. Domborműves kőtábla. Alul egyenes, fölfelé keskenyül és körhajlással záródik fölül. Jobbik sarka alul csonka. Fölülete három mezőre oszlik. Közvetlenül a körhajlás alatt van mintegy 3 cm. magas szelvény és alapjánál mintegy 4 cm. magasságban választja el egy vízszintes lécz az alsó mezőt a középső tértől.

A főtéren közepett háromlábú asztal. Az asztalon talán állati fej fekszik. Az asztal fölött női alak térdképe, feje fölé emeli mindkét kezét és tálat (?) tart. Lovas alak nyargal mindkét oldalról feléje. Fejükön hegyes sapka, arczuk szakállas, testüket alighanem ruha borítja, mind egyiken hátra csüng a chlamys, a bal lovas fölemeli jobbját, mit fog vele a törés miatt nem vehető ki bizton, a ló alatt a földön kinyújtott emberke fölemelt fejjel, melyen rajta áll a ló első lába és szintén a ló teste alatt reá ugrik ez emberke hátára nagy sörényű állat, talán orosz-lán vagy kutya. A jobboldali lovas talán szintén fölemeli jobbját, baljával meghúzza lova kantárját, czombja alatt talán a takarót jelezték, melyen ül, a ló alatt balra fekvő férfialak, ez hanyatt fekszik testéhez zárt karokkal.

A felső szelvényben jobbra-balra egy-egy kis mellkép (Sol és Luna), közepett tojásdad idom, mellette talán mindkét oldalt ágaskodó kígyó; ez talán a szelvényt alul szegélyező két kígyó eleje.

A legalsó téren balról kezdve jobbra fordult kakas (?), balra álló és fejjel jobbra forduló négylábú, talán kos, odább emberi alak, a ki jobbját emeli; közepett két egymás felé hajló ember, a ki egymásfelé nyújtott kézzel közösen edényt tart (?) vagy háromlábú asztal felé fordul.

Az eredetit Segesvárt a gymnasiumban őrzik, ábránk gipszmásolat után készült, melyet Fabini Tivadar és dr. Krons uraknak köszönünk. A tábla alján szélessége 17 cm. és magassága is annyi.

19. Domborműves kőtábla, alul egyenes, oldalsó szélei kevésbé befelé hajlanak, felső széle körszelvényű, ugyanitt szélesebb párkány szegélyzi, legalul is és keskeny lécz, alsó keskenyebb mezőt választ el a főtértől.

DOMBORMŰVES KÖTÁBLÁCSKA A BUKARESTI MÚZEUMBAN. $\frac{2}{3}$ nagys. (19. sz.)
Antonescu rajza szerint.

A főmező közepén háromlábú asztal, rajta hal, fölötte női alak, fátyolos fejjel és szétterjesztett karokkal. Mindkét oldalt feléje fordult lovas, fejükön csúcsos sapka, testükön chlamys, a baloldali lovas jobb-jában rövid tárgy, talán kés van, a lóva alatt emberi alak kissé föl-emelt fejjel karjaira támaszkodva fekszik, a ló első lábai közt valami tárgy a földön fekszik. A bal lovas mögött szárnyas (?) Victoria koszorút emel magasba, a jobbik lovas mögött emberi alak felső törzse, fején csúcsos sapkával. Úgy látszik, hogy mindegyik lovas sárkányos zászlót tart, ezek fölött a felső karima közelében két kígyó hajlik egymás felé.

Az alsó mezőben balról három talapzaton három fátyolos női mellkép, azok mellett hosszú ruhájú alak, mely fölemeli jobbját arcza felé, mellette jobbra hajló felöltözött ember, a ki reánehezülő meztelen ember teste alatt görnyed, a görnyedő jobbra hajlik, a meztelen jobbról balra van helyezve, a szomszéd emberi alak balra látszik fordulni és fölemelt jobbjaival valami czölöp végét fogja, mely ferdén áll; a meztelen ember lábszára és ez utóbbi karja egybefutnak, ezután szintén jobbra dülő keskeny római amphora-féle idom következik és a jobbik sarokban nyu-

DOMBORMŰVES KÖTÁBLA TEMESMEGYÉBŐL A N. MÚZEUMBAN. $\frac{3}{4}$ nagys. (20. sz.)

godtan telepedett meg egy jobbra fordult fekvő oroszlán. Az eredeti a bukaresti múzeumban. Antonescu i. h. leírta a 19. és 20. l. és adta képét a IX. tábla 15. sz. alatt — e képet itt ismétljük és e szerint írtuk le.

20. Domborműves kőtábla, három helyen sérült; idoma az előbbi 19. számú tábláéval megegyezett. A domborműves munka rajta még kevésbé mutat határozott körvonalakat és részletezést. A nagy mező közepén háromlábú asztal, rajta halféle idom és fölötte női térkép. A két oldalsó lovas közül csak a balsó van meg, fején csúcsos sapka-féle, testén a chlamys, a ló lába alatt jelezve van a fekvő emberi idom,

háta mögött talán Victoriát vélt a kőfaragó, feje fölött egy kigyó testéből látszik egy darab. A másik lovas testén zubbonyféle van jelezve, a ló lába alatt képzelt-e valamit a faragó, nem tudni. Az alsó mezőben csak a középső jelenet mutatkozik valamennyire; úgy látszik, mintha jobbra álló ember bal kezében tartana valamit egy oltárdúc fölé, vele szembe más határozatlan körvonalú emberi alak áll; egy harmadik emberi alak jobbról feléjük fordul és kinyújtja a kezét, a törés fölött talán még kakas feje látszik.

Az eredeti a n. múzeumban van, a hová a Jankovich-féle gyűjteménnyel jutott; állítólag Temesmegyében találták. Antonescu i. h. leírja a 21. l. és adja ábráját a XI. tábla 18. száma alatt.

21. Domborműves kőtábla csonka darabja; a lap idoma olyan lehetett, mint a megelőző két tábláé. Megmaradt a balfelőli lovas csúcsos

DOMBORMŰVES KŐTÁBLA CARNUNTUMBÓL $\frac{3}{4}$ nagys. (22. sz.)

sapkával fején, czombjáig érő rövid chiton, mely derekán körül van kötözve és hátralengő chlamys, megszorítja jobbjával a kantárszárat és hegyes csúcsú lándsát tart, melyen sárkányforma zászló leng. A ló alatt összegubbaszkodott emberi alak körvonala látszik nagyjából, a lovas mögött lebegő Victoria koszorúját képzeljük, a lengő zászló fölött mellkép, talán Sol vagy Luna.

Eredetije a bukaresti múzeumban; legelőbb leírta ábra kíséretében Gr. G. Tocilescu Dacia inainte de Romani Bukuresci 1886. XI. fej. 28. §. V. tábla. — Antonescu leírja i. h. és közli ábráját X. tábla 16. sz. alatt.

22. Négyszögű domborműves tábla csonka felső része; a táblát keskeny lécz keretelte be. A kép közepette fátyolos nő térdképe oltárdúc fölött, két oldalról feléje közelgő lovas lovát eteti, eléjük tartván mindegyik kezével valami négyszögű edényfélét. A lovasok fején phry-

giai sapka és hátra csüngő köpeny. Mindegyik lovas lándsát tart egyenesen és erről sárkányos zászló leng. A jobboldali lovas mögött megmaradt a röplő Victoria, mely baljában ágat, fölemelt jobbjaiban pedig a lovas fölé koszorút tart. A középső alak fölött közel a léczhez három mellkép; odább a lengő sárkány fölött jobbra még egy mellkép, melynek a bal sarokban valószínűleg hasonló mellkép felelt meg; a két mellkép Sol és Luna volt. Dr. Schneider Róbert a középső három mellképet a capitoliumi istenségeknek mondja.

Az emléket találták Carnuntumban az 1886-ik évi ásatások alkalmával. Legelőbb ismertette dr. Schneider Róbert ábra kíséretében az Arch. epigr. Mitth. aus Österreich-Ungarn, 1887. évi XI. k., 14. lapján.

DOMBORMŰVES KÖTÁBLA TERRACINÁBÓL.

(23. SZ.)

Hülsen vázlata szerint.

A táblácska legnagyobb hossza 12.6 cm., magassága 8.5 cm. Ábránk gipszmásolat után készült, mely dr. Schneider Robert, dr. Egger Otto uraknak és a carnuntumi múzeum igazgatójának köszönhető.

23. Négyszögű domborműves kőtábla, fölfelé kissé keskenyülnek az oldalai, alul szélesebb lécz, oldalt keskenyebb lécz határolja, legfölső a keret félkör idomban szegélyezi a tért. Harántos lécz, keskeny egy alsó mezőt külön választ.

A nagyobb tér közepén alacsony háromlábú asztal áll, mely fölött női térdalak. Mindkét oldal-

ról lovas alak közeledik, a lovasok fején phrygiai sipka, testükön rövid zubbony és hátralengő chlamys, mindegyik az előlről látható kézzel fogja lova kantárját. Mindegyik lónak egyik első lába térde meghajlik és rajta áll a kis asztalkán. A lovak lábai alatt két párhuzamos és azok belső végén emberi fejet példázó idom; tehát nyilván fekvő emberi alakokat képzelt oda a kőfaragó. A lovasok háta mögött a szél közelében mindkét oldalon fölfelé emelkedő kígyó, melyeknek fejei egymásfelé fordulnak. A tér felső hajlásában közepett női mellkép nyakából kinövő holdszarvakkal, balra női mellkép sugárkoronával fején, jobbra mellkép sugárkoszorúval fején.

Az alsó mezőben balra oltár, melynek közelében balra álló kos látszik, míg ettől távolabbra a jobbik sarokban szintén balra fordult kakas áll.

Az emléket Terracinában lelték. Legelőbb kép kíséretében közölte Hülsen, Röm. Mitth. III. köt. 1888, 315—317. ll.; ezt kisebbitve közöljük.

DOMBORMŰVES KÖTÁBLA KÉT TÖREDÉKE
TORDÁRÓL A KOLOZSVÁRI MÚZEUMBAN.

$\frac{1}{1}$ n. (24. sz.)

24. Négyyszögű domborműves kőtábla két töredéke. Keskeny lécz szegélyezte a táblát és két harántos lécz három mezőre osztotta. A legfelső mező épségben maradt meg. Közepett két kígyó emelkedik egy kétfülű edényke fölé. Mellettük mindkét oldalon egy-egy csúcsos sipkával borított hosszú szakállas fej, ezeken túl a bal sarokban fátyolos női mellkép, a jobbik sarokban férfi mellkép, valószínűleg Luna és Sol.

A középső mezőben közepett fátyolos nő mellképe látszik; mindkét felől csúcsos süvegű lovas közeledik hátralengő chlamyssal, fölemelt kezében mindegyik láncsát tart. A jobboldali lovas mögött valamely határozatlan tárgy látszik.

Az alsó keskeny mezőben balra egy idom látszik, mely talán négy egymásra rakott sziklatömböt ábrázol, mellette jobbra álló kakas, ezen túl jobbra ágaskodó négylábú (oroszlán?), melynek két első lába rajta áll valamely tárgyon.

A két darab dr. Pósta Béla egyet. tanár úr szíves közlése szerint bukói márványból való, ő a kolozsvári múzeum számára 1901-ben sze-

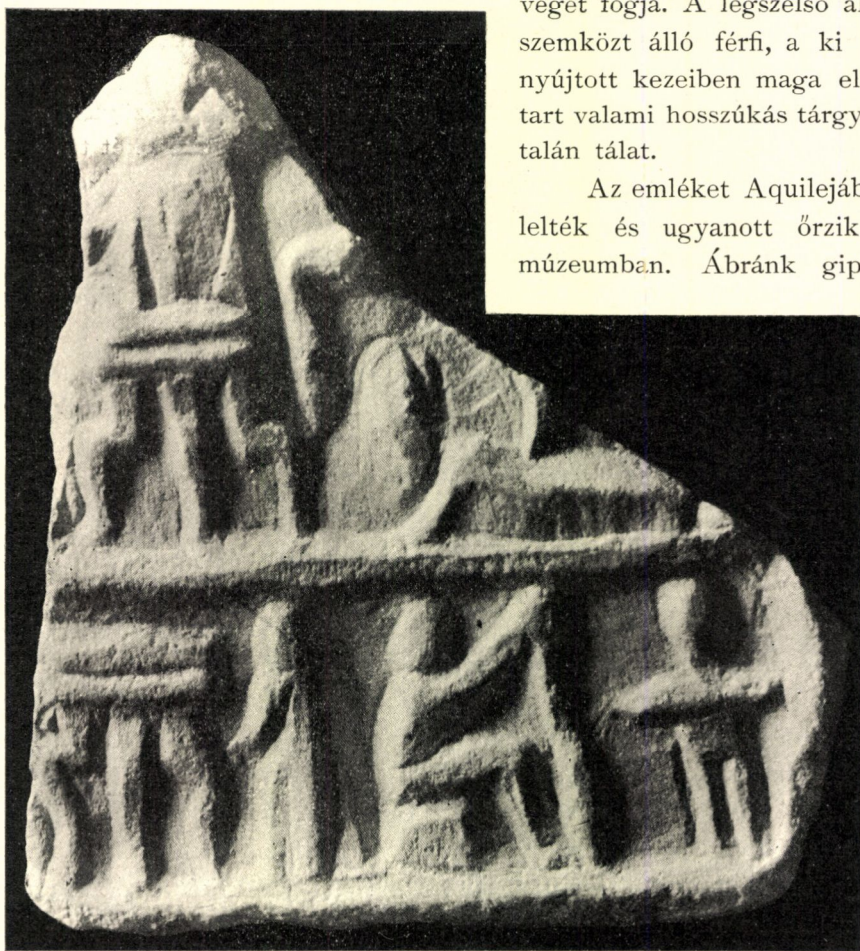
rezte, lelő helyük Torda; ábránk gipsz másolat után készült, melyet neki köszönünk.

25. Domborműves kőtábla töredéke. Megvan egy darab az alsó mezőből, melyet harántos lécz választ el a főmezőtől és ebből szintén van egy csücskös darab. A nagy mező közepén látszik egy háromlábú asztal, rajta hal, fölötte női alak térdképe, derekán körülkötözött hosszú ruhában. A mellette volt két lovasból csak a jobboldali lónak látszik egyik első lába és az egyik hátsó láb alsó darabja. A ló alatt fekvő alaknak sejthetők főbb körvonalai; lába, teste ki van nyújtva, bal kezén megtámaszkodik, egy határozatlan idom képviselné fejét.

Az alsó tér közepén háromlábú asztal látszik, rajta hosszúkás tárgy (hal?), mellette hosszú köntösű öltönyben emberi alak balra áll. Odább jobbra alacsony ülőkén férfi alak jobbra ül és fölemelt kezeivel

valami keskeny tárgy felső végét fogja. A legszélső alak szemközt álló férfi, a ki ki-nyújtott kezeiben maga előtt tart valami hosszúkás tárgyat, talán tálat.

Az emléket Aquilejában lelték és ugyanott őrzik a múzeumban. Ábránk gipsz-

DOMBORMŰVES KŐTÁBLÁCSKA. TALÁLTÁK AQUILEJÁBAN, term. nagys. (25. sz.)

másolat után készült, melyet az aquilejai múzeum igazgatójának, dr. Majonica Ernesto úrnak köszönünk.

26. Domborműves tábla töredéke; az áttört művű tábla négyszögű volt. Lécz keretelte és harántos léczek több mezőre osztották a fölületet. Megmaradt a középső mezőnek jelentékeny darabja és az alsó keskenyebb mező nagyobb része. Középen a nagy mezőben a háromlábú asztal maradt meg, rajta hal (?), fölötte megvan a női törzsből a derékon körülkötözött női öltöny. A két lovasnak, mely hozzá két oldalról közeledik, hiányzik a feje és fölálló karja, testüket a czombig érő zubbony

DOMBORMŰVES KÖTÁBLÁCSKA DUNAPENTELEŐRŐL A N. MŰZEUMBAN.
3/4 nagys. (26. sz.)

borítja. Mindkét ló lábai alatt emberi alak látszik, a baloldali ló alatt az ember fölött még állat is látszik (kutya?) mely kinyújtott lábát a fekvő ember hátára rakja. A jobboldali ló jobbik első lába mint czövek áll lefelé; úgy látszik, hogy az itt ábrázolt ember hátán fekszik.

Az alsó mezőben a bal sarokban oly idom van, mely egymásra halmozott sziklatömbökből rakottnak látszik, alatta vadkan feje, mellette kráter áll, fölötte talán balra álló kakas (?). A középső jelenet két egymásfelé irányult ember, a ki kinyújtott kezével közösen valami határozatlan idomú tárgyat tart. Tőlük jobbra jobbfelé lépő négylábú állat leghátsó része maradt meg, fölületét úgy mint más kötáblácskák domborműveit festék boríthatta.

A kemény mészkőből való táblát az 1903. évben Duna-Pentelén (Intercisa) szőlőforgatáskor találták és kereskedő útján jutott a n. múzeumba.

27. Domborműves kőtábla, melyet Neugebauer és Antonescu után ismerünk. Közepett háromlábbon halat áldoznak, mindkét oldalon lovas alak phrygiai sapkával fején és rövid köpenyben. Mindegyik lovas alatt emberi alak. A lovasok fölött három női és két férfi mellkép látszik phrygiai sapkával fejükön. Az alsó mezőben négylábú, hal és két képzelt állat. A táblát Tordán, a kolozsvári út mellett találták más két hasonló táblával 1847-ben és akkor gr. Kemény József birtokába került.

Ismertette dr. J. F. Neugebauer *Dacien aus den Überresten des klassischen Alterthums etc.* Kronstadt 1854. 208. l. 54. szám. — Még előbb értekezett róla Henzen *Bulletino di corrispondenza arch.* 1848. 164. l. — Antonescu i. h. 25. l. szól róla.

A tábla márványból való; méretei 19'7 cm. magas, 15'8 cm. széles.

28. Domborműves márványtábla, hasonló az előbbihez, csak hogy az alsó mezőben egy négylábú állat és három ember ábrázoltatik.

Ismertette Henzen *Bullet. di corr. arch.* 1848. 164. l. — Neugebauer ismerteti *Dacien etc.* 208. l., 55. szám alatt. — Antonescu szól róla i. h. 22. sz. alatt 26. l.

Találták 1847-ben Tordán más két hasonló táblával; gr. Kemény József tulajdonába került.

Márványból való 11'9 cm. átmérővel.

29. Domborműves kőtábla, hasonló az előbbiekhöz, csak hogy az alsó mező ábrázolása kevésbé határozott.

Henzen ismertette *Bull. di corrisp. arch.* 1848., p. 164. — Neugebauer *Dacien* 56. sz., 208. l. — Antonescu i. h. 23. sz., 26. l.

Kiásták Torda városa felső részében 1847. más két táblával és az odavaló gyógyszerész birtokába került.

Átmérője 13'2 cm.

30. Domborműves kőkorong, szélén léczkerettel, mely a jobb hajlason kicsorbult. Harántosan futó lécz nagyobb felső és kisebb alsó mezőre osztja a lapot. A felső mezőben közepett háromlábú asztal, rajta hal(?), fölötte fátyolos nő térdképe, derékon körülkötött ruhában, a fátyol mindkét vállára csüng alá, kezeit talán fölemelte. Jobbra-balra feléje fordultan lovas áll, fejükön phrygiai sapka, testükön térdig érő zubony, mely a derékon körül van szorítva; a balfelől lovas magasra emeli jobbját, a jobbfelől háta mögé nyújtja ki balját. A baloldali ló alatt térdén fekszik egy emberi alak, a ló első lába rajta áll a fején, a jobbik ló alatt fekvő alak kicsit emeli fejét. A bal lovas mögött emberi alak szemközt áll. A középső nő fölötti téren jobbra-balra mellkép (Sol és Luna).

A vízszintesen álló harántos lécz alatt hullámozó testű kígyó, feje a jobboldalú keret közelébe ér. Az alsó téren a bal sarokban jobbra álló hosszúnyakú madár, közepett az előtérben jobbra szaladó négylábú (kos?), tőle balra és jobbra egymásfelé hajló egy-egy emberi alak, a balsó kinyújtja jobbját, köztük emberi alak szemközt látszik állani, ezt az állat teste alatt látható két láb tanúsítja, a felső test idoma kevésbé határozott. Ezután jobbra krater, fölötte rhyton (?) vagy kígyó (?) és a

DOMBORMŰVES KÖRKORONG A KOLOZSVÁRI MÚZEUMBAN, term. nagys. (3o. sz.)

legvégén jobbra olyfajta idom látszik, mely többretegű sziklának (?) tetszhetik.

Az emlék gr. Bethlen Gergely hagyatékából a kolozsvári múzeumba került; ezt az adatot és a fényképet, mely után ábránk készült, dr. Pósta Béla egyet. tanár úrnak köszönjük.

31. Tojásdad kőtábla laposan kivésott domborművekkel és vörös meg barnás színezés, maradványaival rajtuk. Két darabra tört és három

helyen kicsorbúlt. Léc szegélyzi, melyen most is még vörös vonal fut végig; a tért egy vízszintes és egy körhajlású lécz három térré osztja.

A főtéren közepett oltárféle talapzaton női mellképnek látszó idom, jobbra-balra tőle nyargaló lovas sapkával fején, talán zubbonyyal, mely-

DOMBORMŰVES KÖLEMEZ BREGETIÓBÓL A N. MÚZEUMBAN cca. $\frac{1}{1}$ (31. sz.)

ről azonban lekopott a festék, a baloldali lovas lábán festék maradt, a készítő oda lábbelit képzelte, a jobboldali lovas emeli balját, a lovakon megmaradt részben a kantárszíz és hátsó szíz színes jelzése, a szíjjak mellett pettyek. A baloldali lovas alatt emberi alakot sejtet a ló lába

alatti fej idoma és a rajta álló kutya festett alakja, a jobbik ló alatti téren két festett csillag, első lába szintén emberfejnek képzelhető idomon áll és odább talán gubbaszkodó emberi testet kívánt a kép készítője sejtetni.

A felső szelvényben balról jobbra előbb mellkép, azután pontozott csillag, odább egymás mellett ismét két mellkép (Sol és Luna) és pontozott csillag látszik, a szelvény vége kicsorbult.

Az alsó szelvényben balra alig fölismerhető madár, alatta négy fekkentes harántos sáv, talán sziklarétegeket jelez, mellette festett kráter, fölötte talán vadkan fej, közepett talán oltár és az oltár felé fordult festett emberi alak, a mely kinyújtott kezén valami kerekded tárgyat tart az oltár fölé, tőle jobbra kutya, mely kinyújtott első lábaival

DOMBORMŰVES KŐABLÁCSKA
KÁPOLNÁRÓL A N. MŰZEUMBAN.
 $\frac{2}{3}$ nagys. (32. sz.)

DOMBORMŰVES KŐABLÁCSKA SZISZEK
TÁJÉKÁRÓL. $\frac{2}{3}$ nagys. (33. sz.)

a léczen látszik fölkúszni, rajta harántosan álló barna folt, a kutya fölötti térről lekopott a szinezés.

Az emlék mészkőből való, Ó-Szönyből került 1884-ben a n. múzeumba. Hosszabb átmérője 16.4 cm., kisebb átmérője 11 cm., vastagsága 0.8 cm.

32. Tojásdad idomú kőablácska, kivésett domborművekkel, melyek eredetileg valószínűleg be voltak festve; most már nincs a szinezésnek nyoma. A tért lécz kereteli be; harántos egyenes lécz kisebb és nagyobb térre osztja a fölületet. A felső nagyobb mező közepén oltárdúc fölött női alakból csak a kerekded fej és az oldalt lecsüngő fátyol látszik elég határozottan. A feléje nyargaló két lovas csak nagyoltan van kifaragva, mindegyik emeli egyik kezét, fejükön csúcsos sapka, a lábuk alatt fekvő két emberi idom csak egy kisebb körded idomú és egy

nagyobb hosszukás idommal van jelezve; a lovasok fölötti téren két mellkép látszik (Sol és Luna).

Az alsó szelvény idomaiból csak a legbalsót és a szélső jobbik idomot lehet valószínűséggel fölismerni; az előbbi talán kakas, az utóbbi kutya. A középső három sávós dudor a korábbi esetekben itt lejátszódó több alakú jelenetet engedti sejteni.

A táblácska 1835-ben állítólag Kápolnáról került a n. múzeumba. Legnagyobb átmérője 6.4 cm., legkisebb átmérője 6 cm.

Leírta 17. szám alatt ábra kíséretében Antonescu i. h. IX. tábla 1. sz.

DOMBORMŰVES KŐTÁBLÁCSKA BÉCSI MAGÁNGYŰJTEMÉNYBEN. (34. sz.)

33. Tojásdad idomú domborműves kő táblácska, laposan kifaragott domborműveit színezés borította, mely most hiányzik. Harántos lécz két mezőre osztja a fölületet. A felső nagyobb tér közepén magas oltárduczon valami (hal?) fekszik, fölötte női mellkép körvonalai látszanak; oda felé nyargal a két lovas, fejükön a phrygiai sapka világosan látszik, de kezük mozdulata bizonytalan, a lovak lábai alatt határozatlan idomok.

Az alsó mezőben a bal széle közelében talán madár, a szélső jobb oldalon kutya felső teste állapítható meg, a két alak közötti idomok fölismerése kétes.

Az emlék a Szávából a régi Siscia közelében kikotort több egyéb régiséggel került 1875-ben a nemzeti múzeumba. Anyaga kemény mészkő. Nagyobb átmérője 9.3 cm., kisebb átmérője 3 cm. Közzétettem rajz kíséretében az Arch. Közl. XI. k., 3. füz. 136. lapján (XII. köt., 136. lap.) az ábrát itt itmétjük.

34. Tojásdad kőtábla töredéke laposan kifaragott domborművekkel. Szélét lécz keretelte, vízszintesen futó harántos lécz két mezőre osztotta a tért. A főtéren közepett háromlábú asztal, melyből azonban csak a középső láb látszik; az asztalon hal, fölötte női térdkép. A két lovasból megmaradt a baloldali egészen, a jobboldaliból látszik a ló előrésze és a ló első lába alatt a fekvő ember feje. A baloldali lovas szakállasnak látszik, rövid chitonja a térdig ér, a chlamys hátracsüng; a lovas fölemelt jobbujában oly tárgyat tart, mely rhytonnak tekinthető.

DOMBORMŰVES KŐTÁBLA TÖREDÉKE A KOLOZSVÁRI MÚZEUMBAN. $\frac{1}{1}$ nagys. (35. sz.)

A ló lábai alatt hátán és kinyújtott karján fekvő emberi alak fekszik. A lovas mögött oszlop áll, mely majdnem oly magas mint a lovas, a feje olyan, mintha az ion rendet példázná, fölötte abacus. Az oszlop és a bal-felőli keret közötti keskeny téren jobbra fordult chitonba és bő bugyogóba (?) öltöztetett férfialak keskeny ülőkén ül, fején talán hegyes sipkát hord, kezében valami határozatlan tárgyat tart. Fölötte szemközt tekintő mellkép.

Az alsó téren közvetlenül a lécz alatt két kis serlegféle (?), és mindkét oldalról mellette tojásdad idomú tárgy (csészék?). Ezek alatt balra álló kakas, ez alatt hydria (?) és rajta egy idom, mely fölül körszelvényű, ezután következik két határozatlan idom talán jobbra for-

duló emberi alak, mely valamely kerekded tárgyat fölemelt, és a legszélén egy balra emelkedő kigyófejet vélünk megkülönböztetni.

Az emléket Trau K. úr Bécsben birja gyűjteményében. Sárga mészkőből készült. A mellékelt ábrát dr. Nowotny Ede tanár úr sziveségének köszönjük. A tárgyat legelőször a bécsi archæologiai kiállításon (1893) mutatták be, melynek lajstromában 1572. szám alatt volt említve.

35. Tojásdad idomú domborműves kőtábla töredéke. A lemez be volt keretelve, sávós lécz harántosan felső és alsó térre osztotta. A felső téren még meglátszik a középső oltár ducza, a baloldali lovasból megmaradt alsó fele a ló lábai között összegubbaszkodó emberi idom.

Az alsó mezőben közvetlenül a lécz alatt egymás mellett több apró edénykét vélünk felismerni, alattuk talán jobbra forduló madár áll, mellette hydria van, a hydria fölött egy határozatlan tárgy körvonalai mutatkoznak. A középső jelenetből csupán jobbra fordult emberi alakot vélünk fölismerni, a ki fölemeli jobbját arcza felé.

Dr. Pósta Béla, a ki az eredetit tanulmányozta, különböző világítás szerint más-más magyarázatot tart lehetőnek. Hogyha jobbról eresztette reá a fényt, úgy képzelhette, hogy itt a máskor is a középhelyen szereplő három ifjú jelenete van ábrázolva; hogy ha ellenben balról eresztette reá a világosságot, akkor lombos fa felső koronája látszott mutatkozni, mely mellett a fára kötözött Marsyas balra néző fejét vélte láthatni. Ez a jelenet szerinte emlékeztetne a Chablois-féle hármas szoborra, a hol Axiokersos Apolloval van kombinálva.

Az eredetit az erdélyi muzeum birja, lelőhelye Antonescu szerint Grind és gr. Kemény József birta korábban. Antonescu leírja i. h. 21. és 22. l. és közli képét XI. tábla 19. sz. alatt. Ábránk fénykép szerint készült, melyet dr. Pósta Béla egyet. tanár úrnak köszönünk.

36. Tojásdad idomú domborműves kőtáblácskának mintegy negyedére terjedő töredéke. Közepett háromlábú asztal, rajta harántosan vonuló dudor talán hal akar lenni, fölötte fátyolos női mellkép. Megvan a jobboldali lovas, a lovas szakállas fején hegyes sipka, bal karját magasra emeli. A ló lábai alatt a felső körvonalak után emberi idomot sejthetünk. Az asztal baloldalán talán szintén emberi fej látszik. A lovas fölött emberi mellkép, szemközt a nap vagy hold képe.

Az emléket a fehérmegyei muzeumban őrzik.

37. Tojásdad idomú domborműves kölemez csonka töredéke. A középső asztal alig fölismerhető, ép oly kevéssé a női alak rajta, a jobboldali lovasból egy kis darab maradt meg, a baloldaliból valamivel több.

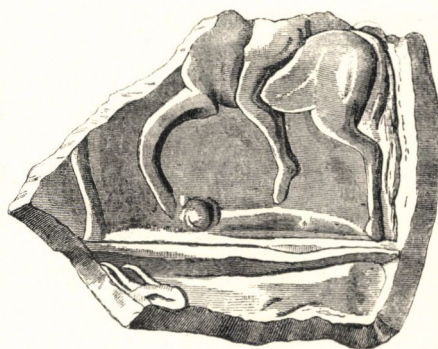
A nemz. muzeumban. Képe megjelent az «Arch. Ért.»-ben 1890., X., 360. onnan ismételtük.

38. Tojásdad idomú domborműves kőtáblácskának jobbfelőli töredéke. A lap be van keretelve és harántosan futó lécz két térre oszt-

totta. A középső asztalból csupán a jobbfelőli láb maradt meg, a jobb-
oldali lovasból a lovas alsó teste, meglátszik rajta a czomb közepéig
érő zubbony és a lóból csupán a fej hiányzik. A ló alatt az emberi
alakból a fej külön van tagozva, a test hengerded idom. A léczen aligha-
nem hullámzó kigyó van, melynek letört a feje. Az alsó mezőben némi

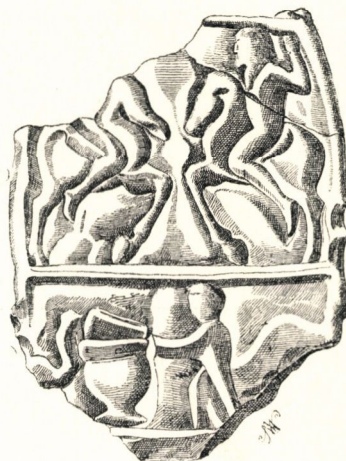
DOMBORMŰVES KŐTÁBLA TÖREDÉKE A
FEJÉRMEGYEI MÚZEUMBAN. (36. sz.)

DOMBORMŰVES KŐTÁBLA TÖREDÉKE
BREGETIÓBÓL A N. MÚZEUMBAN.
term. nagys. (38. sz.)

DOMBORMŰVES KŐTÁBLA TÖREDÉKE
A N. MÚZEUMBAN. (37. sz.)

DOMBORMŰVES KŐTÁBLÁCSKA POZSARE-
VÁCZRÓL A SZEGEDI MÚZEUMBAN. (39. sz.)

valószínűséggel jobbra irányuló kutya (?) kinagyított idomának felső széle
állapítható meg.

Az emléket 1878-ban Ó-Szönyben (Bregetio) találták; a nemz.
muzeumban van.

39. Tojásdad idomú, domborműves táblácska. A táblácska két he-
lyütt csonka. Keret szegélyzi, harántos egyenes lécz felső és alsó térre
osztja. A felső tér közepén három lábú asztal nyulánk idoma, rajta va-

lami gömbölyded idom és fölötte női testnek képzelhető alak. Kétfelől lovas közeledik feléje, a jobboldali egészen megvan, balját fölemeli; a két lovas alatt kinagyolt emberi idom mutatkozik.

Az alsó mezőben balról fölemelkedő kigyó, mellette krater, rajta rhyton (?), közepett oltár, mely fölé balra álló ember kinyújtott kezeivel valami gömbölyded tárgyat tart, ettől jobbra talán kakas felső körvonala maradt meg a törés fölött.

Találták Pozsarevác környékén (Szerbia); sárgás kristályos mészkőből készült. Őrzik a szegedi muzeumban; legelőbb ismertette Reizner

DOMBORMŰVES RÉZLEMEZ VIRUNUMBÓL A KLAGENFURTI MÚZEUMBAN.
1/1 nagys. (40. sz.)

János az Arch. Ért.-ben 1899., 188. l., ábra kíséretében, melyet itt ismételünk.

40. Négyszögű domborműves rézlemez, két helyütt sérült. Trébetl, ponczolt és vésett munka. Keretül nagyobb gömböcssor szegélyzi, mely mellett belül sűrűn álló apró, beponczolt pontokból álló sor vonul, kívül a szegélyt ugyancsak pontsor kíséri, melynek pontjai kidomborulnak és ritkábban állanak. A felső mező közepén női alak áll hosszú ujjas öltönyben, melyet öv szorít dereka körül, lecsüngő két kezével dereka táján harántosan tart kendőt. Jobbra-balra feléje fordultan lovas áll, fejük födetlen, testüket czombig érő zubbony borítja, vállukról chlamys leng hátra. Mindegyik lovas magasra emeli egyik kezét. A baloldali ló alatt

hasán fekvő ember előre nyújtott kezekkel, a másik lovas alatt balra irányultan hullámozó kigyó, melyen a nő is rajta áll, a kigyó testét bemélyített körszelvények jellemzik. Mindegyik lovas háta mögött az oldalsó szélről a felső karima közepe alá hajló kigyó, a jobboldali kigyó taréjos, mindkettőnek a testét harántos vonalkák jellemzik. A jobboldali felső sarokban szemközt álló női mellkép, a baloldali mellkép oldalából is látszik egy darabka. A felső mezőn az üres helyeken beponczolt csillogok, egészben 23, középső pont körül körben rakott pontokból állanak.

Az alsó téren balról több ágú fa, jobbik ágáról lecsüng négy lábú

DOMBORMŰVES FÉMTÁBLÁCSKA BUKARESTBEN. $\frac{1}{4}$ nagys. (41. sz.)

Antonescu képe után.

állat fejetlen teste, alatta kerek edény. A fa felé fordultan balra lépő ifjú jobbjával az állat lábát fogja, baljával az állat hasa felé nyul. Az ifjú födetlen fejű, térdig érő zubbony van rajta, mely derekán körülkötözött. A középben háromlábú asztal; úgy nézem, hogy a kerek asztalkán karimás tál áll és úgy látszik, hogy rajta két apró karika, meg a két karikát összekötő félhold idom a tál fülét jelzi. A két karikácska között fekvő kerekded tárgy határozatlan, az asztal lábai között két keskeny testű amphora. Az asztal mellett balról jobbra forduló ifjú áll, balja nem látszik, evvel emeli a görbe végű botot, mely feje mögött harántosan látszik, jobbjával csészét fog. Az asztaltól jobbra legalul balra heverő oroszlán, fölötte edény, melyet gömbölyű testű,

kerek nyílású kráternek néznénk, mellette balra néző kakas, följebb áldozó kés (?) és legfölül hal balra fordult fejjel. A jobbik sarokban kosfejű ifjú balra fordult fejjel, teste szemközt van, jobbik lába is szemközt áll, bal lába hátra lép; jobb kezét a hal felé emeli, bal keze lecsüng. A kosfejhez tartozó nyak tövén gyűrűs elválasztás, testén mintegy térdig érő derekán körülkötött chiton. Az alsó mezőben is az üres helyeken egészben 12 hasonló rozetta beponczolt központi pontokból, mint a felső mezőn. A lemez hátsó oldalán vasrozsdafolt látszik. Technikája a hallstatti kor óta divó pléhet trébelő művészségre vall.

A lemezt Pichler ásta föl Virnuumban, magassága 10.5 cm., szélessége 11.3 cm., őrzik a klagenfurti muzeumban. Közzétette Pichler, Virnum (1888.), 180—182. l., és megjelent a képe *Kunsttopographie von Kärnten*-ben (1889) a 465. laphoz csatolt könyomatú táblán.

41. Domborműves fémtáblácska, ötszögű. Párkány szegélyzi szélét. Három harántos párhuzamos lécz négy térre osztja a fölületet, így támad legfelül egy háromszögű oromféle osztály, egy nagy főtér és alatta két keskenyebb mező.

A főtéren közepett szemközt női alak áll kettős öltönyben, egy alsó hosszabb és egy derékig érő, két kezét széjjel nyújtja, jobb kezével a feléje közeledő balsó ló kantárját fogja, a jobboldali ló szája alá pedig csészét tart. A két lovas hegyes sapkát hord a fején, rövid, derékon körülszorított chiton van rajtuk és a chlamys hátra leng. A balfelől lovas magasra emelt póznán lengeti a sárkányos zászlót, a jobboldali lovas jobbával a ló sörénye felé nyul, balja hátra csüng. A nő feje fölött valami nagyobb, de csupán körülvonalozott mellképfele látszik, közvetlenül mellette balra sugárkoszorus fej, jobbra a mezőben a jobboldali lovas fölött holdsarló.

A főmezőt alul határoló lécz alatt közvetlenül hullámozó testű kígyó, a térben egymás mellett három kis kráter áll, ezután három sarlóféle idom, mellette ismét kis kráter és ezentúl három gyűrűforma. E hét utolsó tárgy alatt a léczcel párhuzamosan öt kerek petty és mellette egyenes nyelű szerszám, melyből a jobboldali keret közelében ostorféle vagy kaszára emlékeztető befejezést képzelünk. A legalsó térben balról jobbra álló kos (?), feléje forduló kakas, közepett alighanem balra ülő oroszlán, ezután jobbra fordult madár, a végén feléje fordul egy négylábú állat.

A legfelső háromszögben közepett balról mellkép, nyakán holdsarlóval, jobbról sugárkoronás fejű mellkép, a balsarokban hal (?), a jobbikban delphin.

Az emlék Bukarestben magánbirtokban van; legelőbb leírta Antonescu i. h. 9. és 10. l., ábra kíséretében (VI. tábla, 7. sz.), az ábrát, mely szerint a jelen leírás is készült, itt ismételtük.

42. Domborműves rézlemez töredéke; a lemezt vékony ezüstkéreg borítja, a rajta kidomborodó alakok ki vannak trébelve.

Megvan a középső nő teljes alakja, magasra emel harántosan tartott kendőt. A lovasokból csupán a baloldali maradt meg; fején phrygiai sapka, rövid térdig érő zubbony és hátralengő chyton borítja testét, a ló lábai alatt a törés fölött a fekvő ember felső körvonalai maradtak meg. A lovas mögött jobbra fordult katona áll, lándzsáját

DOMBORMŰVES ÓLOMLEMEZ DUNAPENTELEŐRŐL A N. MÚZEUMBAN. $\frac{1}{1}$ nagys. (43. sz.)

függőlegesen maga elé tartja. A két alak fölött a keret felől nagy kigyó hajlik nyitott szájjal a középső nő felé; fején taréj, állán szakál. A kigyó fölötti téren háromszögbe rakott három gömböcs; az üres helyeken négy helyütt négyágú csillag vagy keresztke.

Az emlék az 1856-ik évi ásatásoknál került elő Carnuntumban és a carnuntumi múzeumban őrzik. Nagysága 7.6 cm., szélessége 7.2 cm. Dr. R. Schneider ismertette rajz kíséretében «Arch.-epigr. Mitth. aus Oesterreich-Ungarn»-ban 1887., XI. k. 15. l.

43. Hossznégyszögű domborműves ólomtáblácska; a négyszög oldalai nem egészen szabályosak. A hosszabb oldalak mellett jobbra-balra

két hornyolt oszlop félkörű ívet tart. Az oszlop lába magas párnatag, töve ferdén hornyolt, feje leveles, alul lécz és fölül keskeny abacus határolja. Az íven lesbosi chyma keskeny léczen, melyet belül ugyanoly lécztag kísér. Az ívhajlástól fönmaradó felső két sarokban tekerődő kigyó, a baloldali szakállasnak és taréjosnak látszik, a jobboldalinak csak rövid bajsza van, mindegyik kigyó mellett a sarokban csillag volt, melyből már csak a jobboldalinak maradt nyoma.

Az egész ívhajlású tért Sol a négyesfogatával foglalja el. Az isten fejéből kilencz sugár lövel ki minden irányban, testén ujjas, bőredőjű chiton, melyet derekán öv szorít körül, többi testét a quadriga homlokdala borítja. Jobbját fölemeli és egymás mellé rakott ujjakkal mutatja tenyerét, balkezeivel gömböt fog. Jobbra-balra lebegő bő öblű chlamysa menten hagyja jobb vállát, ellenben bő redőkben borítja bal felső karját; két csücske a jobb váll táján függ össze. Az isten feje mellett jobbra-balra egy-egy csillag van a mezőben, sőt a fejéből kilövellő egyik baloldali sugarán négy sugárból álló kisebb kéve ül.

A kocsi homlokfalából megvan egy körszelvényű darab, pontsorrallal diszített sáv szegélyzi felső szélét, alatta a tért háromlevelű virág diszíti. A négy ló párosával kétfelé száguld, a két szélső kifelé ágaskodik, a belsők feje visszafordul; három lónál mindig meglátszik az egyik kantárszár.

A mező ezután következő sávéban a középső idom szemközt álló nő, földig érő alsó és térdig érő felső ujjas ruhában, mely derekán körülkötözött; hajfürtjeiből mindegyik válla fölött látszik egy kis csomó; lecsüngő kezeivel harántosan kendőfélét fog. Egy-egy lovas közeledik feléje. A baloldali lovas fején hegyes csúcsú sapka vagy kalap van, testén a czombot borító öltöny és válláról hátraleng a chlamys. Jobbját magasra emeli az asszony felé. A ló rajta áll egy nagyfejű, jobbra fordult hal testén, a hal szája hegyes, farka két kétágú uszonynyal végződik. A jobboldali lovas feje födetlen, testén térdig érő öltöny és válláról hátraleng a chlamys. Jobbját kinyújtja lova feje fölé. A ló lábai alatt hosszan balfelé elterülő emberi alak arcza alá kinyújtott karokkal. A jobboldali lovas mögött balra álló nő hosszú alsó és rövidebb felső ujjas öltönyben, baljával tartja (?) hátracsüngő köpenyét, jobbját öklében meghajlítva, fölfelé irányítja. A balsó lovas mögött balra álló katona, fején taréjos sisak, testén czombjára hulló, derekán körülkötözött rövid öltöny, lábán magas szárú csizma, jobbjával feje fölé érő lándzsáját tartja csúcsával lefelé, baljával paizsát fogja.

A harmadik sávban közepett alacsony körded idomú asztal körül három alakot látunk; az asztalon erős karimájú tál, mely nyilván az asztal egész fölületét foglalja el, a táltól lecsüngő fodrok az asztal lábait elborító asztaltakaró lecsüngő oldalát jelzik. A tálban hal fekszik. Egymással szemben két meztelen ifjú felső teste látszik az asztal

mellett, ferde helyzetben hajlongnak az asztal felé, pamlagon heverve kell őket képzelnünk és mintha a két ifjú az asztal fölött egymással fogna kezet, míg a jobbfelőli ifjú bal kezével a hal farkához nyúl. Köztük felöltöztetett női alak felső teste szemközti helyzetben látszik, jobbjaival az asztalra nyúl, baljában valami kerek idomú tárgyat tart. Az asszony jobbra fordítja a fejét az arra álló csoportra. Két meztelen ifjú egymással kezet fogva balra áll, egyik lecsüngő jobbjaival mintegy maga elé mutat, a másik az ő balkezét czombjára rakja. A középső jelenettől balra szintén kétalakú jelenet nyitja meg a sort. Egy kosfejű ifjú jobbra tekintve áll szemközt, czombjáig érő, derekán körülköttözött rövid ujjas zubbony borítja testét, kezei lecsüngnek. Tőle jobbra jobbfelé fordult ifjú ugyancsak rövid öltönyben jobbra lépve, mindkét kezével négy lábú állatnak fogja a lábait, mely ötágú fának a legnagyobb galyától csüng le; az állat feje már hiányzik.

A legelső, negyedik sorban a baloldalon kezdve legelőbb háromlábú asztalt látunk és rajta talán hal fekszik. Mellette jobbra ugró oroszán, közepett széles öblű kétfülű krater, tőle jobbra erős tekerődzéssel balra ágaskodó kigyó, melynek farka végén balra fordultan kakas áll.

Az emlék 1897-ben Duna-Penteléről került a n. múzeumba; szélessége 8 cm., magassága 9·4 cm.

44. Ugyanolyan ólomlemez három darabra tört, de különben meglehetősen ép példánya. A domborművek körvonalai is még valamivel élesebbek és azért egyik-másik tekintetben kiegészíthetjük az egybevágó domborművek leírását. Megvan mind a két csillag a két felső sarokban, mindegyik hétágú. A hajlás fölötti téren mindegyik kigyó kiölti nyelvét, a baloldali kigyó nyelvének három csúcsa van, a jobboldalié csupán egyélű. A két oszlop lábának tagozása magasabb vánkostagból és keskeny léczből áll. Az ívhajlason a lesbosi chyma alatti lécz kicsi gyöngyökből áll. A Sol melletti bal csillag hétágú. A második sorban a baloldali katona paizsán valami levéldísz látszik. A harmadik sor középső jelenetében csakugyan hal fekszik a tálban. A három alak jobb kezének mozdulata szintén világos, egymást éri mind a három kéz. A negyedik sorban a bal sarokbeli asztalon hal fekszik, a középső füles korsó lába, a kigyó farka és a rajta álló kakas szabatosan ismerhetők meg.

Az emléket találták Magyar-Egresen (Somogym.) és őrzik a somogymegyei rég. társulat múzeumában Kaposvártt. Legelőbb közzétette Melhárd Gyula a somogymegyei rég. társulat évkönyvében 1882. 31—40. l. ábrával. Hossza 9·5 cm., szélessége 7·8 cm.

45. Ugyanolyan domborműves tábla, mint a megelőző kettő (43. és 44. sz.) Minden részlet annyira összevág, hogy ugyanegy mintából látszik készültnek.

Ruma melletti Petrovciből szerezte 1882-ben a zágrábi n. múzeum. Gipszmásolatát dr. Hoffiller úrnak köszönjük.

Az előbbi három táblácskához hasonló, de mégis tőlük egyik-másik tekintetben eltérő változatot több példányban ismerünk.

46. A tér felosztása és a sorok meg ábrák egymásutánja ugyanaz. A felső két sarokbeli kigyó közül a baloldalinak van taréja és kis szakáll, a jobboldalinak kisebb a taréja és szakáll nincs, mindkettőnek nyitva áll a szája, de nyelve nincs. A kigyók mellett nincs csillag a sarokban. Az oszlopok lábának két-két vánkostagja van, az oszloptő sima, az oszlopfő nyakán erős lécz, a fej kehelyszerű, három hurkos szélű levélből áll, az abacus szélesebb mint a nyaklécz. Az ívhajlás szegélye kívül-belül gyöngysor, közben szabályosan bekeretelt tojásdad idomok sorakoznak. Sol fejéből hét egyforma nagyságú sugár áll ki, testét alul majdnem a honaljáig érő öv határolja, karjain az alsó öltöny ujjai, nyakán, mellén a chlamys, mely fölemelt karjai alatt kétoldalt öblösen leng. Jobbján a négy ujj különválnak a hüvelykujjtól és a kéz tövén kettős kargyűrű, bal keze a nagy gömbtől, melyet fog, nem látszik. Jobb hóna alatt az üres térben pontozott csillag, a bal kezében lévő gömb fölött fekszik az ustor. Szabályos nyolczágú csillag áll Sol mellett jobbra-balra. Az isten öve alatt a quadriga homloktáma úgy jelentkezik, mint két egymástól elhajló mandolaidom; a hol a két idom csúcsa közepett összetalál, keresztidom áll lefelé, mely mintegy meg rövidített rajzban a kocsi rúdját átszik képviselni; mind a négy ló nyakán meg látszik a gyeplő. A második sorban a középső női alak hajfűrtjei a válláig érnek, alsó öltönyének ujjai a felső kart borítják, két keze a harántos fátyolt vagy kendőt öblösen lógatja le; a két lovas közül az egyik födetlen a baloldalin alighanem phrygiai sapka van, a hal teste keskeny és csak két farkuszálya van, a jobboldali ló alatt fekvő ember hanyatt fekszik. A baloldali katona lándzsája hegyét lefelé fordítja és majdnem függélyesen tartja a póznát, paizsán jelezve van a középső dudor.

A harmadik sorban a két jobboldali ifjú szorosan zárja egymáshoz szárait. A baloldali csoportban a kosfejű ember és a mellette lévő ifjú igen közel állanak egymáshoz, a lecsüngő állattal foglalkozó ifjú felső teste meztelen, csupán a derekától a czombokra eső rövid zubbony van rajta. A fa, melyen az állat lóg, az ő törzséből oldalágat, koronáján pedig négy ágat és az ágak végén leveleket bocsát. A középső jelenetben meg látszanak az asztal széléről lecsüngő takaró sűrű redői és rajta a tojásdad idomú lapos csésze s benne a hal; az asztal mellett a párnás fekvőhelyek és a párnák külső szélén a jobbik és balsó asztaltárs szárából látszik valami, mintha a fekvő helyzetet kívánta volna a művész így jelezni. A baloldali alak jobbra tekint, nyaka tövén kivágott öltöny

borítja testét, jobbával érinti a tál karimáját. A középső alak szemközt mutatkozik, szintén jobbra tekint, jobbjának mutatóujját a tál karimájára helyezi, baljával valamely tárgyat mellére emel; a jobbfelőli ifjú meztelennek látszik, jobbik kezével az asztalt, másikkal a párnát érinti.

A legalsó sávban az oroszlán erős testű, a középső hydria nyaka karcsú és fülei S idomot öltöttek; a jobboldali kakas nem áll a kigyó farkán.

DOMBORMŰVES ÓLOMTÁBLÁCSKA SZERBIÁBÓL A N. MÚZEUMBAN. $\frac{1}{1}$ nagys. (46. sz.)

Az emléket szép fehér patina borítja; Szerbiából 1899-ben kereskedő útján szerezte a n. múzeum; hossza 9.4 cm. szélessége 7.6.

47. Szabálytalan négyszögű domborműves táblácska ólomból, három alsó mezején ferdén végig futó kapavágás látszik.

A domborművek teljesen összevágának az előbbi táblácska ábráival és úgy látszik, hogy a két táblácska ugyanabból a mintából készült. A felső széle közepén lyuk van a felakasztásra.

Az emléket Vukovártt találták 1819-ben és a n. múzeum őrzi.

Közzétették a leírását a *Cimeliotheca Mus. Nat.* 134. oldalán és újabban Antonescu i. h. VII. táblája 10. sz. alatt közölte az ábráját.

Szélessége 7.5 cm., hossza 9.5 cm.

48. Négyyszögű ólomtáblácska oly domborművekkel, melyek mindenben az előbbi két táblácska reliefsjeivel összevágtnak. A példány két darabra tört és mindkét alsó sarka kicsorbult.

Az emléket a belgrádi múzeum őrzi; fényképét dr. Vassitsnak köszönjük.

49. Domborműves ólomtáblácska, négyszögű. A rajta lévő domborművek teljesen összevágtnak az előbbi három táblácska ábráival, csupán a balfelöl felső sarokban ágaskodó kigyó teste van megduplázva.

A lemez több helyütt lyukas és sérült.

Hossza 9.5 cm., szélessége 7.5 cm. Találták Sziszekén (Siscia), őrzik a zágrábi múzeumban; dr. Hoffillernek köszönjük a gipszmásolatát.

DOMBORMŰVES ÓLOMTÁBLÁCSKA TÜSKE-
PUSZTÁRÓL (TOLNA M.) A SZEGSZÁRDI
MÚZEUMBAN. $\frac{2}{3}$ nagys. (51. sz.)

Legelőbb közzétették Kubitschek és Löwy: Ber. über eine Reise in Ungarn etc. Arch. epigr. Mitth. aus Oest.-Ungarn 1879., III. k.

50. Töredék hasonló ólomtáblácskából. Megvan majdnem teljesen a baloldali pillér, a második sorból a katona és a balsó lovas, a harmadik sorból a balsó jelenet teljesen, a középső jelenetből csupán a jobboldali alak csonka. A negyedik sorban megmaradt a háromláb, az oroszlán és a hydria felső része.

Az emléket találták Ruma mellett Petrovciban, őrzik a zágrábi múzeumban; dr. Hoffiller szíves volt róla gipszmásolatot küldeni.

51. Négyyszögű domborműves ólomtáblácska. Szélein két lyuk, három darabra tört, de nem hiányzik belőle lényeges rész. Domborművei teljesen összevágtnak a megelőző hasonló ábrákkal.

Találták Tüske-pusztán (Tolna m.), a szegszárdi múzeumban őrzik. Szélessége 7.5 cm., hossza 9.5 cm. Legelőbb az Arch. Ért. 1902-ik évi folyama 4. füzetében jelent meg az ábrája; azt ismétljük itt.

A megelőző hat egyforma táblácskától többféle sajátságánál fogva néhány hasonló emlék különvállik.

52. Majdnem quadratikus idomú ólomtáblácska domborművekkel. A tér bekeretelése oszlopos ívvel és fölhasználása négy sorba rakott jelenetekre is ugyanaz, a legtöbb jelenet ismétlődik. Kiemeljük az eltéréseket. A két oszlopfő áll egy hosszabb levélből és tőle jobbra-balra két egymás fölé helyezett oldalt kihajló levélből, mely együtt ugyan-

azt a magasságot éri el, mint a magas levél; az ív belső széle gyöngyözött, külső léczkerete nincs. Az ív fölötti a jobboldali kígyó szakála szárny módjára tagozott. Sol chlamysából csak a mellét borító előlső rész és a két hozzá közelebb álló lovak feje fölött látszik egy-egy darabka kinyújtott jobbja csupasz, a kéz oldalnézetben áll, a golyót tartó bal kéz rövidebbnek mutatkozik, a golyó fölött nincs ustor. A quadriga homlokfalán a két tojásdad idom nem teljes, a középső kereszt helyett csak rövid léczféle áll lefelé, a két belső lovon a haszój felső darabja a két külsőn a gyeplő látszik. A két csillag kisebb,

DOMBORMŰVES ÓLOMTÁBLÁCSKA MITROVICZÁRÓL A N. MÚZEUMBAN.

¹/₁ nagys. (52. sz.)

csupán hétágú és a második sorbéli középső női alaknak a feje mellett áll. A nő hajfürtjei nem a vállig csüngnek le, a harántosan lecsüngő kendő majdnem félkörű öböl idomát ölti. A nő a második tér alján harántosan vonuló léczen áll. A baloldali ló alatt oly vékony hátán fekvő idom, hogy alig lehet benne emberi alakra ismerni, a mögötte álló sisakos vitéz ferdén, hegygyel fölfelé tartja lándsáját; a jobboldali ló alatt hal fekszik. A lovas mögött álló nő homlokán diadémát vélünk észrevenni. A harmadik sor alján is egyenes lécz fut harántosan, melyen az összes alakok elhelyezkednek. A középső három alak ezúttal mind felöltözöttnek látszik s így alig lehet megállapítani, hogy melyik férfi, melyik nő, a két balsó egymás felé tekint, a középső balra fordul

és fölemeli jobbját, talán tart benne valamit, a balfelőli alak jobb kezével a tál karimája felé nyúl, a jobb oldali mindkét kezével nyúl hozzá. Az asztal magasabb mint az eddigi asztalidomok, az oldalán bő redőkben lecsüngő terítő, alúl csipkés szegélyű; a tojásdad idomú karimás tál az asztal egész fölületét veszi igénybe, rajta hosszában hal fekszik. A pamlag, mely az asztal körül fut, vízszintesen van tagozva és a két jobbik alak csak a mell tájától fölfelé látszik ki belőle a balsó alak kátsó körvonala szegélyzi a pamlagot. — A két álló ifjú széjjel rakja lábait, kezük tartása olyan mint máskor, de ezúttal a balra álló ifjú társa felé fordítja a fejét, nem az asztal felé mint máskor. — A balsó jelenet elrendezése abban tér el az eddigi ábráktól, hogy a fa elválasztja egymástól a két alakot. A kosfejű ember a fától balra állva, jobbra néz; a fának két nagy ága van, a nagyobb ágról csüng le a fától jobbra a fej nélküli állati test, az ifjú, a ki kezeli, balra áll és baljával hátsó czombját érinti; az ifjú felső teste meztelen, csupán a csipőtől csüng alá rövid ruha.

A legalsó mezőben úgy mint máskor, háromlábú asztal áll a bal sarokban és a rajta fekvő tárgy hal lehet. Mellette a levegőben bogárféle (?) lebeg; harmadik a tekerődző kígyó, mely fejét a középső hydria felé emeli, a hydria jóformán nélkülözi a nyakot és fülei hurok idomát öltötték; mellette balra fekvő oroszlán, a háta mögött lebegő kis tárgy talán fenyőtoboz (?), az oroszlán kinyújtott farkán rajta áll a balra forduló kakas.

Az emléket 1809-ben Mitroviczán találták, a n. múzeum birja, magassága 8 cm., szélessége 7.5 cm. Legelőbb ábra kisérétében Halitzky tette közzé a Tud. Gyűjt.-ben (1818 (?)) III. (?), 64—65, nem láttam). Utóbb közölték a Cimeliothecában 134. l. — Kiadta Antonescu i. h. 11. és 12. l. ábrával (VII. tábla, 9. sz.).

53. Az előbbivel teljesen megegyező domborműves ólomtáblácska előkerült Boszniában Halapićban Blamoč mellett; őrzik a serajevói múzeumban, szélessége 7.5 cm., magassága 8 cm. Felső részén csonka. Ábra kisérétében igen tanulságos értekezést írt róla Dr. Eduard Nowotny tanár ezen a címen: «Ein römisches Mysterienrelief im bosnisch-hercegovinischen Landesmuseum» megjelent a «Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina» című évkönyv IV. kötete 296—302. ll. 1896-ban.

54. Ugyanolyan ólomtáblácskából való töredék. Megvan a harmadik és negyedik sorból egy rész. A tábla alján két finom, párhuzamos, vízszintes lécz határolja a szélét. A felső sor középső jelenetében élesebben domborodnak ki az arcok, a pamlag vonalai vízszintesek és a tál karimája gyöngyözött.

Az utolsó sorban a háromlábú asztalon fekvő hal idoma szabato-

sabban látszik, az asztal mellett ferdén álló tárgy ásóvasnak (?) is látszhatik; megvan a kígyó, a nagyfülű hydria és az oroszlán előrésze.

A n. múzeum 1901-ben szerezte; a töredék szélessége 5'4, magassága 3'5 cm.

A hasonló ólomtáblácskák eddigi három változatához járul még egy negyedik változat, melyből azonban eddig csupán egy példányt ismerek, ez is csonka.

55. Domborműves ólomtáblácska két alsó mezejét mutató töredéke.

A harmadik mező első jelenetét a fa határolja, a kosfejű alak és az ifjú a fától balra állva jobbra fordúlnak. A fának két ága van, a balsó ágról csüng le a fejnélküli állati test, alatta a földön bödöny áll, nyilván azért, hogy belé gyűjtsék a kifolyó vért. A középső jelenetben ezúttal az asztalon álló nagy tál világosan fölismerhető. Fémtálat kell oda

DOMBORMŰVES ÓLOMTÁBLÁCSKÁBÓL VALÓ ALSÓ TÖREDÉK. TALÁLTÁK ÖCSÉNYBEN (TOLNA M.) ŐRZIK A SZEGZÁRDI MÚZEUMBAN. $\frac{2}{3}$ nagys. (55. sz.)

képzelní, melynek erős a karimája és karimáján három gyűrűs fül van, a tálban ezúttal szárnyas sültet látunk, talán levélkoszorú van körülötte. Az asztal körüli pamlagon jobbra-balra a két oldalsó alak altestéből is látunk valamit. A balfelöli meztelen ifjú, bal kezével pohárfélét fog, jobbjaival reámutat a pecsenyére, a középső alak nő, szemközt tekint és baljában serleget tart, jobbja a tál fülét fogja, a jobbfelöli alak is nőnek látszik, mindkét kezével a tál karimája felé nyúl. — A jobb-oldali ifjak száma egygyel megnőtt, mind a három meztelen, egymás mögött balra fordul, az első kinyújtja jobbát a középső jelenet felé, a harmadiknak a bal keze alighanem hátracsüng.

Az alsó mezőben a bal sarokban háromlábú asztal áll, rajta vadkanfej (?), mellette oszlop s rajta égő (?) mécses, odább oroszlán, mintegy ugrásra készen hátrahajlik, közepett nagyfülű edény, azontúl taréjos és szakállas kígyó az edény felé emelkedik, szőlőfürt vagy fenyőtoboz (?), kakas balra fordul, mögötte oszlop darabja látszik, rajta mécses. A tábla

alsó szélén a föld felszínét jelző hullámzó vonal és párkány, balra gyűrűdzött oszlop, a jobb szélén hasonló oszlop darabkája maradt meg.

Az emléket találták Öcsényben, a szigethi pusztán (Tolna m.); őrzik a tolnamegyei múzeumban Szegzárdon. Szélessége 10,5 cm., magassága 6 cm. Ábráját közölte az Arch. Ért. 1902, 366. l.; a honnan ismételjük.

DOMBORMŰVES ÓLOMTÁBLÁCSKA TALÁLTÁK ČALMÁBAN (SZERÉM M.),
ŐRZI A N. MÚZEUM. $\frac{1}{4}$ nagys. (56. sz.)

56. Domborműves ólomtáblácska, majdnem négyszögű, fölül kör-szelvényű orommal és két csücskösen kiemelkedő sarokkal. A középső kihajlásban tüskés hal jobbra fordúl, mellette mindkét oldalt egy-egy négyágú csillag és a csücskében is egy-egy négyágú csillag. A négyszögtérte kötéltágú párkány kereteli be. Az ábrázolt domborművek oly durván nagyolt képek, hogy csak a megelőző domborművekből nyert benyomásaink alapján birunk bennök eligazodni.

A jelenetek három sorban következnek egymás alatt. Legfölül a közepén földővel leborított amphoraféle edényt szemlélünk, a földél felső hegye csucsos; a két oldalt hosszabbított lenyúló karok zavarossá teszik az idomot. Kétfelől hármassal erős hajlással két kígyó közeledik az edény felé. Ezeken túl balra félholdas mellkép (Luna), jobbról sugaras fejű mellkép (Sol).

A második sor közepén női alak áll, lába feje nem látszik alatta rövid talp, melynek lefelé nyuló csücske van. A nő szemközt áll és szélesre kinyújtja mindkét karját, a kezét mindkét kar végén két hegyes szögben nyújtvány képviseli. A kétfelől feléje nyargaló két lovas ugyan-csak torzkép. A jobboldali ló vágtatva emeli mindkét első lábát, a lovas fején phrygiai sapka, hátralengő chlamyst és czombig érő zubbonyt vélünk rajta látni, magasra emelt baljában rövid kés vagy tör van. A ló lábai alatt hasán fekvő emberi alak, kinyújtott testtel, emeli a fejét. A baloldali lovas hosszú, majdnem térdig érő ruhája a mell táján és a csipő alatt dúdorosan körül kötözött, jobbjaival a ló hátsó részére látszik támaszkodni. A ló lábai alatt szakállas (?) arcú emberi alak látszik, mely jobbra fordultan kiterül és fejét magasra emeli. Mindegyik lónak csak három lába látszik. Mindegyik lovas mögött torzalak, a baloldali alighanem kosfejű, a jobboldali ferdén póznát (?) tart baljában.

A legelső sorban a bal sarokban háromlábú asztal áll, rajta közepett valami gömbölyded tárgy, balra kis edényke, jobbra pohárféle látszik állani.

A mellette álló tárgy mecstartó állvány, rajta legfölül égő mécs.

Következik eltorzult idomban a korábbi táblácskák harmadik sorának első jelenete, melyet csak azért birunk e torzképben fölismerni, mert tipikus képét jobb ábrákból is ismerjük. Közepett háromágú fa, tőle balra egy kicsi idom áll (a kosfejű ember helyett), a fa jobbra nyúló ágáról lecsüng a fej nélküli állat; az ifjú, a ki vele foglalkozni szokott, ezúttal igen nagy arányokat öltött és egészen meztelen, szétterpesztett lábaival és előreahajló testével heves mozdulat benyomását kelti, kezével az állat czombja felé nyúl. Következik egy karcsú nyakú, nagyfülű hydria; rajta háromszögben elhelyezett három kerek tárgy van ábrázolva, legvégén balra fordult kosfejen szintén balra kakas áll.

Az emléket Čalmaban (Szerém m.) találták, a n. múzeum 1901-ben vette kereskedőtől. Szélessége 7.5 cm., magassága 8.2 cm. Az emlék lelhelyéről dr. Brunšmid tanár úr volt szíves értesíteni.

57. Az előbbivel minden tekintetben összevágó ólomtáblácska; úgy látszik, hogy azzal ugyanegy mintából készítették.

Az emléket a n. múzeum 1886-ban szerezte.

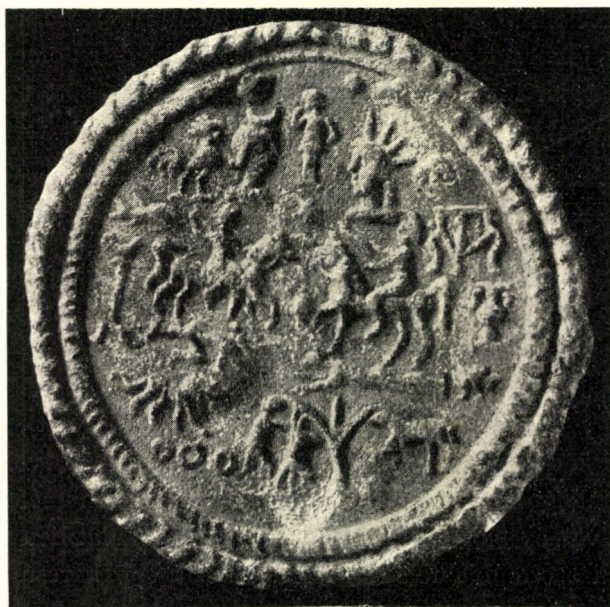
58. Az előbbi két táblácskával (55. és 56. sz.) teljesen egybevágó példány van a zágrábi n. múzeumban, Vinkovczéről szereztek. Gipszmásolatát dr. Hoffiller úrnak köszönöm. Értekezett róla Kubitschek és Löwy A. E. Mitth. aus Öst.-Ung. 1879. III. k., 172. l., 8. sz. alatt; dr. Brunšmid még Vinkovczen látta. (V. ö. u. o. III. k., 123. l.)

59. Domborműves ólomkorong. Szélét egymáshoz illeszkedő szív-idomokkal díszítették. Ezen a kereten belül gyűrűstestű kígyó, kétfelől a keret felső hajlása felé emelkedik és egymással szemben két fejjel

végződik, a fejek közti közön vékony lécz kíséri a külső keretet, mely összeköti a két kígyófőt; a jobbik fej előtt csillagnak látszó idom áll.

Egészben három sort lehet az ábrák csoportosításában fölsismerni.

Az első sor közepén kicsi nő áll, kettős öltöny borítja testét, a nő balra fordul, jobbát szája felé emeli, balja hátra csüng. Mellette jobbra-balra két egymás felé tekintő mellkép, mely aránylag négyszer nagyobb mértékben van ábrázolva. A baloldali nő fején fekvő félholdal (Luna), a jobboldali hosszúfürtű férfi négy sugárral bir feje hátul-

DOMBORMŰVES ÓLOMKORONG TALÁLTÁK AQUINCUMBAN, ŐRZIK AZ AQUINCUMI MÚZEUMBAN. $\frac{1}{4}$ nagys. (59. sz.)

ján (Sol). A középső nő alatt hatágú csillag. Luna mögött jobbra fordult kakas, Sol mögött csiga vagy kosfej (?).

A második sor közepén fölsimerhetlen idom, mely felé mindkét oldalról lovas közeledik, a jobbik lovas alantabb áll, fején hegyes süveg, baljával a gyeplőt fogja, jobbában valami hosszúkás halforma (?) tárgyat tart. A ló alatt hosszában elterülő ujjas chitonba öltözött emberi alak fekszik a hasán. A baloldali lovas szakállasnak látszik, baljával fogja lóva gyeplőjét, jobbát fölemeli és ferdén lefelé irányozza hosszú póznás lándsáját. A ló lábai alatt jobb térdén és mindkét kezén jobbra kúszó emberi idom látszik. A baloldali lovas mögött fölül jobbra forduló hal erős úszószárnyakkal fekszik vízszintesen. Alatta állványos talapzaton oszlop, rajta égő (?) mécse. A jobboldali lovas mögött fölül

háromlábú asztal, alatta hydria áll, hosszúnyakú, két 2 idomú fülekkel, a hydria alatt madár (holló?)

A harmadik sorban a bal oldalon jobbra lépő oroszlán és alatta három karika. Közepett háromágú fa; balsó ágáról lecsüng az állat, melynek ezúttal mind a négy lábát, a bunkós farkát és talán fejét is, vagy legalább a nyakát látjuk; balról az állat felé lép egy emberi alak, ki az állat lábát fogja. A mező jobbik szárnyában balra álló négylábú (talán kutya) és alatta csillag.

Aquincumban az oszlopos csarnokban találták 1896-ban és őrzik az aquincumi múzeumban. Dr. Kuzsinszky Bálint egyet. tanár szivességének köszönjük, hogy az érdekes emléket sorozatunkba fölvehettük.

DOMBORMŰVES ÓLOMKORONG A ZÁGRÁBI MÚZEUMBAN.
 $\frac{1}{1}$ nagys. (60. sz.)

60. Ólomkorong domborműves ábrákkal. Ábráinál fogva és technikai kivitele miatt közel áll az aquincumi lemezhez, de több részben eltér tőle. Külső gyöngyös kerete megsérült, a vele belül párhuzamos kigyótest két fejéből csak egy részlet maradt meg. Az első sor közepén álló kis női alak jobbát emeli; a kétoldalt mellette lévő egymás felé fordult fej közül Luna a jobboldalon, Sol a baloldalon van, Sol feje mögött háromlábú asztal áll, úgy látszik mintha pohárkak állanának rajta, feljebb a keret közelében egy csigaféle és két gyűrű látszik sorakozni. Luna mögött balra álló madár, e fölött csigaféle idom és balra odább négy csillag látszik. A középső mezőben a két egymásfelé nyargaló lovas közt egyik női alak külön talapzaton szemközt áll,

a harántosan lecsüngő kendőt szélesen fogja, mindkét keze alatt több ágú csillag látszik. A lovak sörénye ajátszerűen tüskék módjára áll, mind két lovas fölemeli egyik kezét, a jobboldali talán rhytont tart és úgy látszik mintha hátrafelé irányuló bal kezével is fogva valamit. A lovak alatt két kúszó ember mindegyike másképp van ábrázolva. A baloldali lovas mögött jobbra álló madár (kakas?), a jobb oldali lovas mögött balra álló emberi idom, a mely talán a kosfejű ember lehet, feje alig domborodik ki, testén mintegy a térdig érő chiton van.

A legalsó tér közepén görbén hajló törzsű fa, melynek balsó ágáról lecsüng a hosszúnyakú fejetlen állati test, mellette jobbra irányuló

DOMBORMŰVES ÓLOMKORONG. TALÁLTÁK POZSAREVÁCSBAN (SZERBIA) ŐRZIK
U. O. A GYMNASIUMI GYŰJTEMÉNYBEN $\frac{1}{1}$ nagys. (61. sz.)

emberi alak, a fától jobbra-balra járó oroszlán, az ember mögött gömböcsökből alakított oszlop és tetején mécses, odább balra amphora és a legelején balra atározatlan idomot látunk, mely három részre tagozódik. Az emléket Sziszekről szerezte a zágrábi muzeum. Ábránk gipszmásolat után készült, melyet Dr. Hoffiller V. urnak köszönünk.

61. Ólomkorong domborműves ábrákkal. Közeli rokonságban áll az aquincumi és sisciai hasonló lemezekkel, de nem egyezik meg velők teljesen. Megvan a külső gyöngykeret és a belül vele párhuzamosan vonuló gyűrűs kigyótest a felső két fejjel. A legfelső sor közepén álló kis nő jobbát emeli, mint az aquincumi példányon, de a mellette álló két nagy fej úgy áll, mint a sisciai táblácskán, balról jobbra

tekint Sol fénysugaras feje, míg Luna a félholddal feje fölött a jobb-
oldalon áll és balra tekint. Sol mögött Victoria áll, jobbra Luna mögött
háromlábú asztal, rajta edénykéek állanak.

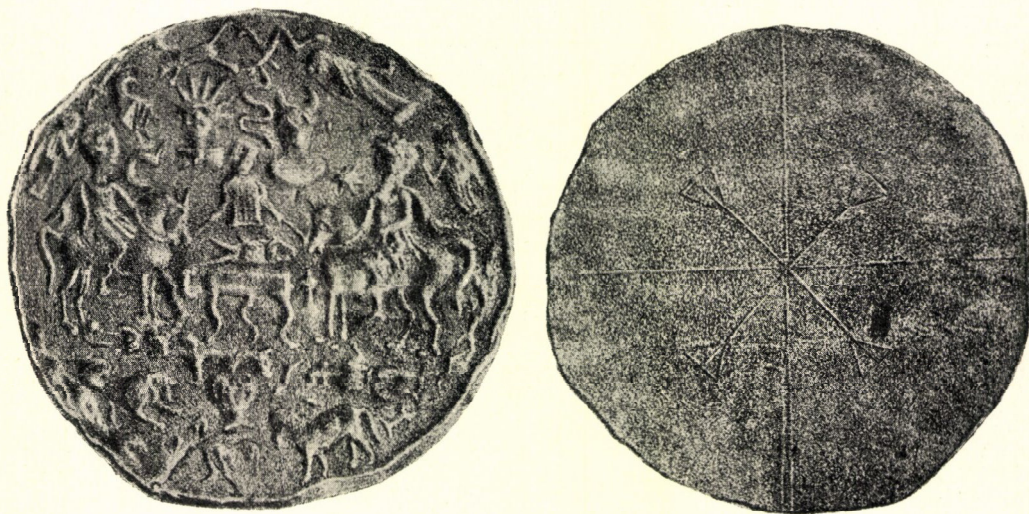
A következő sorban a középső alak nő, kettős öltönyben, harán-
tosan tartja a kendőt. A kétoldalt feléje közeledő lovas közül a jobbik
magasra emeli jobbját, baljának a mozdulatát nem bírjuk megállapítani.
A ló alatt négykézláb balra kúszó emberi alak. A baloldali lovas
fölemelt jobbában rhytont tart, balja is fog valamit, talán csészét.
A bal lovas mögött alul füles hydria, fölötte csiga, a jobboldali
lovas mögött szintén hydria, följebb balra álló kakas.

A legalsó sorban jobbra lépő oroszlán és alatta jobbra irányult
hal. A középső jelenetben ötágú fa, a jobbra kiálló ágról csüng alá az
állat, mely felé hajlik az ifjú. Nem dönthető el, vajjon a fától balra
volt-e alak. Jobbra a középső jelenettől állványból kiemelkedő mécstartó
oszlop, rajta égő mécses, végül a jobboldalon balra álló négylábú. Ez,
valamint a baloldali oroszlán és a középső jelenet alatt külön-külön
más-más magasságban álló vízszintes lécz van. Az emléket Szerbiában
Pozsareváczon találták és ott őrzik a gymnasium gyűjteményében.
Papirpacskolatról írtuk le, melyet dr. Vassits M. M. úrnak köszönünk.

62. Ólomkorong domborművekkel. Az előbbi domborműves koron-
gokkal rokon, de náluknál még durvább munka. Az ábrázolt képek leg-
többje nincs sorosan elhelyezve. Széle szabálytalan görbe, rendetlenül
ki- és behajló léczkerettel. A főcsoport a mező közepén aránylag még
legsabályosabban van ábrázolva. Közepett női mellkép szemközt lebeg,
feje kissé jobbra hajlik, kinyújtott két kezében egy-egy pálcza, melynek
végei a két ló száját érintik. A nő alatt jobbra hal és alatta háromlábú
asztal, az asztal mellett balra hajlított pengéjű szerszám (sarló?), a jobbik
oldalon oltárka (?) vagy gyertyatartó (?). A közepe felé fordult két lovas
közül a jobbik hosszú szakállú, a baloldali szakáltalan; mindegyiken
térdig érő zubbony és hátra lengő chlamys. Egyik kezükkel a ló gyep-
lőjét fogják, a másikkal mindegyik tart valami tárgyat, de nem lehet
kivenni, hogy milyent. A baloldali ló alatt zavaros rajzú alak fekszik.
Azt sem lehet biztosan tudni, hogy a jobbik ló alatt harántosan, de kü-
lön talapzaton elhelyezett állatfejű alak a lóval egy csoportban lévőknek
képzelandő-e. A jobbik lovas arcza előtt csillag, a balfelőli lovas
előtt sarlóféle van ábrázolva. A középső női mellkép feje mellett balra
szemközt álló sugárkoronás Sol mellképe, jobbra Luna a fejéből kinövő
holdsarlóval. A két mellkép között s a középső nő feje fölött erős haj-
lásokkal fölfelé tekerődő kigyó. A kigyó feje reátalál egy hosszúnyelű
szerszámmra, mely ekeszarvának látszik, a nyelet keresztezi egy ásó vagy
kapa nyele. A két szerszám mellett, Sol feje fölött négylábú fejnélküli (?)
állat kiterített helyzetben, széjjel feszített lábszárakkal. A szélső lécz

közelében fáklyaféle (?), mellette rhyton vagy bőségsszarv, a lovas feje mögött szárnyas (?) nő fölemelt jobb kézzel (Victoria), a túlsó jobbik lovas feje mögött hasonló női alak és ennek kezében látszik a koszorú Luna feje és a jobboldali lovas (Victoria) feje fölött ferdén, a hajlás irányában fátyolos nő jobbát arcza fölé emeli, lecsüngő baljában van valami tárgy; ugyanaz a nő máskor (37—59. sz.) Sol és Luna között egyenesen áll.

A főjelenet alatti téren a bal karima közelében a különféle idomok egybefolyása miatt zavaros a kép. Úgy látszik, mintha a lécz mellett közvetlenül tekerődző kigyó emelkednék fölfelé és ugyancsak a lécz mellett ellenkező irányban kutya iramodnék lefelé, odább nagyot ugrik

DOMBORMŰVES ÓLOMKORONG A BUKARESTI MÚZEUMBAN. $\frac{1}{1}$ (nagys. 62. sz.)

Antonescu rajza szerint.

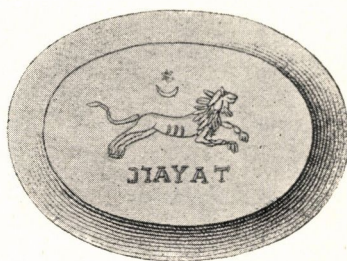
egy oroslán jobb felé. Alul a karimából kinövő jobbra hajló elsatnyult fa látszik, mely mellett jobbra bajos a lecsüngő állati testet és a vele foglalkozó ifjút fölismerni; e jelenet fölött hydria áll, mellette tökéletlen járomnak látszó szerszám, odább talán nyíl nyele, alatta balra lépő négy lábú (kos?) mellette ferdén álló ivóserleg, odább ismét járomféle idom és a szélkeret s a jobbik ló farka között elsatnyult fa. A lemez hátsó oldalán derékszögben egymást metsző átlós vonal, és a központba helyezett rövidebb szárú átlós kereszt, háromszögű végekkel. Az emlék Bolliac gyűjteményéből a bukaresti múzeumba jutott. Antonescu i. h. 10. és 11. l. leírta és közölte képét a VI. tábla 8. sz. alatt, melyet itt ismételünk.

63. Tojásdad idomú ólomlemez mintegy fele három darabra tört és a szélén is kicsorbult. Durván ábrázolt lesbosi chyma kerítette be a

szélén, ezen belül gyöngyözött vonal és beljebb mellette lécvonal keretelte körül a középtért. A tér felső részén kétfelől kigyó emelkedik a keret közelében a közepe felé. A főtért az alsó szelvénytől harántosan álló vékony egyenes lécz választja el. Ezen háromlábú asztal állott a tér középtengelyében, fölötte jobbra fordított hal feküdt és fölötte női mellkép erős redőzetű, derekán pontozott övvel körülkött ruhában. Fejétől balra hatágú csillag, válla mellett jobbra sugárkoronás fejű mellkép (Sol), balra női mellkép holdsarlóval, mely kinő a nyakából (Luna). A két lovas közül csupán a baloldali maradt meg; idoma a női mellkép nagy arányaihoz mérten igen kicsi, alakja igen durván kidolgozott, kezei mozdulatairól csak azt lehet megállapítani, hogy jobbjá hátracsüng. A ló lábai alatt furcsán alakított ember fekszik, feje, lábai és két karja külön van tagozva, teste két egymáshoz illesztett háromszögből alakul, melynek felületét párhuzamos vonalak ékítik. Az alsó szelvényben csupán egy jobbra álló kakas képe maradt meg.

TOJÁSDADIDOMÚ DOMBORMŰVES LEMEZ
TÖREDÉKE, TALÁLTÁK SZLAVONIÁBAN.
1/1 nagys. (63. sz.)

CALCEDON ANGLIÁBAN. (64. sz.)
Antonescu rajza után.

Az emléket Putinej és Indija között találták. Legnagyobb átmérője 7,5 cm. A n. múzeum kereskedőtől vette. A lelőhelyre vonatkozó adatot dr. Hoffiller úrnak köszönjük.

64. Calcedonból metszett tojsádad idomú kő, mindkét lapján bevéssett ábrákkal. A felső lapon harántosan a három főalak foglalja el a

fölület legnagyobb részét. Közepett kettős öltönyben, mely derekán körülkötözött, szemben áll és jobbra tekint a női alak, mindkét kezével a jobbról-balról feléje közeledő lovas alakok lovainak a száját érinti, a baloldali lovas czombig érő zubbonyba van öltözve és chlamysa hátra leng, fölemelt jobbában T idomot tart. A vele szemközt álló jobb-oldali lovas derekán többszörösen körülcsavart öv, bal vállán a chlamys nyoma látszik, fölemelt baljában háromágú villát tart. Mindkét ló homloka előtt csillag, a lovak lábai alatt hosszában elterülő emberi alak, a jobbik ló mögött kicsi Victoria koszorút nyújt a ló háta felé és pálmaágot tart baljában; a baloldali ló mögött kicsi női alak áll jobbra és fölemeli bal kezét. A legszélső kihajlás vonalát követve, jobbra és balra fölfelé emelkedő kigyó kereteli be a fő jelenetet. A középső nő feje fölött madár, mellette balra néző férfi fej (Sol) homlokán körül-futó diademával és három sugárral feje tetején, balra szintén emberi fej, ez jobbra fordul és mellette szabadon álló félhold; ezt a holdat nyilván csupán félreértésből rakták külön, az a mellképhez való és Lunanak jelképe.

Az alsó szelvényben balról kis gyűrűs kulcs (?), mellette jobbra néző kosfej, töve gyűrűzött, egy kis balra álló madár, egy más kis madár mely szemközt áll, háromlábú asztal, rajta három kis edényke, odább jobbra krater és a végén balra forduló hal.

A gemma hátsó lapjain jobbra rohanó oroszlán, fölötté félhold és csillag, alatta görög fölírat: ΘΙΑΤΑΤ.

A leírást azon kép után adtuk, melyet Antonescu i. h. a VIII-ik táblán 11. szám alatt az emlékről közöl, mely Praun gyűjteményében Angliában van. Antonescu u. o. 13—15. l. leírja és közli a kis emlékről szóló irodalmat. Hülsen Röm. Mitth. III. k. 1888. 316. l. is említi a gemmát.

65. Üvegpaszta bemélyített képekkel Bécsben; Berlinben másolatát őrzik. A tér a rövidebb tengely irányában három mezőre oszlik és a mezőket harántos vonalak választják el. A felső vonal közepén női istenség ül ujjas chitonban, melyet a derék táján öv szorít körül, fejéről hátul fátyol csüng le. A nő karjait kiterjeszti és kezét a feléje közeledő lovak szája alá tartja. A két lovas meztelennek látszik, mindegyik magasra emelt pózna végén kigyós zászlót lenget feje fölött. Az ülő nő lábai alatt kiterített meztelen ember, kezét fején túl nyújtja.

A második mező legnagyobb. Közepett magas lábakon álló és kihajló oldaltámmakkal bíró pamlagon egymás mellett vánkosokon három alak, felső teste hátulról és jobbra tekintve ábrázoltatik. A két szélső póznát tart kezében, mind a három alak jobb válláról hátranyúló chlamys van. Az ágy két lába szoborszerű idommal bír. A két láb között a fekvő pad alatt közepett háromlábú asztalka, balról tekerődő kigyó

emeli fejét föléje, jobbról balra fordult kakas áll. Az ágyon kívül balra fölül fődött hydria látszik, alul nagy kosár, melynek nyitva áll a födele; jobbra legalul balra fekvő oroszlán, fölötte balra irányuló hal és még följebb kis krater-féle edényke látszik.

Az alsó mezőben egy harántos sávon egymással szemben áll a kosfejű ifjú rövid, körülkötözött chitonban, jobbra fordul és kinyújtja balját, míg jobbja lecsüng, vele szemben a fátyolos nő balra áll, jobb kezét az arcza felé emeli, balja lecsüng. Köztük a földön ekeszarv(?) és fölül határozatlan tárgy. — A baloldali keret mellett ferdén áll párhuzamos pálczákból álló négyszögű tárgy (syrinx?), a jobboldali alak mögött pálmakoszorúval körülfont rácsféle(?). Ábránk gipszmásolat után készült, melyet a bécsi cs. és kir. múzeum igazgatójának, dr. Schreiber Róbert úrnak és dr. Egger Ottó úrnak köszönök. Antonescu i. h. közli ábráját a VIII. tábla 12. száma alatt és leírja u. o. 15—16. l. Ugyanott közli az irodalmat. Ujabban Hülsen is szól róla Röm. Mitth. III. 1888. 316. l.

66. Lapis lazuliból készült tojásdad intaglio Rómában, az Odescalchi-gyűjteményben. A kivésott jelenet a hosszabb tengelyen állva mutatja az alakokat. Közepett női alak szemközt áll, haja hosszú fürtökben vállaira csüng, ketős ruhába van öltözve, a felső dereka körül van kötözve, szétnyujtott kezeivel érinti a

jobbról-balról közelgő lovat, a lovasok meztelenek, fejükön hegyes sapka, mindegyik hosszú póznát ferdén lefelé irányít és érinti vele a lova lábai alatt kiterített meztelen embert, mindegyiknek feje fölött csillag, a középső nő feje fölött félhold; a lovasok fölött két tekerődő kigyó közelíti meg a félholdat, a balfelőli kigyó farkát fogja jobbával egy jobbra álló ifjú, fején hegyes sapka, testén térdig érő chiton, mely dere-

ÜVEGPASZTA BÉCSBEN A CS. KIR. MUZEUMBAN.

Kétszeres nagyításban. (65. sz.)

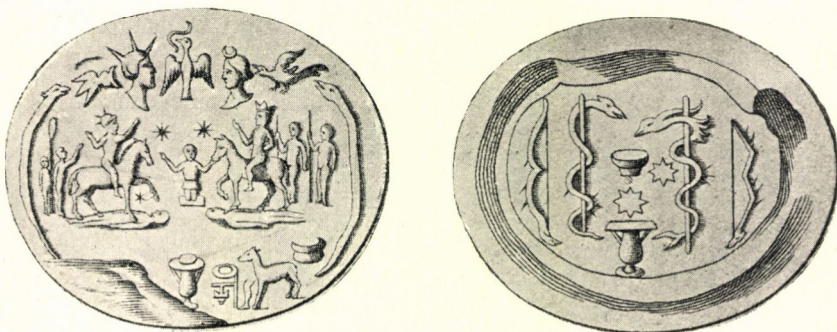
LAPIS LAZULI AZ ODESCALCHI GYŰJTEMÉNYBEN RÓMÁBAN. (66. sz.)

Antonescu rajza után.

kán körülkötözött, megfelelőleg a jobbik lovas mögött balra áll egy női alak kettős ruhában, két kezével ferdén függő kendőt tart. A felső szél közepe táján fölírat; KIANCIF, az alsó szél közelében: DIANNE fölíratok.

Leirtuk azon ábra után, melyet a gemmáról Antonescu i. h. VIII-ik táblája 13. sz. a. közölt, ugyanő ismerteti i. h. a 18. és 18. l. Korábban megjelent képe: Bartoli, Mus. Odesc. Romæ, 1750., II. Tav. LXX.

67. Calcedonból készült két oldalú tojásdad intaglio. Az ábrák a hosszú tengelyen csoportosúlnak. Legfölül szétterjesztett szárnyú madár feje fölött apró kigyó tekerődzik, balra tőle jobbfelé tekintő sugaras Sol feje, vele szemben áll Luna feje, rajta kis félhold. Sol mögött nyitott csőrű repülő madár (?), Luna mögött balra álló madár.

CALCEDON. (67. sz.)

Antonescu rajza után.

A középső sorban közepett kicsi alak oltáron áll, szétterjesztett karjaival a két oldalról közelgő lovak felé nyúl, a lovasok meztelenek, mindegyik fölemeli egyik karját, a baloldali a másik karját is emeli, fején taréjos (?) sisak, a jobbik lovas fején korona, bal kezét hátra nyújtja. Mindegyik ló alatt hanyatt fekvő emberi alak. A két ló feje fölött csillag és a balsó ló két első lába között is csillag van. A balsó ló mögött egy kisebb ember egyenes lapátos végű póznát tart, előtte a ló közelében magasabb alak a lovas felé emeli kezét. A jobbik ló mögött két meztelen ifjú balra áll, mindegyik egyenesen álló lándzsás póznát fog, mely lábától feje fölé nyúl.

A középső sor két oldalán a szél mellett kigyó fölfelé emelkedik, a balsó taréjos, a jobboldali nélkülözi a taréjt.

Az alsó tér balfelől domb jelzésével indul meg; a domb jobbfelőli lejtőjén edény borított nyílással áll és rajta fekszik valami gömbölyded tárgy, azontúl egyenesen álló kis pózna felső végén balra tojásdad gyűrűféle áll s alatta harántosan álló egyenes léczről nilusi kulcs (?) csüng le, odább balra álló négylábú állat (kos?) és mögötte jobbra erős karimájú kerekded lapos edényke.

A hátsó oldalon két csúcsára állított járom, a fája kigyófejjel végződik. Közepett táblával borított hydria, fölötte csillag, e fölött kis edényke, mellette csillag és ezek mellett mindkét oldalon egyenes pózna, mely körül egy-egy kigyó tekerődzik fölfelé, a jobb oldali tüskés és taréjos. Antonescu közölte ábráját i. h. VIII. tábla 14. szám, mely szerint leirtuk; ugyanő ismertette i. h. a 18. és 29. ll. és ugyanott közölte a róla szóló irodalmat.

★

Az emlékek sorából kihagytunk egy bronzemléket, melyet Antonescu az ő gyakran idézett művében a daciai kabirokról (a XII. tábláján) rajzban közöl. Ezt az emléket az erdélyi múzeum a hamisítványok közt őrzi és dr. Pósta Béla tanár úr szivességéből módom volt azt eredetiben tanulmányozni. Gondos szemlélet után magam is arra az eredményre jutottam, hogy ez a félig szoborszerű, félig domborműves alkotmány modern képzelet születtje. Erre külső idoma és technikai kivitele mellett oly symbolumok összehalmozása is utal, melyek egyéb kabir emlékeken vagy épen nem, vagy nem ily ábrázolási módban jelentkeznek. Ebben a tekintetben különösen a test lapított lemezszerű végződésén hátul ábrázolt sziklás vidék és a felhőkből reá lecsapó cikázó villámokból alakuló tájkép tanulságos, hasonlóképp nem antik a túlsó oldalon a fénylő nap, a háromlábú asztal s a bőség szarv ábrázolási módja.

Másrészt indokoltnak véltük néhány oly eredeti emléknek a sorozatba való fölvételét, mely nem szorosan a Duna vidékéről való, ilyen a terracinai táblácska (23. sz.)

A Berlinben őrzött bronzlemez (17. sz.), a virunumi (40. sz.) és aquilejai (25. sz.) táblácskák, valamint a Belgrádban őrzött görögországi eredetű dombormű (14. sz.) és végül a Szerajevóban létező ólomtáblácska (53. sz.) az ő eredeti lelőhelyét tekintve nem tartozik ugyan szorosan a mi lovas emlékeink régiójához, de miként a rajtuk ábrázolt compositiók tanúsítják, a legbenső összefüggésben állanak emlékeink csoportjával és a mikor az egész emlékcsoport magyarázatára kerül majd a sor, szintén becses támpontokat fognak szolgáltatni.

A leírt emlékkörön belül egyes emléksorok lazábban, mások szorosabban függnek össze egymással. A legszorosabb kapcsolatot leltük az ólomtáblácskák egyes változataiban. Megállapíthattuk, hogy a 43—46 számúak, valamint a 47—51 és 53—54. számú darabok ugyanegy öntő mintából valók; világos tehát, hogy nemcsak ugyanazon rendeltetésre készültek, hanem a legbensőbb helyi összetartozásban is állanak egymással.

Az ólomképek ezen okoknál fogva alighanem különös tiszteletben álló szentélyek, búcsújáró helyekről indultak ki, a hol készletben tartották. Az ólom-emlékek tanúsága eddig legalább is négy ily főszentély létezését engedi sejteni a régi Pannonia Saviában, a melynek területén vagy közeli szomszédságában a legtöbb táblácska előkerült.

Más tekintet alá esnek a kerek vagy tojásdad idomú, többnyire egyenetlenül faragott kisebb kőtáblácskák (30—39. sz.) Az ábrák compositiója szorosan fűzi őket össze, bár egyik a másiknak nem oly szoros ismétlése mint némely ólomtáblácskák. A compositiónál fogva ezekkel rokonok és abban is hasonlítanak hozzájuk, hogy arányaik és ezuttal a formájuk is sejteti azt a rendeltetést, hogy ájtatos hívők magukkal vigyék s esetleg mint amuletteket testükön hordják. Úgy képzeljük, hogy egy kis bőrtáskában nyakán hordhatta a jámbor hívő. Legtöbbje valószínűleg be volt festve, mint egy bregetioi példány (31. sz.) kétségtelenné teszi. Hogy most legtöbbször hiányzik a festék, az a szüntelen használattól származhatik. Ezeknek az amuletteknek más a keletkezésük, mint az ólomtáblácskáké. Szembetűnő, hogy ez utóbbiakat elég ügyes, a mintázásban és a fémetechnikában egyaránt járatos, elég jó izlésű mesteremberek csinálták. Már az állati és emberi idomok helyes, régi típusok hű követésén alapuló biztos kezelése is tanúskodik erről. Ellenben a «köamulettek» csoportja csak ritkán mutat ily ügyességet, sőt ellenkezőleg néha odáig megyen, a faragásban és ábrázolásban való tapasztalatlanság, hogy alig ismerhető föl a készítő szándéka. Ilyenkor azt kell hinnünk, hogy maguk az ájtatos hívők faragták ki maguknak az amuletteket, gondolomra utánozván más hasonló táblácskákat, melyeket társaiknál láthattak.

Ismét más csoport (1—29. sz.), hol kisebb, hol nagyobb teriméjű emlékeket foglal magába; anyaguk kő vagy fém, az ábrázolt domborművek rajtuk nagyon eltérők és nem is mindig ugyanazon istenséget illeti, mégis rokon idomuk mutatja közös rendeltetésüket. Nyilvánvaló, hogy legtöbbször egyes emberek ájtatosságának köszöni lételét. A hogy Eutyches az ő hazai istenének Deus Dobratesnek állítja Intercisában (Duna-Pentelén) az ő áldozati tábláját, úgy cselekedhetett sok más társa is. Ezek a táblák többnyire főállításra vagy falra szögezésre alkalmasak; legtöbbször van talapzatuk a fölirat bevésésére, a mely ugyan rendesen elmaradt, de formája oly votivtáblákat követ, melyeken megvan a fölajánló formula. Ezek az emlékek tehát hol templomokban, hol magán-szentélyekben állítottak föl. Ha legtöbbször nincs fölirat, az a mellett tanúskodhatik, hogy nem a nyilvánosság elé állították, vagy ha közhelyre szánták, nem kívánták a fölajánlók, hogy nevük nyilvánosság elé jusson. Erre az óvatosságra ismét az lehetett a döntő ok, mert nem csupán általánosan elismert állami istenségeknek kívántak hódolni, de olyan démonoknak is, melyeket csupán titkos áhitatban részesítettek.

Végül azt a néhány metszett követ kell még fölemlíteni, mely ábráinál fogva belé tartozik csoportunkba. (64—67. sz.) Némelyik gyűrűbe való illesztésre készülhetett; a vésés mélyített képeket mutatván pecsételésre is szolgálhatott. Vajjon szabad-e leginkább ezek alapján

arra gondolni, hogy a mi vidékeink a titkos istenségeik hitét valló jámbor egyének collegiumi közösségben éltek, tehát esetleg szervezett testületekkel bírtak, vajjon csak úgy mint a Mithras tisztületben lépcsőzetes fokok szerint ment-e az ő mysteriumaikba való beavatás, minderre most még nem válaszolhatunk.

Egyelőre csupán arra törekszünk, hogy ezen érdekes problémák megoldására mennél több emléket gyűjtsünk egybe. Ezt a gyűjtést kívántuk ezzel az előleges közleménnyel előmozdítani.

Sanct Georgen a/L. 1903. augusztus 28.

Hampel Főzsef.

AZ EGYEKI ŐSKORI TELEP. (HAJDU M.)

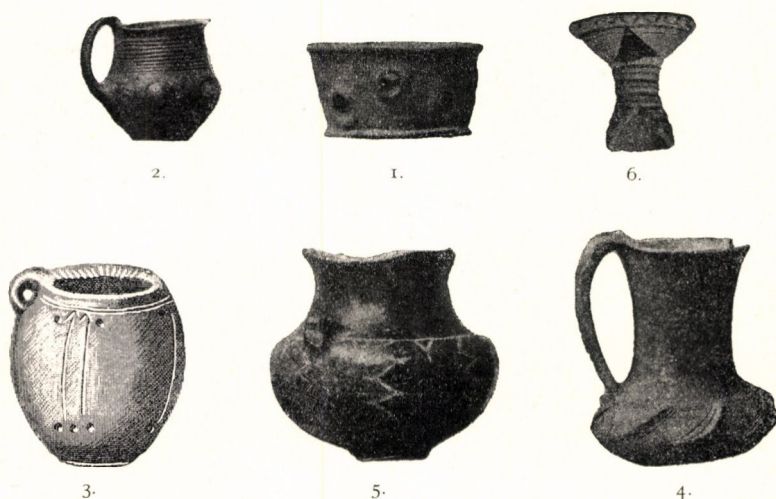
Egyek Debreczentől 62 kilométernyire fekszik, kilencz kilométernyire Tiszafüredhez. Maga a 4753 lakossal bíró község faluja délről északfelé mintegy két kilométernyi hosszúságban és $1\frac{1}{4}$ kilométernyi szélességben nyúlik el egy 10—20 méter magas homokos fensíkon, míg keletről csekély lejtésű szőlőkertjei terjednek; nyugoti oldalán a falu fensíkja alatt folydogál a holt Tisza, tekervényes medrében, egészen közel *Borsodmegye* határához, honnan a borsodi és hevesi hegycsoportok látszanak. A kétsor házból álló utcán s különösen a csekély magaslaton álló templom mellett elhaladván, azonnal feltűnt nekem, hogy minden lépten-nyomon őskori cserepek és fekete kultúrtegy nyomai mutatkoznak, melyeket, mint hallám a laza homokból az eső folyton kimos különféle emberi és állati csontokkal együtt; mire azonban a lakosok már súlyt sem fektetnek, valamint arra sem, hogy üregek, vermek, ásása közben, csontvázakra és cserépedényekre akadnak, melyeket minden különös érdeklődés nélkül visszatakarnak vagy elhánynak. A keleti oldali szőlőkertekben való földforgatás közben is kerülnek napfényre különféle nagyságú és alakú sárga és fekete színű agyagurnák és edények, melyeket vagy ott hagyják, szétzúzzák, vagy a nagyobbakat meszelésnél tartálnak s más házi gazdasági célra s játékszerül felhasználják. Természetes, hogy e nagyjelentőségű előzmények jó sikerrel biztattak s így jókedvvel azonnal megtettük a kellő intézkedéseket a másnap hajnalban megkezdendő ásatásra nézve. Május hó 6-án tehát több oda való intelligens és szives egyén társaságában a falu keleti oldalán Nagy István földmivelő gazda telkének lejtőjén megkezdvén a homokos talajon az ásatást négy felfogadott kubikussal, egy méter mélységben zsugorított helyzetben baloldalra fektetett hulla mellett a köré helyezett agyagedények tűntek fel. Ebből, valamint a következő két napon eszközölt hasonló feltárásokból, megállapítható volt, hogy az itt eltemetett hullák többnyire zsugorított helyzetben, de néhol hanyatt is, részint kelet felé néző arczczal, részint dél vagy észak felé oldalt fektetve, temetettvén el, azok köré egy-egy tálat, csészealj és különböző alakú csuprokat és agyagedényeket tettek, de érczből mellékletül mentül kevesebbet, mert több felásott sírból csupán egy pár karikás bronzfűlbevalót, két hajtűfélét és egy vékony sodronyból készült

kétkercesű karpereczet sikerült találni. Szembetűnő a feketés színű ovális alakú tálakon és igen tetszős idomú csuprokon a választékos izlés, a csigaalakú sávós díszítés s az, hogy ezeken a kiálló csücskök a korra és használóra nézve jellegzetesek. A három nap alatt a nagy terjedelmű fensíkon több helyen eszközölt ásatások, de mint előbb mondtam, a lépten-nyomon feltűnő fekete kulturális rétegek és cserepekből megállapítható, hogy az itt huzamosb ideig tartózkodott nép a fensíkon szórványosan lakván, még pedig némileg földbe mélyített putrikban, e körül családbeli halottaikat is egymás mellé $1-1\frac{1}{2}$ méternyire fekvő soros sírokba temették, még pedig úgy, hogy az idősebb embereket oldalt fektették s lábaikat a hasig felhúzták s karjaikat és kezeiket a koponyához szorították s minden tetemet agyagedénnyel vettek körül. A fiatalabb és gyermek halottakkal már nem bántak ily szertartásszerűen, mert ha csészét vagy tálacskát tettek is melléjük, de a tetemet részint hanyatt, részint fejjel egymásfelé helyezték el a világrészre való különös tekintet nélkül.

Az ásatás kezdetén megbolygatott keleti lejtőn a Nagy István földműves meredek telkén és a Bodaics nevű parton sűrűn egymás mellett több tetem fordult elő, melyek mellől agyagedények kerültek elé. Egy nagy csücskös *diszes tál*; átmérője 29 cm., magassága 12 cm.; karimája kissé kihajló s kettős párhuzamosan körülfutó czik-czak vonallal ékített; oldalán van négy 2 centiméternyire kiálló hegyes csücsök (dudor) és egy 2 centiméternyi fül; alja gömbölyű s feneke 7 cm. átméretű, melyet kettős körvonal és czik-czak díszít, valamint a csücsköket is, három ujjal történt bemélyítésén kívül. Színe szennyes-barna. Egy 16 cm. átméretű és 8 cm. magas *agyagedény*, kerek idomú, 1 cm. vastag falazatú, durva mivű, feneke síma, lapos $13\frac{1}{2}$ cm. átméretű; oldalain két sorban egymás felett összesen tíz 2 cm.-nyi lyuk van alkalmazva s e szerint az edényt szűrőnek vagy füstölőnek használták. Színe szürke, hamvas. (1. ábra). Egy 14 cm. magas, fekete színű, csücskös *csupor*, melynek egyenes nyaka 5 cm. magas és 10 cm. átméretű; hasa lefelé tágul s feneke síma és 6 cm. átméretű; van rajta öt kiálló csücsök (bütök), melyeket kettős vonalú csigaszerű hullámos vonalak környeznek, úgy a nyakát is öt sorban, a közepén pedig egy cm.-nyi pontok benyomvák. Füle csonka, $2\frac{1}{2}$ cm. széles s a hasán, hol a vége van, hullámos kettős vonal díszíti. Szája kissé csorbult. Egy más ily alakú kisebb *csupor*, mely 11 cm. magas, nyaka 5 cm. hosszú és fent 9 cm. átméretű; hasa (öble) kissé kidomborodik s rajta van hullámos kettős vonaldísz közt öt kiálló bütök s szintén benyomott pontok; nyakát sűrű körvonalak díszítik, füle oldalt felülről majd öble aljáig ér, 2 cm. széles és gerinczes. Színe szennyes-barna. (2. ábra). Hasonló *csupor*, 10 cm. magas, nyaka 5 cm. hosszú és sűrű körülfutó vonalakkal ékített, melyek közül az alsó és felső vonal pontozott; szája $8\frac{1}{2}$ cm. átméretű, hasa kiálló és azon van öt kiszögelő bütök, melyeket kettős vonal ívszerűleg környez; füle felülről a hasa aljáig ér és 2 cm. széles; feneke talpas és 1 cm. magas s 4 cm. átméretű. Színe szennyes-barna. Egy $7\frac{1}{2}$ cm. magas, síma, hengeres alakú *csupor*, szája $6\frac{1}{2}$ cm. átméretű; feneke síma, lapos és 6 cm. átméretű; füle $1\frac{1}{2}$ cm. széles és felülről lefelé nyúlik 4 cm.-nyire. Színe

szennyes-barna. Egy 17 cm. széles csészealjszerű *tálacska*, mely 7 cm. magas, behajlott síma felülete 15 cm. átméretű, feneke pedig $4\frac{1}{2}$ cm.-nyi; hasát három kiálló bütyök díszíti, míg a negyedik a 2 cm.-nyi fület képezi; az egyes bütyköket s fenekét ujjal való kettős mélyedésű vonal és bekarczott vonalak ékítik. Színe feketés. Egy más *ily tálacska*, mely 12 cm. átméretű, fent kissé kihajlik karimája s azután lefelé szűkül öt cm.-nyi síma fenekéig; oldalán öt kiálló bütyök és egy fülnek átlukasztott csücsök van alkalmazva. Színe barna. Egy 6 cm. magas, kis síma, sárga színű *csuporka*, melynek kihajló szája $5\frac{1}{2}$ cm. átméretű; síma, lapos feneke 5 cm.-nyi és felülről a hasáig nyúló füle 1 cm.-nyi. Díszül csupán a füle alatt kettős vonal szolgál.

Megjegyzem, hogy a most leírt agyagedényeken kívül csupán egy sírban volt a tetemnél egy $8\frac{1}{2}$ cm. hosszú, vékony s törékeny *bronzhajtű*-féle ékszer,

CSERÉPEDÉNYEK AZ EGYEKI LELETBŐL.

melynek gömbölyű dudora 4 mm. s egyenes, síma szára 2 mm.-nyi vastagságú. Más tárgy sem ércből, sem más anyagból nem találtatott a sírokban; de azok kívül a felhányt homokban akadt egy bronzból készül kétélű kard felső töredéke, mely 21 cm. hosszú és egyenes; tört részén szélessége 3 cm.-nyi s így a hegyéig keskenyedik. Színe zöld szironyu.

A sírok felett, a lejtő magaslatán a Bodaics part szélén 1'40 cm. mélyen egy-két méter terjedelmű verem-féle környezet mutatkozott a homokos talajban, melynek omladékaiban összehalmozva, összevegyülten ember és lócsontok tűntek fel, melyek azonban a legóvatosabb érintésnél is összeomlottak, miből mégis megállapítható volt, hogy itt egykor egy dárdás vitéz lovon ülve temetett el. A férfi egész teteme szétmállott, koponyája, álla s fogai széthulltak, úgy, hogy csak egyes darabkaiban lehetett fölszedni a homokból; úgy részeket a ló csontvázából is. A vitéz fölszereléséből nem maradt fenn egyéb a *lándzsánál*, mely vasból volt, 26 cm. hosszú, kétélű, tokja hengeres és 4 cm. átméretű, melyben a rudnak farostjai még meg voltak; a lándzsa penge a tok-

nál 3 cm. széles s így a hegyéig laposan keskenyedik. Ez, valamint a két kengyelvas és a csuklós zabola a rozsdától teljesen át van hatva. Egyik kengyelvas épen került elé, a másik töredezetten; úgy a zabola is, mely eredetileg nagy és súlyos lehetett. A kengyelvas köralakú, ráfja $1\frac{1}{2}$ cm. vastag s henger alakú, csupán alól a tíz cm. terjedelmű talpa lapított és $2\frac{1}{2}$ cm. széles; fent a szij befogadására behajlított fogantyúval bir. Belső nyílása 9—10 cm. átméretű. Hasonló alaku kengyelvas a régibb középkornak avarkori csoportjában gyakoriak. A zabolából csupán a két csukló maradt meg, melyek egyenként 11 cm. hosszúak és $1\frac{1}{2}$ cm. szélesek; míg a külső szemök 4 cm. átméretű és 1 cm. vastagságú, közepén pedig az összefoglalásnál $2\frac{1}{2}$ cm. vastag. Fönmaradt egy kerek alakú vascsatnak fele, mely 4 cm. átméretű, közepén peczekkel, melyen a szíjfoszladék sárgul, míg más két ily foszladékon a rozsdának és némi égésnek nyoma tűnik föl. Találtatott még itt egy $7\frac{1}{2}$ cm. hosszú és fent $1\frac{1}{2}$ cm. vastag görbe szögtöredék és két $3\frac{1}{2}$ cm. átméretű vasgolyóféle öntvény, mely talán egykor csüngő lehetett, valamint egy 16 cm. hosszú lapos vasrudacska, mely fent 1 cm. széles s így 4 mm.-ig vékonyodik s hegyén $1\frac{1}{2}$ cm.-nyi lapban végződik; rendeltetése ismeretlen. A férfi állkapcsából néhány töredék maradt meg. A lovas vitéz lándzsáján kívül más fegyverzetnek nyoma sem mutatkozott.

Átmentünk azután a szomszédos Mucsa Pálné telkére, melyet az előbbi-től csupán nád kerítés választott el s mely szintén lejtős parton van s hol az ásatást megkezdvén egy méternyi mélységben ráakadtunk egy zsugorított fekvő helyzetben eltemetett csontvázra, mely mellé egy 11 cm. magas *csupor* volt téve; ennek nyaka kissé kihajlik s szája 9 cm. átméretű; öble gömbölyű és egy cm.-nyire kiálló feneke 5 cm. átméretű. A fekete színű csupron négyes parhuzamu lefüggő ívezetű vonalak szolgálnak díszül. Másnap itt az északfelé eső közvetlen szomszédos, Bruckner István-féle telken folytatván az ásatást, a szeliden emelkedő lejtő szélén 60 cm. mélységben akadtunk itt az első sírra, melyet ovatosan egészen feltártunk; a hulla benne, mint az előbbieken is, a pusztá földön dél-észak-felé nyúlt, úgy, hogy a feje arczával keletnek volt fordítva; zsugorított teste oldalt feküdt s karjai feje alá nyultak; szája nyitva lévén, két ép fogsora fehérlett. Fejénél zöld patina tűnt fel, mely egy 9 cm. hosszú, sodronyszerű s behajlított laposfejű bronzhajtűfélétől eredt; mellén egy bütykös tál s lábai közt egy csupor feküdt, mely utóbbi igen díszes, 14 cm. magas, nyakát 9 párhuzamosan körülfutó vonal ékíti, míg hasán öt kiálló dűdor emelkedik ki, kettős körvonalaktól környezve; szájának átmérete 10 cm., a fenekéé pedig $6\frac{1}{2}$ cm. Színe szennyes-barna. A férfi teteme s feje teljesen ép lévén, annak homokkal telt koponyáját és 46 cm. hosszú lábszár csontjait magammal elvívém. E sírtól felfelé a lejtőnek 4 méternyi távolában egy méternyi mélységben feltűnt a másik sír, melyben szintén egy zsugorított férfi csontjai feküdtek; feje délről és lábai északnak voltak irányítva, lábainál hevert egy mécses, egy csupor és egy díszes cserép. A mécses csolnakalakú, kerülékes, fekete agyagedény, hossza 18, szélessége a közepén $7\frac{1}{2}$ cm., a két végén pedig hegyes, magassága $3\frac{1}{2}$ cm., mélysége $2\frac{1}{2}$ cm.-nyi. Jóllehet az edényke falai vastagok, mégis egyik oldalán elmállottak. A *csupor* $9\frac{1}{2}$ cm.

magas, kihajló pereméjű szája $7\frac{1}{2}$ cm., feneke pedig 4 cm.-nyi; hasát nagy czik-czakos vonalak ékítik, füle 7 cm. hosszú és 2 cm. széles.

A harmadik sír itt az előbbtől felfelé haladva két méternyi távolban tűnt fel, mely egy szintén zsugorított s oldalt fektetett férfi csontvázat tartalmazott; ennek feje délnek fekütt s így lábai észak-felé nyúltak. Felhajlított térdeinél volt egy *tálka*, lábainál egy kis csupor s lábai közt egy nagyobb díszes csupor fektetve. Fogai ennek is teljesen épek valának. A tálka $16\frac{1}{2}$ cm. átméretű s 5 cm. magas, pereméje kissé behajlított s egy kis 2 cm.-nyi füle van az egyik oldalán; külső része bemélyített pontokból s azokból kiinduló ívezetes kettős félkörű vonalakból álló czifrázattal ékített, úgyszintén gömbölyüded feneke is. A kis csupor $6\frac{1}{2}$ cm. magas, kihajló szája $6\frac{1}{2}$ cm. átméretű s cikczakosan ékített; hasa szintén így díszített s feneke 4 cm.-nyi; füle felülről a hasáig nyúlik le és $1\frac{1}{4}$ cm. széles. A másik csupor a bütöksőfélékhez tartozik, $9\frac{1}{2}$ cm. magas, kihajló pereméjű szája 8 cm. átméretű, nyaka hét benyomott sávval ékített, a hasán kiálló öt hegyes bütők pedig köríves vonalakkal díszített; feneke 1 cm. magas és 5 cm. átméretű.

Ehhez közel állott a 4-dik sír, mely 60 cm. mélységében egy itt szokásos zsugorított helyzetben eltemetett női csontvázat tartalmazott. Fejénél volt egy fekete színű tálcaska, mely 15 cm. átméretű, $4\frac{1}{2}$ cm. magas, belül síma, kívül feneke négy körsávval s szélén $1\frac{1}{2}$ cm.-nyi síma pontokkal és ily csücskös benyomatokkal ékített. E tálban volt egy 4 cm. magas, kiszögelő hasú szürke színű csuporka és egy nagyobb 6 cm. magas, szögletes hassal és három cm.-nyi füllel ellátott szürke csupor, melynek szájpereme egy cm.-nyire kihajlik. Ettől feljebb alig egy méternyi távolban volt az ötödik sír, melyben 120 cm.-nyi mélyen feküdt egy kis termetű női csontváz; feje nyugat felől volt; oldalánál két csupor hevert: az egyik 8 cm. magas, szája 7 cm.-nyi; nyakán négy bemélyített körvonal s hasán öt kiálló bütők, melyeket kettős körív környezett díszül; füle 2 cm. széles és $5\frac{1}{2}$ cm. hosszú, félívű; színe szennyes-barna. A másik csupor 7 cm. magas, szürke színű, kihajló pereméjű, szája $6\frac{1}{2}$ cm. átméretű, feneke 1 cm. magas és $3\frac{1}{2}$ cm. átméretű, hasát kettős hullámos vonal ékíti. E tetem fejével érintkezésben volt egy másik női csontváz, melynek feje keletnek feküdt s lábai nyugatnak. Ennek karján volt egy vékony bronzsodronyból készült kettős csavarú karperecz, világoszöld patinával és egy pár bronzsodrony fülbevaló. Mellékletül volt téve a tetemhez két csupor. Az egyik fekete, 8 cm. magas, szája 10 cm. átméretű, hasa síma s gömbölyű, kiálló füle $2\frac{1}{2}$ cm. széles és 5 cm. hosszú. A másik csupor 7 cm. magas, szürke színű; szája $6\frac{1}{2}$ cm. átméretű, gömbölyű hasa pontokkal és körívű vonalakkal ékített. Füle letört. A hatodik sír 140 cm.-nyi mélyen tárult ki s abban egy zsugorított helyzetű tetem volt fektetve; fejénél volt egy kerülékes alakú szép tálcaska, mely 5 cm. magas, 11—14 cm. átméretű, egy cm.-nyire kinyúló síma peremmel, mely négy felől bemélyített, csipkésen kivágott; külső oldala ellenben kettős vonallal és lefelé nyúló kettős bevágással díszített; 5— $7\frac{1}{2}$ cm.-nyi feneke szintén vonalakkal ékített, színe feketés; e mellett feküdt egy $5\frac{1}{2}$ cm. magas, egyenes nyakú, 5 cm. átméretű szájjal és lapított gömbű hassal bíró szürke csuporka, míg az oldalánál egy $10\frac{1}{2}$ cm. magas, síma, durva mívű,

fületlen, szürke színű csupor, 9 cm.-nyi szájjal és 6 cm.-nyi lapos fenékkal feküdt; e mellett pedig egy apró négyszögű kis szelenczeszerű agyagedényke töredezett állapotban; ennek terjedelme 4 cm.-nél nem volt nagyobb. Közel ehhez feltártuk a hetedik sírt, melyben egy zsugorítottan eltemetett férfi feküdt; agyagedényekkel ez leggazdagabban volt fölszerelve, lévén abban elsősül is egy díszes nagy ovális tál, mely 25 cm. átméretű s 10 cm. magas; belseje síma, de külseje kiálló hegyes bütykökkel ékített, melyeket hat sávós benyomott körvonalak ékítenek; lapos feneke 10 cm. átméretű és azt szintén hármassáv s a közepét kettős keresztbe fektetett vonalak és pontokból képezett koszorú díszíti; a díszes tál egyik oldala már a sírban némileg elmállott. E tában feküdt egy 10 cm. magas, fületlen csupor; ennek szája 10 és feneke 8 cm. átméretű; oldalait fésűszerű sűrű függélyes vonalak díszítik. Egy másik czifra, $5\frac{1}{2}$ cm. magas, szürke színű, kiszögellő hassal bíró csuporkának kihajló peremjű szája 6 cm. átméretű, füle a szájból majd a fenekéig ér és 1 cm. széles, peremjét kettős czik-czak vonalak díszítik; ismét egy $3\frac{1}{2}$ cm. magas kis csuporka 3 cm.-nyi szájjal és $1\frac{1}{2}$ cm.-nyi fenékkal, szürke színű; egy lapított hasú kis fekete csuporka és egy töredezett tál, melyet azonban sikerült összeállítanom; ez 6 cm. magas, kihajló peremjű, szája 12 cm. átméretű; oldalain öt kiálló bütyke van, hármassáv körívű vonalakkal ékítve, míg a hatodikát egy megfelelő $1\frac{1}{2}$ cm.-nyi fül helyettesíti. Színe szennyes-barna. Egy 2 cm. magas, 4 cm. átméretű, benyomott oldalú, lapos kis *csészecske*, szürke színű; végre egy 6 cm. magas, fekete színű, egyenes nyakú s lapított gömbű hassal ellátott bütykös edénynek, csupornak töredéke, mely magasan kiálló 7 cm. hosszú és $1\frac{1}{4}$ cm. széles füllel van ellátva.

E telken megkísérlett próbaásatások után több sír nem mutatkozván, tovább mentünk a falu keleti oldalán fekvő községi gazdasági udvarba, melynek kertül s szérűül szolgáló részén próbaásatásokat tettem s bár őskori különféle cserép sűrűn fordult elő, érdekesebb eredménnyel biztató nyomra itt nem akadtunk. Mégis a kert déli szélén egy helyen egy méternyi mélységben földalatti lakhelyre akadtunk, mely három méter széles volt s az alján egy méter terjedelmű teljes ép állapotban levő *tűzpadka* tűnt fel azzal, hogy felső rétege 6 cm. vastagságban fényesen volt téglaszerűen kiégetve, de érintésre széthullott. Itt különféle cserepeket és állatcsontokat lertünk, mik között juh- sertés- és marhacsontok felismerhetők valának. E helytől északfelé tíz lépésnyire $1\frac{1}{2}$ cm. mélyen egy sírra is akadtunk, melyben egy férfi és egy gyermek csontváza feküdt s ezek mellett töredezett edények heverték.

Egyéb biztató nyomot hiába kutatván itt, elmentünk a helység északnyugoti végére, *Holló János* telkére, hol annak terjedelmes udvara, szérűje és kertje őskori cserepekkel és állatcsontokkal be van borítva. Az udvar nyugoti részén két méternyi mélységben akadtunk *egy földalatti őskori lakra*, melyben a tűzhely $1\frac{1}{2}$ □ méternyi terjedelmű volt s körülette sok állatcsont, juh-marha- ló- és sertéscsont mellett egy egész csomó unio-kagyló hevert. A tömördek különféle színű és vastagságú cserepek közül kiválasztám a következőket: egy 13 cm. hosszú, 8 cm. széles töredékét egy durván készített agyagedénynek, melynek 5 cm. széles és $1\frac{1}{4}$ cm. vastag párkányán két egy-egy cm.-nyi

lyuk van ; egy másik ily sajátzerű hasonló edénynek 14 cm. hosszú töredékét, melyen szintén két lyuk van belső párkányán alkalmazva. Egy tűztől nagyon áthatott, tűzkutyának nevezett négyszögletes gúla, mely 11 cm. magas ; lapos feneke 8 cm., csonka teteje pedig 5 cm. terjedelmű s azon egy 1 cm.-nyi lyuk vonul át. Feltűnt azon felül itt egy sárgás-fehér színű különös (négyes lóheréhez hasonló) agyagtárgynak töredéke, mely négy csonka ágból áll s mostani hiányos állapotában 15 cm. hosszú és 14 cm. széles s 4 cm. vastagságú ; a 7 cm.-nyi csonka szárából három felé ágaznak ki nyulványai s közepe kissé homorú, lapos és 3 cm.-nyi lyukkal ellátott. Egy $5\frac{1}{2}$ cm. hosszú, 2 cm. széles háromlű fehér *kovaszilánk* is fordult elé a sok törmelék és cserép között ; talán csiszolásra használták. Az egyeki földmivesek és gazdák, részint szőlőkertjeik fölforgatásánál, részint belső telkeiken eszközölt gödrözésnél vagy árkolásnál egyes sírokra, csontvázakra s azok mellé rakott agyagedényekre akadnak, melyeket azonban eddigelé minden érdeklődés nélkül elvesztegettek s csupán a használhatóbb nagyobb edényeket s czifrább csupokat, korsókat, tálakat és csészéket némi figyelemre méltattak nagyobb részt azért is, hogy az ilyeneket játéktárgyúl a gyermekeknek adják. Az így a földből épen kikerült edényekből sikerült némelyeket megszerezniem s így megállapíthatom azt is, hogy a falu keleti határán elterülő csekély magasságú szőlőterületen az ott egykor letelepedett népesség halottait el is égeté s hamvait agyagurnákba tevén, a földbe mélyíté. Egy így gyűjteményembe került urna teljesen ép, jól kiégetett hamvas színű ; magassága 41 cm., miből esik a $19\frac{1}{2}$ cm. átméretű síma nyakra 12, innen azután öble 40 cm.-nyire kitágul s ismét a 12 cm. átméretű síma fenekéig így keskenyedik ; öblének felső részén a nyak alatt kidomborul négy oldalán 4 cm.-nyi magasságú kúpos bütyök. Mint értesültem a 7 kiló és 200 gramm nehéz urna kiásása alkalmával agyagfedővel volt ellátva ; gazdája mésztartónak használtatta.

Egy másik urna szürkés-barna, magassága 38 cm., nyaka egyenes és $12\frac{1}{2}$ cm. magas, szája fent 20 cm. átméretű ; öble 28 cm.-nyire kitágul s lefelé keskenyedik 12 cm.-nyire, a minő síma lapos a feneke ; a hasán volt két oldalt 2—3 cm. vastag átlukasztott bütykéjű füle és két kúpalakú bütyke ; ez urnában volt elhelyezve két edényke, t. i. egy kis gömbölyű fenekű, 7 cm. magas agyagcsuporka, melynek szája $6\frac{1}{2}$ cm. átméretű, nyaka kissé szűkebb s öble $7\frac{1}{2}$ cm.-nyi ; 4 cm. hosszú és 2 cm. széles füle a szájától az öbléig nyúlik le s színe szürke ; és egy kis agyagtál, mely $5\frac{1}{2}$ cm. magas, felülete 13 cm. átméretű, mely vékony párkánynyal ellátott, öble kitágul s majd ismét 6 cm.-nyi átméretű, fenekéig keskenyedik ; füle 2 cm. széles és egy cm.-nyire kiáll bütyökszerűleg. Színe barna-hamvas. A falu fensíkjából való egy $6\frac{1}{2}$ cm. magas, kehelyalakú, kis veresszínű síma ivóedényke, öble fent 7 cm. átméretű s lefelé keskenyedik $3\frac{1}{2}$ cm.-nyire, a minő az 1 cm. magas talpa. Egy 7 cm. magas, gömbölyű fenekű és öblű kis barna csuporka. Egy igen szép művű barna csupor, 5 cm. magas, kifelé hajló nyaka 6 cm. átméretű ; lapított gömbű hasa 8 cm. átméretű ; lapos feneke 3 cm.-nyi. Öblét három körívű pontozatú vonal futja körül. Egy szennyes-barna kis agyagcsuporka, magassága 8 cm., egyenes fennálló nyaka 2 cm. magas és 5 cm. átméretű ; öble a közepén 9 cm. terjedelmű, melyen $4\frac{1}{2}$ cm. bütyök van, feneke síma és $4\frac{1}{4}$ cm. átméretű. Egy

hasonló alakú, de nagyobb terjedelmű agyagedény, melynek magassága 20 cm., egyenes nyaka $7\frac{1}{2}$ cm. magas és 10 cm. átméretű, innen táguló öble 20 cm.-nyi átméretű s ismét lefelé keskenyedik 8 cm.-nyire a lapos fenekéig. Nyaka alatt van egy $3\frac{1}{2}$ cm.-nyi magas és $1\frac{1}{2}$ cm. széles íves füle, melynek belső nyílása 2 cm.-nyi; másik füle hiányzik; öblén (hasán) van négy bütyke és hasonló kettő a nyaka alatt; súlya 1160 gramm; színe szennyesbarna. A szép alakzatúakhoz tartozik egy fekete fényes öblöny, mely 19 cm. magas, 8 cm. hosszú nyaka fent kihajlik, szája 14 cm. átméretű; öble 22 cm.-nyire kitágul s alul ismét $6\frac{1}{2}$ cm.-nyire megszűkül, minő az $1\frac{1}{2}$ cm. magas, síma feneke. Hasán (öblén) lefelé czik-czakos, mészszel töltött fehér vonalak díszlenek s így az edény a mészbetétűek közé sorozható. Nyaka alatt van egy 3 cm.-nyire kiálló füle. Súlya 950 gramm. (3. ábra). Igen díszes és szép művű egy tálacska, mely 9 cm. magas, kerületes (ovális) alakú, lévén $21-22\frac{1}{2}$ cm. átméretű; négy cm.-nyi magas behajló nyakát kettős 1 cm.-nyi párkány környezi, melyek apró bevágásokkal ékítvők; öble teknőczhát alakú; kerületes feneke 6—9 cm. terjedelmű s kiálló sávokkal díszített; ezeken kívül czik-czakos vonalak ékítik öblét s három helyen 2 cm.-nyi kerekalakú bevágással ékített az alsó párkánya, míg a negyediket, egy 3 cm.-nyi nyílású kiálló fül foglalja el. Színe feketés, fényes s karczolatai szintén mészszel kitöltvők. Súlya 625 gramm. A maga nemében igen érdekes egy 20 cm. magas agyagkancsó, mely igen szép, elegáns alakjával még a mai keramik művészetnek is díszére válnék. E kancsó 20 cm. magas, egyenes nyaka vékony és 13 cm. magas, kitáguló szája 11 cm. átméretű, lapított gömbű öble 7 cm.-nyi magas és 16 cm. terjedelmű s nyolcz csavarszerű kiszögeléssel ékített; homorú, 3 cm. széles, körívű füle a szájtól lefelé a hasáig terjed s függélyes vonalakkal ékített; feneke homorú s 7 cm. átméretű. Színe hamvas-szürke; nyaka és öble kettős reczés vonalakkal ékített. (4. ábra). Egy $10\frac{1}{2}$ cm. magas, síma, $9\frac{1}{2}$ cm. átméretű szájjal és fent 3 cm.-nyi füllel s $6\frac{1}{2}$ cm. átméretű lapos fenékkal ellátott durva művű csupor. Egy $13\frac{1}{2}$ cm. magas, 9 cm.-nyi szájjal, gömbölyűen kiszélesedő öböllel (hassal) és $5\frac{1}{2}$ cm.-nyi lapos fenékkal bíró fületlen, vörös színű csupor, melynek nyaka vonalakkal ékített. Egy 6 cm. magas, fehérsárgás színű, bütykös csupor, melynek egyenes nyakú szája 7 cm. átméretű; lapított gömbű hasa öt kiálló bütyökkel ellátott, melyeket bevájt vonalak környeznek; füle 4 cm. hosszú és 2 cm. széles. Egy lapított hasú, $5\frac{1}{2}$ cm. magas szürke kis csupor, melynek kihajló pereméjű szája 6 cm. átméretű; kiszögelő hasa reczésen és hármas vonallal ékített; lapos feneke 3 cm. átméretű; füle 3 cm.-nyi és közepe mélyített. Színe szürke, hamvas. Egy gömbölyű hasú és fenekű csupor, 5 cm. magas, kinyúló szája 5 cm. átméretű; füle 2 cm.-nyi. Színe hamvas. Egy $3\frac{1}{2}$ cm. magas, félkörű, fületlen kis edényke szürke színű, durva művű. Egy 3 cm. átméretű fenékkal birt kis edénynek töredéke. Egy 6 cm. magas, 11 cm. átméretű szájjal és $1\frac{1}{2}$ cm.-nyi füllel ellátott, $6\frac{1}{3}$ cm.-nyi lapos fenékkal bíró síma tálacska. Egy 6 cm. magas, $14\frac{1}{2}$ cm. átméretű szájjal s kihajló pereméjű tálacska, melynek pereméje czik-czakos vonalakkal ékített; külső oldalán pedig öt hegyes kúpos bütyke hármas bemélyített vonallal és 1 cm.-nyi pontokkal díszített; feneke gömbölyű és körvonalakkal körülvett.

Füle 2 cm.-nyi. Egy igen díszes tál, mely 33—37 cm.-nyire kerülékes alakú ; 9 cm. magas, felső párkánya 2 cm.-nyire kiáll ; négy oldalon félkörűleg 3 cm.-nyire kivájt csipkével, melyek pontokkal és körívű vonalakkal díszítvék ; oldalai símák s rajta van egy 3 cm.-nyi füle ; színe fekete, fényes. (5. ábra). Végre egy szép nagy fazék, mely $30\frac{1}{2}$ cm. magas, egyenes nyaka 10 cm. hosszú és vonalakkal ékített ; szája 20 cm. átméretű, hasa aránylagosan tágul s gömbölyű fenékben végződik, mely 11 cm. átméretű ; nyaka alatt van négy kiálló bütyöke, melyek négyes körvonalakkal ékítvék ; színe fekete, fényes.

A falu keleti oldalán levő *Bodaics* nevű part elhordása alkalmával több elhányt csontváz mellől következő edények szedettek ki, melyek most gyűjteményembe kerültek : egy 13 cm. magas, 1 cm. vastag falazatú *szilke*, $1\frac{1}{2}$ cm.-nyi kihajló peremmel ; öble 11 cm. átméretű ; lapos feneke pedig 7 cm.-nyi Színe fekete ; öble a nyak alatt 5 cm. terjedelemben hullámos vonalakkal díszített ; kissé csonka. Egy 14 cm. magas szilke ; nyaka 4 cm. magas s fent kissé kihajló peremű és $11\frac{1}{2}$ cm. átméretű ; lapos feneke 6 cm.-nyi ; tágas öblén van egy 3 cm. széles és $2\frac{1}{2}$ cm.-nyire kinyúló füle. Színe fekete, síma. Hasonló színű csupor, mely 12 cm. magas ; nyaka 4 cm. magas s fent kissé kihajló ; nyaka alatt a kitáguló öble felett egy 1 cm.-nyi benyomott sáv környezi s ez alatt az öblön hármass kúp alakú vonalak s ezek közein benyomott 1 cm.-nyi korongok díszítik, úgy szintén a nyakát is. A szájától le a hasa aljáig egy 10 cm. hosszú és $2\frac{1}{2}$ cm. széles fül húzódik ; $5\frac{1}{2}$ cm. átméretű feneke síma, lapos. Egy csonka díszes csupor, mely 9 cm. magas, egyenes nyaka $7\frac{1}{2}$ cm. átméretű, öble lefelé kissé tágul s gömbölyűden végződik ; síma feneke 4 cm. átméretű. Oldalain vannak 4 cm. közökben dúdorok, melyeket hármass czikornyás vonalak környeznek ; míg a nyakát négy ily vonal ékíti. Színe fekete. Egy alacsony, lapított, csészealakú fekete színű csupornak fele része ; ez $6\frac{1}{2}$ cm. magas, nyaka $1\frac{1}{4}$ cm.-nyi és fent kissé kihajló és 12 cm. átméretű ; kiszélesedő öblét négy kiálló dúdor ékíti, mik közt négyes benyomott vonal szolgál díszül. Feneke lapos, egyenes. Apró szürke színű bögre, mely 5 cm. magas, kiálló szája 5 cm. átméretű, öble benyomott s gömbölyű fenékben végződik ; a nyaktól az aljáig 1 cm. széles és 4 cm. magas fül húzódik. Hasonló alakú kis csupor, magassága $5\frac{1}{2}$ cm., nyaka 3 cm. magas, kiálló szája 4 cm. átméretű ; gömbölyűen végződő öble 4 cm.-nyi, feneke síma ; öblét függélyes vonalak ékítik, színe sötétes szürke ; füle hiányzik, eltört. Egy kis csupor, mely 6 cm. magas, kihajló kissé csorbult szája 6 cm. átméretű, öble 3 cm. magas és 7 cm. átméretű s gömbölyű fenekével együtt ; a szájától az öbléig nyuló füle $1\frac{1}{2}$ cm. széles és $2\frac{1}{2}$ cm. magas ; dúdoraiból csak egy maradt meg ; színe szürke. Egy durva nagy sárgás szilke, mely láthatólag, kézzel s nem köröndön készült, homokkal bőven vegyített agyagból. Magassága 25 cm., nyaka 6 cm. hosszú s kissé kihajló szája 10 cm. átméretű ; nyaka 7 cm.-nyire szűkül s azután öble 16 cm.-nyire kitágul s így lefelé 10 cm. átméretű, lapos fenekéig keskenyedek ; a szájától az öble kezdetéig nyúlik egy $2\frac{1}{2}$ cm. széles és 1 cm. vastagságú fül 9 cm. hosszúságban, mely a végén két 2 cm.-nyi korongban végződik, mi a fülnek s edénynek némi szokatlan tetszőséget ad ; különben az egészen síma s a füllel ellentétes oldalán a tűztől teljesen megfeketedett,

valószínűen az főzésre használtatván fel. Súlya 1200 gramm. Egy fedőnek csonka része, mely 24 cm. átméretű lehetett ép korában ; magassága $5\frac{1}{2}$ cm.-nyi; tetején van egy 4 cm. magas és 5 cm. átméretű hengeralakú fogantyúja. Színe sárgás. Egy nagy szilke, sárgás agyagból, dűrván készült ; keskeny nyaka csonka, 7 cm. magas, szája 6 cm. átméretű, öble 18 cm.-nyire kitágul s majd ismét lefelé a $9\frac{1}{2}$ cm. átméretű fenekéig keskenyedik. Az agyagba homok volt vegyítve s rajta a készítőnek ujjai köröskörül sárszerűleg benyomva látszanak ; súlya 1205 gramm. Végezetül egy igen szép és díszes művű tál, mely 11 cm. magas, fent 25 cm. átméretű s kissé, 1 cm.-nyire kinyúló peremű nyaka 4 cm. magas, mely élesre keskenyedik és nyolczszögletessé válik, oly módon, hogy közben van egy-egy 3 cm.-nyire kihajló $2\frac{1}{2}$ cm. széles füle alkalmazva ; a párkányt hármass vonal díszíti felülről és kettős alulról ; míg a párkány széle reczés. A tál öblét 3 cm.-nyi hosszú cik-czakos kettős vonalak környezik, úgy a 10 cm. átméretű lapos fenekét is, melyet köröskörül reczés vonalak s középen keresztező ily sávok ékítenek. Színe fekete ; súlya 1500 gramm.

Ott egy más part is szedetvén le, abból is kerültek elő agyagedények. Egy fekete színű, 13 cm. magas csupor, melynek 6 cm. hosszú nyaka fent $8\frac{1}{2}$ cm. átméretű s innen lefelé tágul öble 16 cm.-nyire, míg az alja 6 cm.-nyire megszűkül a síma fenekéig ; nyaka hat 1 cm.-nyi széles köröskörül benyomott sávval ékített, míg az öble oldalain négy kiálló bütyök van, melyek között hat 1 cm.-nyi korong van benyomva s azok mellett kettős vonal szolgál díszül. Füle hiányzik. Hasonló színű és idomú kis csupor, mely 7 cm. magas, nyaka 2 cm.-nyi s kissé kihajló pereméjű szája 8 cm. átméretű ; öble 11 cm.-nyire kitágul s közepét körülvevő peremen alól ismét kezd lefelé keskenyedni ; feneke 5 cm.-nyi és síma, lapos. Füle hiányzik ; diszeül szolgál az öble felső oldalára három helyen bekarczott nyolczas vonal, melyek alul rojtosan gömbökkal ellátvák. Ez is kréta vagy mész betétű volt. Érdekes egy vörös színű talpas pohárka, mely 9 cm. magas, hengeralakú üreges szára 3 cm. vastag és 6 cm. magas s négyes benyomott sávval ékített ; fent öble 5 cm.-nyi töltésre kitágul, alsó része pedig félgömbű alakban 9 cm.-nyi széles talppá idomul, mely lent befelé hajlított csipkéekkel díszített. Sajátságos, hogy úgy az öblén fent, mint alul a talpán egy-egy $3\frac{1}{2}$ cm.-nyi ∇ háromszög van szépen kivágva, mi a nyers agyagon a készítés alkalmával történhetett. Rendeltetését megállapítani valóban érdekes lenne. (6. ábra).

Mindezekből meggyőződtem immár, hogy azon nép, mely egykor *Egyeknek* e vidékét megszállá, a házi és családi élet fentartására szükséges eszközök, különösen a *keramikai* mesterséget illetve ipar tekintetében egyáltalában nem azonosítható a kárpátaljai őss népekkel, mert oly idomú agyagedények, különösen a *bütykösök* s a sajátságos izléssel s czífrázatokkal ékített *ovális tálak*, csészék és bögrék, melyek Egyek őss telepén nagy bőségben előfordulnak, itt Felső Magyarországon, különösen annak északkeleti hegyes tájain tudtommal ekkorig elő nem fordultak.

Munkács, 1903 július havában.

Lehoczky Tivadar.

LEVELEZÉS.

I. DUDÁS GYULA: BÁCSKAI HALMOK ÉS FÖLDVÁRAKRÓL.

A vármegyénk területén levő régészeti emlékek között első sorban azok kötik le figyelmünket, a melyek mindenki által csaknem lépten-nyomon láthatók. Ily emlékek a halmok és földvárak. A nálunk létező halmok és földvárak egy részét «Bács-Bodrog vármegye régészeti emlékei» (1886.), valamint «Az alföldi halmok» (1890.) című tanulmányaimban elsoroltam. Ezen dolgozataim megjelenése óta hivatalos körutaim és további kutatásaim alapján immár e nagy vármegye egész területén levő s ma még észrevehető halmok és földvárak sorozatát sikerült megismernem, s mivel a vidéki kutatók első és legfontosabb feladata az illető vidéken létező régészeti tárgyak összeírása és felsorolása, legyen szabad ez alkalommal lajstromomat bemutatni. Bács megye területén az emberi kéz által földből épített halmok északtól déli s keletől nyugati irányban mindenütt előfordulnak ugyan, mindazáltal e földművek zöme első sorban a Tisza folyó közvetlen partvidékére esik.* Legtöbb halom ugyanis megyénkben jelenleg a Tisza vidékén van, míg a Duna mellett e halmok száma elenyészőleg kevés, a mi — úgy látszik — vagy onnan van, hogy a halmokat építő nép inkább a Tisza mellékét lakta; vagy pedig onnan, hogy a bácskai partokat évszázadok óta romboló Duna a folyam közvetlen mellékén épült földműveket lassankint megsemmisítette. A megye középsővidékén a halmok száma szintén kevés.**

A földvárak a megye területén elég egyenletesen vannak eloszolva, mert a Duna mellékén öt, a Tisza mellékén szintén öt létezik, a megye középsővidékén pedig mindössze tizenháromat ismerünk, bár egykor itt bizonyára több is létezett. A prähistorikus földvárak emlékét ugyanis a megye számos régi községének neve is fentartotta. A jelenlegi községek közül ilyen a mai B.-Földvár, továbbá Ó-Palánka, hol egy-egy régi földvár romjai még ma is megvannak. A ma már nem létező, de a mohácsi vész előtt szerepelt községek közül Győr- vagy Gyűrű-Hetes (a mai Kupuszina alatt), Vasas-Kereki (a mai Szónta táján), Vastorok (a martonosi határban), Várszög (Kula táján), Árokegyház (a mai Jankovác körül), Vaskapu (Ujvidék mellett és Ó-Palánka táján) stb. említendők. A zombori Gradina (grad=vár) pusztá, továbbá a madarasi Sanacz

* A Tisza bal partján, Torontál megyében, a halmok száma a bácskai részekén levők-höz képest elenyészőleg csekély.

** A halmok eredete- és rendeltetésére nézve a fentebb idézett című dolgozataim, azok építési korára nézve pedig «A vaskuti halmok kora» (Bács B. vm. tört. társ. Évkönyv 1901. évf. 61. l.) címen megjelent tanulmányom szolgálhatnak némi irányadóul.

(sanacz=sáncz) pusztá szintén egy-egy földvár környékén vannak, végül a mai Cservenka község neve szintén vár-at jelent.

A bácsmegyei halmok a Tisza vidékén a szomszédos csongrádmegyei hasonjellegű földművek folytatásaként jelentkeznek északról dél felé húzódva. Lehet, hogy ugyanazon nép építette ezeket, a mely a szegedvidéki híres Öt-halom, Király-halom stb. földműveket létrehozta. A megye északi határánál Horgos csongrádmegyei és Martonos bácskai községek között egymástól nem nagy távolra négy nagy halom áll, a melyek közelében egy földvár maradványai vannak. E terület csongrádi részét Vaskapunak, a szomszédos bácskai részt pedig hajdan Vastorok-nak, ma elszlávosítva Ostorak- vagy Ostorkának hívják. A hazánk különböző vidékein divó «vaskapu», «vastorok» stb. elnevezés tudvalevőleg az egykor létezett, vagy ma is létező természetes vagy mesterséges erősségekre, szorosokra vonatkozik, a Horgos-Martonos községek közötti Vaskapu és Vastorok nevű pusztarész tehát szintén a régi földvártól nyerte nevét. Vastorok néven ugyanitt a mohácsi vész előtt egy község is létezett, melynek emlékét számos oklevélből ismerjük.*

Bács-Martonostól dél felé a halmok szakadatlan láncolatával találkozunk, melyek részint közvetlen a Tisza mellett, részint attól kissé távolabb az u. n. orom-partokon, vagyis a Telecska fensíkon vannak elhelyezve. *I. Halmok.* A halmok a községek szerint a Tisza és Duna mellékén, valamint a közbeeső vidéken így következnek: *Martonos.* A községtől nyugatra a Nagy- vagy Pap- és a Kis-halom. *Ó-Kanizsa.* A vasuti állomásnál a Pap-halom, a Telecska fensíkon a Zákó-, Fehér-, Körmöczy-halom, továbbá három névtelen halom. *Zenta.* Az orom-parton öt halom, köztük a Pap-halom. A város közelében elterülő síkon a Kis-, Lapos- és Bátka-halom.** *Kalocsa* pusztán a völgy partján a Pivár-halom. *Mohol.* A község mellett egy névtelen halom, melyen kereszt van elhelyezve. A határban három halom. *Petrovoszeló.* A községtől nyugatra az u. n. belső földeken egy nagy halom. A Tisza mellett egymástól távol összesen hat halom. *Ó-Becse.* A község belterületén a régi szerb temető helyén, valamint a község mellett nyugatra egy-egy nagy halom. Petrovoszeló felé a nagy rét partján a Perlecska nevű halom. *Földvár.* A községtől északra a Czerna-bara mocsár mellett három halom, köztük a Csont-halom. Itt egykor földvár is létezett, de ezt időközben a Tisza töltéseinek készítésekor elhordták. *Turia.* A Szent-Tamás felé vivő út mentén két névtelen nagy halom. *Csurog.* A község határában Zsablya felé három halom. A község belterületén egy halom maradványa. *Zsablya.* A községtől délnyugatra földvár maradványa és három nagy halom. Novoszeló pusztá felé Mosorin községig tizennégy nagy halom, ezek között a Csicsovszka (öreg) és a Kamen (kő) nevű dombok. *Gyurgyevó.* A községtől északra, a zsablyai országút mellett egy halom. A nyu-

* Dr. Csánki D.: Magyarország tört. földrajza II. k. Bács megyében hajdan több Vaskapu nevű község is létezett s ezek egyike Ujvidék környékén a mai hasonló nevű határrészen állott. Bács község határában szintén van egy ily néven nevezett terület, melyen valamely erősség romjai is láthatók. Jarék község határában az u. n. nagy római sáncz rendes átjáróját szintén Vaskapunak mondja a nép. Ómorovicza község mellett egy Vaskapu (Demirkapia) nevű völgy említettik.

** Az utóbbi halmot e sorok írója ásatta fel. (Arch. Értesítő. 1885. évf. 364. l.)

gati legelőn a Csonka-halom; kelet felé még két halom. *Kovil-Szt.-Iván*. A község határában négy halom.¹ *Titel*. Az u. n. titeli fensíkon összesen tizenegy halom. *Tiszkálmánfalva*. A községtől északra egy hosszas nagy halom. *Káty*. A községtől keletre egy nagy halom. *Ujvidék*. A Vaskapu nevű pusztarészen egy hosszas földhátan három halom. *N.-Palánka*. Obrovác felé az erdő szélén három halom.² (Türkenhügel.) *Vajszka*. A községtől délkeletre (Bács felé) 30—40 kisebb halom. *Apatin*. A község mellett 40—50 kisebb halom. *Bezdan*. A kincstári erdőben a Zöld-halom. *Vaskút*. A községtől északkeletre két csoportban (egy földvár közelében) összesen tizenegy nagy halom.³ A határban Kőhegy nevű magaslat. *Baja*. A város határában kelet felé Sas-hegy és Kék-hegy nevű halmok. *Jankovác*. A község körül Banka, Fehér, Gócs, Sikáros és Teréz nevű halmok. *Csávoly*. A határban Kék-hegy nevű halom. *Madaras*. A Sanacz nevű pusztán egy földvár maradványa mellett négy u. n. török halom. *Rigyicza*. A község alatt a Telecskán egy nagy halom. A vasuti állomástól délnyugatra hatalmas köralakú magaslat négy nagyobb halommal. *Felső-Szt.-Iván*. A határ déli részén egy nagy halom. *Tataháza*. A határban Fehér nevű nagy halom. *Sztanisics*. Északnak Gara felé két nagy halom. *Gákova*. A községtől Zombor felé hosszas földhátan hat halom. *Zombor*. A Gradina pusztán egy földvár maradványa és három nagyobb halom. Nenádics pusztán egy nagy halom. Pr.-Szent-Iván felé hosszas földhátan négy halom. *Ó-Sztrapár*. A zombori Zsarkovác-pusztá felé hosszas földhát és rajta három halom. *Bresztovác*. A Katalin-hegy nevű határrészen három halom. *Pivnicza*. A határnak Lality felé eső részén öt nagy halom; a Parabuty felé eső részen négy halom és földvár maradványa. (Csongrád=Feketevár.) *Bács*. A Tersanik nevű pusztán három kisebb halom. A Mosztonga mocsár bal partján, a széplaki erdőben szintén három halom, melyek négy-négy méter magasak. *N.-Palánka*. Obrovác község felé hosszas földhátan két u. n. török halom. *Kulpin*. Három halom az Alpár nevű pusztarész felé. *D.-Szt.-Iván*. A község határában «török sír» nevű halomszerű magaslat. *Ujvidék*. A Vaskapu határrészen hosszas földhátan (Piros felé) négy nagy halom. *Szabadka*. A Tavankut pusztán három halom. Zenta felé egy halom. *Kiszács*. A községtől fél órányira Alpár pusztán egy csoportban huszonnégy kisebb-nagyobb halom. *Paraga*. A községtől nyugatra egy hosszas földhátan két nagy halom. *Mélykút*. Régi sánczok maradványai mellett az u. n. Sáncz-hegy nevű halom.

II. Földvárak. Vaskút. A legnagyobb és az országban talán a legépebb állapotban fenmaradt földvár több halom által övezve. (Leírta Rómer «Resultats. gen. du mouv. arch. en Hongrie» cz. művében.) *Kollut*. A község határában a Duna mellett köralakú kettős árokkal övezett földvár. *Gombos*. A római sánczok kanyarulatánál. (Ismertette Cziráki Gy. az Arch. Értesítőben.) *Zombor*. A Gradina nevű pusztán halmok társaságában. (Gradina-váracs.)

¹ Nem messze innen Alsó-Kovil község határában léteznek az u. n. hajdu-sáncz nevű erődítmény-maradványok. Lehet, hogy ezek is valamely földvár tartozékát képezték.

² Itt a halmok mellett levő magaslaton ásatott Henszlmann a kalocsai érsek megbízásából 1871-ben. Ő a régi gaideli prépostság romjait kereste és meg is találta.

³ E halmok közül hármat Rómer és Czirfusz ásatott fel 1868-ban.

Doroszló. Csaknem teljesen leszántott földvár maradványa az u. n. Róka dűlőben. *Déronya.* A kincstári erdőben két kisebb földvár. *Bács.* A Tersanik pusztán, a Mosztanga vizér mellett négyszögalakú földvár. A Szt. Antal kápolna mellett Demir-kapu (=Vaskapu) nevű földerődítmény maradványa. *Plávna.* Az u. n. parlagi szőlőkben, a Novoszelő felől jövő út mellett, nagyobb földvár. *Obrovác.* A községtől keletre földvár maradványa. *Ó-Palánka.* A községtől fél órányira (Bulkesz felé) egy körülbelül négy holdnyi terjedelmű földvár.* *Ujvidék.* Vaskapu határrészen földvár maradványa. *Járek.* A római sánczok vonalán. *Zsablya.* Mosorin község felé két halom között. Temerin felé egy másik földvár. *Csurog.* A Tisza mellett a folyóra támaszkodó sánczczal övezett földmű. (Marsigli római váracsanak tartotta.) *Földvár.* A Csont-halom mellett állott az a földvár, melytől a jelenlegi község nevét nyerte. (Marsigli is említi.) *Ó-Kanizsa.* A Körös-ér partján állt egy földvár, mely ma ismeretlen, de már Marsigli is említi. *Marthonos.* Horgos község alatt a Vaskapu nevű határrészen. *Mélykut.* A Sáncz-hegy nevű magaslat körül egy földvár maradványait képező sánczok láthatók. *Madaras.* A községtől délre az u. n. török halmok mellett. *Bresztovác.* A Katalin-hegy nevű határrészen. *Ó-Verbász.* A községtől délre Kis-Kér felé nagyobb körsánczczal erősített földvár, melyet ma Csarnok-sáncznak neveznek. *Paraga.* Hodzsák felé a vasut mentén földvár maradványa. *Ó-Sztapár.* A zombor-zsarkováczi szállások felé hosszú földhát és a halmok mellett.

Az itt elsorolt halmok és földvárakon kívül Bács megyében régente bizonyára még több ilyen földmű is létezett, ezeket azonban részint az idő viszonytása, részint a szántóvető ekevasa tüntette el a kutató szem elől. A megye északi és északnyugati részén elterülő homokos vidéken a halmokat nehéz megkülönböztetni a közönséges homokbuczkáktól, a jelenleg itt látható halomszerű magaslatokról tehát nem tudható biztosan, hogy azok a többi tumulusokhoz hasonló alkotások-e, vagy a szél által összehordott homokzátonyok.

(Zombor.)

Dudás Gyula.

II. REIZNER JÁNOS: A RIVÓ-DÜLŐI ÁSATÁSOKRÓL ÉS KÖTÖRÉSI LELETEKRŐL. Ötven évvel ezelőtt Szeged határ ának Szabadka, Halas és Majsa felé eső részein imitt-amott csak erdőségek voltak. A többi rész mind legelő, járás volt. Ma már itt is mindenütt tanyák vannak és az intensivebb gazdálkodás jeleit látjuk.

Ezen haladásnak köszönhetjük azon leleteinket, a melyek az újabb időben Szeged távoleső pusztáin mind gyakoriabbak, s a melyek azt bizonyítják, hogy nemcsak a török hódoltság előtt, de a népvándorlás korában is a Duna-Tisza közötti nagy pusztaságok a nomád népek telephelyeitől egész tanyaszerűleg benépesülve voltak. Abban az időben e pusztákat számos kisebb folyó szeldelte át. Ma már a Matyérnek, Sárosvölgynek, Kuntának, Körösérnek stb. nyomát is alig találjuk. Csak ha a vadvizek felszaporodnak ezen régi folyók

* A Bács megyében a mohácsi vész előtt szerepelt «oppidum Vaskapu» Lázius 1553-iki, valamint Hevenesy 1689-iki térképén a mai Cséb község környékén van feltüntetve. Mivel a mai Palánka, mely akkor még nem létezett, e tájra esik, valószínű, hogy e község a régi Vaskapu emlékét tartotta fenn, a mely az itt ma is meglevő földvartól nyerte nevét.

medreiben, hol egykor hajók is közlekedtek, látjuk megújulni ezen vidékek ősi vízrajzi képét. És ezen nép vándorláskori telepek mind ezen rég eltűnt folyók és erek mentén vagy közelében fordulnak elő. Így a bilisicsi lelet,* mely Szegedtől több mint 50 kilométernyi távolra, Szabadka város határszéléhez közel esik. Nemkülönb a Rivó-dülői lelet, mely a bilisicsi régi telephelytől Szabadka határa felé terjedőleg, délnyugati irányban mint egy 4—5 kilométernyi távolra esik. Úgy a bilisicsi, mint a rivó-dülői leleteket az intenzívebb gazdálkodás terjedésének köszönhetjük. Ezen vidék, mely azelőtt csakis legelő és itt-ott erdőség volt, most kerül először szántás-vetés és szőlőtelepítés alá és most bukkannak elő az ezredes emlékek. És a mit most megmentünk, az mind becses adalékát képezi ezen vidék történetének. Később már mind ritkábbak lesznek a leletek, a melyek a legtöbb esetben a véletlen útján kerülnek felszínre s a melyekről ha értesülések nem tétetnek, örökre elvesznek.

A Rivó-dülői leleteket ismét Kiss Ferencz m. kir. erdőmester úrnak köszönhetjük, ki ezekre figyelmünket idejében felhívta. A zord időjárás daczára Tömörkény István tisztársam legott útra kelt és február 13—14-én végezett ásatásai eredményéről ő maga a következőkben számol be.

Az alsótanyai, átokházi kapitányságban fekszik a ma már kiszáradt Kőrös pataka mentén a Rivó-erdő. Az erre dülő földek között pár év előtt szélmalomot épített Vajda Benjámin szélmolnár. A várostól bérelt földjén egy erre igen alkalmas emelkedés, erre a dombra építkezett. A domb közepére a malmot, oldaltabb a lakóházat. A szélmalom nehéz és magas épület, ennél fogva az alapját jó mélyen kell megvetni a földben, föl is ásták akkor ott a földet lehetősén, de akkor ott a domközépen semmi sir, vagy egyéb lelet nem fordult elő. A most mult télen azonban úgy határozta a molnár, hogy szőlőt telepít a malom közvetlen környékére. Mikor ennek a céljaira a földet méternyi mélyen felforgatták, sirt, edényt, gyöngydarabokat leltek, amikről jelentést tettek a határban levő városi erdők intézőjének, Kiss Ferencz m. kir. erdőmester úrnak, a ki az addig lelt tárgyakat őrizet alá vette s a lelőhelyről egyttal h iradással volt. Ez adott okot arra, hogy a szélmalom környékén rendszeresebb formában régészeti ásatást kíséreljek meg, a melynek az alábbi eredménye volt:

I. sir. Közvetlen a malom előtt való területen volt az első ásás. (A malom környékének és az ásatási helyeknek tájékoztató térképét berajzoltam a múzeum régiségtári naplójába.) E helyen, egy méternyi mélységben volt az első sir. A kifejlett csontváz rendes nyugvó helyzetben feküdt, fejjel délnek. A nyakcsigolyák körül apró piros gyöngyszemek kerültek elő, 31 darab, a miknek vastagsága 3—5 miliméter között váltakozik. Valamennyi átfúrt. A legtöbbje téglaidomú, de vannak köztük gömbölyűek és hosszúkás hengeralakúak is.

A lábnál, azután a lábon felül és a száráknál nagyobb számú gyöngyszem feküdt. Egy része agyag, más része üveg, más borostyány. Egy nagyobb, lapos darab calcedonhoz hasonló ásványból való. Egy részük nem közvetlen a láb-

* Arch. Értesítő, 1902. évf. 372. l.

szár mellett, hanem attól távolabb feküdt. Úgy látszik, az eltemetett nő halotti ruhájára voltak fölvarrva. Vastagságuk 6—10 mm. között váltakozik. Színre nézve 12 darab fehér (borostyány), 36 barna, 47 veres (agyag vagy kő), 45 elfakult zöld, 34 opalizált kék üveg. Van azután köztük egy barna gyöngyszem, a mely szabályosan van rovátkolva. Öt darab kettétörten került elő. Ezen törött darabok egyikén csillagalakú díszítés. Ugyanitt, a lábknál volt egy orsókö is, az alulfelül szűkülő, közepén széles formából. Nagysága 3, szélessége $3\frac{1}{2}$ cmtr.

A jobb kéz ujján bronzgyűrű, négy darabra törve. A gyűrű lapos, az egyik, valószínűleg belső része keskeny, a mely a külső rész felé arányosan szélesedik. Legvékonyabb helyén $3\frac{1}{2}$, a legvastagabban $8\frac{1}{2}$ mm. széles. A gyűrű a sírban is törött volt már, egymásra fektetve heverték a lemezei.

Ugyaninnen, de meghatározatlan helyről egy kis átfúrt bronzdarab került elő. 7×13 nagyságú lemezke.

A jobb karon két egyenlő nagyságú, egyenlő díszítésű karperecz bronzból. Formájuk elüt az e vidéken előforduló hasonló bronzékszerekétől. Kovácsolt munka, a rajtuk levő díszítések is verőszerszámmal készültek. Alakjuk sajátossága abban van, hogy a nyílt részük felé fokozatosan szélesednek, míg az ellenkező részen igen keskenyek. Itt alig $3\frac{1}{2}$ mm. szélesek, míg a felső részen eléri a szélesség a 13 millimétert. Átmérőjük 61, illetve 64 mm. — Ugyanitt, a jobb kar mellett, a karpereczek közelében, kis baltaformájú bronz csüngő, a végén karikába hajtva. Hossza 10 mm.

Végül a sírban a farcsontok alatt agyagedény feküdt. Nem a csontok mellett, hanem egészen alattuk. Csak a medenczecsontról felvétele után tűnt elő, amikor egy darabja letört. Különbö is törött volt már, a mit a törési helyhez tapadt növényi gyökérszálak mutatnak. Az edény kezdetleges formájú, nem korongon készült fületlen bögre, kihajló szájszéllal. Magassága 15 cmtr.

II. sír. Mintegy két méter távolságban az előzőtől, a szélmalom előtt, felnőtt egyén csontváza feküdt, rendes hátonfekvő helyzetben, fejfelé délnek. A fejnél felül (nem oldalt) a koponyacsont mellett volt egy formátlan, nem korongon készült, aránylag vastagfalú agyagedény, a magassága $7\frac{1}{2}$ cmtr. Díszítésem semmi, ellenben a lábszárcsontok között egy, már formásabb készítésű egyfülű agyagedény, a mai kisböggrék alakjában. Falazatát, a mely vékonyabb, mint az előbbi leteké, kívül-belül koromréteg borítja. A fül karimája kicsiny, csak kisujj megy át rajta. A szájszélnél két helyen csorba. Magassága $13\frac{1}{2}$, átmérője a szájnál 10 cmtr.

III. sír. Felnőtt egyén sírja, az előbbi mellett. A temetkezés rendje ugyanaz. Egyedüli melléklet egy egészen kezdetleges formájú agyagedény. Nem korongon készült, vastag falú, a szájszélnél kissé kihajló, fületlen formája a mai fakupákéhoz hasonlít. A házilag gyártott kezdetleges edénynek igen alkalmas mintája. (Nemrég ethnologiai célból pusztai parasztyerekekkel gyúrtam agyagból játékedényeket: azok is éppen ilyen formájukat csináltak.) Magassága $13\frac{1}{2}$, átmérője $8\frac{1}{2}$ cmtr.

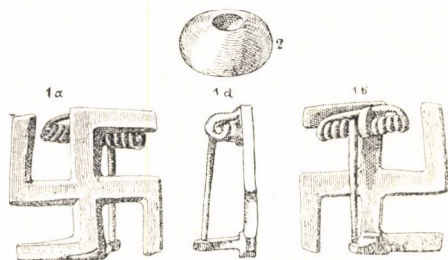
E helyen több sír nem akadt. Az ásatás helyét áttettem a malomtól odább, a tanya és a dűlőút közé eső részre. Itt több, méteresnél mélyebb árkot

ástunk, de eredmény nélkül. Még az e vidéken szokásos tört cserépdarabok is hiányoztak. A malom mögött próbáltam aztán ásatni, a hol csakugyan jobban szolgált a szerencse.

IV. sir. Felnőtt egyén csontváza. Minden fegyver vagy ékszer nélkül, csak különféle állati csontok heverték a sírban, köztük agyaras sertéscsont.

V. sir. Felnőtt egyén csontváza, a rendes fekvő helyzetben, de, az eddigiekkel ellenkezőleg nem dél, hanem napnyugat felé fejjel. Melléklete: fibula, gyöngyök a nyakon s a lábon, de csak csekélyebb számban, továbbá orsókö.

A fibula bronz. Az erősebb készítmények közül való, a mely elég épségben maradt meg, a tekercsrugó tartótengelye is csak a kiverés után tűnt el. Alakjára nézve, mint a mellékelt ábra mutatja, a svastikának az ezen vidéki

leletek között az első formája. A fej nagysága három cmtr. A tekercstartó tengelynek ellenvető bronz is van, a mibe a sodrony beleakaszódik, nyilvánvalóan a ruganyosság erősítése végett.

Az orsókö égetett agyagból való, ugyanaz az alak, mint az I. számú sírban lelté, de formásabb, kimunkáltabb. Az agyag és üveg gyöngyszemek részben a nyak, részben az alsó lábszárcsont körül feküdtek, némely része távolosabban. Van köztük téglányalakú, hatszegletű üveg, továbbá teljesen átmeszesedett anyagból valók s van átfűrt piros corall is.

VI. sir. Gyermeksír, egyvonalban az előzővel, mintegy méternyi távolságban tőle a tanya felé. A csontváz körül apró gyöngyök. A nyakrészen kisdéd törött csengetyű, bronzból. A szíve hiányzik, az akasztója többszörösen összesodrott bronzdrótból áll. (A gyermek nyakára csengetyűt kötni még a közelmúltban is szokásos volt az alföld némely tanyavidékén. A csengetyű szaváról mindig tudta az anya, hogy merre mászkál az apró gyerek.)

Ezekon felül az ásatás helyén, nem sírban, de egy méternyi mélységben szerteszórva találtam a leirtakhoz hasonló gyöngyöket és két, már ki nem ismerhető vasdarabot.

Tömörkény a zord időjárás miatt a további ásatásokat félbeszakítani volt kénytelen s azokat február 21—24 napjain magam folytattam. A Tömörkény által vont kémlő árkokkal párhuzamosan haladtam s mindjárt az első árokban egy méter mélyen egy régi agyagedénynek egymásra hányt cseréptöredékeire akadtam. A töredékek vastagfalú, szabad kézzel előállított, minden díszítés nélküli nagyobb edénynek részleteit képezték, de a részletek nagyobb felét nem találtam a helyén. Még mélyebbre hatoltam s a mostani felszíntől,

mely a halom tetőzetének kiegyenlítése útján képződött, csaknem két méter mélységben akadtam egy csontvázra, mely hanyatt, rendesen kinyújtóztatott helyzetben, fejjel délnek és lábbal északnak feküdt. A csontok igen korhadott állapotban voltak. A váz mellékleteit képezték: *a)* egy kisdud, 8 cm. magas és $6\frac{1}{2}$ cmtr. átmérőjű, szabadon formált fűlnélküli, haladottabb technikával előállított agyagedény, mely talapzatával felfelé fordultan egészen a koponya mellett feküdt; *b)* gyöngyszemek, melyek a mellen feküdtek, de nem füzéres sorban és egymás mellett, hanem tágasan szétszórva. Üvegből, agyagból valók s különféle nagyságú és színű 31 darabot szedtem össze. De ezeken túl még sok fehéres színű igen apró gyöngyszem volt még, a melyek azonban szétmállottak; *c)* egy kisebb orsógömb, átlukasztott, égetett agyagból való, mely a lágyék körül volt. — A kémli ároknak a domb aljáig elveretett többi részein sírra nem akadtam s így egy újabb párhuzamos árkot vonattam, mely már egészen a szélmalom alól indult ki a partos részről és déli irányban egész az egyenletes laposságig haladt.

Itt is csak egy vázra akadtam, de már a lejtős részen, közel ahoz a helyhez, a hol a magaslat és a sík találkoznak. A váz mintegy 130 cmtr. mélyen hanyatt, rendesen kinyújtóztatva és fejjel délkeletnek, lábbal északnyugatnak feküdt. A sírfenék azonban lejtős volt és a koponya s a felső testrész magasabban feküdtek, mint a lábszárak. A váz férfit és dr. Török Aurél utólagos meghatározása szerint a koponya *typicus dolichkephal*, a czombcsontok alakja pedig határozott lovas emberre utalnak. A sír mellékletei: *a)* egy vasból való élegült penge $9\frac{1}{2}$ cmtr. hosszú. Csúcsa, mely egykoron egészen hegyes volt, most más kerekre tompult. Itt a penge szélessége 10, a másik végén pedig 20 milliméter szélességű. Ez utóbbi résznél egy kisebb hegyes nyúlványa van, mely a penge közepéből indul ki és a penge fogóját vagy nyelét képezte. Lándzsának, törnek igen kicsiny s mint késnek a penge egyik szélén sem lehet a fokát észlelni; mint nyílcsúcs pedig szokatlanul nagy és hosszú; *b)* több vastöredék, 17—22 mm. hosszú részint nyílcsúcs részint hegyes szögmaradványok; *c)* három kisebb ködarab 18—23 mm. hosszú. Ezen tárgyak mind a medenczecsont üregében voltak; *d)* négy kisebb bronzlemezke 3—7 centiméter hosszúak, a melyek valamennyie sarkokra és egymásra laposan és szögletesen vannak idomítva, mintha valamely bőrnek vagy szíjnak bekapcsolására és összefoglalására szolgáltak volna úgy, hogy ezek által a szíjat s bőrt összekapcsolni, esetleg ismét a pántok szétnyitásával elválasztani lehetett. Ezek a lábfejek körül fordultak elő és kettő az egyik s ugyanannyi a másik lábfejnél volt. Agyagedény itt nem volt és tűzcsiszoló aczelat sem találtam, pedig az előfordult három kis kövecs valószínűleg kovakő.

Ezután a kémliárokknál közbül hagyott területeken újabb párhuzamos árkokat vonattam, de csak két helyen akadtam sírra. Ezek egyike a lejtő emelkedettebb részén, a másik pedig a lejtős rész közepén volt. Látszik, hogy a temetkezések nem sorosan, hanem rendszertelenül, szétszórva s egymástól nagyobb távolságokra történtek. Bizonyosan azért, mert az egyes temetkezések hosszabb időszakokban követték egy mást, amikor a korábbi temetés helyét pontosan nem tudták.

Az egyik sírban gyermekcsontváz feküdt kinyújtóztatott állapotban, de nem hanyatt, hanem jobb oldalra fektetve. A fej csaknem keleti, a láb pedig nyugati irányban nyúlt el, a földszínétől mintegy 140 cm. mélységben. Az utólagos vizsgálat és dr. Török Aurél egyetemi tanár által eszközölt megállapítás szerint a csontváz a 7-ik életévét már meghaladott leányé volt. Mellékletei e következők: *a)* Ivó pohár alakú, kezdetleges művű agyag edény, 11 cm. magasságú, a szájúreg átmérője 7 cm. A csontváz jobb karjának alsó részén oldalt fektetve találtuk; *b)* bronzfibula tűskével, mely teljesen hasonlít a fentebb rajzban is közölt svasztika formájú fibulával, a mely amott felnőtt egyén sírjában volt. Itt a gyermekcsontváz jobb válla körül akadtam rá; *c)* egy chalcidon gyöngyszem, gömb alakra csiszolt, de mégis kevésbé lapított és a gömb közepén élben körül futó módra, közepén tágas fűző lyukkal. A gömb átmérője 18 mm. Ez az áll alatt volt.

A másik sírban, mely egy távolabbi kémelőárókban 150 cm. mélyen fordult elő, rendes kinyújtóztatott hanyatt fekvésben fejjel délnek női csontváz volt a következő mellékletekkel; *a)* fehér színű (valószínűleg kagylóból készült) gyöngyszemek, melyek a mellcsont fölött voltak, de nem sorjában, hanem szétszóródva. Többnyire gömbalakúak, de van közöttük laposas és hengerszerűleg elnyújtott is. Nagyságuk is különböző. A borsószem nagyságtól egész a 4 mm. átmérő nagyságig váltakozók. Tizennyolcz dobót birtam csak összeszedni, mert a többi szétmállott; *b)* bronzfibula, mely a felső gerinczsontok mellett a nyak körül volt. A tűskéje ívalakulag hajlik a váluba. Lapja 22 mm. átmérőjű korongot képez, a melynek közepéből 4 mm. magasan egy másik, 6 mtr. átmérőjű korong emelkedik ki. Az alsó korong zománczosva van. Körbe futó kék és világos zöld sávok látszanak. Ezenfelül a kék sávokban egymástól aránylagos elhelyezésben hat fehér zománczpont, a melyeknek közepét ismét piros színek élénkítik; *c)* bronzfibula, mely a csontváz álla alatt volt. Ennek is, mint az előbbinek, tűskéje csuklyós. Ez csak később, a kihányt föld egyengetése után került elő. Ez is korongos fibula. A korongos fibula. A korong átmérője 19 mm., de a korongnak a tűske fekvése irányában két oldalon egyenként 14 mm., hosszú és 20 mm. széles nyúlványa s illetőleg hármass kiágazása, szárnyas kiképzése van, a melyek sajátzerű levélalakot ábrázolnak. A korong közepéből, a két nyúlvány irányában elhelyezve 18 mm. hosszúságú, széles farkú nyugvó helyzetben előállított kis madárka emelkedik ki. Maga a korong hasonlóképpen zománczosva van. A szélső és körbe futó világos zöld színű sávot piros részletek szaggatják meg, a melyeknek közepét ismét fehér pontok tarkítják. A külső sávon belül eső terület s illetőleg merő ismét piros színű, de más színárnyalatból.

A többi árokban egyes csontrészek, cseréptöredékek bőséggel fordultak elő. A további ásatásra azonban a területet kimerítettnek ítéltém.

Vajda Béni tanya- és malomtulajdonos kérdéseimre arról tájékoztatott, hogy a magaslat tetején és középpontján elhelyezett malom- és tanyaépítés alkalmával sírokra vagy régiségekre egyáltalán nem akadtak. Egy lófej s és ló-lábszárcsontok képezték első leleteit, a melyeket meg is őrzött. Ezeket dr. Török tanár a monstrosus csontrészekről s illetőleg lókoponyáról azt a véle-

ményét közölte, hogy a csontok felettébb régiek és a koponya a mostani typusoktól igen elütő.

Ásatásaim befejezése után Vajda gazda az utóbb bekövetkezett esőzések által szétmállott rögök egyengetése közben talált és egybegyűjtött dolgokat is beszolgáltatta. Ezek a következők: *a)* egy ékalakú 27 mm. hosszú és 5—9 mm. széles bronzlemezke; *b)* egy krétabetétes fekete agyagból való és cseresznye szem nagyságú tágas fűző lyukkal bíró gyöngyszemet és még 20 drb. különféle nagyságú és színű és alakú üveg és más gyöngyöt, ezek között egy borsó nagyságú fekete színűt, mely satáságos gerizdeléssel van ellátva. Hozott ezenfelül még csikóablát, tűzcsiholó aczelat, vas sarló pengét, a melyek még az általa eszközölt föld forgatása és a talaj egyengetése közben kerültek elő s a melyek a fentebbi leletekhez nem tartoznak, sokkal későbbi korból valók, mit a tárgyak jellege és kevésbé elegült állapota is igazol.

A fentebb ismertetett régiségleleteket tipikus jellegüknél fogva jaryg koriaknak tartom. A leletek korát a Krisztus után első-második századra tehetjük. A jarygoknak a Duna—Tisza közén való megjelenését Kr. e. a 30-ik évre teszik. A római birodalomba való betöréseik sok nyugtalanságra adtak okot s elkeseredett harcok folytak közöttük és a rómaiak közt. A jarygok uralma a hunok megjelenésével a Kr. u. 378. év körül szűnt meg. A Rivódülői telephely valószínűleg egy családnak volt a telepe.

A hét női sír közül némelyikben nem volt semmi ékesség, csak agyagedény, orsókö. Más női sírokban ellenben ékességek, a gyöngyök, fibulák vannak.

A bronzfibulák között egy felnőtt női és egy gyermekleány sírban egyegy szvasztika formára készült fibula szerepel.

★

KÖTÖRÉS Csongrád vármegyében Sövényháza község határában fekszik és Pallavicini örgróf hitbizományi uradalmához tartozik. Magos, hullámos homok halmi vannak, a melyek a Tisza jobb partjáig húzódó percsőrai magaslatnak (a honnan már vannak leleteink) nyugat felé húzódó nyúlványai. A régibb időben ott dohányültető kertésztelep is volt. A homokbuczkák pedig szőlőkkel voltak beültetve s a termést az egykor híres kötőresi csárdában mérték ki.

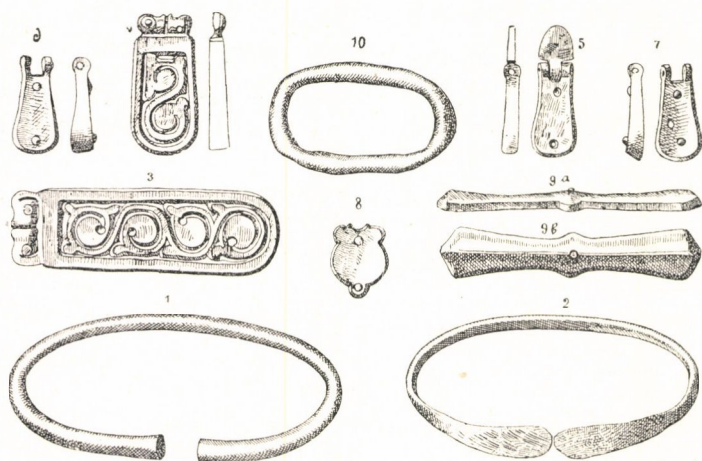
Az ötvenes években a kertészséget szétverték, később a szőlőkertek is elpusztultak s a kötőresi buczkákat az uradalom 15—20 évvel ezelőtt erdősítette. Rendszeres ásatást óhajtottam e helyen tartani. De értesülvén, hogy az uradalom az erdőség egy részét kivágatja és a helyen ismét szőlőt telepítenek, az uradalom egyik tisztjét, Szluha Imre percsőrai ispánt felkértem, hogy a földmunkálatok alkalmával a leletekre gondja legyen és értesítsen. Nem is az intézkedés hiányán, hanem az akkord munkások lázas sietségén és szokott hirtelenkedésein múlt, hogy sok érdekes agyagedény elpusztult.

A helyszínén magam is megjelentem s láttam, hogy a halom tetején több ponton szarvasagancsnok, agancstörzsek voltak összehányva, továbbá régi és új törésű agyagedények, koponyák és embercsontok, mindazon a helyen, a hol reá akadtak. A szarvasagancsokon, ezek töredékein és ágain emberi munka

nyomait (fűrészelés, simítás, élesítés) nem találtam. Az agyagedények többnyire nagyméretűek, vastagfalú, kezdetleges művű, szabadkézi és itt-ott bütyökdiszítéssel vagy ujj- és köröm-benyomással élénkített tárgyak voltak. A különböző edények töredékei azonban összekeveredtek, némely részleteik a földben maradtak s összeállíthatásukra semmi kilátás.

A munkások több kőgolyót is félretettek. Ezek közül három jellegzetes példányt választottam. Eredetileg nagy, ökölnyi koczkák voltak, de sarkaik és éleik lehorzsolódtak s így némi gömbalakot nyertek. Valószínűleg hálósúlyok voltak. Ezt abból következtetem, hogy a halom lábánál terül el a nagy persórai rét, mely a szabályozás előtti időben halászó hely volt.

Találtak egy oválalakú 40 cm. hosszú és 25 cm. széles, likacsos malomkövet is, mely kézi őrlésre szolgált. Sőt előkerült az ehhez tartozó, több olda-

SZEGED-KÖTÖRÉSI LELETEK. $\frac{2}{3}$ nagys.

lán simára koptatott nagyobb kézi őrlő vagy zúzó kő is. A malomkő felülete nem homorú, hanem egyenletesen sík.

Más helyen agyagkúpok voltak, ezek közül is hármat kiválasztottam. Ezek magassága 7—11 cm. között váltakozik és igen egyenlőtlen égetésűek.

Egy másik ponton egy kisebb és véletlenül épen maradt, vörös színű, már korongon készített, felső részén kúp alakra összehúzódó s az oldalán egy erős füllel ellátott bögrét találtak. Magassága 12 cm. Ennek egy teljes párját bírjuk a sövényházi 1880-ik évi leletekből. Nem igen távol ettől egy még kisebb (8 cm. magas) csészét találtak. Színe élénk vörös, korongon készített szép formás kis edényke. Több darabba törött ugyan, de sikerült az összeállítás. Ismét egy másik helyen egy kevésbé sérült sajtáságos alakú agyagedényt találtak, melyet sőtartónak nézek és talán egy 2—3 századdal ezelőtt még használatban lehetett. Magassága $7\frac{1}{2}$ cm. Formáját tekintve egy megfordított kúp, de a kúphegynek hármasságú elágazása van s így az szabadon is megállhat. A fordított kúp felső részének átmérője 10 cm., a hol a perem befelé hajlik és a perem keskenyen körülfutó lapja háromszögeket képező

zig-zúg vonalakkal és a vonalak mellett pontok benyomásával van díszítve. A perem egyik oldalán csekély kis kiugrás és ebben egymás mellett a fonál átfűzésre és a falra való felaggatás lehetőségére két kis fűzőlyuk látszik. A peremen belül eső és az edény belső üregéhez szolgáló nyílás átmérője 5 cm.

Ezen leletek mellett a munkások előadása szerint csaknem mindenütt csontvázak is voltak, a melyeket lehetőség szerint egybegyűjtöttek. Ezeket s illetőleg a koponyákat dr. Török Aurél egyetemi tanárhoz felküldöttem. A tőle nyert értesülés szerint ez egy igen ritka és becses makrokephal koponya. A munkások ezt már eleve «kutyafejű tatár»-ének mondták.

Szluha intéző újabb értesítésére később a helyszínén ismét megfordultam. Ekkor a földmunkák már nem a halom tetején, hanem a déli lejtő alján az egykori vízkiöntési területhez közeledő helyen folytak. Itt értesültem arról, hogy az egyik ponton 6 sírra akadtak. 3—3 csontváz volt egymásmellett sorjában. A vázak rendesen kinyújtóztatva hanyatt feküdtek fejjel keletnek és lábbal nyugatnak irányítva. A sírokban azonban semmiféle melléklet nem volt. Kissé távolabbra azonban ép ily módon való temetkezéssel újabb három csontvázra akadtak. Ezek közül az egyik mellett semmi sem volt, a második sírban azonban három karpereczet találtak. Ezek a halott karcsontjain fordultak elő és pedig kettő a jobb és egy a balkarcsonton. (1., 2. ábra.) Az egyik anyaga tiszta ezüst, sodronyalakú, nyitott és a nyíló végeknél a sodrony kissé vastagodó. Az oválalakra hajlított karperecz hosszátmérője 59 mm. A másik karperecz, a melynek párja is van, ugyancsak nyitott és majdnem köralakú. Ezek vékonyabb bronzsodronyból valók, de a sodrony végei lemezalakra ellapítvák s a lemezek végei kerekednek.

A harmadik sírban a csontváz csipője medencze-csontja körül találták az alábbi bronztárgyakat. *a)* Két szíjvég, melyek párt képeznek (3. ábra). Hossza 52, szélessége 17 mm. Az aljuk a szíjbetétre ki van válúzva, felső részük maeanderszerű indadisztítés. *b)* Három kisebb szíjvég (4. ábra) 28 mm. hosszú és 13 mm. széles. Ép oly idomú és díszítésű, mint az előbbeni. Ilyen szíjvég még kettő tartozott a lelethez. *c)* Csuklyós kisdud szíjvégek, a miből összesen csak 3 drb került elő s ezek közül a csuklyója csak egynek maradt meg. (5—7. sz. ábra.) Ezek hossza a csuklyó nélkül 18, szélességük pedig 8 mm. A csuklyóhoz közel eső részen, valamint az átellenes végen a szíjhoz való erősítésre szögecsfejek láthatók. Egyik példányon még egy harmadik, szögecs nélküli lyuk is látható. *d)* Szíjdisztító pitykék bronzból (8. ábra). A paizsalakú és 13 mm. magas és ugyanoly széles, formás lemezekéből 10 drb került elő. Mindegyiknek előlapján fent és alant egy-egy szögecsfej látható s a hátlapokon pedig a megfelelő helyeken a szögcszárak vannak. *e)* Oválalakú, közönséges bronzcsatt, peczek nélkül (10. ábra). A csatt belsejének átmérője a szélesség irányában 14 mm., a hosszúság irányában pedig 29 mm. *f)* Egy hosszúság bronzlemez, melynek hátlapja kiválúzva van, színlapja pedig a közepén s illetőleg a két vég irányában húzódó tetőszerű éllel bír. Ezenfelül úgy a közepén, mint a két végen a lemez formásan kiszélesedik. A közepén egy szögecsfej, s ennek megfelelő helyen a hátlapon a szögcszár látható, a melylyel a szíj végéhez volt erősítve, (9. ábra). Hossza 53, szélessége a két végénél 10 mm.

Ugy vélem, hogy a tárgy az előbbeninek, vagyis a csattnak mozgó peczkét képezhette. A csatt ugyanis a szíj egyik végéhez hozzávarrva volt. A szíj másik vége pedig eme mozgó peczekhez volt hozzászögezve, hogy a szíjat, a melynek vége hamar felpördülni szokott és ezért a csatton való áthúzás néha akadályokkal jár, átbújni segítse és bizonyos előre kimért bőségben a szíjjat a csatthoz kapcsolja. Szoros kapcsolást így nem is lehetett elérni, de talán ép az volt a cél, hogy a szíj vagy az öv könnyedén, bizonyos tágassággal simuljon a testhez és a körülményekhez képest az övet derékon feljebb vagy lejjebb csúsztatni lehessen a nélkül, hogy az a csipőn alúl csúszszék.

A kötőrési ezen leleteket úgy egészben, mint egyes részleteiknél és diszítési motívumaiknál fogva a régibb középkorból származóknak vélem.

Reizner János.

III. TÖMÖRKÉNY ISTVÁN: ÁSATÁSOKRÓL A KENYÉRVÁRÓ DOMBON. (Szeged-alsótanya, Központ.) Az alsótanyai «közigazgatási központ» mellett emelkedik egy halom. Ma templomdombnak, templomhalomnak nevezik, mert templom van ráépítve. Régebben más neve volt. Először úgy hallottam, hogy kenyérvári halom volt a neve. Ezen elnevezésnek az eredete után hiába kutattam. Csak annyit tudtam meg, hogy a dorosmai határ nádas és tavas részén is van egy «kenyérsziget» nevezetű emelkedés. A nép beszéde szerint a török uralom beütése alkalmával a nádasokba menekülő nép oda hordta volna össze az élelmét, innen a kenyérsziget név. Ennek a beszédnek sem lehetett sok hitelt adni, mert Dorosma mai lakossága a török behódolás alkalmával nem is lakott e helyen, csak a XVIII. század elején költözött oda. Később találtam meg a név valódi jelentését. E szerint nem kenyérvári halom volt az alsótanyai központ mellett levő emelkedésnek a neve, hanem kenyérváró domb. Régebben, a mult század harmadik negyedében, mikor ezen a tájon még nem voltak tanyák, hanem csak gulyák legeltek, a pásztorok erről a dombról lesték, hogy hozzák-e már befelőlről nekik a kenyeret — kenyér alakjában fizetvén azon időben a jószágtulajdonosok a pásztordíj egy részét. A várónak vári-vá való alakulását megmagyarázza az alsótanyai szójárás, a mely előszeretettel alkalmazza a tolja helyett a tolit, a húzza helyett a húzit, a várja helyett a várít.

Az alsótanya népe részére 1894-ben plébániát szervezvén a város, e dombon kápolnát emelt s a mellette levő kisebb emelkedésen, a mely eredetileg emehez tartozott, de a kociút elvágta tőle, haranglábat állíttatott. Hogy ez alkalommal ott találtak-e valami régiséget, nem tudni, adat nincsen róla. A folyó évben a kápolnát lebontatta a város s a helyébe templomot emelt. A templom alapozási munkáinál régiségekre bukkantak. Márczius havában kimentem ásatni s az addig lelt tárgyakat behozni, az ásatás azonban mindössze csak kísérletből állhatott. A domb már tele volt rakva az építkezési anyagokkal s a lebontott kápolna tégláival. Így meg kellett elégedni az alapozásnál esetleg előkerülő tárgyakkal. Közben azonban az építési vállalkozó az építéshez, a malterhez alkalmas homokot találván a dombban, itt homokbányát nyitott, a mi a domb részletes felásásával járt. Ez azonban hosszantartó dolog volt, a melynél nem lehettem jelen. Megkértem tehát az ott lakó kántort, Mihályffy Ferencz urat, hogy kísérje figyelemmel a munkát s mentse meg, a mi megmenthető. Ő erre szívesen vállalkozott, a leletekről elég pontos jegyzéket csinált. Az eredmény a következő:

I. sír. A domb keleti részén, pontosan meg nem határozott mélységben, rendes hanyattfekvő helyzetben kifejlett csontváz. Mellette: *a)* korongon készült, graphittal feketére fényezett kis agyagedény. A kiemeléskor megcsorbult. Felső szélén egy vonalas diszítés. Formájára nézve széles csésze. Magassága 43 mm., szélessége 11 cm. *b)* A csontváz mellett a felismerhetlenségig elrozsdásodott görbe vasdarabok. A végeiken vannak behajlítva. Összehajlott kard darabjainak lehetne e tárgyakat tartani, de ennek ellene mond az, hogy farostok nyomait mutatja a rozsdásodás, és pedig keresztben. A kiemelés alkalmával a rozsdá által legjobban megtámadott részeiken eltörtek. Az egyik hossza 13 $\frac{1}{2}$, a másiké 18 cm., a szélesség 2 $\frac{1}{2}$, 3 cm. *c)* A csontváz mellett nyílhegy veres kőből, anyaga jaspis. Hossza 5 cm. A sírban egyéb melléklet nem volt.

A homok további bányászása tűzkutyát, különféle törött edényeket, edénydarabokat s téglává égett földdarabokat hozott elő, továbbá egy őrlőkődarabot. Ezek mind egy helyről kerültek ki, a hol nyilvánvalóan a tűzpadja volt az őslakóknak. *d)* A tűzikutya gulaalakú égetett agyagtömeg, 15 cm. magas. Három volt a földben, de csak egyet vettek ki, abban a hitben, hogy egyfajtaból egy is elég. Mikor a másik kettő kivetésére az eredményekről koronkint hírt adó Mihályffy urat figyelmeztettem, már késő volt, mert közben az építkezés előhaladt. A kivett darab a levegőre jutás alkalmával kettévált. *e)* Ugyanitt volt egy őrlőkő, felső, nem átlukasztott része. A kivetés alkalmával szintén kettévált. Hossza 21, szélessége 18, legnagyobb vastagsága 4 $\frac{1}{2}$ cm. *f)* Agyagedény, vastagfalú, nem korongon készült, fületlen, derékban kissé öblös, a szájszájelen kihajló bögre, töredezett. Oldalán körben kiemelkedő bütykös diszítés. Nagysága 16, szélessége 10 cm. *g)* Veres agyagedény, kis bögre alakú, törött. Széle azon a részen tört el, a hol a füle volt s a fül is elvált. Alsó részén három kis bütyök van. Nagysága 5, szélessége 7 $\frac{1}{2}$ cm. *h)* Kis veres agyag ivóedény, törött, de a törési helyek nem ujak. A kiemelés alkalmával kettévált. Magassága az ép oldalán 4 $\frac{1}{2}$ cm. *i)* Egy nagyobb, valószínűleg korsóformájú agyagedénynek az alsó fele. Törési szélei régiek, már ebben a törött állapotában használhatták a tűzpad körül. Közepén kidomborodó vonal futja körül, a melyen benyomott diszítések vannak. Csak felakasztásra szolgálható két füle épen maradt. Legnagyobb magassága 13 $\frac{1}{2}$ cm., szélessége 25 cm., a talp szélessége 10 $\frac{3}{4}$ cm. Ezenkívül a tűzpad környékén több edénydarab hevert, köztük igen vastag s igen nagy füles darab. Mások kiemelkedő vonal, vagy benyomott cizfrázatú diszítéssel. Mások bütykök. A bütykök egynél sem belőlről nyomottak. Művüket tekintve csak egy darab látszik közülök korongon készülni. *II. sír.* A tűzpadtól kevés távolságban volt a második sír. Ennél többre aztán nem is akadt az ásó, bár a domb földjét a homok bányászása, a templomfalak alapozása s a toronyfalak betonozása végett elég alaposan felforgatták. Ebben a sírban guggoló, vagy inkább felhúzott lábakkal ülő helyzetben volt eltemetve a kifejlett csontváz. Mellékletek: *j)* finom munkájú, korongon készült kis agyagedény, graphittal teketére fényesítve. Formája szélesebb harangalakú, külön kis kinyúló talpon áll. Külső részén többszörös benyomott kördiszítéssel. Magassága 7, szélessége 11 cm. *h)* Az edényben kis vascsatt, formájában annyiban a rendestől eltérő, hogy az a része, a mely a szíjra fekszik, nem egyenes, hanem köralakú. Szélessége 3, hossza 4 $\frac{1}{4}$ cm. A csésze a csattal, az ülő helyzetben levő halottnak a bal vállánál feküdt.

Szeged, 1903 szeptember elején.

Tömörkény István.

IRODALOM.

Dr. MORIZ HOERNES, *Der diluviale Mensch in Europa*. Die Kulturstufen der älteren Steinzeit. Braunschweig, 1903. — Ára 8 márka.

Északról indult ki a prähistoriai archæologia világossága. Dán tudósok adták meg e tudomány anyagának legáltalánosabb fölosztását: a híres hármas fölosztást. Dán- és Svédország után Franciaország lett a classicus földje annak a tudománynak, a mely az emberiség legősibb culturájának földerítésére törekszik. A francia barlangokból előkerült őskori leletek és francia tudósok munkálatai átalakították az emberiség legrégibb multjára vonatkozó ismereteket. Különösen a kőkor az, a melynek fokozatos fejlődését a franciaországi leletek alapján megközelítő pontossággal meg lehetett állapítani. Gabriel de Mortillet nagy érdeme, hogy először foglalta rendszerbe a régibb kőkorból származó emlékek nagy tömegét és a geológiai kutatás eredményeinek figyelembe vételével kimutatta a fejlődés menetét. Mortillet tanulmányainak eredményeit «Le Préhistorique» és «Musée Préhistorique» című műveiben foglalta össze. Mortillet rendszerének alapját a palæolith kornak hat korszakra való fölosztása képezi. E korszakok nevei — Chelléen, Acheuléen, Moustérien, Solutréen, Magdalénien, Tourassien — is elárulják, hogy Mortillet első sorban és majdnem kizárólag a franciaországi leletekkel és viszonyokkal foglalkozott.

Hoernes azt tűzte ki feladatául, hogy nagyjából Mortillet rendszerét véve alapul, a diluvium középeurópai emlékeit, a melyeket eddig még nem foglaltak rendszerbe, tanulmányozza és Franciaország megfelelő emlékcsoportjaival összehasonlítsa. Fejtegetéseiből és már könyve fölosztásából is kitűnik, hogy kiváló fontosságot tulajdonít az ausztriai leleteknek. «Az alpesi tartományok a Dunától délre és a magyar Alföld közelfekvő okoknál fogva nem tüntetnek föl palæolithikus lelőhelyeket. Ezek mindannyian a Duna középső folyásától északra, Alsó-Ausztriában, Cseh- és Morvaországban, Galicziában aránylag nem igen nagy területen találhatók, a mely a Duna áttörésének tájától a cseh tömeg déli szélén keresztül északkeletre a Beszkidek és Kárpátok északi szélé felé húzódik. De ez a leletekben gazdag öv kapcsolatban áll a Nyugattal és Kelettel, egyrészt Dél-Németországon át Svájc és Franciaország, másrészt Orosz-Lengyelországon át nyugati Oroszország felé. Egy Kiewtől Lyonig húzott egyenes vonal átszeli az osztrák leletek területét és hosszának mintegy negyedrésszével beléje esik. E földrajzi középső helyzeten alapul régibb kőkori (osztrák) emlékeink jelentőségének nagy része» (3., köv. 1.). A geológiai alkat, természeti viszonyok tekintetében Ausztria mintegy tipikus ellentéte Franciaországnak. A jégkorszakok, a diluviumi élet ellenállhatlan ellenségei, Európa némely

részen még az interglacialis korszakokban is megakadályozták az ember megtelepedését, a cultura fölcsirázását. Más területeken a jégkor hidege, nedvessége és vizei az emberi létezés lehetőségét az egyes jégkorszakok közötti időközökre szorították meg, míg ismét másutt, a hol a jégkor hatása csak közvetve volt érezhető, az emberi élet, a művelődés fejlődése szakadatlan lehetett. Az előbbi típusnak felel meg Ausztria északi része, az utóbbinak Franciaország, kivált annak déli része.

E geologiai, palæontologiai és archæologiai tényeken alapuló megkülönböztetés nyomán érthetők azok a hézagok, a melyek a fejlődést Közép-Európában megszakítják, míg Franciaország szerencsésebb természeti viszonyai lehetővé tették a folytonosságot és a helyenkint bámulatos föllendülést. Természetes tehát, hogy Hoernes rendszere, a mely főleg a középeurópai leletekre támaszkodik, szoros kapcsolatban van ugyan a Mortillet-féle rendszerrel, de attól lényeges dolgokban is eltér.

1. Első jégkorszak (Geikie szerint pliocæn).

I. Jégkorszakok közötti első időszak : tillouxi-taubachi (állatok : *Elephas meridionalis*, *antiquus* és *primigenius*) vagy *Chelléo-Moustérien* fok.

II. Második jégkorszak : Hézag (legalább is Franciaországtól keletre).

2. Jégkorszakok közötti második időszak : a mammut kora vagy *Solutrén*. Az ausztriai löszleletek foka. (Állatok : barlangokban lakó medvék, elefántok, hiénák).

III. Harmadik jégkorszak : a régibb pleistocæn állatvilág elárasztása. Arktikus állatok (rénszarvas, torkos borz [Fjaellfrass]).

3. Jégkorszakok közötti harmadik időszak :

a) a rénszarvas kora vagy *Magdalénien* egész Közép-Európában ;

b) a nemes szarvas kora vagy *Asylien (Tourassien)* Nyugat-Európában.

IV. Negyedik jégkorszak : *Arisien* (étage coquillier) Dél-Franciaországban. — Európa egyéb részeiben egyidejűleg hézag (Schlosser M. szerint az arktikus és pusztai rágcslók maradványainak elárasztása).

4. Jégkorszak utáni kor : Újabb kőkor.

E rendszer megállapítása után Hoernes könyvének két főrészében először Nyugat-Európa, azután Ausztria és Magyarország régibb kőkori művelődési fokainak gazdag képét adja. A két főrész szerencsésen egészíti ki egymást. Franciaország nagyszámú, régóta kutatott leletei a szakadatlan fejlődés olyan fokáról tanúskodnak, a melylyel a középeurópai szórványos leletek nem versenyezhetnek, de másrészt éppen ez utóbbi terület időnként megszakított fejlődése az egyes korszakok körvonalait, a haladás lényegét élesebben tünteti föl.

A legrégebbi korszakot, a melyből az emberiség életének nyomai reánk maradtak, Hoernes Chelléo-Moustériennek nevezi, összevonván Mortillet Chelles-ről és Le Moustier-ről nevezett korszakait. Valószínűleg az első interglacialis korszak volt, a meleget kedvelő állatvilággal. Föltűnik az első ismert emberfaj, a spyi és neanderthali *homo antiquus*, a mely részben szabad ég alatt, részben barlangokban tanyázott. A kőszerszámok, a melyeknek tipikus példái a chellesi, st. acheuli és le moustieri leletek, nagyok, durvák, egymáshoz igen hasonlóak. Ausztriában a morvaországi Stramberg közelében levő barlangi lele-

tek tesznek tanúságot e legrégebb cultura jelenlétéről, míg Horvátországban Krapina, Galicziában pedig a Krakó közelében levő alsó wierzchowiecki «mammut-barlang» fontos lelőhelyek.

A második korszak, az ú. n. *Solutréen*, a mammut és vad ló kora, már a vadászcultura fejlődéséről tanúskodik. Bizonyos jelek arra vallanak, hogy legalább is Európa délnyugati részében afrikai emberfaj lakott. A kőszerszámok mind finomabbakká válnak, virágzik a csontfaragás is és épen ebből a korból valók azok a faragott szobrocskák és a barlangok falain látható, helyenkint bámulatos élethűségű állatrajzok, a melyek e korszaknak akkora művészeti jelentőséget adnak. A lelőhelyek közül Franciaországban a híres Brassempouy áll az első sorban, Ausztriában főleg a morva lelőhelyek tűnnek ki. Hoernes részletesen tárgyalja a miskolci palaeolith leletet is, a mely korra nézve közel áll az osztrák leletekhez és a cultura e fokának Kelet felé való terjedését bizonyítja.

Ismét más képet ad a 3. korszak vagy *Magdalénien*. A rénszarvas a jellemző állata ennek a kornak, kivüle még a vad ló, míg a mammut már tűnőfélben van. Az emberi maradványok (Crô Magnon, Laugerie basse) fejlődést tüntetnek föl. Az emberi kéz jellemző készítményei: többnyire apró, igen finom kivitelű kőszerszámok, továbbá főleg igen sok és sokféle, csontból és agancsból faragott szerszám. Ez a korszak a csontokra való rajzolás virágkora Nyugat-Európában. A leletek többnyire barlangokból kerültek elő, még pedig óriási számmal.

A középeurópai leletek, a melyekkel Hoernes részletesebben foglalkozik, kevésbé gazdagok és különösen művészeti szempontból hasonlíthatatlanul kevésbé érdekesek a franciaországi leleteknél, bár itt is föllépnek a jellemző formájú és diszítésű csontszerszámok. A legfőbb lelőhelyek: Alsó-Ausztriában a Krems melletti Gudenus-barlang, Morvaország több barlangja, a Krakó közelében levő barlangok stb.

A rénszarvas korának vége Nyugat- és Közép-Európában körülbelül a Kr. e. 10,000 évre tehető; ezután következik az újabb kőkor a maga számos fokozatával, míg a fémek használatának kezdete Közép-Európában 2500 körül következett be.

Hoernes könyvének legérdekesebb részei közé tartoznak azok a fejezetek, a melyekben többnyire francia tudósok, Piette, S. Reinach és mások elméleteivel foglalkozva a régibb kőkor végének és a neolithkor kezdetének, illetőleg a kettő közötti átmenet vagy hézagnak fontos és bonyolódott kérdését vizsgálja. A *Magdalénien* korszakra olyanok következnek, a melyek geologialag és zoologialag már kiesnek a diluvium köréből, de a régészeti leletek tanúsága szerint nem tartoznak az újabb kőkorba. Piette a különösen festett jegyekkel ellátott kavicsokról («galets coloriés») híres Mas d'Azil barlang culturétegeiből igyekszik az *Asylien* és *Arisien* (étage coquillier) átmeneti korszakokat megállapítani. Piette rendszere nyomán az *Arisien* fokot az *Étage pélicyque*, vagyis a csiszolt kőbalták korszaka követi, a melyet Mortillet *Robenhausiennek* nevez. Mortillet rendszerében ezt még megelőzi a *Campignien* átmeneti fok, a mely a franciaországi Campigny-ből eredő leletektől vette nevét és a mely

nyilván a Piette-féle *Arisiennek* felel meg. Chronologiailag részben a campignyi leletekkel, részben már a kifejlődött neolithkorral esnek össze a *Tardenoisien* néven ismert apró kovakőkészítmények.

Mi következik mindebből? «Elismerem, hogy a régi hézag annyiban ki van töltve, a mennyiben Olasz- és Franciaország némely vidékére nézve a település folytonossága az újabb kőkor elejéig be van bizonyítva. Ezzel szemben *épen nem tartom bebizonyítotttnak* azt a föltevést, a mely ma olyan gyakran, általános helyeslés közepette lép föl, hogy azokat a vívmányokat, a melyek az újabb kőkor művelődésének aránylag olyan imposans épületét megalapították, a földművelést, állattenyésztést, csiszolt kőszerszámok előállítását, fazekasságot, *Nyugat-Európában, nevezetesen Franciaországban, a régi benszülött lakosság* kívülről függetlenül érte volna el és fejlesztette volna ki». (92. l.) Hoernesnek ez a véleménye fontos kiindulási pontjául szolgálhat majd a további kutatásoknak. Mindenesetre figyelemre méltó körülmény, hogy a franciaországi ú. n. átmeneti fokozatokkal ellentétben Ausztriában, azon a területen, a melynek emlékeivel Hoernes a legbehatóbban foglalkozik, semmiféle átmenet nem mutatkozik a régibb és újabb kőkor között.

A régibb és újabb kőkor közötti hézagot (Hiatus) semmiféle átmeneti jelenség nem hidalja át teljesen. E föltűnő, rendkívül fontos tüneményt, a palæolith-művelődés alkonyának és a neolith cultura derengésének okát csak a jövő tudományos kutatásai deríthetik majd ki. Magyarország földrajzi fekvésénél és geológiai viszonyainál fogva csekély szerepet játszik a diluvium korában. A miskolczi palæolith leletek eddigelé elszigetelt jelenségek. Ajánlatos volna a haligóczyi barlangból származó leletek * új, beható vizsgálata. Arról értesültünk, hogy legutóbb a szepesmegyei Gánócson is előkerültek régibb kőkori régiségek. Idővel talán hazánk északi részét is szorosabban hozzá lehet majd fűzni a középeurópai diluvialis culturterületekhez.

Dr. Éber László.

OSCAR MONTELIUS, *Die typologische Methode*. Separatabdruck aus «Die älteren Kulturperioden im Orient und in Europa». Stockholm, 1903.

Ez az értekezés, a mely voltaképen a legkiválóbb svéd archæologusok egyikének egy nagy munkájából való különnyomat, nemcsak a præhistoriával foglalkozókat érdekelheti, hanem méltán igényt tarthat mindazok figyelmére, a kik archæológiai tanulmányaik közben az emberi kéz különféle műveinek genesisét és a formák fokozatos átalakulását fürkészik. Kutatási módszerének rövid, találó jellemzését foglalja itt össze a tapasztalt tudós és e módszert néhány igen jellemző példának a bemutatásával világítja meg. Ez a módszer, a melyet Montelius typológiainak nevez, nem új. Az északi archæologusok bőségesen fölhasználták a természettudomány összehasonlító módszerét. Worsaaenak 1859-ben kiadott lajstroma** is már hasonló elvek szerint készült. Teljesen kihasználta e módszert H. Hildebrand a fibula történetéről írt értekezés-

* V. ö. Congrès international d'anthropologie etc. Compte-rendu de la huitième session à Budapest 1876. I. 32. l.; Archæológiai Értesítő. VIII. (1874.), 293. l.

** Nordiske Oldsager i Det Kongelige Museum i Kjöbenhavn. Kopenhága, 1859.

sében,¹ úgyszintén O. Tischler hasonló tárgyú munkájában,² Montelius maga pedig számos munkáin kívül először főleg a bronzkor időmeghatározásáról írt könyvében.³ Nálunk a typologiai módszer fölhasználását legelőbb megtaláljuk Hampel Józsefnek a bronzkori kardokról (Arch. Ért. 1877.) írt értekezésében, valamint egyéb értekezésektől eltekintve, «A bronzkor emlékei Magyarhonban» című művében.

Nem csuda, ha sok régi ismerőssel találkozunk mind a bevezető fejtegetésekben, mind a példa vagy bizonyíték gyanánt szolgáló typologiai sorozatokban, de e módszertani *elvek* határozott, egyszerű kifejezése, a sorozatok szoros logikai összefűzése Montelius nagy érdeme marad.

Munkája elején a szerző hangsúlyozza az őskor chronológiájára vonatkozó kutatások fontosságát.⁴ A biztos chronologia csak gazdag anyag és jó módszer révén lehetséges. A relativ chronologia megállapításánál meg kell határozni, hogy mely típusok egyidejűek, vagyis ugyanegy korszakból valók és hogy a különböző korszakok mely rendben következtek egymás után. Figyelemre méltó és épen nem fölösleges a *lelet* fogalmának meghatározása. «Biztos leletnek nevezhetjük azon tárgyak összességét, a melyeket olyan körülmények között találtak, hogy teljesen egyidejűleg elhelyezetteknek tekinthetjük őket.» Ebből a szempontból nagy óvatossággal kell bánnunk mind a sírleletekből, mind a gyűjtéléses leletekből származó tárgyakkal.

A fegyverek, szerszámok, ékszerek és edények, valamint azok disztiményeinek külön-külön való vizsgálata révén megismerkedünk a fejlődés menetével, az egyes típusok genesisével és sorrendjével. Ez a typologiai kutatási mód lényege. Ehhez járul a különböző, már megállapított sorozatok párhuzamba helyezése, a mi az első műveletet mintegy kiegészíti és ellenőrzi. Igen megszívlelni valók azok a röviden, határozottan kifejezett útmutatások, a melyeket Montelius a kutatás módját illetőleg ad. Csak a következőt idézhetjük közülök: «Ha Európát a Kelettel typologiai szempontból összehasonlítjuk, földrészünkön sokkal nagyobb elevenséggel találkozunk, mint a Keleten. Európában a formák olyan gazdagsága, olyan szorgosság, a változások akkora szeretete tűnik föl — a legtöbb esetben gyakorlati javításoknak megfelelően — és ennek következtében olyan gyors fejlődés, a mely sajátos ellentétben áll a Kelet maradiságával, a hol a formák évszázadokig is változatlanul maradhatnak. Az európai formák változatosságával szemben a keleti anyag drágasága csak csekély kárpótlást nyújt.» (20. l.)

Valóságos élvezettel nézhetjük végig azokat a sok száz rajzzal illusztrált typologiai sorozatokat, a melyeket a szerző az idevágó anyag teljes ismeretével, a formák átalakulása iránti rendkívül finom érzékkel okulásunkra összeállított.

¹ Studier i jämförande Fornforskning I. Stockholm, 1872.

² Ueber die Formen der Gewandnadeln (Fibeln). München, 1881.

³ Om tidsbestämning inom bronsåldern. Stockholm, 1885.

⁴ Az őskori absolut chronológiát maga Montelius juttatta leginkább érvényre Die Chronologie der ältesten Bronzezeit in Nord-Deutschland und Skandinavien (Braunschweig. 1900.) című munkájában, összekapcsolván az európai őskort Egyptom történeti korával. V. ö. Arch. Ért. U. f. XXII. 293. köv. II.

Az első sorozat itáliai fémfejszéket tartalmaz. A kőszerszámok formáját követő kezdetleges rézpéldányokon kezdve fokozatosan, alig észrevehető átmenetekkel térünk át a fejlettebb formákra, majd a karimás és szárnyas fejszékre, míg végre, a fejlődés végén, már túlfinomult, a használatra alig alkalmas formára akadunk. A sorozatban egymás mellett levő minden két-két példány alig üt el egymástól, míg az utolsó már alig árulja el, hogy a legelsőből eredt. Nem játék az ilyen sorozatok szerkesztése, hanem igen fontos eszköz a haladás menete és az egyes formák megértésének!

Hasonló fejlődést tüntet föl a második sorozat is, az északi fejszék sora, a legrégibb, rézből való példányoktól, a legfejlettebb, köpüvel ellátott darabokig. Igen érdekes sorozatok az olasz török és kardok sorozatai, szintúgy az északi kardok markolataiból összeállított pompás sorozat. Különös «érzékenységet», vagyis a változásokra való nagy képességet és hajlandóságot mutatnak a fibulák, a melyeket a szerző több csoportra oszt, külön tárgyalván az olasz, görög és északi fibulákat. A Skandináviában és Németország északi részében előforduló bronzedények mind formájukra, mind díszítvényeikre nézve külön-külön, de szoros párhuzamban haladó sorozatokat alkotnak. Hasonló szempontból nézhetjük az olaszországi bronz- és agyagedényeket is.

Könyvének befejező és legterjedelmesebb részében Montelius a maga módszerét az ornamentika történetére is alkalmazza,* kiválasztván a *lotust* és a *palmettát*, tehát azokat a motívumokat, a melyek a díszítő művészetben évezredek át a legelső szerepeket játszották. Egyiptom, Phœnicia és Etruria, Assyria, Cyprus, Kisázsia és Görögország — mindannyian kivették a maguk részét e két motívum fejlesztéséből, átalakításából. A mereven, schematikusan rajzolt szárú egyiptomi virágtól, a legszebb, leghajlékonyabb görög indás díszítésig: ez az a két szélsőség, a melyet a Montelius által összeállított sorozatok egybekapcsolnak egymással.

Montelius e művével világos meghatározását, találó példáit adja egy olyan módszernek, a mely javarészt az északi, svéd és dán archæologusok iskolájának a szülötte és a mely főleg a præhistoriai tanulmányok terén már régóta elterjedt, a nélkül, hogy ilyen éles, logikus kifejezést nyert volna. De e módszer elméleti, tudományos jelentőségén kívül reá kell mutatnunk annak gyakorlati, didaktikai fontosságára is. E sorok írója saját megfigyelése alapján tudja, hogy a múzeumok egyszerű, tanulatlan közönsége milyen érdeklődéssel szemléli a typologiai módszer szerint elrendezett sorozatokat, míg a gyűjtelékes leletek gazdag tömkelege legföljebb naiv csudálatot kelt benne. A Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárában már 1876. a Budapesten tartott embertani és ősrégészeti congressus előtt szerepelnek a kincsleletek és sírleletek mellett ilyen sorozatok is, és az 1876-i congressusi ősrégészeti kiállítás is — a mennyiben lehetséges volt — ilyen szempontok szerint volt rendezve. Még az egyszerű iparos is értelemmel, növekvő figyelemmel veszi észre azokat a sorozatokat, a melyekben megleli, mint alakulnak át az emberi kéz legkezdetlegesebb alkotásai a gyakorlati célra legalkalmasabb és formailag legtetszetősebb tár-

* Részben Goodyear, Riegl, Salin és mások idevágó munkálatainak fölhasználásával.

gyakká. Legyen Montelius e munkája ösztönzés arra nézve is, hogy mindenütt, a hol régészeti gyűjteményeink elegendő anyaggal rendelkeznek, a leletek szerinti csoportosításon kívül megtaláljuk a typologiai sorozatokat is.

Dr. Éber László.

FABRICZY, CORNELIUS von. *Medaillen der italienischen Renaissance*. Seemann, Leipzig. Jelen mű a Sponsel által szerkesztett Monographien des Kunstgewerbes cz. vállalat egy kötete. Külső alakját, terjedelmét ez szabja meg, s a szerző elmondandóit sok helyütt láthatólag korlátozza. Viszont tán a megszabott szűk keretnek köszönhető, hogy az olasz renaissance emlékérméinek ilyen tömör, átnézetes s mindamellett kimerítő monographiájához jutottunk.

Szerző rövid bevezetés után, melyben az emlékérem lényegével, történeti kifejlődésével, technikájával, korok szerint való megbecsülésével s irodalmával foglalkozik, áttér könyve leglényegesebb részére, a quattrocento emlékérméinek tárgyalására. Külön fejezetben foglalkozik Vittor Pisanoval és követőivel, a velencei, bolognai s környékbeli medailleurokkal, a firenzei emlékérmekkel s a római éremművészekkel. Az iskolák fejlődését s kapcsolatait, az egyes művészek egyéniségét és művészeti jelentőségét világosan és határozottan szemünk elé állítja, s nem riad vissza a közfölfogástól eltérő, önálló értékeléseinek hangoztatásától s bizonyításától sem.

Könyvének második fele, mely a cinquecento préselt, magyar közhasználat szerint *vert* érmeivel foglalkozik, a kevésbbé vonzó tárgy érdeméhez mérten rövidebb és szűkszavúbb. A *vert* érmeek csekélyebb művészeti értéküknél fogva szerzőt is kevésbbé érdeklik s így az ő fölfogása sem mutat itt annyi eredetiséget, mint az előző korszak tárgyalásában. E három fejezet (A Medici-udvar érmei. — A pápai pénzverde és mesterei. — A páduai és milanói éremművészek), mindamellett világos és kielégítően bő történetét adja a cinquecento e művészeti ágának.

Természetes, hogy Fabriczy, az olasz renaissancenak ma talán legalaposabb ismerője, műve összefoglaló természete mellett a részletekben is számos új adatot nyújt. Így a Venturi által Vittore Pisano műveként fölsimert három Alberti-érem közül csak a louvrebelit fogadja el eredetinek *L'Antico* műveit négy új darabbal szaporítja; *Gian Cristoforo Romano* érmeihez csatolja a Domenico Grimani-t ábrázolót; *Alessandro Vittoria* művének tartja a Tomaso Rangone-érmet; a Bernardo Rossi-érem datálásával bebizonyítja, hogy az nem *Francesco Francia*, hanem csak egy követőjének műve, ellenben *Francia*-nak adja VI. Sándor pápa koronázási érmét. III. Pál pápa érmei közül az 1536. és 1537. évszámúkat nagy valószínűséggel *Giovanni Zacchi*-nak tulajdonítja; *Paolo da Ragusa*-nak Federigo Montefeltret ábrázoló érmét, melyet Friedländer 1474-be keltez, meggyőzően 1450-be helyezi vissza; s vele egyidejűnek, s így még élet után készültnek tartja I. Alfonz érmét is.

Calabriai Alfonz érmében, melynek szerzőjeként eddig Guazzalotti szerepelt, Bertoldo di Giovanni kezét ismeri föl; bebizonyítja, hogy az *Antonio Pollajuolo*-nak tulajdonított három érem közül egyik sem származhatik tőle s hogy így Pollajuolo nevét egyelőre törölnünk kell a firenzei medailleurok so-

rából. Chronologiai és stilitikai alapon tartja valószínűtlennek, hogy a Cosimo Medici-éremnek *Michelozzo* volna a szerzője; *Niccolo Fiorentino*-nak tulajdonítja (csak hypothesisként) Burgundi Antal képét; ugyancsak neki adja vissza a Giovanni Medici-érmet. A firenzei médailleurök névsorát egy új emberrel, *Adriano Fiorentino*-val (+ 1499) is sikerül kibővítenie.

A római éremművészek közül *Cristoforo di Geremia* munkái közé sorolja Scarampi biboros érmét, *Caradosso*-éi közé Scaramuzza Trivulzio biboros két médaille-ját.

Mindezen új meghatározásai és keltezései meggyőzőek. Ellenben *Caradosso* II. Gyula érmének 1510—12-be való helyezését nem fogadhatjuk el, mert a pápa ez időben már hosszú szakállt viselt s így e szakálltalan ábrázolás alig keltezhető 1506-nál későbbre. Végül sajnáljuk, hogy nem nyilvánította véleményét Beatrix királyné érmére vonatkozólag, melyet Paul Valton Gian Cristoforo Romanónak tulajdonított (l. *Revue numismatique* 1885. 316—324. és *Arch. Ért. Ujf.* VI. 224.)

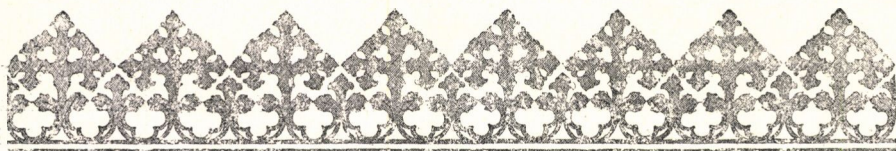
Meller Simon.

ANTIK NÉGYFEJŰ BRONZEDÉNY A DUNÁNTÚLRÓL.

Második oldala $\frac{3}{4}$ nagys.

(Az első és negyedik oldal képét lásd 267. és 290. l.)

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

† DÖMÖTÖR LÁSZLÓ, az aradi múzeum lelkes őre és folyóiratunknak évek hosszú során át buzgó munkatársa, folyó évi augusztus hó 10-ikén 53 éves korában jobblétre szenderült. Nyugodjék békén!

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TARSULAT szept. hó 29-én d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta a nyári szünet után első rendes havi ülését.

Jelen voltak Forster Gyula másodelnök elnöklete alatt Halaváts Gyula, Mahler Ede, Kunvári Fülöp, dr. Finály Gábor, dr. Gerecze Péter ig. választmányi tagok, továbbá Rakovszky István, Kada Elek, Möller István, Lipcsey József pénztárnok és több hallgató.

Elnök megnyitván az ülést, elsőnek *Tariczky Endre* értekezett a tiszavidéki halmokról. Az éljenzéssel fogadott fölolvasás után elnök megköszöni a fölolvasó fáradozását s egyszersmind öt 60 éves írói, és 30 éves régészisége jubileuma alkalmából a társulat nevében üdvözli.

Ezután *dr. Márton Lajos* tartotta meg fölolvasását Gömör vármegye öskoráról. A nagy tetszéssel fogadott fölolvasás után titkár jelenti, hogy *Wolf Sándor* úr Kismartonból 200 koronával a társulat alapító tagjai sorába lépett, mit is választmány örömmel vett tudomásul. Ugyancsak a titkár jelentése folyamán megválasztattak a társulat rendes tagjaiul *iffj. Frey Imre* Zomborból és *Borsay Jenő* Báth-Monostorból.

A pénztárnok fölolvasott kimutatása tudomásul vétetvén, miután elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Halaváts Gyula és Mahler Ede ig. választmányi tagokat kérte föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei Fános,
titkár.

A BORSOD-MISKOLCZI MÚZEUM. Az 1900. évben alakult *Borsod-miskolczi közműv. és múzeum-egylet* múlt 1902. év október 26-án nyitotta meg múzeumát. A múzeum gyűjteményei könyv- és levéltári, érem- és régiségtári, természetrajzi és képzőművészeti részre oszlanak. A régiségtár darabszáma körülbelül 2000 db, melyből 1449 db van kiállítva.* Alapjait a gr. Szirmay Alfréd és Butykay József-féle gyűjteményekből nyerte. Ásatásokat rendezett a múzeum: Miskolczon, Szirma-Bessenyőn, Vattán, Sály, Geszt és Mocsolyáson, Tisza-Kesziben, melyek mindegyikét igen szép siker kísérte. A régiségtár két termet

* A Borsod-Miskolczi-Múzeum ismertető katalógusa. Miskolcz. 1902. 108. l. (80).

foglal el a múzeum-épület emeletén, melyek közül az egyikben az őskori, a másikban a kelta, római, népvándorláskori és a hadtörténelmi emlékek vannak elhelyezve. Az ipartörténeti és czéhemlékek s az érmek helyszüke miatt a többi földszinti termekbe vannak beosztva.

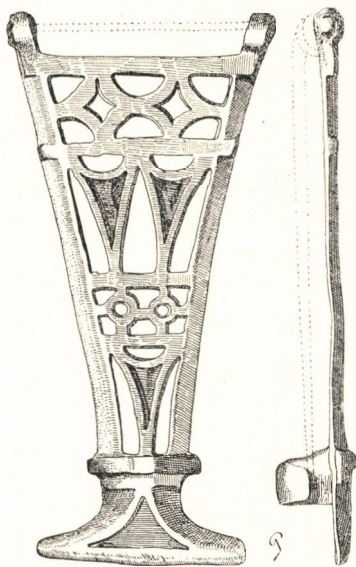
Őskori gyűjtemény. I. szekrény. Obszidian és tűzkőből hasogatott kőkori szerszámok és fegyverek, részint típusok, részint lelhelyek szerint rendezve. Kiváló szép skandináv típusú nyílhegy Szirma-Bessenyőről; feltűnő nagy kovakő vakarók stb. Csiszolt kőszerszámok Borsodmegye különböző lelhelyeiről: vésők, balták, átfúrt kalapácsok (lh. Négyes, Aranyos, Szirma-Bessenyő stb.), kőszőrű- és fenőkövek, munka- és parittyakövek stb. A szekrény felső részében a *vattai testhalmi* őstelep leletei. *II. szekrény.** A miskolczi új fűtőházi kőkori őstelep leletei. Itt 2'4—3'4 m. átmérőjű, földbe ásott lakásokat találtak, melyek mellékleteit kőeszközök és agyagedénycserepek képezték. Ép edény csak egy került elő. A szirma-bessenyői «Berek» terramara telepről, ásókövek, csonteszközök, agyagedények stb. Érdekesek itt az agyagművességnél használt csontsimítók, négy csontkorcsolya stb. A halom felső rétegeiből népvándorláskori csontfésű és aretiumi edénytöredékek. A szekrény felső részében a Geszt, Sály, Mocsolyásvidéki őstelepekről csiszolt kőeszközök, agyagedények, talpcsöves tál töredéke stb. A Mocsolyás-pusztá, sófark-dülői, hallstadti izlésű bronz ékszerkincs: phalerák, láncz, fibularészek, karpereczek, gyűrűk, pitykék, tekercsek stb. (140 db). *III. szekrény.* Kőkori zsugorított temetkezés Tisza-Kesziről, mellékletei evőeszköz s két agyagedény. *IV. szekrény.* Bronz vésők, sarló, nyakperez, karpereczek ponczolt diszítéssel, tutulus stb. Szirma-Bessenyőről. Négyesi, aranyosi (?), ruda-bányai, muhi-pusztai bronzkincsek. Számos szórványos bronzlelet Borsodmegyéből. *V. szekrény.* Őskori agyag orsógombok, háló és szövőszék súlyok stb. *VI. szekrény.* Őskori edények gr. Szirmay Alfréd gyűjteményéből. Köztük érdekes urnák és vázák, merítő és szűrőedények, tálak, talpcsöves tál töredéke stb. Érdekesek a kétosztályú bronzkori edények töredékei a Zbuska-pusztáról. *VII. szekrény.* Diszített edénycserepek, fülek stb. Butykay József gyűjteményéből. Szórványos őskori leletek Borsodmegyéből.

II. Terem. I. szekrény. La Tène kardok, lándzsavasak, kardtokrészek, sarló, kések, bronz ékszerek, üvegpusztá gyöngyök stb. Szirma-Bessenyőről. Római téglák, cserepek Aquincumból, Orsováról stb. Népvándorláskori bronzcsattok, köztük egy simaszárú, jegyekkel diszített, bronzfüggők, gyűrűk, vascákányok és nyílhegyek. Skytha lelet: Lándzsa, törtöredék, balta, bronznyílhegyek és ezüsttel plattírozott bronzkarikák Szirma-Bessenyőről. A leletből egy tör a nemzeti múzeumban. Ugyanitt látható a mellékelt ábrában bemutatott tárgy, mely a gr. Szirmay-féle gyűjteményből került múzeumunkba. Bronzból való s alakját az ábra mutatja. Háromszögidomú teste áttörött s a vízszintesen vonalozott háromszögletben egykor vörös zománcz volt, melynek maradványai ma is találhatók. Hossza 11 cm. Sajnáljuk, hogy e tárgy lelhelyét nem ismerjük, mert akkor talán kiterjeszthettük volna ez érdekes tárgyak előfordulási körét. Eddig csak Finnországból és Közép-Orosországból ismerjük őket. A finnországi

* Ifj. Lossonczy István: A vattai testhalmi őstelepről. Arch. Ért. 1902. évf.

példányt *Veuclerben* (Uppland) találták s a stockholmi múzeumban van.¹ Az oroszországiakat a kalugai kormányzóságban *Mostelinában*, Moszkvától kissé délre találták s a moszkvai császári múzeumban vannak. Az oroszországiakat, melyeket alkalmam volt rajzban látni² nagyjából megegyeznek a miénkkel.

Azokon a vörös zománcz mellett a kék és sárga is előfordul. E rejtélyes háromszögű, áttört tárgyak használatáról különbözőkép vélekednek. *Aspelin* lószerszám részleteknek tartja őket; Busque³ ellenben legnagyobb részöket fibulának tartja. E példányt én is hajlandó vagyok fibulának minősíteni; tüje mint az oroszországiaké szintén vasból volt, mint a fennmaradt vasoxidrészek is bizonyítanak. A kulugai leletet, mely a mienkhez leginkább hasonlít *Aspelin* az v. századba helyezi s keletkezését azon tartós befolyáson vissza, melyet a góthok gyakoroltak Oroszország északi részében a finnekre s az ott levő szlávokra s mely befolyás egész Oroszország középeig kiterjedt. Montelius pedig a venciele leletet a Kr. e. VII. századba helyezi. Árpádkori bronz karperecz, nyílhegy és szláv halántékgyűrű Szirma-Bessenyőről. Érdekes XIV. századi övrészlet a bőrre bronzból trébelt rózsák vannak felerősítve. A sajó-szent-péteri vásártérről. II. szek-

SZIRMA-BESSENYŐI FIBULA $\frac{2}{3}$ n.

rény. Borsod vármegye középpallosa, Miskolcz város két fejező pallosa, egy a XVI. századból. A penge egyik oldalára sugarak által három részre osztott kör, a másik oldalára egy H van beütve és bronzsal kiöntve. A markolatvas tetején bronz Janus-fej van. A III—V. *szekrényben* fegyverek. Említésre méltóbb darabok: József [herczeg (a későbbi I. József király) testőreinek díszalabárdja 1694-ből. A bárdlap mindkét oldalán barokk izlésű diszítványokkal ékítve (Szendrei: Magyar hadtörténelmi emlékek, 3421. sz. 648. l.). Két XVI. századbeli szakállas várpuska, melyek Miskolcz város hadi felszereléséhez tartoztak. Sodrony pánczéling, a vattai testhalom környékén együtt talált Anjoukori kard és karikás vasingrészlet. A Borsod vármegye által a gr. Szirmay-féle fegyverek közül vásároltak közül: XVII. századi keréklakatos puska, több keleti kanóczos és kovás fegyver, némelyik elefántcsonttal vagy gyöngyházzal kirakva. XVIII. századi trombitaszzerű csővel bíró rövid, díszes karabély. Több keleti kovás pisztoly; egy pár díszes kovás pisztoly Eckart Leopold jónevű XVIII. századi prágai fegyverkovácstól stb. Vas parittyája íjj XVII. századi. Landsknecht-pallos, velencei «schiaivona», XVII. századi lovassági kard, XVI. századbeli német dákos, Máriás pengéjű kard Pottensteintől s egy XVI. századi sima lemezes gyermekvért után-

¹ Montelius: The National historical museum pag. 83.

² Ude Boulitchor: Fouilles de la Russie Centrale. Kourgans et Gorrichitz. Moreou 1900. Pl. IX. fig. I. és Pl. X. fig. 1—8.

³ Le baron J. de Baye: Les bronzes emailés de Mortellima. Paris 1891.

zata. Érdekes egy hasonló vértetűt könyökrésze, melyet Borsodmegyében a sajó-keresztúri határban szántottak ki. A védő fegyverek egyik legérdekesebbje egy a xv. sz. végéről vagy a xvi. sz. elejéről származó vaskalap, melyet Ruda-Banyán találtak. Ezeken felül szabadságharczi fegyverek, sarkantyúk a xii—xvi. századokból, zablák, patkók, fokosok, nyílhegyek, buzogányok stb. Borsod vármegye 1792-iki koronázási zászlaja, 1800-iki gyalog zászlaja, 1809-iki insurrectionalis zászlai, három járási lovaszászló 1828-ból s egy szabadságharczi zászló.

A földszintre szorult ipartörténeti emlékek közt számos érdekes miskolci, holitschi, ó-bécsi porcellán és fayence tárgy, bábsütő minták. A különböző miskolci czéhek ládái, bevonuló táblái, billikomai és kondérjai, több mesterremek. Érdekes XVI. Lajos korabeli elefántcsont doboz, apró sárgaréz és teknőczhéj berakással. Az emléktárgyak közt Palóczy László serlege és arany tolla, Szemere Bertalan, Kossuth Lajos, Vadnay Károly koszorúszalagjai, Angyal Bandi furulyája stb.

A gyűjtemény rendes nyomtatott vezetővel bir, melyet az egyes osztályok közreműködésével Molnár József múzeumőr szerkesztett. A közönség a gyűjteményeket minden vasárnap tekintheti meg.

Miskolcz, 1903 május.

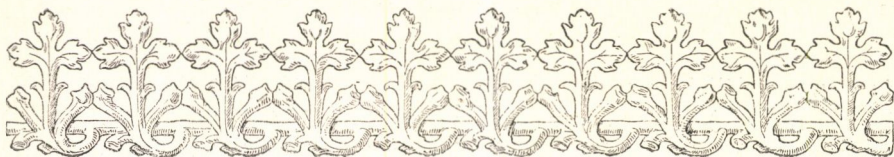
Ifj. Lossonczy István.

KISKUNFÉLEGYHÁZAI MÚZEUM. Az Arch. Ért. júniusi füzetében azon közlemény foglaltatik, hogy az itteni múzeum létesítésére a javaslatot én tettem volna. Kötelességemnek tartom ide vonatkozólag azon felvilágosítást tenni, hogy a múzeum létesítésére a javaslatot a városi közgyűlésben Szalay Gyula főgymn. tanár úr tette s azon alapon mondotta ki a közgyűlés a múzeum létesítését. Az alapszabályok tervezetét én készítettem ugyan el, s ezt fogadta el a közgyűlés; a múzeum ügyeiben azonban legtöbbet fáradozott a nevezett tanár úr, ki a főgymnasium régészeti és numizmatikai gyűjteményét kezeli, (a mely alapját fogja képezni a létesítendő városi múzeumnak), s minden kínálkozó alkalmat megragad a múzeumi tárgyak szaporítására. Azt hisszük, hogy a vármegye közgyűlése a legközelebb leküldi a jóváhagyott alapszabályokat, s akkor a múzeum tényleg megalakul, s minden jel arra mutat, hogy rövid időn igen szép eredményt fog felmutatni.

Kiskunfélegyháza, 1903 július 5.

Puky József.

A ZOMBORI MÚZEUM három leletéről közölt az Arch. Ért. júniusi füzete ábrákat. A 273. lapon az 1. ábra czímén közölt tárgyak Szeghegyről valók és Roediger ismertette (272—276. l.) a 2. ábrában közzétett régiséglet Priglevicza Szt.-Ivánról való a 3. ábra (275. l.) bajai avarkori sírleletet mutat be. E felvilágosításokat Roediger Lajos úrnak köszönjük, a ki az utóbb említett két leletet is fogja alkalmilag ismertetni.

LEVELEZÉS.

I. Dr. KUZSINSZKY BÁLINT: KÉT GYŐRMEGYEI ANTIK EMLÉKRŐL. Ezuttal először nyílik alkalom, hogy azon két győri római sírkövet, melyeknek feliratait a CIL III. 4367. 11084. alatt feltaláljuk, képben is bemutassuk. Mindkettő katonákat ábrázol s legalább az egyikben az ábrázolás egészen singularis.

Ezen utóbbi (1. ábra), épnek látszó sírkövet, mint azt Börzsönyi Arnold úr közli, a kinek különben a tudomány a két kő fényképeit is köszönheti, már nagyon régen találták. (Mommsen megjegyzése szerint a CIL III. 4367. számához 1788 körül). A belső városban, közel az új kapuhoz, (mely a mai Vörösmarty-utca végén, a Dunaparton állott) ásták ki s egy ház udvari falába építették be; majd 40 évig lappangott, míg Czech János (V. ö. Hormayr, Archiv 1828. 710. l.), ki 1831-ben Győr város polgármestere, utóbb 1836-ban városi bírja volt, felfedezte s kertjébe vitette. Mommsen «in villa publica» látta, mikor a hatvanas években a feliratot leirta. Jelenleg a győri főgymnasium múzeumának lapidariumában fekszik.

A 2'3 m. magas s alul 0'45 m. széles sírkő fölül háromszögű, sima orommal van ellátva, alatta négyszögű fülkében egy erősen kidomborodó mellkép látható, mely az elhunytat ábrázolja: csupasz férfiarcz, lefelé, a homlokra fésült hajjal, a mellet és vállakat chlamys fedi. Különben a mellből kevés látszik, helyét egy kis lovasalak foglalja el, ki jobbra vágatva íjjból célba lő. Az íjjat maga előtt kifeszítve tartja, hogy a nyilat kilőjje. A kő jobb szélén áll egy rúdon a kerek cél tábla, a melyben már három nyíl vessző megakadt.

A felirat (CIL III. 4367) aztán elmondja, hogy az elhunyt *Acrabanis* volt, *Ababunis* fia, ki mint az *ala I. Augusta Ituraeorum* lovasa 12 évig szolgált s 45 éves korában meghalt. Hogy ezen ala nyilasokból állott, a *sagittariorum* kiegészítő melléknevéből is kitűnik.

Az ábrázolás eléggé durva kivitelű, de a felirat saját szerű szövegezése (V. ö. Budapest Régiségei VII. Kuzsinszky, 27. l.) arra mutat, hogy a sírkő még az első századból származik, a mi különben a szóban forgó ala története szerint sem lehet máskép. Először egy Kr. u. 98-ban kelt diploma (D. XXVII.) említi a még egységes Pannonia segédsapatai között, majd 110-ben (D. XXXVII.) Daciában s azután a 150. (D. C.) és 167. (D. LXXIV.) években Alsó-Pannoniában találjuk. Ebből az utóbbi időből valók a CIL III. 3446. (Ó-Buda), 15171. (Szent-Endre) s 10222 (Mitrovicza) feliratok, ellenben nem lehet oda való a mi feliratunk, a mint nem a vele hasonló szövegezésű s ugyancsak Győr vidékéről származó 4371. 4368. feliratok sem, mert Győr Felső-Pannoniában feküdt. Mivel Győrön kívül az első időben, melyből a 98. évi diploma ered, sehol

másutt nem találjuk ezen ala nyomait, alighanem mindjárt akkor, mikor Domitianus (81—96) az ú. n. sjev-sarmata háború alkalmából (86 körül) a Dunát Carnuntumtól keletre legalább is Aquincumig megerősítette, Győrött, illetve

I. ÁBRA. ACRABANIS LOVASIJÁSZ SÍRTÁBLÁJA GYŐRÖTT.

Arrabonában telepedett le s ott maradt addig, míg Trajanus a dákok ellen háborúba nem vitte.

A másik 95 cm. magas s 39 cm. széles csonka sírkövet (2. ábra), melyet szintén a győri gymnasium lapidariuma őriz, a Káptalan-dombon találták s elsőnek Majonica ismertette az Arch. Epigr. Mitth. I. 148. lapján, a hol az

előbbi követ is leírja. A feliratból (CIL III 11084), melynek jobb oldalán a szegélyző pillér korinthusi fejét látjuk, csak öt betű maradt fenn, úgy hogy kiegészítéséről nem igen lehet beszélni, de a domborkép a felirat fölött legalább is valószínűvé teszi, hogy ugyancsak az *ala I. Augusta Ituraeorum* egyik katonájáról emlékezett meg.

2. ÁBRA. LOVASIJÁSZ CSONKA SÍRTÁBLÁJA GYŐRÖTT.

Ez a lapos domborkép ugyanis szintén egy nyilazó lovast ábrázol. Megvan a balra lépő ló hátsó fele s a rajta ülő lovas. Az íjját nem látjuk, mert a kő hiányzó részére került, de a jobb kar tartásából kétségtelen, hogy az íjját feszítette ki. A legfelső mezőben egy mellkép alsó része ismerhető fel.

Dr. Kuzsinszky Bálint.

II. Dr. FINÁLY GÁBOR: KÉT RÓMAI FELIRATRÓL A DUNA BALPARTJÁRÓL. I. Dr. Boncz Ödön miniszteri osztálytanácsos úr a múlt évben értesült, hogy a komárommegyei Szemeré község templomába egy feliratos kő van befalazva. Miután meggyőződött, hogy a felirat római császári felirat, figyelmeztette alulirottat az érdekes leletre. Ennek következtében folyó évi szeptember hó folyamán Szemerére mentem a felirat pontos lemásolása végett. Az Érsekujvártól Keletre 14, a Dunától Északra 29 km. távolságban fekvő község temploma jelenleg restaurálás alatt áll, s a gondatlan kőművesek Adamovich Imre plébános úr figyelmeztetése ellenére a kérdéses feliratot odaérkezésem előtt pár nappal bevakolták volt, de a plébános úr volt szives intézkedni, hogy a friss vakolatot azonnal eltávolítsák s egyuttal gondoskodott arról is, hogy újra be ne vakolják.

A kőlap a régi templom 1831-ben épített toldalék részén a hajó délkeleti sarkán van befalazva, mindjárt a földszín magasságában. Szélessége 128, magassága 47 cm. A feliratos mező felül és alul egyszerű párkánynyal, két oldalt volutákban végződő kifelé fordult félkörökkel van kerítve; a két középső voluta pedig acroteriumszerű levéldísz hord. A 4½ cm. magas betűk eredetileg 6 sorban állottak, ma csak az első négy sorból olvashatók a következők:

IMP · CAES · M · AVR · SEVE
RVS · PI
LIXAVGPONM
POTVIII oI

A 2. sorban a RVS és $\cdot PI$ között szándékos törlés vehető észre, a többi hiányt a k_0 pusztulása okozta. A szándékos törlés feltevése a következő olvasásra és kiegészítésre vezet:

*Imp(erator) Caes(ar) M. Aur(elius) Severus [Alexander] Pi[us fe]lix
Aug(ustus) Pon(tifex) M[ax](imus) [Trib](unicia) Pot(estate) VIII. . .*

A negyedik sorban látható kis o és I (P? L? vagy hasonló) betű értelmezhetetlen, csak annyi bizonyos, hogy nem tartozik a császár címéhez, a melyben még az IMP., COS. és P. P. rövidítéseknek volna még helye.

A felirat tehát az «átkozott emlékü» Severus Alexander császáré, Kr. u. 229-ből. Lelőhelye azonban ismeretlen. A szemerei parochia régi («parochia antiqua», Némethy, *Series Parochiarum et Parochorum Archidioecesis Strigoniensis*, 1894), 1332-ből ismeretes plébánosa is, de arról, hogy a templom mikor épült, s hogy 1831-ben történt megnagyobbítása alkalmával a régi falból vették-e ki a feliratos követ, vagy akkor falazták-e be először, és hogy honnan került a kő Szemerére, semmi adattal sem rendelkezünk.

II. Budapest VI. kerületében, a Lőportár-dűlőn, a Hungária-úti Vilmos tüzérlaktanya délnyugati kapuja előtt mintegy 30 lépésnyire, azon a tájon, a hol a Főthi-út és a Klapka-utca még szabályozatlan vonalai kereszteződnek, a homokba félig betemetve egy 43 cm. átmérőjű hengeres, most csak 95 cm. magas, felső végén ép, a II. sornál eltört oszloptöredéket találtam, a melyen a következő felirat olvasható :

IMP · CAES · DIVI
 SEPT · SEVERI · AEB ·
 ADIAB · PARTH · MAX ·
 BRIT · MAX · FII · DIVI · NAE
 5. ANTONINI · PII · GERM ·
 SARM · NEP · DIVI ·
 ANTONINI · PII · PRONEP · DIVI
 HADRIANI · ABNEP ·
 DIVI · TRIANI · PARTH ·
 10. ET · DIVI · NERVAE · ADNEP ·
 M · AVR · ANTONINO · PIO ·

Az első sor betűi 8½, a többiéi 6 cm. magasak.

A szép formájú, szabályos betűk könnyen olvashatók és semmiféle értelmezésre nem szorúlnak. Caracalla császár leszármazásának teljes hivatalos lajstroma ez, a 4. sorban a FIL · helyett irt FII · botlásón kívül hibátlanul.

Olvasása: Imp(eratori) Caes(ari) Divi Sept(imii) Severi Arab(ici) Adiab(enici) Parth(ici) Max(imi) Brit(annici) Max(imi) fi(li)o, Divi Marc(i) Antonini Pii Germ(anici) Sarm(atici) nep(oti), Divi Antonini Pii pronep(oti), Divi Hadriani abnep(oti), Divi Trajani Parth(ici) et Divi Nervae adnep(oti), M. Aur(elio) Antonino Pio . . .

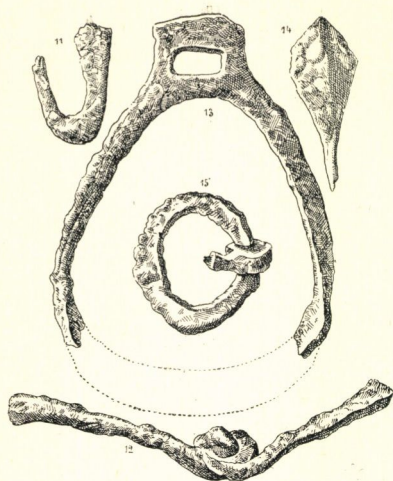
A mérföldköre emlékeztető oszlop további szövege hiányzik; a CIL III 202 felirat alapján ilyenféleképpen egészíthetjük ki: Aug(usto) Parth(ico) Max(imo) Brit(annico) Max(imo) Pont(ifici) Max(imo) Trib(unicia) Pot(estate) [legalább XV], Co(n)s(ule) [III illetőleg III] P(atri) P(atriae) [viam Colonia Aelia Septimia Aquincensium renovavit].

A felirat keletkezésének ideje Septimius Severus halála utánra esik, tehát Kr. u. 212—217 közé. Érdekesé teszik a feliratot a 2., 3., 4., 7., 9. és 10. sorban levő betű összevonások, különösen a 7. sorban a pronepoti rövidítése. Honnan és mikor kerülhetett a felirat lelőhelyére, kérdés. Most az aquincumi múzeumban van.

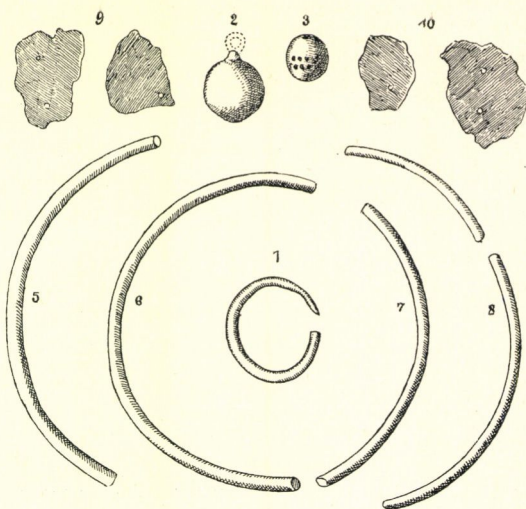
Findály Gábor.

III. Dr. KARÁCSONYI JÁNOS: A BIHARI HONFOGLALÁSKORI LOVAS-SÍROKRÓL. 1903. januáriusi levelembem ígértem, hogy a bihari várral szemben levő, tőle délkeletre eső hegy tetején végzett rendszeres ásatások eredményéről más alkalommal teszek jelentést.

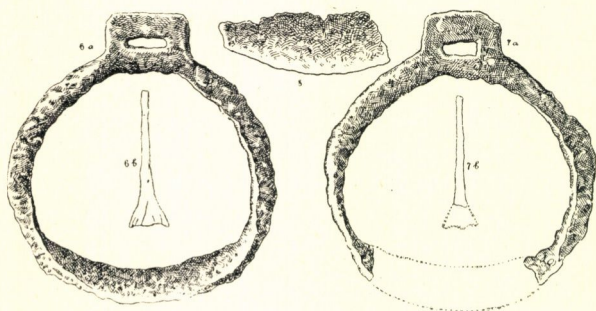
1902 november 22-ikén újra megjelentem munkásaimmal azon a ponton, a melyet az Archæologiai Értesítő 1903. 66—67. ll.-in leírtam s a hol 1902 tavaszán véletlenül egy honfoglaláskori lovassír maradványai kerültek elő. 1902 nyarán megtekintettem a székesfejérvári szőlőhegyeket is és így mondhatom, hogy a bihari lovassírok helyzete nagyon hasonlít a székesfejérvári, Árpád letelepedéséről annyira nevezetes sírokéhoz, csakhogy a bihari hegyek mégis valamivel magasabbak és erősebben emelkednek, mint a fejérváriak. A bihari hegytetőt sárga agyag borítja s mivel régóta szárazság volt, de még már az őszi fagyok is beállottak, az agyag úgy összeállott, hogy némely he-

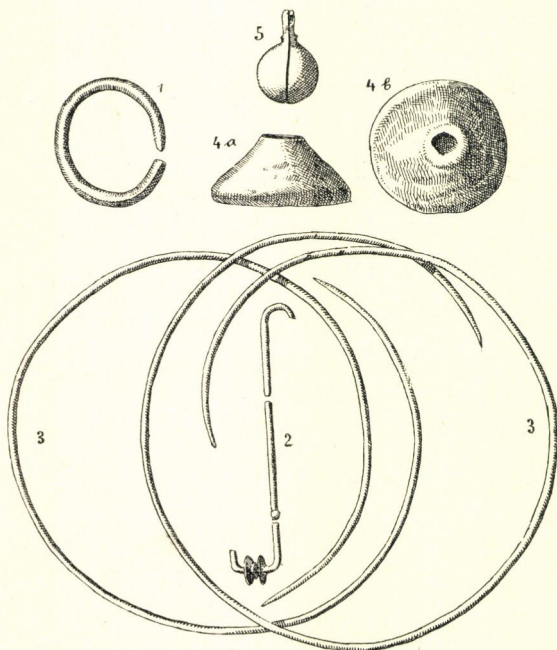
II. sír. 2. ábra. $\frac{1}{3}$ n.

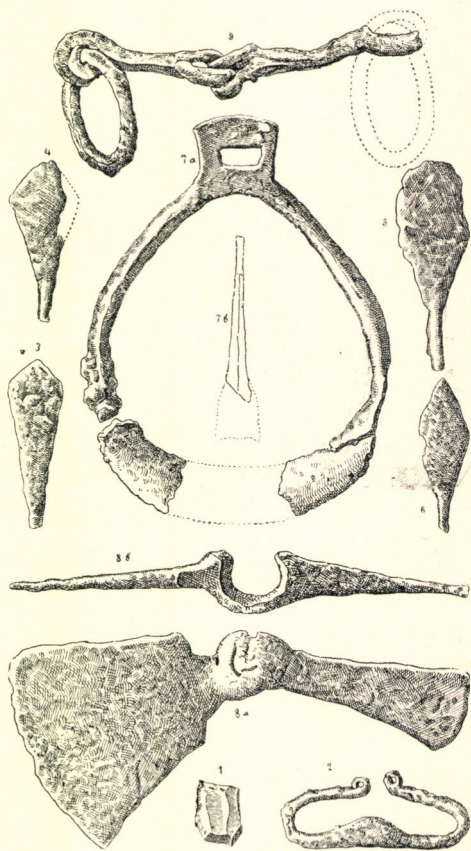
II. sír. 1. ábra. $\frac{2}{3}$ n.

III. sír. 4. ábra. $\frac{1}{3}$ n.

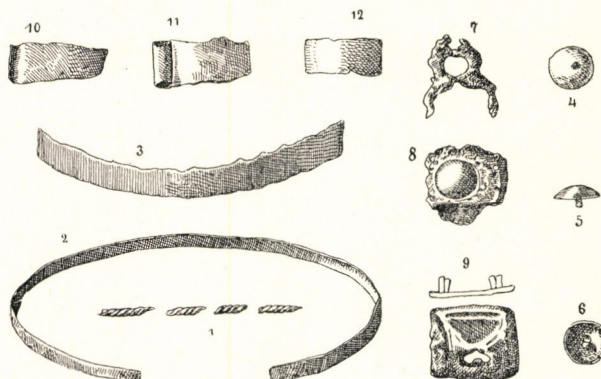
III. sír. 3. ábra. $\frac{2}{3}$ n.

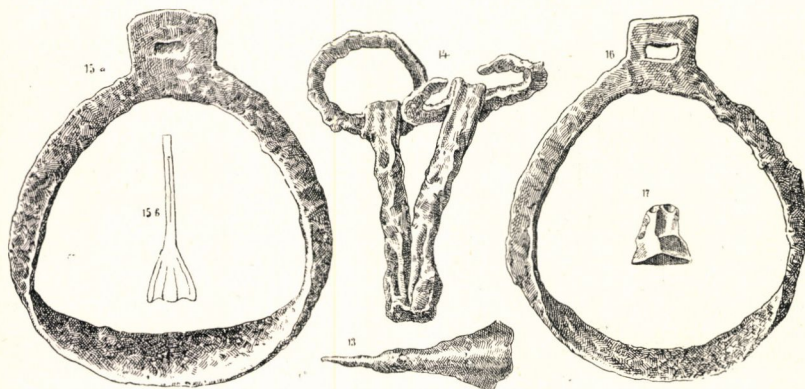
IV. sír. 6. ábra. $\frac{1}{3}$ n.

lyütt csákánynyal kellett dolgozni. E miatt egyetlenegy ép koponyát vagy lófejet sem tudtunk kivenni s a talált tárgyak, ékszerek kivétele is roppant fáradságba került.

Hosszú fáradság után megállapítottam, hogy csak egy sor sír van e hegytetőn és hogy e sor északkeletről délnyugati irányban húzódik. Ettől kezdve aztán bátrabban haladtunk és egymásután hét lovassírt ástunk föl.

V. sír. 8. ábra. $\frac{2}{3}$ n.

V. sír. 9. ábra. $\frac{1}{3}$ n.

BIHARI LELET.

A sírokban fekvő halottak kivétel nélkül úgy voltak elhelyezve, hogy kelet felé néztek, tehát fejük a sír nyugati, lábuk a sír keleti részén volt. Minden egyes fejnél megtaláltuk a halántékgyűrűket, a karján a karpereczeket. Jobb karjuk mellett voltak elhelyezve a nyílhegyek, a csiholó aczél, csákány és az utolsó sírban egy kard.

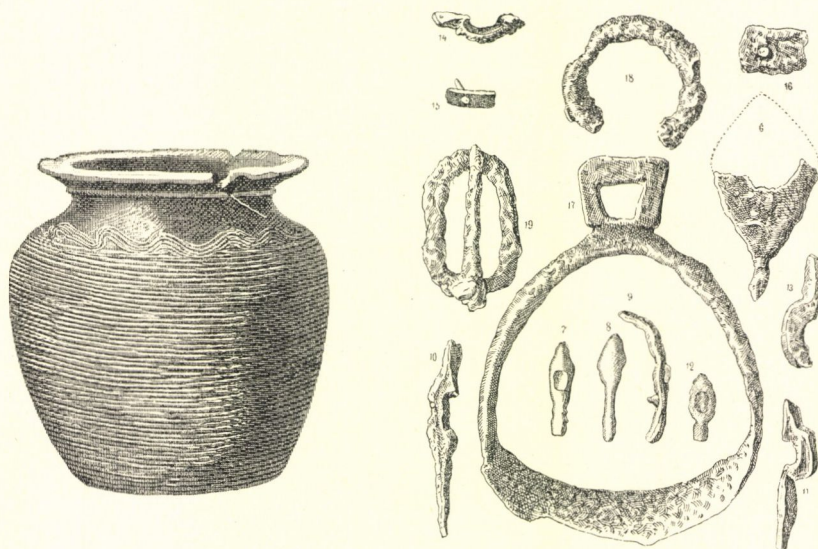
A halottak lábainál volt minden egyes esetben a ló feje (egyéb részeit nem találtuk), e mellett találtuk azután a zablákat, a nyereg egyes bőrrészeit és a kengyelvasakat.

Ha az 1902 tavaszán felásott lovassírt is számítjuk, összesen nyolcz lovasírt találtunk a bihari Somlyóhegyen. Volt e síroknak folytatása is, de azo-

kat 1898 táján a szomszédos birtokos szöllejének forgatása alkalmával már fel-
ásták és a lelt tárgyakat széjjelhányták. Az ott talált tárgyakból csak egy kard-
darabot tudtak előadni, mert azt a vinczellér megtartotta és tűzpiszkálónak
használta, azonban ez sem honfoglaláskori.

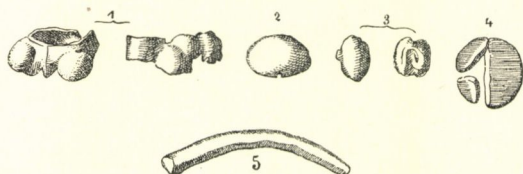
(Az 1902. tavaszán felásott és az Arch. Ért. 1903. 66—67. II.-in leírt sírt
nevezzük elsőnek.)

A II. sír tartalma: 1. sz. egy darab ezüst halántékgyűrű; 2. ezüst fül-
függő; 3. egyszerű ezüst gyöngy; 4—8. két ezüst karperecz 5 darabra törve;

III. sír. 5. ábra. $\frac{1}{3}$ n.

VI. sír. 10. ábra. $\frac{1}{3}$ n.

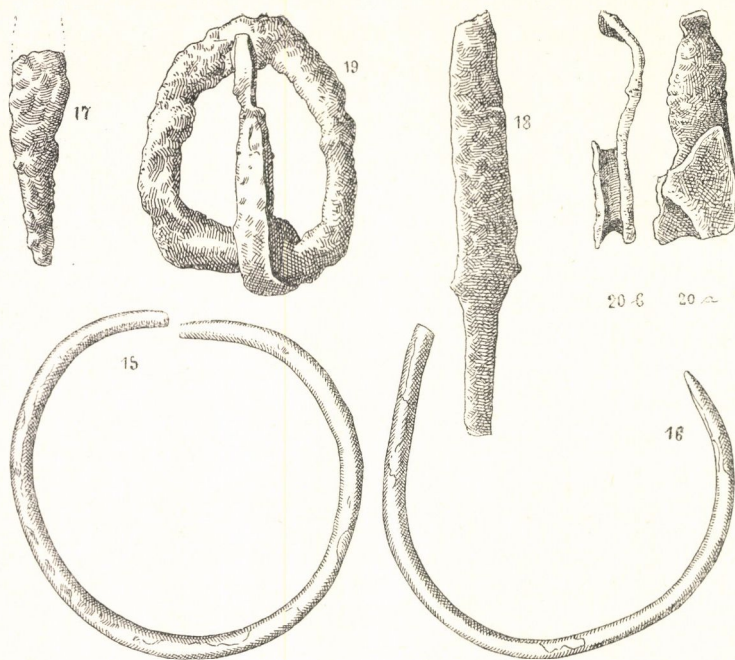
VI. sír. 7. ábra. $\frac{1}{3}$ n.

BIHARI LELET.

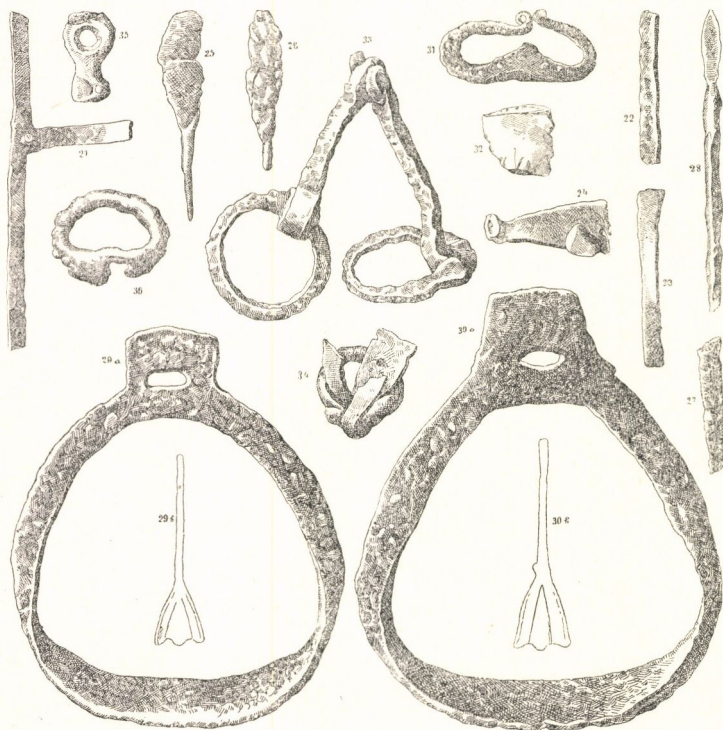
9—10. bőrre erősített ezüst halpikkelylemezkek; 11. féldarab tűzcsiholó; 12. csikózábla rudja; 13. kengyelvas talp nélkül; 14. széles nyílhegy; 15. heveder csatt csonka peczkeszeggel. (L. 1—2. ábra).

III. sír. 1. Ezüst halántékgyűrű; 2. 1 darab fülfüggőrész aranyozott ezüsből; 3. 2 darab ezüst karperecz háromszoros csavarodással; 4. sárgaszínű kúpalakú orsónehezék; 5. 2 darab veresréz-csüngő; 6—8. 2 darab, kicsiny kengyelvas; 9. 1 darab agyagedény fésű-hullámos diszítéssel, alul domború kerékalak. (L. 3—5. ábra).

IV. sír. 1. kvarczkova tűzgerjesztő. Valószínűleg őskori telepről vették elő, mert pattogatás látszik rajta; 2. csinos, ép tűzcsiholó; 3—6. 4 darab nyíl-

VII. ir. 12. ábra. $\frac{2}{3}$ n.

VII. sir. 13. ábra. $\frac{2}{3}$ n.

BIHARI LELET.

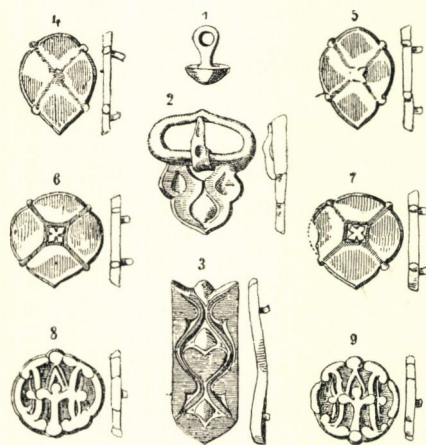
csúcs; 7. csonka kengyelvas; 8 a., 8 b. harczi csákány a bodrogvécsi lelethez hasonló. (L. Honfoglalás kútfői 536 l. VI. tábla 9. sz.) 6. csonka zabla. (Lásd 6. ábra).

V. sír. 1. ezüst sodrott karperecz darabjai; 2. egy darab ezüst abroncs; 3. ezüstpánt-töredék; 4—6. laposfejű ezüst szegecskék; 7. roncsolt kapocs-darab; 8. domború pityke bőrbbe verve; 9. vörösréz boglár; 10—12. vörösréz pántdarabok; 13. egy darab szeges vasnyílcsúcs; 14. összehajtott csikózabla; 15—16. két darab kengyelvas; 17. szürke kovadarab. (l. 7—9. ábra).

VI. sír. 1. 2 darab fülbevaló részlet; 2. hajtű gömbje; 3. 2 darab ezüst gyöngydarabka; 4. gyűrűbe való üvegpasztá; 5. karperecz-darab; 6. csonka nyílcsúcs; 7—8. 2 darab kis nyílcsúcs; 9., 15. és 16. 3 darab tegez-szegélyvas; 10—14. 5 darab tegez-szíjtartó vas; 17. 1 darab kengyelvas (9. ábra); 18. csonka zablakarika (8. ábra); 19. hosszúvás, tojásalakú hevedercsatt. (l. 10. ábra).

VII. sír. 1. fül mellett talált arany karika; 2—3. ugyanott talált arany lemezke és mandulaalakú fülfüggő (2 darab); 4—5. gömbalakú csüngő (2 darab); 6—7. félgömbalakú csüngők (3 darab); 8—14. különböző pitykék (6 darab) összesen 106 darabot találtunk; 15—16. két darab vörösréz karperecz; 17. evőkés vasból; 17—18. és 25—27. lándzsahegy és nyílcsúcsok (4 darab); 19. szív-alakú hevedercsatt; 20—23. tegez-tartó vasak (4 darab); 29—30. kengyelvasak (a legnagyobbak a leletben!); 31—32. tűzcsiholó vasból és sárga kovakő;

33. összehajtott vas-zabla; 24. és 34. szíjtartó karika, talán a szügyelő karikája; 39. forgókarika (a pányvakötélre?) (lásd 11—13. ábra).

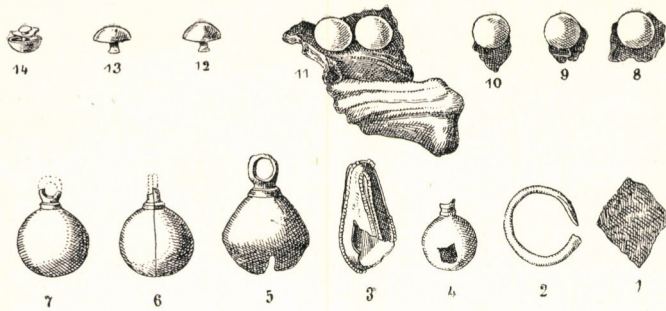
VIII. sír. 14. ábra. 2/3 n.

BIHARI LELET.

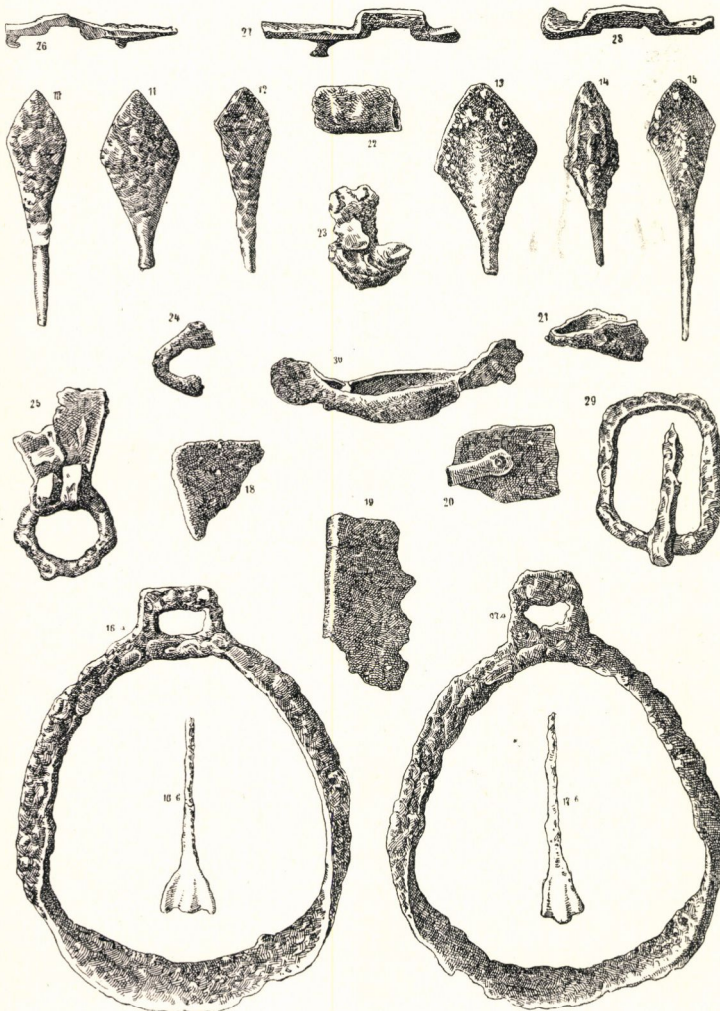
ismeretlen rendeltetésű borítólemez szorítószegekkel; 24. ismeretlen rendeltetésű csattdarab; 25. szíjtartó karika, talán a szügyelő karikája; 26—28. tegez-szíjtartó; 29. hevedercsatt. Volt egy ezüst pánt is, de vagy 20 darabra hullott. (l. 14—16. ábra).

A jelekből ítélve a harmadik és hatodik sírban nő volt eltemetve.

Végül a fentebb említett lovassíroktól távolabb, a hegy oldalában inkább kelta, mint magyar vagy népvándorlaskori kardot is találtunk.

VII. sár. II. ábra. $\frac{2}{3}$ n.

VIII. sár. 16. ábra. $\frac{1}{3}$ n.

VIII. sár. 7 a. ábra.
cca $\frac{1}{6}$ n.

BIHARI LELET.

A biharmegyei múzeum ezen honfoglaláskori s a magyar nemzetet anynyira érdeklő leletekkel gyűjteményét szerencsésen kiegészítette s már most a többi vidéki múzeumoknál e tekintetben sem szegényebb.

Bihar-Püspöki, 1903 augusztus 7.

Dr. Karácsonyi János.

IV. WOSINSKY MÓR: MÉLYÍTETT DÍSZŰ ŐSKORI EDÉNYEKRŐL.

Sokat foglalkoznak újabban a külföld régészei az őskor agyagművességének díszítésével, mert a tapasztalás azt bizonyította, hogy a köeszközök típusainak sokszor túlzottan éles megkülönböztetése nem sokkal vitte előbbre a tudományt a korkérdés megoldásánál; azért a keramika díszítésében keresnek egy újabb támpontot a korszakok biztosabb alosztályozására s így a kormeghatározásra. E fontos feladat megoldásához akarok hozzájárulni azzal, hogy prae-historicus edények mélyített díszítésének egy válfaját, a fehér díszítő anyaggal kitöltött edényeket széles alapon, három világrész leleteit egybegyűjtve s egybevetve, módszeresen feldolgozzam.

A magyarországi mészbetétes díszítésű anyag egybegyűjtése alkalmával a budapesti nemzeti múzeumban akadtam az ide tartozó edények egy csoportjára, mely eredetére nézve kételyt keltett bennem s ez adott alkalmat e rövidke cikk megírására.

★

Magyarországon a mészbetétes díszítésű edényeknek öt típusát állapítottam meg, megjelölve azok elterjedési határait. Ezek egyike a Dunántúl alsó felében, különösen Tolnavármegyében nagyon elterjedt típus, melynek 38 lelőhelyét fedeztem fel ez egyetlen vármegyében.

A budapesti nemzeti múzeum báró Nyáry Jenő úr gyűjteményéből jutott a mellékelt táblán bemutatott 11 darab mészbetétes díszítésű edényhez, melyeknek lelőhelye «Pilin»-nek van jelölve.

Pilin, hazánk egyik leggazdagabb lelőhelye, hol a kőkortól a népvándorlásig minden előfordul, csak abban kételkedtem, hogy ez edények is ott találtak volna, mert ezek határa a Dunántúl alsó fele (Tolna, Somogy, Baranya) s innét csak szórványosan kerültek a Tisza vidékére.

Ha a mészbetétes edények ez állítólagos pilini csoportját figyelmesen szemügyre vesszük, akkor megismertük a Dunántúl alsó felének típusát. Feltaláljuk ebben a jellemző alakokat úgy, mint a díszítési módot. Csak az utolsó 11. számú nem tartozhatik ide.

Alakra nézve, e típusban feltaláljuk a henger- (1., 3., 5.), a golyó- (2., 6., 8.) s a tölcseáralakú szájjal ellátott tojásdad formát (7., 9.)

A *díszítésnek* főjellege: a széles fehér sáv, mely vagy csipkézett szegélyű (2., 4., 8. s a fenéksávon az 1., 3., 5.), vagy pedig kettős háromszög élénkíti meg a sávot (1., 3., 5.). A széles sávokat vésoalakú eszközzel állították elő, sűrűen nyomkodva annak élet az edény puha falába s azt czélozták ezzel, hogy e lépcsőaalakunak látszó (3., 4., 5.) sűrű mélyedésekben jobban tapadjon a fehér díszítőanyag. Sokszor találkozunk V vagy kettős kampóalakú mintával (4., 7.). Az edény alsó felét igen gyakran borítják függőleges vagy egymást

keresztező hálóalakú karczolatok, melyek azonban nagyon sekély mélységűek s nem voltak mészszel kitöltve.

A 11-ik számú edény alakja és szegélyezett szallagú mintája soha sem fordul elő a dunántúli típusban s így nem tartozhatik ide, de mert eltér Magyarország többi típusaitól is, azért csak mint a készítő gölöncsérnek specialitása tekintendő. Ilyen különlegességekkel találkozunk néha. Így, többágú villaalak (csak hogy lefelé fordítva) előfordul egy nagy Nagy-Lookon (Fehérm.) s egy Paliban (Barsm.) talált példányon.

*

Kételyem végleges eloszlása végett személyesen intéztem kérdést ez edények ügyében báró Nyáry Jenő úrhoz s azt a felvilágosítást kaptam, hogy igazam volt, mert ezek tényleg Tolnavármegyéből, és pedig Dombóvár vidékéről kerültek gyűjteményébe s így téves a «pilini» jelzés. *Wosinsky Mór.*

V. Dr. KOHLBACH BERTALAN: A SZÓLÁDI LELETEKRŐL. A Balatontól félórányi távolságban, Szárszótól délre van Szólád helység; tőle keletre terül el a Hunyady József gróf uradalmához tartozó dombláncz, mely az 1903 márczius havi ásatások színhelye volt. A Balaton vize egészen Szóládig terjedhetett; bizonyítja ma is, hogy Szóládtól nyugatra egészen a Balatonig húzódik a berek, és így nem feltűnő, hogy Szóládtól körülbelül egy kilométernyi távolságban volt amaz ókori telep, melyről a napfényre került lelet tanuskodik. A leletben van 1. egy kőkorong, melyet fazekas korongnak (?) tartok. 2. Találtak egy 9 cm. hosszú, alsó nyílásánál 1.5 cm. átmérőjű *tokos bronz vésőt*, melynek kúp alakú hegye egyik oldalán lesimított. 3. A lelt csontvázak számához képest *aranytalanul sok a korsó és tál*; nem lesz mind sírmelléklet, hanem telepről való, vagy egész fazekasműhely maradványai. Hogy a lakásokról nyom nem maradt, azt nem nehéz megfejtetni; a talaj még ma is olyan, hogy nagyobb hely, város nem igen terülhet el rajta. 4. Került napfényre egy nagy vörösre égetett *fedő téglá*, melynek anyaga nagyon emlékeztet a kaposfüred-magyaregresi őrtorony tégláinak anyagára.

Nem kell feltételeznünk, hogy a sírmezők messze estek a lakóhelytől; bennem az a tény, hogy néha igen nagy terjedelmű dombfelületen, egymástól jó távolságban vannak az egyes sírok, azt a gondolatot érleli meg, hogy régente nem mindig külön temetőbe vitték holtjaikat, hanem kiki a maga portáján adta meg elköltözöttjének örök (?) pihenése helyét. A sok lakóval bíró Moguntianæban külön temető volt; a szóládi kis telepnek a szép tábla föld értékesebb volt a földművelés, az agyagipar céljaira; holtjainak kiki udvarában, kertjében szorított helyet. A szegény takarékoskodott a helylyel, elégette holtját, legfőlebb az urna mellé a férfi jelölésére lándzsacsúcsot tett, a nő urnájába az orsó karikáját; az előkelő, több földdel bíró eltemette elköltözött családtagját; a sír tágas volt: befogadta az egyenesen fekvő hullát fegyverzetében, lovával, rabszolgájával együtt; körülvehették agyagedényekkel, méccsessel, felszolgálhatták a folytatólagos életre szükséges italt-ételt keletről hozott drága üvegpalczokban, korsókban és tálakban.

1.

2.

3.

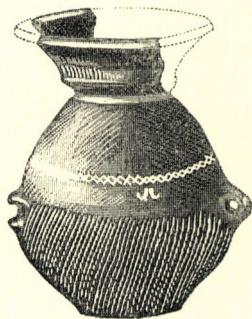
4.

5.

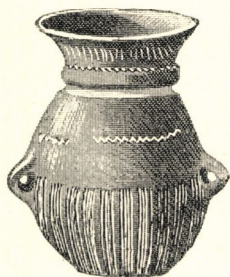
6.

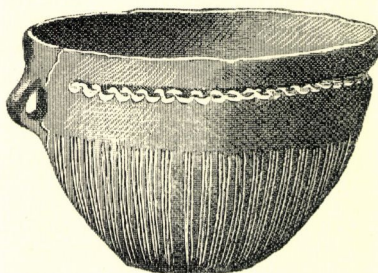
7.

8.

9.

10.

11.

MÉLYÍTETT DÍSZŰ ŐSKORI EDÉNYEK DOMBOVÁRRÓL (TOLNA M.)
A M. N. MÚZEUMBAN.

Ez magyarázata annak, hogy ugyanegy tábla földön találni hamvvedreket és teljes csontvázakat.

A mi már most a mi telepünk korát illeti, a II. századból Kr. u. ránk maradt egy emlék; lehet hogy III. századbeli is, de legkorábban a II. század második felében temethettek oda, mert az egészben három érem között az egyedüli hasznavehető, kevésbé kopott FAUSTINA AUGUSTA legendával bír (175. Kr. u. †). Urnában van a másik kettő: egy átlukasztott ezüst érem, nyakékül szolgálhatott, a már az urnába letétkor felismerhetlen, római kopott rézdarab, elég jónak látszott az alvilági istenek adógarasának; hiszen külön miniatűrre-ket készített nyers, nem égetett agyagból, edény symbolumai, miként palócz-szokás még ma is a hajdan veletemetett ló helyett lópatkót a sírba tenni. Sajnálom, hogy magánál az ásatásnál nem lehettem jelen.

A szőládi sírlelet tárgyai között van terra sigillatából készült, élénk vörösre égetett agyag-mécses. Az ép mécses alján FORTIS, a készítő neve van; van még egy selejtesb mécses-töredék, rosszul égetett, úgy hogy felső része leválhatott, mielőtt a sírba tették. Ezen a példányon a felirat ügyetlen préselés következtében elmozdult és ismétlődött. Leletünkben van egy nagyobb opalizált üveg-palaczk; 16 cm. magas; alsó kerületének átmérője 8 cm.; nyaka 9.5 cm. hosszú, a nyílás átmérője 3 cm.; van egy vékony, hosszú nyakú kis palaczk, mely balzsam-, olaj- vagy illatszertartó üveg is; a nyak legfelsőbb része eltört; a palaczk magassága 11 cm. (a tartály magassága csak 3 cm.), alapzatának átmérője 4 cm., a nyílás átmérője 1 cm. Egy agyagból való edény, magassága 9.2 cm., alapzatának átmérője 3.3 cm., nyílásának átmérője 6 cm., közepén 27 cm. kerületű. Említendő díszítése miatt egy körülbelül 18 cm. átmérőjű, 10—12 cm. magas csésze; ornamentikája részint vonalas, részint a középső kerületébe rajzolt szívalakú szírom utánzata. Az agyagkorsók belül fekete fémfényűek, kívül valamivel világosabbak; magasságuk 20 és 24 cm. között váltakozik; a korszótalp átmérője 3—4.5 cm.; a középső kör kerülete átlag 28 cm., a kancsók fülesek. Ezek között feltűnők egy virágkehelyhez hasonló, rovátkás korsó. Az urnákra térve, van kisebb és nagyobb. A legnagyobb formás, bütykökkel tagolt urna, magassága 30 cm., a közepén 123 cm. kerületű, felső nyílásának átmérője 22 cm.

Egy más nagy urnában csontmaradványok vannak és volt benne egy felismerhetetlenségig rozsdamarta vasszerszám hegye. Ezen urna 30 cm. magas, közepén kerülete 84 cm., a felső nyílás átmérője csak 16 cm., úgy hogy egy keményebb göröngy elzárhatta és a benne levő maradványt fentartotta maig.

Legérdekesebb tartalommal bír egy kisebb, körülbelül 20 cm. magas, díszítés nélküli urna (olvasztó-tégelyhez hasonló). Ez sírmelléklet lehetett. Tartalma: 1. egy bronztű; hegye letört, a felső rész hossza 5.5 cm; feje fent domború, alsó részén sima; de azért viasztábla simítására nem alkalmas, tehát korántsem stylus. 2. két darab ezüst gyűrű: a jobb ezüstsől való gyűrű nem záró; vagy hiányzik egy darabka, vagy pedig a forrasztás helyén szétvált. Van rajta drágakő vagy paszta befogadására készült foglalatnak a nyoma; a drágakő vagy paszta nincs meg. A másik gyűrű szürke fémből készült egyszerű, sima

karika, szintén nyílt. 3. Két bronzgombocska. 4. Egy átlukasztott ezüst pénzdarab; nyakék gyanánt szolgálhatott. 5. A felismerhetlen rézérem, mint már fent említettem. 6. Értéktelen, tisztán sírmellékletül használatos lehetett egy kis nyers cserépedény; semmiféle tagoltság nincs rajta. 7. Egy kardkötő-láncz; a rozsdá következtében több darabra tört el, de a darabok, talán 1—2 szem híján, mind megvannak; úgy hogy a láncz eredeti hossza 63—64 cm.-nyi volt; az egyes lánczszemek 0·8 cm. átmérőjű, 0·15 cm. vastag, szabadon mozgatható gyűrűk; megvan a láncz zárókészüléke is; a láncz egyik végén egy kettős §-alakú csatban végződik, míg másik vége gombbal bír; a gomba a csat gyűrűjébe beleillik és összehúzásnál erősen összekapcsolja. 8. Egy körülbelül 12 cm. hosszú fokostöredék (baltaalakú része megvan, kalapácsalakú része letört).

A telepen találtak még két, körülbelül egyforma lándzsavast is; hossza 41 cm., a csúcsos penge maga 24 cm. hosszú, közepén 4 cm. széles; bordája mindkét oldalán erősen kidomborodik; a köpü aránylag igen hosszú, 17 cm.; nyílásának átmérője 1·5 cm.

A fémtárgyak között legjobb karban van 1. egy kéttagú zablá. A ló szájában levő rész (13 cm.) két majdnem egyenlő, gyűrűkben összefüggő pálcza; a pálczák végén van két, egymással a pálcza gyűrűs elhajlása által tartott gyűrű vagy karika; a két külső karika egyenlő, a belsők egyike kör, másika elipsis, a mi talán helyzetéből kifolyt, hogy t. i. felállott és a göröngy sarkainál lapította. 2. Egy pár bronz-karperecz; egyik teljesen ép, a másik összetört, de teljesen összeállítható. A karperecz 6—6 belül üres domború búból áll; az egyes búbokat (2·8 cm. magas, 4 cm. hosszú, 3·2 cm. széles kettészelt hernyógubóhoz hasonlitanak) 0·5 cm. hosszú, átmenetet képező csatorna köti össze, úgy hogy 3—3 búb vagy hólyag egy-egy félkarpereczet képez; e két fél igen egyszerű, de ügyes szerkezettel csukódik; az egyik fél egyik vége görbült, vékonyabb, tömör, 1 cm. hosszú peczekben végződik, mely a másik félnek lyukába beleillik; ezt a karra való fölvétel előtt kell tennünk; az egyik fél másik végén van egy kis átlukasztott nyelv, mely a másik félkarperecznek hüvelyes végébe teljesen beleillik; a hüvelyen is van lyuk, úgy hogy egy kívül betolható sodronydarab vagy szög teljesen elzárja. Ez az ékszeridom is mutatja, hogy benszözlött celta törzsbeliek holmijával van dolgunk. A csontvázakat nem láttam, nem számolhatok be róluk. Egy méternyi mélységben találták, és állítólag két csontvázat egy helyen találtak, még pedig oly helyzetben, hogy az egyiknek feje a másik lábánál volt.

Kaposvárott, 1903 márczius havában.

Dr. Kohlbach Bertalan,
főgymn. tanár.

IRODALOM.

ALOIS RIEGL: *Der moderne Denkmalkultus, sein Wesen und seine Entstehung*. Wien und Leipzig, 1903. 65. l. Nyugaton napirenden van az emlékek gondozásának a kérdése, mely szorosan összefügg azon elvi álláspontokkal, melyekre úgy a modern művészeti fölfogás, valamint a műtörténeti kutatás az elmúlt idők művészeti alkotásaival szembe helyezkedett. A legutóbbi évtizedekben bekövetkezett új állásfoglalás jelentékeny gyakorlati következményekkel jár és oly erősen érvényesül, hogy mindazokban az államokban, a hol az ú. n. «történeti és műemlékek» fölügyelete hivatalos intézményekre van bízva, szükségessé vált azoknak az elveknek a revisiója, melyek szerint az illető intézetek vagy hatóságok eddig eljárak. Osztrák szomszédainknak több mint félszázad óta van cs. k. központi bizottságuk «a művészeti és történeti emlékek gondozására»; ez a mult században természetesen az akkor közkeletű fölfogás szerint restauráltatta, föntartotta vagy átváltoztatta az emlékeket. A legújabb kor-szellem lehellete ebbe a tiszteletre méltó testületbe is behatolt és az ő hatása alatt a bizottság máris kénytelen megváltoztatni az ő régi szabályzatát. Mielőtt ezt tenné, előbb tudományos lelkiismeretességgel tájékozódni kívánt arra nézve, hogy mily alapra fektesse ezután működését. Az alapvetéssel megbízta egyik tagját, Riegl tanárt, a kinek hivatottságát nehéz, alapvető fogalmak tisztázására bizonyára senki sem fogja kétségbe vonni. Az ő dolgozata talán nem lesz minden olvasónknak inyére, mert Riegl nagyon elvontan szereti nézeteit előadni és szabatosan megkülönböztetett fogalmait sajátságos, néha újforma szólamokkal kifejezni, melyekhez német szaktársai sem birnak könnyen hozzá-szokni. Azonban legtöbbször nem lehet tőle rossz néven venni, ha ezt teszi, sokszor kénytelen vele, mivel okoskodásában gyakran oly eredményekre jut, melyeket nem lehet a megszokott formákba bujtatni. Értekezése tartalmas és tömött, és oly általános igazságokat tartalmaz, melyeket melegen ajánlunk hazai szakértőinknek. Itt legalább néhány főpontot emelünk ki a becses munkából.

A köznyelv emlék alatt oly emberi művet ért, melyet emberi kéz azzal a határozott szándékkal létesített, hogy egyes cselekvényeket vagy eseményeket a későbbi nemzedékek tudatában ébren tartson. Ezzel a fogalommal szemben általánosabb értelmű az a meghatározás, melyet ez a szó a műveltebb laikusok és szakemberek nyelvén nyert. Emlék alatt minden emberi alkotást szoktunk érteni, mely az emberi műveltség multjára valami tanuságot nyújt. Szabatos megkülönböztetés kedvéért Riegl az előbbi meghatározás alá foglalt, szorosabb értelemben vett emlékeket *szándékolt emlékeknek* (gewollte Denkmale) nevezi, az utóbbiakat pedig «*történeti emlékek*» czímén tárgyalja.

Eddig csupán ez a két fajta emlék volt szóban, mikor a mult időkben reánk maradt műveket ótalmunkba vettük. Legutóbb a történeti emlékek fogalmát kiszélesítették, a régi kor emlékeit csupán azért is megbecsülték, mert rajtuk a múlt kor meglátszik, azokért a nyomokért kedvelték, melyeket rajtuk az idők forgandósága hagyott. Századunk a hangulatok kora, a régi emlék az idő mulandóságáról kelt hangulatot; azért tekintet nélkül az emlék történeti fontosságára, önmagát a *régiségi értéket* becsüli meg.

Az idők sorában e három fölfogás egymásután és egymásból fejlődött. Ezt a fejlődést szerző az ókortól a xx-ik századig rövid, de találó módon jellemzi. A mi századunkban érvényre jutott megbecsülése a *régiségértéknek* kizárja az emberi kéz beavatkozását a természet romboló munkájába, ellenzi az újítást és irtózik a helyreállításoktól. Ez a fölfogás időnkben mindig erősebben foglal tért, heves irodalmi harcok folynak érdekében és azok az állami intézetek, melyeknek hivatása az emlékekről gondoskodni, kénytelenek vele megalkudni.

A történeti fölfogás meg akarja akasztani az idő romboló hatását, midőn az emléket abban az állapotban kívánja megőrizni, melyben reánk maradt, azért ellentétbe juthat az előbbi fölfogást valló hívőkkel. Azonban ezek nyilván mindannyiszor bele fognak nyugodni a beavatkozásba, a mikor sürgős szükség, rögtönös pusztulástól való veszély megkívánja, de viszont nem tűrik meg, hogy a beavatkozás az emlék lényegét, idomát vagy színét tetemesen megváltoztassa.

Még erősebb néha az ellentét a «régiségi érték» hivei és a «szándékolt emlékek» megőrzői közt. Az ily emlékek kezdettől fogva készültek abból a célból, hogy mindig frissen őrizzék meg azt a mozzanatot, a melyért készültek. Ezeket az állam mindig legerősebben védte és a védelem nem más, mint folytonos javítás.

Legtöbb emlékeknek van olyan értéke is, mely miatt azt az imént felsorolt háromféle értéktől eltekintve is becsüljük. Ezt az értéket *«jelenbeli értéknek»* nevezi szerző (Gegenwartswerth). Ez lehet *gyakorlati* vagy *művészi*. A gyakorlati érték szempontja megvan mindazokban a régi épületekben vagy egyéb emlékekben, melyek még használatban állanak. Ezeket nem lehet egészen sorsukra hagyni; fön kell tartani, mert legtöbbször nem lehet helyettük másokat emelni. Viszont, hogy ha emlékek erőszakos módon tönkre mentek és a gyakorlati életre veszélyessékké vagy kellemetlenekké váltak, nem lehet őket változatlanul meghagyni. A gyakorlati igény ilyenkor rendszerint erősebb mint a régiségérték igénye.

Legtöbb bajjal jár a *művészi érték* helyes megítélése. Korábbi időkben csupán az antik műtárgyakat becsülték meg, azokban látták az abszolút ideális szépség megvalósulását. Utóbb más korszakok művészetét is kezdték méltányolni; a xix. század eredménye, hogy megdőlt az abszolút művészeti mérték, minden stílust jogosultnak ítélték, mint az illető kor szépérzékének a megnyilatkozását. A mostani század már semmiféle korábbi művészetnek a mértékét el nem ismeri és nem tartja magára nézve irányadónak. Az elmúlt korok művészeti alkotásait is csak annyiban értékeli, a mennyiben saját művészi

fölfogásával megfér vagy vele rokon, a régi műremekeknek értékét tehát a modern műérzék szabja meg s így ez nem absolut, csupán viszonylagos, modern érték.

Szerző ezt a művészeti értéket *viszonylagos műértéknek* nevezi. Evvel szemben a külső vagy *elemi értéket* az emlék teljességében látja. Mennél tökéletlenebb állapotban van valamely emlék, annál kevésbbé felel meg annak, a mit művészeti alkotásnak nevezünk. Csak oly műtárgy lehet tökéletes, mely még nem szenvedett az idő bomlasztó hatásától, azaz szorosan véve csak addig tökéletes, a míg új. A tökéletesség (újdonság) hiánya miatt minden időben kevésbbé becsülte a közvélemény a régi emlékeket, mint az újakat és azért a teljesség értékét szerző elemi vagy *újdonsági értéknek* (Neuheitswerth) is nevezi.

A nagy tömegek az elemi műértéket, a műveltek a viszonylagos művészeti értéket becsülik meg. A mi csonka, töredékes, kopott és formájából kikelt, az legtöbbnyire kellemetlen az embernek és hozzátehetjük, hogy ebben a közérzetben azok is részesek voltak, a kik, mint az emlékek hivatalos gondozói, a XIX. században a történeti emlékek megőrzésére voltak hivatva. A műemlékbizottságok is arra törekedtek, hogy az emlékeket lehetőleg eredeti formájukban tartsák meg, ők is az elemi értéket becsülték. Ellenben a régiségi érték hívei az elemi értéket semmibe sem veszik és azért a «restauratiók» körül folytak és folynak is Európaszerte a leghevesebb viták, különösen hogyha oly történeti emlékeket, melyek különböző művészeti korszakokat éltek át, az első keletkezési kor izlése szerint hoztak helyre és minden későbbi kor toldalékát irgalmatlanul eltávolítottak. Hazánkban is így járt el legtöbb restauratorunk, sőt gyakran ennél is tovább mentek, olyanná változtatták a régi emléket, a milyen az soha sem volt, ilyenkor az ú. n. stilszerűségekre szerettek hivatkozni. A *viszonylagos művészeti érték* könnyebben egyeztethető össze a régiségi értékkel. Hogyha a régi remekműnek vannak oly sajátságai, melyek miatt a mai kor izlését is kielégíti, akkor megvan az igyekezet arra, hogy megóvjuk, sőt arra is foroghat fön elegendő ok, hogy esetleg a régiség nyomaitól szabadítsuk meg. De vajjon van-e ilyesmire elég nyomós ok, ez iránt a régiségi érték egyoldalú szószólói gyakran harczban állanak a viszonylagos, vagyis újdonsági értéket méltányló ellentáborral, miként azt legutóbb néhány híres kép restauratiojánál tapasztalhattuk.

Ritkább az az eset, midőn valamely régi műtárgynak nemcsak viszonylagos értéke nincs, de sőt bántja modern műérzékünket. Ilyenkor az ellen-szenves emlék erőszakos elpusztítását csupán csak a régiségérték hívei ellen-zik. Emlékezzünk vissza, mily erős volt még néhány évtized előtt a barokk- s a roccoco-emlékek tekintetében az ellenszenv! Mily kiméletlenül bántak velük a restauráló építészek! Mai nap ez a pusztító düh már alábbhagyott, ebben is látjuk a legújabb kor mindinkább érvényesülő áramlatát.

Az egyházi emlékek körében a XIX. század a történeti értékelést és mint folyományát a «stilszerű» restaurálást tartotta nagyra; vidéki lelkészek hol a történeti értéket, hol inkább az újdonságot becsülik. Általában azt tapasztaljuk, hogy az egyháziak előszeretettel viselkednek a középkori stílusok iránt. Ez ellen alig lehet kifogást tenni, hogy ha új templomok építéséről van szó, de útját

kellene állani, hogy az előszeretet ne vezessen más művészi és szépségi érdekek rombolására.

Rövid kivonatos ismertetésünk is mutatja, hogy az emlékek ezutáni kezelésére nézve mélyre menő általános elvek körül folyik a küzdelem. Kíváncsiak lehetünk arra, mikép fogják az osztrák emlékbizottság jövődő szabályzatában a forrongó fölfogásokat és egymással ellentétes érdekeket mérlegelni és gyakorlatilag kiegyenlíteni.

Nálunk a «régiségérték» hivei még igen kevés számmal vannak, annál többen vannak azok, a kik egyáltalában nem gondolnak a régi emlékekkel. Közömbösen megengedik, hogy erőszakosan romboltassanak, sőt többször hivatalos fölügyelet daczára esett meg, hogy hivatott avagy hivatlan építések stilszerűség címén a maguk kénye és kedve szerint tiszteletre méltó régi épületeket átalakítottak és örökre meghamisítottak. H.

MŰVÉSZI KÖNYVTÁR, szerkeszti *K. Lippich Elek. Donatello*, irta *Éber László*, Budapest, 1903. 8r. 142 l. 10 melléklettel és 84 ábrával. Budapest, Lampel Róbert (Wodiáner F. és fiai). Egy szép vállalat indul meg ezzel a kötettel, oly könyvsorozat, melyre irodalmunknak igazán szüksége van, mert műtörténeti irodalmunk nagyon szegény. De úgy véljük, hogy mostanában ily vállalat úgy a szerkesztő, mint a kiadó és az íróktól nagy bátorságot igényel. A kiadótól, mert az a művelt olvasórétég, mely ezt a hosszúra tervezett sorozatot könyves polcza számára meg fogja szerezni, még csak keletkezőben van. Bátorságot igényelt a szerkesztőtől, mert aránylag kevés számmal vannak hazánkban, a kik arra képesek, hogy az európai műtörténet nagy heroszait méltó monographiákban méltányolják. Végül bátorságot és önmegtagadást tanúsítanak azok az íróink is, a kik hajlandók egy Donatellóról s egy Michel Angelóról ily munkákkal a nyilvánosság elé állani, mert kedvezőtlen körülmények közt kénytelenek versenyre lépni a külföld nagy íróival, pedig csakugyan pótolniok kell a hazai olvasó közönség számára a Bódék és Grimmék munkáit és meg kell ezt cselekedniök a nélkül, hogy be-bejárhatnák monographiájuk érdekében a külföld azon helyeit, a hol ama nagynevű művészek munkáinak friss szemléletéből erőt és lelkesedést meríthetnek arra, hogy a közvetlenség varázsával hassanak olvasóikra. De arra sincs módjuk, hogy a nagy szobrászok műveit legalább gipszmásolatokban folyton szemük előtt láthassák, sőt nyilvános könyvtáraink és szertáraink legtöbbször arra sem nyujtanak módot, hogy a művészeti kutatás vívmányai kellő teljességben kezük ügyében legyenek. Ily kedvezőtlen előfeltételek mellett kell az írónak a legnehezebb föladathoz fogni, a melyet egyáltalában műtörténész elé állíthatunk, ahhoz, hogy 8—10 éves terjedelemben egy-egy nagy művészi geniusnak, p. o. egy Donatellónak korszakos munkásságát méltányolja és meg kell azt cselekednie úgy, hogy a mi közönségünk, az is, a mely nem járt Firenzében, Pratóban, Páduában és nem látta ott egykori környezetükben a nagy mester műveit, megértse az olvasmányt. Sőt a kiadói ígéret szerint e könyvek nem száraz tanulmányok, hanem zamatos magyarsággal, lehetőleg népszerű nyelven, élénkséggel megírt élvezetes, kellemes olvasmányok lesznek.

Nemes és nagy föladataira szövetkeztek és őszintén kívánjuk, hogy mennél tökéletesebben közelítsék meg a kitűzött czélt.

Eloolvastuk az első kötetet, ez Donatellóról szól. Nagy örömmel tapasztaltuk, hogy szerző az imént jelzett nehézségekkel többnyire szerencsésen megküzdött. Küzdelmében a sok ábra, mely kivétel nélkül fénykép után készült és sokszor jól sikerült, tetemes segítségére volt. Némelyik olvasó talán nem méltányolja, hogy szerző lelkiismeretes leírásokat adott az ábrázolt szobrokról. Laikusoknak nincs mindig elég türelmük arra, hogy a szobroknak tetőtől talpig való szabatos bemutatását jó kedvvel elviseljék. Mégis helyeseljük, hogy szerző elhatározta magát erre az áldozatra, mert a legtöbb olvasó az ábrát csak a leírás kapcsán fogja komolyan megszemlélni. Sokszor unalmas lesz neki az egybevetés, de a végén meg fog győződni róla, hogy ily vezetés nélkül meg sem tekinti az ábrát kellő figyelemmel és nem is bír nélküle az ábrázolt szobor szépségébe belé hatolni.

Egyáltalában nem könnyű szobrokat élvezni. Még nehezebb (apró) ábrák révén eljutni azoknak a méltánylásához, mert az ábrákban csak apró körvonalak és foltokban mutatkozik, a mi a valóságban testiességével és a fölületet tagoló ügyesség révén közvetlenül hat szemünkre.

Más nehézség, hogy ezek a szobrok annak idején arra való tekintettel készültek, hogy egy bizonyos környezetben lássák őket. Hozzájárul, hogy a fénykép legtöbbször hamis szög alatt mutatja. Azért egy harangtorony emeleteire helyezett és csupán messziről látható szobrok itt majdnem torzképek gyanánt hatnak a laikusra, mert 10 cm.-ről látjuk, mikor 10 méter távolságban kellene azokat szemlélünk. Az ábrában legtöbbször tized vagy tizenötöd kisebbsítésben állanak előtte s annyiival élesebb minden él minden ráncza, minden tagja.

Különösen Donatello szobrainak azért is sokkal inkább árt a reproductiók fogyatékos volta, mert élesen jellemzi az egyéniségeket; hiszen ezért annyiival különb ő mint az elődei. Ezt a tulajdonságát a kisebbsítés túlhatja és helyes arányaiból kivetközteti. Sok alakú compositióiban kárba vész az egyes alak, zavarossá válik az egész tömeg és nem látjuk az egymás mellett és egymás mögött elhelyezett egyének csoportjainak gyönyörű, ügyes tagoltságát. Végül legtöbbször az a baj, hogy csak egy oldalról láthatjuk a művét az ábrán és ez az oldal nem is mindig a legkedvezőbb.

Donatello oly nagy szobrász, hogy képek révén talán egyáltalában nem lehet nagy tehetségét egész valósága szerint méltányolni.

Csudálatos a nagy művész sokoldalúsága, a melylyel a szobrászatnak jóformán minden lehetőségét kimeríti. Legtöbb irányban oly mintákat teremtett, melyek után egész nemzedékek haladtak. Egyes szobor és csoport, a dombormű minden változata, élők és holtak képei, az építészettel kapcsolatos és attól független szabadon álló alkotások, meztelen alakok és díszes köntösbe bujtatott gazdag redőzetű alakok, szentek és világiak, felnőttek és gyerekek, mind egyformán sikerülnek neki. A testi élet legteljesebb ismerete egyesül a lélek és kedély állapotainak és hangulatainak végtelen fokozataival. A halál és álom teljes nyugalmatól a legdramatikusabb küzdelmek élénkségeig végig járt minden fokon és minden mozzanatra meglelte a legtökéletesebb kifejezést. A gyer-

meki kedély ártatlan pajkossága, a boldogságos szűz szemérmetessége és alázatossága, az ifjú hős mámoros önteltsége és a zord magába zárkozottság vagy kitörő düh egyformán érvényesült műveiben. Az agyag, márvány vagy érc az ő kezében egyaránt fölvette azt az idomot, melyet művének szánt.

Szerző módszeresen mutatja be a sokoldalú génus szárnyrakeltét és izmosodását. Új meg új, mindig nehezebb föladatokkal birkózik meg, hol szülővárosában, hol Rómában dolgozik, városok, egyházak, iparostestületek, egyes családok foglalkoztatják a mestert. Majd Páduában csúcsát éri az ő működése, ott mintegy tíz évet tölt és megteremti a Gattamelata lovasszobrát, meg a «Santo» (szent Antal) oltárát ellepő sok szobrot és domborművet. Egész sereg szobrász dolgozik a műhelyében. Nagyobb munkáiban többször látjuk a különböző munkatársak nyomait. Szembetűnő e különféleség a «Santo» gyermekangyalaiban, még inkább erőre kapnak a legények, mikor az öreg mester hosszú életének nehéz munkájától és vénségétől megtörten mindinkább csupán az irányadásra szorúl, mert keze a művészi szándékát közvetlenül már nem bírja megvalósítani.

A végső néhány évben keletkezett műveinek kellő méltánylásában époly tétovázó még a kritika, mint a hogy azoknak a műveknek a megítélésében sem áll még biztos talajon, melyeket pályája kezdetén Michelozzo és mások társaságában létesített.

A közbeeső mintegy harmincz éves korszakban létesített művek chronológiája iránt sem jutottunk el mindig kielégítő eredményre. A nagy Cosimo számára készült Judith és Holofernes csoport, p. o. alighanem későbbre teendő, mint a hogy rendesen hiszik; mert bizonyára előbb készült el a palota s a kert, mielőtt arra gondoltak volna, hogy díszes kút is lesz ott, meg a kútra bronzcsoport fog kelleni.

Az a kép, mely ezt a bámulatosan concipíált és mesterileg kidolgozott csoportot a könyvben szemünk elé hozza (39. ábra) tökéletlen fogalmat nyújt róla; sőt a két alak összeillesztéséről a szöveg sem ad kielégítő magyarázatot.

Nem értesülünk arról, hogy a mély álomba merült Holofernest az ő igen kétes helyzetében Judith megtámasztja, azért áll ott Judith bal lába a hol áll, a nő átlépte az óriás bal vállát, nem húzta őt üstökénél fölfelé, csupán azért fogja az üstökét, hogy hátrább hajlítsa fejét ballába felé, a mi azért szükséges, mert a nyakára fogja mérni a halálos vágást.

Szerző mai erkölceink álláspontjára helyezkedik, mikor az orgyilkos tett által keltett «kínos érzést» hangsúlyozza. Sem a régi héberek nem kárhoztatták ezt a tettet, sem a renaissance emberei nem tartották tilosnak az orgyilkosságot valamely nagy cél érdekében. Donatello kortársai nem érezték azt, a mit a szerző érez, sőt a csoportot minden föntartás nélkül bámulták, mint oly csoportos compositiót, minőre akkor Donatello semelyik kortársa nem lett volna képes és csodálták leginkább a Judith miatt, a ki fönséges nyugalommal (nem «brutalitással»), női büszkeséggel és komoly szépségében oly bájos. Sokszor ábrázolták szobrászok és festők a Judith legendáját, de nem tudunk második példát reá, a mikor a témát oly nemes mérséklettel és annyira nem ellenszenvesen adta volna elé modern művész.

Altalában azt mondhatjuk, hogy a mikor Donatello bibliai témákat tárgyalt, akár az ő, akár az új szövetségből vette, mindig messze elhagyta a korábbi századok nyers fölfogását. Ő igazán nemes és humánus. Nem irtózott a fájdalomtól, de mélabús szomorúsággá változtatta. Szentjei inkább komolyak mint szigorúak, madonnái igazán gyöngéden szerető anyák. De leginkább akkor szeretjük meg a művészt, a mikor az angyalkákat vidám, pajkos, kedves gyermekesreggé változtatja, kiknek minden mozdulatát az életből leste el, mintha ő nemis lett volna teljes életében az a vén agglegény, kinek ismerjük. Gyakran olvassuk a szobrok és domborművek leírásában, hogy az apostolok s egyéb szentek, sőt a madonnák is egyéni arczvonásokat mutatnak. Ez igaz és alig lehetséges másképp mint úgy, hogy Firenzében sok volt a jellemző egyén, a kit a mester modellnek, mintául használhatott.

Ez nem az utolsó ok, a miért oly kevésbé egyháziasak a mester művei, daczára annak, hogy többnyire egyházak számára készültek. Érdemes lett volna «Donatello és az egyház» czimén külön ebből a fontos szempontból is jellemezni a mester munkásságát.

Így és még más utakon megközelítve Donatello művészetét, megkapjuk az okát, hogy miért áll hozzánk oly közel ez a művész, a ki négyszáz évvel ezelőtt élt, miért modernebb és rokonszenvesebb ő nekünk mint bármely más régi szobrász. Sok kortársunkkal értek egyet, mikor a Donatello angyali üdvözlétében Mariáját a Szentkereszt templomban a legszendébb szűznek tartom és mikor Niccolo da Uzzano mellképéről azt hiszem, hogy ennek az úrnak szokatlan riúsága daczára ez fölülmulhatlan élénkségű arczkép, melyet nem felejtünk el soha, hogyha valaha láttuk. Még sok ily erős benyomásra tehet szert, a ki a Santo templomában vagy Firenzében Donatello valamely kimagasló alkotásával szemben áll és így közvetlenül az ő művészi geniusának hatása alá jut. A kinek ily közvetlen impressiói vannak, azzal az aggodalommal teszi le ezt a könyvet, hogy a benne érvényesülő, rendszeresen kimért, mindig szabatos mederben folyó és egyenletesen középfokú hangulaton szóló oktatás talán nem fogja az olvasót oly erős hévvel eltölteni Donatello iránt, mint a minőt a nagy mester igazán megérdemel. Erősebben lüktető rithmus jól esett volna némely helyütt.

Lesz olyan olvasó is, a kinek egyes iskolaizű mondások, szokatlan szavak vagy meg nem magyarázott idegen kifejezések nem lesznek kedvére. Szerző «hajtások»-ról szól, mikor az öltözet redőit vagy ránczait érti, nagyon szereti a «valószerűség» szót, melyet néha úgy ért, hogy az valóság, máskor realis must ért alatta, ismét máskor «lélektani valószerűséget» említ; szól Michel-Angelo «contrapostoi»-ról, a mi alatt a népszerűségre szánt könyv laikus olvasója igazán nem tud mit képzelni. Többször közelebbi magyarázat nélkül használja a «tabernaculum» szót, melynek többféle jelentősége volt és van; szól az angyali üdvözlét leírásában «fantastikus derült» keretről és ugyan-csak «fantastikusnak» mondja Sluter alakjainak a ruháját. Michelozzóról mondja, hogy csak «epizódi» szerepet játszhatott; «klassicizáló» vonást lát az egyik Dávidban, a két prófétáról meg azt véli, hogy «statikájuk gyöngye lábon áll.» A könyv első felében gyakran ilyen a szórendje: «kifejezése lényegének», «hijá-

val van a statikai valóságosságnek», «összességök híjával van a szerves egységnek», «egyenrangú társa azoknak», «a ruházat sem áll útjában az alak mozdulatának», «sarkkövei a tört. fejlődés megállapításának» stb. stb. A definiciók és összefoglalások jók, de némelykor kellemetlenül hangzanak. Csak egyet idézünk (142. l.). «Az emberi test organismusának, érzésre és cselekvésre való képességének érvényesítése, ezt köszönheti» stb.

Ezek a megjegyzések azonban nem kisebbíthetik a munka fő érdemét. Tény, hogy ez a munka a mi irodalmunkban igen nagy hézagot pótol s úgy pótolja, hogy megismertet minden fontosabb ténynyel, melyet a kutatás mai állása szerint Donatello munkásságáról tudhatunk. Szerző azonfelül felsorolja a könyve végén azokat az idegen irodalombeli műveket, melyeket tanulmányánál alapul vett s így mindenkinek módjában van, hogy ismereteit azoknak a révén esetleg még kibővitse. E sorozatból a főforrás «Vasari» ugyan kimaradt, de ez csak véletlenség lehet, mert a szerző minden lépten-nyomon ezt az első forrást idézi szövegében. Teljes elismeréssel vagyunk a hármasszövevény iránt, mely az érdemes munkát letesítette és nem neki rójjuk föl hibául, hogy a könyv táblájának külső díszje a Donatello jeles ornamentikájától oly messze elmaradt.

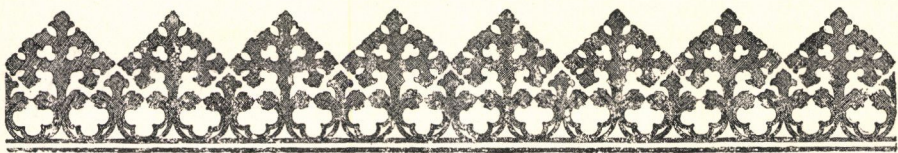
—r—z

ANTIK NÉGYFEJŰ BRONZEDÉNY A DUNÁNTÚLRÓL.

Harmadik oldala $\frac{3}{4}$ nagys.

(A többi három oldal képét lásd 267., 290. és 389. l.)

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT okt. hó 27-én d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta a rendes havi ülést.

Jelen voltak: Forster Gyula másodelnök elnöklete alatt dr. Gerecze Péter, Nagy Géza, Halaváts Gyula, dr. Réthy László, dr. Finály Gábor, Kunvári Fülöp és Huszka József ig. vál. tagok, Lipcsey József pénztárnok, a titkár és 10 más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván, *dr. Éber László* az ottlakai őskori arany-leletet mutatta be és ismertette.

Utána *Gróh István* tanár a nyitraporubai róm. kath. templom középkori falképeit ismertette s azok művészi másolatait mutatta be.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Halaváts Gyula és dr. Gerecze Péter ig. vál. tagokat kérvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS REGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT november 24-én, kedden d. u. 5 órakor a Magy. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta rendes havi ülést.

Jelen voltak: dr. Forster Gyula elnöklete alatt Gohl Ödön, Gerecze Péter, Kunvári Fülöp, Nagy Géza, Réthy László, Vásárhelyi Géza ig. választmányi tagok, Rakovszky István, dr. Demjanovics Emil, Bartalos Gyula, Sztehló Ottó, Lipcsey József pénztárnok és tizenkét más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván *dr. Márton Lajos* értekezett s mutatta be az abonyi régibb középkori temető leleteit, ezután dr. Pap Károly ősmertette és mutatta be a beregmegyei tiszaháti egyházak több régi egyházi ötvösművű edényeit.

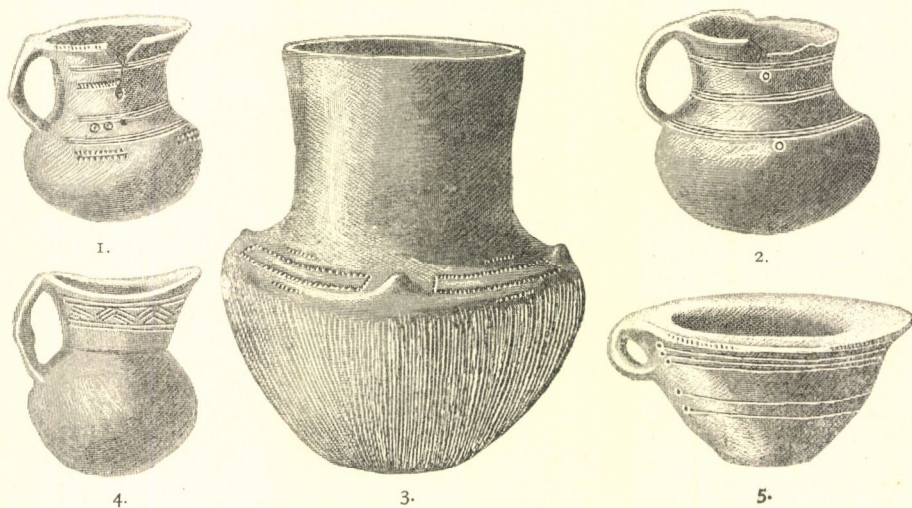
Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *Vásárhelyi Géza* és *Nagy Géza* ig. választmányi tagokat kérvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A M. N. MUZEUMI RÉGISÉGOSZTÁLY GYARAPODÁSA AZ 1903-ik évben.* Iszka-Szent-Györgyről (Fejér m.) való őskori kővésőt fejrmegei gyűjtőtől szereztünk, hossza 12 cm., idoma háromszögű. — Szabó János két őskori csiszolt kőszerszámot ajándékozott, melyeknek lelhelye Tetétlen.

* 1902 december 22-ikétől 1903 december 15-ikéig.

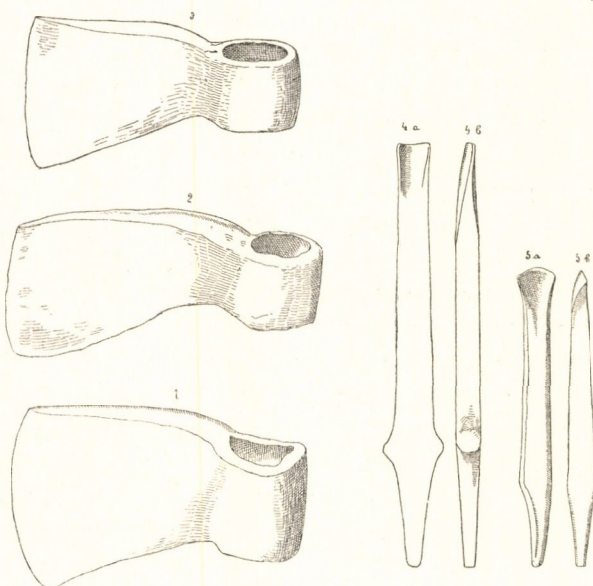
(Hajdu m.) — Bátor-Kesziről (Esztergom m.) Duffek János úr egy őskori csiszolt s átfúrt kőbalta töredékét adta ajándékul. — Komárom megye több helyéről való őskori csiszolt kőszerszámokat szereztünk egy vándorkereskedő révén; volt ilyen 10 db. Ugyanazon alkalommal őskori bronzkarpereczet is vettünk. — Egy komárommegyei gyűjtőtől szerzett a régiségosztály régiségeket, melyek Szomod és Ágostyán vidékéről valók. Van köztük 13 drb csiszolt kőszerszám többnyire nyéllyukkal némelykor a nélkül; van 21 drb cserépedény (öt ábra), többnyire őskori, némelyik «krétabetetes»; van négy római bronzfibula, két antik agyagmécses, egy római bronzgyűrű, a régibb középkorból való bronzcsatt és két vaskés. — Szereztünk vétel útján egy 49 cm. magasságú őskori cserépedényt Sziget-Szent-Miklósról (Pest m.), melynek erősen kihajló hasán két függélyesen álló füle van, nyaka rövid és pereme kihajló; az eladó beszéde szerint valószínűleg urnasírból való, bár sem csontokat sem apró bronzokat

ŐSKORI LELET SZOMÓDRÓL (KOMÁROM M.) $\frac{1}{3}$ n.

nem találtak benne. — Ercsi község határában gróf Wimpffen Siegfried uradalmának szentpéter-i pusztájának közelében gazdasági vasút építésekor egy méternyi mélységben régiségekre akadtak, melyekből néhány vétel útján a Nemz. Múzeumba jutott, nevezetesen: egy 20·5 cm. magas füles cserépkorsó s egy 75 cm. magas gömbölyded hasú füles edényke, csontból való zablarúd és egy megrongált rézérem Constantinus M. korából. — Fajszon (Pest m.) partomláskor érdekes őskori rézlelet került elé, állott két baltából és három vésőből. Az egész leletet az idecsatolt ábrákban mutatjuk be. Sikerült az öt darabból kettőt a Nemz. Múzeum számára megszerezni, ábráink az 1. és 4. számok alatt mutatják be ezeket a darabokat. — Hiricsről (Baranya m.) vétel útján őskori rézcsákányt szereztünk. — Állítólag Tövisről (Alsó-Fejér m.) való két őskori rézcsákány, melyet vétel útján szereztünk; mind a kettő majdnem egyenlő nagy csak hogy egyiknél a két kar éle keresztben áll, míg a másiknál a két kar ugyanabban a síkban terjed. — Isaszegről (Pest m.) vétel útján két őskori

tokos bronzvésőt és két bronzsarlót szereztünk. — Nagy-Hangosról (Tolna m.) egy odavaló gyűjtő révén tetemes számú különböző fajta szerszámokból és ékszerekből álló őskori bronzeletet sikerült megszerezni. Idecsatoljuk a jellemző darabok ábráit is. — Bronzból való őskori tokos vésők három töredékét szereztük Várpalotáról (Veszprém m.). — Komáromi gyűjtő révén Szomód vidékéről (Komárom m.) őskori bronzeletet szereztünk. Van benne egy kisebb és egy nagyobb törpenge, kétféle fecskefarkidomú csüngő lemez, nyolcz nagyobb és egy kisebb, négy darab négyféle fajta korongidomú csüngő, 27 drb hengerded csővecske bronzsodronyból, egy bronzvéső töredéke és két cserépedény. — Felső-Szuháról (Gömör m.) egy gömbölyűfejű 41.5 cm. hosszú őskori bronztűt és két bronzkardot szereztünk. Mind a kettő a nádlevelű kardok fajtájából való

ŐSKORI RÉZSZERSZÁMOK FAJSZRÓL (PEST M.). $\frac{1}{3}$ n.

(vsd ö. A bronzkor emlékei III. k. 86. l. B. fajta). Egyik 62.3 cm. hosszú, ez a megszokott körös díszítményeket mutatja, a kisebbik 61 cm. hosszú, ez a markolat sajátsterű díszítésénél fogva tér el az analógiáktól. — A sajóvámosi (Gömör m.) bronzelet kiegészítéséül* sikerült megszerezni két rejtélyes bronztárgyat, melynek egykori rendeltetése még nem állapítható meg elég biztossággal. Azzal a reménnyel, hogy analógiák révén kedvezőbb eredményre juthatunk, közöljük az ábrájukat. — Kende Péter Budaházáról (Ung m.) ajándékuul hozott a régiségtárnak két tokos bronzvésőt és egy őskori gunyhó sártapaszából való töredéket, a karók lenyomataival, melyeken valamikor az agyag rajta tapadt. — Hivatalos úton megváltott az intézet három aranytálczát, mely Ottlakán (Arad m.) előkerült. Kettő ép, a harmadik három töredékben van meg. A csészek a hallstatti izlésben dívó ponczoló és véső művességgel van díszítve

* V. ö. Arch. Ért. 1902. 424

és geometrikus alakok mellett naiv módon ábrázolt hosszú nyakú madarakat tüntet föl. Ábrák kíséretében külön közleményben fogja tárgyalni dr. Éber László. — Gyulafehérvárról hallstatti izlésű bronzcsüngődísz szerzettünk, mely három egymásba kapcsolt karikából áll; a karikák fölülete négyélű, mindegyik szélső karikából három-három kisebb csörtető tag csüng le. Ezeknek idoma kisebb karika, a karikából kiinduló pálcza és ennek végén félhold forma. Ez utóbbinak egyik oldalát a hajlás irányában futó hornyolatok ékítik (ábra). — Bihardiószegről három hallstatti izlésű bronzkarpereczet szerzettünk, melyek az ismert módon belül üres hólyagos dudorokkal vannak díszítve. Mind a háromnak az ábráját is idecsatoljuk. — Sajátszerű bronzzabla két pálczáját szerzettük, lelhelyük Csákberény (Fejér m.), a pálczák majdnem egyenesek és három félkörfűl áll ki belőle sorban egymás fölött, mely a lószerszám beléerősítésére szolgált. Az idecsatolt ábra fogalmat ad róla. — Herédről (Nógrád m.) vétel útján, négy La Tène izlésű bronzkarpereczet szerzettünk: kettő ép, a fölülete gerezdés, a negyedik három darabban maradt rajta félgömbök dudorodnak ki. — Keresztben álló négy tagozott ágból álló bronzdíszítményt Komárom megyéből kereskedőtől szerzettünk. — A Nemzeti Múzeum főnnállásának 100 éves fordulója alkalmából Farkas Sándor a szentesi Gógánparton gyűjtött régiségekkel ajándékozta meg a Nemzeti Múzeumot. Mintegy hatvan darab régiség volt a küldeményben: agyag, bronz, csont, vasrégiség különféle korból. Több őskori cserépedény mellett néhány antik bronzfibula, néhány bronzcsat, karika s egyéb bronzékszer, fésű, több vaskés, nyílcsúcsok, szög, csiholóvas, agyagorsó, cserépedény, az antik és régibb középkorból és mint aránylag legkésőbb tárgy volt a küldeményben árpádkori szerény bronzgyűrű is. Nyilvánvaló, hogy e tárgyak az említett Gógánpart különböző korbeli rétegeit képviselik.

Római bronzsúlyt, mely állítólag Aquincumból származik, ajándékba kaptunk Jókus Györgytől; idoma 14 lapú, súlya 2'5 grm. — Aquincum területéről származó két római emlékkövet szerzettünk budai gyűjtőtől. Egyik föliratos, eleje csonka, syriai ember állíttatta Modestus és Probus consulsága alatt (228. Kr. u.) a fölirat régóta ismeretes (C. I. L. III. k. 3490. sz.) a másik sírtábla felső töredéke rajta férfi, asszony és gyermek mellképe domborodik ki; az Arch. Ért. 1903. 383. lapján jelent meg az ábrája. — Csákberényből (Fejér m.) való antik T fibulát bronzból vétel útján szerzettünk. — Római korongos bronzfibulát és bronzgombot, valamint egy áttört művű keresztforma bronzdíszítményt Csákberényből (Fejér m.) szerzettünk. — Fövényről (Fejér m.) származik egy ezüst karperecz, melynek nyílt végei nagyjából kigyó fejét példázzák. — Duna-Penteléről többnemű és tetemes számú nagyobb köemlékekkel és apróbb római-kori régiségekkel gyarapodott az 1903. év folyamán a gyűjtemény. Egy ízben dr. Mahler Ede, a n. múzeum által a helyszínére hivatalosan kiküldetvén, Nyuli Mihály szölején fölászott tizenhat sír mellékleteit bírta megszerezni. Volt a megmentett tárgyak közt néhány kisebb aranyékszer, volt fibula ezüsből és bronzból, találtak csontfaragványokat, agyagmécseket, üvegedénykéket és üveggyöngyöket, cserépkorsókat és vasszögeket. Más szétdőlt sírokból is lehetett ezúttal hasonló nemű régiségeket szerezni; ezek közt a jelentékenyebbek voltak egy fülönfüggő aranyból s egy aranyláncz, több terra sigillata

edény, nagyszámú agyagkorsó, mécses, több bronzfibula, gomb s egyéb ékszer; a legérdekesebb tárgyak közé tartoztak, egy faszekrényke burkolatából való bronzlemezek és ugyancsak szekrénykéről való emelő fül, mely két delphinidomból alakult. — A dunapentelei szőlőkben nagymérvű rigolozási munka

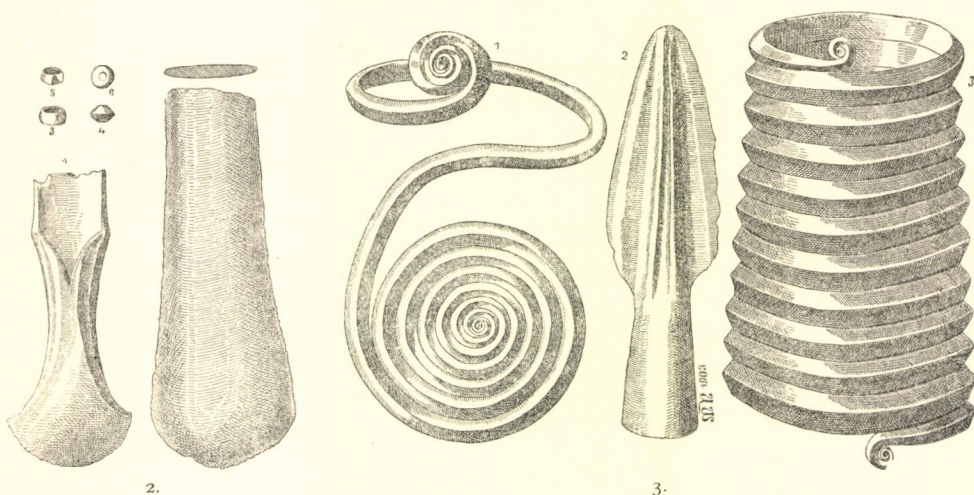

I.

ŐSKORI BRONZLELET NAGY-HANGOSRÓL (TOLNA M). $\frac{2}{5}$ n.

folyt az elmúlt évben, ez alkalommal a múzeum odavaló gyűjtőktől több rendbeli domborműves és főíratos köemléket és nagyszámú kisebb régiségletet szerzett meg. Az egyik dombormű Bellerophon harczát ábrázolja a chimæra ellen, egy másikon azt a jelenetet látjuk, mikor Aeneas atyjával a hátán és

kis fiát kezével vezetve menekül, egy harmadikon kettős fogat van ábrázolva, melyet megelőz egy lovas, mint előfutár; egy dombormű Achillest mutatja, a hogy a kettősfogatához kötött Hektor testét vonszolja, négy más csonka emléket mellőzve csupán a lovas isten Deus Dobrates tiszteletére állított votiv-emléket* emeljük ki és két római császári föliratot Commodus császár korából, mely a dunamelléki vámhatáron a csempészek ellen épített várakról szól. Ezt a föliratot Battáról egy és a dunapentelei vidékről most négy példányban ismerjük.** — Ugyancsak Dunapenteléről szereztünk egy fölirat nélküli sarkophagot, egy ólom sírládából alsó lapot, egy kőurnát s egy oszlopfőt, meg 44 római cserépedényt. — Duna-Penteléről kereskedő révén egy antik szekrénykét borító domborműves díszű bronzlemezekből mintegy 12 csonka darabot szereztünk, melyek elég érdekesek arra, hogy alkalmilag külön mël-

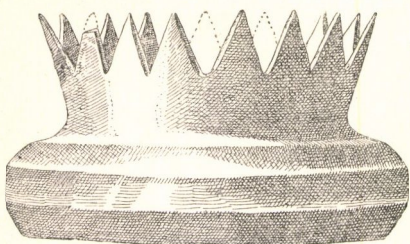
ŐSKORI BRONZLELET NAGY-HANGOSRÓL (TOLNA M). $\frac{2}{5}$ n.

tánylásban részesüljenek. Ugyanazon alkalommal egy antik ezüstgyűrűt, egy kis bronzlemezket, egy áttört művű apró ólomékszert s egy antik csonka fémtükröt szereztünk. — Ismét más alkalommal junius haviában kereskedő útján sikerült érdekes dunapentelei régiségeket a múzeum számára megmenteni. Ezúttal legfontosabbak voltak két kis faláda fémburkolatából való domborműves lemezek. Egyik sorozat ezüstpléhből készült és az antik mythológiából való domború képeket mutat. A másik sorozat bronzból való domborműves képecskékből áll, melyek közül némelyek római istenségeket ábrázolnak, míg mások a bibliából vett három párhuzamos jelenetet a régi és az új testamentumból tüntetnek föl. Egy izben Orpheusként jelenik meg a megváltó és többször Krisztus-monogrammal találkozunk, mely mutatja, hogy a pannoniai őskereszténység korából való emlékekkel van dolgunk. A domborműves

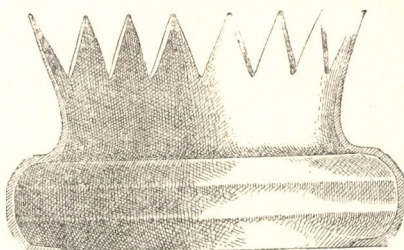
* V. ö. Arch. Ért. 1903. 317. l.

** Megjelentek a szövegek a Corpus Inscriptionum Latinarum harmadik és pótkötetében a 3385., 10312. és 10313. szám alatt.

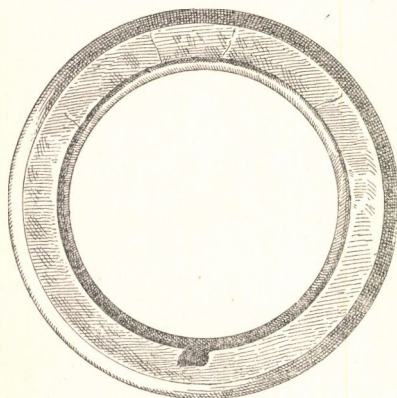
részletekhez járulnak kis pántok, korongok és szögek. Ugyanazon sírokból, ahol ez érdekes maradványokat összegyűjtötték, kerültek elé arany- és bronz-fülönfüggők, egy kis bronzláncz, egy áttört művű bronzcsat, egy csonka fibula,

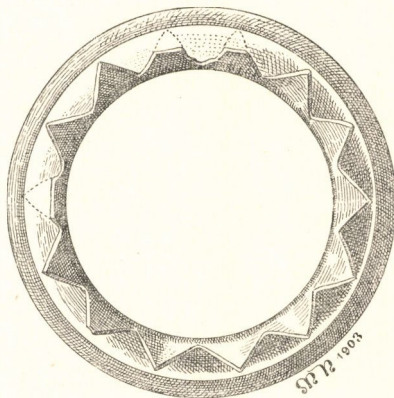
1 a) Kivülről tekintve.

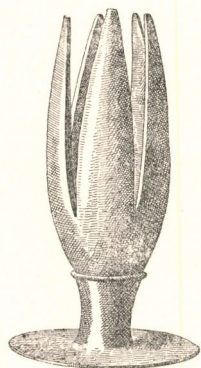
1 b) Átmetszet a középén.

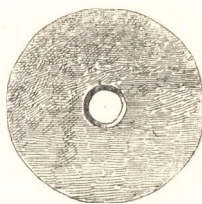
1 c) Alulról tekintve.

1 d) Fölről tekintve.

2 a) Oldalnézetben.

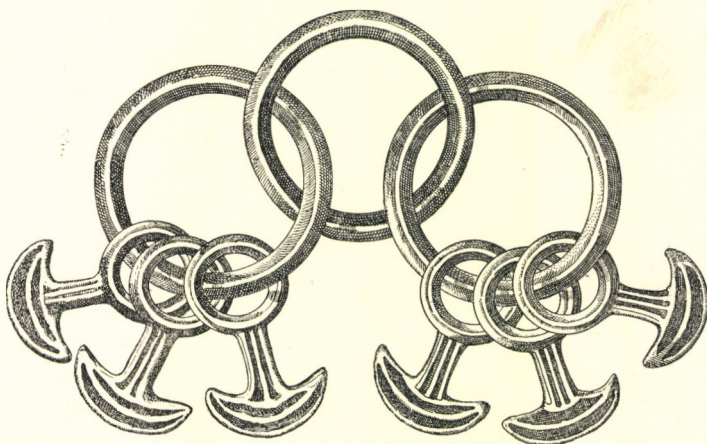

2 b) Alulról.

SAJÓVÁMOSI (GÖMÖR M). ŐSKORI BRONZRÉGISÉGEK (cca $\frac{2}{3}$ n.)

melyből V betű idoma maradt meg, bronzpálczika a végén madáridommal. Egy 5.1 cm. átmérőjű ólomkeret, nyilván tükörről és egy más 8.5 cm. átmérőjű bronzkorongocska, mely szintén tükörről szolgált és maradt egy tükörnek a bronz nyele. Tojásdad idomú zöld féldrágakő *ΕΥΦΗΜΟΥ* bevésett fölirattal

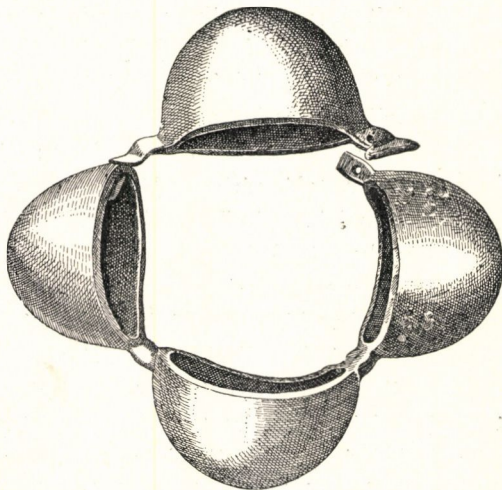
és három gagatkarika. Erdekes két terracotta szobrocska, mely ülő nőt ábrázol, egyik szoptat gyereket, a másiknak a lábánál üldögél a gyerek. — Duna-Penteléről egy kereskedő révén antik arany gyűrűt szereztünk, melynek topáz kövű fejébe egymást átkulcsoló két kéz van vésve. — Duna-Pentelén lelt római bronzedényke töredékeit, tagozott pálczákat, az elhajlott fogantyút és egyéb alkatrészeit adta ajándékba Fejér József. — Környén (Komárom m.) dr. Éber László hiv. kiküldetésben hat római emlékkövet szerzett a n. múzeum számára, van közte öt sírkő és egy oltárból való töredék. Úgy az ábrák mint fölirataik miatt megérdemlik figyelmünket, a miért is külön ismertetésben fognak közzététetni. — Állítólag Tatáról való egy 11,5 cm. magas római bronzszobrocska, mely áldozatot bemutató házi istent ábrázol, a ki térdig érő körülövezett öltönyben, koszorúval a fején és bőségsszarvval balkezeiben áldoz, kinyújtott jobbjának a kézfeje, mely csészét tartott hiányzik; vétel. — Tata-Tóvárosról

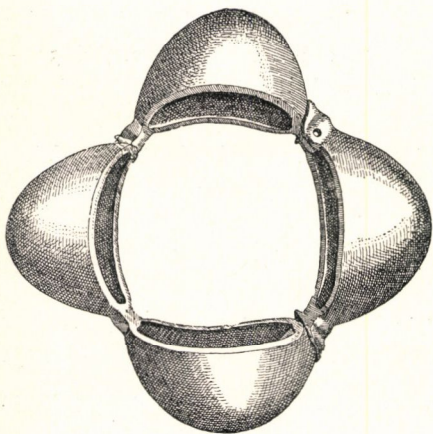
ŐSKORI BRONZCSENGŐ-DÍSZ GYULAFEHÉRVÁRRÓL $1\frac{1}{2}$ n.

római csüngő fület bronzból szereztünk; áttört lapos dombormű, két halfarkú állatot ábrázol, mely közepett két oldalt egy csupasz arcot tart első lábaival. — Állítólag Esztergomból való egy kis bronzkorongocska, melynek egyik lapjába nagyjából két emberi formát példázó csoport, a másik lapjába pedig hajszálnyí soványságú szarvas van belévésve, a korongnak füle volt, melynek csak csonka darabja maradt meg. — Szarvasról (Békés m.) régibb középkori ezüst fibulát szereztünk, nyaka körszelvényű kihajlással, fejlemezét három almandin, szárát egy hosszúkás almandin ékíti, lába állatarcczal végződik, melynek szemében gömbölyded almandin ül. — Békés-Gyuláról antik ezüst nyakperezet szereztünk, vastag huzalból való, melynek egyik végén gomb, másik végén hurok a befejezés. Átmérője 13,9 cm. — Az osztály képviselőjében dr. Mahler Ede az elmúlt év április havában Solymáron (Pest m.) Mülbick Márton gazda szőleijében római sírokat ásatott föl. Egészben nyolcz sír szerény tartalma jutott a múzeumba. Legtöbbször fibula, vaskés, gyűrűcske, bronzkarika, vasszőg, néha üvegpalczk, agyagedény, csonttű és hasonló kisebb régiségek kerültek elő a szegényes mellékletek közt. Néhány sírban római érmek is fordultak elő,

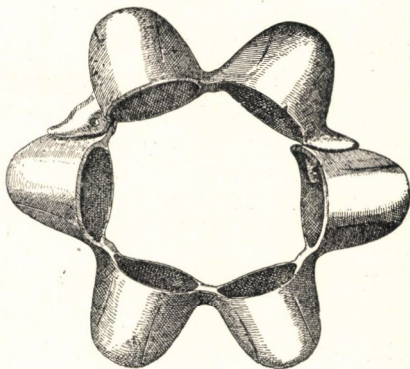
a pénzek III. és IV. századiak. — Gyönkről (Tolna m.) odavaló gyűjtő útján szereztünk négy aranypléh gyöngyöt, idomuk hosszúra nyújtott bogyt példáz és összes díszítésük a középső legerősebb kihajlason körülfutó három párhuzamos vonal. Belsejük krétás anyaggal van megtöltve, nyilván oly célból, hogy a gyöngye pléhfal megtartsa idomát. Készítési koruk az ókor végére

I.

2.

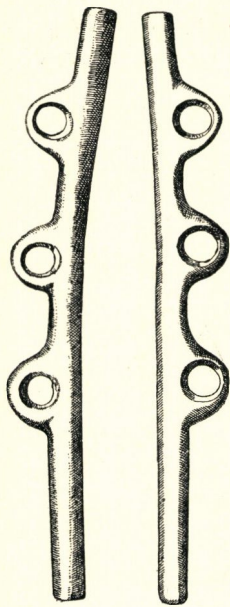

3.

BRONZKARPERECZEK BIHAR-DIÓSZEGRŐL $\frac{1}{2}$ n.

talál. — Dr. Reiner Zsigmond Gyertyámosról való (Torda-Aranyos m.) két-fülű antik cserépedényt adott ajándékul. — Szombathelyről a régi Sabaria területéről 20 cm. hosszú, 13,7 cm. széles antik bronzlemezt szereztünk, mely külön díszítésére szolgáló borító párkány töredéke. A római ornamentikában divó domborműves műstrák következnek egymás fölött három párhuzamos vízszintes sávon és közbeeső kihajló léczeken. A legalsó sávon palmettek sorakoznak, azután két fogsoros léczről szegélyezett sávban fekvő ∞ idomú indák egy-

mással ellentett helyzetben párosan következnek egymás mellett, majd legfelül a legszélesebb sávot fölül alul gyöngyözött lécz szegélyzi és rajta csúcsos

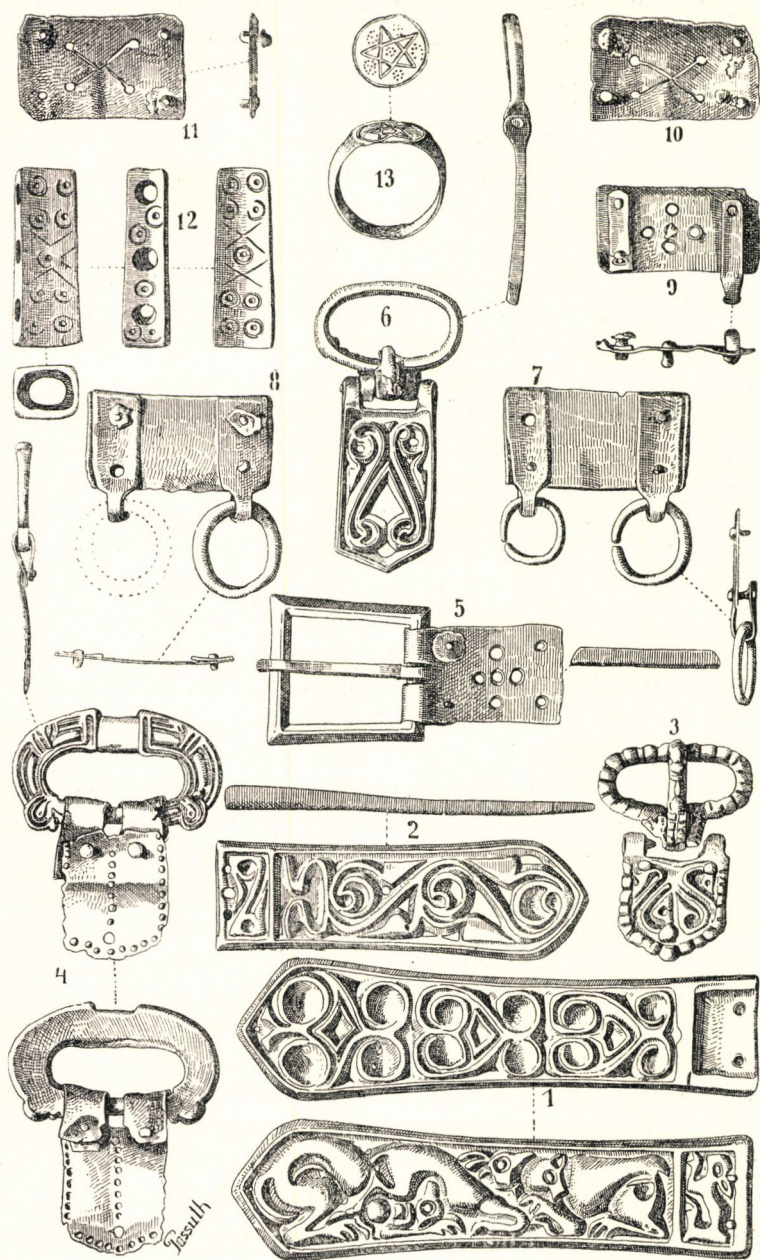

BRONZZABLA KÉT OLDAL-
RÚDJA CSÁKBERÉNYBŐL
(FEJÉR M). $\frac{1}{2}$ n.

hederalevelek sorakoznak közbehelyezett egy-egy nyulánkabb és egy sűrűbb csokró palmettel. — Mr. Robert Mowat francia munismatikus ajándékul küldte a párisi Cabinet de Medaillesben őrzött két krasznai bélyeges aranyrud gipszmásolatát. — A Kulpa folyó szabályozásánál Sziszek közelében többfajta régiség került kereskedésbe, melyekből néhány darabot a múzeum számára megszerezhattunk. Van köztük római bronzfibula; három római bronzkulcs toló zárba való, egy kis ólomcsat és egy kis római bronzbulla egyik külső lapján domborúan kidolgozott kakas idomával. Volt még egy négy élű 6.6 cm. hosszú vasnyilcsúcs és egy vaskulcs. Legérdekesebbnek vélünk egy tojásdad idomú 8 mm. hosszú intagliót zöld féldrágaköböl a rajta bevésített ábra miatt. Kosáldozatot előkészítő jelenetet mutat a kép. Az állat testéről már hiányzik a fej, nyakkal lefelé lóg a fáról, alatta az edény a lecsöppögő vér befogadására, mellette balra fordultan áll a szolgál, a ki avval foglalkozik, hogy lenyuzza a bőrét. A ki a kabir vallás körébe vágó domborműves ólomlemezeket ismeri, melyekről az Arch. Ért. 1903. évi 341—

351. lapjain szó volt, rögtön fog emlékezni az e lemezek domborművei közt előforduló hasonló jelenetre.

Áttört műv bronzkorongot a Krisztus-monogrammal szereztünk Tolnamegyéből. A korong átmérője 23.3 cm.; a monogrammot 2.5 cm. széles sima sáv szegélyzi, melyből a függélyes tengely irányában fönt és lent egy kis karikaszzerű fül áll ki, nyilván a végett, hogy valami más tárgy fölületére erősítsék. Lelőhelyét nem lehetett megtudni, csupán azt állította a szavahihehető kereskedő, kitől szereztük, hogy Bonyhádon ószeres fémgyűjtő raktárában lelte. — Hivatalos úton vettünk kézhez két sírleletet a régibb középkorból, mely Mikalán (Aradm.) vasuti építkezés alkalmából került elé. Mind a két sírban volt egy-egy pár arany fülönfüggő, volt bronzfibula, több apró bronzékszertöredék, néhány borostyángyöngy és üvegdarabka. — A n. múzeum megbízásából dr. Márton Lajos folyó évi október 8-ikától november 9-ikéig folytatta az abonyi régibb középkori sírmező átkutatását. Ez időközben fölástak 152 sírt, melynek tartalmáról a kutató részletesebb jelentésben fog számot adni. — Ó-Földeák (Csanád) község területén a dőböröcsöki halom táján földmunkálatoknál Návay Iván úr birtokán régibb középkori sírok kerültek elé, melyekből többrendbeli ékszereket, csatokat, áttört indás szíjvégeket, övpántocskákat, csont- és vastárgyakat (képes tábla) ajándékozott a tulajdonos, a ki egyúttal megengedte, hogy a n. múzeum a helyszínén rendszeres ásatást végezzen. Ez ásatás szept. 19—24. napokon dr. Éber László régiségosztályi őr vezetése alatt folyván, egészben még

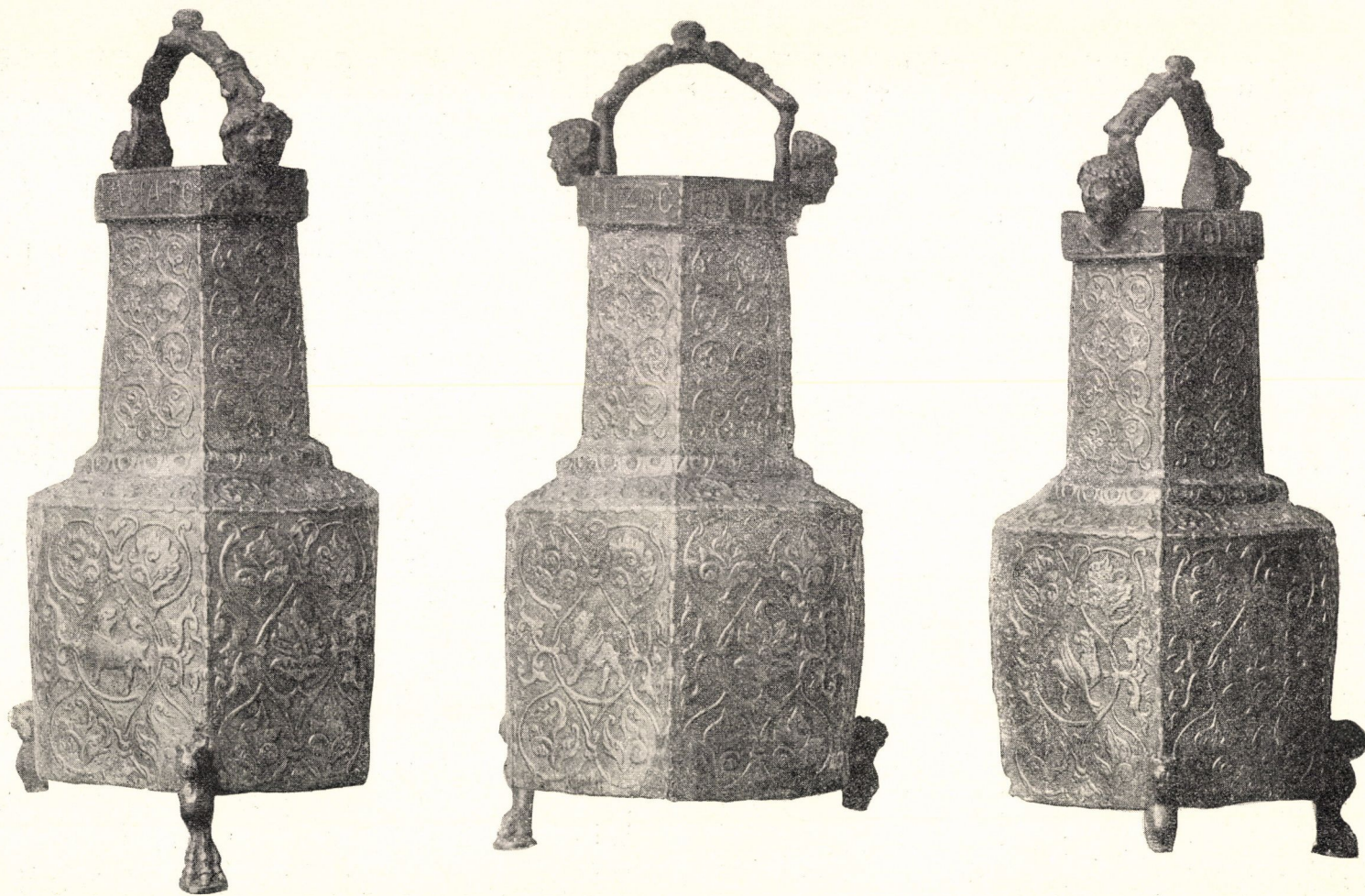
RÉGIBB KÖZÉPKORI ÉKSZEREK Ó-FÖLDEÁKRÓL. ²/₅ n.

Ajándékozta Návay Iván földbirtokos.

15 sír tartalma került a múzeumba. Az egész sírmezőt dr. Éber külön értekezésben fogja ismertetni. — Medináról (Tolnam.) ú. n. avarkori szíjvéget szereztünk, melyet öt gyönggyel együtt mentett meg egy tolnamegyei gyűjtő; nyilván szétbontott sírnak csekély maradványa. A szíjvég ezüst lemezről van préselve,

középső terén mélyített alapból domború idomok emelkednek, melyek közös tengely által összekötött négy-négy sugárból álló kévét példáznak, az alap aranyozás nyomait mutatja. A széles karimát beponczolt ékek és vonalak ékítik, minőkkel máskor is találkozunk «avarkori» szíjvégeken. — Állítólag Veszprémből származnak, ezüstsodronyból, ezüstlemezkekből és hengerkékből készült fülönfüggők és egyéb ékszerek, egészben 12 darab. — Rossz ezüsből való egy pár fülönfüggőt szereztünk, mely állítólag Veszprémben került elé; a karika sima, alsó tompa végéről lecsüng egy kerekded középső gömbszelvényű tag és belőle három nagyobb és közben két kisebb bütyök áll ki, mely sugárszerűen sorakozik, hegygyel kifelé. — Tápió-Szeléről (Pestm.) három honfoglalási korszakbeli bronzékszert ajándékozott Benedikty Gyula földbirtokos, nevezetesen egy bronzgyűrűt, egy csörgőt és egy halánték-karikát. — Fejérmegyei gyűjtő révén szereztünk a székesfejérvári Demkő-hegyen fölászott honfoglalás korabeli kincsekből származó régiségeket, melyeknek ismertetése ábrák kíséretében más alkalomra marad. — Dunapenteléről szereztünk egy honfoglalási korabeli pitykét rossz ezüsből. — Beszterecről (Szabolcsm.) honfoglalási korabeli aranypitykét szereztünk, mely nagyjából ötszögöt példáz, fölületét domború dísz ékíti, mely tojásdad középídom körül csoportosuló pálczás indákból és alig felismerhető palmettekből alakul. Szélessége 2.1, hossza 2.3 cm., súlya 7.30 gr., alján apró szögecskék az erősítésre. — Kölesdről (Tolnam.) egy honfoglalási lelet néhány darabját szereztük. Van köztük négy apró rhombus idomú pityke, alul mindkét végükön apró fülke, a középső mezőt gyöngyözött keret szegélyezi és egy csonka áttört lemez négyszögű darabja, minden sarka alatt egy-egy kis szögeccsel.

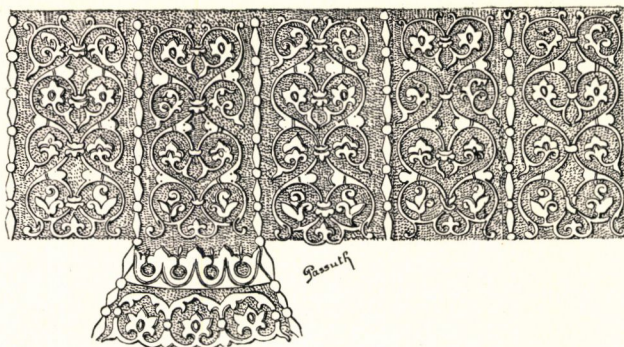
Orosból (Szabolcsm.) hat Árpádkori karpereczet szereztünk tisztátlan aranyból, van köztük négyféle nagyságú példány, a két kisebbik párosával van, a két nagyobbik magára áll. Fölületük sima, csupán az egyik tompa végén van egy hengerded dudor, mely állati fejnek mutatja végső eltorzítását. — Egy fejérmegyei gyűjtő útján Csákerényben (Fejérm.) elékerült Árpádkori temető tizenegy sírjának a tartalmát lehetett megmenteni. A legtöbb sírban csupán halántékgyűrűskéket ezüsből és bronzból, némelyikben rovátkolt bronzgyűrűket, egyben ponczolt fölületű két lemezes bronzkarpereczet és gyöngyöket leltek. A kor jelzésére Salamon király egy csonka ezüstdenárja szolgálhat. — Középkori ezüstkincset szereztünk, mely ugyan a szomszédos Romániában, állítólag Albesciben került színre, de valószínűleg a mi hazai ötvösségünk mellett tanuskodik. Van a leletben egy 16.9 cm. átmérőjű, sima falú ezüstcsésze, egy hatélű, nyéllel bíró ezüstkanál, egy hatszögű díszes ruhakapocs, ugyancsak ezüsből egy 5 cm. átmérőjű, vékony lemezű korong, közepett kidomborodó madáridommal és két aranyozott ezüstgomb. A kanál alighanem már a xvi. század elejéről való, a többi tárgy azonban még a xiv. vagy a xv. században készülhetett. — Szenteltvíztartó edényt szereztünk Beszterecről (Szabolcsm.) vétel útján, mely byzanci emlékeink sorát gazdagítja. Az edény bronzból való, belsejét és külsejét ezüsthártya borítja és külseje meg van aranyozva. Idecsatolt ábráink addig is, míg az érdekes emlék arra hivatott szakember részéről behatóbb ismertetésben részesül, elég hű fogalmat nyújtanak róla. Az egész edényt, mivel föllete hatoldalú, három ábra mutatja, a hasát és felső részét díszítő dom-

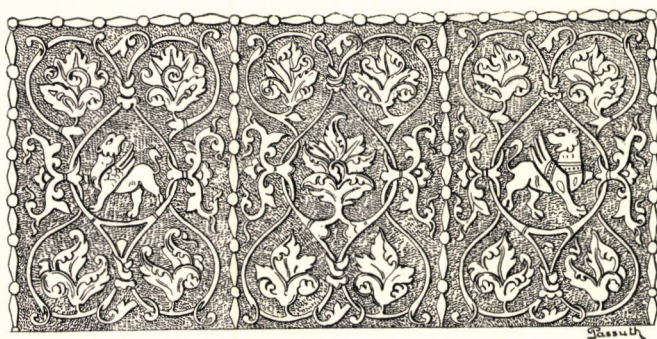
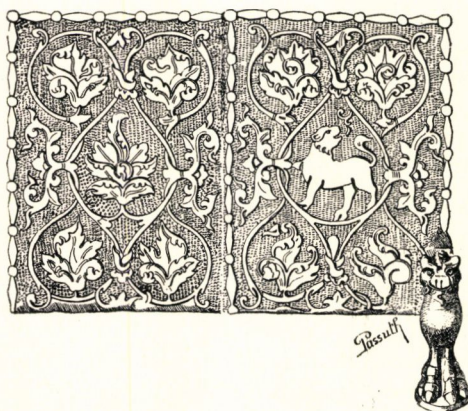
A BESZTERECZI SZENTELTVIZTARTÓ (SZABOLCS M.) $1\frac{1}{2}$ n. HÁROM OLDALRÓL TEKINTVE.

borműveket külön képek tüntetik föl, az öble szélén hibásan fogalmazott fölírás-ról kiterített rajzot közlünk, úgyszintén bemutatjuk az abroncsos fogantyú tövén ülő két szakállas fejet és magának az abroncsnak a tagozását. A betük jellege, úgyszintén az ornamentika, mely már a magas középkorban divó díszítményeket közelíti meg, arra engednek következtetni, hogy az edény a XIII—XIV. századból származhatik. — Komárommegyéből származó középkori bronztárgyat, mely ismeretlen nagyobb tárgynak egyik tagja, vétel útján szereztünk. — A nagydobronyi (Beregme.) ev. ref. egyháztól hivatalos úton megváltottuk a XVI. század óta használatban álló és egyházi célra már nem alkalmas ezüstpoharat. Az idecsatolt ábra a csinos idomú ötvösmunkát oldalnézetben mutatja, a felső kihajlását körülfutó, beléetett díszítmény ékíti. — Gróf Andrássy Dénes nagylelkűségéből a múlt évben két igen értékes műtárgy került a n. muzeum régiségtárába. Egyik Wallbaum ágostai mester kezéből eredt XVI. századi kis házi oltárka, remek ezüst fölszereléssel, domborműves ezüstsoportocskákkal és miniature-képekkel. 1799-ben b. Andrássy Antal rozsnyói püspök hagyatékában volt. A másik XVII. századi firenzei színes márványból faragott domborműves oltárkép díszes fémkeretben. Mindkét műtárgyról értekezett dr. Éber László az Arch. Ért. 1903. évi 193. s. köv. lapjain. Ugyancsak ezek kíséretében kapott a régiségtár egy kis orthodox izlésű triptychont, csontból faragott kicsi Mária-szobrot és egy kis Máriát zsírkőből és majolikából. Más alkalommal ugyancsak gr. Andrássy Dénes megbízásából Sulyovszky István kir. tanácsos és jószágigazgató küldött az intézetnek 18 drb arczképes miniatureből álló igen becses sorozatot. Legtöbbje a XVIII. század végéről és a XIX. század elejéről való. — Augsburgi jelzésű XVII. századi ezüstpoharat szereztünk vétel útján; a korábban divó hólyagos idomok tojásdad alakban megmaradtak a kuppa csészéjén. Talpán az ötvös jegye, a kuppa szélén az egykori tulajdonos címere és mellette az évszám 1616 és a tulajdonos nevének kezdőbetűi E · H I · H. — Egy kis orthodox izlésű sárgarézképet Krisztusfej domborművével és görög felirattal komárommegyei gyűjtőtől szereztünk.

Csonkafejű pecsétlő gyűrűt az Árpádkorból és egy újabbkori IHS betűs bronzgyűrűt komárommegyei gyűjtőtől szereztünk. Az előbbi gyűrű fejét ketős kereszt, hold és csillag ékíti, a köriratát még nem fejtettük meg. — Három Árpádkori bronzpecsétlőt kaptunk ajándékba Szabó János urtól Tetétlenben, mindegyikbe lilium idom van bevéve. — Ezüst pecsétlő gyűrűt vétel útján szereztünk; a tojásdad fejlapra vésett czimer XV. századi idomot mutat, a czimeralak pánczélos kar, mely hajlott szablyát fog, a paizs fölött hold és nap. — Vétel útján szereztünk egy XVI. századi ezüst gyűrűt, pecsétlő fején kardot tartó kart ábrázoló czimeralak van a paizsban, fölötté I. S. betűk. — Gránátokkal ékes XVII. századi ezüstgyűrű, hazai munka; vétel. — Dunántúli gyűjtőtől szereztünk három sárgarézből való czéh pecsétlőt. Egyik a palotai takácsczéh magyar köriratú pecsétlője 1699-ből, a másik a veszprémi köteles, szítás és kefégyártók magyar köriratú pecsétlője a XVIII. vagy XIX. századból és a harmadik a palotai cserzők latin pecsétlője 1725-ből. — Öt drb czimeres ezüstgyűrűt a XVIII. századból vétel útján szereztünk. — Korongos bronz pecsétlőt ajándékozott Jeszenszky Alajos nyitrai kanonok úr. Város kapuja áll

DOMBORÚ DISZÍTÉSEK A BESZTERECZI SZENTELTVIZTARTÓ FELSŐ FELÉN $\frac{1}{2}$ n.

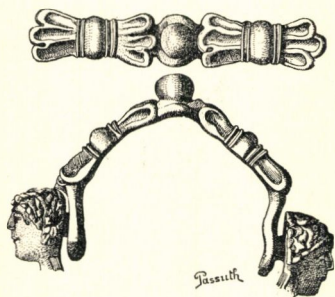

DOMBORÚ DISZÍTÉSEK A BESZTERECZI SZENTELTVIZTARTÓ ALSÓ FELÉN $\frac{1}{2}$ n.

A BESZTERECZI SZENTELTVIZTARTÓ FŐLIRATÁNAK KITERÍTETT KÉPE $\frac{1}{2}$ n.

a mezőben és a latin körirata is azt mondja, hogy városi pecsét, de a város nevéből csupán a kezdőbetű L maradt meg tisztán. Készítési kora a XVIII. század lehet. — Molos falu magyar köriratú pecsétlőjét 1702-ből vétel útján szereztük; vele együtt megvettünk egy J N betűs pecsétlőt, mind a kettő sárga fémből való. — Három darab újabbkori fémpecsétlőt szereztünk komárom-megyei gyűjtőtől; egyikén török fölirat van, a másodikon közepett kakas van bevésve és magyar körirata a szomódi ref. egyházra vonatkozik, a harmadik a Zichy grófok családi címerét mutatja. — Ezüstlemezű pecsétnyomót szereztünk vétel útján; a latin körirat tanúsága szerint és a címert ékítő jelvények után fehértvári gombkötő czéh pecsétlője volt 1675-ben. — Bánfi György erdélyi kormányzó (+ 1709.) latin köriratú ezüst pecsétlőjét vétel útján szereztük. — Három magyar köriratos sárgarézpecsétlő, mind a három Dombóváról, egyik a takácsoké, a másik a cipészeké magyar körirattal, harmadik a takácsoké körirat nélkül; vétel. — Esztergomból három XIX. századi sárgarézpecsétlőt szereztünk, egyik 1837-ből való magyar köriratú, az esztergomi takácsczéh pecsétlője volt, a másik ugyancsak Esztergomban a német takácsok 1840-ből való pecsétlője, német körirattal, a harmadikon álló oroszlán vetélőt tart első két lábával, a fölirata: A. G. IN.S megfejtésre vár. — Újabbkori fejes ólomgyűrűt pontozott díszszel vétel útján szereztünk, lelőhelye Csákberény (Fejér m.) — A nagykanizsai szijgyártó czéh sárgarézlemezű és vasnyelű pecsétlője 1836-ból és egy török föliratú bronzpecsétlő; vétel. — Vétel útján sárgarézből való két pecsétnyomót szereztünk, egyik német kör-

A BESZTERECZI SZENTELTVÍZ-TARTÓ FOGANTYÚJA OLDALRÓL ÉS FÖLÜLRŐL TEKINTVE.

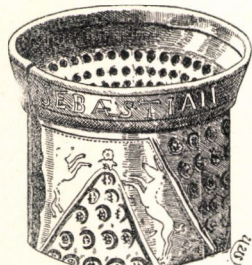
iratú és a trencsénmegyei cs. k. megyei hatóság elnökségéé volt, a másik ugyancsak Trencsénmegyéből való és a magyar földhitelintézet ottani vidéki bizottmánya használta. — Udvariból (Bihar m.) való újabbkori ezüstgyűrűt ajándékozott Szabó János úr; a fej lapja nyolczszögű, a címerpaizsban a címeridom szívből kinövő bokréta, a paizs fölött fél hold és csillag.

Állítólag Győrből származó bronzmozsarat vétel útján szereztünk; magassága 11.7 cm. Abból a fajtából való, melynek füle a talpból az edény külsejével az öbléig futó pálcza formáját ölti, mely két lécz révén függ össze a mozsár falával. — Egy 1667-ből való bronzmozsár (ábra) vétel. — 1668-ból való bronzmozsarat szereztünk vétel útján, mely a rajta kidomborodó fölirat szerint Bethlen Miklós és Kun Ilona háztartásából való. — Álló óráink száma két jellemző példánnyal gyarapodott. Mind a kettő a XIX. század első feléből való. Egyiken a tájképpel díszített zománczos mutatólapon veszprémi mester nevét örökíti meg a német felirat: Joseph Eisenbarth in Wesbrim, a másik óra mestere aranyozott korongba véste a nevét: Johann Michael Krumiller in Weitzen. — A gyertyatartók gyűjteménye egy szakgyűjtő útján két érdekes példánnyal gyarapodott. Egyik vasból való és van három gyertya számára szolgáló foglalóhüvelye, melyből kettő a középső száron föl és le-

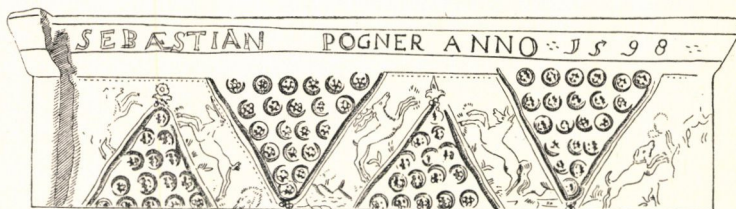
tolódik, míg a harmadik az alsó csészén ül. Ábránk fölöslegessé teszi a szerkezet közelebbi ismertetését. A száron az évszámot is bevették A(nno) 1644. A másik gyertyatartó rézlemezből való és magasan álló hengerded hüvelye van. Hosszában futó réssel, melynek szélén a leégő gyertya emelésére közvetítő toló számára bemetszések vannak. Ez az idom a XVIII. század óta a népies használatban általánossá vált. A függélyes cső aránylag magas és körded talapzaton áll, mely emlékeztet a renaissanceban divó tagozásra. Alul megindul keskeny lézczcel, ezután erősen kihajló dudor következik, ezt ismét egy lécz választja el egy fölfelé keskenyülő ferde hornyolattól, majd ferde lécz következik és rajta karimás párkány. Vele együtt szereztünk még egy XVI. és egy XVII. századi csiholó vasat. — Vétel útján két XVII. századi sárgaréz gyertyatartót szereztünk, egyiken (ábra) a készítő vagy tulajdonos kezdőbetűi és az évszám látszik S : D : L 1690. Mind a kettő kétkarú, egyik 27,5 cm., a másik 33,5 cm. magas. — Löcséről csinos XVI. század porzótartót szereztünk. A hengerded idomú szelencze sárgarézéből való és bevéssett állatidomokkal ékeskedik, melyekre a készítő vagy a tulajdonos oly büszke volt, hogy rávésette a nevét is az évszámot SEBASTIAN BOGNER ANNO 1598. Részletesebb leírás alól fölment az idecsatolt ábra. — Réztáblát trébelt díszítésekkel, mely két pálmaág között kidomborodó bányászalakot mutat, szereztünk Dobsináról. A rajta lát-

A NAGY-DOBRONYI EZÜST POHÁR
A XVI. SZÁZADBÓL.

a) oldalnézet.

b) kiterítve.

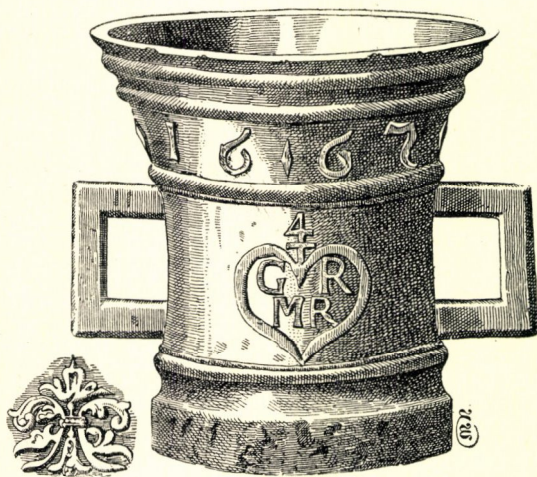
RÉZSELENCZE 1598-BÓL.

BETHLEN MIKLÓS ÉS KUN ILONA BRONZ-
MOZSARA 1668-BÓL.

GLORIA IN EXELSIIS
DEO NICOLAVS BETHLEN
HELENA KVNAN
NO DOMINI 1668

FŐLIRAT UGYANAZON BRONZMOZSÁRON.

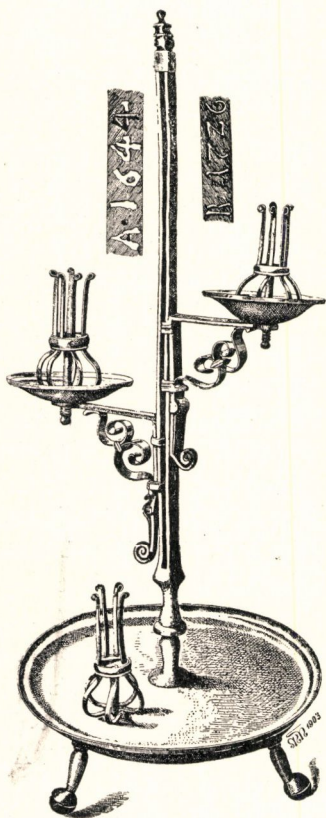

BRONZMOZSÁR 1667-BÓL.

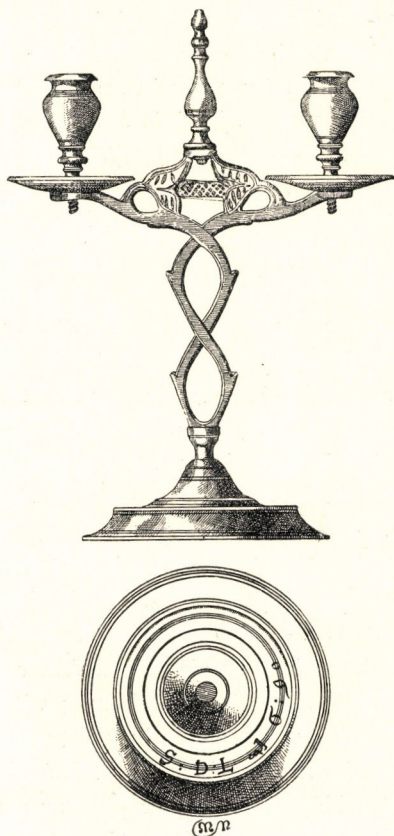
ható 1683 évi négy betű · B · H · A · S még nincs megfejtve ; czéh-bemondó tábla lehetett és a betűk az akkori czéhmester nevét jelzik. Más czéhjelvényt szereztünk Me-czenzéfről. Ez fából van faragva, a mészárosok jelvényeit mutatja és rajta az évszám is 1689. — Kereskedő útján Budán lelt, török időből való két súlyt szereztünk. Mind a kettő bronzból készült, egyik 1·281 kilót nyom, a másik 0·625 kilót. — Gömbszelvény-idomú újabb korbeli sárgarézgombot ajándékozott ifj. Sándor Károly ; lelőhelye állítólag Ó-Buda. — Szokatlan nagy sárgaréz-tálat abból a fajtából, a melylyel régente Nürnbergből az egész világot elárasztották, szereztünk egy aradi gyűjtőtől. Az 56 cm. átmérőjű tálat virágdíszek és a xvi. század kezdetén divó majusculás betűkből összerakott értelmetlen fölirat ékíti. — Újabbkori födeles rézkorsót vétel útján szereztünk. — Török korsó, hajlott nyakú kiöntő csöve rézből ; hossza 22 cm. Lelték Fejérvártt ; vétel. — Állítólag Duna-Penteléről származik egy réztábla, melyen a csizmadia czéh festett jelvényeit feltüntető címer ékeskedik ; xviii. századi izlésű. — xviii. századi, 14·5 cm. magas, födeles ónkannát szereztünk vétel útján, fene-kén három betűs bélyeg van, egyik jelenti, hogy a kannácska finom ónból készült. — Vétel útján szereztünk egy xviii. századi óntálat, mely a rajta látható német fölirat szerint Győrött készült és finom ónból való. — Fejérmegyéből xviii. századi ostyasütő-vasat szereztünk,

egyik oldalán gyümölcsöt tartalmazó csésze, a másikon fa mellett nyugvó szarvas és vadászkürttel díszített paizs van ábrázolva. — Egyházi ostya sütésére szolgáló vasat 1844 évszámmal vétel útján szereztünk. — Egy ostyasütő-

vasat vétel útján szereztünk, egyik oldalára magyar czímer, a másikra gyümölcskosár van bevésve. — Két ostyasütő-vasat szereztünk Fejérmegyéből, egyikén feszület van, másikon a húsvéti bárány. — Vasládát díszített vaspántokkal, mely alighanem még a XVII. századból származik, vétel útján szereztünk meg, hossza 2'1 m., szélessége és magassága egyaránt 10 m. — Állítólag Simonevczéről (Szerémm.) származik, öt vasszerszám, mely gazdasági czélokra szolgálhatott; idomuk meglehetősen közeljár mai hasonló szerszámok idomai-

VAS-GYERTYATARTÓ 1644-BŐL.

SÁRGARÉZ-GYERTYATARTÓ 1690-BŐL.

hoz. — Ács-Teszérről való köpös vasvésőt szereztünk, élén csonka, hossza 23'5 cm. — Duna-Penteléről származó, 77 cm. hosszú újabbkori vaskaszt szereztünk vétel útján. — Ezekhez járul egy csoroszlya-vas Isaszegről. Hossza 71'7 cm.; a szár egyik oldalán négy bevert jel nyilván a készítőtől ered.

Alsó Meczenzéről díszesen befestett menyegzői ládát szereztünk, készítése időpontját a reáfestett 1771. évszám jelzi. A ládához egy gazdag díszű áttört művű fogantyúval bíró vaskulcs tartozik. — Gál Sándor úrtól ajándékul kapott az intézet egy 1'71 hosszú és 0'62 széles fatáblát, mely valamikor, a XVIII. században a nagykőrösi ev. ref. templom orgonakarzatában állott, utóbb ajtószárnynak volt átalakítva és most szerencsésen megmenekült az elégettől.

Megérdemelte, hogy megmentessék a rajta fönmaradt magyaros díszű növény-festmények miatt. — Bábsütő mintáink sorozatát sikerült több ízben vételek által gyarapítani. Egy ízben negyvenhárom darabot szereztünk. Legtöbbje ugyan csupán a XVIII. századból és az elmúlt század elejéről való, de becses az ábra miatt, vagy mert rajta van a készítő jelzése. Érdekesek a díszes ruhájú férfiak és nők, katonák és lovasok, máskor egyes tárgyak, szív, kard, gyümölcskosár, kancsó és hasonló vagy kis és nagy csecsemő, szárnyas angyal, sőt még a boldogságos szűz is mutatkozik a mélyített képen; néha csupán roccoco-diszítványok kifaragásában mutatkozott a bábsütő buzgalma; ő maga szokta készíteni az édes mesterségéhez való famintákat. Más két alkalommal ismét egészben husz darabot szereztünk, a legnagyobb és legdíszesebb köztük a készítő rövidített jelzését mutatja 1721-ből és Mária megkoronáztatását ábrázolja. — Fejérmegyében gyűjtött negyvenöt darab bábsütő mintát szerzett az intézet odavaló gyűjtőtől. A rajtuk kivésott képek sokszor mint viseletképek, valamint humoros jelenetek, máskor ismét mint kezdetleges művészeti kísérletek vagy ornamentikájuk miatt érdemlik figyelmünket; sokszor a készítők nevük kezdőbetűivel vagy versekkel s egyéb fölíratokkal kísérték az ábrákat. — Lichtnekert József ajándékuul adott egy mézeskalácstányért, mely idyllikus jelenetet ábrázol, az 1773-ik évből a készítő nevének kezdőbetűivel IMIE. — Más alkalommal ismét szerezhettünk hatvannál több bábsütő és czukorkészítványeknek való keményfamintát fejérmegyei gyűjtőtől. Sok példányon az évszám és a készítő mesterjegye van meg. — Két újabbkori bábsütő mintát ajándékozott Micsik Lajos úr.

Áldor Gyula úr ajándékozott egy régi, talán XVIII. századi gyógytár fölszereléséből származó faszelenczét FRUCT: | ANTOPH: fölírattal. — Három négyoldalú gyógyszer-tári üvegpalczkot a XVIII. század végéről adott ajándékuul Petri Ottó úr. — Egy régi gyógyszerész-tégelyt kék üvegből ACID | ARSENI | COS fölírattal adott ajándékba Áldor Gyula úr. — Állítólag Komáromból való, 1703. évből való két cserépkorsó; vétel. — Egy középkori cseréppohárra csere útján tettünk szert. Idoma hasonlít azokhoz a poharakhoz, melyekből fürdőhelyeken a gyógyvizet szokták inni; falából függélyesen álló fül áll fölfelé. A pohár készítése időpontját megállapítja az a tény, hogy benne XI—XII. századi érme-
ket leltek. Besztercebánya táján találták. — Nagy-Kanizsán utépítés alkalmából nagyobb mennyiségű régiségek kerülvén színre, melyeket a zalaegerszegi m. kir. államépítészeti hivatal a n. múzeumnak beküldött a régiségtár számára egy újabbkori mázas cserépkancsót és egy mázas cserépfiók töredéket választottunk ki, melyen renaissance ízlésű növényidomok domborodnak ki. — Balatonfő-Kajárról (Veszprém m.) 30 cm. magas cserépkorsót szereztünk, melyben XVI—XVII. századi érme-
ket leltek volt. — Festett, valamint aranyozott és ezüstözött ékítményekkel díszített XVIII. századi világzöld üvegpoharat vétel útján szereztünk. — Pápai gyártású majolikaszelenczét szereztünk, a mult század elejéről való. Fenekén a gyár neve olvasható. — Megszereztük vétel útján a dombovári fazekas czéh három cserépkorsóját az 1808, 1829 és 1863-ik évekből és a dombovári csizmadia czéh korsóját 1843-ból. — Boldogult jeles szobrászunk Fadrusz János figurális díszű keleti ízlésű mázas kályhacserepet ajándékozott.

Néhai Bay Géza hagyatéka gyanánt szállott a múzeumra 54 drbból álló gazdag pipagyűjtemény. Legtöbbje tajtékából való, némelyik szerényebb példány fából készült. A gyűjtemény legfőbb becse abban van, hogy sok köztük olyan, mely híres bel- és külföldi eseményekhez, vagy egyéniségekhez fűződik, legtöbbjén meg van a készítés éve, (mind a XIX. századból való) és sokszor a készítő (Donath, Adler) teljes névírással vagy névbetűkkel jegyezte reá a nevét.

Újabbkori emlékkövet szereztünk budai gyűjtőtől. Az egyik oldalán kifaragott korona alatt egy csonka latin fölírat 1682. évi június 2-ikára emlékeztet. A kő alighanem budai származású.

A solymári egyháztól (Pest m.) hivatalos úton megváltottunk egy teljes Mária-Terézia korabeli fölszerelést. Megvan a fehérselyembrokátú alapon himzett tarka virágokkal díszített miseruha, a stola, a manipulus, két kehelytakaró, a palla és bursa. — Costumetörténeti gyűjteményünk számára szereztünk egy magyar módra himzett, sokszínű virágú gallért a XVIII. századból. — Állítólag Nagysárosi Sárosy Erzsébettől 1728-ból származó aranycsipkés, ezüstkapsokkal fölszerelt női vállfűzőt szereztünk vétel útján.

A hadtörténelmi gyűjtemény gyarapodása. Két ízben szereztünk a Szerémségből származó La Tène izlésű fegyvereket és lószerszámot. Egyik vételben volt két zablarész, egy paizsfogantyú és vaslánda; a másik alkalommal ismét vaszablát s hozzá kést és három lándsacsúcsot szereztünk. — Fejérmegyei gyűjtőtől szereztünk e megye több helyéről való kilencz darab fegyverneműt. Volt köztük egy La Tène izlésű kard Nádasd-Ladányról; két avarkori lemezes fülű kengyelvas, egy hasonló, de hurokfülű kengyelvas és egy vaskarika Bodajkról; egy honfoglalási korabeli kopjacsúcs Zámolyról és három hosszú vadászkesz a XVI—XVII. századokból, az elsőt Zámolyon, a másodikat Csákerényben, a harmadikat Moóron találták. — Kund Pál földbirtokos ajándékba adott egy honfoglalási korabeli szablyát; találták Priglevicza-Szent-Ivánban. — Vétel útján szereztünk egy jó föntartású egyenes kétélű pengéjű vaskardot a XIII. század elejéről és egy lándsacsúcsot; lelhelyük Szarvas. — Görbe pengéjű szablyát a XV. század végéről vétel útján szereztünk. — Vaskard, egyenes pengéjű a XV. század végéről, találták Szücsiben (Heves m.), ajándékozta Kruiczker Károly. — XVI. századi vastör, egy díszesen formált vaskopjacsúcs, egy fejsze és egy bárd, hivatalos küldemény; találták a nagykanizsai vár helyén. — XVII. századi kétélű egyenes kard, pengéjén apostolok képei; vétel. — XVI. századi szablyapengét és egy vasbaltát a régebb középkorból vétel útján szereztünk Duna-Penteléről. — XVIII. századi szablyapengét vétel útján szereztünk; a markolatnyújtványban a készítő bélyege, a penge oldalán Pro Rege et Patria fölírat kettős kereszt, magyar címer és az aranygyapjas rend ábrája. — Vétel útján szereztünk XVIII. századi kosaras kardot. — A főrendiházi elnökség két diszkardot a XIX. század elejéről ajándékozott a n. múzeumnak. — Honvédtiszti szablyát az 1848/49-ik évekből vétel útján szereztünk. — Két 1848-as szablyát vétel útján szereztünk. Egyik ép, a másiknak hiányzik a hüvelye. Az előbbit a fölíratok tanúsága szerint bécsi nemzetőr használta március 13-ikán, május 15. és 26-ikán. Készítője Dan. Heindörffer in Wien. —

Egy 1848/49-ik évi honvédkard, vétel. — Újabbkori lovassági kard a XIX. század közepéről vétel útján került a gyűjteménybe. — Vétel útján szereztünk egy 1533. évből való vadászkést. — Nagy-Kanizsán lelt régi handsárt vétel útján szereztünk. — Abzáról (Komárom m.) szereztünk egy középkorú vasbaltát. — A pálfai szigeten (Tolna m.) egy régi vasbaltát leltek, mely tolnamegyei gyűjtő útján került a muzeumba. — Fövenyről származó csatabárdot, kopjacsúcsot, XVIII. századi kengyelt és vele egykorú zablát vétel útján szereztünk. — Grünhut Alfréd úr Nagy-Kanizsán ajándékol adott a n. muzeumnak egy XV. századi igen érdekes nagyságú gerezdes fejű vasbotot és egy XIV. századi vastört. — Árpádkori kopjacsúcsot vasból szereztünk tolnamegyei gyűjtőtől; találták a miszlábikádi határban a szentesegyházhegyi dűlőben szántáskor. — Két árpádkorabeli és egy újabbkori kopjacsúcsot, állítólag Ács-Teszérről vétel útján szereztünk. — Egy középkori lándsacsúcsot Simonevczéről és egy újabbkori vaslándsát Csesznekről vétel útján szereztünk. — Két vaskopjacsúcs és egy vaskarika lószerszámról; vétel. — Ó-Szőnyről kereskedő útján két újabbkori lándsacsúcsot és egy csatabárdot szereztünk. — Emberi és állati csontok társaságában találtak a szabatonai határban (Tolna m.) erdőirtáskor egy 43 cm. hosszú, elgörbített hegyű vaskopját; tolnamegyei gyűjtőtől szereztük. — Az Aquincum fölötti Táborhegyen lelt honfoglaláskori vasnyílcsúcsot ajándékozott ifj. Sándor Károly úr. — Ó-Szőnyről való két vasnyílcsúcsot vétel útján szereztünk. Egyik fecskefarkú, a másiknak lapos négyszögű a pengéje; a régi középkor végéről. — Sajátságos szerkezetű kovás puskát vétel útján szereztünk. — Diszes kováspisztoly ezüst fölszereléssel és a készítő bekarcolt nevével, mely a budapesti Dunapart szélén színre került, hivatalos úton jutott a muzeumba. — Nyolczoldalú vaspuskacsövet vétel útján szereztünk. — Vontcsövű puskacső; vétel. — Dr. Reiner Zsigmond vastag puskacsövet ajándékozott, melyen a készítő neve is látszik. B: Geromiller in Babenhausen. — Kovás puska sárgaréz bélyeggel és a závarlemezen bevésett névvel, vétel útján került a n. muzeumba. — Állítólag komáromi puskaműves készítménye egy 56,5 cm.-nyi pisztolyszerű czéllövő puska, vétel útján szereztük. — Czéllövő puska, készítette Zoller Mátyás Pesten; vétel. — Vétel útján két albán izlésű puskát szereztünk, egyiken bélyeg és fölirat MAFIO olvasható. — Egy pár diszes keleti izlésű ezüstlemező pisztolyt vétel útján szereztünk. — Lőportartó 1819-ből való, vétel. — Fából készült és sárgarézrel fölszerelt puskaortartót vétel útján szereztünk. — A csókakői erdőségben találtak egy zacskóban 1748-ból való puska-golyókat, apróra vagdalt ólomdarabokkal, kapszlikkal és gyűjtőkkel; Lichtneckert József a muzeumnak ajándékozta. — 1736-ból való bronztaraczk, fölületén kidomborodó koronás paizsban X szám és két bekarcolt betű. Dr. Thaly Kálmán, kinek szíves útbaigazítása folytán a taraczkot megszerezhattuk, úgy vélekedik, hogy a X jegy a beolvasztott libertásokra vonatkozik, melyekből a taraczk készült, a K · A betűk pedig a gr. Károlyi Antal kurucz tábornok nevét jelentik. — Hivatalos úton kaptunk Pécsről a IX. századból való jó karban lévő tuskés sarkantyút, rajta ezüstözés maradványaival. — Gombos sarkantyú, az Árpádkor kezdetéről találtak Tardos-Kedden; ajándékozta Kobcsányi Géza. — Árpádkori vassarkantyú Nyitra megyéből; vétel. — Két árpádkori gombos és

szögben hajló vassarkantyút szereztünk tolnamegyei gyűjtőtől; egyikét a miszlai erdőirtásban, a másikat árkoláskor, a nagydorogi szigeten lelték. — xiv. századi csillagos taréjú vassarkantyút ajándékozott Borbély Kálmán úr; lelőhelye Szent-Bakálla (Zala m.). — Vaszabla, fele része a xiv. századból, aj. Gocsál Kálmán. — xvi. századi vaszablát vétel útján szereztünk; lelőhelye Fehérmegye. — Isaszegen (Pest) lelt xvi. századi vaszablát vétel útján szereztünk. — Fejérmegyéből származó avar kori kengyelt és két nyílcsúcsot vétel útján szereztünk. — Más alkalommal is szereztünk Fejérmegyéből hurokfülű régi középkori kengyelvasat. — Az újpesti Dunameder tisztítása alkalmából előkerült xviii. századi kengyelvasat kereskedő útján szereztünk. — Török kengyel, lelték Budán; vétel. — Tetétlenről Szabó János úr ajándékozott két régi vaspatkót. — Egy 1848/49-ből való magyar zászlót, mely az 1849. évi szőregi csatában szerepelt, vétel útján szereztünk.

Budapest, 1903 december 15.

Hpl.

AZ ALSÓFEHÉRM. TÖRT. RÉGÉSZ. ÉS TERM.-TUDOMÁNYI EGYESÜLET XIII. rendes közgyűlését folyó évi július 5-én tartotta meg. Az egyesület muzeuma csak másfél éve hogy a város által felajánlott új helyiségébe beköltözött s már is szűknek bizonyult, azért a választmány főtörökvése odairányul, hogy ezt a szükséghez képest kibővítesse. Van az egyesületnek 174 tagja. Mult évben 31 új tag jelentkezett. A XIII. Évkönyv a gyulafehérvári székesegyház történetét hozza Ujfalu Józseftől illusztrációkkal és adja Cserni Bélának az apulumi ásatásokra vonatkozó, igen érdekes X. közleményét. Az egyesületi muzeumban különösen a római kor van képviselve.

A SZEGEDVÁROSI MÚZEUMBAN az 1902. évi július 1-től a folyó évi június hó végéig az éremtár, a melynek állománya összesen 7484 darabból állott (147 arany, 3562 ezüst, stb.), összesen 67 éremmel és 2 pecsétnyomóval gyarapodott. A régiségtár szerzeményei a jelzett időben voltak a domaszéki magyar pogány kori leletek, a kötőrési avar kori lelet, az ó-bébai ókori arany és bronz, úgyszintén az adai ókori leletek. A szegedi vasuti üzletvezetőségtől kapta a múzeum az orosz-lamosi földhordás alkalmával felszínre került honfoglalás kori leleteket. Ásatásokat végeztetett a múzeum a Rivó-dűlőben, a tápéi réten a Lebő-szigeten, az alsótanyai központon, a szőregi apátsági romoknál, Oroszlamoson a vasutiállomás mellett és ugyanott Imre-pusztán, továbbá Ó-Bébán, Új-Szent-Ivánon és Óthalomnál. A fáradozást mindenütt siker koronázta. A tanulságos leletek nagy számánál fogva a már is túltömött eddigi szekrényeket szaporítani kellett s az új szekrénybe is a kiállított tárgyak már oly arányuak, hogy a további szaporulat megfelelő elhelyezhetése tekintetéből rövid idő múlva újabb szekrényről kell gondoskodni. A látogatók száma 7865 volt. (A múzeum hiv. jelentéséből.)

KÜLÖNFÉLÉK.

† MOMMSEN TIVADAR, a nagy történetíró, folyó évi november 1-én nyolczvanhatéves korában örök nyugalomra tért. Az ő remekműve «a rómaiak historiája». A római közjogról és a római numismatikáról is alkotott alapvető műveket. Tanulmányai a római kortanról és a régi historia legkülönbébb kérdéseiről megközelítik az ezret. Egyik legutolsó értekezése a baranyamegyei Delmatius fölíratról folyóiratunkban is megjelent. Megindította és évtizedek hosszú során át szerkesztette a római világról összegyűjtött, sok ezerre menő fölíratok gyűjteményét (Corpus inscriptionum latinarum), melyből a pannoniai és daciai részt ő maga tette közzé. A szellemi óriás minden szakban, melyet hosszú életén át művelt, tudós nemzedékek hosszú sorának szabott irányt. Áldott legyen emléke.

RÓMAI EMLÉKKŐ HESDÁTON. Vonatkozással az Arch. Ért. ezidei I. füzetében megjelent közleményem végén egy másik, Hesdát táján talált «már a szárazra vonszolt» római köleletről tett említésre van szerencsém a tekintetes szerkesztőséggel tudatni, hogy ugyan van a Szamosban és pedig a részletes térkép Z. 17. Col. XXX. lapja legalsóbb szélén megállapított helyen egy olyan kő, melynek kiemelésére azonban annak súlya s a folytonosan magas vízállás miatt eddig még gondolni sem lehetett. Az ellenkező adat a megtalálók az úton való találkozásunk alkalmával felém kiáltott értesítése félreértéséből származott. Különben intézkedtem, hogy mihelyt a vízállás megengedi, mi rendesen augusztus hóban szokott lenni a kő kihozassék a vízből.

Szamosújvárt, 1903 május 29.

Ornstein.

SCHNEIDER JÁNOS MIHÁLY HARANGÖNTŐ. Kemény Lajos, az Archæologiai Értesítő XXIII. (f. évi) kötete 216. lapján közli a *Magyarországi* (helyesebben tán kassai) *agyú- és harangöntők* neveit, s többi között említi (l. c. pag. 220) Schneider János Mihály kays. stuckgiesert, ki az egyik dévai harangot is öntötte. Nevezett agyúöntőnek úgy látszik Hunyad vármegyében összeköttetései lehettek, mert Vajda-Hunyadon a görög katolikus templom tornyában lógó négy harang közül is egyik, és pedig a legnagyobb, az ő műve. E harangon a következő fölíratok olvashatók:

D · N · IESUCHRISTI · TEMBORE ALB · BALACCY · ARCH · NICOL · PAP
IN HONOREM SS · SALUATORIS

testén koronás Mária a Jézussal, félhold fölött; fölötte:

BATRICA RACZON

GEOR (Mária
feje) MARKOCZANI

alsó peremén pedig két lécz között:

IOHANN MICHAEL SCHNEIDER · KAY · STUCKGIESER IN · CASCHAU ·
HAT MICH GOSSEN ANNO · 1693 ·

Déva, 1903 július 18.

Halaváts Gyula.